ISTORIE - OPERE FUNDAMENTALE

Şerban PAPACOSTEA

EVUL MEDIU ROMÂNESC

Realităţi politice şi curente spirituale

CORINT

Coperta:
Walter Riess

Redactor:
Gelu Diaconu, Sorin Petrescu

Tehnoredactare computerizată:
Liviu Tănase, Jora Grecea

Toate drepturile asupra acestei lucrări
sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-159-7

Pe copertă:
Ştefan cel Mare, pictură de Costin Petrescu

ISTORIE–OPERE FUNDAMENTALE

ŞERBAN PAPACOSTEA

EVUL MEDIU ROMÂNESC

Realităţi politice şi curente spirituale

CORINT
Bucureşti, 2001

CUVÂNT ÎNAINTE

O nouă inițiativă a Editurii Corint m-a determinat să pregătesc pentru tipar această culegere de studii, continuare și întregire a volumului precedent consacrat genezei statului în istoria românească.

Constituirea celor două state românești, Țara Românească și Moldova, a fost, în mare măsură, un act de afirmare internațională, de emancipare de sub dominațiile străine și de apărare împotriva noilor tendințe de dominație care le amenințau libertatea de curând câștigată, dacă nu însăși existența. Studiile cuprinse în volumul de față încearcă să deslușească semnificația câtorva din etapele și momentele de seamă ale acțiunii celor două țări în sistemul de relații internaționale în care s-a desfășurat existența lor din a doua jumătate a secolului al XIV-lea până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, când hegemoniei regatelor ungar și polon în spațiul românesc i s-a substituit cea a puterii otomane ajunsă la zenit.

Cele mai multe din studiile cuprinse în acest nou volum au avut ca punct de pornire știri noi, edite sau inedite, necunoscute anterior istoricilor români; ele se referă la aspecte și etape de primă însemnătate ale relațiilor internaționale ale Țării Românești și Moldovei. În prim-planul desfășurărilor istorice cercetate, de partea românească a înfruntărilor se află Mircea cel Bătrân, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare. În inițiativele lor se oglindesc câteva din marile tendințe și realități ale cadrului geopolitic în care s-a desfășurat istoria țărilor române în intervalul de timp luat în considerare.

Concurenței hegemonismelor în spațiul românesc i-a corespuns interferența marilor realități culturale și spirituale ale vremii. Două din marile impulsuri ale spiritualității europene în tranziția de la Evul Mediu la lumea modernă — curentele heterodoxe declanșate de Jan Huss și Martin Luther — și-au revărsat puternic influența și în spațiul românesc;

trei dintre studiile volumului de față sunt consacrate acestor realități, încă insuficient cunoscute, ale istoriei românești în secolele XV–XVI.

Înțelegerea Evului Mediu românesc trece cu necesitate prin cunoașterea operei lui Nicolae Iorga în acest domeniu de frunte al activității sale istoriografice. Una dintre contribuțiile noastre încearcă să desprindă marile direcții de interpretare a istoriei noastre medievale în scrisul istoricului. Alte două studii analizează, în lumina stadiului actual al cercetărilor, valabilitatea concepției istoricului cu privire la două teme majore: romaniile populare și raportul între drumul comercial internațional și stat în procesul de constituire a statelor românești.

Progresul propriilor mele cercetări de-a lungul anilor se află la originea unora din reevaluările faptelor și proceselor cercetate de la un studiu la altul. Armonizarea lor își va găsi, sperăm, împlinirea într-o lucrare de ansamblu consacrată locului românilor în istoria universală.

Am îndreptat tacit erorile strecurate în textul original și am înlăturat intervențiile în text ale redacțiilor de odinioară ale unora dintre edituri. Indicații bibliografice suplimentare, reduse la strictul necesar, însoțesc majoritatea articolelor.

Mulțumesc colegilor Ovidiu Cristea și Gheorghe Lazăr pentru sprijinul acordat la închegarea actualului volum.

Șerban Papacostea

PARTEA I

REALITĂŢI POLITICE

DESĂVÂRŞIREA EMANCIPĂRII POLITICE A ŢĂRII ROMÂNEŞTI ŞI A MOLDOVEI (1330–1392)*

Cadrul internaţional. Înfrângerea lui Carol Robert în Ţara Românească în 1330 a blocat timp de mai bine de un deceniu politica de expansiune a Regatului ungar la sud şi răsărit de Carpaţi. Raportul de forţe pe care l-a dat la iveală înfruntarea cu Ţara Românească a convins conducerea regatului să nu repete încercarea de lichidare a statului românesc sud-carpatic ca premisă a ofensivei antitătare şi a expansiunii spre gurile Dunării şi spre Marea Neagră.

Ofensiva antitătară a fost relansată într-un cadru internaţional modificat în deceniul următor de fiul şi succesorul lui Carol Robert, Ludovic I (1342–1382). Alianţa cu Polonia, care, blocată de Ordinul teutonic în direcţia Mării Baltice, îşi orientează efortul ofensiv spre sud-est, şi cea încheiată câţiva ani mai târziu cu Ţara Românească au oferit Regatului ungar posibilitatea de a înfrunta cu şanse mult mai mari dominaţia tătară în spaţiul est-carpatic. Începută în 1340 în cnezatul Halici, ofensiva polono–ungară în aria de hegemonie a Hoardei de Aur a înregistrat succese decisive câţiva ani mai târziu. În 1349, după un răstimp de acţiuni indecise, regele Poloniei, Cazimir cel Mare (1333–1370), anexează cnezatul Halici, înlăturând definitiv dominaţia tătară din spaţiul rus apusean. Concomitent s-a desfăşurat şi ofensiva Regatului ungar la răsărit de Carpaţi, pe teritoriul viitorului principat al Moldovei. După eşecuri iniţiale, oştile Regatului ungar, îndeosebi cele ale voievodatului transilvan şi ale românilor din Maramureş, reuşesc să înregistreze succese însemnate şi să-i respingă spre mare pe tătari. Ofensiva

* Publicat în „Revista istorică", II, 1991, 9–10, p. 471– 494; capitol dintr-un tratat de *Istoria diplomaţiei româneşti* care nu a mai ajuns la tipar.

încununată de succes a Regatului ungar s-a realizat, neîndoielnic, în cooperare cu Ţara Românească.

Semnul prim al acestor succese a fost reînfiinţarea în 1347 a Episcopiei catolice a Milcoviei în zona curburii Carpaţilor, reactualizare a episcopiei cumane lichidate de invazia tătară din 1241. Rod al unei iniţiative a regelui Ludovic I, noua episcopie, aşezată în dependenţa arhiepiscopiei de Calocea, a fost manifestarea pe planul organizării ecleziastice a expansionismului transcarpatic al regelui ungar şi a efortului său de a-şi deschide calea spre Dunărea de Jos şi Marea Neagră.

În deceniul următor, după respingerea unor noi tentative tătare de recuperare a teritoriilor pierdute, regatul părea să se apropie considerabil de împlinirea unuia dintre dezideratele sale majore de politică externă: stabilirea legăturii directe cu Marea Neagră. În 1358, Ludovic I a acordat negustorilor dintre Braşov un privilegiu de scutire vamală totală între Carpaţi şi Dunăre, în limitele unui coridor cuprins între râurile Ialomiţa şi Siret, indiciu al revendicării sale de dominaţie directă în acest spaţiu. La nord de acest teritoriu, dominaţia regatului s-a extins mai întâi de-a lungul văii râului Moldova, iar apoi de aici spre nord, până la linia care avea să separe Moldova de cnezatul Halici, respectiv de Polonia.

Succesele înregistrate în răsărit de ofensiva celor două regate catolice care au smuls hegemoniei tătare o parte însemnată a stăpânirilor ei apusene au deschis calea, scurt timp după realizarea lor, unei aprigi rivalităţi pentru controlul asupra acestor teritorii. După manifestări timpurii în anii care au urmat celor dintâi succese, rivalitatea polono–ungară a cunoscut o primă înfruntare majoră pe teritoriul Moldovei, pentru hegemonia asupra noului voievodat pe care o revendica atât un regat, cât şi celălalt. Jocul rivalităţii ungaro–polone s-a complicat şi mai mult prin intervenţia Lituaniei, şi ea mare beneficiară a destrămării puterii tătare, proces care i-a îngăduit să-şi extindă considerabil aria de dominaţie în răsărit, în spaţiul rus şi mongol. Prin pretenţiile pe care le-a formulat asupra teritoriilor ruse apusene — cnezatele Halici şi Volhinia — şi asupra Podoliei, Lituania a intrat în conflict direct cu Polonia şi cu Ungaria timp de aproape o jumătate de secol (1340–1385). După încorporarea Haliciului la Coroana polonă în 1349, Polonia a anexat şi Volhinia în 1366.

O încercare de armonizare a intereselor concurente ale celor două regate catolice s-a produs în cadrul uniunii personale ungaro–polone sub

Ludovic I, care a preluat şi Coroana polonă după 1370, când Cazimir cel Mare a murit fără urmaşi. În fapt însă, în cadrul noii uniuni, Ludovic a favorizat interesele Regatului ungar şi tendinţele sale de expansiune spre răsărit. Treptat, el a desprins Haliciul din dependenţa Poloniei şi l-a adus sub dominaţia ungară; în condiţiile politice rezultate din această mutaţie, Ludovic a readus şi Moldova în sistemul de state dependente de Coroana regală.

Uniunea personală ungaro–polonă a avut însă viaţă scurtă; ea nu a supravieţuit sfârşitului lui Ludovic I. Scurt timp după moartea acestuia, cele două regate s-au separat sub conducerea celor două fiice ale defunctului rege. Mai grav încă, vechea rivalitate pentru teritoriile ruse apusene şi pentru Moldova a izbucnit mai puternic decât în trecut şi a devenit un factor de lungă durată, o trăsătură constitutivă a relaţiilor internaţionale în Europa Centrală şi Răsăriteană.

O restructurare decisivă a acestor relaţii s-a produs în urma constituirii Uniunii polono–lituaniene în anii 1385–1386, după convertirea la creştinism a cneazului lituanian Jagaillo, botezat Vladislav, şi a căsătoriei sale cu regina Poloniei, Jadviga. Asocierea durabilă a celor două state, în ciuda rivalităţilor care le-au opus în câteva rânduri, a dat naştere celei mai puternice grupări de forţe din Europa Central-Răsăriteană. Ea a permis celor două puteri instituţional asociate să se opună cu succes presiunii Ordinului teutonic, pe de o parte, iar pe de alta să-şi impună interesele în raport cu Ungaria în teritoriile ruse apusene şi în Moldova. În 1387, o oaste polonă a intrat în cnezatul Halici, de unde a izgonit garnizoanele ungare; câteva luni mai târziu, Moldova s-a asociat noii grupări de forţe, recunoscând suzeranitatea polonă. Prin intermediul raportului instituit cu Moldova, ale cărei hotare atinseseră între timp ţărmul Mării Negre, regatul polon a devenit la rândul său putere pontică.

Poziţia internaţională a celor două state româneşti a fost determinată, în primele decenii după constituirea lor, nu numai de procesele politice din Europa Central-Răsăriteană, ci şi de evoluţia relaţiilor internaţionale în sud-estul Europei şi în bazinul Mării Negre.

Vatră a trei veleităţi imperiale — cea bizantină, cea bulgară şi cea sârbă — dintre care primele două în declin ireversibil încă de la începutul secolului al XIV-lea, iar cea de a treia urmând aceeaşi cale după un scurt răstimp de afirmare la mijlocul aceluiaşi secol, Peninsula Balcanică a devenit

obiectul tendinţelor expansioniste a două puteri: cea a turcilor osmani din direcţia Asiei Mici şi cea a Regatului ungar din direcţia Europei Centrale.

Înfrânt în 1330 la Velbujd, alături de aliaţii săi, de forţa în ascensiune a Serbiei, lipsit, de la mijlocul secolului al XIV-lea, de protecţia Hoardei de Aur şi de sistemul de alianţe patronat de puterea mongolă cu centrul la Sarai, Ţaratul bulgar devine tot mai mult pradă, în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea, acţiunii factorilor de disoluţie internă şi forţelor externe cu tendinţe hegemonice în Peninsula Balcanică. În urma înscăunării la Târnovo a lui Ioan Alexandru (1331–1371), tendinţa de fragmentare a ţaratului se impune. Ţarul însuşi îşi împarte statul între cei doi fii ai săi, Şişman, declarat succesor al tatălui său în capitala ţaratului, şi Sracimir, care preia conducerea Vidinului şi a ţinutului înconjurător, din care a făcut un stat autonom faţă de centrul ţaratului.

Slăbirea şi apoi dispariţia dominaţiei mongole la gurile Dunării a adus la suprafaţă o nouă realitate politică pe ţărmul de apus al Mării Negre, unde, în secolul anterior, se instalaseră, din iniţiativa şi sub protecţia Bizanţului, grupuri numeroase de turci selgiukizi emigraţi din Asia Mică în urma invaziei mongole. Emancipată de sub autoritatea Hoardei de Aur, entitatea statală nouă care îşi face apariţia pe teritoriul Dobrogei intră sub raport confesional în aria civilizaţiei bizantine sub cârmuitorii ei succesivi: Balica, Dobrotici, fratele său, care obţine de la curtea imperială titlul de *despot*, şi fiul acestuia, Ivancu.

Involuţia puterii bulgare, ca şi a celei bizantine, de altminteri, a lăsat teren de manifestare veleităţilor de dominaţie ale Serbiei, ale cărei aspiraţii imperiale s-au afirmat puternic după victoria de la Velbujd. În cursul vertiginoasei sale expansiuni sub Ştefan Duşan (1331–1355), statul sârb a cuprins vaste teritorii în Macedonia, Tracia, Albania, Epir, Etolia, Acarnania şi Tesalia, teritorii smulse în principal dominaţiei bizantine. Şi însemnatul centru spiritual panortodox de la Muntele Athos a intrat acum sub stăpânirea statului sârb. Stăpân pe aceste însemnate poziţii teritoriale, Ştefan Duşan se proclamă împărat al „sârbilor şi grecilor" (1345) şi — indiciu al intenţiei sale de a prelua moştenirea politică şi spirituală a Bizanţului — îşi creează o patriarhie proprie, independentă de cea din Constantinopol.

Dar, pentru a-şi atinge obiectivul maximal, Ştefan Duşan trebuia să cucerească centrul însuşi al Imperiului bizantin, ţel care nu putea fi realizat decât în cooperare cu o putere navală. Cum însă încercările sale

de a obține concursul flotei venețiene, indispensabil pentru punerea în aplicare a planului său, au dat greș, planul însuși a fost sortit eșecului. Îndepărtarea sa de lumea catolică, urmare a acestui eșec, a deschis terenul unei noi intervenții militare a Regatului ungar în Serbia.

Dispariția lui Ștefan Dușan în 1355 a dat un impuls puternic forțelor particularismului sârb, sub presiunea cărora imperiul său s-a fărâmițat în fragmente autonome. Sub conducerea nominală a țarului Ștefan Uroș (1355–1371), fiul lui Ștefan Dușan, care a domnit efectiv doar în Serbia, se constituie zone de guvernare cvasiindependente în Macedonia, Tesalia, Epir, Albania, Zeta, sub dinaști sârbi sau de alte proveniențe. Banatul Bosniei, aflat sub suzeranitatea ungară, se proclamă regat sub Tvrtko I. Expansiunea turcilor osmani în Macedonia, după înfrângerea oștilor sârbești la Cernomen în 1371, a îngustat considerabil aria de dominație sârbească în sudul Peninsulei Balcanice.

Rezistența împotriva primejdiei turcești a fost asumată, după bătălia de la Cernomen, de cneazul Lazăr (1371–1389), care și-a consolidat stăpânirea asupra unei părți a teritoriului sârbesc și a restabilit raporturi de colaborare cu Bizanțul, în scopul apărării împotriva primejdiei comune. Dar, după unele succese, rezistența sârbă a fost zdrobită la Kossovo (15 iunie 1389), bătălie în urma căreia și cneazul Lazăr și-a pierdut viața. Sub fiul și urmașul său, Ștefan Lazarevici (1389–1426), Serbia a oscilat între dependența față de turci și cea față de Regatul ungar.

Încă înainte de începutul îndelungatei domnii a împăratului Ioan al V-lea Paleologul (1341–1391), Imperiul bizantin își pierduse ultimele posesiuni în Asia Mică, cucerite de turcii osmani. Concomitent, teritoriul imperiului suferise grave amputări și în Europa, mai întâi în favoarea Serbiei, apoi a turcilor, instalați durabil în Tracia în timpul războiului dinastic dintre Ioan al V-lea Paleologul și Ioan al VI-lea Cantacuzino. Chiar și teritoriul aflat încă în stăpânirea sa nominală nu mai era controlat efectiv în întregime de împărat; Moreea tinde tot mai mult să devină un apanaj guvernat autonom de unul din membrii familiei imperiale. Unele succese intermitente a înregistrat Bizanțul în acest interval în rivalitatea cu Țaratul de la Târnovo pentru controlul asupra unor însemnate orașe pontice (Mesembria, Anhialos, Sozopolis). Tot pe țărmul apusean al Mării Negre, Bizanțul își asigură cooperarea lui Dobrotici, căruia îi acordă titlul de despot și cu care Ioan al V-lea se încuscrește.

Grav diminuat teritorial, Bizanțul pierde acum și însemnate poziții comerciale în favoarea republicilor comerciale italiene, Genova și Veneția. La Strâmtori, funcția vamală comercială a fost preluată de genovezii dintre Pera în detrimentul vămii imperiale din Constantinopol, anterior una din principalele surse de venit ale visteriei imperiale. Încercarea Bizanțului de a recupera poziția pierdută în alianță cu Veneția în timpul războiului veneto–genovez din 1350–1355 s-a încheiat printr-o înfrângere totală, în urma căreia genovezii nu numai că și-au consolidat poziția la Strâmtori, dar au preluat și însemnate poziții bizantine din Marea Neagră, inclusiv gurile Dunării. În timpul următoarei încleștări veneto–genoveze pentru controlul Strâmtorilor și pentru comerțul în bazinul pontic, atât genovezii, cât și venețienii intervin chiar în problema dinastică la Bizanț, sprijinind cei dintâi pe Andronic al VI-lea, pe care îl instaurează la cârma imperiului, cei de al doilea, pe Ioan al V-lea, împăratul legitim.

Subminat sub raport politic, teritorial și comercial, Bizanțul manifestă încă o remarcabilă vigoare pe plan religios-bisericesc; inițiativele Bisericii și ale monahismului bizantin aveau să influențeze puternic în acest timp evoluția evenimentelor politice.

Tendințele de destrămare feudală manifestate în cadrul principalelor puteri balcanice au creat condiții favorabile expansionismului din direcții opuse al statului osman și al Regatului ungar.

În decurs de o jumătate de secol, turcii, instalați pe țărmul european al Mării Marmara, în contextul favorabil al conflictelor dinastice din Imperiul bizantin, au reușit să cucerească și să-și subordoneze cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice. Începutul acestei vertiginoase expansiuni a fost cucerirea capului de pod de la Gallipoli (1354) care le-a asigurat legătura dintre posesiunile lor din Asia Mică și cele din Europa. Rezemați pe această poziție strategică cheie, turcii cuceresc în decurs de zece ani cea mai mare parte a Traciei, inclusiv orașul Adrianopol, care devine acum centrul posesiunilor lor europene și apoi capitala imperiului până la cucerirea Constantinopolului.

Opriți de reacția puterilor creștine în 1365–1366 — când pierd pentru câțiva ani controlul asupra portului Gallipoli —, turcii reiau ofensiva după 1371, când zdrobesc încercarea principilor sârbi Ugliesa și Vukașin de a-i elimina din stăpânirile lor europene (lupta de la Cernomen de pe

fluviul Mariţa). Bătălie decisivă, care a avut drept consecinţă imediată un nou avans al stăpânirii osmane în interiorul Peninsulei Balcanice, anume în Macedonia, şi intrarea în vasalitate osmană a Ţaratului de la Târnovo, a Imperiului bizantin şi a fragmentelor sudice ale statului sârb. În anii următori, direct sau prin interpuşi, turcii se străduiesc să-şi extindă dominaţia în nordul Peninsulei Balcanice. Efortul a fost blocat, dar numai pentru câţiva ani, de victoria repurtată asupra lor de regele Ludovic I al Ungariei.

Destrămarea sistemului politic constituit de regalitatea angevină în Ungaria, în anii care au urmat dispariţiei lui Ludovic I (1382), a creat noi oportunităţi expansiunii osmane. În 1383/1386 turcii ocupă Sofia, în 1386 Nişul, atrăgând în vasalitatea lor pe cneazul sârb Lazăr, iar, în anul următor, oraşele Serres şi Salonic. Nici înfrângerea suferită la Plocnic în 1387 din partea coaliţiei nord-balcanice — sârbi, bosniaci şi bulgari — nu a mai fost în măsură să înfrâneze expansionismul osman. În 1389, la Kossovo, oastea cneazului Lazăr şi a aliaţilor săi a fost zdrobitor înfrântă de forţele osmane ale lui Murad I, eveniment care a deschis larg calea dominaţiei turceşti în nordul Penisulei Balcanice. În 1391/1392, turcii ating linia Dunării, intrând astfel în contact direct cu Ţara Românească.

Cuceririle turceşti în Peninsula Balcanică au dat o nouă actualitate cruciatei, al cărei teren de manifestare s-a deplasat acum tot mai mult, prin forţa lucrurilor, din bazinul oriental al Mării Mediterane în sud-estul european.

Acţiunea cea mai reuşită a cruciatei în acest interval a fost cea întreprinsă în 1365–1366 de Regatul ungar, pe de o parte, iar, pe de alta, de flota condusă de principele Amedeu de Savoia. În 1365, o oaste ungară sub conducerea lui Ludovic de Anjou cucereşte Vidinul şi ţinutul înconjurător, transformat într-un banat direct controlat de regat. Operaţiunea a fost concepută ca o etapă preliminară a unor noi ofensive în interiorul Peninsulei Balcanice, cu scopul eliminării turcilor din Europa. În anii următori, puterile creştine, între care şi Ţara Românească, întreprind acţiuni ofensive în Bulgaria împotriva turcilor şi a aliatului lor, ţarul de la Târnovo. Scurt timp după cucerirea Vidinului de către Ludovic I, forţa navală condusă de Amedeu de Savoia cucereşte oraşul Gallipoli (1366), fapt care a tăiat legătura dintre cele două fragmente continentale ale statului osman. Dar, în lipsa unor noi iniţiative din partea forţelor

cruciatei, turcii reiau ofensiva, răsturnând în cele din urmă cursul evenimentelor. Condiționând reluarea ofensivei de acceptarea de către Bizanț a Unirii bisericești cu Roma, factorii de decizie ai lumii apusene au împiedicat exploatarea succeselor din 1365–1366 și au creat condiții favorabile relansării ofensivei turcești.

Prins între expansionismul turcilor osmani și cel al lumii catolice, Imperiul bizantin, sau mai degrabă ceea ce mai rămăsese din el, a oscilat între două direcții de politică externă: cea a cooperării cu Apusul catolic și cea care preconiza cooperarea cu puterile ortodoxe și, la nevoie, chiar înclinarea față de turci.

Prima tendință s-a manifestat predominant după evenimentele din 1365–1366, care păreau să încline balanța în favoarea cruciatei. Călătoriile împăratului Ioan al V-lea Paleologul la Buda (1365/1366) și la Roma (1369), care au culminat cu adeziunea sa personală la crezul catolic, păreau să impună cursul favorabil cooperării cu forțele cruciatei, cu lumea apuseană, și al integrării în sistemul de valori al acesteia.

Împotrivirea față de această tendință de politică externă s-a dovedit însă, în cele din urmă, mai puternică. Cercurile conducătoare ale spiritualității bizantine — Patriarhia constantinopolitană și lumea monahală bizantină cu centrul la Athos — s-au opus cu înverșunare acceptării Unirii cu Roma și au elaborat o alternativă proprie la această politică, anume alianța popoarelor ortodoxe atât împotriva expansiunii osmane, cât și împotriva cruciatei și a spiritului care o anima. În fapt, dincolo de intențiile susținătorilor ei, această opțiune a înlesnit considerabil expansiunea puterii osmane, care s-a străduit constant să împiedice cooperarea între lumea apuseană și cea ortodoxă.

În cadrul acestui efort de solidarizare a puterilor ortodoxe sub egida spirituală a Bizanțului, s-au desfășurat inițiativele unora dintre cele mai reprezentative figuri ale Bisericii bizantine de a asigura cooperarea între bizantini, bulgari, sârbi și români în vederea luptei de rezistență împotriva turcilor. Deși s-a încheiat cu un eșec, încercarea Bisericii bizantine de a crea un front comun pan-ortodox a avut însemnate repercusiuni, nu numai spiritual-bisericești, dar și politice, în sud-estul Europei, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Mutații de primă însemnătate au avut loc în aceeași vreme și în bazinul Mării Negre, ca urmare atât a repetatelor conflagrații veneto–genoveze

pentru controlul Strâmtorilor şi pentru comerţul pontic, cât şi a constituirii unor noi puteri pontice pe ţărmul vestic al mării şi a deschiderii unor artere comerciale noi, verigi de legătură între Europa Centrală şi lumea asiatică.

Penetraţia comerţului veneţian în nordul bazinului pontic şi instalarea unei colonii comerciale veneţiene la gura Donului, la Tana, în al patrulea deceniu al secolului al XIV-lea, au creat premisele unei noi înfruntări de interese veneto–genoveze pentru comerţul pontic. Întârziat de diverşi factori, noul război care a opus cele două thalasocraţii în Marea Neagră (1350–1355) a fost în primul rând manifestarea hotărârii Genovei de a-şi menţine poziţia privilegiată în teritoriile şi în centrele comerciale aflate sub controlul Hoardei de Aur şi de a pune capăt activităţii contoarului veneţian de la Tana. Încercare eşuată, a cărei urmare a fost preluarea de către genovezi a controlului întregului ţărm pontic, din Crimeea până la gurile Dunării. Ca represalii împotriva bizantinilor care s-au aliat cu veneţienii, genovezii s-au instalat la gurile Dunării, anume la Chilia şi Licostomo, pe care le-au smuls dominaţiei bizantine. Probabil tot acum s-a autonomizat şi colonia genoveză de la Cetatea Albă (Maurocastrum).

Instalarea genovezilor la gurile Dunării a dat un puternic impuls comerţului cu Europa Centrală pe drumul continental al cărui segment final se afla cuprins între Braşov şi Brăila. Legătura comercială cu Regatul ungar stabilită pe această cale a luat curând şi o dimensiune politică, anume alianţa antiveneţiană, ale cărei prime manifestări se constată încă din vremea războiului din 1350–1355. Urmare a străduinţei regelui Ludovic de a-şi emancipa teritoriile de tutela comercială veneţiană în Marea Adriatică, efort încununat cu succes în 1358, joncţiunea pe care comerţul regatului ungar a făcut-o cu comerţul genovez pontic a deschis perspectiva declasării Veneţiei ca mare putere comercială şi a instituirii unor reţele de itinerarii comerciale care urmau să ocolească Veneţia. Cooperarea ungaro–genoveză în acest scop a fost unul dintre factorii de seamă ai declanşării următorului război veneto–genovez, războiul de la Tenedos sau de la Chioggia (1376–1381). În cursul acestui război pe care a fost nevoită să-l poarte în apele ei teritoriale şi pe propriul ei teritoriu împotriva flotei genoveze, a oştilor ungare şi a altor adversari, s-a aflat în joc însăşi supravieţuirea Veneţiei ca mare putere comercială. Pacea de la Torino (1381) a lăsat însă aproape intacte poziţiile pontice ale Veneţiei.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, Ţara Românească mai întâi, Moldova pe urmă ating cursul inferior al Dunării şi ţărmul Mării Negre, devenind puteri pontice. Controlul însemnatelor căi ale comerţului internaţional, care făceau legătura între Europa Centrală şi Marea Baltică prin Ţara Românească şi, respectiv, prin Moldova, a conferit celor două state o însemnată funcţie comercială, cu implicaţii politice internaţionale.

Direcţiile şi obiectivele politicii externe a Ţării Româneşti şi Moldovei. Principalele manifestări ale politicii externe a celor două state în procesul însuşi al constituirii lor şi în perioada imediat următoare au fost expresia efortului lor de a consolida şi desăvârşi rezultatele obţinute în perioada anterioară, de a asigura existenţa statală proprie şi dreptul lor de a se afirma autonom pe plan internaţional. Acest efort s-a desfăşurat în principal în opoziţie cu forţele care dominaseră în trecut şi tindeau în continuare să domine teritoriile extracarpatice în care s-au constituit cele două state: Regatul ungar şi Hoarda de Aur. În alternanţa de antagonism şi cooperare cu aceste puteri s-au fixat direcţiile şi manifestările principale ale politicii externe a statelor româneşti, efortul lor de a asigura un cadru extern cât mai favorabil politicii lor.

Prima evoluţie însemnată a politicii externe a Ţării Româneşti după războiul lui Basarab cu Regatul ungar a fost marcată de iniţiativa fiului său, Nicolae Alexandru (1352–1364), care a aderat la coaliţia antimongolă ai cărei protagonişti erau regatele polon şi ungar. Noua direcţie de politică externă a Ţării Româneşti a avut două obiective principale: emanciparea de sub hegemonia Hoardei de Aur, o dată cu extinderea teritorială a ţării spre răsărit, în direcţia gurilor Dunării şi a Mării Negre, şi reconfirmarea recunoaşterii de către Regatul ungar a statului românesc — în cadrul teritorial realizat în deceniile anterioare.

Înţelegerea dintre Nicolae Alexandru, probabil domn asociat, şi Ludovic de Anjou, rege de dată recentă al Ungariei, înfăptuită potrivit ritualului feudal în cursul unei întrevederi a celor doi dinaşti în 1343 sau 1344, a pus bazele şi a fixat cadrele şi condiţiile cooperării lor.

Ofensiva coaliţiei antitătare în cursul anilor următori a respins spre răsărit dominaţia tătară, redusă, în spaţiul românesc, la o arie din ce în ce mai îngustă pe ţărmul Mării Negre, şi a pus capăt legăturii de dependenţă a Ţării Româneşti faţă de Hoarda de Aur.

Refluxul puterii tătare a avut însă şi alte consecinţe însemnate pentru viaţa politică a românilor şi pentru manifestările lor în câmpul relaţiilor internaţionale. Pe teritoriile de la răsărit de Carpaţi, regalitatea ungară a hotărât să constituie o arie de dominaţie directă proprie pe valea râului Moldova, unde a instituit o marcă regală sub conducerea unui împuternicit al Coroanei, tendinţă care s-a lovit de rezistenţa elementului românesc din regiune.

Faţă de rezistenţa întâmpinată, Ludovic adoptă în 1359 o nouă soluţie, instituind un voievodat românesc în frunte cu nobilul maramureşean Dragoş, care admite însă dominaţia regatului. În acest cadru, voievodatul din valea Moldovei se extinde spre nord şi se consolidează. Câţiva ani mai târziu, sub un alt maramureşean, voievodul Bogdan, Moldova înlătură dominaţia ungară şi se constituie, la rândul ei, ca stat de sine stătător.

Tendinţa manifestă a regatului ungar de a-şi extinde dominaţia asupra teritoriilor transcarpatice s-a aflat la originea unei puternice tensiuni şi a unui şir de înfruntări politice şi militare cu cele două state româneşti, Ţara Românească, constituită în deceniile anterioare, şi Moldova, în curs de constituire. În 1347, în vremea când Moldova devenise o marcă a regatului, din iniţiativa regelui Ludovic I se înfiinţează Episcopia catolică a Milcoviei, indiciu cert al interesului manifestat de regat pentru teritoriile din zona exterioară a curburii Carpaţilor. Mai grav încă, în 1358, acelaşi Ludovic I instituie, între râurile Ialomiţa şi Siret, o zonă de imunitate vamală totală pentru negustorii braşoveni, manifestare a tendinţei Regatului ungar de a asigura legătura directă cu Dunărea de Jos şi de a face joncţiunea cu genovezii de la gurile Dunării. Act de suveranitate într-un teritoriu al Ţării Româneşti sau revendicat de aceasta, iniţiativa regelui a dat acuitate extremă tensiunii cu bază teritorială şi comercială care s-a instalat în raporturile dintre Regatul ungar şi români în aceşti ani. În 1359, Nicolae Alexandru se desprinde din alianţa cu Regatul ungar şi iniţiază o nouă direcţie însemnată de politică externă, în cursul afirmării căreia s-a desăvârşit neatârnarea Ţării Româneşti.

În 1359, aşadar în plină desfăşurare a conflictului cu Ludovic I, Nicolae Alexandru obţine, în urma unor negocieri prelungite cu autorităţile supreme ale Imperiului bizantin, instituirea unei Mitropolii a Ţării Româneşti. Faptul a avut implicaţii şi consecinţe multiple şi însemnate.

În primul rând, crearea unei instanţe bisericeşti superioare în Ţara Românească, în dependenţă directă de Patriarhia constantinopolitană, însemna integrarea ţării ca *stat de sine stătător* în sistemul de state format în aria de civilizaţie a Bizanţului. Ţara Românească se integra, aşadar, în legitimitatea internaţională în cooperare cu Bizanţul, unul din cele două centre de putere spirituală supremă — celălalt fiind Roma — care se constituiseră ca surse de legitimitate în Europa medievală.

Tot în cadrul aceleiaşi evoluţii, Nicolae Alexandru, până atunci *mare voievod* — titlu care exprima o simplă preeminenţă în raport cu ceilalţi *voievozi* şi *cnezi* din ţară —, e recunoscut ca *avthentis,* adică *domn,* autocrat sau de sine stătător. Puterea pe care o exprimă acest element al titulaturii lui nu mai e produsul unei delegări de puteri de către „ţară", adică al alegerii de către căpeteniile locale, ci efectul unei învestituri divine — „din mila lui Dumnezeu" — obţinută prin mijlocirea scaunului mitropolitan recent instituit şi al ungerii domnului de către mitropolitul numit în înţelegere cu Bizanţul. Atât pe plan intern, cât şi pe plan extern, actul din 1359 a constituit *o manifestare de suveranitate* cu profunde şi durabile repercusiuni. Această însemnată evoluţie politică a implicat mai mult decât înainte Ţara Românească în problemele politice ale Europei Sud-Estice, în legătură directă cu Bizanţul şi cu celelalte state din aria sa de civilizaţie.

Proclamarea autocraţiei, a suveranităţii, în legătură cu instanţele supreme ale lumii bizantine, a atras, firește, ruptura deschisă cu Regatul ungar, pentru care noua orientare a politicii externe a Ţării Româneşti constituia o încălcare a acordului din anii 1343–1344. Astfel a interpretat Ludovic I faptul, după cum rezultă dintr-unul din textele sale emise câţiva ani mai târziu, într-un stadiu mai avansat al conflictului său cu Ţara Românească, atunci când cârma ţării a fost preluată de fiul lui Nicolae Alexandru, Vladislav I (Vlaicu, 1364–cca 1376). În textul convocării la oastea pe care o pregătea împotriva Ţării Româneşti — cu care se afla, aşadar, în stare de război —, Ludovic I denunţa în termeni vehemenţi asumarea de către Vlaicu a unui „titlu mincinos" (*titulus fictus*), preluat de la tatăl său. Noul titlu al domnilor Ţării Româneşti înfrunta pretenţiile la suzeranitate ale regelui, care se considera „domnul firesc" (*dominus naturalis*) al voievozilor ţării sud-carpatice; pentru Ludovic I, Ţara Românească nu era decât „ţara noastră de dincolo de

munți" (*terra nostra transalpina*) căreia îi refuza categoric recunoașterea suveranității[1].

Conflictul dintre cele două state a decurs fundamental din opoziția între două concepții de politică: cea a domniei Țării Românești, care tindea să-și afirme suveranitatea sau să reducă suzeranitatea regatului la aspecte formale, și acestea acceptate în schimbul unor concesii teritoriale substanțiale, și cea a regalității ungare, care se străduia să confere suzeranității un conținut real cât mai cuprinzător. Politica externă a Țării Românești în intervalul următor a oscilat între ruptură și antagonism cu Regatul ungar și cooperare, în condiții cât mai favorabile cu putință.

Cucerirea Vidinului de către Ludovic I în 1365 și călătoria consecutivă a împăratului Ioan al V-lea Paleologul la Buda au sporit considerabil avantajul strategic și prestigiul regalității ungare. Înțelegând dificultățile noi ale situației create de aceste evenimente, Vlaicu se reconciliază cu Regatul ungar, a cărui suzeranitate o recunoaște, obținând în schimb însemnate concesii de ordin teritorial: recunoașterea cu titlu feudal a stăpânirii sale în Banatul Severinului și în „ducatul" de Făgăraș, precum și, în cele din urmă, asupra teritoriilor răsăritene contestate, culoarul care asigura legătura între curbura Carpaților și Dunărea de Jos, asupra căruia dreptul revendicat de domnia Țării Românești a fost recunoscut în schimbul însă al unor însemnate concesii comerciale în favoarea Brașovului.

Prezența militară a Ungariei la Vidin constituia însă pentru Țara Românească o primejdie prea mare pentru ca domnul să nu folosească primul prilej favorabil spre a o înlătura. Răscoala de vaste proporții a localnicilor împotriva dominației ungare i-a oferit lui Vladislav I prilejul așteptat. Intrarea domnului la Vidin în fruntea oștilor sale a pus capăt stăpânirii ungare, adică banatului regal constituit în această regiune. Inițiativa domnului român a declanșat reacția regatului, care a pornit în iarna anului 1367–1368 o vastă expediție militară împotriva Țării Românești, cu scopul de a o aduce la supunere și, eventual, de a o dezmembra. Eșecul acțiunii militare s-a aflat la originea reînnoirii compromisului între cele două state.

Alianța reînnoită cu Ungaria, în contextul general al pregătirilor de acțiune cruciată împotriva turcilor otomani, a inaugurat o nouă direcție

[1] *DRH*, D, I, p. 78–79.

însemnată a politicii externe a Ţării Româneşti: lupta împotriva puterii în ascensiune a Semilunii în sud-estul Europei. Această direcţie iniţiată de Vladislav avea să constituie în deceniile şi secolele următoare una din opţiunile majore de politică externă a Ţării Româneşti. În anii următori reconcilierii sale cu Ludovic I, Vladislav participă efectiv şi cu succes la luptele cu turcii şi cu aliatul lor, ţarul din Târnovo. Angajarea Ţării Româneşti în luptele cu turcii a fost înregistrată în cercurile conducătoare ale cruciatei şi s-a aflat la originea unui nou şi însemnat contact diplomatic între papalitate şi domnia Ţării Româneşti. Acţiunea de cruciat a domnului român s-a desfăşurat într-o vreme când şi Bizanţul părea să încline spre cooperarea cu cruciata, prin acceptarea unirii cu Biserica romană.

Modificarea cursului politicii bizantine în urma victoriei turceşti de la Cernomen, preluarea iniţiativei la Bizanţ de către forţele ostile cooperării cu Apusul catolic şi favorabil încercării de solidarizare a popoarelor ortodoxe atât împotriva Semilunii, cât şi a catolicismului, al cărui prozelitism se manifesta virulent îndeosebi în aria teritorială controlată direct sau indirect de Regatul ungar, l-au determinat în cele din urmă şi pe Vladislav I să se asocieze frontului anticatolic. Domnul român adânceşte acum considerabil integrarea ţării în aria spiritual-bisericească a Bizanţului prin strângerea legăturilor iniţiate de tatăl său atât cu Patriarhia din Constantinopol, cât şi cu centrul spiritualităţii ortodoxe de la Muntele Athos. Din 1373–1374, el se angajează într-o nouă confruntare militară cu Regatul ungar, în cursul căreia şi-a pierdut viaţa.

Succesul final al răscoalei antiungare a românilor de la răsărit de Carpaţi, sub conducerea voievodului Bogdan — care, după ce s-a opus timp de două decenii în Maramureş efortului regalităţii ungare de a încadra ţara în tiparele ei de organizare, a transferat rezistenţa la răsărit de Carpaţi —, a dus în cele din urmă la constituirea celui de-al doilea stat românesc, Moldova. După alte încercări, înăbuşite de forţele regatului, răscoala triumfă în 1364–1365.

De la începutul existenţei ei ca stat de sine stătător, Moldova a fost constant confruntată cu tendinţele Regatului ungar de a-şi restaura dominaţia la răsărit de Carpaţi. Paralel şi concomitent cu efortul de înlăturare a resturilor dominaţiei tătare de pe teritoriul dintre Carpaţi, Nistru şi Marea Neagră, organizarea rezistenţei împotriva hegemonismului Regatului ungar şi a tendinţei sale de a domina efectiv teritoriile transcarpatice

smulse dominației tătare a constituit principala problemă de politică externă a Moldovei. Asaltată repetat de oștile Regatului ungar și aflată permanent sub această amenințare, Moldova lui Bogdan și a urmașului său imediat, Latcu, s-a străduit să-și rezeme rezistența pe cooperarea cu acele forțe din Europa Răsăriteană care tindeau să înfrâneze expansionismul Coroanei ungare.

Încă din timpul răscoalei din 1358–1359 și apoi, repetat, în 1364–1365, acțiunea forțelor care se împotriveau dominației ungare în Moldova a coincis, dacă nu a fost chiar coordonată, cu cea a domniei din Țara Românească; convergență de direcție de politică externă care avea să se afirme deschis și să apară la nivelul documentației istorice un sfert de secol mai târziu.

Fundamentală avea să se dovedească, în definirea pe termen lung a politicii externe a Moldovei, orientarea spre Polonia, angajată într-o îndelungată rivalitate cu Ungaria, în urma anexării cnezatului Halici la Coroana polonă în 1349. Amenințată și asaltată de oștile Regatului ungar, Moldova întemeietorilor s-a orientat, firește, spre Polonia pentru a-și consolida recent obținuta neatârnare prin legături externe eficiente.

Începutul în această direcție a fost făcut, foarte probabil, încă din zilele lui Bogdan din inițiativa sa, chiar dacă demersurile sale nu și-au produs rezultatul decât la începutul domniei lui Latcu. Prin mijlocirea unor călugări franciscani și a ierarhiei ecleziastice superioare din Polonia și Boemia, contactul stabilit în 1370–1371 între Latcu și curia papală s-a perfectat prin crearea unei episcopii catolice la Siret — la acea dată reședința domniei — în *dependență directă* de papalitate. Faptul, consacrat prin numirea unui episcop catolic la Siret, polon de origine, promovat de ierarhia catolică polonă, însemna recunoașterea neatârnării politice a „ducatului" Moldovei și a calității corespunzătoare a conducătorului ei, „Latcu ducele Moldovei" („Laczko Dux Moldaviensis")[2].

Noua dioceză și-a câștigat independența prin desprinderea din dioceza de Halici, reminiscență a legăturii dintre Moldova și fostul cnezat rus încorporat la Polonia. Inițiativa de politică externă a Moldovei, scurt timp după constituirea ei ca stat, a însemnat, așadar, o dublă emancipare pe plan internațional atât în raport cu vechea suzeranitate haliciană, cât și cu cea care tindea insistent să i se impună, cea a Regatului ungar.

[2] Hurmuzaki, I, 2, p. 160.

Direcţia principală imprimată politicii externe a Moldovei de fondatorii ei s-a menţinut până când Ludovic I, care din 1370 a fost ales şi rege al Poloniei, a desprins cnezatul Halici de Coroana polonă şi l-a anexat la Ungaria (1377–1378). După înfruntări militare repetate, în timpul cărora Moldova s-a aflat încă o dată, concomitent cu Ţara Românească, în conflict cu Regatul ungar, cel de al doilea stat românesc a fost constrâns să accepte suzeranitatea regelui Ludovic, dar în condiţii mai avantajoase decât cele iniţiale. Moartea lui Ludovic în 1382 şi destrămarea, în anii următori, a formulei sale hegemonice în Europa Centrală şi Răsăriteană au pus capăt acestei situaţii. Reintrarea Haliciului în stăpânirea Poloniei în 1387, eveniment care a pus capăt din nou, şi de data aceasta definitiv, dominaţiei ungare în teritoriile ruse apusene — nu însă şi aspiraţiilor Ungariei în această direcţie —, a fost la originea unor noi şi însemnate modificări ale politicii externe a Moldovei. Situaţia geopolitică nouă creată de înfăptuirea Uniunii polono–lituaniene a dat stabilitate preponderenţei Regatului polon în Europa Central-Răsăriteană şi legăturii stabilite de Moldova cu noua putere, legătură al cărei principal rost a fost apărarea împotriva expansionismului ungar. În 1387, la Lwów, Petru I, domnul Moldovei (1386–1392), conferă alianţei cu Polonia caracter oficial prin prestarea omagiului şi a jurământului de credinţă faţă de regele Vladislav I Jagiello (1386–1434). Timp de un secol, alianţa polonă, cu multiple finalităţi şi semnificaţii, a constituit legătura externă principală a Moldovei.

În contextul creat de evenimentele din 1386–1387 — constituirea Uniunii polono-lituaniene, adeziunea Moldovei la această grupare de forţe, destrămarea hegemoniei ungare în Europa Central-Răsăriteană —, s-au produs câteva noi evoluţii, care au marcat puternic politica externă a celor două state româneşti.

În primul rând, la o dată imposibil de stabilit, dar al cărei termen limită e anul 1386, Moldova pune capăt ultimei rămăşiţe a dominaţiei tătare în regiunea Dunării de Jos, prin încadrarea ţărmului Mării Negre („parathalassia") şi a Cetăţii Albe în hotarele sale. În 1386, o ambasadă a genovezilor din Caffa — aflaţi în această vreme în război cu tătarii — a sosit în Moldova la curtea domnului ţării, prima ambasadă semnalată de izvoare la curtea domnească a noului stat. Intrarea Moldovei în rândul statelor pontice avea să aibă vaste consecinţe, imediate şi pe termen lung,

în evoluția poziției ei internaționale și a politicii ei externe. Una dintre acestea, rezultat neîndoielnic al contactului diplomatic moldo–genovez amintit, a fost deschiderea, prin Moldova, a unui mare itinerar al comerțului intercontinental, care lega Cetatea Albă cu Lwówul și, de aici, cu diverse regiuni ale Europei Centrale. Statuarea regimului internațional al acestui drum avea să dea naștere unei componente importante a relațiilor moldo–polone.

Tot în contextul nou creat de evoluția relațiilor internaționale după 1386–1387 s-a produs consacrarea, în cooperare cu Bizanțul, a poziției Moldovei ca stat de sine stătător. La întrevederea de la Lwów, din 1387, între Petru I, emisarul imperial și patriarhul Ciprian s-au pus bazele înființării Mitropoliei Moldovei, sursă internă de legitimare a puterii domnești. La distanță de câteva decenii după Țara Românească, Moldova se integra, la rândul ei, în Commonwealth-ul bizantin, obținând de la Constantinopol legitimarea spirituală a puterii domnești. Conflictul cu Patriarhia constantinopolitană, izvorât din neînțelegerea cu privire la dreptul de a-l desemna pe titularul noului scaun mitropolitan — revendicat deopotrivă de domnii Moldovei și de patriarhii ecumenici —, a întârziat perfectarea acordului până la începutul secolului al XV-lea, în vremea lui Alexandru cel Bun.

Inevitabila încercare de restaurare a pozițiilor pierdute de către Regatul ungar, încercare care s-a produs efectiv după consolidarea la putere a noului rege Sigismund de Luxemburg (1387–1437), a solidarizat forțele amenințate de politica ungară. Acum, solidaritatea între cele două state românești, spontan manifestată anterior, se transformă în cooperare deschisă și în alianță. Pentru a se asigura împotriva unui nou val ofensiv al Regatului ungar, cele două state își consolidează legăturile între ele și le reazemă pe alianța cu Polonia, care avea și ea motive să se teamă de recrudescența expansionismului ungar.

Între cele două state românești s-a stabilit, încă de la început, o corelație întemeiată pe identitatea etnică a creatorilor lor. Denumirile aplicate celor două state în unele texte diplomatice și geografice contemporane — *Valahia Magna* și *Valahia Minor* (sau *Țara Românească cea Mare* și *Țara Românească cea Mică*) — exprimă în același timp realitatea etnică comună și raportul de întâietate în cadrul acestei dualități statale. Atât în colaborarea, cât și în rivalitatea care a apărut în raporturile lor în ultimul deceniu

al secolului al XIV-lea, comunitatea de origine a celor două state şi unitatea statală ideală au fost recunoscute; de la sfârşitul secolului al XV-lea, Moldova se străduieşte chiar să impună Ţării Româneşti o răsturnare de raport care i-ar fi rezervat denumirea de Valahia Mare.

În martie 1390, după negocieri începute, desigur, încă din anul precedent, Mircea, domnul Ţării Româneşti (1386–1418), încheie o alianţă cu Vladislav Jagiello, regele Poloniei. Trimişii celor două părţi s-au întâlnit la Suceava, reşedinţa domnului Moldovei Petru I, care a avut un rol important în realizarea alianţei, dacă nu a fost chiar mijlocitorul ei principal.

Ţelul declarat şi real al alianţei — de fapt o alianţă tripartită — era apărarea comună împotriva aşteptatelor tentative de restauraţie ale Regatului ungar. Tratatul a fost reînnoit în cursul anului următor la Lwów de solii domnului Ţării Româneşti.

O evoluţie neaşteptată a pus însă capăt curând acestei direcţii de politică externă a Ţării Româneşti, care nu mai avea să se manifeste decât intermitent în deceniile următoare. Avansul rapid al puterii otomane în nordul Peninsulei Balcanice care atinge linia Dunării de Jos în 1391–1392 şi se instalează definitiv în vecinătatea Ţării Româneşti a dat naştere unei preocupări externe devenită de îndată prioritară — apărarea împotriva ameninţării turceşti. Dar, în această privinţă, îndepărtata Polonie sau alte legături politice nu puteau fi de folos; apropierea de Ungaria, ameninţată şi ea în teritoriul propriu ca şi în veleităţile ei de expansiune sud-estică de primejdia otomană, s-a impus cu necesitate Ţării Româneşti. Inevitabil însă, această nouă orientare, sesizabilă încă din 1392 şi mult mai pronunţat în anii următori, a îndepărtat Ţara Românească de Polonia. Alianţa cu Polonia avea să rămână de acum înainte o alternativă episodică a politicii ei externe, în ultimii ani ai secolului al XIV-lea şi în cursul secolului al XV-lea.

Direct legate de modificarea cadrului internaţional în această vreme au fost şi manifestările de rivalitate între cele două state româneşti; antrenate în alianţe diferite, cu interese uneori contradictorii, Ţara Românească şi Moldova s-au angajat în litigii teritoriale şi de interese comerciale care nu o dată au degenerat în conflicte militare.

Diplomaţie şi tratate. În primele decenii după constituirea celor două state, în procesul consolidării şi al afirmării lor pe scena internaţională, încep să apară în lumina documentaţiei şi primele manifestări ale acţiunii

lor diplomatice: misiuni — solii şi ambasade —, negocieri şi acorduri interstatale (primele tratate cunoscute). Elementele de informaţie furnizate de surse, deşi puţine, permit înţelegerea sensului principal al acţiunii atât a Ţării Româneşti, cât şi a Moldovei — consolidarea situaţiei lor prin legături externe —, cunoaşterea mecanismului decizional în materie de politică externă şi modalităţile concrete de manifestare a diplomaţiei lor.

Decizia în materie de politică externă aparţinea domniei şi boierimii, partenerul de guvernare al puterii centrale. În calitatea lor de stăpâni de moşii, boierii, clasa dominantă, erau de drept asociaţi la marile iniţiative de politică externă ale domniei, fie în cadrul unor *mari adunări* care erau presupuse a exprima voinţa „ţării", fie prin aceia dintre reprezentanţii lor care făceau parte din sfatul domnesc. Mai puţin evidentă în cazul Ţării Româneşti, unde procesul de centralizare a început mai timpuriu şi unde, aşadar, rolul marii boierimi în adoptarea hotărârilor de politică externă pare mai estompat, participarea boierimii, îndeosebi a marii boierimi, la adoptarea şi la aplicarea deciziilor de politică externă e evidentă în cazul Moldovei.

Textul tratatului încheiat în 1390 de Mircea cel Bătrân cu Vladislav Jagiello, regele Poloniei, menţionează asentimentul sau „sfatul unanim al boierilor noştri" („... de baronum nostrorum unanimo consilio")[3].

Cinci ani mai târziu, tratatul încheiat de acelaşi Mircea cu regele Sigismund al Ungariei, în conjunctura politică decisiv modificată de agresiunea otomană la Dunărea de Jos şi în Ţara Românească, aminteşte la rândul său participarea boierilor la desăvârşirea acestui act de politică externă („... sub fide et juramento nostris et baronum nostrorum")[4].

Mult mai explicite decât datele referitoare la Ţara Românească sunt, în această privinţă, cele privitoare la Moldova. Încă de la primul acord internaţional al Moldovei al cărui text ni s-a păstrat, tratatul moldo–polon din 1387, rolul boierimii moldovene în definirea politicii externe apare deosebit de clar. Ca şi amintitele tratate ale Ţării Româneşti, textul scris care a consacrat actul omagial al lui Petru I menţionează „consimţământul" şi „voinţa" expresă ale „credincioşilor noştri boieri" ca factor însemnat de codecizie la stabilirea legăturii de cooperare politică şi militară cu Polonia („... ex certa scientia et ultronea

[3] *Ibidem*, 2, p. 322.

[4] *DRH*, D, I, p. 139–141.

voluntate bojaronum nostrorum fidelium communicato consilio, ymmo specialiter accedente...")[5].

Mai semnificativ încă, cei cinci înalţi sfetnici care l-au însoţit pe Petru I la Lwów certifică printr-un *act separat* adeziunea lor la actul omagial al domnului Moldovei „în numele nostru şi al tuturor celorlalţi locuitori ai Ţării Valahiei care ne-au investit cu autoritate deplină în acest scop" („... nostro nomine et aliorum omnium terrigenarum terre Valahie qui in nos ad id ipsum faciendum autoritatem omnimodam transtulerunt")[6].

Încă şi mai explicită apare participarea stărilor privilegiate moldovene la procesul de elaborare şi de înfăptuire a marilor hotărâri de politică externă în actul omagial al lui Roman I, emis din Suceava în ianuarie 1393, act de recunoaştere a suzeranităţii regelui Poloniei. Textul angajamentului noului domn al Moldovei menţionează faptul că hotărârea de închinare şi de asumare a îndatoririlor corespunzătoare a fost adoptată de domn „din bun şi înţelept sfat al slugilor noastre şi al panilor noştri credincioşi şi cu învoirea întregii ţări româneşti...". În cuprinsul aceluiaşi act e înscris angajamentul de fidelitate asumat faţă de regele Poloniei de „... panii şi comunitatea întregii ţări româneşti... "[7]

Aşadar, în cazul Moldovei cel puţin, domnul şi „ţara" — adică stările privilegiate, stăpânii de pământ în primul rând — apar ca factori egali — şi sunt trataţi ca atare de Coroana polonă — în făurirea deciziilor de politică externă.

Înţelegerile încheiate de Ţara Românească şi de Moldova cu alte puteri erau precedate de negocieri mai mult sau mai puţin laborioase şi prelungite, care făceau posibilă armonizarea finală a intereselor părţilor implicate în tratative. Mai bine cunoscute, datorită conservării unei documentaţii mai abundente, sunt negocierile dintre domnia Ţării Româneşti şi a Moldovei cu factorii de decizie din Constantinopol, sinodul Patriarhiei ecumenice şi împăratul. Actul patriarhului, care l-a transferat în Ţara Românească pe mitropolitul de Vicina şi care, instituind Mitropolia Ţării Româneşti, a consacrat autocraţia lui Nicolae Alexandru, lasă să se întrevadă caracterul laborios al negocierilor, repetarea soliilor

[5] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 599–600.

[6] *Ibidem*, p. 601–602.

[7] *Ibidem*, p. 607–608.

care au netezit calea înţelegerii. Potrivit actului, domnul a cerut la Constantinopol „nu numai o dată, ci de mai multe ori prin scrisorile sale şi s-a rugat de smerenia noastră şi de dumnezeiescul şi de sfântul sinod de pe lângă dânsa, ca să fie de acum înainte şi în viitor, el şi întreaga lui stăpânire şi domnie, sub jurisdicţia ecleziastică şi călăuzirea preasfinţiei marii biserici a lui Dumnezeu". Şi actul prin care patriarhul comunica lui Nicolae Alexandru hotărârea sinodului aminteşte demersurile repetate ale domnitorului[8].

Textul celor două acte patriarhale nu divulgă nici numele, nici calitatea purtătorilor scrisorilor domneşti primite la Constantinopol; dar conţinutul lor îndreptăţeşte constatarea că, la această dată, domnia Ţării Româneşti dispunea de o rutină a relaţiilor diplomatice şi de un aparat pregătit pentru a îndeplini misiunile care îi erau încredinţate.

Împrejurări legate, de asemenea, de raporturile dintre domnie şi sferele superioare ale lumii ortodoxe — în cazul de faţă cu centrul monahal de la Athos — ne îngăduie să cunoaştem mai îndeaproape desfăşurarea acţiunilor diplomatice ale Ţării Româneşti şi pe unii dintre principalii lor interpreţi.

Încă din zilele lui Nicolae Alexandru, domnia instituise legături cu Sfântul Munte, probabil concomitent cu cele instituite cu Patriarhia ecumenică. Sub Vlaicu, aceste legături s-au intensificat. Domnul, hotărât să-şi integreze complet ţara în formula vieţii monahale athonite, ia sub patronajul său mănăstirea Cutlumuz, urmând exemplul celorlalţi principi ortodocşi („... cum au făcut şi ceilalţi domni sârbi, bulgari, ruşi şi iberi...")[9].

Cum însă un asemenea patronaj atrăgea inevitabil statuarea regimului mănăstirii patronate, unde, alături de călugării greci, urmau să vină şi călugări români, fixarea statutului Cutlumuzului a devenit obiect de dificile negocieri între domnie şi conducătorul comunităţii monahale, egumenul Hariton. Sosit la reşedinţa domnului în Ţara Românească, Hariton a rezistat presiunilor acestuia, iar negocierile au intrat în impas. În ciuda insistenţelor lui Vladislav I, egumenul, care declara că nu e mandatat de comunitatea călugărilor de la Cutlumuz să accepte solicitarea domnului, anume introducerea regulei idioritmice cerută de monahii români, a refuzat să facă concesii şi, în cele din urmă, a rupt negocierile

[8] *Fontes historiae Dacoromanae*, IV, *Scriitori şi acte bizantine secolele IV–XV*, ed. N. Mihăescu, R. Lăzărescu, N.Ş. Tanaşoca, T. Teoteoi, Bucureşti 1982, p. 196–203.

[9] *Ibidem*, p. 280–281.

şi a plecat la Muntele Athos. Pe drumul de înapoiere, egumenul grec a fost însă însoţit de un trimis al domniei, „jupanul Ioan Neagu viteazul", unul dintre dregătorii cei mai apropiaţi ai domnului („oikeiotatos arhon")[10].

Negocierile au continuat, aşadar, la Athos, unde trimisul domnului — ne asigură izvorul — „a mişcat din loc toate stâncile" sau „a pus în mişcare toată greutatea cuvântului său"[11], pentru a obţine din partea comunităţii de la Cutlumuz câştig de cauză. La înapoierea sa din misiunea împlinită la Muntele Athos, solul i-a raportat domnului rezultatul demersurilor sale. Jupânul Neagu Viteazul, emisar al domnului, care a îndeplinit o însemnată misiune diplomatică şi a purtat negocieri intense la Muntele Athos cu comunitatea călugărilor de la Cutlumuz, e cel dintâi diplomat român al cărui nume ne-a parvenit. Negocierile au fost reluate în ţară, cu participarea activă a domnului şi a sfetnicilor săi, şi s-au încheiat cu un compromis.

Negocieri probabil mai intense decât cele cu Patriarhia constantinopolitană şi cu mănăstirea Cutlumuz a purtat domnia Ţării Româneşti cu Regatul ungar, stat în funcţie de care s-a definit în principal în această perioadă politica externă a ţării. Puţine date ne-au fost însă transmise de surse în această privinţă.

E neîndoielnic că acordul încheiat de Nicolae Alexandru cu Ludovic de Anjou în 1343–1344 a fost pregătit de un şir de negocieri prealabile, perfectate doar cu prilejul întâlnirii celor doi conducători. O singură mărturie documentară, o diplomă din 18 februarie 1355 a regelui Ungariei emisă în favoarea episcopului Dimitrie al Oradiei, evocă soliile repetate îndeplinite de clericul ungur din însărcinarea regelui „la Alexandru al lui Basarab, voievodul nostru transalpin, cu prilejul dezbaterii, aşezării şi întăririi păcii dintre noi şi dânsul..."[12].

Neîndoielnic că soliilor regale le-au corespuns solii ale domniei Ţării Româneşti, dar sursele documentare nu le-au conservat amintirea.

Un sfert de secol mai târziu, în ianuarie 1368, un document emis de cancelaria lui Vladislav I menţionează numele solului trimis de regele Ludovic, anume „magistrul Dimitrie zis Lepeş", „cavaler" al curţii regale la curtea domnului român pentru a reglementa raporturile comerciale

[10] *Ibidem*, p. 288–289.
[11] *Ibidem*, p. 288–289.
[12] *DRH*, D, I, p. 70–71.

dintre Ţara Românească, pe de o parte, şi oraşul Braşov, inclusiv Ţara Bârsei, pe de altă parte[13].

Scurt timp după această însemnată solie e semnalată prezenţa în Ţara Românească a lui Niculae, fiul lui Grigore, „cavaler" al lui Ludovic, cu o misiune diplomatică încredinţată de rege („in legationibus nostris"). Anunţând lui Benedict Himfy, banul recent creatului banat al Vidinului, hotărârea sa de a trimite această solie în Ţara Românească, Ludovic îi recomanda să-i încredinţeze solului tot ceea ce intenţiona să-i comunice domnului român („... commitentes sibi, ut et ea que vos eidem voyvode nunciare volentes per ipsum, referre debeat...")[14].

Faza nouă a conflictului cu Regatul ungar, redeschis în ultimii ani de domnie ai lui Vladislav I şi prelungit, cu întreruperi, timp de două decenii, a prilejuit o considerabilă extindere a razei de acţiune a politicii Ţării Româneşti şi a legăturilor ei diplomatice. Cea mai însemnată manifestare a acestei noi faze a politicii externe a ţării aparţine domniei lui Mircea, anume primilor săi ani de domnie, şi priveşte relaţiile sale cu Polonia. Din această vreme de început a domniei lui Mircea sunt cunoscute repetatele sale iniţiative diplomatice în direcţia Regatului polon şi misiunile diplomatice prin care s-a manifestat această direcţie a politicii sale externe. Primul tratat de alianţă datează din 17 martie 1390 şi a fost perfectat de boierii Roman Herescu şi Radu Gatcul, în calitate de „ambasadori şi soli speciali" ai domnului Ţării Româneşti, împreună cu împuterniciţii regelui polon, nominalizaţi şi ei în document. Cele două părţi au schimbat la Suceava instrumentele de consacrare a noii alianţe[15].

În vara anului următor, alţi doi emisari ai domnului, boierii Manea şi Voicu, „atârnau" la Lwów pecetea domnească pe actul scris care confirma alianţa[16].

Şi în Moldova acţiunea diplomatică a însoţit îndeaproape procesul constituirii statului, ca expresie a efortului de a-l apăra şi de a-i asigura recunoaşterea internaţională.

Despre emisarii lui Laţcu în contactele stabilite cu curia papală nu ştim decât că erau franciscani poloni. Mult mai cuprinzătoare sunt în

---

[13] *Ibidem*, p. 86–87.

[14] *Ibidem*, p. 88–89.

[15] Hurmuzaki, I, 2, p. 323–324.

[16] *Ibidem*, p. 334–335.

schimb informaţiile referitoare la negocierile ţării cu Bizanţul. Iniţiate, foarte probabil, în cursul procesului de destrămare a hegemoniei ungare în Europa Central-Răsăriteană, în anii 1386–1387, negocierile lui Petru I cu forurile conducătoare ale Imperiului bizantin s-au perfectat la Lwów în 1387. Acum şi aici, domnul s-a întâlnit şi a negociat personal cu înaltul emisar al împăratului Ioan al V-lea Paleologul şi al Patriarhiei ecumenice, punând bazele unor raporturi de lungă durată, dar, în acelaşi timp, foarte complicate.

Conflictul dintre Moldova şi Patriarhia ecumenică, generat de refuzul domniei de a accepta numirea mitropolitului ţării de către Biserica ecumenică, conflict care nu a fost aplanat decât în 1401, a prilejuit numeroase iniţiative şi contacte diplomatice, în cadrul cărora diplomaţia incipientă a celui de al doilea stat românesc s-a manifestat din plin. Îndeosebi din 1395, din iniţiativa lui Ştefan I (1395–1399), s-au reînnodat contactele cu Patriarhia. Domnul Moldovei a trimis, în primele luni ale acestui an, un emisar la Constantinopol, anume pe „preacucernicul protopop chir Petru", pentru a redeschide dialogul cu conducerea Bisericii constantinopolitane.

Continuând acţiunea lui Ştefan I, care nu se soldase decât cu un succes parţial, Alexandru I (1400–1432) reia firul negocierilor şi trimite la Constantinopol o însemnată delegaţie: „de curând însă — scrie patriarhul — ni s-au adresat atât zisul mare voievod cât şi toţi oamenii săi de vază, împreună cu clericii, ieromonahii şi monahii, prin scrisori şi prin solii..."[17]

În actul patriarhal citat, solii domnului sunt desemnaţi prin termenul bizantin de *apocrisiari.*

„Apocrisiarii" lui Alexandru cel Bun s-au înfăţişat patriarhului şi sinodului ecumenic, susţinând poziţia ţării faţă de această instanţă supremă a Bisericii răsăritene: „... şi au spus vorbele domniei tale — îi scrie patriarhul domnului Moldovei — atât pe cale orală cât şi arătându-i scrisorile tale, care au fost făcute cunoscute şi ascultate în sinod". Solii domniei au dat explicaţii la întrebările puse de patriarh şi de membrii sinodului. În cele din urmă, ambasada moldovenească a avut câştig de cauză. Patriarhul şi sinodul au trimis la rândul lor „apocrisiari" în Moldova. În urma unor prelungite şi dificile negocieri, „pacea" a fost restabilită între Moldova şi Biserica constantinopolitană. În câteva decenii

[17] *FHDR*, IV, p. 270–271.

de la întemeiere, cel de al doilea stat românesc își perfectase și el instrumentul diplomatic de care avea nevoie pentru a se afirma în câmpul relațiilor internaționale.

Acțiunea externă a celor două state și confruntarea lor cu principalele realități internaționale ale vremii se reflectă în primele convenții pe care le-au încheiat. Clauzele acestor convenții ne sunt parțial cunoscute fie din înseși textele lor, câte s-au păstrat, fie din mărturii indirecte.

Textul însuși al acordului încheiat în 1343–1344 de Nicolae Alexandru cu Ludovic de Anjou nu s-a păstrat, deși o mărturie ulterioară atestă existența unui astfel de act scris. Când, douăzeci de ani mai târziu, regele Ungariei lansa proclamația sa de război împotriva Țării Românești unde se înscăunase de curând Vladislav I, el îi acuza atât pe noul domn, cât și pe părintele și predecesorul său de încălcare a „fidelității" și a „scrisorilor", adică a textelor emise de o parte și de cealaltă cu prilejul reconcilierii survenite între cele două state[18].

Acordul dintre Țara Românească și Regatul ungar a însemnat în primul rând recunoașterea — a doua, după cea de către Carol Robert — a existenței primului stat românesc ca stat de sine stătător în limitele teritoriale în care se constituise în deceniile anterioare. Din nou în 1343–1344 regatul a renunțat la pretențiile sale de dominație directă asupra unor teritorii pe care încercase încă din secolul al XIII-lea să le încorporeze în stăpânirile sale.

În schimbul acestei recunoașteri, care venea în întâmpinarea principalei preocupări de politică externă a țării și domniei, în condițiile date, Nicolae Alexandru a recunoscut la rândul său suzeranitatea regatului, a acceptat plata tributului, s-a căsătorit cu o catolică din Ungaria, doamna Clara, admițând în același timp încadrarea țării în ierarhia ecleziastică a catolicismului. Prin legătura restabilită cu Regatul ungar, Nicolae Alexandru a asociat Țara Românească cu coaliția puterilor ostile Hoardei de Aur, a căror ofensivă realizează acum cele mai însemnate succese împotriva puterii mongole.

Acordul celor două state a acoperit însă și o divergență fundamentală cu privire la esența relațiilor lor; în vreme ce, pentru Țara Românească, legătura stabilită cu Ungaria era o alianță învăluită în formula feudo-vasalică, pentru regalitatea ungară ea însemna o dependență efectivă și

[18] *DRH*, D, I, p. 78–79.

strictă. Divergența de interpretare avea să se manifeste deschis în ultimii ani de domnie a lui Nicolae Alexandru, când domnul asumă formula autocrației, înscrisă în titulatura sa, constestând *ipso facto* dependența față de regat.

Raporturile de cooperare au fost restaurate sub Vladislav I, a cărui domnie s-a desfășurat însă fundamental sub semnul confruntării cu Regatul ungar.

Nu s-a păstrat textul nici unuia dintre acordurile generale încheiate de Vladislav cu Ludovic de Anjou. Conținutul acestora se poate însă reconstitui din informațiile disparate care ne-au parvenit asupra legăturilor Țării Românești cu Regatul ungar în acești ani.

Fundamental, aceste noi acorduri au consacrat în același timp autocrația domnească, exprimată prin formula „din mila lui Dumnezeu" asumată de domn, și suzeranitatea regelui, situație care și-a găsit expresia în adaosul „și a majestății regale"[19], cele două surse ale puterii domnești așa cum apar menționate în unele acte emise de cancelaria lui Vladislav.

Raportul de cooperare restabilit între cele două state a adus Țării Românești și însemnate câștiguri teritoriale. Cu titlu feudal, Regatul ungar i-a acordat lui Vladislav banatul Severinului și „ducatul" Făgărașului. Stăpânirea acestei din urmă țări românești a introdus sau, poate, reintrodus autoritatea domniei Țării Românești înlăuntrul arcului carpatic, într-o arie compact românească, în care puterea regală nu reușise să-și creeze o bază proprie de stăpânire de pământ nobiliară.

O componentă teritorială a avut și cel de al doilea element însemnat al convențiilor dintre Țara Românească și Ungaria în vremea lui Vladislav I — statutul drumului comercial care lega Brașovul cu Brăila prin trecătoarea Bran.

Încercarea lui Ludovic din 1358 de a crea o zonă de control teritorial direct al Regatului ungar spre gurile Dunării în teritorii aparținând Țării Românești și de a asigura astfel libertatea comercială totală negustorilor brașoveni spre Marea Neagră s-a lovit de rezistența țării și a declanșat un nou conflict armat între cele două state. Pacea restabilită în primii ani de domnie a lui Vladislav a rezolvat prin compromis problema legăturii comerciale a Brașovului cu regiunea gurilor Dunării. În virtutea acestui

[19] *Ibidem*, p. 86–87.

compromis, încorporat în privilegiul comercial acordat de domnul Ţării Româneşti braşovenilor şi locuitorilor din Ţara Bârsei la 20 ianuarie 1368, teritoriul disputat rămânea în stăpânirea Ţării Româneşti; în schimb, negustorii braşoveni beneficiau de un statut vamal foarte favorabil în drumul lor spre Brăila şi îndărăt. În schimbul unor taxe vamale avantajoase, braşovenilor le era asigurată libera circulaţie pe drumul Brăilei, evitând, aşadar, aplicarea dreptului de depozit în favoarea negustorilor din Ţara Românească. Reţinând teritoriul contestat de la răsărit de râul Ialomiţa, Ţara Românească îşi impunea, prin urmare, punctul de vedere în chestiunea teritorială controversată, reuşind să-şi rezerve şi o parte din beneficiul exploatării drumului comercial care îi străbătea teritoriul. Compromisul dintre Ludovic I şi Vladislav în problema teritorial-comercială care opusese cele două state a rămas o componentă permanentă a raporturilor dintre statele lor până în vremea modificării substanţiale a acestora ca urmare a progresului puterii otomane în regiunea Dunării de Jos în zilele lui Mehmet al II-lea şi ale succesorilor săi imediaţi. Sistemul vamal propriu, a cărui existenţă e revelată de privilegiul lui Vladislav pentru braşoveni, cel dintâi semnalat de izvoare, nu însă şi cel dintâi ca vechime, e un indiciu însemnat al statutului internaţional al Ţării Româneşti.

Tratatul încheiat de Mircea în primii ani de domnie cu Polonia a fost expresia unei alianţe între doi parteneri independenţi, asociaţi de o primejdie comună. Adversarul comun era Ungaria regelui Sigismund de Luxemburg împotriva căruia — ca şi împotriva supuşilor săi — Mircea se angaja să-l ajute pe regele Vladislav I „cu cea mai mare statornicie şi din toate puterile noastre". La rândul său, regele Poloniei era îndatorat să-l ajute pe Mircea „din toate puterile", „împotriva lui <Sigismund> şi a supuşilor săi". Împotriva altor adversari, cei doi aliaţi se angajau să-şi presteze ajutor „după bună voia şi chibzuinţa" proprie[20].

Textul final al acordului prevede obligaţia pe care urma să o asume regele Poloniei — neîndoielnic pe bază de reciprocitate — de a-l preveni pe Mircea cu privire la eventuale iniţiative de război împotriva Regatului ungar şi dreptul pe care şi-l rezerva domnul român de a încheia armistiţiu sau pace cu Sigismund, cu includerea Poloniei.

[20] Hurmuzaki, I, 2, p. 322.

Acordul dintre Ţara Românească şi instanţele dominante la Constantinopol, Patriarhia ecumenică şi puterea imperială, acord înscris în actele emise în 1359 de sinodul ecumenic, s-a încheiat în cadrul unui compromis care, în esenţă, recunoştea ţării dreptul de a avea un scaun mitropolitan, aşadar, o sursă proprie, internă, de legitimare a puterii autocrate, de sine stătătoare, iar sinodului, dreptul de a-i desemna în viitor pe titularii noului scaun.

În cadrul feudo-vasalic au fost încheiate tratatele Moldovei cu Polonia încă de la instituţionalizarea legăturii dintre cele două state în 1387. Textele omagiilor prestate de primii domni ai Moldovei cuprind doar înregistrarea scrisă a angajamentului de fidelitate al titularilor puterii supreme a ţării faţă de regii poloni şi unele dintre clauzele acordurilor care s-au aflat la baza cooperării celor două state.

Detaliile închinărilor primilor domni ai Moldovei, ceremonialul actului, nu ne sunt direct cunoscute; ele pot fi reconstituite, prin analogie, din datele referitoare la omagiile ulterioare, îndeosebi cele din vremea lui Ştefan cel Mare. Potrivit textului care a înregistrat actul închinării lui Petru I, domnul Moldovei a prestat jurământul pe o cruce „din lemnul vieţii", ţinută în mâini de Ciprian, „mitropolitul Kievului", „potrivit ritului şi obiceiului bisericii răsăritene", cruce pe care domnul a sărutat-o „cu propria gură"[21].

Cât priveşte conţinutul însuşi al raportului feudo-vasalic instituit la Lwów, din textul amintit ca şi din jurământul paralel al boierilor moldoveni se deduce că închinarea avea caracter nelimitat în timp şi extensiune. Petru I declară că omagiul prestat îl lega de Vladislav I, de soţia sa Hedviga şi de „succesorii săi legitimi", precum şi de „coroana regatului Poloniei", „în toate timpurile" („perpetuis temporibus duraturis"). Domnul Moldovei se angaja să-i slujească pe partenerii săi „cu toţi oamenii noştri", „în orice necesitate s-ar afla" („necesitate qualicumque ingruente"), păzind astfel „credinţă desăvârşită" („fidelitatem omnimodam") în toate („in omnibus"). Acest angajament total de supunere şi ajutorare, domnul l-a luat în numele său; el angaja însă în acelaşi timp şi „poporul şi ţara noastră a Valahiei, cetăţile şi celelalte stăpâniri..." („... subjacentes nos, gentem atque terram nostram Valahie, castra ceteraque dominia")[22].

---

[21] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 599–600.

[22] *Ibidem*, p. 599–600.

Obligaţiile de ajutor asumate de Petru la Lwów faţă de regii Poloniei şi de Coroana polonă erau totale şi valabile în raport cu toţi adversarii regatului.

Regalitatea polonă nu s-a mulţumit însă numai cu omagiul de fidelitate al domnului, ci a considerat necesar să-l obţină şi pe cel al „ţării", adică al boierimii ei. Adeziunea acestora la închinare a fost nu numai explicit amintită în omagiul domnului („ex communicato consilio, ymmo specialiter accedente..."), dar şi cuprinsă într-un act special, emis de boierii Jula, Bârlă, Stanciul şi Stănislav, „sfetnicii de frunte ai domnului Petru, voievodul Moldovei". Numiţii boieri s-au angajat în numele lor, al urmaşilor şi al tuturor locuitorilor „ţării Valahiei", „care ne-au împuternicit spre aceasta cu toată autoritatea", să păzească intactă fidelitatea faţă de regii Poloniei şi faţă de urmaşii lor, în termeni identici cu cei ai jurământului voievodal[23].

Îndatorirea de „ajutor" nelimitat asumată de Petru I era, evident, foarte apăsătoare. Ea asocia Moldova la toate iniţiativele şi conflictele externe ale Regatului polon, impunându-i sarcini mari pentru împlinirea unor ţeluri care nu erau ale ei. E lesne de înţeles, aşadar, de ce chiar succesorul imediat al lui Petru I, fratele său Roman, a încercat să definească şi să delimiteze strict obligaţiile militare ale Moldovei faţă de Coroana polonă, în actul scris emis la Suceava la începutul lunii ianuarie 1393, act preliminar omagiului personal despre care nu ştim dacă a avut loc, dată fiind evoluţia spre antagonism a relaţiilor moldo–polone în cursul aceluiaşi an. E drept că noul domn se angaja să-l ajute pe suzeranul său „împotriva oricărui duşman, neexceptând pe nici unul", formulând şi obligaţia de a nu-şi căuta „alt domnitor", dar el preciza imediat şi excepţiile pe care le considera necesare de la îndatorirea de ajutor militar: „afară de ţara Prusiei şi Litvaniei şi cu ţinuturile de dincolo de Cracovia, care, din cauza depărtării, nu sunt plăcute poporului nostru"[24].

Limitare considerabilă, care, efectiv aplicată, ar fi redus legătura militară moldo– polonă la o alianţă antiungară sau antitătară, aşadar, restrânsă la ariile în care cei doi aliaţi erau confruntaţi de adversităţi comune. Evident, o asemenea limitare, care reducea mult din punct de vedere polon interesul alianţei cu Moldova, nu putea fi pe placul conducerii regatului.

---

[23] *Ibidem*, p. 601–602.

[24] *Ibidem*, p. 607–608.

Încercării domniei Moldovei de a limita cât mai mult obligaţiile sale faţă de Coroana polonă, aceasta i-a răspuns impunându-i o formulă de angajament total şi explicit. Înlăturarea din domnie a lui Roman şi instaurarea lui Ştefan, care recunoştea, la începutul anului 1395, că a intrat în stăpânirea voievodatului Moldovei cu „ajutorul lui Dumnezeu şi al marelui crai, Vladislav al Poloniei, Litvaniei şi Rusiei şi al multor altor ţări", au constituit un prilej de redefinire a obligaţiilor ţării, de data aceasta marcat în sensul dorit de puterea suzerană. Ştefan se angajează în numele său, al copiilor şi al urmaşilor săi să slujească regelui şi reginei, urmaşilor lor şi Coroanei Regatului polon, „cu toată puterea noastră şi cu toţi boierii noştri şi cu toţi pământenii şi cu slugile şi tot poporul ţării Moldovei împotriva regelui Ungariei, împotriva voievodului Basarabiei, împotriva turcilor, împotriva tătarilor, împotriva pruşilor". Pentru a înlătura orice echivoc, domnul Moldovei a fost silit să repete, în cuprinsul aceluiaşi act, angajamentul de a da ajutor regelui „în ţinuturile mai îndepărtate, dincolo de Cracovia, şi dincolo de Polonia, contra nemţilor cruciaţi..., cu toate puterile noastre împotriva tuturor duşmanilor, neexceptând pe niciunul"[25].

Angajamentul domnului a fost repetat textual de boierii săi, care au asumat, la rândul lor, obligaţia de ajutor militar împotriva tuturor adversarilor Coroanei polone explicit indicaţi.

Pe lângă ajutor militar, domnul se obliga să furnizeze suzeranilor săi ajutor sub formă de informaţii: „asemenea făgăduim să-i înştiinţăm de toate", adăugând obligaţia de a nu-şi căuta „alţi domnitori", aşadar, de a nu recurge la omagiul plural[26].

O inovaţie deosebit de gravă, care apare o dată cu omagiul lui Ştefan, e angajamentul impus boierilor de a-l împiedica pe domn sau pe urmaşii săi sa-şi încalce angajamentul faţă de rege şi de Coroana polonă şi, în caz de nesupunere, de a-l părăsi: „iar dacă cumva domnitorul nostru de acum sau cel viitor n-ar vrea să fie ascultător, noi vom rămânea lângă domnitor, pe lângă crai şi pe lângă coroana crăiei Poloniei şi să stăm cu dânşii în contra acestor domnitori, voievozi, pe cinste, pe credinţă, fără înşelăciune, fără viclenie..."[27].

---

[25] *Ibidem*, p. 611–615.

[26] *Ibidem*.

[27] *Ibidem*.

Prin această clauză, boierii moldoveni își recunoșteau o îndatorire vasalică prioritară față de rege, căreia îi era subordonată credința față de propriul voievod; inovația îngrădea considerabil autonomia țării și puterea domniei, redusă la rolul de dregătorie a Regatului polon și diminuată pe plan intern în raporturile cu boierimea.

Acordul final încheiat de Moldova cu Patriarhia constantinopolitană la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, după un deceniu de neînțelegeri și confruntări, a fixat canonic țara în sistemul de state recunoscute de Bizanț și înzestrate cu o sursă bisericească proprie de consacrare a puterii domniei. Scrisoarea din iulie 1401 a patriarhului Matei către domnul Moldovei ne oferă unul din elementele acestui acord — recunoașterea ca mitropolit a lui Iosif, candidatul domniei încă din vremea lui Petru I, respins până la această dată cu tenacitate de Patriarhia ecumenică. Cu această recunoaștere a luat capăt conflictul dintre domnia Moldovei și Biserica constantinopolitană, conflict generat de controversa în jurul dreptului de a-l desemna pe mitropolitul Moldovei. Câștig de cauză a avut în această etapă domnia, care și-a impus punctul de vedere; dar actul patriarhal nu conține indicații asupra soluțiilor adoptate pentru viitor.

BIBLIOGRAFIE

Gh.I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautés Roumaines au XIVe siècle,* în „Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine", XXVIII, 1947.

Șt.S. Gorovei, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei în veacul al XIV-lea,* „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", Iași, X, 1973.

M. Holban, *Din istoria relațiilor româno–ungare în secolul XIV,* București, 1981.

N. Iorga, *Condițiile de politică generală în care s-au întemeiat țările românești în veacurile XIV–XV,* în *Studii asupra evului mediu românesc,* București, 1984.

Idem, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365–1369 și politica lui Vladislav Vodă față de unguri, ibidem.*

E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana şi rolul său în cultura veche românească,* I, „Romanoslavica", XI, 1965.

D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrân şi posesiunile lui, Scrieri istorice,* II, Bucureşti, 1968.

P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân,* Bucureşti, 1944.

Ş. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice,* Bucureşti, 1988.

C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387–1432),* „Revista istorică română", X, 1940.

MOLDOVA ÎNCEPUTURILOR ÎNTRE REGII UNGARIEI ŞI POLONIEI*

Istoria timpurie a statelor româneşti, în vremea constituirii sau „întemeierii" lor, e documentată foarte lacunar, lăsând teren vast ipotezelor şi reconstrucţiilor celor mai diferite şi, adesea, contradictorii. Starea cunoştinţelor noastre e încă mai precară în cazul Moldovei decât al Ţării Româneşti, de construcţie mai timpurie şi ceva mai larg documentată în raport cu evoluţia spre forme statale definitiv închegate a celei de „a doua libertăţi româneşti" (N. Iorga)[1].

Nu numai stările de lucruri interne, dar şi evoluţiile de politică externă a Moldovei până spre sfârşitul secolului al XIV-lea continuă să rămână parţial nelămurite, deşi sursele istoriografice străine, îndeosebi ale statelor vecine, mai demult „aşezate", oferă câteva elemente esenţiale, nu însă întotdeauna foarte clare, şi pentru trecutul ţării est-carpatice în tranziţia ei de la voievodat la domnie.

Cadrul extern al evoluţiei Moldovei începuturilor, adică al vremii când apare lămurit şi explicit în terminologia documentelor contemporane,

---

* Publicat în „Revista istorică", IX, 1998, 5–6, p. 425–429.

[1] Pentru bibliografia referitoare la începuturile Moldovei şi la orientarea ei pe plan extern, vezi mai recent Ştefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate,* Iaşi, 1997, lucrare în care autorul îşi reafirmă punctul de vedere, şi Ilona Czamanska, *Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku,* Poznań, 1996, cu referiri abundente la lucrări polone, nu toate îndeajuns de cunoscute la noi. Rândurile de mai jos sunt exclusiv consacrate situaţiei internaţionale a Moldovei în vremea lui Petru I, obiect de interpretare divergentă între d-l Ştefan S. Gorovei şi mine. Mi-am expus punctul de vedere în această chestiune în articolul *Întemeierea Ţării Româneşti şi Moldovei şi românii din Transilvania: un nou izvor,* în vol. *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice,* 1988, p. 76–96 şi în articolul *Domni români şi regi angevini: înfruntarea finală (1370–1382), ibidem,* p. 113–130. Însemnările din paginile precizării de faţă sunt exclusiv consacrate divergenţei de opinii mai sus semnalate.

spre mijlocul secolului al XIV-lea, a fost rezultatul ofensivelor împotriva tătarilor Hoardei de Aur, desfăşurate concomitent şi convergent, la început chiar în cooperare, de Regatul polon al ultimului rege din dinastia Piast, Cazimir al III-lea cel Mare, şi de Regatul ungar, al celui de al doilea şi ultimului rege al dinastiei angevine, Ludovic I cel Mare. Terenul de desfăşurare principal al acestei acţiuni simultane a fost teritoriul rus apusean al cnezatelor Halici–Volhinia, al Podoliei şi Moldovei, teritorii smulse, după repetate ofensive şi contraofensive, dominaţiei Hoardei de Aur.

Ca în numeroase alte cazuri din istoria raporturilor internaţionale, succesul unei acţiuni comune a transformat şi în cazul raportului ungaro–polon alianţa în rivalitate şi chiar ostilitate, îndată ce ţelul propus a fost atins. Alungarea Hoardei de Aur din zona est-carpatică, asupra căreia îşi întinsese hegemonia din vremea marii invazii din 1241–1242, a pus acut problema succesiunii la controlul teritoriilor smulse dominaţiei mongole. Ungaria, urmând o veche direcţie de expansiune în spaţiul rus apusean din vremea dinastiei arpadiene, revendica pentru sine controlul unor teritorii care îi deschideau drumul spre Europa Răsăriteană; tendinţă care s-a lovit puternic de cea a expansiunii sud-estice a Regatului polon, care a evoluat tot mai hotărât spre Marea Neagră, după ce a pierdut speranţa recuperării accesului la Marea Baltică, blocat de Ordinul teutonic la începutul secolului al XIV-lea. Înfruntarea de lungă durată a acestor tendinţe contradictorii a dat naştere uneia din „permanenţele" relaţiilor internaţionale în spaţiul central şi est-european, care a afectat timp de secole şi evoluţia istoriei româneşti, în chip covârşitor a Moldovei.

În ofensivele transcarpatice ale Regatului ungar, îndeosebi în spaţiul de dincolo de cotul nord-estic al Carpaţilor Răsăriteni, românii maramureşeni şi cei aflaţi de cealaltă parte a munţilor au împlinit un rost de prim-plan: au asigurat un cap de pod solid în teritoriul de nord al viitoarei ţări a Moldovei şi au extins spre miazănoapte aria acestei fundaţii. În îndelungata alternare a expansiunii slavilor spre Europa Centrală şi Sud-Estică, din secolele V–VI, şi a retragerii lor sub presiunea în sens invers a altor etnii, constituirea şi consolidarea Moldovei au marcat un moment însemnat al refluxului slavilor răsăriteni, înregistrat ca atare şi de unele surse contemporane.

Alianţa originară cu regatul lui Ludovic de Anjou a contribuit la individualizarea voievodatului Moldovei, în vremea ofensivelor antitătare la răsărit de Carpaţi, şi la expansiunea sa spre nord, în teritorii anterior supuse cnezatului de Halici; evoluţie care a provocat şi primele ciocniri atestate între Polonia regelui Cazimir, aflată la rândul ei în expansiune în teritoriile ruse apusene, şi voievodatul sau voievodatele româneşti de la răsărit de Carpaţi. Dimpotrivă, alianţa polonă, instituită de Bogdan, „infidel notoriu" faţă de Ludovic de Anjou în Maramureş şi apoi, prin „descălecat", în Moldova, alianţă restabilită de Petru I în 1387 şi consolidată, cu întreruperi, de domnii următori, a sprijinit expansiunea Moldovei spre sud — spre Dunărea de Jos şi Marea Neagră —, în mare măsură în detrimentul intereselor Regatului ungar; firește, în schimbul renunţării, totale sau parţiale, la poziţiile revendicate şi temporar deţinute în spaţiul cnezatului halician.

Alternanţa, din proprie iniţiativă sau impusă de cei doi puternici vecini, între aceste direcţii de politică externă a constituit până spre sfârşitul veacului al XV-lea cadrul dominant al situaţiei internaţionale a Moldovei. Chiar şi după ce puterea otomană a devenit factorul dominant al acestui cadru, rivalitatea polono–ungară, respectiv polono–habsburgică, a influenţat puternic situaţia internaţională a Moldovei. Cunoaşterea cât mai exactă a evoluţiei acestei rivalităţi, în general, şi în spaţiul românesc, în special, e, aşadar, de interes major pentru mai buna înţelegere a istoriei Moldovei.

Unele îndoieli subzistă cu privire la evoluţia poziţiei ţării în etapa timpurie a istoriei ei între cei doi vecini, cel din apus şi cel din miazănoapte, deveniţi din aliaţi rivali şi adversari din rivali. Una din etapele politicii externe a Moldovei, al cărei sens pare să nu fie suficient de clar pentru unii cercetători ai epocii, e cea a începutului domniei lui Petru I, anterior închinării sale la Lwów, în 1387, când a acceptat suzeranitatea polonă.

Sursele cele mai apropiate de acea epocă, anume din secolele al XV-lea şi al XVI-lea, dar întemeiate pe cunoaşterea arhivelor regatelor ungar şi polon, sunt categorice în această privinţă: în ultimii ani ai domniei lui Ludovic de Anjou, în vremea când regele purta coroanele ambelor regate şi când alipise teritoriile ruse apusene la Regatul ungar, Moldova a recunoscut din nou suzeranitatea ungară, de care s-a desprins doar după

moartea regelui în 1382; cel mai probabil, în urma prelungitei crize de succesiune la coroana Sfântului Ştefan şi a pierderii cnezatului halician în favoarea Coroanei polone.

Întemeiat pe informaţii oficiale de la curtea ungară în vremea lui Matia Corvin, Antonio Bonfini susţine că regele Sigismund a fost silit să întreprindă la începuturile domniei o campanie de recuperare a Moldovei, care, în vremea crizei dinastice, „într-o atât de mare tulburare, a făcut defecţiune faţă de rege"[2].

Şi polonul Martin Cromer susţine că Petru şi „mai marii" ţării sale („proceres") au făcut defecţiune faţă de Ungaria, „în timpul interregnului" („sub interregno"), situare în timp asemănătoare cu cea propusă de Bonfini.

Inspirat de aceste surse, care îi erau cunoscute, eruditul Nicolae Costin susţine la rându-i că reorientarea politicii Moldovei spre Polonia de către Petru a fost urmarea crizei dinastice din Ungaria: „... căci Pătru vodă văzusă că crăiia unguriască, după moartea lui Ludovic, au stătut câtăva vreme fără craiu, stăpânind crăiasa văduva, cum s-au pomenit mai sus, s-au lipsit de supt ascultarea şi apărarea Ungurilor şi s-au închinat supt ascultarea lui Vladislav craiul leşăsc în anii de la Hristos 1388"[3].

Tot pe urmele lui Bonfini, Nicolae Costin susţine, în perfectă concordanţă cu realitatea, că o serie de ţări şi popoare dependente de Ungaria în vremea lui Ludovic — „cumu-i: Bosna, Horvaţii, Volgarii, Moldovenii şi Muntenii" — „ş-au dezbătut... de supt stăpâniia crăiei ungureşti"[4], evoluţie care a declanşat efortul de recuperare desfăşurat de Sigismund de Luxemburg. Revolta popoarelor supuse de Ludovic şi efortul de restaurare a controlului Regatului ungar asupra lor sunt confirmate independent de o sursă franciscană[5].

Înzestrat cu spirit istoric, puternic dezvoltat prin cercetarea în dimensiunea temporală lungă a politicii externe a Moldovei începuturilor, Constantin Racoviţă afirma în lucrarea pe care a consacrat-o primei etape a relaţiilor moldo–polone: „Destul să spunem că, cel mai târziu în 1372,

---

[2] Antonii Bonfinii *Historia Pannonica sive Hungaricarum decades IV et dimidia*, Coloniae Agrippinae, 1960, p. 267–268.

[3] Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ed. I.Şt. Petre, Bucureşti, 1942, p. 187.

[4] *Ibidem*, p. 188.

[5] Vezi Ş. Papacostea, *Întemeierea Ţării Româneşti şi Moldovei şi românii din Transilvania: un nou izvor*, p. 82.

Moldova, rebelă sub Bogdan, a reintrat în sfera de influenţă a Ungariei, prin încoronarea lui Ludovic ca rege al Poloniei: *Moldova nu avea încotro să se îndrepte"* [6] (s.n.).

Constatare elementară care se impune cu forţa evidenţei.

Scrutând cu atenţie sursele pentru a lămuri statutul Moldovei în raport cu Polonia şi cu Ungaria în vremea regilor Cazimir şi Ludovic de Anjou, istoricul polon Zdizslav Spieralski, cunoscut cercetător al relaţiilor moldo–polone în secolele XIV–XVI, a adus în discuţie informaţii documentare neutilizate până la el. „În ceea ce priveşte Pocuţia — citez, în absenţa studiului, inaccesibil mie, din recenzia lui Ilie Corfus —, autorul spune că pare să fie adevărat ceea ce s-a scris mai demult la noi că Moldova a obţinut această provincie dimpreună cu Ţara Şepeniţului din partea Ungariei în perioada când aceasta stăpânea Rusia Haliciului. În tot cazul, ulterior, domnii moldoveni şi-au motivat frecvent pretenţiile asupra Pocuţiei prin aceea că regele Ungariei le-a cedat lor drepturile asupra ei. De aceea, autorul afirmă că nu este exclus ca Pocuţia şi ţara Şepeniţului să fi fost cedate de unguri moldovenilor în timpul lui Ludovic cel Mare sau mai curând după moartea lui, deci în general în perioada dintre 1370 şi 1387"[7].

Ştefan cel Mare, la sfârşitul domniei sale, când a ocupat Pocuţia, a invocat consimţământul regelui Ungariei la acţiunea sa: „... terra est mea et patrimonium meum, quam ego recepi cum consensu domini Regis Hungariae et ex mandato illius..."[8].

Mai explicit, Ferdinand de Habsburg invocă, în corespondenţa sa cu regele Sigismund I al Poloniei, „donaţia" făcută domnilor Moldovei de regii Ungariei, „predecesorii săi", anume Pocuţia: „terra Moldaviensis et territorium Pokwciense a divis quondam Hungariae Regibus predecessoribus nostris Dominorum Moldaviensium antecessoribus tali conditione donata fuerit, ut iidem Moldavi primum Sanctae Coronae Hungariae sint fideles, et illi quoque sub protectione et tutela ejusdem coronae esse debeant..." [9]; afirmaţie pe care regele Poloniei a contestat-o[10].

---

[6] C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387–1432)*, Bucureşti, 1941, p. 87.

[7] Ilie Corfus, *Pagini de istorie românească în noi publicaţii poloneze*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A.D. Xenopol", t. V, 1968, p. 221.

[8] Hurmuzaki, vol. II, 2, p. 503.

[9] Hurmuzaki, vol. II, 1, p. 97, 98–99 şi 101–102.

[10] *Ibidem*, p. 102–103.

Donaţia nu putea fi făcută decât într-o vreme când teritoriul în litigiu şi întregul cnezat al Haliciului s-au aflat sub dominaţie ungară; ceea ce nu s-a întâmplat decât în vremea lui Ludovic de Anjou. De altminteri, încercările domnilor moldoveni în secolele XIV–XVI de a recuceri Pocuţia s-au desfăşurat în cooperare cu Ungaria sau în împrejurări politice când Moldova s-a orientat pe plan extern spre Regatul ungar.

Ştirile care confirmă această orientare sunt, aşadar, multiple, diferite şi, în acelaşi timp, convergente cu stringenţele cadrului politic internaţional în faza finală a domniei lui Ludovic de Anjou şi în anii imediat următori, care coincid cu începutul domniei lui Petru I al Moldovei. Îndeosebi în situaţii istorice atât de vag documentate precum sunt cele din răstimpul cercetat în observaţiile de faţă, se impune în primul rând scrutarea atentă a surselor disponibile, pentru a oferi interpretării un fundament cât mai solid cu putinţă. Desigur, cum a susţinut Ilie Minea, citat de d-l Ştefan Gorovei, „nimic nu e mai ispititor, în istorie, ca ipoteza"; e încă şi mai adevărat că ipoteza, pentru a îndeplini o funcţie pozitivă, nu trebuie construită în contradicţie cu faptele. Altminteri, pe o ipoteză gratuită se construiesc alte ipoteze care se convertesc toate, în cele din urmă, „in longas errorum generationes".

BIZANŢUL ŞI CRUCIATA LA DUNĂREA DE JOS, LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XIV-LEA*

Imperiul otoman la Dunărea de Jos. Instalarea turcilor otomani în Europa şi rapida lor expansiune în a doua jumătate a secolului al XIV-lea au apropiat încă o dată Bizanţul de regiunea Dunării de Jos, ameninţată la rându-i de asaltul Islamului. Nu Bizanţul cuceritor şi dominator de odinioară, care ţinuse sub controlul flotei şi al garnizoanelor sale cursul inferior al fluviului, ci un Bizanţ în agonie, al cărui teritoriu se contracta rapid, îşi îndrepta acum privirile spre Dunărea de Jos, în aşteptarea unui concurs militar care, tot mai mult, părea să devină ultima sa şansă de salvare.

Desigur, primele demersuri ale Bizanţului în această direcţie nu au produs roadele dorite. Incitat de campania victorioasă a regelui Ludovic I al Ungariei la Vidin în 1365 şi de perspectiva unor acţiuni militare antiotomane de mari proporţii, împăratul Ioan al V-lea Paleologul — „o venerabilă figură de măreaţă fantasmă" — a întreprins, câteva luni mai târziu, în cursul iernii, o lungă călătorie la Buda, într-o supremă încercare de a încheia un acord cu puterea care părea chemată să preia conducerea cruciatei împotriva turcilor în Peninsula Balcanică[1].

Zadarnică tentativă, care a scos în evidenţă puternicul antagonism dintre cei doi monarhi şi contrastul dintre concepţiile lor cu privire la chestiunea Unirii Bisericilor, componentă esenţială a programului cruciatei. Atitudinea intransigentă a lui Ludovic, exponent fidel în această privinţă al politicii nu mai puţin intransigente a papilor din Avignon, şi reticenţele curiei papale au provocat amânarea acţiunii de mare anvergură care îşi fixase ca scop alungarea turcilor din Europa[2].

---

* Publicat în „Memoriile Secţiei de ştiinţe istorice", s. IV, t. XV, 1990, p. 139–154.

[1] N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, *Ctitorii*, Bucureşti, 1937, p. 232.

[2] O. Halecki, *Un empereur de Byzance a Rome. Vingt ans de travail pour l'Union des Eglises et pour la défense de l'Empire d'Orient 1355–1375*, Warszawa, 1930, p. 111– 137.

Acceptarea crezului roman de către Ioan al V-lea în 1369 cu prilejul călătoriei sale la Roma părea să netezească terenul cruciatei antiotomane şi, într-adevăr, acţiuni militare au fost întreprinse înlăuntrul Peninsulei Balcanice. Succesele obţinute în cursul acestor acţiuni, la care a participat şi Vladislav I (Vlaicu), domnul Ţării Româneşti, la această dată aliat al regelui Ungariei, au avut ecou până la Roma[3].

Dar înfrângerea dezastruoasă suferită de sârbi în 1371 la Cernomen din partea turcilor a adus într-un nou impas programul cruciatei, încurajând tendinţele antiunioniste la Bizanţ, unde clerul se opunea cu îndârjire exigenţelor papalităţii. În 1372 sau 1373, cel mai târziu, împăratul Ioan al V-lea a acceptat suzeranitatea lui Murad I căruia a început să-i plătească tribut[4].

Politica confesională a lui Ludovic I al Ungariei, care se străduise din răsputeri să readucă în ascultarea Bisericii romane pe supuşii săi de rit răsăritean, duritatea mijloacelor folosite de el în acest scop au îndepărtat de Unirea cu Roma nu numai Bizanţul, dar şi popoarele „schismatice" care împărtăşeau învăţătura şi ritualul Bisericii răsăritene — români, bulgari şi sârbi[5].

Urmare a acestei situaţii, un obstacol de netrecut părea să se fi ridicat între Bizanţ şi Ungaria. În 1373, popoarele ortodoxe s-au răsculat împotriva dominaţiei Regatului ungar şi a politicii sale de asimilare confesională; răscoala, care a cuprins toată aria de hegemonie ungară, a fost încurajată de Bizanţ sau, mai exact, de Patriarhia constantinopolitană, şi, pe plan militar, de turci.

Victoria finală a lui Ludovic asupra răsculaţilor şi a turcilor în anii 1376–1377 a dat regatului său un nou răgaz[6].

Dar moartea regelui în 1382 şi criza dinastică acută care i-a urmat au înlesnit o nouă răscoală antiungară a popoarelor ortodoxe din aria de hegemonie a regatului, răscoală încununată de succes de data aceasta. Sistemul defensiv pe care Ludovic de Anjou îl opusese presiunii otomane în nordul Peninsulei Balcanice s-a prăbuşit la numai câţiva ani după

[3] Hurmuzaki, 1, 2, p. 159.

[4] G. Ostrogorski, *Storia dell'impero bizantino, Torino*, 1963, p. 486.

[5] Ş. Papacostea, *Întemeierea Ţării Româneşti şi a Moldovei şi românii din Transilvania: un nou izvor*, în *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 76–96.

[6] *Ibidem*, p. 82.

moartea sa. Un observator perspicace al realităţilor balcanice însemna, două decenii după moartea regelui: „Toate aceste neamuri amintite — autorul se referă la sârbi, albanezi, bulgari şi români — s-au aflat sub regele Ludovic al Ungariei care a fost un om minunat şi a domnit cam cincizeci de ani. Toate îi erau supuse până la ţara tătarilor şi turcii nu au îndrăznit să treacă hotarele lor de teama regelui amintit. După moartea lui, din cauza dezbinării regatului, ele s-au lepădat de ascultare şi turcul le-a subjugat, cu excepţia Ţării Româneşti"[7].

De fapt, autorul citat, arhiepiscopul Ioan de Sultanieh, consemna intrarea nordului Peninsulei Balcanice sub dominaţie otomană în ultimii ani de domnie a sultanului Murat I şi mai ales în timpul succesorului său, Baiazid I.

Domnia lui Baiazid I s-a caracterizat pe planul acţiunii politice şi militare printr-un vast efort de încorporare în Imperiul otoman în curs de constituire a măruntelor state (*beilicuri*) turceşti de tradiţie seldjukidă din Asia Mică şi a celor creştine ortodoxe din Peninsula Balcanică. Efort care s-a lovit de rezistenţa puterilor regionale şi care avea să provoace inevitabil o înfruntare de mari proporţii cu doi mari adversari exteriori ariei pe care Baiazid tindea să o unifice: în Apus cruciata, pe care a dominat-o (1396), în Răsărit statul imperial constituit de Timur Lenk, care a zdrobit cariera vertiginoasă a sultanului şi a oprit mersul ascendent al imperiului său (1402). Prins în această gigantică încleştare de forţe, Bizanţul, rămas o capitală fără teritoriu, o idee imperială fără imperiul care o încorporase, a ezitat între înclinarea faţă de turci şi răscoala împotriva lor, în colaborare cu forţele care li se opuneau.

Eşuată în vremea lui Ioan al V-lea Paleologul şi a lui Ludovic de Anjou, alianţa dintre Bizanţ şi Regatul ungar s-a înfăptuit un sfert de secol mai târziu în timpul succesorilor lor, Manuel Paleologul şi Sigismund de Luxemburg. Noua fază a expansiunii otomane, deschisă de victoria de la Kossovopolje (15 iunie 1389) asupra coaliţiei balcanice care încercase să stăvilească cu mijloace proprii primejdia, a apropiat din nou Bizanţul, ameninţat curând în chiar incinta sa, şi puterile de la Dunărea de Jos, la ale cărei ape turcii au ajuns în 1390 sau în 1391 cel mai târziu. Anii

[7] A. Kern, *Der „Libellus de Notitia Orbis" Johannes III. (de Galonifontibus?) O. P. Erzbischofs von Sultanieh*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum", VIII, 1938, p. 104.

următori, până în 1396, aveau să aducă o extraordinară încleştare între Imperiul otoman, care încerca să-şi consolideze controlul asupra spaţiului nord-balcanic, recent atras în aria sa de hegemonie, şi puterile din nordul Dunării, Ţara Românească şi Ungaria, care tindeau să reconstituie zona de protecţie sud-dunăreană sub ocrotirea căreia fuseseră cruţate până atunci de asalturile turceşti.

Întreg acest interval caracterizat de o rapidă pendulaţie a ofensivelor şi contraofensivelor turceşti şi creştine a fost covârşitor dominat de superioritatea militară a otomanilor. La masivul avans înregistrat de turci în 1388 şi 1389, Mircea cel Bătrân, domnul Ţării Româneşti, a răspuns prin ocuparea, în cursul aceluiaşi an sau în cursul anului următor, a fostelor teritorii ale despotului Dobrotici şi a Silistrei, poate şi a altor poziţii sud-dunărene. Ca răspuns la aceste iniţiative ale domnului român, turcii au întreprins prima expediţie de represalii la nordul Dunării în Ţara Românească în 1391.

Primejdia comună şi concomitentă care le-a ameninţat în aceşti ani a transformat antagonismul dintre Ţara Românească şi Ungaria într-o alianţă strânsă şi de lungă durată. Părăsind legătura cu Polonia, în care sperase să găsească sprijin pentru revendicările sale teritoriale în Transilvania şi pentru recentele sale achiziţii sud-dunărene, domnul Ţării Româneşti s-a orientat hotărât spre cooperarea cu regele Ungariei, evoluţie încheiată la sfârşitul anului 1391. Faptul e indirect semnalat de o sursă genoveză din Pera în vara anului 1392[8]. Scurt timp după aceasta, în vreme ce Baiazid era angajat în luptele cu emiratele turceşti din Asia Mică, oştile lui Sigismund pătrund în Serbia, iar cele ale lui Mircea întreprind asaltul poziţiilor turceşti la Dunăre şi o acţiune îndrăzneaţă în interiorul Bulgariei[9].

Urmare a acestor acţiuni militare paralele şi probabil coordonate, statele nord-balcanice, cele două ţarate bulgare şi Serbia, au fost readuse în tabără

---

[8] Vezi mai jos, nota 16.

[9] I. Minea, *Principatele Române şi politica orientală a împăratului Sigismund*, Bucureşti, 1914, p. 45– 46; A. Decei, *Expediţia lui Mircea cel Bătrân împotriva acângiilor de la Karinovasi (1393)*, în *Relaţii româno-orientale*, Bucureşti, 1978, p. 144–145; V. Pervain, *Din relaţiile Ţării Româneşti cu Ungaria la sfârşitul veacului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie", XVIII, 1975, p. 89–117; G. Tahsin, *Mircea l'Ancien face à la politique impériale de Bayazid I*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXV, 1966, 1–2, p. 3–21.

creştină; pentru scurt timp însă. Percepând gravitatea primejdiei, Baiazid a abandonat frontul asiatic şi şi-a concentrat forţele în vederea efortului de recuperare a influenţei pierdute în nordul Peninsulei Balcanice. Campaniile militare turceşti întreprinse în această regiune în 1393 s-au încheiat cu un însemnat succes. Radicalizându-şi politica în urma noii defecţiuni a puterilor din regiune, Baiazid a suprimat Ţaratul de Târnovo, al cărui teritoriu l-a încorporat în imperiul său. Serbia şi Ţaratul de Vidin au fost readuse în obedienţa otomană, iar poziţiile turceşti la Dunăre au fost restabilite[10].

Victoriile otomane din 1393 au accelerat cursul evenimentelor în întreaga Peninsulă Balcanică. Folosind poziţia de superioritate obţinută prin noile sale victorii, Baiazid şi-a convocat vasalii balcanici în iarna anului 1393–1394, la Serres, pentru a se asigura de fidelitatea lor riguroasă, în perspectiva acţiunilor decisive pe care le proiecta la Dunărea de Jos împotriva Ţării Româneşti şi a Ungariei, principalul său front în următorii câţiva ani. În vreme ce unii dintre vasalii creştini ai sultanului s-au înclinat în faţa presiunilor sale — unii principi sârbi aveau chiar să-l însoţească în campaniile îndreptate împotriva Ţării Româneşti —, împăratul Manuel Paleologul, scăpat de la curtea sultanului, a rupt legătura de dependenţă faţă de Baiazid.

În 1394, sub conducerea sultanului însuşi, o puternică oaste otomană, sprijinită de unii dintre vasalii balcanici ai acestuia, a trecut Dunărea în Ţara Românească, al cărei domn era acuzat de Baiazid de a fi iniţiatorul acţiunii antiotomane din anii precedenţi la Dunărea de Jos şi de a fi atras în luptă şi Ungaria cu care se aliase[11].

Campania lui Baiazid în Ţara Românească, caracterizată prin repetate înfruntări şi o grea înfrângere tactică, s-a încheiat cu un succes doar

---

[10] Pentru cucerirea Târnovei, vezi: I. Minea, *Principatele române*, p. 46; R.J. Loerentz, *Une erreur singulière de Laonic Chalkokondyle: le prétendu second mariage de Jean V. Paléologue*, în *Byzantina et Franco–Graeca*, Roma, 1970, p. 383; pentru coluziunea lui Ştefan cu Sigismund în vremea aceasta, vezi: M. Braun, *Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarevics*, Haga, 1956, p. 9–10 şi J.W. Barker, *Manuel Palaeologus (1391–1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New-Brunswich– New Jersey, 1969, p. 119; Vidinul a fost readus sub ascultare turcească de care s-a eliberat, pentru puţin timp însă, în timpul cruciatei din 1396, după care a fost încorporat în Imperiul otoman.

[11] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, în româneşte de V. Grecu, Bucureşti, 1958, p. 63.

parţial, anume ocuparea pe ţărmul nordic al fluviului a fortificaţiei de la Turnu şi probabil a vadului de la Giurgiu[12].

În speranţa de a obţine neutralizarea efectivă şi definitivă a Ţării Româneşti, Baiazid a sprijinit aspiraţiile la domnie ale unui adversar al lui Mircea, Vlad. La începutul anului 1395, turcii au întreprins chiar o expediţie în Ţara Bârsei, cea dintâi pătrundere a lor în Transilvania.

Tentativa de recuperare a poziţiilor dunărene pierdute întreprinsă de oştile ungare şi muntene în cursul anului 1395 pe temeiul alianţei reînnoite la Braşov de Sigismund şi Mircea a fost anihilată de riposta turcă din a doua jumătate a anului: „atunci Ţara Românească a fost pierdută — scria mai târziu Sigismund —, iar Dunărea a intrat în stăpânirea duşmanilor"[13].

Bătălia pentru teritoriile nord-balcanice fusese pierdută de cei doi aliaţi creştini; începea acum îndelungata luptă pentru controlul Dunării de Jos.

Atât pentru turci, cât şi pentru cele două puteri direct angajate în confruntarea cu ei luptele de poziţie de la Dunăre nu erau decât operaţii de întâmpinare, respectiv de pregătire a marii acţiuni comune a lumii creştine, *cruciata europeană* al cărei ţel suprem era izgonirea turcilor din Europa.

Înfrângerea cruciaţilor la Nicopol (septembrie 1396) a consolidat considerabil poziţia otomană în nordul Peninsulei Balcanice: acum, Baiazid a anexat Vidinul, lichidând ultimul crâmpei al Ţaratului bulgar, a invadat Ungaria şi a consolidat, pentru scurt timp, influenţa sa în Ţara Românească, prin domnul pe care îl favoriza, Vlad. Deşi, la începutul anului 1397, Mircea, sprijinit de o oaste transilvană, îl înlătură din competiţie pe Vlad, situaţia la Dunăre a rămas neschimbată, până când Baiazid, atras cu grosul oştilor sale în Asia Mică, în lupta cu Timur Lenk, s-a retras de la limesul danubian. Acum, sub conducerea domnului român, ofensiva creştină la Dunărea de Jos era viguros relansată.

---

[12] I. Minea, *Principatele Române*, p. 64–65. Pentru ocuparea vadurilor dunărene, vezi informaţiile cronicii de redacţie sud-slavă editată de I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung*, în „Archiv für slavische Philologie", XIII, 1891, p. 538–539.

[13] „... tunc quoque Wolahia perdita et Danobius in potestatem hostium est redactus"; *Zsigmondkori Oklevéltár*, ed. E. Malyusz, I, Budapest, 1952, p. 637–639. Pentru atacul ungar la Turnu în 1395, vezi P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1944, p. 256–257.

Bizanţul şi frontul dunărean. Cooperarea între Bizanţ şi puterile dunărene în scopul îndiguirii expansiunii otomane a fost puternic reactivată în timpul domniei lui Baiazid, în anii înaintării oştilor turceşti spre linia Dunării. Asaltul masiv al oştilor turceşti la nordul Dunării, îndeosebi în Ţara Românească, şi prima mare încercare de cucerire a Constantinopolului au inaugurat a doua etapă a cooperării în secolul al XIV-lea dintre puterea care mai controla încă virtual Bosforul şi statele nord-dunărene, acum permanent ameninţate de vertiginoasa expansiune otomană. Treptat, convergenţa de interese şi perceperea lor exactă au generat un efort susţinut de cooperare şi alianţă între Bizanţ şi forţele creştine de la Dunărea de Jos, efort fecund în consecinţe politice şi spiritual-bisericeşti.

Surprinzător la prima vedere, primul contact între Regatul ungar sub regele Sigismund şi Bizanţ s-a stabilit prin mijlocirea unor căpetenii româneşti din Maramureş, nobilii Balc şi Drag, din descendenţa lui Dragoş, descălecătorul Moldovei. Contact neîndoielnic bisericesc cu Patriarhia constantinopolitană, asupra căruia vom reveni, dar cu un evident substrat politic, călătoria la Constantinopol a unuia dintre cei doi fraţi maramureşeni în 1391 a avut loc cu asentimentul, dacă nu chiar din iniţiativa regelui Sigismund, sprijinitor, ca şi predecesorul său Ludovic de Anjou, al familiei descălecătorului[14]. Oricum, în chiar timpul campaniei antiotomane din anul următor, Sigismund a emis un act de confirmare a unora din întinsele stăpâniri de pământ ale lui Drag şi Balc[15].

Acest contact indirect dintre Regatul ungar şi Bizanţul patriarhal l-a precedat de aproape şi l-a pregătit pe cel cu Bizanţul imperial.

---

[14] Ş. Papacostea, *Întemeierea Mitropoliei Moldovei: implicaţii Central- şi Est-europene, în Românii în istoria universală*, III (1988), 1, p. 531. Însemnătatea întemeierii stavropighiei din Peri de către Patriarhia din Constantinopol pentru relaţiile dintre Regatul ungar şi Bizanţ a fost parţial sesizată de unul din principalii specialişti ai chestiunii: „This meant evidently a strengthening of Byzantine influence. Thus the Hungarian Orthodox Church seems to have turned for the help of Constantinople against Latinizing tendencies which especially characterized the reign of Lajos the Great who led a struggle against schismatics"; G. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970, p. 108–110. Autorul nu aminteşte originea română a celor doi nobili maramureşeni.

[15] *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, ed. E. Lukinich, L. Galdi, A. Fekete Nagy şi L. Makkai, Budapestini, 1941, p. 430–432.

Desfăşurarea evenimentelor politice şi militare avea să maturizeze rapid această tendinţă. În vara anului următor, 1392, la Bosfor, în Pera genoveză, sosea o scrisoare a „voievodului Valahiei" — Mircea cel Bătrân — cu „veşti bune" din Ungaria[16].

Discreţia registrului contabil care a înregistrat faptul ne ascunde detaliile misivei domneşti; nu e însă greu de dedus din evenimentele în curs de desfăşurare la această dată că scrisoarea lui Mircea anunţa încetarea ostilităţilor dintre Ungaria şi Ţara Românească şi lansarea acţiunilor lor militare concomitente la sudul Dunării împotriva turcilor. La numai câteva săptămâni după sosirea scrisorii lui Mircea la Bosfor, regele Sigismund emitea acte cu indicaţia: „Datum in descensu nostro campestri contra Turcos, prope portum Danubii in Rascia"[17].

Activizarea luptei antiotomane de către cele două puteri dunărene acum aliate, ofensiva lor încununată de succes la sudul fluviului şi perspectiva pe care acesta o deschidea nu au rămas fără rezonanţă la Bizanţ.

Conflictul angajat de puterile dunărene cu Baiazid şi urmările sale politice şi militare au precipitat decizia lui Manuel Paleologul de a se desprinde din dependenţa faţă de turci, anume în iarna 1393–1394[18].

Dacă succesiunea evenimentelor în expunerea lui Laonic Chalcocondil corespunde, măcar de această dată, realităţii, asediul Constantinopolului a fost instituit de sultan în urma campaniei sale în 1394 în Ţara Românească.

Apelul la cruciată lansat în Apus de Sigismund, sancţionat de bulele papei Bonifaciu al IX-lea din vara şi toamna anului 1394[19], şi perspectiva

---

[16] La 17 iunie 1392, registrul Masariei din Pera notează suma de bani (doi hiperperi) cheltuită „pro quodam qui apportavit litteras domini Vaivode Velachie pro bonis novis Hungarie"; L.T. Belgrano, *Documenti riguardanti la colonia genovese di Pera*, Genova, 1888, p. 172 (Extras din „Atti della Societa Ligure di Storia Patria", II); la 10 iulie acelaşi an, un raguzan ambasador al Perei în drum spre Ungaria, unde urma să-l întâlnească pe regele Sigismund, era răsplătit cu o sumă de 60 hiperperi în Ţara Românească; *ibidem*, p. 172–173; la 17 iulie, comuna acorda 50 de hiperperi unui „familiaris" al regelui Ungariei „ob reverentiam Serenissimi Regis prefati"; *ibidem*, p. 173.

[17] *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, p. 430.

[18] J.W. Barker, *Manuel II Palaeologus*, p. 118–119 şi 121–122.

[19] O. Halecki, *Rome et Byzance au temps du Grand Schisme d'Occident*, Lwów, 1937, p. 25–26 (extras din *Collectanea Theologica*, 18, 1937).

sosirii oştilor cruciate au înteţit la Bizanţ speranţa eliberării de primejdia otomană şi tendinţa cooperării cu puterile apusene.

Cu interes vital au urmărit factorii de conducere ai Imperiului evoluţia situaţiei militare la Dunărea de Jos. Însuşi însemnatul excurs cu privire la români al lui Laonic Chalcocondil a avut ca punct central informaţiile înregistrate de sursele bizantine contemporane evenimentelor cu privire la înfruntarea dintre Baiazid şi Mircea cel Bătrân în 1394–1395. Ecoul acestui interes se regăseşte şi într-un alt text bizantin, redactat în Creta la sfârşitul anului 1395, izvor care a înregistrat cu întârziere şi în contratimp cu situaţia actuală victoriile creştinilor la Dunărea de Jos. Adresându-se patriarhului din Constantinopol, Josif Bryennios îi comunica bucuria resimţită la aflarea succeselor repurtate de forţele creştine la Dunăre: „credincioşii au triumfat asupra necredincioşilor, ei controlează Istrul şi au cucerit oraşele riverane"[20].

Apropiată în timp de data redactării amintitei scrisori şi exprimând aceeaşi speranţă trezită de înfruntarea la Dunăre a puterilor creştine cu turcii a fost sosirea în iarna 1395–1396 la curtea regelui Ungariei a unei solii bizantine care a negociat şi finalizat un tratat formal de alianţă antiotomană — „certa pacta et conventiones" —, ne informează o sursă veneţiană oficială. Potrivit aceleiaşi surse, tratatul prevedea, între altele, intrarea în campanie a lui Sigismund la Dunăre în luna mai 1396 şi înaintarea neîntreruptă a oştii sale până la Constantinopol în cursul lunii iunie; de partea sa, împăratul se angaja să înarmeze zece galere în interval de o lună; cum însă situaţia imperiului său nu îi îngăduia acest efort financiar, preţul operaţiei avea să fie suportat tot de regele Ungariei[21].

Aşadar, convergenţa de interese între lupta antiotomană la Strâmtori şi cea de la Dunărea de Jos s-a convertit în alianţă formală câteva luni înainte de sosirea cavalerilor cruciaţi.

Dezastrul de la Nicopol (28 septembrie 1396) nu a pus capăt cooperării dintre cele două zone ale sud-estului european; dimpotrivă,

[20] „... ποιήσασθαι μὲν ὑφ' ἑαυτοῖς τὸν Ἴστρον ἐλεῖν δὴ τὰς παρακειμένας ἐκείνῳ πόλεις"; J. Darrouzés, *Les régestes des actes du Patriarcat de Constantinople*, I, 6, *Les actes des Patriarches de 1377* à 1410, Paris, 1979, p. 277.

[21] *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, IV, *Listine o odnošajih ismedju juznoga slavenstva i mletacke republike*, ed. S. Ljubić, Zagreb, 1874, p. 360; cf. J.W. Barker, *Manuel II Palaeologus*, p. 131–132. Pentru legăturile bizantino–ungare înainte de Nicopol, vezi şi informaţiile din cronica lui Pseudo-Phrantzes (Macarie Melissenos), în Georgios Sphrantzes, *Memorii*, 1401–1477, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1966, p. 200–201.

cum amenințarea otomană s-a agravat considerabil în urma marii victorii a lui Baiazid asupra cruciaților, necesitatea conjugării eforturilor a fost mai acut resimțită decât în trecut, îndeosebi la Bizanț.

Salvat prin fugă din dezastru, refugiat pe una din galerele aliate care patrulau pe cursul Dunării — potrivit unei surse bizantine, o galeră imperială l-a transportat pe rege[22] —, Sigismund a ajuns la Constantinopol, unde a rămas până în pragul iernii.

Cu autoironie probabil involuntară, Sigismund a adus faptul la cunoștința maestrului Cavalerilor Ioaniți, căruia i se adresa din Constantinopol la 11 noiembrie 1396: „I-a plăcut Celui de Sus să ajungem la Constantinopol — scria regele —, dar pe altă cale decât speram"[23]. Negocieri intense s-au desfășurat între regele înfrânt de oștile lui Baiazid și împăratul asediat în capitala sa de același adversar. Potrivit lui Laonic Chalcocondil, Sigismund intra la împărat „ori de câte ori vroia"[24]. Deși faptul nu e direct amintit de surse, e neîndoielnic că la aceste negocieri au fost asociați și capii Bisericii constantinopolitane.

Textul acordului încheiat nu ne-a parvenit, dacă un asemenea text a existat, dar liniile generale ale înțelegerii dintre conducerea imperiului și Sigismund se pot reconstitui din surse indirecte.

Măsurile imediate hotărâte de Sigismund și Manuel priveau apărarea Strâmtorilor, a Constantinopolului — a cărui pierdere, afirma regele, „ar fi foarte păgubitoare întregii creștinătăți" —, precum și a așezării genoveze de la Pera, deopotrivă amenințate de asalturile turcești. Cum însă eficacitatea acestor măsuri nu putea fi decât limitată în timp, se impuneau noi operații militare de anvergură în scopul despresurării capitalei imperiului; și, într-adevăr, în cursul negocierilor s-a hotărât relansarea ofensivei la Dunărea de Jos, reluarea încercării eșuate la Nicopol: „Noi însă — scria Sigismund aceluiași destinatar — ne înapoiem în regatul nostru cu intenția ca, adunând și convocând de pretutindeni ajutoarele creștine, să continuăm aceeași acțiune și, în scopul eliberării creștinătății, să expunem atât trupul cât și sufletul și întreaga putere a regatului nostru"[25].

---

[22] Kl. Peter Matschke, *Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz. Studien zur spätbyzantinischen Geschichte zwischen 1402 und 1422*, Weimar, 1981, p. 109.

[23] Vezi textul reeditat de J.W. Barker, *Manuel II. Palaeologus*, p. 482.

[24] L. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 62; cf. J.W. Barker, *Manuel Palaeologus*, p. 136.

[25] J.W. Barker, *Manuel II Palaeologus*, p. 482.

Situaţia disperată a Constantinopolului impunea o acţiune neîntârziată; Sigismund, desigur la presiunea insistentă a interlocutorului său imperial, a fixat un termen limită pentru declanşarea noii campanii, anume luna martie a anului următor, 1397. Termenul, care avea să se dovedească total nerealist, trădează şi exasperarea care domnea la Bizanţ, şi atmosfera de iminenţă în care s-au desfăşurat negocierile.

Fapt aparent ciudat, data la care Sigismund se angajase să reînceapă ostilităţile cu turcii ne e cunoscută din misiva trimisă de patriarhul Antonie din Constantinopol, în ianuarie 1397, lui Vladislav Jagiello, „craiul întregii Polonii, Litvorosiei şi Parathalassiei". Continuând un dialog început înainte, patriarhul îi cerea regelui polon să-şi asocieze forţele cu cele ale „preanobilului rege al Ungariei", care urma să intre în campanie împotriva „necredincioşilor" în luna martie, cu oastea sa („μετὰ φοσσάτον σοῦ"). Sigismund, afirmă în continuare actul patriarhal, a părăsit Constantinopolul „cu astfel de declaraţii şi angajamente şi nu e nici un motiv de a înţelege altminteri lucrul"[26].

Prin aceeaşi scrisoare, patriarhul i-a anunţat regelui sosirea unui exarh patriarhal în persoana arhiepiscopului Mihail de Bethleem, care, semnificativ, avea să îl reprezinte şi pe împăratul Manuel Paleologul.

Intervenţia conducerii Bisericii constantinopolitane în acţiunea diplomatică menită să-l determine pe Vladislav Jagiello să participe la noua campanie antiotomană făgăduită la Constantinopol de Sigismund capătă înţeles deplin numai în lumina antecedentelor raporturilor dintre Regatul polon şi Patriarhie în anii precedenţi. Ea îşi găseşte explicaţia în conflictul acut care opusese în anii precedenţi scaunul ecumenic din Constantinopol, pe de o parte, şi Regatul polon şi Moldova, pe de altă parte. Faptul declanşator al conflictului fusese refuzul Patriarhiei de a ratifica în scaunele metropolitane al Haliciului şi al Moldovei pe ierarhii desemnaţi de Vladislav Jagiello şi Petru I, care ambii înţelegeau să controleze Bisericile ortodoxe din statele lor. Hotărâtă să respingă această ingerinţă în ceea ce considera că sunt atribuţiile ei, Patriarhia i-a refuzat categoric pe ierarhii numiţi de rege şi, respectiv, de voievod. În efortul de a-şi impune punctul de vedere, Patriarhia a negociat cu regele Sigismund,

[26] F. Miklosich şi J. Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, II, Wien, 1862, p. 280–285; cf. J. Darrouzès, *Les régestes*, p. 303–305; O. Halecki, *Rome et Byzance*, p. 51–54; J.W. Barker, *Manuel II Palaeologus*, p. 150–151.

care a încercat şi el să recupereze cele două teritorii est-carpatice ieşite de sub controlul Regatului ungar în anii precedenţi şi care se arăta concesiv faţă de revendicările Bisericii din Constantinopol[27].

Fapt remarcabil deşi nu remarcat, acţiunea diplomaţiei bizantine în spaţiul polono–lituanian şi moldovean în 1397 s-a întâlnit cu un demers concomitent al lui Sigismund de Luxemburg în Polonia. Silit de înfrângerea de la Nicopol să reconsidere opţiunile de politică externă ale regatului său, incapabil să facă faţă concomitent la două confruntări — cu Imperiul otoman şi cu Uniunea polono–lituaniană —, regele Ungariei, îndată după înapoierea sa de la Constantinopol, a iniţiat negocierile cu Vladislav Jagiello şi, prin mijlocirea lui, cu Vitold al Lituaniei. În iulie 1397, Sigismund a sosit în Polonia şi a încheiat un tratat de alianţă cu Vladislav Jagiello. Preţul impus de regele polon colegului său din Ungaria pentru încheierea alianţei a fost renunţarea de către acesta, cu titlu viager, la teritoriile aflate de un deceniu în litigiu între cele două regate: Halici, Moldova şi Podolia. În schimbul acestei dureroase concesii, care exprimă o însemnată mutaţie de politică externă a Regatului ungar, noii săi parteneri, Polonia şi Lituania, se angajau să participe la războiul împotriva Porţii otomane[28].

Concomitenţa şi convergenţa iniţiativelor diplomaţiei bizantine şi ungare în Polonia în prima jumătate a anului 1397, în scopul lărgirii coaliţiei antiotomane la Dunărea de Jos, au fost rodul evident al negocierilor desfăşurate între regele Sigismund, împăratul Manuel Paleologul şi Patriarhia de la Constantinopol câteva luni mai devreme, la

---

[27] Întreaga problematică a concurenţei pentru controlul politic şi ecleziastic al spaţiului rus apusean şi al Moldovei e discutată de Ş. Papacostea, *Întemeierea Mitropoliei Moldovei*, passim.

[28] *Zsigmondkori Oklevéltár*, ed. E. Malyusz, I, Budapest, 1952, p. 537, nr. 4872, unde a fost editat proiectul de înţelegere între Sigismund, de o parte — neîndoielnic inspirator al textului —, şi Vladislav şi Vitold, de altă parte (datat 14 iulie 1397, din Iglau). Potrivit acestui proiect, regele Poloniei păstra Haliciul, în vreme ce lui Sigismund i-ar fi revenit Moldova şi Podolia. În cele din urmă însă Sigismund a fost nevoit să renunţe la toate stăpânirile transcarpatice, după cum rezultă din tratatul de la Lublau din 1412 care confirmă în linii generale şi explicitează prevederile acordului din 1397; cf. Hurmuzaki, I, 2, p. 483–487 (cu referire, neobservată, la întâlnirea din 1397 de la Iglau „Nova Villa" şi din „Stara Wies", „Antiqua Villa", p. 485). Pentru întâlnirea din 1397 dintre suveranii Ungariei şi Poloniei, vezi Z. Nowak, *Polityka pólnocna Zygmunta Luksemburskiego do roku 1411*, Toruń, 1964, p. 67–68.

sfârşitul anului precedent. Chiar dacă această dublă iniţiativă diplomatică nu a avut rezultate militare concrete, ea a oferit un model de alianţă regională antiotomană care avea să manifeste o puternică vitalitate în secolul următor şi să producă ultima mare încercare de salvare a Bizanţului până la dezastrul de la Varna.

Câţiva ani s-au mai scurs până la reconcilierea finală între Patriarhie şi cele două state care respinseseră pe ierarhii numiţi la Constantinopol. Sub un nou păstor, patriarhul Matei (1397–1410), Biserica ecumenică s-a reconciliat cu Vladislav Jagiello, reconstituind unitatea mitropoliei ruse — „a Kievului, Haliciului şi a întregii Rusii" — sub mitropolitul Ciprian, favorabil Unirii bisericeşti şi favorizat de regele polon[29].

În acelaşi an, s-a încheiat îndelungatul litigiu care opusese pe domnii Moldovei Patriarhiei constantinopolitane. Reconcilierea s-a înfăptuit, după succesive concesii parţiale, prin recunoaşterea de către Biserica constantinopolitană a mitropolitului Iosif, în conformitate cu revendicarea explicită a domnilor ţării de la Petru I la Alexandru cel Bun. Adus la limita supremă a capacităţii de rezistenţă, Bizanţul imperial a impus, aşadar, celui patriarhal concesiile care păreau să deschidă calea coalizării principalelor forţe dunărene în lupta împotriva puterii otomane. În 1401, cu patru ani întârziere faţă de proiectul iniţial al diplomaţiei bizantine şi ungare, unitatea de acţiune la Dunărea de Jos era asigurată.

Paralizat de ostilitatea nobilimii ungare faţă de o nouă acţiune ofensivă antiotomană, Sigismund nu a fost în măsură să dea curs angajamentului asumat la Constantinopol faţă de Manuel Paleologul de a reactiva hotărât frontul dunărean. Solicitat de împăratul asediat de turci să-l informeze asupra intenţiilor şi pregătirilor lui Sigismund, senatul veneţian trimitea un mesaj de încurajare, fără acoperire însă în realitatea faptelor[30].

Regele însuşi semnalase anterior măsurile de asigurare a liniei navale Likostomo–Constantinopol, prin Caliacra, linie esenţială pentru strategia cruciatei la Dunărea de Jos[31].

Mai însemnate în perspectivă imediată au fost înlăturarea din domnie şi capturarea voievodului Vlad, în urma unei expediţii probabil comune a

---

[29] M. Stasyw, *Metropolia Haliciensis (ejus historia et juridica forma)*, Romae, 1960, p. 38; cf. Ş. Papacostea, *Întemeierea Mitropoliei Moldovei*, p. 539.

[30] *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, IV, p. 403.

[31] *Ibidem*, p. 399.

lui Mircea şi a voievodului transilvan Ştibor de Stiboricze, acţiune care ar fi putut constitui preludiul relansării ofensivei antiotomane la Dunăre. Încercând la rândul său să-şi sprijine aliaţii dunăreni, Manuel Paleologul şi-a însărcinat emisarul trimis la Roma, la papa Bonifaciu al IX-lea, anume genovezul Illario Doria, să solicite ajutor împotriva turcilor şi să semnaleze primejdia gravă la care erau expuse Ţara Românească şi Ungaria, asupra cărora turcii se pregăteau să îndrepte noi asalturi[32].

Iniţiativa diplomatică a lui Manuel Paleologul ilustrează limpede legătura dintre frontul dunărean şi Bizanţ în desfăşurarea evenimentelor, ca şi în percepţia lor de către cercurile conducătoare ale imperiului. Dând curs cererii împăratului, papa a dispus, în martie 1399, proclamarea cruciatei în toate teritoriile aflate sub obedienţa sa, cu excepţia Ungariei, unde fusese încă dinainte proclamată[33]. Două luni mai târziu, în mai 1399, acelaşi papă acorda indulgenţă plenară tuturor celor care se angajau alături de regele Vladislav Jagiello la lupta cu tătarii şi cu turcii care ameninţau Lituania, Rusia, Polonia şi Moldova (Valahia)[34].

Privilegiul cruciatei acoperea acum întregul spaţiu al alianţei realizate la întâlnirea dintre Sigismund şi Vladislav Jagiello în iulie 1397 cu concursul diplomaţiei bizantine.

Strâmtorat la maximum de asediatorii turci şi pierzând speranţa în realizarea angajamentelor asumate de Sigismund, Manuel Paleologul şi-a îndreptat tot mai mult privirile spre Apus, în căutarea unui sprijin eficace pentru cauza disperată a cetăţii imperiale. În decembrie 1399, îmbarcat pe o corabie veneţiană, împăratul şi-a început lunga călătorie care avea să-l ducă cu mult fast dar prea puţin folos la principalele curţi ale Apusului. Salvarea sau mai exact răgazul de supravieţuire pentru Bizanţ a venit din altă direcţie. Când, în 1402, la Dunărea de Jos, ofensiva creştină era

---

[32] Ambasadorul lui Manuel Paleologul, „Imperator Constantinopolitanus", l-a avertizat pe papa Bonifaciu IX că Baiazid se pregăteşte nu numai să cucerească Constantinopolul „verum etiam ad invadendum Wlachie et Ungarie regna personaliter se accinxit"; Hurmuzaki, I, 2, p. 405.

[33] Scrisoarea papei Bonifaciu al IX-lea către arhiepiscopul de Calcedon, Hurmuzaki, I, 2, p. 405; cf. Fr. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565–1453*, V. Teil, *München und Berlin*, 1965, p. 85, nr. 3270, care atribuie începutului anului 1398 iniţiativa diplomatică a lui *Manuel Paleologul* în direcţia curiei papale; vezi şi J.W. Barker, *Manuel II Paleologus*, p. 158–159.

[34] Hurmuzaki, I, 2, p. 402–404.

relansată, îndeosebi cu mijloacele domnului Ţării Româneşti, Baiazid era prins într-o înfruntare decisivă cu marele său adversar asiatic, Timur Lenk. Victoria acestuia la Ankara (28 iulie 1402) a paralizat timp de aproape două decenii forţa ofensivă a Imperiului otoman.

Unirea şi cruciata la Dunărea de Jos. Mai însemnate şi mai durabile decât vicisitudinile situaţiei politice şi militare la Bizanţ şi la Dunărea de Jos au fost consecinţele lor de ordin spiritual şi bisericesc, nemijlocit legate de problema înlăturării schismei, a înfăptuirii Unirii între Biserica răsăriteană şi cea apuseană, aşadar, a restaurării unităţii de credinţă şi acţiune a lumii europene.

Înlăturarea schismei a fost şi a rămas constant unul din obiectivele implicite şi explicite ale cruciatei, începând cu cea dintâi, care s-a desfăşurat la numai câteva decenii după consumarea rupturii între Roma şi Bizanţ. Zadarnic negociată în cursul secolului al XII-lea, când fricţiunile între Apusul latin şi Răsăritul ortodox s-au agravat prin contactul direct între cele două lumi, chestiunea Unirii a cunoscut o întorsătură bruscă în 1204, o dată cu instaurarea dominaţiei latine la Constantinopol. Aparent stăpână pe situaţie ca urmare a acestei evoluţii pe care nu a provocat-o, dar pe care a înţeles să o exploateze din plin, papalitatea a încercat să readucă necondiţionat sub autoritatea ei Biserica răsăriteană şi popoarele care îi împărtăşeau credinţele şi practicile religioase. *Reductio Grecorum*, asimilarea grecilor, adică integrarea lor desăvârşită în tiparele Bisericii latine, a fost formula aplicată de papalitate Bisericii răsăritene în urma evenimentului din 1204, în care a văzut o judecată a lui Dumnezeu (*judicium Dei*).

Agravarea pericolului turcesc pentru Bizanţ o dată cu instalarea puterii otomane în Peninsula Balcanică, noile apeluri ale conducerii imperiului la cruciată au oferit un prilej excelent papalităţii şi încercării ei de a impune Răsăritului ortodox formula sa riguroasă de restaurare a unităţii de credinţă. Regatul ungar sub regele Ludovic, care a aplicat cu strictețe directivele papalităţii, este exemplul cel mai elocvent în această privinţă. Asimilarea forţată a supuşilor de rit oriental din regat, condiţionarea ofensivei antiotomane de supunerea lumii bizantine şi de acceptarea prealabilă a condiţiilor dictate de papalitate au caracterizat politica regalităţii angevine din Ungaria sub cel de al doilea reprezentant al ei.

Departe de a apropia cele două lumi pe care schisma le despărţise, politica de asimilare aplicată de papalitate în secolul al XIII-lea şi mai ales în secolul al XIV-lea nu a făcut decât să agraveze antagonismul dintre cele două centre ale spiritualităţii medievale şi între aderenţii lor. O mutaţie considerabilă în problema apropierii între cele două segmente ale lumii creştine s-a produs la sfârşitul secolului al XIV-lea în legătură directă cu evenimentele anterior analizate. Dar pentru ca o asemenea mutaţie să aibă loc a fost necesar ca şi scena istorică şi actorii să se schimbe.

Modificarea principală care a înlesnit redeschiderea dialogului între latini şi greci a fost criza profundă şi prelungită de care a fost cuprinsă Biserica apuseană în ultimul sfert al secolului al XIV-lea, cu prelungiri şi în primele decenii ale secolului următor, criză manifestată prin alegerea concomitentă a doi papi şi prin împărţirea lumii catolice în două arii de obedienţă. Prinsă în propriile ei spasme şi subminată în însuşi domeniul ei, Biserica romană nu a mai urmărit cu intransigenţa anterior manifestată politica de integrare a creştinătăţii răsăritene în sistemul ei de credinţe şi practici; mai mult, ea a lăsat ca iniţiativa dialogului să fie preluată de factori mai înclinaţi spre concesii şi compromis decât fusese ea însăşi.

Al doilea aspect însemnat al cadrului modificat a fost extinderea puterii otomane până la linia Dunării la sfârşitul secolului al XIV-lea, cuprinderea în aria direct ameninţată de invazia turcă a Regatului ungar, silit să găsească mijloacele cele mai potrivite pentru apărarea împotriva primejdiei care bătea acum la porţile sale. Apărarea eficace presupunea însă cooperarea popoarelor de rit grec din Regatul ungar — aşadar, în primul rând românii —, din Peninsula Balcanică, din vastul spaţiu rus cuprins în cadrul statului polon şi lituanian, a celor două state româneşti şi, în sfârşit, nu însă în cele din urmă, a Bizanţului. Apropierea într-un spirit nou de această lume era o condiţie necesară a încercării de a o solidariza în lupta antiotomană. Interpretul cel mai de seamă al acestei etape din dezvoltarea relaţiilor Est–Vest în Evul Mediu târziu a fost Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei şi apoi împărat roman.

În îndelungata carieră a lui Sigismund de Luxemburg s-au oglindit larg cele mai semnificative realităţi politice, economice şi religioase ale vremii sale. Puternic legat de idealurile lumii medievale al cărei exponent întârziat a fost, Sigismund a urmărit cu tenacitate înfăptuirea unităţii

europene sub egida imperiului, realitate care evolua rapid spre ficțiune, și a cruciatei, care își epuizase însă forța de atracție. Unul din mijloacele de împlinire a acestui țel unic cu dublă înfățișare a fost restaurarea unității între Biserica Romei și cea a Bizanțului.

Spre sfârșitul îndelungatei sale domnii, aflat la Luck în negocieri cu Vladislav Jagiello și cu Vitold, și ei longevivi, Sigismund a făcut publică o profesiune de credință în materie confesională, declarație înregistrată de polonul Jan Dlugosz în cronica sa. Amintind interlocutorilor săi intenția sa de a convoca un nou conciliu în scopul reformării Bisericii Catolice și pentru a-i readuce în obediență pe cehii răsculați, regele Ungariei, acum și împărat, adăuga: „și nu e necesar să se procedeze la asimilarea (confesională) a grecilor (= ortodocșilor), întrucât ei mărturisesc aceeași credință cu noi și nu se deosebesc de noi decât prin bărbi și soții (se înțelege ale preoților). Acest fapt nu trebuie considerat un defect, întrucât preoții răsăriteni se mulțumesc cu o soție, în vreme ce cei latini au câte zece și mai multe". Și adaugă textul: „Aceste cuvinte au aţâţat popoarele rutene (= ruse) care trăiau în ritul grecilor și le-a confirmat în erorile lor; din care pricină îl calificau sfânt pe Sigismund, trăgând concluzia că credința grecilor e superioară celei a latinilor; iar (numele lui) Sigismund era pe buzele tuturor rutenilor, deoarece acesta arătase că ritul grecilor e superior celui roman"[35].

---

[35] „Nec reductioni Grecorum intendere expedit, cum unam fidem nobiscum profiteantur, barbis dumtaxat et uxoribus a nobis secreti sunt. Id tamen illis vitio non est, una cum uxore Grecorum presbyteri contenți sunt, latini decem et amplius tenent. Scandalisavit hic sermo Ruthenos populos ritu viventes Grecorum, et in suis confirmavit erroribus, propter quod regem Sigismundum sanctum vocabant, deducentem fidem Graecorum esse praestantiorem quam Latinorum; eratque in ore omnium ac sermone Ruthenorum, Sigismundus Rex, summis laudibus illum efferentium, quod Graecorum ritum propensiorem quam Romanum indicasset"; J. Dlugosz, *Historiae Polonicae libri XII*, în *Opera omnia*, t. XIII, ed. A. Przedziedzcki, Cracoviae, 1877, p. 368. Inscripția de pe piatra funerară a lui Sigismund, care cuprinde o sinteză a carierei sale de rege și împărat redactată la persoana întâi, se referă și la efortul său ecumenic: „cum graeco catholico transeo fine bono", *Chronica XXIV generalium Ordinis Minorum*, în *Analecta Franciscana*, III, 1897, p. 299.

Această tendință a politicii lui Sigismund pare a fi contrazisă de actul emis de cancelaria sa în decembrie 1428 prin care se refuza dreptul la stăpânire a pământului cu titlul nobiliar cnezilor și nobililor schismatici și se luau măsuri împotriva clericilor

Alte numeroase manifestări ale lui Sigismund confirmă poziţia formulată de el la Luck. De-a lungul întregii sale cariere regale şi imperiale, Sigismund a preconizat dialogul cu Biserica răsăriteană în spiritul recunoaşterii tradiţiilor proprii ale acesteia şi restaurarea unităţii printr-un nou conciliu, repetat solicitat de Bizanţ, dar refuzat de Roma. Evoluţia de la formula *reductio Grecorum* la cea de *Unire (Unio)* pe care a înfăptuit-o din convingere sau oportunitate politică Sigismund în raporturile dintre cele două confesiuni s-a răsfrânt abundent în viaţa social-politică a Europei Centrale şi Răsăritene şi în raporturile internaţionale ale regiunii.

Semnificativ şi anticipator al unor situaţii mai generale, primul contact dintre regele Sigismund şi Bizanţ s-a înfăptuit prin români, aşa cum am amintit mai înainte, prin românii maramureşeni. Sub presiunea necesităţilor politice şi militare, regele s-a văzut nevoit să facă însemnate concesii deopotrivă românilor din regatul său şi confesiunii răsăritene. Privilegiul obţinut în 1391 de cei doi voievozi maramureşeni de la Patriarhia constantinopolitană a înzestrat cu o autoritate bisericească proprie mănăstirea din Peri sub un egumen cu calitate de exarh patriarhal şi a consacrat o ţară voievodală în cuprinsul Regatului ungar[36].

Concesie majoră din partea regelui, care ocolea interdicţia prezenţei unei ierarhii ortodoxe superioare, fără a anula de drept monolitismul confesional oficial al regatului. Inovaţie care a deschis calea altor acorduri similare.

În 1391, în urma primului acord dintre Mircea şi Sigismund, Ţara Oltului a revenit sub autoritatea domniei Ţării Româneşti; primul act

---

ortodocşi din districtul Caransebeş; Şt. Lupşa, *Catolicismul şi românii din Ardeal şi Ungaria până la anul 1556*, Cernăuţi, 1929, p. 95–96; cf. Ş. Papacostea, *Întemeierea Ţării Româneşti şi a Moldovei şi românii din Transilvania: un nou izvor*, în *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 86. Dacă această confirmare de către Sigismund a unui act emis de Ludovic de Anjou, probabil în 1366, nu e un fals comis de călugării franciscani din regiune — ipoteza nu se aplică însă şi prototipului — , el se explică prin împrejurările specifice regiunii. În vreme ce numeroase alte surse confirmă prigoana dezlănţuită de Ludovic împotriva confesiunii răsăritene, actul din 1428 pare singular în timpul domniei lui Sigismund şi e în contradicţie cu celelalte ştiri privitoare la politica sa faţă de ortodoxie.

[36] Textul grec al actului patriarhal în Hurmuzaki, XIV, 1, p. 1314 şi în *Fontes Historiae Dacoromanae*, IV, ed. M. Mihăescu, R. Lăzărescu, N.Ş. Tanaşoca şi T. Teoteoi, Bucureşti, 1982, p. 230–233; textul latin la I. Mihaly, *Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV*, Sziget, 1900, p. 109–111; cf. N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 214–215.

emis de domn în ţara numită acum a Făgăraşului semnalează prezenţa în această entitate teritorial-politică românească intracarpatică a clerului mănăstiresc ortodox[37].

Aşadar, o a doua ţară românească din cuprinsul regatului îşi manifesta autonomia politică şi confesională, cea din urmă în legătură cu statul românesc de la sud de Carpaţi.

Tendinţa s-a accelerat şi s-a generalizat în urma refugiului involuntar al lui Sigismund la Constantinopol, după înfrângerea de la Nicopol. Necesitatea consolidării frontului antiotoman în Europa Centrală şi la Dunărea de Jos a readus în discuţie cu maximă acuitate problema realizării Unirii, a eliminării antagonismelor confesionale care subminau tentativele de organizare a luptei împotriva turcilor. Negocierile dintre Sigismund şi autorităţile bizantine la Constatinopol şi cele paralele, legate de acestea, ale Patriarhiei constantinopolitane cu regalitatea polonă, au deschis calea unor noi vaste reglementări ale raporturilor dintre cele două confesiuni în Europa Centrală şi Răsăriteană în ariile dominate sau aflate sub influenţa regatelor polon şi ungar.

Anevoioasă a fost reglementarea raporturilor dintre Patriarhie şi Regatul polon. Reconcilierea finală, realizată în 1401, patru ani după deschiderea dialogului, a fost rezultatul unui însemnat compromis. Regatul polon, care, cum s-a văzut, obţinuse încă din 1397 din partea regelui Ungariei recunoaşterea pretenţiilor sale în Rusia haliciană şi în Moldova, a reconfirmat legitimitatea confesiunii răsăritene împărtăşită de o parte dintre supuşii ei. Aspectul cel mai original al compromisului a rezultat din modalitatea reglementării principalei chestiuni litigioase care generase criza în raporturile dintre Patriarhie şi regalitatea polonă. Vladislav Jagiello a renunţat la mitropolitul de Halici numit de el în anii precedenţi şi care fusese repudiat de Patriarhie. Mitropolia de Halici a fost absorbită în „mitropolia întregii Rusii", ceea ce corespundea direcţiei dominante a politicii bizantine în lumea rusă. În schimb însă, titular al acestei mitropolii reconstituite a fost desemnat sau confirmat Ciprian, presupusul unchi al lui Grigore Ţamblac, aflat în strânse legături cu conducerea Regatului polon şi avocat al Unirii bisericeşti dorite de aceasta[38].

---

[37] *DRH*, D, I, p. 127–128.

[38] A.M. Ammann, *Abriss der ostslavischen Kirche*, Wien, 1950, p. 109–110; M. Stasyw, *Metropolia Haliciensis*, p. 38.

Prezenţa în fruntea mitropoliei ruse a unui personaj agreat de cercurile conducătoare din Polonia şi Lituania însemna favorizarea politicii polono–lituaniene în spaţiul rus, a tendinţei celor două state, îndeosebi a Lituaniei, de a-şi impune hegemonia asupra lumii ruse, de a realiza în folosul ei unitatea acesteia.

Atât regele Vladislav Jagiello, cât şi mitropolitul Ciprian solicitaseră, încă de la începutul relansării negocierilor cu Patriarhia, convocarea unui conciliu al Unirii care, potrivit lor, urma să-şi desfăşoare lucrările în teritoriile ruse dependente de coroana polonă. Iniţiativă care, dacă s-ar fi materializat, ar fi consolidat considerabil poziţia Uniunii polono–lituaniene în lumea rusă. Dar ideea unui asemenea conciliu, care s-ar fi putut încheia cu o unire parţială în spaţiul rus, nu a fost acceptată de Patriarhie. Conciliul, susţinea patriarhul în răspunsurile separate adresate celor doi înalţi corespondenţi ai săi, nu se putea ţine decât după despresurarea Constantinopolului, acţiune la împlinirea căreia îl invitase pe Vladislav Jagiello să colaboreze cu Sigismund al Ungariei. Întrucât conciliul urma să fie universal, teritoriul rus — ὁ τόπος τῆς Ῥωσσίας — nu era locul potrivit pentru desfăşurarea sa, adăuga patriarhul[39].

Deşi respinsă în situaţia dată, ideea unirii printr-un conciliu avea să-şi păstreze actualitatea în spaţiul polono–lituanian în timpul funcţionării în calitate de mitropolit a lui Ciprian şi apoi a lui Grigore Ţamblac[40].

Concomitent cu desfăşurările amintite s-a dezlegat, tot în 1401, conflictul dintre domnia Moldovei şi Patriarhia din Constantinopol, al cărui paralelism cu cel care opusese aceeaşi Patriarhie Poloniei e desăvârşit. După laborioase negocieri şi refuzuri succesive, Patriarhia a sfârşit prin a accepta poziţia domnului Moldovei şi prin a recunoaşte canonicitatea alegerii mitropolitului Iosif în fruntea Bisericii ţării[41].

---

[39] Fr. Miklosich şi J. Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, II, p. 280–285; cf. J. Darrouzès, *Les régestes*, I, 6, p. 303–305. Pentru semnificaţia acestei corespondenţe, vezi A.M. Ammann, *Abriss*, p. 109–110; O. Halecki, *Rome et Byzance*, p. 51–54; J.W. Barker, *Manuel II Palaeologus*, p. 150–151.

[40] Pentru Ciprian, vezi mai sus p. 78; pentru Grigore Ţamblac şi chestiunea Unirii în spaţiul ruso–polon şi ruso–lituanian, vezi O. Halecki, *Rome et Byzance*, p. 52–54.

[41] Hurmuzaki, XIV, I, p. 31–36; FHDR, p. 272–277; cf. Ş. Papacostea, *Întemeierea mitropoliei Moldovei*, p. 539. Pentru ansamblul chestiunii, vezi D. Năstase, *Les débuts de l'Eglise moldave et le siège de Constantinople par Bajazet I*, Athina, 1987 (extras din Symmeikta VII ale Centrului de studii bizantine).

În Regatul ungar, acordul din 1396 dintre Patriarhie şi Sigismund nu a făcut decât să extindă şi să adâncească reglementarea regională aplicată în aria de autoritate voievodală a maramureşenilor Balc şi Drag şi cea a Ţării Făgăraşului. Faptul decisiv în această evoluţie a fost marcat de titulatura nouă atribuită de Patriarhie mitropolitului Ţării Româneşti. În mai 1401, o scrisoare patriarhală adresată „mitropolitului Ungrovlahiei" adăuga la acest titlu de bază pe cel de „exarh al întregii Ungarii şi al Plaiurilor"[42].

Apariţia noii titulaturi la o dată incertă — cel mai probabil în 1401, deşi e posibilă şi o datare anterioară — semnalează generalizarea soluţiilor parţiale, particulare, privitoare la confesiunea răsăriteană în regatul ungar, anunţate de situaţiile nou create în 1391 în Maramureş şi în Ţara Făgăraşului. Reglementarea din care a rezultat noul titlu a extins formula exarhală, de împuternicire patriarhală, la ansamblul Regatului ungar, adică la ansamblul populaţiei de rit răsăritean din cuprinsul regatului: „în lipsa unor ierarhi proprii, ortodocşii din Ungaria îşi aveau cârmuitor pe mitropolitul de la Argeş", constată unul din exegeţii noii titulaturi[43].

Pe cale ocolită şi având centrul de greutate în afara hotarelor regatului, anume în Ţara Românească, confesiunea răsăriteană obţinea astfel un început de recunoaştere, în aşteptarea reglementărilor mai vaste pe care urma să le adopte conciliul general preconizat de înţelegerea realizată de regii catolici ai Ungariei şi Poloniei cu Patriarhia constantinopolitană.

Relaxarea confesională în Regatul ungar, a cărei manifestare cea mai generală a fost extinderea jurisdicţiei mitropoliei Ţării Româneşti asupra „plaiurilor şi a întregii Ungarii", explică puternica afirmare simultană, în primele decenii ale secolului al XV-lea, până în vremea conciliului de la Florenţa, atât a credinţei ortodoxe, cât şi a cnezimii române, în cadrul spiritual-cultural tradiţional.

Expresia cea mai izbitoare a acestei reveniri o constituie bisericile cneziale construite sau rectitorite acum în tradiţia ortodoxă şi a slavonismului

---

[42] Hurmuzaki, XIV, I; *FHDR*, p. 266–267.

[43] Al. Elian, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia din Constantinopol şi cu celelalte biserici ortodoxe*, în „Biserica Ortodoxă Română", LXXVII, 1959, nr. 7–10, p. 908.

cultural, în ciuda interdicţiei vechi de peste un secol de a se înălţa lăcaşuri de cult „schismatice" în regat[44].

Acestui răstimp al lui „Jigmon craiul" îi aparţin între altele mănăstirea de la Peri a voievozilor maramureşeni Balc şi Drag, cea de la Streisângeorgiu a jupanului Chendreş (1408), cea de la Leşnic (Valea Mureşului, sfârşitul secolului al XIV-lea–începutul secolului al XV-lea), cea de la Râbiţa a jupanilor Vladislav şi Miclăuş în Zarand (1417), cea din Criscior a voievodului Bâlea (1411, în apropiere de Brad), cea de la Remetea (depresiunea Beiuşului), cea de la Sânta Maria Orlea[45].

Fără a preciza contextul istoric larg al erupţiei de biserici româneşti în Regatul ungar în acest răstimp, Silviu Dragomir, unul din cei care au studiat mai îndeaproape fenomenul, observa: „Aici, în satele aşezate pe cursul Timişului, Mureşului ori al Crişului Alb, voievozii şi cnezii români şi-au câştigat prin apărarea stăruitoare a cetăţilor regale dreptul de a se închina lui Dumnezeu după datina străveche a Bisericii răsăritene. De fapt, ca şi în Maramureş, unde mănăstirea din Peri era ctitoria voievozilor Drag şi Baliţă, ca şi în Făgăraş, unde boierul român Stanciu se făcu igumen al Scoreilor, ori în Ţara Haţegului, unde cnejii şi voievozii români înălţau biserici şi mănăstiri, nici în ţinutul Aradului şi cel al Zarandului nu se desfăşoară viaţa acestor căpetenii româneşti fără să lase vreo urmă"[46].

O întreagă realitate străveche românească, pătura socială conducătoare din epoca premergătoare închegărilor statale româneşti, cea cnezial-voievodală, a apărut la lumina zilei în veşmântul ei cultural tradiţional pe care l-a reînnoit pe întinsul teritoriilor locuite de români în Regatul ungar, de îndată ce tendinţa de suprimare a acestui cadru a fost suspendată. Constatând la rândul său fenomenul în legătură cu una din aceste numeroase ctitorii, Nicolae Iorga exclama: „Într-o mare lumină nouă apare prin fresca de la Streiu toată această nemeşime românească de cnezi, *nici unguriţi, nici latinizaţi, nici trecuţi la legea stăpânilor, ci înfăţişând în Ardealul lor ce înfăţişau dincoace ai noştri cei vechi*"[47].

---

[44] St. Lupşa, *Catolicismul şi românii din Ardeal şi Ungaria până la anul 1556*, Cernăuţi, 1929, p. 59.

[45] V. Drăguţ, *Pictura murală din Transilvania (sec. XIV–XV)*, Bucureşti, 1970, p. 24–25.

[46] S. Dragomir, *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diocezei arădene*, în „Transilvania", XLVIII, 1917, p. 24–25.

[47] N. Iorga, *Cea mai veche ctitorie de nemeşi români din Ardeal (1408–1409)*, în *Studii asupra evului mediu românesc*, Bucureşti, 1984, p. 164.

Expresia literară a întâlnirii dintre noul curs al politicii regalității ungare față de ortodoxie în vremea lui Sigismund de Luxemburg și confesiunea răsăriteană e tradiția legăturilor dintre regele Ungariei și călugărul Nicodim, exponent de seamă al monahismului isihast în nordul Peninsulei Balcanice și la nordul Dunării în vremea când expansiunea otomană tindea să cuprindă și această arie.

Ca mai toate produsele hagiografiei, tradiția cu privire la viața și minunile săvârșite de Nicodim e o țesătură de realitate, trecută prin optica deformantă specifică genului, și de invenții pioase. Tradiția a păstrat amintirea sosirii regelui la Tismana în căutarea unui leac pentru fiica sa bolnavă, a vindecării acesteia de către Nicodim, a apologiei Bisericii răsăritene susținute de el în fața regelui, a trecerii cu succes a probei focului și altor miracole înfăptuite de sfânt în prezența interlocutorului său regal, a daniei lui Sigismund către mănăstirea Tismana și, moment culminant, a întemeierii mănăstirii Prislop în Hațeg, implant al ortodoxiei într-o arie expusă puternic prozelitismului catolic[48].

Aserțiuni incontrolabile în realitatea lor faptică, dar care, laolaltă, au dat naștere imaginii sau au conservat amintirea unui dialog intens între regele catolic, înțelegător însă față de credința răsăriteană, și unul dintre cei mai înflăcărați apărători ai acesteia, călugărul isihast Nicodim.

În concluzie: Strângerea legăturilor între Bizanț și regiunea Dunării de Jos în funcție de dinamismul excepțional manifestat de Imperiul otoman în zilele lui Baiazid I a avut însemnate repercusiuni de ordin politic și spiritual-cultural în Europa Centrală și Răsăriteană. Necesitatea cooperării în scopul înfruntării agresiunii otomane s-a aflat la originea intenselor contacte dintre puterile angajate sau care urmau să fie atrase în lupta cu turcii la Dunărea de Jos — Regatul ungar, Uniunea polono–lituaniană, Țara Românească și

---

[48] Pentru tradiția istorică privitoare la viața și activitatea lui Nicodim, vezi *Plângerea Sfintei Mănăstiri a Silvașului din eparhia Hațegului din Prislop. Cronică rimată,* în *Cronicari și istorici din Transilvania*, ed. a II-a îngrijită de I. Lupaș (Craiova, 1933), p. 61–63; *Călătoria lui Paul de Alep*, în *Călători străini despre țările române*, VI, îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și M.A. Mehmet, București, 1976, p. 197–198. Pentru alte izvoare și în general pentru tradiția istorică despre Nicodim, vezi E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească, I (până la 1385)*, „Romanoslavica", XI, Istorie, p. 237–285. Cu privire la mănăstirea Prislop și la data fondării ei, vezi M. Porumb, *Pictura românească din Transilvania*, I (sec. XIV–XVII), Cluj-Napoca, 1981, p. 19–21.

Moldova — şi a înţelegerilor realizate cu acestea de Bizanţul imperial şi de cel patriarhal.

Consecinţele directe şi indirecte cele mai însemnate ale acestor negocieri şi înţelegeri au fost: extinderea jurisdicţiei mitropoliei Ţării Româneşti asupra creştinilor de rit ortodox din cuprinsul Ungariei şi recunoaşterea de fapt a ierarhiei superioare a Bisericii răsăritene în acest spaţiu; afirmarea puternică a păturii suprapuse, cnezial-voievodale, a românilor ardeleni în cadrul ei cultural-spiritual tradiţional în contextul nou creat de această evoluţie; recunoaşterea caracterului canonic al mitropoliei Moldovei şi stingerea conflictului dintre Patriarhie şi domnii ţării provocat de controversa în legătură cu dreptul de a-l desemna pe principalul ierarh al Bisericii Moldovei; reconstituirea unităţii mitropoliei ruse sub un mitropolit favorizat de cercurile conducătoare ale Uniunii polono–lituaniene şi favorabil Unirii; reluarea efortului de eliminare a principalului factor de sciziune spirituală a Europei printr-un nou conciliu şi relansarea în acest cadru a cruciatei.

Începutul de apropiere realizat în această vreme şi sub aceste auspicii avea să ducă în cele din urmă, patru decenii mai târziu, la Unirea de la Florenţa şi la ultimele mari încercări de salvare a Bizanţului, în primul rând în anii 1442–1444. Consecinţele acestei noi evoluţii, îndeosebi în lumea românească, atât cele imediate, cât şi cele mai îndepărtate, sunt puţin cunoscute şi urmează să alcătuiască obiectul unor investigaţii speciale.

MIRCEA CEL BĂTRÂN ŞI BAIAZID. O ÎNTREGIRE LA CUNOAŞTEREA CONFRUNTĂRILOR LOR ARMATE*

Încâlcita cronologie a înfruntărilor militare turco–române în vremea lui Mircea cel Bătrân şi Baiazid a stârnit numeroase ipoteze, reconstituiri, mai mult sau mai puţin riguroase, şi chiar controverse aprinse. Dacă ipotezele şi controversele ştiinţifice sunt îndreptăţite, în absenţa unor elemente certe, care ar înlătura incertitudinile sau ar îngusta marginea aproximaţiei cronologice, spiritul agresiv care a caracterizat unele luări de poziţie în ultimii ani ai regimului totalitar în ţara noastră — spirit întreţinut de puterea politică în scopuri diversionist-naţionaliste — e nu numai regretabil, dar de-a dreptul condamnabil. Departe de a contribui la lămurirea chestiunilor controversate cu mijloacele ştiinţei, ale cercetării răbdătoare, retorica agresivă a agenţilor culturali ai puterii s-a străduit să ofere argumente unei politici pe cât de naţionaliste în expresia ei, pe atât de antinaţionale în scopul şi efectele ei.

Două date — octombrie 1394 şi mai 1395 — se află în centrul atenţiei cercetătorilor fazei culminante a înfruntării dintre domnul Ţării Româneşti şi sultanul care, după ce şi-a ridicat împărăţia pe culmile succesului, asigurându-i cea mai rapidă expansiune, l-a atras în cea mai grea criză din faza sa de ascensiune. Care din aceste date corespunde bătăliei de la Rovine? Care a fost rezultatul acestor lupte: victorie sau înfrângere pentru domnul Ţării Româneşti? Care e semnificaţia prezenţei lui Mircea la Braşov în primăvara anului 1395 pe lângă regele Ungariei, Sigismund: act de vasalitate al unui înfrânt care caută sprijin pentru a înlătura urmările înfrângerii sau alianţă paritară în vederea relansării

* Publicat în „Studii şi Materiale de Istorie Medie", XVI, 1998, p. 19–21.

ofensivei împotriva neostenitului sultan, a cărui rapiditate de deplasare de pe un front pe altul i-a atras porecla de Fulgerul?

Nu vom reface în acest cadru restrâns istoricul controverselor iscate de răspunsurile diferite la aceste întrebări. Bibliografia completă sau aproape completă poate fi consultată în unele din cele mai recente lucrări consacrate chestiunii[1].

Subliniem doar convingerea pe care ne-am format-o de-a lungul cercetărilor consacrate relaţiilor internaţionale ale Ţării Româneşti şi Moldovei în secolele al XIV-lea şi al XV-lea că, dat fiind caracterul imprecis al majorităţii surselor cunoscute până acum istoricilor români şi străini — fie ele sud-slave, turceşti şi chiar apusene —, singura posibilitate de a restrânge aria aproximaţiei cronologice în privinţa luptelor româno–turce şi de a înţelege mai exact sensul evoluţiei evenimentelor se află în lărgirea bazei documentare a cercetării acestui aspect capital al istoriei noastre medievale prin noi investigaţii şi descoperiri documentare. Neîndoielnic, principalele surse apte să înnoiască în această privinţă cunoştinţele noastre sunt cele apusene, latine sau în limbile vulgare, atât textele rămase încă inedite, cât şi cele publicate, mai recent sau mai demult, dar neintroduse încă în dezbaterea istoriografică. Doar un efort răbdător de scrutare a tuturor posibilităţilor de reînnoire a documentaţiei poate asigura dezlegarea încurcatelor probleme de cronologie şi de interpretare, mai aproape de realitate, a faptelor care au marcat evoluţia raporturilor militare turco–române în vremea lui Mircea şi Baiazid.

Un asemenea element documentar suplimentar semnalează rândurile de mai jos; în alt cadru, el va fi integrat în şirul datelor cunoscute cercetătorilor noştri şi poate chiar al altora rămase încă neutilizate.

Ştirea pe care o semnalăm e desprinsă dintr-o cronică italiană a unui anonim florentin, denumită de editorii săi *Cronica volgare di anonimo florentino*. Autorul cronicii, contemporan al evenimentelor, înregistrează astfel informaţia care i-a parvenit despre o mare înfruntare între Sigismund de Luxemburg şi sultanul Baiazid în cursul lunii mai 1395:

[1] Vezi întregirile bibliografice referitoare la primele confruntări între Mircea şi Baiazid în noua ediţie a sintezei lui N. Iorga, *Istoria românilor*, III, *Ctitorii*, volum îngrijit de V. Spinei, Bucureşti, 1993, p. 256–261. Informaţii bibliografice, incomplete însă, se pot găsi şi la Al. Diţă, *17 mai 1395, o dată importantă în istoria universală. Victoria românească de la Rovine*, Bucureşti, 1995.

Capitolo VII. — Come tra il Re d'Ungheria e'l Baisetto furono grandi battaglie, e'l Baisetto vinse per allora.

„In questo tempo del mese di maggio 1395, avendo il Re d'Ungheria raunata molta gente d'arme per riparare che il Baisetto, figliuolo del Moratto Bai turco, il quale piú di cento cinquanta migliaia d'uomeni armati venia addosso per torli il reame d'Ungheria, ed essendo li loro campi vicino l'uno all'altro, e ordinato ciascuno di loro la sua gente a battaglia, ciascuno confortati li suoi a bene operare e valentemente l'una parte e l'altra combatterono, e con buon animo corsero alla battaglia, nella quale molta gente fu morta; ma molti piú de'Turchi che di Cristiani vi morirono, ma niuna delle parti il dí fu vinta. Poi l'altro dí, ricominciata tra loro battaglia aspra e crudele e presso che tutto il dí combattutisi insieme con grande mortalità dell'una parte e dell'altra, pure alla fine il campo rimase al Baisetto e a'Turchi, comecché molti piú furono morti de'Turchi che de'Cristiani. *E per questa vettoria con loro avuta dal Baisetto, tutta Balacchia s'arrendé al Baisetto, e lui ubbidirono* (s.n.). Ma pure il Baisetto, per la grande perdita che avea fatto della sua gente, si tornò 'indietro con quella gente che rimasa gli era, che molta piu n'avea perduta; e'l re Gismundo d'Ungheria si tornò a Buda con grande perdita fatta della sua gente, con isperanza di ristorare l'anno vegniente a tutto il suo onore perduto." [2]

Redus la informaţia sa esenţială, fragmentul citat din cronica anonimului florentin susţine că în luna mai 1395, în urma unei lupte crâncene între sultanul Baiazid şi Sigismund de Luxemburg, oastea celui din urmă a fost înfrântă, fapt care la rândul său a provocat supunerea întregii Valahii — Ţara Românească — faţă de Baiazid, căruia românii „i-au dat ascultare", adică i s-au supus. Cronica adaugă însă că, din pricina grelelor pierderi suferite, Baiazid s-a retras de unde venise, adică, fireşte, la sudul Dunării.

Informaţiile oferite de fragmentul citat sugerează următoarea reconstituire a evenimentelor: în toamna anului 1394, în replică la atacurile lui Mircea şi ale lui Sigismund, Baiazid a întreprins o campanie

[2] *Cronica volgare di Anonimo Fiorentino dall'anno 1385 al 1409, già attribuita a Piero di Giovanni Minerbetti, a cura di Elina Bellondi*, în *Rerum Italicarum Scriptores, Raccolta degli storici italiani dal Cinquecento al Millecinquecento*, nuova edizione, XXVII, 2, p. 197.

în Ţara Românească, unde a suferit însă o grea înfrângere. Conştient de inevitabilitatea unui nou atac turcesc, Mircea se întâlneşte cu Sigismund în primăvara anului următor la Braşov, consolidând alianţa cu Ungaria. Noul asalt al lui Baiazid s-a produs efectiv în 1395, în luna mai, şi s-a încheiat cu victoria sultanului; pierderile grele suferite în această înfruntare l-au silit pe Baiazid să se retragă din ţară, lăsând însă în fruntea acesteia un domn favorabil puterii otomane. Faptul că autorul anonim al cronicii florentine situează acum, adică în luna mai 1395, după şi ca urmare a campaniei sultanului Baiazid, supunerea Ţării Româneşti, e un indiciu clar al eşecului campaniei otomane din toamna anului precedent[3].

Mai confuză încă, în lumina surselor disponibile, e situaţia din Ţara Românească în urma ofensivei lui Sigismund în vara anului 1395, care a înregistrat incontestabile succese, şi a contraloviturilor turceşti; sigur e că cel puţin asupra unei părţi a ţării, dacă nu asupra ansamblului ei, turcii au reuşit să-l impună domn pe Vlad, care s-a orientat pe plan extern în direcţia Poloniei şi a Moldovei, ostilă la acea dată regelui Ungariei.

Întreaga discuţie cu privire la cronologia luptelor lui Mircea cu Baiazid în intervalul 1393–1402 se cuvine reluată, după noi investigaţii de izvoare, cu rigoarea impusă de orice demers autentic ştiinţific, fără apel la argumente de autoritate şi exaltări pseudonaţionale. Personalitatea lui Mircea e prea însemnată în istoria noastră pentru a deveni obiect de exerciţiu declamatoriu de tipul *Cântării României.*

[3] Pentru o reconstituire similară a desfăşurării evenimentelor, vezi V. Pervain, *Din relaţiile Ţării Româneşti cu Ungaria la sfârşitul secolului al XIV-lea*, în AIIAC, 18, p. 89–117; studiu temeinic, care foloseşte cu acribie şi spirit critic îndeosebi documentele emise de cancelaria ungară.

MIRCEA LA NICOPOL (1396): O MĂRTURIE IGNORATĂ*

Cercetarea sistematică a izvoarelor scrise referitoare la Evul Mediu românesc, atât a celor publicate, cât şi a celor care zac încă în depozitele arhivistice europene, rămâne o sarcină a viitorului. Între sursele de informare a căror explorare temeinică va fi neîndoielnic fecundă în rezultate sunt vechile tipărituri europene, din care istoricii români de odinioară au cules nu o dată ştiri de primă însemnătate pentru cunoaşterea trecutului nostru mai îndepărtat.

Exemplul pe care îl oferim în rândurile de mai jos va întări, sperăm, înţelegerea folosului care se poate trage din investigarea organizată a acestei din urmă categorii de izvoare; el îl priveşte pe Mircea cel Bătrân, şi anume participarea sa la bătălia de la Nicopol.

Apăsarea otomană pe linia Dunării, ameninţarea permanentă pe care o constituia expansionismul vigurosului stat turcesc pentru Ţara Românească şi Ungaria, perspectiva cuceririi Constantinopolului asediat de oştile lui Baiazid I au declanşat încă o dată în societatea europeană reflexul cruciatei, punându-i din nou în mişcare spre răsărit pe cavalerii apuseni. Sosiţi în Ungaria în număr de câteva mii, în vara anului 1396, cruciaţii au înaintat, împreună cu oastea regelui Ungariei, Sigismund de Luxemburg, în nordul Peninsulei Balcanice pe linia Dunării, până la Nicopol, unde i-a întâmpinat oastea lui Baiazid. În acest stadiu al campaniei, abia, s-a pus în tabăra creştină chestiunea organizării luptei şi a desemnării unui comandant suprem al oştii care urma să angajeze lupta cu turcii.

Se ştia din amintirile germanului Johann Schiltberger, martor ocular al evenimentelor, luat prizonier de turci şi destinat unei îndelungate captivităţi, că Mircea îi propusese lui Sigismund să-i încredinţeze lui deschiderea luptei: „atunci domnul Ţării Româneşti a cerut să i se

* Publicat în „Revista de istorie", 39, 1986, 7, p. 696–698.

îngăduie să dea primul atac: ceea ce regele încuviinţă foarte bucuros. Dar ducele de Burgundia auzind de aceasta s-a împotrivit să lase această cinste altuia, spunând că a venit de la mare depărtare cu oaste mare care era preţuită la şase mii de oameni şi cu care a avut cheltuieli mari"[1].

Un alt izvor, ulterior, a consemnat o tradiţie mai amplă şi uşor diferită asupra acestui aspect al luptei de la Nicopol. Scrierea din care extragem această relatare neobservată a sfârşitului lamentabil al cruciatei din 1396 se intitulează *Annales Hirsaugienses* şi se datorează lui Johann Trittheim (Trithemius), călugăr german, născut la 1 februarie 1462 în localitatea al cărui nume l-a adoptat (Trittenheim) şi decedat la 13 decembrie 1513 la Würzburg. Johann Trittheim a lăsat mai multe scrieri — *Annales de origine Francorum* (operă neterminată), *Catalogus illustrium virorum Germaniae* (1491), *De scriptoribus ecclesiasticis* (1494), *Steganographia* (1500) şi *Polygraphia* (tipărită 1518) — caracterizate prin informaţie bogată, dar şi o înclinaţie puternică de a întregi informaţia documentară cu roadele unei fantezii foarte productive.

Episodul care ne interesează din analele mănăstirii Hirsau e relatat veridic, pe temeiul unei tradiţii istoriografice care s-a inspirat, neîndoielnic, şi din relatarea lui Johann Schiltberger, dar care conţine unele date suplimentare în privinţa campaniei din 1396, greşit deplasată în 1394[2]. În ceea ce priveşte participarea românească la acţiunea din 1396, textul e însemnat, pentru că cuprinde caracterizarea făcută domnului român de însuşi Sigismund de Luxemburg — cea mai laudativă din câte ne-au transmis sursele contemporane sau imediat ulterioare —, întrucât aminteşte o succesiune de victorii ale lui Mircea asupra turcilor înainte de 1396 şi, în sfârşit, pentru că, pe temeiul meritelor pe care i le recunoştea, regele Ungariei ar fi sugerat aliaţilor săi cruciaţi să-i încredinţeze acestuia comanda operaţiunilor. După care relatarea lui Trittheim reia firul povestirii, evocând refuzul burgunzilor de a accepta propunerea lui Sigismund şi dezastrul care a urmat. Iată textul însuşi al povestirii despre lupta de la Nicopol în versiunea cuprinsă în *Annales Hirsaugienses*: „1394. În anul al cincilea al

[1] *Călători străini despre ţările române*, volum îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, 1969, p. 29.

[2] Eroarea cu privire la anul în care s-a desfăşurat expediţia cruciaţilor şi lupta de la Nicopol, 1394 în loc de 1396, s-a strecurat timpuriu în unele relatări ale evenimentelor; vezi povestirea asupra luptei de la Nicopol editată de N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, III, Bucureşti, 1897, p. 76–79.

abatelui Wichard, a doua indicție a romanilor, s-a făcut o mare expediție a creștinilor împotriva turcilor, din porunca lui Sigismund, regele Ungariei — care după aceea a devenit împărat al Romanilor —, fiind predicată cruciata din dispoziția papei Bonifaciu al IX-lea în locurile aflate sub obedienţa sa. Căci, de-a lungul a numeroşi ani, acel prea perfid neam al turcilor nu a încetat să provoace rele numeroase creştinilor, prin incursiuni dese, atât în Grecia, cât şi la hotarele ungurilor, până când, în cele din urmă, şi-a supus toată Grecia. Iar Sigismund, regele preacreştin al Ungariei, a implorat ajutor din partea papei Bonifaciu al IX-lea şi a tuturor principilor creştini prin scrisori şi soli şi a adunat în scurt timp o oaste mare împotriva turcilor. Între care nu cei din urmă au fost Rupertus zis Pipan, comitele palatin al Rinului şi duce al Bavariei, fiul lui Rupertus cel Bătrân, mai târziu rege al Germaniei şi Ioan, ducele burgunzilor, a cărui mamă era sora ducelui Albert al Bavariei care locuia în Straubing. Aceştia doi au venit cu o oaste mare de luptători în Ungaria; (iar) regele i-a primit cu imensă bucurie. Şi din alte regiuni au sosit alţi numeroşi războinici.

Aşadar, regele Sigismund, adunând trupe de pretutindeni, a intrat cu intenţii războinice în teritoriul inamicilor cu principii mai sus arătaţi şi cu alţii şi mai întâi a asediat frumosul, bogatul şi puternicul oraş Nicopol.

Fapt pe care când l-a înţeles regele sau căpitanul duşmanilor s-a grăbit să vină în ajutor nicopolitanilor cu două sute de mii de ostaşi. Împotriva căruia oastea creştinilor mergând în întâmpinare şi-a aşezat tabăra la distanţă de un miliar de acela. Şi cum s-a iscat ceartă între principi, care dintre ei să preia comanda asupra celorlalţi, părerea lui Sigismund a fost că trebuie numit în frunte unul dintre cei care şi să fi cunoscut moravurile şi obiceiurile duşmanilor şi să fi luptat înainte cu ei. *Şi de aceea l-a numit comandant al oştii pe principele Ţării Româneşti, bărbat viteaz, activ şi puternic, care, luptându-se în mai multe rânduri cu turcii, a triumfat în chip glorios <asupra lor>* (s.n.).

Ioan principele Burgundiei, foarte indignat pentru că îşi vedea smulsă această cinste despre care socotea că i se cuvenea de drept, datorită mulţimii oştii sale şi, totodată, drumului lung şi cheltuielilor mari <făcute>, dorind să-şi atribuie <această> cinste, contrar voinţei regelui Sigismund şi a tuturor principilor care erau de faţă, s-a năpustit înaintea tuturor asupra turcilor, cu cei şase mii de luptători pe care îi adusese, şi a dat lupta în chipul cel mai nefericit. El însuşi cu mulţi dintre ai săi e adus

captiv în Turcia, (iar) ceilalţi pe care îi adusese cu sine sunt aproape toţi ucişi de duşmani. Şi restul oştirii creştinilor e atacat de turci şi, mulţi fiind ucişi, puţini s-au salvat prin fugă. Regele Sigismund cu greu a ajuns pe mare, necunoscut, cu un vas, la Constantinopol, scăpând de pieire. Iar palatinul Rupertus, s-a înapoiat la Heidelberg în veşmântul unui cerşetor sărman. Totuşi ducele Ioan al Burgundiei, cauza întregului rău, a fost eliberat în schimbul unei mari sume de bani."[3]

ÎNTREGIRE BIBLIOGRAFICĂ

O. Cristea, *Bătălia de la Nicopole în viziunea surselor occidentale: mentalitate cavalerească şi mentalitate ecleziastică*, în „Revista istorică", 9, 1998, 5–6, p. 431–441.

[3] „MCCCXCIV". „Anno Wichardi abbatis quinto, indictione Romanorum secunda, expeditio magna Christianorum facta est in Turcas, jubente et ordinante Sigismundo rege Ungarie, qui postea imperator factus est Romanorum, crucem faciente praedicari Bonifacio Papa IX, in locis obedientiae suae: annis enim transactis quam plurimis gens illa Turcarum perfidissima crebris incursionibus multa Christianis tam in Graecciam, quam in finibus Ungarorum inferre mala non cessavit, quousque tandem Graeciam sibi totam subjecit. Sigismundus igitur Christianissimus Ungariae rex auxilium Bonifacii Papae IX et omnium christianorum principum imploravit litteris scriptis et nuntiis et magnum in Turcas exercitum brevi adunavit. In quo non ultimi fuerunt Rupertus dictus Pipan comes palatinus Rheni Bavariaeque dux, filius Ruperti senioris, postea regis Germaniae et Joannes dux Burgundionum, cujus mater erat soror ducis Bavariae Alberti morantis in Straubingen. Hi duo cum magno pugnatorum exercitu venerunt in Ungariam, quos rex cum ingenti laetitia suscepit. Ex aliis quoque terris et alii complures pugnaturi convenerunt.

Rex ergo Sigismundus contractis undecunque copiis terram inimicorum cum supradictis et aliis principibus pugnaturus intravit et in primis Nicopolim urbem pulchram, divitem atque potentem obsedit. Quod ubi rex sive capitaneus adversariorum intellexit, cum ducentis millibus armatorum nicopolitanis in auxilium venire festinavit. Contra quem exercitus christianorum obviam procedens, ad unius miliaris ab eo spatium castra collocavit. Cumque inter principes oriretur contentio, qui eorum belli coeteris praeberet ducatum, Sigismundi sententia fuit praeficiendum aliquem ex illis qui et mores consuetudinesque novissent hostium et antea cum iis dimicassent. Et propterea constituit belli ducem Walachiae principem, virum bellicosum, industrium et fortem, qui saepius cum Turcis dimicans gloriose triumpharet.

Joannes igitur Burgundiae princeps nimium indignatus, quod sibi hunc honorem videret praeruptum, quem se multitudine exercitus sui et longo itinere simul et multis impensiis jure promeruisse putabat, contra voluntatem regis Sigismundi et omnium qui aderant principum cupiens sibi usurpare honorem, cum sex millibus armatorum quos adduxerat, ante omnes in bellum contra Turcas prorupit et nimis infeliciter dimicavit, ipse namque cum suorum pluribus in Turciam captivus abducitur, caeteri paene omnes quos adduxerat, ab hostibus trucidantur. Reliquus etiam christianorum exercitus a Turcis invaditur et pluribus occissis pauci fuga salvantur. Sigismundus rex per mare navigio vix incognitus ad Constantinopolim pervenit et interritum evasit. Rupertus vero palatinus in habitu pauperis mendici ad Heidelberg reversus est. Burgundiae tamen dux Joannes totius mali causa tandem multa pecunia liberatus est" ; *Johannis Trithemii Spanheimensis tomus secundus Annalium Hirsaugiensium*, St. Gall, 1690, p. 298.

ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI CRIZA DE STRUCTURĂ A IMPERIULUI OTOMAN (1402–1413)*

Formidabilul seism care a fost înfrângerea zdrobitoare suferită de Baiazid I la Ankara la 28 iulie 1402 şi-a propagat rapid undele de şoc nu numai în interiorul vastului complex de teritorii dominate de otomani, dar şi în ansamblul sistemului de relaţii interstatale constituit ca urmare a rapidei lor expansiuni în Asia Mică şi în sud-estul Europei. Consecinţele politice cele mai importante ale acestei înfrângeri au fost destrămarea puternicului stat constituit călare peste Strâmtori de către dinastia otomană în cursul unei jumătăţi de secol de ofensive victorioase, resurecţia în Asia Mică, sub protecţia lui Tamerlan, a emiratelor turceşti preotomane şi noile şanse oferite adversarilor Porţii otomane în Europa[1]. Situaţia geopolitică nouă care a rezultat din criza de structură a Imperiului otoman şi-a prelungit efectele până în 1413, când unul din fiii lui Baiazid, Mehmet I, a reuşit să reunească definitiv cele două fragmente, cel asiatic şi cel european, ale moştenirii otomane; în unele privinţe, ele s-au resimţit şi după acest an, până la sfârşitul domniei acestuia şi chiar şi în timpul succesorului său, Murad al II-lea.

Dar, dacă imperiul în curs de formare al otomanilor a fost sfărâmat la Ankara, fundamentele înseşi ale puterii otomane au rezistat la şoc; în Asia Mică şi în Europa succesorii lui Baiazid au reuşit să salveze de la catastrofă un întreg şir de poziţii esenţiale care le-au îngăduit mai întâi să facă faţă presiunii adversarilor lor şi apoi să reconstituie cadrul teritorial de dinainte de Ankara pentru ca, în cele din urmă, să reînceapă cu elan nou seria cuceririlor. Decisive pentru această palingeneză, ca şi pentru primul avânt al Imperiului otoman au fost posesiunile europene pe care succesorii lui Baiazid au reuşit să le menţină sub control.

---

* Publicat în limba franceză în „Revue Roumaine d'Histoire", XXV 1986, 1–2, p. 23–33.

[1] Pentru situaţia statului otoman după Ankara, vezi lucrarea fundamentală a lui E. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht. Die Osmanen*, Berlin, 1978 şi bibliografia citată.

Trăsăturile principale ale sistemului de relaţii interstatale, astfel cum au rezultat ca urmare a înfrângerii de la Ankara, au devenit perceptibile îndată după înapoierea în Europa a lui Soliman, unul din fiii lui Baiazid, şi după readucerea sub controlul său a celei mai mari părţi a teritoriilor europene ale otomanilor.

Situaţia moştenită în Europa de Soliman şi perspectivele ei de viitor erau departe de a fi favorabile. Două grupări de forţe creştine ameninţau să zdrobească puterea otomană de partea europeană a Strâmtorilor; de o parte, liga navală sau mediteraneană, alcătuită din Veneţia, Genova, Bizanţ şi Ospitalierii din Rodos, coalizaţi încă înainte de 1402 pentru apărarea Constantinopolului împotriva lui Baiazid[2]; pe de altă parte, puterile continentale, Ungaria şi Ţara Românească în primul rând, care se străduiau să-i îndepărteze pe turci de la linia Dunării, spre a-i împinge cât mai mult posibil în interiorul Peninsulei Balcanice[3]. Gravă era îndeosebi perspectiva unei acţiuni conjugate a acestor două grupări de forţe, braţul maritim mediteranean şi braţul continental, dunărean, al cruciatei, potrivit unei formule strategice devenită loc comun pentru autorii de proiecte de cruciată în această vreme.

Lui Soliman nu i-a trebuit mult timp pentru a înţelege că, spre a evita această asociere de forţe extrem de primejdioasă, era absolut necesar să azvârle lest; şi, întrucât primejdia cea mai imediată a venit din regiunea Dunării de Jos, unde forţele antiotomane luaseră viguros iniţiativa, el s-a decis să se înţeleagă cu puterile navale. Îndată după înapoierea sa în Europa, el a făcut propuneri Veneţiei, factor decisiv al coaliţiei, a cărui atitudine avea toate şansele să o influenţeze şi pe cea a Bizanţului.

Calculul s-a dovedit exact: negocierile iniţiate de Soliman cu Veneţia[4] s-au încheiat prin pacea generală cu membrii ligii, care însă i-au impus un

---

[2] J.W. Barker, *Manuel II Palaeologus (1391–1425), A Study in late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, 1969, p. 224.

[3] P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1944, p. 293–297.

[4] Negocierile turco–veneţiene au început încă din septembrie 1402; Kl. Matschke, *Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz*, Weimar, 1981, p. 41–42. În septembrie 1402, un emisar al lui Soliman îşi făcea apariţia la Veneţia pentru a oferi Republicii Lagunelor importante privilegii comerciale; Soliman se străduia în acelaşi timp să obţină adeziunea lui Manuel Paleologul la pacea pe care o negocia cu Veneţia, oferindu-i să se declare „fiul" său; N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades*, Paris, 1899, p. 125–126; cf. J.W. Barker, *Manuel II Palaeologus*, p. 223–224, care constată intervenţia Veneţiei pe lângă basileu în favoarea iniţiativei lui Soliman.

preţ greu pentru şansa pe care i-au acordat-o. Amintim pe scurt principalele clauze ale tratatului de pace încheiat la începutul anului 1403 de Soliman cu puterile maritime, pentru a sesiza mai bine gravitatea concesiilor consimţite de turcii din Europa[5].

În virtutea tratatului de pace, Soliman renunţa în favoarea Bizanţului şi a veneţienilor la cea mai mare parte a faţadei maritime a teritoriilor sale europene, în Egeea, în Hellespont şi în Marea Neagră; el se angaja în acelaşi timp să nu depăşească Strâmtorile în direcţia Mării Negre şi a Mediteranei, fără autorizaţia prealabilă a membrilor ligii[6]; el mai renunţa, în favoarea genovezilor, la tributul impus coloniilor lor pontice de predecesorii săi; fapt încă şi mai grav, noul conducător al casei otomane în Europa s-a declarat „fiu" — adică vasal — al basileus-ului, de la care recunoştea de acum înainte că îşi ţine toate drepturile. Cu acest preţ, şi numai cu acest preţ, Soliman a putut încheia pace cu membrii ligii maritime şi a reuşit să neutralizeze braţul mediteranean al unei eventuale noi cruciate. Moştenirea părintească ieşea neîndoielnic considerabil scăzută ca urmare a acestor târguieli; în schimb, Soliman a reuşit să ofere puterii otomane încolţite un răgaz salvator. De acum înainte, el îşi va putea concentra forţele pentru a face faţă atacurilor adversarilor săi din nordul Peninsulei Balcanice şi pentru a încerca apoi să reunească sub stindardul său membrele disparate ale statului otoman.

---

[5] Textul tratatului a fost publicat în câteva rânduri; am utilizat ediţia lui N. Iorga, *Privilegiul lui Mohammed al II-lea pentru Pera (1 iunie 1453)*, Bucureşti, 1913, p. 17–20 (extras din „Analele Academiei Române", Memoriile secţiei istorice, s. II, t. XXXVI); vezi mai recent G.T. Dennis, *The byzantine–turkish Treaty of 1403*, în „Orientalia Christiana Periodica", XXX, 1967, p. 77–80; cf. J.W. Barker, *Manuel II Palaeologus*, p. 225–226.

[6] „Item che algun mio navilio che vuoga remi non possa insir fuora de le boche, ni de sora, ni de soto, senza parola de lo Imperador e de tuta la liga e, si per aventura algun insisse et fosse trovado, et fosseli fato dano, che eli se ne habita lo dano, e che la paxe romagna semper ferma"; N. Iorga, *Privilegiul*, p. 19; J.W. Barker, *Manuel II Palaeologus*, p. 225, interpretează în sens invers această clauză: „He also makes the interesting agreement that his vessels *will not enter the Straits* (subliniat de noi) neither the Dardanelles nor the Bosphorus („ni de sora, ni de soto") without the permission of the Empire and of all the league". E suficient totuşi să se consulte un dicţionar al dialectului veneţian pentru a se constata că „insir" sau „ensir" este un verb „di poco uso e vale uscire"; G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, terza edizione, Venezia, 1867, p. 347. De altminteri, toate tratatele de pace încheiate cu turcii le interziceau să iasă din Hellespont pentru a intra în Egeea şi nu invers.

Pacea din 1403 a fost în general respectată de semnatarii ei, în ciuda unei serii de neînțelegeri și de ciocniri turco–venețiene[7] și în ciuda rezervelor mentale ale lui Manuel Paleologul, care încă mai nutrea speranța de a-i putea izgoni definitiv din Europa pe turci cu concursul lumii apusene sau cu acela al popoarelor sud-est europene de aceeași confesiune cu el[8]. În nord, dimpotrivă, confruntarea militară între turci și puterile creștine a predominat în tot acest interval.

În acest sector, de altminteri, adversarii turcilor nu au așteptat înfrângerea lui Baiazid pentru a încerca să ia cu asalt linia Dunării. Încă din aprilie 1402, așadar, câteva luni înainte de înfruntarea definitivă de la Ankara, în Creta se înregistra ecoul succeselor dobândite la Dunărea de Jos de domnul Țării Românești, Mircea cel Bătrân, cu concursul ungurilor și cu ajutorul contingentelor tătare, aflați nu se știe în a cui sferă de dependență. Mircea reușise să ocupe vadurile Dunării, condiție indispensabilă pentru orice acțiune în profunzime în Peninsula Balcanică[9]. Ofensivă victorioasă, care a accelerat, neîndoielnic, decizia lui Soliman de a negocia pacea cu puterile maritime și a accepta condițiile foarte dureroase pe care acestea i le-au impus.

„Defecțiunea" despotului sârb Ștefan Lazarevici, care, după ce își dovedise fidelitatea față de Baiazid la Ankara, s-a asociat cu creștinii, aliindu-se cu Sigismund de Luxemburg în 1403 cel mai târziu, nu a făcut decât să agraveze situația turcilor; deschizând o breșă profundă în dispozitivul strategic otoman, această răsturnare de politică a despotului sârb i-a apropiat sensibil pe adversarii turcilor de centrele vitale ale puterii lor în

---

[7] N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p.161, 163–164, 167–171; cf. J.W. Barker, *Manuel II Palaeologus*, p. 271.

[8] J.W. Barker, *Manuel II Palaeologus*, p. 254–257; Kl. Matschke, *Die Schlacht bei Ankara*, p. 41–42. Înainte chiar de înapoierea sa în Grecia, împăratul a stabilit contacte diplomatice cu popoarele Peninsulei Balcanice, fără îndoială în scopul de a se consulta cu reprezentanții lor cu privire la atitudinea care urma să fie adoptată față de turci („...pro sciendo opiniones et responsiones Vlacorum, Albanensium, Servorum et aliorum christianorum circumstantium dictis partibus, ad quos misit suos ambasiatores"); N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 132.

[9] „Milçus autem Vlachus et Ungari et Tartari a partibus occidentalibus veniunt contra dictum Bayasitum et carpserunt transitus et itinera parcium Vlahie pro veniendo versus partes et loca Bayasith-bey"; N. Iorga, *Documents concernant les Grecs et les affaires d'Orient tirés des registres des notaires de Crète*, Paris, 1937, p. 6 (extras din „Revue historique du sud-est européen", XIV, 1937).

Europa[10]. Aceasta, în ciuda tratatului de pace din 1403 care, cu sau fără consimţământul său, confirmase statutul de vasal al despotului faţă de Poarta otomană.

Succesul pare a fi favorizat în continuare forţele antiotomane în cursul anilor 1403 şi 1404. În primăvara 1404, regele Sigismund, încurajat de victoriile obţinute împotriva turcilor de aliaţii săi sârbi, români şi bulgari, se grăbea să le aducă la cunoştinţa lui Filip al Burgundiei, neîndoielnic pentru a trezi din nou zelul acestuia pentru cruciată, zel pe care dezastrul de la Nicopol îl diminuase considerabil[11]. Probabil că în împrejurările evocate în scrisoarea lui Sigismund fortăreaţa Silistra, care controla unul din vadurile cele mai însemnate ale Dunării, a intrat din nou în stăpânirea lui Mircea, cu întreaga Dobroge, dacă evenimentul nu a avut loc încă în cursul campaniei precedente din 1402[12]. Întemeiat pe aceste victorii şi pe extinderea considerabilă a teritoriului său, domnul român şi-a adaptat titulatura la noua sa situaţie; în 1406, el se intitula, mândru, stăpân „peste toată Podunavia, încă până la Marea cea Mare şi singur stăpânitor al cetăţii Dristor"[13]. Ofensiva creştină la Dunărea de Jos înregistra astfel cele mai însemnate victorii datorită avântului războinic al domnului român şi al poporului său.

Din nefericire, campaniile antiotomane din 1403 şi 1404 nu au înregistrat doar succese. În ciuda unor începuturi promiţătoare, încercarea pretendenţilor bulgari Constantin şi Frujin de a recupera moştenirea părintească şi de a reînvia ţaratele de Vidin şi Târnovo, şterse de pe hartă de ofensivele victorioase ale lui Baiazid, s-a soldat cu un eşec[14]; urmarea acestui eşec a fost menţinerea segmentului bulgar al Dunării sub controlul turcilor. Şi în raporturile cu sârbii, dacă Soliman nu a fost capabil să-l

---

[10] E. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht*, p. 198–200; P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 296.

[11] Vezi ediţiile recente ale scrisorii lui Sigismund la F. Sisić, *Nekoliko isprava iz pocetka XV st.*, „Starine", 39, 1938, p. 140–141 şi la P. Petrov, *Văstanieto na Konstantin i Frujin*, în „Izvestia na Instituta na istoriia", 9, 1960, p. 210–211.

[12] P.Ş. Năsturel, *Une victoire du voévode Mircea l'Ancien sur les turcs devant Silistra (c.1407–1048)*, „Studia et Acta Orientalia", I, 1957, p. 243.

[13] Idem, *Phases et alternatives de la conquête ottomane de la Dobrudja au XV siècle*, în *Actes du II-e Congrès international des études du Sud-est européen*, t. III, *Histoire*, Athènes, 1978, p. 50; cf. *Documenta Romaniae Historica*, B. *Ţara Românească*, I *(1247–1500)*, ed. P.P. Panaitescu şi D. Mioc, Bucureşti, 1966, p. 63–65.

[14] P. Petrov, *Văstanieto na Konstantin i Frujin*, p. 209.

înlăture pe despotul Ştefan de pe tron şi să readucă ţara la regimul vasalităţii, care îi fusese impus de Baiazid, în schimb el a reuşit să-i opună rivali în persoana propriului său frate, Vuk Lazarevici, şi în cea a lui Gheorghe Brancovici[15]; evoluţie negativă, care a diminuat considerabil impactul defecţiunii sârbe asupra ansamblului situaţiei militare.

Acest eşec nu a împiedicat forţele antiotomane să persevereze în încercarea lor de a-i respinge pe turci din nordul Peninsulei Balcanice şi îndeosebi de a le smulge poziţiile lor dunărene. Dacă pentru anii 1405 şi 1406 sursele nu înregistrează fapte de arme notabile, sfârşitul celui din urmă an a fost marcat de o manifestare strălucită a solidarităţii puterilor antiotomane de la Dunărea de Jos şi a voinţei lor de a continua lupta comună. În vreme ce Ştefan Lazarevici reafirma independenţa ţării sale faţă de turci şi alianţa sa atât cu Sigismund de Luxemburg[16], cât şi cu Mircea cel Bătrân, acesta, la rândul său, îşi consolida alianţa cu regele Ungariei, cu care a avut o întâlnire solemnă spre sfârşitul anului 1406[17]. Coeziunea celor trei puteri părea solidă, iar coordonarea eforturilor lor e mărturia intenţiei de a continua lupta împotriva duşmanului comun.

În fapt, ostilităţile au continuat în cursul anilor următori. În 1407 şi în 1408, Mircea a fost nevoit să facă faţă la noi atacuri turceşti împotriva teritoriului său, atacuri care au culminat cu încercarea lor de a lua cu asalt fortăreaţa Silistra, tentativă pe care voievodul a reuşit să o respingă[18]. Sigismund, la rândul său, proiecta în 1408, potrivit unei surse raguzane, să „coboare" în Romania, singur sau însoţit de despotul Ştefan Lazarevici[19]; proiect care, desigur, nu era lipsit de legătură cu tentativa regelui de a obţine concursul Veneţiei pentru a-şi transporta trupele de la Licostomo — fortăreaţă care domina gurile Dunării — la Gallipoli. Dar Veneţia, care avea obiective mai imediate şi mai directe în alte locuri, nu s-a angajat într-o acţiune care în mod evident avea

---

[15] *Lebensbeschreibung des Despoten Stephan Lazarević von Konstantin dem Philosophen*, hrsg. und übersetzt von M. Braun, Gravenhage–Wiesbaden, 1956, p. 25–26; cf. S. Stanojević, *Die Biographie Stephan Lazarevićs von Konstantin dem Philosophen ale Geschichtsquelle*, în „Archiv für slavische Philologie", XVIII, 1896, p. 432–433.

[16] S. Stanojević, *Die Biographie*, p. 438.

[17] P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 305–306.

[18] P.Ş. Năsturel, *Une victoire du voévode Mircea l'Ancien*, p. 240.

[19] S. Stanojević, *Die Biographie*, p. 438.

drept ţel blocarea Strâmtorilor şi pregătirea unei acţiuni antiotomane de mari proporţii[20].

Ofensivele creştine şi contraofensivele turceşti au sfârşit prin a stabiliza situaţia la Dunărea de Jos în asemenea măsură, încât Soliman s-a considerat liber să treacă Strâmtorile în Asia Mică, probabil încă din anul 1407, pentru a încerca să refacă unitatea statului otoman[21]. Încercare de restaurare care a avut drept consecinţă, pe de o parte reacţia emirilor turci din Asia Mică, inclusiv fraţii lui Soliman — Mehmet şi Musa —, şi, pe de altă parte, contactele pe care le-au stabilit cu puterile creştine de la Dunărea de Jos. În cele din urmă, forţele coalizate împotriva lui Soliman s-au învoit să i-l opună pe Musa, care a fost trimis de la Sinope în Ţara Românească. Mircea l-a primit călduros pe pretendentul turc, căruia i-a oferit nu numai o excelentă bază pentru realizarea proiectelor sale, dar şi un concurs militar direct, adică un corp de oaste al Ţării Româneşti, în fruntea căruia l-a pus pe unul dintre fiii săi[22]. Atras şi el de partea lui Musa, probabil prin intermediul lui Mircea, Ştefan Lazarevici a participat personal, în fruntea trupelor sale, la campania pretendentului turc[23].

Prin hotărârea de a sprijini pe unul dintre pretendenţii turci, Mircea a introdus o deviere însemnată politicii sale otomane, fără îndoială în acord cu aliaţii săi. Îndepărtându-se de la proiectul „soluţiei finale" pe care îl împărtăşise anterior cu adepţii cruciatei, al căror scop era eliminarea puterii otomane din Europa, Mircea se resemna cu situaţia existentă, fie şi numai provizoriu; nu însă fără a-l fi impus pe candidatul său în fruntea fragmentului european al statului otoman şi nu înainte de a-i fi smuls angajamentul de a urma o linie politică externă la antipodul celei urmate de fratele său.

---

[20] S. Ljubić, *Listine o odnosajih ismedju juznoga slavenstva i mletacke republike*, V, *1403–1409*, Zagreb, 1875, p. 137 (*Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, V).

[21] *Lebensbeschreibung des Despoten Stephan Lazarević*, p. 26; J.W. Barker, *Manuel II Palaeologus*, p. 252.

[22] Sursele otomane oferă diverse detalii cu privire la şederea lui Musa în Ţara Românească şi la relaţiile sale cu Mircea; vezi *Cronici turceşti privind ţările române, Extrase*, I, *sec. XV– mijlocul sec. XVIII*, ed. M. Guboglu şi M. Mehmet, Bucureşti, 1966, p. 50–51, 114–116, 181–181; pentru informaţiile bizantine referitoare la aceeaşi chestiune, vezi fragmentele respective în culegerea *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, ed. H. Mihăescu, R. Lăzărescu, N.Ş. Tanoşca şi T. Teotoi, Bucureşti, 1982, p.418–419 şi 462–467.

[23] *Lebensbeschreibung des Despoten Stephan Lazarević*, p. 30–32.

Fidel angajamentului său, Musa s-a lansat de la începutul domniei sale şi chiar al acţiunii sale la sudul Dunării într-o politică violent antibizantină; atitudine care a mers mână în mână cu alianţele pe care le încheiase cu Ţara Românească şi cu Serbia, ţări cărora le făcuse concesii teritoriale importante. Constatarea ne duce direct la problema conflictului între Ţara Românească şi Bizanţ care se lasă întrezărit de izvoarele vremii.

Potrivit lui Chalcocondil, sursa noastră principală în această privinţă, cu ajutorul acordat lui Musa, Mircea nu făcea decât să răspundă ostilităţii pe care i-o manifestase conducerea Imperiului bizantin. Într-adevăr, conducerea bizantină, pentru motive care ne sunt necunoscute, nu îşi ascundea aversiunea faţă de domnul Ţării Româneşti, pe care chiar se străduia să-l înlăture de la domnie. În acest scop, Bizanţul ar fi luat chiar hotărârea de a pune la dispoziţia lui Soliman pe un fiu rebel al lui Mircea care căutase refugiu la Constantinopol în împrejurări necunoscute[24]; soluţie la modă în acele vremuri, pe care un istoric modern le-a caracterizat drept „era pretendenţilor".

Neîndoielnic că, pentru a cunoaşte manifestări atât de grave, conflictul dintre Bizanţ şi Ţara Românească trebuie să fi avut raţiuni profunde; din nefericire, dacă existenţa însăşi a conflictului şi gravitatea sa sunt evidente, originile şi obiectul său real sunt obscure.

A fost oare conflictul consecinţa inevitabilă a opţiunilor contradictorii ale Ţării Româneşti şi ale Bizanţului în raport cu criza otomană? Ipoteză care, la prima vedere, ar părea atrăgătoare, dar care îşi pierde din greutate când constatăm că despotul Ştefan Lazarevici făcuse aceeaşi alegere ca şi Mircea, fără însă a dezlănţui reacţia Bizanţului[25]. Dar, dacă această ipoteză nu e în măsură să explice convenabil gravitatea conflictului care opunea Bizanţul şi Ţara Românească, unde s-a aflat oare cauza reală a acestuia?

A avut litigiul origine teritorială? Explicaţia la prima vedere pare absurdă dacă nu se ia în considerare faptul că, în urma restaurării dominaţiei

---

[24] *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, p. 462–463.

[25] În urma înfrângerii suferite lângă Constantinopol unde îl însoţise pe Musa, Ştefan a fost primit cu toate onorurile în capitala imperiului; cf. *Lebensbeschreibung des Despoten Stephan Lazarević*, p. 34. Din Constantinopol, el s-a înapoiat în ţara sa prin Ţara Românească, unde a avut, desigur, ocazia de a se întreţine cu Mircea. Să fi adus un mesaj de pace din partea bizantinilor pentru voievodul Ţării Româneşti? Din păcate, sursele nu ne oferă nici un indiciu în această privinţă.

Ţării Româneşti în Dobrogea şi a celei a Bizanţului pe litoralul apusean al Mării Negre până la Mesembria, cele două puteri se aflau în contact teritorial direct; mai mult încă, ele împărţeau moştenirea teritorială a despotului Dobrotici şi a fiului său Ivancu. Nimic mai firesc, aşadar, pentru ambele state decât dorinţa de a reface sub dominaţia lor unitatea teritorială a despotului dispărut. Revendicare mai mult sau mai puţin teoretică din partea Bizanţului asupra unui teritoriu care îi aparţinuse în cursul secolelor precedente şi al cărui statut în epoca lui Dobrotici mai păstra încă amprenta unei preeminenţe bizantine? Sau, în sens invers, tendinţa lui Mircea de a dobândi controlul asupra întregului litoral stăpânit odinioară de Dobrotici şi de fiul său, inclusiv Varna şi Mesembria?

Între aceste ipoteze care nu sunt cu necesitate contradictorii ne este imposibil să facem o opţiune definitivă, în stadiul actual al cunoştinţelor. Totuşi, un fapt înregistrat de o cronică scurtă bizantină ne semnalează un episod legat de această dispută teritorială ipotetică şi ne permite să surprindem măcar una din feţele sale.

De la începutul acţiunii lui Musa, Mircea — după cum s-a văzut — l-a sprijinit împotriva lui Soliman. Nu numai că expediţia lui Musa împotriva fratelui său a fost organizată în Ţara Românească, dar ea a şi fost sprijinită de un corp de oaste pus la dispoziţia pretendentului turc de domnul Ţării Româneşti. Mai mult încă, Mircea a încredinţat comanda acestui corp de oaste unuia dintre fiii săi, indiciu evident al interesului excepţional pe care îl atribuia acestei acţiuni. În aceste condiţii, pare plauzibil că domnul Ţării Româneşti a luat parte la elaborarea planului de campanie al pretendentului turc. Or, fapt izbitor, primul obiectiv al acestei campanii a fost litoralul bizantin pontic cu oraşul Mesembria („... τὸν τόπον τοῦ Βασιλέως") pe care Musa s-a străduit să-l ocupe spre sfârşitul anului 1409, adică la începutul campaniei sale[26]. Cum, pe de altă parte, este evident că, pentru Musa, care abia începea să se angajeze într-o campanie necruţătoare împotriva fratelui său Soliman, această direcţie iniţială a campaniei nu putea constitui un obiectiv fundamental, pare probabil că Mircea a fost cel care a stabilit planul fazei iniţiale a acţiunii militare comune, române şi turceşti. Dacă această presupunere e exactă, atunci se impune şi concluzia că Mircea era hotărât să refacă sub controlul său

[26] Vezi textul, traducerea şi comentariul acestui pasaj al cronicii la P. Schreiner, *Studien zu den Βραχέα χρόνικα*, München, 1968, p. 162–164, 204.

moştenirea lui Dobrotici şi Ivancu; caz în care, aici s-ar cuveni să căutăm „teritoriul nu neînsemnat" pe care, potrivit lui Chalcocondil, Musa s-ar fi angajat să-l cedeze la sudul Dunării lui Mircea („... δοῦναι αὐτῷ πρόσοδον ἐν τῇ Εὐρόπῃ καὶ χόραν οὐκ ὀλίγην")[27]. Desigur însă că doar noi cercetări vor putea să ne furnizeze soluţia definitivă a problemei originii conflictului dintre Bizanţ şi Ţara Românească în această vreme.

Vicisitudinile soartei care a favorizat rând pe rând pe Soliman şi pe Musa nu interesează în cadrul acestei expuneri; ne vom mulţumi să semnalăm că Musa a avut parte în continuare de sprijinul lui Mircea până la victoria sa finală din 1411 şi că el a continuat să urmeze direcţia politică neînduplecat antibizantină pe care o adoptase la începutul domniei sale; ceea ce i-a atras ostilitatea conducerii bizantine, care şi-a impus în cele din urmă propria ei direcţie de politică otomană prin sprijinul acordat eforturilor lui Mehmet de a prelua puterea.

Între timp, ideea cruciatei înregistrase noi progrese, fără a reuşi însă să depăşească stadiul proiectelor şi al negocierilor preliminarii. În 1404, cavalerii din Rodos au avansat un proiect de cruciată, dar iniţiativa lor a rămas fără răspuns[28]. Proclamarea însăşi a cruciatei de către papa Inocenţiu al VII-lea, iniţiativă pe care a comunicat-o lui Manuel Paleologul la 25 mai 1405, avea şi ea să rămână fără urmări[29]. Doi ani mai târziu, s-a înregistrat o nouă iniţiativă de cruciată; sesizat de Sigismund de Luxemburg despre agresivitatea turcilor şi despre ameninţarea pe care o constituia pentru ţările Europei, între care şi Ţara Românească, papa Grigore al XII-lea acorda o largă indulgenţă tuturor celor care, dând curs apelului său, ar fi venit în ajutorul victimelor puterii otomane[30].

Iniţiativa cea mai remarcabilă în această privinţă nu a aparţinut însă papalităţii, prea discreditată de schismă pentru a avea şanse de reuşită într-o chestiune atât de delicată, ci cardinalilor reuniţi la Pisa în 1408 în scopul de a convoca un nou conciliu şi de a restaura unitatea Bisericii apusene. Din nefericire însă, „mantia fără cusătură" a Bisericii înfăţişa o ruptură nu numai în vestul, dar şi în estul continentului, aceasta din urmă de dată mult mai veche; cardinalii reuniţi la Pisa, care cunoşteau prea bine

[27] Chalcocondil în *Fontes Historiae Daco–Romanae*, p. 462–463.

[28] J.W. Barker, *Manuel II Palaeologus*, p. 259.

[29] *Ibidem*, p. 257.

[30] Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I, 2, Bucureşti, 1890, p. 452–454.

această situație, au luat și în această direcție o serie de inițiative destinate, în intenția lor, să pună capăt schismei care separase de secole Biserica latină și cea greacă. La 1 septembrie 1408, ei i-au adresat lui Manuel Paleologul o scrisoare, vestindu-i convocarea unui conciliu, în anul următor, și aducându-i la cunoștință și scopul acestuia: înlăturarea îndoitei schisme care submina unitatea Bisericii[31]. Acționând în favoarea unității Bisericii, cardinalii nu se îndoiau că pregătesc terenul pentru o nouă cruciată.

Împăratul Bizanțului nu a fost singura dintre personalitățile de rang înalt, laice și ecleziastice, ale lumii răsăritene care au primit misive din partea cardinalilor. Alți doi suverani ai Europei Răsăritene, voievodul Mircea al „Valahiei Mari" și voievodul Alexandru al „Valahiei Mici", adică al Moldovei, au primit și ei scrisori din partea cardinalilor, cu un conținut identic celui al scrisorii trimise basileus-ului, de care nu se deosebeau decât prin adresă și titulatură. Importanța acordată de cardinali atitudinii celor doi principi români rezultă clar din faptul că emisarul lor, un personaj de primă însemnătate, asupra căruia vom avea ocazia să revenim, i-a vizitat îndată după ce a întreprins drumul la Constantinopol, unde s-a întreținut cu Manuel Paleologul; abia după aceea, anume după ce și-a îndeplinit misiunea pe lângă cei doi voievozi români, reprezentantul cardinalilor reuniți la Pisa a luat contact cu un șir întreg de alte personalități din Europa Răsăriteană, pe care însă sursa contemporană din care ne-am cules informațiile nu le nominalizează. Dar, înainte de orice altă considerație, iată textul însuși al acestei prețioase note:

„Reverendus pater dominus Johannes archiepiscopus Soltaniensis sive Orientis, tamquam nuncius dictorum dominorum cardinalium ab eisdem destinatus, recessit dicto mense Septembris die XVIII a dicta civitate Pisana et transivit ad orientales et certas alias partes infrascriptas et secum portavit litteras convocacionis concilii generalis predicti inferius denotatas. Et primo domino Manueli Dei gracia imperatori Constantinopolitano directas portavit in forma regum, prout supra, mutatis mutandis continetur atque presentavit.

Item portavit et presentavit eidem domino imperatori eciam litteram infrascriptam.

[31] J. Vincke, *Briefe zum Pisaner Konzil*, Bonn, 1940, p. 94.

Item simili modo, mutatis mutandis, portavit litteras et presentavit dominis: Marcho Wayvot domino Maioris et Allexandro Weyvot domino minoris Vallaquie.

Item portavit et presentavit eciam litteras in forma prelatorum mutatis mutandis, dominis patriarchis, archiepiscopis et episcopis parcium Orientalium et Aquilonarum, Gasarie, Comanie ac Romanie etc. eorumque capitulis etc."[32]

Reţinem din acest text elementele care ne ajută să înţelegem mai bine situaţia internaţională a celor două state româneşti, pentru a reconstitui apoi imaginea pe care şi-a făcut-o despre ele emisarul cardinalilor, Ioan de Sultanieh.

Locul eminent pe care textul citat îl rezervă principelui Ţării Româneşti şi celui al Moldovei nu îi va surprinde pe cei care cunosc rolul important asumat de cele două ţări în relaţiile internaţionale în această vreme. Ţara Românească mai ales, sub voievodul Mircea cel Bătrân, se impusese atenţiei factorilor politici europeni datorită luptei sale de aproximativ două decenii împotriva turcilor; succesele sale recente sporiseră şi mai mult prestigiul pe care i-l asigurase rolul său în războiul antiotoman.

Fără a fi dobândit merite asemănătoare în lupta cu turcii, care nu ameninţau încă direct frontierele ţării sale, voievodul Alexandru al Moldovei, aflat la începutul îndelungatei sale domnii, reprezenta totuşi o forţă, pe care contemporanii nu o ignorau. Patru ani mai târziu, în 1412, Alexandru a fost asociat, e drept fără ştiinţa sa, la un mare proiect de acţiune antiotomană, conceput de regii Ungariei şi Poloniei la Lublau[33]; situată la gurile Dunării şi dispunând de o forţă militară deloc neglijabilă, Moldova era un aliat potenţial important, pe care planificatorii războiului antiotoman nu l-au omis în proiectele lor.

Se cuvine să ne oprim şi asupra raportului dintre cele două Valahii, „cea mare" şi „cea mică". Reluând denumirea folosită, de altminteri, încă din secolul precedent de cancelaria papală, textul citat subliniază de fapt legătura strânsă dintre cele două state, întemeiată pe comunitatea etnică şi manifestată deopotrivă pe raportul de preeminenţă şi de subordonare în cadrul acestei identităţi etnice.

---

[32] *Ibidem*, p. 231.

[33] Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 483–487.

Trecem acum la personajul ales de cardinali pentru a-i reprezenta în Europa Orientală.

Specialiştii cruciatei în secolul al XV-lea nu mai au nevoie să le fie prezentat Ioan de Sultanieh[34]. Membru al Ordinului dominican, reprezentant de frunte al Bisericii romane în Orientul asiatic, mediator în mai multe rânduri între Tamerlan şi succesorii săi, pe de o parte, şi curţile apusene, pe de altă parte, atât înainte, cât şi după Ankara, călător neostenit pentru cauza Unirii bisericeşti şi a cruciatei, Ioan de Sultanieh este şi autorul unui excelent mic tratat de geografie politică, *Libellus de notitia orbis*, întocmit în 1404. Calităţile deosebite ale acestei scrieri îi asigură unul dintre locurile cele mai însemnate pentru cunoaşterea Europei Răsăritene în vremea la care ne referim în studiul de faţă. Vom examina, aşadar, sumar informaţiile pe care acest text le transmite cu privire la români şi la statele lor.

Pentru autorul tratatului *Libellus de notitia orbis*, Valahia era o singură provincie mare („magna provincia" cu două subdiviziuni: „Valaquia dicitur maior et minor"). În ciuda incursiunilor şi a devastărilor turceşti, care nu o cruţaseră, ţara reuşise să-şi salveze independenţa, ceea ce, potrivit autorului, nu mai era cazul celorlalte ţări şi popoare din sud-estul european, bulgari, sârbi şi albanezi: „Habent dominium per se et licet Turcus multos ipsorum ceperint et tribulaverint, non tamen obtinuit dominium hujus ut ceterorum". De altminteri, autorul confirmă această constatare când compară situaţia actuală a acestor popoare, căzute sub dominaţia otomană, cu excepţia Valahiei, cu regimul care le fusese impus de Ludovic cel Mare al Ungariei în timpul vieţii sale: „Iste omnes gentes erant sub rege Lodwico Ungarie qui fuit vir mirabilis et regnavit annis quadraginta. Omnes sibi fuerunt tributaria usque Tartariam et Turci non erant ausi intrare ad fines ipsorum timore regis dicti. Post mortem, propter divisionem, subtraxerunt obedienciam et Thurcus dominatus est eis preter Valaquiam ut dictum est". Constatări de primă însemnătate, care explică, în parte cel puţin, locul eminent ocupat de principii „Valahiei mari" şi ai „Valahiei mici" în proiectele şi directivele organizatorilor Conciliului de la Pisa.

---

[34] A. Kern, *Der „Libellus de notitia orbis" Johannes des III. (de Galonifontibus?) O.P. Erzbischofs von Sultanieh*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum", VIII, 1938, p. 82–123.

Să mai reamintim, pentru a înţelege mai bine însemnătatea tratatului lui Ioan de Sultanieh pentru istoria românilor, informaţiile pe care ni le furnizează cu privire la vlahii din Macedonia. Potrivit autorului, aceştia afirmau cu „mândrie" originea lor romană şi o dovedeau prin limba lor; constatare care ne furnizează una din dovezile cele mai convingătoare ale conştiinţei originii lor romane la reprezentanţii romanităţii orientale la începutul secolului al XV-lea[35].

În vara anului 1409, Ioan de Sultanieh se afla în vecinătatea imediată a Ţării Româneşti, la Braşov (Corona), unde acorda un privilegiu de indulgenţă în favoarea vizitatorilor altarului din biserica principală a oraşului[36]. Revenea el oare din Ţara Românească sau se îndrepta abia acum în această direcţie pentru a-şi îndeplini misiunea diplomatică? În lipsa unor informaţii precise, ne este imposibil să reconstituim itinerarul fratelui predicator în această vreme.

Din nefericire, şi iniţiativa cardinalilor a rămas fără urmări: Unirea bisericească şi cruciata au fost din nou amânate. Între timp, în aşteptarea cruciatei eliberatoare, care avea să rămână una din obsesiile vieţii sale, Sigismund de Luxemburg s-a străduit să strângă în cadrul unei mari coaliţii forţele antiotomane din Europa Centrală şi Răsăriteană. În 1412, după reconcilierea sa cu regele Poloniei, Vladislav Jagiello, cu prilejul întâlnirii lor la Lublau (martie 1412) şi apoi cu prilejul Congresului de la Buda (mai 1412), unde s-au reunit în număr mare reprezentanţii popoarelor şi ai puterilor pe care spera să le coalizeze contra turcilor[37], regele Ungariei era convins că şi-a atins ţelul. Dar iniţiativa sa a contribuit, prin reacţie, la accelerarea reconstituirii unităţii otomane sub Mehmet I, a cărui victorie asupra lui Soliman, fratele său, avea să marcheze sfârşitul crizei de structură care zdruncinase din temelii Imperiul otoman după Ankara.

---

[35] Ş. Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au moyen âge*, în „Revue Roumaine d'Histoire", IV, 1965, 1. p. 15–24.

[36] *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III, 1, *1391 bis 1415*, ed. Fr. Zimmermann, C. Werner, G. Müller, Hermannstadt, 1902, p. 481.

[37] V. Ciocîltan, *Competiţia pentru controlul Dunării inferioare (1412–1420)*, „Revista de istorie", 35, 1982, p. 1099–1100.

TRATATELE ŢĂRII ROMÂNEŞTI ŞI MOLDOVEI CU IMPERIUL OTOMAN ÎN SECOLELE XIV–XVI: FICŢIUNE POLITICĂ ŞI REALITATE ISTORICĂ*

Marea deplasare de putere care s-a manifestat pe terenul raporturilor internaţionale în Europa Răsăriteană şi Sud-Estică în cursul războiului ruso–turc din 1768–1774 a însemnat şi începutul destrămării dominaţiei otomane asupra Moldovei şi Ţării Româneşti. Cuprinsă de nădejdea emancipării de sub stăpânirea Imperiului otoman, vlăguitoare sub raport economic şi înăbuşitoare din punct de vedere spiritual, lumea politică românească — reprezentanţii boierimii şi ai clerului — a dat curs aspiraţiilor de eliberare naţională, în memorii înaintate delegaţilor marilor puteri, de hotărârile cărora avea să depindă statutul internaţional al celor două ţări.

Evoluţia evenimentelor militare şi mai ales a celor politice i-a silit pe reprezentanţii celor două ţări române, exponenţi ai unei societăţi cuprinse de o puternică fermentaţie în cursul războiului şi al negocierilor de pace, să-şi modereze aspiraţiile şi cererile, de la idealul iniţial al eliberării totale de sub regimul turc, la cel, mai modest, al reducerii lui în limite compatibile cu o largă autonomie şi apropiate de ceea ce factorii politici români considerau şi afirmau cu tărie a fi fost condiţiile originare ale raporturilor dintre Poarta otomană şi ţările române. Într-o vreme dominată covârşitor încă de spiritul tradiţiei, argumentarea boierilor români trebuia neapărat să se rezeme pe invocarea situaţiilor din trecut, pe drepturile istorice ale ţărilor lor, încălcate de puterea otomană de-a lungul secolelor. Vechi învoieli, „tractaturi" sau „capitulaţii" din secolele al XIV-lea, al XV-lea şi al XVI-lea, încheiate între Imperiul otoman şi Ţara Românească şi

* Publicat în volumul *Stat. Societate. Naţiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 93–106

procurate nu se ştie limpede cum, au fost aduse la masa negocierilor pentru a justifica pretenţiile celor două ţări la respectarea riguroasă a autonomiei lor, pe care, după ce ar fi recunoscut-o iniţial fără rezerve, Poarta otomană a încălcat-o pas cu pas. Reduse la esenţa lor, aceste tratate invocate de reprezentanţii politici ai celor două ţări române prevedeau menţinerea nealterată a legilor şi aşezămintelor proprii — dintre care domnia pământeană era cel mai însemnat —, autoritatea deplină a domnilor înlăuntrul ţării şi libertatea măcar parţială de acţiune pe plan extern, îngrădirea prezenţei turcilor, inclusiv a negustorilor, pe teritoriul românesc, păstrarea credinţei creştine ortodoxe, toate acestea în schimbul tributului şi al ajutorului militar, în cazul în care Imperiul otoman era angajat în conflicte armate[1].

Autentice sau plăsmuite, textele invocate de boierii români au fost încorporate, în esenţa lor, în tratatul de pace încheiat la Kuciuk Kainargi (1774), pentru a figura apoi în principalele acte întocmite de exponenţii luptei româneşti de eliberare naţională şi în cele mai însemnate acte internaţionale care au fixat statutul principatelor române până la dobândirea independenţei, când invocarea lor a devenit lipsită de obiect. În lumina acestei constatări, se înţelege lesne şi însemnătatea excepţională a acestor vechi tratate, devenite instrumente ale luptei pentru afirmarea naţională a românilor, şi interesul istoriografiei româneşti pentru ele.

Abia trecuseră trei decenii de la evenimentul care a rupt definitiv legătura de dependenţă între Imperiul otoman şi statul român, lipsind de interes politic aşa-numitele tratate dintre Poarta otomană şi cele două ţări române, când istoricii, la rândul lor, le-au luat în discuţie. Verdictul celui dintâi istoric român care a consacrat un studiu special chestiunii autenticităţii acestor tratate, Constantin Giurescu, a fost cu desăvârşire negativ. Spirit riguros, format la şcoala pozitivistă şi împărtăşind neîncrederea funciară a acesteia faţă de valoarea documentară a tradiţiei, C. Giurescu a

[1] O expunere cuprinzătoare asupra chestiunii tratatelor dintre Imperiul otoman şi cele două state române în sec. XIV–XV şi a însemnătăţii lor istorice în vremea renaşterii naţionale se găseşte la Şt. Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" până la Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1970, p. 101–140; vezi şi G.G. Florescu, *L'aspect juridique des Khatt-i-chérifs. Contribution a l'étude des relations de l'Empire ottoman avec les Principautés Danubiennes*, în „Studia et Acta Orientalia", I, 1958, p. 121–146, şi M. Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte, au cours de la seconde moitié du XVI-e siecle*, în „RESEE", XV, 1977, 2, p. 207–232.

supus textul aşa-numitelor capitulaţii unei disecţii necruţătoare, care a dat la iveală un şir de inadvertenţe istorice în cuprinsul lor; şi, cum cel puţin unele dintre aceste inadvertenţe se regăsesc în opera lui Dimitrie Cantemir, istoricul nostru nu a rezistat tentaţiei de a pune pe seama memoriei domnului cărturar, şi altminteri destul de încărcată cu plăsmuiri istoriografice, răspunderea morală şi pentru falsul patriotic comis de boierii români care ar fi născocit pe de-a-ntregul capitulaţiile. Scriindu-şi în Rusia lucrările în care a introdus legenda tratatelor moldo–otomane, departe de sursele de informaţie sigură pentru tema tratată, Dimitrie Cantemir s-ar fi străduit să dea un fundament istoric vagilor sale amintiri despre tradiţia internă în această privinţă: „Voind să precizeze tradiţiunea orală, înregistrată în cronice abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, despre închinarea la turci prin mijlocirea lui Tăutul, el *inventează,* cu o lipsă de scrupul uimitoare, o serie de evenimente şi împrejurări fără nici o legătură cu realitatea istorică"[2].

În viziunea lui C. Giurescu, legenda primului tratat încheiat de Moldova cu Imperiul otoman în zilele lui Bogdan, fiul lui Ştefan cel Mare, este produsul unui şir de metamorfoze, ale căror etape principale au fost: tradiţia, doar în parte populară, şi total inexactă, despre „construirea bisericii din Bălineşti cu banii primului haraciu trimis de Bogdan, pe care sultanul i-ar fi dăruit lui Tăutul" ; înregistrarea acestei plăsmuiri populare în opera cărturarilor din veacul al XVII-lea, care refuzând să admită „că Ştefan cel Mare, care învinsese pe turci în atâtea rânduri, le-ar fi plătit tribut", au deplasat faptul în zilele urmaşului marelui domn; falsul lui Cantemir, care a plăsmuit „pentru motive care nu se pot lămuri încă, dar cari par a fi mai mult de natură politică decât ştiinţifică, condiţiunile închinării, consfinţite printr-un hatişerif al sultanului"; mistificarea din 1772, în timpul negocierilor de pace ruso–turce, săvârşită de reprezentanţii boierimii şi ai clerului care au „reconstituit... cuprinsul acestui hatişerif"; în sfârşit, reconstituirea în 1839 a textului însuşi al tratatului dintre Bogdan şi Soliman Magnificul[3].

Fără a supune evoluţia tradiţiei muntene a tratatelor unei încercări similare de reconstituire, C. Giurescu a condamnat-o în termeni tot atât de

[2] C. Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta otomană. Studiu istoric*, Bucureşti, 1908, p. 51, 53, 65.

[3] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 51, 53, 65.

categorici. Referindu-se la actele înaintate de boierii munteni reprezentantului rus la negocierile de pace de la Focşani, contele Orlov, istoricul român notează: „În aceste acte se află pentru prima oară condiţiunile cu care se făcuseră cele două închinări din timpul lui Mircea şi Laiotă, a căror amintire fusese conservată de tradiţie... *Plăsmuirea lor este acum pe deplin dovedită"* (s.n.). Evoluând riguros până la capăt în direcţia imprimată investigaţiei sale de constatare a *neautenticităţii textului* tratatelor invocate de boierimea română, începând din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, C. Giurescu a încheiat prin a contesta însăşi existenţa acestor tratate în raporturile osmano–române în secolele XIV–XVI. Cum, în prima etapă a acestor legături, „nu era câtuşi de puţin vorba de o încorporare a ţării [Moldova] în imperiul turcesc, pentru a fi nevoie de anumite acte de siguranţă, tractate sau hatişerifuri, care să-i fixeze îndatoririle şi să-i fixeze drepturile", Moldova, ca şi Ţara Românească, de altminteri, care a precedat-o în această privinţă, şi-a răscumpărat iniţial pacea prin daruri în bani, iar plata tributului „echivala cu un tratat de pace". „O închinare la turci — afirma, aşadar, categoric C. Giurescu — n-a fost." [4]

Ca şi alte tradiţii istorice române care păreau condamnate fără apel de cercetările mai vechi — de pildă descălecatul şi conştiinţa romanităţii —, şi tradiţia tratatelor cu turcii a constituit obiectul unui proces de reabilitare. Însemnate descoperiri de izvoare — în primul rând cele ale lui N. Beldiceanu[5] şi A. Decei[6] — au determinat pe unii dintre istoricii noştri să deschidă acţiunea de revizuire a concluziilor atât de riguroase ale lui C. Giurescu, care păruseră să condamne, o dată pentru totdeauna, tradiţia tratatelor sau capitulaţiilor turco–române în secolele XIV–XVI. Istoricul acestor reacţii şi progresive reabilitări a fost în întregime reconstituit în vremea din urmă[7] şi nu ne vom opri asupra lui; ţelul studiului nostru este de a readuce în discuţie, pe temeiul unui izvor neutilizat până acum de

---

[4] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 25–26, 58.

[5] N. Beldiceanu-Nădejde, *Problema tratatelor Moldovei cu Poarta în lumina cronicei lui Pečevi*, în „Balcania", V, 1942, 1, p. 392–407.

[6] A. Decei, *Tratatul de pace — sulhnâme — încheiat între sultanul Mehmed II şi Ştefan cel Mare la 1479*, în „RIR", XV, 1945, 4, p. 465–494.

[7] Şt. Ştefănescu, *op. cit.*; o însemnată clarificare a chestiunii, pe temeiul categoriilor dreptului islamic, la I. Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les pays roumains (concernant particulièrement la Valachie)*, în „RESEE", X, 1972, 1, p. 65–81.

istoricii noştri, problema atât de însemnată pentru implicaţiile ei istorice a tratatelor încheiate între Poarta otomană şi cele două principate dunărene la începuturile legăturilor lor. Informaţia nouă care se află la originea studiului de faţă e desprinsă din scrierea *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio* a umanistului italian Filippo Buonaccorsi Callimachus, care a jucat un rol de prim plan în viaţa culturală şi politică a Poloniei în vremea lui Cazimir al IV-lea şi a fiului său Ioan Albert.

Născut la San Gimignano dintr-o familie veneţiană, Filippo Buonaccorsi (1437–1496), care a adoptat pseudonimul de Callimachus sau Callimachus Experiens, a migrat, din motive politice, în Orient şi s-a stabilit în 1470 în Polonia, unde şi-a petrecut restul existenţei. Umanist de înaltă valoare, el a fost numit profesor de latină al fiilor regelui Cazimir al IV-lea; paralel cu această funcţie, Filippo Buonaccorsi a îndeplinit numeroase misiuni diplomatice în slujba Regatului polon (între altele, negocieri cu Poarta otomană, cu Moldova lui Ştefan cel Mare şi diverse altele legate de înfăptuirea unor proiecte de acţiune antiotomană). Scrierile sale politice şi literare cuprind referinţe de primă însemnătate privitoare la români în secolele XIV–XV (prima expediţie polonă în Moldova în 1359 şi problema „întemeierii" ţării, luptele între români şi turci, politica externă a lui Ştefan cel Mare, toate în contextul relaţiilor polono–române şi al războiului antiotoman)[8].

[8] Informaţii valoroase cu privire la români şi la ţările române în secolele XIV–XV, doar parţial exploatate de istoriografia română, se găsesc în următoarele scrieri ale lui Callimachus: *Vita et mores Sbignei cardinalis*, ed. Irmina Lichońska, Varsoviae, 1962; *Historia de rege Vladislao*, ed. I. Lichońska, Th. Kowalewski, A. Komornicka, Varsoviae, 1961; *De his quae a Venetis tentata sunt Persis ac Tartaris contra Turcos movendis*, ed. A. Kempfi, Th. Kowalewski, M. Cytowska, Varsoviae, 1962. Scrisorile lui Callimachus, recent editate, *Epistolae selectae*, ed. I. Lichońska, G. Pianko, Th. Kowalewski, Wratislaviae–Varsoviae–Cracoviae, 1967, conţin date de primă însemnătate cu privire la raporturile dintre Polonia şi Moldova; referiri cu caracter de exemplificare se găsesc şi în *Rhetorica*, ed. C.F. Kumaniecki, Varsoviae, 1950, p. 150–151; conceptele, nu de mult descoperite, ale unor mesaje redactate de Callimachus, în numele lui Ioan Albert, pentru solii trimişi la Ştefan cel Mare, în 1490, scot în evidenţă rolul său însemnat în elaborarea politicii polone faţă de Moldova; cf. *Materialy do dziejów dyplomacjii polskiej z lat 1486–1516 (Kodeks Zagrzebski)*, ed. J. Garbacik, Wroclaw–Warszawa–Kraków, 1966, p. 12–17; în sfârşit, se cuvine amintit şi faptul că tradiţia politică polonă a veacului al XVI-lea i-a atribuit umanistului italian celebrul text intitulat *Consilia Callimachi* care cuprinde un îndemn adresat regelui Ioan Albert de a întreprinde o campanie în Moldova, proiect devenit realitate în 1497; asupra acestei scrieri, vezi în istoriografia

Mai mult încă, umanistul italian a fost direct implicat în negocierile dintre Moldova şi Poarta otomană legate de situaţia creată de cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe de către turci în 1484[9].

Prin activitatea sa politică în serviciul Coroanei polone, prin interesul său constant pentru relaţiile Poloniei cu Poarta otomană şi pentru acţiunea antiotomană — în cadrul căreia românii au ocupat un loc însemnat în secolul al XV-lea —, în sfârşit, prin scrierile sale, Filippo Buonaccorsi Callimachus se afla într-o poziţie excelentă pentru a cunoaşte raporturile dintre români şi turci în vremea sa. E ceea ce conferă valoare deosebită mărturiei sale cu privire la controversata chestiune a tratatelor dintre ţările române şi Poarta otomană. Iată acum textul însuşi al acestei mărturii, fragment dintr-o scriere redactată probabil în 1490 şi menită să convingă puterile europene că o nouă cruciată avea şanse de reuşită, Imperiul otoman fiind sleit de războaiele neîntrerupte ale sultanului Mehmet al II-lea. Puterilor apusene chemate să intre în luptă le era oferită, de autor, pilda popoarelor din sud-estul Europei care, înainte de a cădea sub stăpânirea otomană, rezistaseră îndelung agresorului. Îndeosebi exemplul Ţării Româneşti şi al Moldovei, care prin lupte grele reuşiseră să-şi salveze existenţa, era invocat de autor: „Adaugă aici — se adresa Callimachus papei — expediţiile de atâtea ori ineficace împotriva valahilor, care neam e astăzi divizat în două părţi, dintre care niciuna, când a cunoscut cea mai mare înflorire, nu trimitea în război mai mult de 16 000 de ostaşi. Şi

---

noastră, P.P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din ţările vecine*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie", XI, 1960, 2, p. 209–211 şi Ş. Papacostea, *Ţelurile campaniei lui Ioan Albert în Moldova (1497), un nou izvor*, în „RI", XXVII, 1974, 2, p. 258–259 (text reeditat şi în volumul de faţă).

[9] În chip deosebit se cuvin subliniate legăturile directe ale lui Callimachus cu Ştefan cel Mare şi contactul său personal cu domnul Moldovei în anul 1487, când, din însărcinarea regelui Cazimir, el a venit la Suceava, în drum spre Constantinopol, pentru a conferi cu domnul asupra păcii pe care urma s-o negocieze cu turcii. În conceptul textului încredinţat solilor trimişi la Ştefan, trei ani mai târziu, el aminteşte domnului omagiul transmis din partea lui Ioan Albert, la data aceea moştenitor al coroanei polone: „... come vi fece in particolar dire da Calimaco quando ando in legatione al Turco" (*Materialy*, ed. J. Garbacik, p. 13); misiunea la turci pentru negocierile de pace cu Baiazid al II-lea, în legătură cu situaţia Moldovei, e amintită şi în cuvântarea adresată papei Inocenţiu al VIII-lea: „nam rei valachicae restituendae causa et conservandae a serenissimo Poloniae rege ad Turcum legatus maritima ora Inferioris Mysiae ac Thraciae dum progredior..."; Philippi Callimachi, *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio*, ed. I. Lichońska şi Th. Kowalewski, Varsoviae, 1964, p. 38.

totuşi, acei dintre ei care se numesc Besserabi nu numai că au rezistat timp foarte îndelungat cu forţe atât de mici împotriva întregii puteri a turcilor, dar foarte adesea chiar i-au atacat, înainte de a-l pierde, din pricina luptelor interne crâncene, pe acel mare comandant şi domn al lor, Vladislav Dracula; de care fiind lipsiţi, de mirare că nu au sucombat pe dată, cu totul. *Mult timp după aceasta, au ajuns totuşi la supunere, astfel încât să-şi păstreze toate legile lor, împreună cu avuţiile şi până aproape şi libertatea* (s.n.). Iar moldovenii, deşi au pierdut pe ţărmul Mării Negre oraşele Moncastru şi Licostomo, dintre care cel dintâi e aşezat la gura Nistrului, iar celălalt pe mlaştina Tyagola[10], îşi menţin şi păzesc şi acum restul ţării lor şi au provocat adesea, în anii precedenţi, în mai multe rânduri, pierderi atât de mari turcului, încât acesta a fost silit, în cele din urmă, să-l numească aliat şi prieten pe Ştefan, domnul moldovenilor — şi vasal al ilustrului rege al Poloniei —, *care a cedat nu sub presiunea armelor, ci condiţionat (s.n.).* O! iată marea putere atât de temută de mulţimea spaniolilor, de avuţia francezilor, de virtutea italienilor, de forţele germanilor, dar cu care s-au luptat mult timp primitivii epiroţi, s-au înfruntat adesea bulgarii cu forţe egale, au purtat război ani îndelungaţi sârbii, aproape fără ostaşi şi arme, cu care în sfârşit bosniecii şi rascii izolaţi au luptat cu rezultate nedecise în locuri variate, *iar valahii, după ce au respins armele şi încercările ei, s-au învoit prin tratate nu ca învinşi, ci ca învingători"* [11] (s.n.).

---

[10] Denumire care apare la Ptolemeu, în descrierea cursului Dunării; *Izvoare privind istoria României*, I, Bucureşti, 1964, p. 551, nota 1: „Probabil Delta Dunării, lângă Vâlcov".

[11] „Huc adde toties ductas totiesque inefficaces contra Valachos expeditiones, quae gens hodie in duas partes divisa, quarum neutra, cum maxime floruit, haud amplius quam sexdecim armatorum milia in bella mittebat. Et tamen qui ex illis Besserabi nuncupantur, longissimo tempore tam exiguis copiis omnem Turcorum vim non modo substinuere, sed saepissime etiam provocavere priusquam intestina seditione perciti et mutuo in semet saevientes maximum illum imperatorem et ducem suum Vladislaum Draculam amisere. Quo orbati mirum omnino non statim succubuisse. Ita tamen longe post venere in deditionem, ut leges suas omnes simul cum rebus et paene libertatem retinerent, Moldavi autem licet în Euxini litore amissis oppidis Moncastro et Licostomo, quorum illud in ostio Tirae amnis, hoc ad Tyagolam paludem positum, interiora regionis suae nunc etiam retinent ac tuentur et proximis annis tam magnas strages saepe Turco intulere, ut coactus sit demum Stephanum ipsorum principem eumdemque incliti Poloniae regis satrapam non armis, sed conditionibus cedentem, socium atque amicum appellare. O sane egregiam

Textul lui Callimachus referitor la rezistența opusă expansiunii otomane de Țara Românească și Moldova cuprinde, așadar, cea mai explicită confirmare contemporană a „închinării" celor două țări pe bază de negocieri încheiate cu tratate. Nu numai faptul în sine este afirmat în chip răspicat și repetat în cuprinsul pasajului citat (*non armis sed conditionibus cedentem, pactionibus deciderint*), dar condițiile înseși ale închinării sunt evocate în cazul Țării Românești, în ceea ce au avut esențial: menținerea intactă a tuturor așezămintelor țării (*omnes leges*), respectarea avuțiilor, adică a resurselor economice ale țării (*simul cum rebus*) și a autonomiei politice (*et paene libertatem*). Mai mult decât atât, umanistul italian știa că aceste pacte sau tratate au fost rezultatul unor lupte înverșunate, în urma cărora Moldova și Țara Românească au reușit să-și salveze autonomia, adică statul propriu cu toate instituțiile sale, produsele activității lor economice și, chiar dacă nu integral, libertatea de acțiune pe plan extern. Excelent cunoscător al situației Europei Sud-Estice în vremea sa, autorul știe să deosebească statutul celor două principate dunărene, care și-au salvat existența statală și întregul ei conținut instituțional, de situația fostelor state balcanice, subjugate de puterea otomană, în ciuda rezistenței pe care i-au opus-o. *Textul lui Callimachus dovedește nu numai că acest statut special al Țării Românești și al Moldovei în raport cu Imperiul otoman era cuprins în convenții și tratate, dar și că aceste tratate erau cunoscute în sferele diplomației europene.*

Informația umanistului italian nu e izolată în această privință; în așteptarea unei noi cercetări a chestiunii în întreaga ei evoluție istorică, cercetare imperios necesară, semnalăm alte câteva știri — unele cunoscute, altele însă nu —, care dovedesc cu prisosință existența unor reglementări juridice ale raporturilor româno–otomane și, în același timp, cunoașterea și utilizarea lor de către reprezentanții celor două state române în negocierile lor cu Poarta otomană. Nu insistăm asupra celor trei acte — din 1455, 1456 și 1479/1480 — emise de sultanul Mehmet

potentiam Hispanorumque multitudini, Gallorum opibus, Italorum virtuti, Germanorum viribus formidandam, cum qua de summa rerum agrestes Epirotae diu contenderint, Bulgari paribus viribus saepe conflixerint, Servi prope nullis vel militibus vel armis bellum per annos multos extraxerint, cum qua denique Bossinenses et Rasci multifariam seorsum ancipiti fortuna pugnaverint. Valachi vero repressis illius armis et conatibus non ut victi, sed tanquam victores pactionibus deciderint"; *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio*, p. 50.

al II-lea, esenţiale pentru cunoaşterea raporturilor dintre Moldova şi Imperiul otoman şi care au fost în repetate rânduri discutate de specialişti[12]; amintim doar, fără a intra în discuţia caracterului lor juridic, formal, că ele presupun cu necesitate existenţa unor negocieri şi convenţii prealabile între cele două părţi[13].

Tratatul încheiat cu turcii de Bogdan, fiul lui Ştefan cel Mare, a marcat, desigur, o etapă însemnată în evoluţia raporturilor de drept dintre cele două state, de vreme ce tradiţia moldoveană a tratatelor s-a fixat cu predilecţie asupra sa; un început de lămurire în această privinţă s-a dat[14], în aşteptarea unui studiu care să pună în lumină întreaga însemnătate a reglementării din această vreme. Lămuriri noi cu privire la tratate, la cunoaşterea şi utilizarea lor, vin din cercetarea împrejurărilor, deosebit de grave pentru Moldova şi Ţara Românească, din vremea sultanului Soliman cel Măreţ. Cronicarul turc Pecevi menţionează că în 1538, după înlăturarea lui Petru Rareş şi instaurarea noului domn, sultanul i-a impus acestuia din urmă în scris un şir de condiţii şi obligaţii înscrise într-un „berat"[15].

Mai instructive sunt ştirile unui alt izvor, nu mai puţin însemnat pentru evenimentele din 1538, deşi nu încă suficient explorat în această privinţă, anume relatarea lui Antonius Wrancius sau Verancics asupra expediţiei sultanului în Moldova. Referindu-se la apelurile repetate adresate sultanului de boierii moldoveni ostili lui Petru Rareş — fapt cunoscut şi izvoarelor interne[16] —, istoricul evenimentelor din 1538 aminteşte condiţiile în care boierii se arătau dispuşi să uşureze acţiunea militară a lui Soliman: „să-l ţină pe Petru de duşman, să-l izgonească din domnie, să le numească un alt

---

[12] M.A. Mehmet, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii", XIII, 1960, 5, p. 165–168 şi 173–177; Şt.S. Gorovei, *Moldova în „Casa păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relaţii moldo–otomane*, în „AIIAI", XVII, 1980, p. 629–642.

[13] N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 395.

[14] M. Neagoe, *Contribuţii la problema aservirii Moldovei faţă de Imperiul otoman (înţelegerea dintre Bogdan cel Orb şi Selim din anul 1512)*, în „Studii, XVII, 1964, 2, p. 311–322; Şt. Gorovei, *op. cit.*, p. 652–653.

[15] N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 404–405.

[16] *Cronica lui Macarie*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de I. Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 84 şi 98; Grigore Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. II-a de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 152 şi 156; cf. E. Stănescu, *Le coup d'Etat nobiliaire de 1538 et son rôle dans l'asservissement de la Moldavie par l'Empire ottoman*, în *Nouvelles études d'histoire*, Bucarest, 1955, p. 259–260.

voievod din neamul lor, să se abţină de la masacre, să nu răpească avuţiile, să nu ocupe ţara pentru sine, soţiile şi copiii să le fie nevătămaţi şi liberi de captivitate, să le îngăduie să păstreze drepturile, legile şi credinţa lor, să primească tributul şi darurile sancţionate prin pactele strămoşilor lor şi să se mulţumească cu acestea"[17].

Relatarea lui Verancics oferă o imagine clară asupra felului în care s-au desfăşurat, cel puţin până la evenimentele din 1538, negocierile dintre Moldova — în persoana domnului singur, a domnului împreună cu boierii sau a boierilor singuri — şi Poarta otomană. Prin intermediul factorilor ei de decizie, ţara comunica Porţii hotărârea de a se „închina", adică de a se supune la plata tributului şi, în unele cazuri, la îndeplinirea altor obligaţii, în schimbul respectării autonomiei, ale cărei componente erau, în primul rând, domnia pământeană, apoi toate celelalte instituţii social-politice şi confesionale. La acest nivel, fixat prin angajamente scrise, s-a stabilit, în prima etapă, compromisul dintre Moldova şi Imperiul otoman.

Pentru a veni în întâmpinarea cererilor boierilor moldoveni şi a linişti eventualele lor aprehensiuni, sultanul le-a trimis o solie, cu un text scris, invitându-i să nu aibă nici o teamă „cu privire la viaţa, statul, libertatea şi averile lor"[18].

După instaurarea lui Ştefan Lăcustă în domnie, pentru a pune cât mai grabnic capăt campaniei, sultanul acordă amnistie celor care ridicaseră armele împotriva puterii otomane şi, „pe deasupra, le făgăduieşte că le vor fi asigurate şi nevătămate libertatea, drepturile, credinţa, patria şi avuţiile, afirmând că el a venit numai pentru a-l pedepsi pe voievodul Petru..."[19]

---

[17] „Ab eo haec tantum cupere: Petrum pro hoste haberet, dominio pelleret, alium vaivodam gentis suae virum illis praeficeret, a coede abstineret, fortunas non diriperet, regnum pro se non occuparet, uxores ac liberi essent inviolati et a captivitate tuti, tributa vero et dona pactis maiorum suorum sancita acciperet hisque contentus esset"; Anthonius Wrancius Sibenicensis Dalmata, *Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transylvaniam libri duo. De situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpinae liber tertius*, ed. Collomannus Eperjessy, Budapest, 1944, p. 5.

[18] „... nihil vitae, regno, libertati ac fortunis vestris metuentes..."; A. Wrancius, *op. cit.*, p. 7.

[19] „Libertatem insuper, iura, fidem, patriam ac fortunam, uti prius habuere, salva atque integra fore, promittit affirmans se solius puniendi Petri voivodae gratia venisse..."; A. Wrancius, *op. cit.*, p. 11. Informaţia lui Verancsics *e deplin confirmată* de ştirile din sursă polonă recent ieşite la iveală; vezi textul referitor la atitudinea şi făgăduielile făcute de sultan moldovenilor după fuga lui Petru din ţară la Şt. Simionescu, *Noi date despre situaţia internă şi externă a Moldovei în anul 1538 într-un izvor inedit*, „Studii", XXV, 1972, 2, p. 233.

Analiza sensului atitudinii sultanului în Moldova şi a relativei sau aparentei sale moderaţii nu îşi are locul în acest cadru; ceea ce se cuvine însă subliniat e constatarea că, în egală măsură cu apelul boierilor către sultan, răspunsul acestuia şi mai ales atitudinea sa în timpul campaniei confirmă existenţa tratatelor negociate între Moldova şi Imperiul otoman.

Un indiciu tot atât de categoric, dar şi mai explicit, cu privire la existenţa tratatelor şi la invocarea lor în negocierile cu turcii ne-a parvenit din Ţara Românească şi e legat de împrejurările cărora le-a dat naştere dispariţia lui Neagoe Basarab. Încercarea turcilor de a prelua direct administraţia ţării s-a lovit de refuzul categoric al acesteia, manifestat mai întâi în cursul negocierilor cu turcii şi apoi prin rezistenţa armată. Potrivit izvorului care relatează negocierile trimişilor ţării cu sultanul — e vorba de raguzanul Bocignoli, care şi-a cules informaţiile în Ţara Românească însăşi —, solii români ar fi afirmat răspicat că „nu este potrivit cu aşezământul vechi («non esse hoc veteris instituti») ca să fie dată ţara turcilor şi ei spun cu tărie că valahii nu vor îngădui niciodată acest lucru"[20].

Iar sultanul, temându-se de perspectiva unei alianţe între Ţara Românească şi Ungaria, a renunţat la intenţia sa primă şi „a început să negocieze cu valahii, *în vechile condiţii" („propositis antiquis condicionibus"* s.n.)[21] şi, adaugă izvorul, întrucât românii au acceptat propunerea otomană, „s-a încheiat un tratat (*foedus*), ca sultanul să numească domn pe unii dintre românii pe care i-ar avea la el, iar românii să plătească tribut tot ca mai înainte şi, dacă nu au dat cumva ceva din tributurile trecute, să le întregească, iar turcii, în afară de aceasta, să nu mai aibă după aceea nici o putere în provincie"[22].

---

[20] „Preterea non esse hoc veteris instituti ut Turcis provincia daretur... "; *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungarieque cum Moldavia et Vallachia*, vol. I, *1468–1540*, ed. A. Veress, Budapest, 1914, p. 131; v. semnalarea şi interpretarea pasajului la Fl. Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la fanarioţi: observaţii asupra politicii externe româneşti*, în „SMIM", VIII, 1975, p. 105; pentru Michael Bocignoli, vezi nota bibliografică în *Călători străini despre ţările române*, I, ed. M. Holban, Bucureşti, 1968, p. 171–174 şi traducerea pasajului citat la p. 179, unde însă *vetus institutum* e tradus prin *datina veche*, în loc de *aşezământul vechi*.

[21] *Acta et epistolae*, I, p. 131.

[22] „Foedus initum est, ut Turcarum rex aliquem ex Valachia, quos penes se haberet principem institueret, Valachi eo modo quo prius vectigal penderent, et si în praeteritis vectigalibus quicquam non dedissent, resarcirent, Turcis vero posthac, praeter ista, nulla potestas in provincia esset"; *Acta et epistolae*, I, p. 131.

La începutul secolului următor, îndată după căderea lui Mihai Viteazul, boierii munteni, ostili lui Simion Movilă şi influenţei polone, trimit o solie la Constantinopol, propunând reaşezarea raporturilor dintre cele două ţări pe baza sistemului instituit „cu 140 de ani în urmă, de când recunosc superioritatea otomană"[23].

În deceniul următor, Alexandru Movilă, domnul Moldovei, îşi mustra colegul din Ţara Românească pentru că îi râvnea domnia, amintindu-i că predecesorii săi nu avuseseră asemenea pretenţii „şi nici nu puteau să aibă potrivit aşezămintelor fundamentale ale ţării şi *convenţiilor acordate de sultan atunci când moldovenii i se supuseseră*, în virtutea cărora nimeni care nu e pământean nu poate fi domn al Moldovei" (s.n.)[24].

Această caracteristică dominantă a autonomiei, păstrarea domnului pământean şi a vechilor aşezăminte, e amintită şi de misionarul catolic Petru Deodat Baksić, care a vizitat ţara în zilele lui Matei Basarab; românii, afirmă misionarul catolic, au reuşit să-şi salveze, în raporturile lor cu turcii, „vechile lor aşezăminte" *(cosi hanno le loro leggi antiche)*, dintre care cel mai însemnat e domnul pământean *(et non puo essere prencipe turco)*[25].

De la mijlocul secolului al XVII-lea, tradiţia închinării îşi croieşte drum în istoriografia celor două ţări; Grigore Ureche înregistrează în

---

[23] „ ...continuerebbe l'istessa maniera che anno fatto gia 140 anni in circa che riconoscono la superiorità ottomana"; Hurmuzaki, IV, 2, p. 42; cf. Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 117.

[24] „ ...et ne pouvaient aussi, suivant les lois fondamentales du païs et les conventions accordées par le grand seigneur, lors que les Moldaves s'estoient soumis a sa domination, par lesquelles nul ne peut être Vayuode de Moldavie qui ne soit du pays... "; Joppecourt, *Histoire sommaire des choses mémorables advenues aux derniers troubles de Moldavie*, în *Tezauru de monumente istorice*, ed. Al. Papiu-Ilarianu, II, Bucureşti, 1863, p. 68. În anii din urmă a fost editat un raport al marelui vizir către sultanul Ahmed I care indică existenţa unei „capitulaţii" acordate lui Ieremia Movilă; textul conţine recunoaşterea domniei ereditare în favoarea domnului de curând decedat la data întocmirii raportului; vezi acest însemnat text la M. Maxim, *Culegere de texte otomane*, fasc. I, *Izvoare documentare şi juridice (sec. XV–XX)*, Bucureşti, 1974, p. 96–99.

[25] „Il principe scismatico. Patiscono in uno ma sono liberi in molte cose, come dire le cose pertinenti al culto divino, fabricar possono liberamente le chiese, li monasteri, tener le campagne, essercitar li offitii divini et tuto quello che si aspetti alla liberta Christiana, essendo prencipe Christiano ma scismatico et non puol essere prencipe turco, *cosi hanno le loro leggi antiche*" (s.n.); *Acta Bulgariae ecclesiastica ab anno 1565 ad annum 1799*, ed. E. Fermendzin, Zagrebiae, 1887, p. 96.

cronica sa amintirea închinării Moldovei în zilele lui Bogdan[26], *Letopiseţul cantacuzinesc*[27] şi Radu Popescu în *Istoriile domnilor Ţării Româneşti* evocă „închinarea" Ţării Româneşti şi a lui Laiotă Basarab[28].

Ion Neculce, când relatează negocierile de pace turco–polone de la sfârşitul secolului al XVII-lea, atribuie delegaţilor turci următoarea argumentare a refuzului lor de a da Moldova Poloniei: „Leşii încă cere Ţara Moldovei, dar turcii au răspunsu pentru Ţara Moldovei că Ţara Moldovei nu pot să o dè, să le fie lor podani, că este volnică, că turcilor îi închinată, nu-i luată cu sabia"[29].

Dimitrie Cantemir îşi întemeiază apelul către ţară, care deschidea public încercarea sa de a elibera Moldova de sub dominaţia otomană, pe invocarea vechiului acord încălcat continuu de turci de-a lungul celor două secole care trecuseră de când „magnificul domn, palatinul Bogdan, fiu al palatinului Ştefan, stăpân desăvârşit (al ţării sale), a tratat condiţiile păcii astfel ca Ţara Moldovei să nu fie supusă vreunui alt tribut decât să trimită în fiecare an 4000 de galbeni, 40 de cai, 24 de şoimi pe care luându-i, să nu comită nici o opresiune împotriva ţării Moldovei. Dar păgânul necredincios şi călcător de credinţă nu şi-a ţinut cuvântul dat... "; şi manifestul continuă să înşire gravele încălcări comise de turci faţă de învoiala originară[30].

Invocarea vechilor tratate încălcate de turci începea acum să îndeplinească o însemnată funcţie în lupta pentru eliberarea de sub dominaţia otomană, astfel cum în trecut, de la data încheierii lor, slujise lupta de apărare a autonomiei celor două ţări.

O remarcabilă atestare a acestei funcţii a vechilor învoieli cu Poarta, de data aceasta în lupta de apărare faţă de încălcările altei puteri asupra

---

[26] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 135; tradiţia a fost înregistrată de francezul Delacroix; vezi V. Mihordea, *O descriere a Moldovei înainte de Cantemir (1676)*, Bucureşti, 1937, p. 14 (extras din „RI", XXIII, 1937, 4–6).

[27] *Istoria Ţării Româneşti 1290–1690. Letopiseţul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 4.

[28] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 23.

[29] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei şi o seamă de cuvinte*, ed. I. Iordan, Bucureşti, 1955, p. 109 şi 210–211.

[30] N. Iorga, *Carol al XII-lea, Petru cel Mare şi ţările noastre (1709–1714)*, în „AAR", Mem. Secţ. Ist., seria II, t. XXXIII, 1911, p. 126–127; cf. P.P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1958, p. 108–109; teza a fost reluată de D. Cantemir şi în *Descriptio Moldaviae*, Bucureşti, 1973, p. 271.

autonomiei şi aşezămintelor Ţării Româneşti, ne vine din vremea războiului turco–austriac din 1737–1739; socotind sosit momentul să-şi „întregească" cucerirea prin adăugirea Munteniei la Oltenia, pe care o stăpâneau încă din anii 1717–1718, austriecii trec Oltul şi ocupă o parte din provincia pe care o râvneau. La Câmpulung, la incitarea iezuiţilor care însoţeau trupele habsburgice, comandantul austriac încearcă să-i convingă pe călugării mănăstirii ortodoxe să treacă la catolicism sau, în caz contrar, să cedeze iezuiţilor localul mănăstirii lor. Cerând răgaz de reflecţie, şi *după consultări cu notabilităţile laice ale oraşului*, călugării răspund prin intermediul unuia dintre ei, cunoscător al limbii germane şi latine. După invocarea unor argumente de ordin confesional, călugărul român recurge la argumentul politic esenţial, anume acela al statutului pe care reuşiseră să-l dobândească Ţara Românească şi Moldova în raport cu Imperiul otoman: „Noi, cele două provincii ale Moldovei şi Ţării Româneşti, am fost fără îndoială cele mai fericite din câte a supus stăpânirii sale Casa otomană, deoarece suntem singurele cărora li s-a acordat dintru început şi le-a fost permanent menţinut privilegiul de a fi guvernate de domni din naţia noastră şi de ritul nostru"[31].

Confruntate cu o încercare de încălcare a unuia din aspectele autonomiei lor — cel spiritual —, autorităţile ecleziastice şi laice ale unui târg de provincie se apărau invocând străvechea autonomie pe care cele două state o salvaseră în raporturile cu Poarta otomană. Faptul dovedeşte larga răspândire, la ansamblul factorilor politici ai ţării, a tradiţiei învoielilor originare cu Imperiul otoman.

Când reprezentanţii boierimii şi ai clerului român invocau în anii 1768–1774 tratate cu Poarta otomană pentru a obţine restaurarea autonomiei ţărilor române, ei nu făceau, aşadar, decât să continue o veche tradiţie de folosire în scopuri politice a acestor tratate. Începând cu pacea de la Kuciuk Kainargi, o dată cu care statutul internaţional al Moldovei şi Ţării Româneşti a ieşit din sfera raporturilor bilaterale româno–otomane pentru a deveni o problemă europeană, vechile tratate, invocate constant

[31] „Noi, le due provincie di Moldavia e Valacchia, siamo state senza dubbio le più felici di quanto ha soggettate al suo Impero la Casa ottomana, per che siamo le uniche alle quali fu dapprincipio concesso e sempre mantenuto il privilegio di venir governati da principi della nostra nazione e del nostro rito"; V. Mihordea, *Contribuţie la istoria păcii de la Belgrad*, 1739, Craiova, 1935, p. 27 (Extras din „Arhivele Olteniei", nr. 79–82, 1935).

de reprezentanţii ţărilor române, capătă în chip firesc o circulaţie şi o notorietate mult mai mari decât în trecut; ele însoţesc de acum înainte toate memoriile redactate de români în lupta lor de emancipare naţională şi sunt prezente în marile dezbateri şi reglementări internaţionale ale statutului ţărilor române.

Fără îndoială, textele înmânate de boierii români puterilor europene în timpul războiului ruso–turc din 1768–1774 şi cele apărute după această dată, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, nu au caracter autentic. Ne aflăm în faţa unui caz ciudat de fals istoric născut din necesitatea de a improviza o acoperire documentară pentru o realitate istorică incontestabilă, dar păstrată doar pe calea tradiţiei. Fidelitatea tradiţiei faţă de realitate se explică în primul rând prin menţinerea, de-a lungul secolelor, a trăsăturilor esenţiale ale autonomiei celor două state române, în ciuda marilor presiuni şi încălcări otomane. De fapt, realitatea şi tradiţia care o exprima au coexistat de-a lungul secolelor; şi tocmai de aceea plăsmuirile patriotice din anii 1772–1774 sunt atât de apropiate de prototipurile pierdute pe care încercau să le reconstituie[32].

Fiind puşi în faţa necesităţii de a produce dovada documentară a revendicărilor lor, perfect întemeiate din punct de vedere istoric, reprezentanţii celor două ţări române s-au văzut siliţi să plăsmuiască texte, pentru că vicisitudinile istoriei sau insuficienta grijă pentru cunoaşterea trecutului şi a mărturiilor sale documentare îi lipsiseră de actele autentice. Dacă ele s-au impus totuşi în tratatele internaţionale, dacă Poarta otomană însăşi, în ciuda rezervelor formulate în câteva rânduri, le-a acceptat ca temelie a reglementării statutului ţărilor române, începând din 1774, faptul se datorează într-o măsură însemnată corespondenţei dintre conţinutul tratatelor plăsmuite şi realitatea istorică. Amintirea tratatelor apare, aşadar, atât de puternică în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea în mediul politic românesc, pentru că ea a însoţit, de fapt, întreaga existenţă statală a românilor, din vremea primelor lor contacte cu turcii în secolele al XIV-lea şi al XV-lea; mai mult decât atât, invocarea constantă a tratatelor originare de către români a îndeplinit funcţia de principal

[32] „La théorie des «capitulations» réapparait dans les mémoires en 1774 et puis de manière constante jusqu'a l'époque de l'Union". Asupra locului „capitulaţiilor" în lupta de emancipare naţională a românilor în secolele XVIII–XIX, vezi Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 133–140.

argument împotriva încercărilor puterii otomane sau ale altor puteri de a amputa sau chiar suprima autonomia pe care aceste tratate originare o sancţionaseră. Tradiţia tratatelor se confundă, aşadar, cu însăşi existenţa celor două state române în toată vremea hegemoniei otomane în Europa Sud-Estică. Ea a făcut legătura între rezistenţa opusă de Ţara Românească şi Moldova în secolele XIV–XV expansiunii otomane, rezistenţă căreia în mare parte i s-a datorat salvarea celor două state române, şi lupta de emancipare naţională din secolele XVIII–XIX, când vechile tratate negociate cu Poarta, a căror realitate istorică o confirmă, între altele, atât de explicit textul mai sus citat al lui Filippo Buonaccorsi Callimachus, au intrat în variantă modernizată în dreptul public european.

Împreună cu *ideea originii romane* şi cu *tradiţia întemeierii statelor, tradiţia autonomiei lor* — autonomie încorporată în tratatele încheiate cu Poarta otomană, înscrise în aşa-numitele „capitulaţii" — a exprimat conţinutul esenţial al ideologiei politice şi al istoriografiei româneşti medievale. Neîndoielnic că un studiu sistematic, întemeiat pe ansamblul documentaţiei disponibile, va aduce la suprafaţă un material mult mai vast decât cel folosit până acum de istoricii noştri şi decât cel adăugat de contribuţia de faţă pentru elucidarea acestei chestiuni şi va da în vileag excepţionala vigoare a unei tradiţii care a exprimat un interes fundamental al societăţii româneşti de-a lungul celor aproape cinci veacuri cât a durat dominaţia otomană. Întocmirea unui asemenea studiu sistematic este o sarcină prioritară a medievisticii româneşti.

ÎNTREGIRE BIBILIOGRAFICĂ

M. Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno–otomane în evul mediu*, Bucureşti, 1993.

MOLDOVA, STAT TRIBUTAR AL IMPERIULUI OTOMAN ÎN SECOLUL AL XV-LEA: CADRUL INTERNAŢIONAL AL RAPORTURILOR STABILITE ÎN 1455–1456*

Cucerirea Constantinopolului la 29 mai 1453 de către sultanul Mehmet al II-lea şi politica noului stăpân al Strâmtorilor în raport cu puterile bazinului pontic au redeschis problema statutului Mării Negre îndată după căderea Bizanţului şi, pe cale de consecinţă, a ansamblului situaţiei sale politice şi economice. Sprijinit de acum înainte pe excepţionala poziţie strategică a oraşului lui Constantin şi însuşindu-şi tradiţia imperială bizantină, tânărul sultan s-a grăbit să tragă consecinţele care decurgeau din cucerirea sa; trecuse abia o lună de când unităţile otomane escaladaseră zidurile Constantinopolului şi sultanul, hotărât să reconstituie moştenirea teritorială în destrămare lăsată de „predecesorii" săi basileii, a trimis ultimatumuri puterilor care făcuseră în trecut parte integrantă din Imperiul bizantin sau erau presupuse a fi fost în dependenţa sa, poruncindu-le să recunoască noua putere instaurată la Bosfor[1]. Noua politică a sultanului nu i-a cruţat, desigur, nici pe riveranii Mării Negre somaţi, ca şi celelalte puteri, să se supună ordinelor cuceritorului.

Şi totuşi, insistenţa sultanului de a-i fi recunoscută puterea de către riveranii Mării Negre nu trăda o intenţie de cuceriri teritoriale în această

---

* Publicat în limba franceză în „Revue Roumaine d'Histoire", XIII, 1974, 3, p. 445–461.

[1] Pentru ultimatumul Porţii otomane către puterile pontice, vezi Ş. Papacostea, *Die politischen Voraussetzungen für die wirtschaftliche Vorherrschaft des Osmanischen Reiches im Schwarzmeergebiet (1453–1484)*, în „Münchener Zeitschrift für Balkankunde", I, 1978, p. 217–245. De curând a apărut traducerea în limba română a acestui studiu: *Premisele politice ale hegemoniei Imperiului otoman în spaţiul Mării Negre (1453–1484)*, în „Revista istorică", X, 1999, 1–2, p. 13–39.

regiune; chiar dacă o astfel de idee l-ar fi tentat pe sultan în acea vreme, alte preocupări de politică externă mai grave l-ar fi convins să nu-şi angajeze forţele în această direcţie. Eventualitatea unei contraofensive creştine din direcţia Europei Centrale, a Mării Egee sau, perspectivă încă mai periculoasă, din ambele direcţii concomitent, îl silea pe sultan să-şi concentreze înspre aceste pericole potenţiale grosul forţelor sale. Atenţia sultanului avea să fie cu prioritate reţinută, îndată după cucerirea Constantinopolului şi până la asediul eşuat al Belgradului, de efortul de a asigura imperiului său o frontieră sigură în nordvestul Peninsulei Balcanice, pe linia Dunării, pentru a-l pune la adăpost de loviturile grave care îl ameninţau din direcţia Europei Centrale.

Totuşi, în ciuda acestui imperativ, mai puternic decât toate celelalte şi care îl sileau să-şi concentreze în alte direcţii eforturile sale, Mehmet al II-lea nu a neglijat Marea Neagră, a cărei însemnătate strategică şi economică nu îi putea scăpa. Aşadar, departe de a se dezinteresa de bazinul pontic, sultanul a manifestat o remarcabilă continuitate în realizarea obiectivelor sale în Marea Neagră, limitate încă la neutralizarea regiunii şi la reluarea traficului maritim, esenţial pentru veniturile vămilor sale şi pentru economia imperiului. Exercitând o presiune pe care nu a mai slăbit-o, Mehmet al II-lea a reuşit, la capătul câtorva ani, să-şi impună autoritatea puterilor pontice, care, una după cealaltă, au făcut act de supunere, acceptând să plătească tributul cerut de noul stăpân al Constantinopolului. În vremea când trupele sultanului asaltau Belgradul, supunerea Mării Negre la regimul impus de sultan era fapt împlinit.

Istoria acestei prime etape a aducerii sub tutelă a Mării Negre de către puterea otomană e departe de a fi fost lămurită în toate detaliile. Vicisitudinile fiecărui caz particular se sustrag cunoaşterii noastre, ca şi data acceptării tributului de către unele din puterile pontice. Ansamblul acestui proces istoric, remarcabil, de altminteri, prin unitatea sa, depăşeşte scopul limitat al studiului nostru, al cărui obiectiv principal este elucidarea conjuncturii şi a implicaţiilor internaţionale ale supunerii Moldovei la injoncţiunile sultanului în anii 1455–1456.

Ignorăm, din păcate, data exactă la care ultimatumul Porţii a fost remis Moldovei; în schimb, suntem în măsură să fixăm *terminus ante quem* al evenimentului; în orice caz, ultimatumul este anterior datei de

10 septembrie 1453, când faptul era cunoscut în Polonia şi retransmis de către cardinalul polon Sbigniev Oleśnicki[2].

Totuşi, Moldova nu s-a grăbit să facă act de supunere, atitudine similară cu aceea a coloniei genoveze Caffa care, şi ea, ezita încă să se încline în faţa ultimatumului. Pentru a-i determina pe cei refractari să renunţe la refuzul lor şi pentru a accelera împlinirea proiectului său, sultanul a trimis în anul următor (iunie–iulie 1454) o flotă în Marea Neagră[3]. Din punct de vedere strict militar, rezultatele periplului războinic întreprins de flota otomană în jurul Mării Negre au fost mai degrabă mediocre; totuşi, puterile vizate au avut prilejul de a măsura mai îndeaproape dimensiunile primejdiei. Supuse de otomani unei duble presiuni concomitente — militară şi economică —, Caffa şi Moldova au fost nevoite să grăbească adoptarea deciziei. Colonia genoveză a început de îndată negocieri cu Poarta otomană care, încă din primăvara următoare (1455), au dus la acceptarea tributului impus de turci; Caffa răscumpăra astfel atât pacea, cât şi libertatea pentru comerţul ei în Imperiul otoman. Moldova a mai amânat un timp hotărârea. În cele din urmă, negocierile moldo–otomane, începute în toamna anului 1455, dacă nu chiar mai devreme, s-au încheiat în cursul anului următor. Ca şi Caffa, Moldova obţine, cu preţul acceptării tributului, restabilirea păcii şi reluarea comerţului cu Imperiul otoman. Încheind seria actelor care au pus capăt stării de război între Moldova şi Poarta otomană, privilegiul acordat de sultan negustorilor din Cetatea Albă (Maurocastrum, Bialgorod, Akkerman) la 9 iunie 1456 restabilea în favoarea lor libertatea comercială în teritoriile imperiului său[4].

Dacă, graţie conservării a trei documente esenţiale, evoluţia negocierilor moldo–otomane care s-au încheiat cu acest rezultat ne este relativ bine cunoscută, în schimb, cadrul şi implicaţiile internaţionale ale acceptării tributului de către Moldova, în ciuda interesului lor, care depăşeşte relaţiile bilaterale, nu au reţinut încă atenţia specialiştilor. Se cuvine

---

[2] „Jam magnam partem Europae, iam Graeciae imperium Turcus occupavit, iam et a vaivoda Moldaviae pheodali regni nostri Poloniae, caeterisque principibus gravia tributa requirit"; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, 2, ed. An. Lewicki, Cracovia, 1894, p. 320 (*Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*), t. XIV.

[3] Gh.I. Brătianu, *La mer Noire des origines à la conquête ottomane*, Monachii, 1969, p. 314–315.

[4] Vezi nota 33.

precizat de la început că elementul decisiv al complexului de relații internaționale, la care s-a adăugat presiunea otomană asupra Moldovei, a fost rivalitatea polono–ungară pentru controlul țării și atitudinea divergentă a celor două puteri în raport cu expansiunea Imperiului otoman în Europa.

În ciuda literaturii relativ bogate care i-a fost consacrată, politica otomană a Poloniei în secolul al XV-lea este încă departe de a fi fost deplin lămurită[5]; în lipsa unei documentații continue și sigure, politica Poloniei, caracterizată în bună măsură de subînțelesuri și de acorduri realizate în tăcere și prin intermediari, a dat posibilitatea unor interpretări divergente.

Încercând să degajeze tendința dominantă a acestei politici, Jan Dabrowski a ajuns la concluzia că Polonia s-a dezinteresat progresiv de pericolul otoman după catastrofa de la Varna (1444) și că centrul de greutate al politicii externe a țării s-a deplasat, începând de la această dată, din regiunea Mării Negre spre Baltica[6]. Pe urmele sale, Boleslas Stachoń, autor al unei monografii închinate politicii orientale a Poloniei până la evenimentele decisive din 1484, a semnalat, la rândul său, absența unui adevărat antagonism polono–otoman în vremea cuceririi Constantinopolului de către turci și în anii următori[7]. Mergând mai departe și generalizând acest punct de vedere, Olgierd Górka afirma chiar că, după cucerirea Constantinopolului ca și înainte de acest eveniment, coincidența intereselor lor fundamentale mai degrabă a apropiat Polonia și Imperiul otoman și le-a permis să evite o adevărată confruntare[8]. Marian Malowist, care a cercetat relațiile polono–turcești după 1453 prin prisma istoriei orașului Caffa în ultima etapă a existenței sale, nu se îndepărtează de vederile predecesorilor săi. Istoricul polon afirmă, pe drept cuvânt, că nici invocarea de către Caffa a protecției regelui Cazimir în 1462 nu a fost o

---

[5] Preluăm această constatare din studiul a doi eminenți specialiști ai istoriei Poloniei în secolul al XV-lea, K. Górski și M. Biskup, *Polozenie i sjtuacja miedzynarodowa Polski w II. polowie XV wieku*, în vol. *Historia Polski od polowy XV do polowy XVIII wieku*, Warszawa, 1960, p. 13–14.

[6] Jan Dabrowski, *Il Mare Nero nei rapporti fra Polonia e Italia nel medioevo*, în vol. *La Pologne au VI-e Congrès International des sciences historiques — Oslo, 1928*, Warsovie–Lwów, 1930, p. 47–52.

[7] Boleslas Stachoń, *Polityka Polski wobec Turcyi i akcji antiturecckiej w wieku XV do utraty Kilii i Bialogrodu (1484)*, Lwów, 1930, p. 196–199 (extras din „Archiwum Towarzystva Naukowego we Lwowie", s. II, t. VII).

[8] Olgierd Górka, *Cronica epocei lui Ştefan cel Mare (1457–1499)*, București, 1937, p. 40–41 (Biblioteca Revistei istorice române, I).

acţiune ostilă faţă de Imperiul otoman; ea era expresia tendinţei coloniei genoveze de a se afla sub protecţia unei puteri despre care ştia că se află în termeni excelenţi cu sultanul[9]. Îndepărtându-se sensibil de punctul de vedere al istoricilor menţionaţi — a căror listă, evident, nu am epuizat-o —, Marian Biskup şi Karol Górski au afirmat că absenţa unor conflicte armate între Polonia şi Imperiul otoman în această vreme, adică după 1453, nu îngăduie concluzia absenţei unui antagonism între cele două puteri şi că, dimpotrivă, acest antagonism a existat efectiv şi a fost rezultatul inevitabil al agresivităţii otomane în Europa Răsăriteană, agresivitate care nu cruţa pe nici una din puterile regiunii. Ceea ce nu i-a împiedicat pe cei doi eminenţi medievişti poloni să constate, la rândul lor, că, în această vreme, problema otomană era departe de a se afla în prim-planul politicii externe a Poloniei[10].

Încercăm, la rândul nostru, să desprindem tendinţa dominantă a politicii Regatului polon confruntat faţă cu primejdia otomană după cucerirea Constantinopolului şi impactul ei asupra atitudinii Moldovei. Însăşi ştirea căderii Bizanţului a fost comunicată regelui Cazimir de voievodul Alexandru al Moldovei[11], împreună cu ştirea, mai gravă în sens direct pentru cele două ţări, a ultimatumului adresat de Poarta otomană Moldovei de către sultanul Mehmet al II-lea. Dacă este să acordăm încredere mărturiei târzii şi suspecte în această privinţă a cronicii lui Bernard Wapowski, curtea polonă, îndată după ce a fost informată asupra evenimentului, ar fi îndemnat Moldova să nu cedeze presiunii otomane şi s-ar fi angajat chiar să sprijine cu propriile ei forţe, în caz de nevoie, rezistenţa ţării vecine[12]. Adevărat sau fals, acest angajament de sprijin militar avea să devină caduc încă din anul următor, ca urmare a cotiturii decisive imprimate de evenimente politicii externe a Poloniei. Într-adevăr, în urma declaraţiei de război adresată Ordinului teutonic (22 ianuarie 1454) şi a încorporării la regat a teritoriilor aparţinând Stărilor Prusiei (6 martie 1454)[13], Polonia

[9] M. Malowist, *Kaffa-Kolonia genueńska na Krymie i problem wschodni w latach 1453–1475*, Warszawa, 1947, p. 129–134 şi 174–177.

[10] K. Górski şi M. Biskup, *Polozenie*, p. 13–16.

[11] Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae libri XII*, în *Opera omnia*, ed. Al. Przezdziecki, t. XIV, Cracoviae, 1878, p. 142–143; cf. B. Stachoń, *Polytika Polski*, p. 111.

[12] B. Stachoń, *Polytika Polski*, p. 112

[13] *Index actorum saeculi XV ad res publicas Poloniae spectantium*, ed. An. Lewicki, Cracoviae, 1888, p. 335–337 (*Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, XI); *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, 2 *(1438–1467)*, hrsg. E. Weise, Marburg, 1955, p. 116–120, 126–133.

relua, după un secol de expansiune spre Marea Neagră, direcţia Balticei, iar accesul liber la această mare devenea din nou obiectivul ei principal. Coincidenţă mai degrabă, decât manifestare a unei remarcabile clarviziuni, această întorsătură a avut loc în chiar vremea când Marea Neagră pierdea, pentru câteva secole, funcţia internaţională pe care o îndeplinise până atunci. Neîndoielnic, realizarea noului obiectiv al politicii externe a Poloniei comporta o grea înfruntare de forţe cu Ordinul teutonic; angajându-se pe această cale, regele Cazimir Jagiello nu putea decât să respingă pe un plan secundar celelalte angajamente internaţionale ale sale[14]. Istoricii moderni, ca şi contemporanii evenimentelor recunosc unanim că lupta îndârjită în care se angajase împotriva Ordinului teutonic nu lăsa Poloniei posibilitatea de a se război şi cu Imperiul otoman, admiţând că ar fi avut această intenţie, ceea ce e mai mult decât îndoielnic. De altminteri, pentru a înfrânge ostilitatea papei şi a imperiului, sau mai precis a împăratului, sprijinitori ambii ai Ordinului, ale cărui interese le susţineau[15], diplomaţia polonă a făcut un excelent instrument de presiune din chestiunea participării la lupta antiotomană. Doar în schimbul părăsirii intereselor Ordinului teutonic de către puterile care promovau cruciata accepta Polonia să participe la lupta antiotomană; chiar şi în aceste condiţii, cu totală lipsă de entuziasm.

Refuzul Poloniei de a se lăsa antrenată în liga antiotomană — cel puţin pe durata războiului ei cu Ordinul teutonic — a devenit şi mai evident după declanşarea ostilităţilor, când la dieta de la Regensburg (aprilie–mai 1454), convocată special pentru a delibera în problema cruciatei

---

[14] Preocuparea manifestată de noul rege al Poloniei, Cazimir, de a nu se lăsa antrenat într-o acţiune antiotomană era evidentă încă înainte de evenimentele anului 1453. După o primă acţiune militară, nereuşită de altminteri, împotriva voievodului Bogdan, în 1450, Cazimir ar fi avut o clipă intenţia de a reduce Moldova în situaţia de provincie a Regatului polon. Două argumente l-au determinat totuşi să dea îndărăt şi să renunţe la această intenţie: pe de o parte, firea moldovenilor, „populus externi dominatus impatiens", şi, pe de altă parte, teama de a deveni, în urma acestei acţiuni, vecin imediat cu Imperiul otoman: „consultius visum est, ut alienis viribus et alieno periculo tam potentem hostem a se arcerent"; M. Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Basileae, 1568, p. 334–335; vezi şi A.F. Grabski, *Polska w opiniach Europy Zachodnej XIV–XV w.*, Warszawa, 1968, p. 444.

[15] Pentru atitudinea Romei faţă de Polonia în timpul Războiului de Treizeci de Ani, vezi Jan Friedberg, *Zatarg Polski z Rzymem w czase wojny trzynastoletniej*, „Kwartalnik Historyczny", 24, 1910, p. 422–467.

împotriva Semilunii, reprezentantul regelui Cazimir a expus punctul de vedere al ţării sale cu privire la marile probleme de politică internaţională la ordinea zilei. Delegatul polon a avertizat puterile europene asupra riscurilor pe care le comporta eventuala lor ingerinţă în favoarea Ordinului teutonic, ingerinţă care nu putea avea decât consecinţe negative pe plan general şi în primul rând în problema războiului antiotoman[16]. Cât priveşte participarea sa directă la lupta împotriva Imperiului otoman, Polonia se declara incapabilă să susţină concomitent lupta cu tătarii şi cu turcii[17]; căci, adăuga reprezentantul polon, cucerirea Bizanţului de către Mehmet al II-lea agravase considerabil situaţia ţării sale care, în urma supunerii Ţării Româneşti şi Moldovei la plata tributului impus de Poarta otomană[18], devenise vecină cu Imperiul otoman şi era prinsă în cleştele turco–tătar. Sub învelişul argumentelor invocate de trimisul regelui Cazimir, dintre care unele aveau caracter pur propagandistic, se ascundea refuzul categoric al Poloniei de a se asocia cu coaliţia antiotomană. Această atitudine, evidentă încă din vremea dietei de la Regensburg, avea să rămână una din constantele politicii externe a Poloniei pe toată durata războiului împotriva Ordinului teutonic şi chiar şi după aceea.

Nu mai puţin revelatoare pentru atitudinea Poloniei faţă cu primejdia otomană, dacă nu chiar mai mult, întrucât venea din partea conducătorului partidei foarte neînsemnate de altminteri a partizanilor cruciatei, este scrisoarea lui Sbigniev Oleśnicki către predicatorul franciscan

---

[16] „Quod si vos modo hanc regionem novo bello implicueritis vereor, ne Thurcorum causae faveatis", în rezumatul lui Enea Silvio de' Piccolomini, *De situ et origine Pruthenorum*, în *Scriptores rerum prussicarum*, IV, Leipzig, 1870, p. 227; un alt rezumat al aceluiaşi discurs a fost editat în *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, I, ed. Aug. Sokolowski şi J. Szuiski, Cracoviae, 1876, p. 150– 151 (*Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, II*) şi în tomul al doilea al seriei *Codex epistolaris*, 1, p. 150–151.

[17] „Neque enim tantum Regno Poloniae virium est, ut et Tartaris et Turcis debitam resistentiam paret..." ; *Codex epistolaris*, I, p. 152.

[18] Evident, nu trebuie acceptată textual această ultimă afirmaţie a trimisului polon la dieta din Regensburg; B. Stachoń, *Polytika Polski*, p. 118, a subliniat cu drept cuvânt caracterul propagandistic al acestui argument, destinat să sporească importanţa ţării sale în faţa puterilor europene. Din păcate, avertismentul istoricului polon nu a fost reţinut de unii specialişti care au căzut în această cursă şi au afirmat că încă din 1453 Moldova ar fi acceptat să devină stat tributar al Imperiului otoman. Un fapt se opune categoric acestei păreri greşite; acţiunea de intimidare desfăşurată în vara anului 1454 de flota otomană împotriva Moldovei, ca, de altminteri, şi împotriva celorlalte puteri pontice refractare faţă de porunca sultanului, e o dezminţire categorică a tezei mai sus amintite.

Capestrano (16 august 1454). Făcând aluzie la evenimentele recente care influenţaseră în sens defavorabil lupta împotriva turcilor — erau menţionate în special negocierile Veneţiei şi ale Genovei cu Poarta otomană —, cardinalul fixa drept condiţie *sine qua non* a eventualei participări a Poloniei la lupta antiotomană soluţionarea prealabilă a conflictului cu Ordinul teutonic, bineînţeles în sensul intereselor Poloniei. Pentru a obţine concursul ţării sale la cruciată, papa trebuia să impună în prealabil încetarea războiului care făcea ravagii în Prusia[19].

În ciuda eforturilor diplomatice care tindeau să-i pună capăt, războiul avea însă să se prelungească mult timp încă şi, prelungindu-se, nu putea decât să confirme Polonia în atitudinea ei negativă faţă de cruciata antiotomană. Curând, de altminteri, pasivitatea totală a Poloniei în această privinţă avea să lase locul unei noi atitudini, anume aceea a inevitabilei înţelegeri cu Imperiul otoman, în scopul soluţionării chestiunilor pendinte între cele două puteri. Şi cum în vremea aceasta principalul, dacă nu singurul teren unde se întâlneau direct interesele celor două puteri era Moldova, a revenit acestei ţări rolul neplăcut de a oferi Poloniei posibilitatea de a realiza un *modus vivendi* cu Poarta otomană, cea dintâi apropiere polono–turcă după cucerirea Constantinopolului, în aşteptarea reglementării directe a raporturilor lor în anii următori. Dar, pentru a înţelege sensul şi însemnătatea acordului menţionat, e necesar să revenim la Moldova şi la situaţia sa internaţională în aceşti ani critici.

Din vremea constituirii ei ca stat independent, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, Moldova a devenit unul din segmentele rivalităţii constante între cele două regate catolice vecine, Ungaria şi Polonia. Obiectul principal al acestei rivalităţi, care a constituit cadrul internaţional al existenţei Moldovei în secolele al XIV-lea şi al XV-lea, a fost controlul marilor drumuri comerciale care legau Europa Centrală şi Baltica cu Marea Neagră şi capetele acestor drumuri, Chilia (Licostomo), la Dunărea de Jos, şi Cetatea Albă, la vărsarea Nistrului[20]. Făcând propria

[19] „... pacem inprimis in Prussia provideat, et ad consurgendum contra Turcas Regem nostrum, misso sibi pecuniali subsidio quo possit Tartaros suapte natura Turcis infestos in sui subsidium accersere, animet et inducat"; Lucas Waddingus, *Annales Minorum seu trium ordinum a S. Francesco institutorum*, t. XII (*1448–1456*), Quaracchi, 1932, p. 233–234 şi 243–244.

[20] P.P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la mer Noire au moyen âge*, Bucarest, 1934 (extras din „Revista istorică română", III, 1933); idem, *Legăturile moldo–polone în secolul XV şi problema Chiliei*, „Romanoslavica", III, 1958, p. 95–115.

sa alegere între cele două puteri rivale, încă din 1387, Moldova a acceptat suzeranitatea Poloniei, a cărei greutate internațională sporise simțitor în urma unirii ei cu Lituania. Timp de un secol, legăturile de suzeranitate-vasalitate care s-au stabilit între Polonia și Moldova au constituit dominanta politicii externe a principatului Moldova. Încercările repetate ale Ungariei de a desface această legătură și de a readuce Moldova sub controlul ei au fost toate destinate, în cele din urmă, eșecului[21].

Această rivalitate polono–ungară constantă și cu numeroase vicisitudini, a căror expunere depășește cadrul studiului de față, a cunoscut o bruscă reizbucnire în anii care au urmat după catastrofa de la Varna (1444) și după separarea celor două regate, reconciliate mai mult sau mai puțin timp de câțiva ani sub sceptrul regelui Vladislav Jagiello. Hotărât mai mult ca oricând să refacă un front antiotoman de-a lungul Dunării, Ioan de Hunedoara s-a străduit să readucă Țara Românească și Moldova sub controlul său, tentativă care avea să-i reușească în lunile care au precedat noua încercare de putere între Ungaria și Imperiul otoman la Kossovopolje (octombrie 1444)[22]. În realitate, în cursul ultimelor săptămâni ale anului 1447, guvernatorul Ungariei a trecut în Țara Românească, unde l-a înlăturat pe Vlad Dracul, executat din ordinul său sub învinuirea de trădare; și, aproape simultan, el l-a trimis în Moldova pe unul din protejații săi, pretendentul Petru, care a ocupat tronul în anul următor[23]. Știind însă că Polonia nu avea să se resemneze cu această substituire de voievod, acțiune care, pe deasupra, schimba orientarea politică a Moldovei, și că pregătiri militare erau în curs în Polonia în acest scop, Ioan de Hunedoara a întreprins un demers pe lângă regele Cazimir, căruia i-a cerut să amâne campania proiectată și să lase pe mai târziu — adică după înapoierea sa din războiul cu turcii — soluționarea, amicală, a problemei

---

[21] Ș. Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea*, „Romanoslavica", XVIII, 1970, p. 525–528.

[22] Pentru tot ceea ce privește atitudinea lui Ioan de Hunedoara față de Țara Românească și Moldova, vezi contribuțiile esențiale ale lui Fr. Pall, *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei și problema ajutorării Bizanțului*, „Studii", XVIII, 1965, p. 619–638 și *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova (1447–1448)*, „Studii", XVI, 1963, p. 1049–1072.

[23] Semnalăm că încă de la 5 ianuarie 1448 știrea reușitei ungare în Țara Românească era cunoscută la Viena, ca și succesele înregistrate de acțiunea guvernatorului în Moldova, ceea ce, potrivit unei surse — o scrisoare adresată lui Oldrich Rozenberg —, „îi irita pe poloni"; *Archiv Èesky*, II, ed. Fr. Palacky, Praga, 1842, p. 420.

Moldovei. Cum însă argumentele guvernatorului nu l-au înduplecat pe regele Poloniei şi întrucât un ajutor militar ungar eficace nu mai putea fi aşteptat în curând, noul voievod al Moldovei a sfârşit, ca toţi predecesorii săi, prin a se supune faţă de Polonia, recunoscând, la 22 august 1448, suzeranitatea polonă[24]. O dată mai mult, Ungaria pierdea avantajul obţinut printr-o acţiune militară reuşită. De data aceasta însă, ea a reuşit să-şi asigure un avantaj esenţial, prin ocuparea fortăreţei Chiliei, pe care voievodul Petru fusese silit să i-o cedeze şi unde guvernatorul a instalat o garnizoană ungară, care avea să rămână acolo mulţi ani.

Între timp, succesiunea voievozilor la tron şi a influenţelor ungară şi polonă care se substituiau în Moldova a continuat în anii următori. În toamna anului 1449, o nouă lovitură a instalat la cârma Moldovei un voievod favorabil Ungariei, Bogdan, care a făcut în două rânduri omagiu lui Ioan de Hunedoara[25]. În ciuda unei mari campanii polone de înlăturare a sa, protejatul guvernatorului Ungariei a reuşit să se menţină la putere timp de doi ani. Dar ceea ce nu a reuşit armatei polone a fost împlinit de un complot (1451), al cărui autor, pretendentul Petru Aron, nu avea să fie, de altminteri, beneficiarul. O nouă intervenţie polonă, reuşită de astă dată, restaura, în persoana voievodului Alexandru, suzeranitatea polonă în Moldova (1452). Pretendentul înlăturat nu s-a resemnat însă şi, încă din anul următor, el îşi făcea din nou apariţia pe scena politică a Moldovei. După ce a împărţit un timp, cu voievodul Alexandru, teritoriul ţării, el a reuşit, în cele din urmă, să-l înlăture cu totul de la putere şi să refacă unitatea teritorială a Moldovei sub autoritatea sa, în primăvara anului 1455[26].

În această etapă a evoluţiei situaţiei politice a Moldovei şi a rivalităţii polono–ungare pentru dominaţia asupra ţării, ultimatumul lui Mehmet al II-lea a adăugat un element nou, de primă însemnătate, cadrului internaţional tradiţional al istoriei Moldovei în secolul al XV-lea. Ca urmare a intervenţiei Imperiului otoman în jocul puterilor rivale, alegerea Moldovei

---

[24] Angajamentul voievodului de a face omagiu regelui Cazimir şi de a recunoaşte fără rezerve suzeranitatea polonă a fost publicat ultima oară de M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 733–737.

[25] M. Costăchescu, *Documentele Moldoveneşti*, II, p. 746–749 şi 749–752.

[26] Succesiunea evenimentelor — comploturi, lovituri prin surprindere şi intervenţii străine — în timpul acestor ani turburi din istoria Moldovei nu este decât foarte fragmentar cunoscută; vezi Vasile Pârvan, *Alexăndrel Vodă şi Bogdan Vodă. Şepte ani din istoria Moldovei (1449–1455)*, Bucureşti, 1904.

între două suzeranități — cea polonă și cea ungară —, care i se ofereau cu egală insistență, avea să dobândească o nouă dimensiune. De acum înainte, această alegere avea să comporte o atitudine explicită față de problema otomană. Într-adevăr, prin alinierea la Ungaria, Moldova se asocia neapărat la efortul de război al acestei țări împotriva Imperiului otoman, având în vedere faptul că, în ciuda armistițiilor care l-au întrerupt uneori, războiul între cele două puteri a avut în secolul al XV-lea caracterul unei confruntări permanente; în vreme ce, acceptând suzeranitatea Poloniei, Moldova urma neapărat să împărtășească atitudinea conciliantă a puterii suzerane față de Poarta otomană și să se alinieze la compromisul polono–turc, al cărui obiect principal și intermediar avea de altminteri să devină. Voievodului Petru Aron avea să-i revină alegerea decisivă pentru țara sa în această privință[27].

Succesiunea faptelor e relativ bine cunoscută. Regele Cazimir, care manifesta intenția de a-l izgoni de pe tron pe Petru Aron când i-a sosit știrea noii răsturnări din Moldova[28], a sfârșit prin a ceda la insistențele „uzurpatorului", care se angajase să revină, de îndată și fără rezerve, sub suzeranitatea polonă. La capătul unui șir de negocieri, angajamentul asumat de voievodul Moldovei la 1 octombrie 1455, la Hotin, în prezența unei ambasade polone solemne, restabilea încă o dată raporturile tradiționale între cele două țări. Voievodul Moldovei a acceptat să recunoască în persoana regelui Poloniei pe unicul său suzeran și s-a angajat să-i dea ajutor (*auxilium*) împotriva tuturor dușmanilor săi. Un omagiu înfăptuit de voievodul Moldovei în conformitate cu ritualul tradițional, la o dată pe care regele Cazimir își rezerva dreptul să o fixeze, urma să consacre legătura de curând restabilită[29].

---

[27] În a doua jumătate a anului 1455 și în prima jumătate a anului următor se situează ultimul efort al lui Ioan de Hunedoara de a reconstitui un front antiotoman pe toată linia Dunării de Jos. Mai mult încă, marele conducător de oști a încercat să atragă în acțiune și Caffa; a avut însă parte de un răspuns diplomatic dar categoric; vezi Amedeo Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la Signoria dell'Ufficio di S. Giorgio (MCCCCLIII–MCCCCLXXV)*, I, Genova 1868, p. 534–536 (Atti della Società ligure si storia patria, VI); e chiar vremea în care Petru Aron restaura legăturile cu Polonia și accepta tributul otoman.

[28] „Quem etsi Casimirus rex, a voievodatu excludere, et quendam Lithuanum instituere, nitebatur, bellis tamen Prussiae cum distinentibus, cogitata non valens perficere Petrique praefati crebris precibus et legationibus expugnatus, eum in voievodatu Valachiae confirmat"; Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae libri XII*, t. XIV, p. 216.

[29] M. Costăchescu, *Documente moldovenești*, II, p. 773–776.

Concomitent cu aceste negocieri, altele, nu mai puţin importante, se desfăşurau la Curtea otomană. La 5 octombrie 1455, într-o scrisoare adresată voievodului Moldovei, sultanul Mehmet al II-lea lua act de hotărârea lui Petru Aron de a supune, în sfârşit, ţara sa la plata tributului cerut cu mai bine de doi ani în urmă, al cărui nivel fusese fixat la 2 000 de ducaţi. Petru Aron încredinţase misiunea delicată de a pune capăt tensiunii care caracterizase din 1453 relaţiile Moldovei cu Imperiul otoman logofătului Mihul, personalitate de prim-plan în istoria ţării în „vremea turburărilor". Scrisoarea sultanului, care anunţa sosirea logofătului aducător al acceptării plăţii tributului de către Moldova, fixa un termen de trei luni până când intenţia declarată a voievodului Moldovei trebuia tradusă în fapte şi primul tribut urma să fie efectiv remis Porţii[30].

Această îndoită iniţiativă diplomatică a Moldovei avea să fie consolidată şi mai mult în anul următor. Într-adevăr, după ce a obţinut sancţionarea de către o mare adunare a boierilor a hotărârii de a accepta plata tributului solicitat de sultan[31], voievodul Petru Aron, confirmând încă o dată în scris fidelitatea sa necondiţionată faţă de regele Cazimir la 29 iunie 1456, a indicat minuţios şi termenii supunerii totale la care se angaja. Pe deasupra obligaţiilor anterior asumate, voievodul se mai îndatora să nu alieneze teritorii aparţinând ţării sale şi chiar să le recupereze pe cele care fuseseră înstrăinate — aluzie evidentă la Chilia, care se mai afla încă sub controlul unei garnizoane ungare —, să furnizeze suzeranului său un contingent care urma să lupte de partea acestuia împotriva Ordinului teutonic sau, dacă s-ar fi ivit cazul, împotriva tătarilor[32]. Câteva săptămâni mai devreme, Mehmet al II-lea acorda negustorilor din Cetatea Albă libertatea de a frecventa principalele centre economice ale

---

[30] Meritul de a fi stabilit data exactă a acestei scrisori a lui Mehmet al II-lea către Petru Aron îi revine turcologului german Fr. Babinger, *Cel dintâi bir al Moldovei către sultan*, Bucureşti (extras din volumul colectiv *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*. Textul a fost editat în mai multe rânduri; M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti*, II, p. 801–802; articolul citat al lui Fr. Babinger; P.P. Panaitescu (sub pseudonimul A.C. Grecu), *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui 1456)*, „Studii", vezi 1952, 3, p. 197 (traducere).

[31] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti*, II, p. 797–800; cf. P.P. Panaitescu, *Pe marginea*, p. 197–198.

[32] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti*, II, p. 779–783.

imperiului său: Constantinopol, Adrianopol şi Brussa, desăvârşind astfel împăcarea moldo–otomană[33].

Acest şir de *acorduri concomitente şi paralele* care legau Moldova şi Polonia, de o parte, şi Moldova şi Imperiul otoman, de altă parte, a dat naştere unui raport durabil nu numai între principatul Moldovei şi cei doi parteneri ai săi, dar, în acelaşi timp, şi între cele două mari puteri însele. Şi una şi cealaltă aveau de câştigat de pe urma unui compromis care le permitea să evite confruntarea şi să-şi consacre forţele problemelor prioritare ale politicii lor externe: Polonia în direcţia Mării Baltice, iar Imperiul otoman în nord-vestul Peninsulei Balcanice şi în Marea Egee.

Acceptând să se supună obligaţiei de tribut pe care i-o impusese Poarta otomană, Moldova, într-o vreme când se afla mai mult ca oricând legată de Polonia, nu putea decât să acţioneze de acord cu puterea suzerană. Un eminent specialist al istoriei Poloniei, Jacob Caro, observase de mult că hotărârea Moldovei de a se supune exigenţelor Porţii otomane fusese luată cu consimţământul regelui Poloniei: „Dass er <Petru Aron> bald darauf <după încheierea celui de al doilea acord cu Polonia> dem Sultan einen tribut von 2000 Dukaten anbot, um sich von den Türken Ruhe zu schaffen, ist doch nicht gegen den Willen des Königs geschehen"[34].

---

[33] Textul acestui important privilegiu al lui Mehmet al II-lea a fost descoperit şi publicat de Fr. Kraelitz, *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur osmanischen Diplomatik*, Wien, 1922, p. 44–46 („Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien; philosophisch-historische Klasse", t. 197); traducerea română a actului la N. Iorga, *Actul lui Mohamed al II-lea pentru negustorii din Cetatea Albă, 1456*, „Revista istorică", X, 1924, 4–6, p. 105.

[34] Jacob Caro, *Geschichte Polens*, V, 1, Gotha, 1886, p. 289–290. Îndoiala care ar putea subzista cu privire la „coresponsabilitatea" polonă la acceptarea de către Moldova a tributului impus de Poarta otomană e spulberată de constatarea identităţii personajului care a negociat acordul moldo–otoman. Într-adevăr, e vorba despre logofătul Mihul al cărui dosar personal ne este suficient de bine cunoscut pentru a-i determina poziţia politică. Stipendiat al regelui Cazimir — el primea anual 100 de mărci de argint (M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti*, II, p. 803–804) pentru servicii pe care le ignorăm —, logofătul Mihul a fost unul din reprezentanţii cei mai fideli ai intereselor Coroanei polone în Moldova. La 24 martie 1454, el primea dreptul de a se refugia în Polonia în caz de necesitate (*ibidem*, p. 804–806) şi, doi ani mai târziu, la 4 aprilie 1456, la scurt timp după îndeplinirea misiunilor sale repetate la Poarta otomană, regele Cazimir în persoană îi acorda lui, membrilor familiei sale şi tuturor însoţitorilor lor dreptul de a se refugia şi de a se stabili în regatul său „ubi et quociescunque placuerit illis" (*ibidem*, p. 806–808);

Această apropiere de fapt, dar încă indirectă, între Polonia şi Imperiul otoman avea de altminteri să deschidă calea unor negocieri mai directe şi chiar cooperării între cele două puteri, în cursul anilor următori. Tendinţa din ce în ce mai evidentă a Poloniei de a se înţelege cu turcii nu a fost ignorată, desigur, de puterile europene. În scopul de a pune capăt acestei politici, papa Calixt al III-lea a lansat la 13 mai 1458 un apel regelui Cazimir. Acest apel, care îl avertiza pe rege împotriva oricărei înţelegeri cu sultanul, dă la iveală neliniştea pe care atitudinea Poloniei o suscitase în Europa, în cercurile favorabile războiului antiotoman. Pentru a restabili încrederea între Sfântul Scaun şi Polonia, papa formula două condiţii: „unum ut te omni benevolentia et caritate cum principibus christianis et finitimis, et presertim cum Imperatore et Rege Hungarie te jungas, eosque tibi concilies; secundum, ut pacis seu treugarum faciendarum cum perfido Turcho conciones nullas acceptes, sed ne verbum quidem de eis faciendis patiaris fieri, idque sub anathematis et maledictionis perpetue pena tue Serenitati precipimus et mandamus"[35]. Un an mai târziu, la Congresul de la Mantua, convocat special de Pius al II-lea pentru a delibera despre cruciata împotriva turcilor, atitudinea Poloniei a fost tot atât de decepţionantă. Reafirmând tezele, la data aceasta, tradiţionale, ale diplomaţiei polone, reprezentantul regelui Cazimir refuza categoric să-şi angajeze ţara în războiul antiotoman în curs de pregătire, cel puţin atât timp cât avea să se prelungească războiul împotriva Ordinului teutonic, şi cât revendicările Poloniei nu aveau să fie satisfăcute; de partea sa, papa era prea strâns legat de Ordinul teutonic pentru a accepta să facă concesii în această privinţă[36]. Dimpotrivă, anul 1460 avea să

---

excepţionalul salvconduct primit, ca şi celelalte manifestări, anterioare şi ulterioare, ale bunăvoinţei regale pentru logofătul Mihul sunt un indiciu clar al fidelităţii sale nelimitate faţă de regele Cazimir — fidelitate care avea de altminteri să se menţină nealterată până la moartea sa — şi al marilor servicii pe care le-a adus Poloniei. Între aceste servicii, desigur, acordul încheiat cu Poarta otomană în 1455–1456 nu era cel mai neînsemnat. După cum era de prevăzut, personajul a reţinut atenţia istoricilor care şi-au consacrat cercetările secolului al XV-lea moldovenesc; vezi monografia lui N. Grigoraş, *Logofătul Mihul*, Bucureşti 1945, extras din „Studii şi cercetări istorice", XIX, 1946.

[35] Aug. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum illustrantia*, II, Romae, 1861, p. 114.

[36] *Codex epistolaris*, 2, p. 195; J. Dlugosz, *Historiae Polonicae libri XII*, t. XIV, p. 299–300; G.B. Picotti, *La dieta di Mantova e la politica de' Veneziani*, Venezia, 1912, p. 235–236 (Miscellanea di storia veneziana, s. III, t. IV).

înregistreze un nou pas în direcţia apropierii turco–polone. La 15 decembrie 1460, regele Poloniei acorda negustorilor din Imperiul otoman libertate totală în regatul său, replică polonă la o măsură identică adoptată de sultan[37]. O apropiere de tătarii din Crimeea în cursul anului 1461 avea să netezească perspectiva unei noi înţelegeri între Polonia şi turci la începutul anului 1462. Informată despre negocierile în curs între Polonia şi Imperiul otoman, Caffa se străduia să se pună la adăpost de o eventuală nouă agresiune otomană, invocând protecţia formală a regelui Cazimir: „Scimus jam diu serenissimam celsitudinem vestram cum ipso tartaro pacem et fedus percussisse, et in ejus amicitia perseverare. Audivimus preterea eandem serenissimam celsitudinem vestram cum rege theucrorum tractare quedam tanquam principia amicitie, que res ad scribendum nos precipue incitavit... Nos itaque in tanto metu ac periculo constituti, anxii salutis nostre, supliciter oramus vestram maiestatem, ut si cum rege turcorum vel fedus vel pactum vel alicuius generis amicitiam facitis, Caffam in eis inseratis tanquam amicam, vel subditam vel utcunque placet serenitati et maiestati tue commendatam"[38].

Negocierile polono–otomane la care face aluzie mesajul Caffei şi care, potrivit informaţiilor genovezilor, erau aproape de a se încheia printr-o reglementare amicală — „quedam tamquam principia amicitie" — dacă nu chiar printr-un adevărat tratat — „fedus vel pactum" — au premers unei adevărate coordonări a acţiunilor celor două puteri în cursul aceluiaşi an 1462. Şi, din nou, Moldova avea să fie instrumentul acestei noi apropieri.

Voievodul Petru Aron fusese între timp izgonit de la putere de un nou pretendent, a cărui acţiune iniţială s-a desfăşurat probabil în contextul unui nou şi ultim efort de recuperare a celor două principate de către Ioan de Hunedoara. Într-adevăr, în ajunul înfruntării sale cu Mehmet al II-lea la Belgrad, Ioan de Hunedoara a reuşit să aducă din nou în obedienţa sa Ţara Românească, unde îl instaurase la putere pe vasalul său Vlad Ţepeş. În prelungirea acestui impuls prim, potrivit unui plan premeditat, pretendentul Ştefan, care avea să înscrie pagina cea mai glorioasă a

[37] A. Prochaska, *Konfederacya lwówska1464 roku*, „Kwartalnik historyczny", VI, 1892, p. 767; *Codex epistolaris*, 2, p. 105–106; cf. Lucja Charewiczowa, *Handel średniowiecznego Lwówa*, Lwów, 1925, p. 84 (Studia nad historja kultury w Polsce).

[38] Amedeo Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, III, Genova, 1879, p. 469 (Atti della Società ligure di Storia patria, VII, 2).

Evului Mediu românesc, a pătruns în Moldova în fruntea unei oşti puse la îndemâna sa de voievodul recent instaurat în Ţara Românească. Evenimentul s-a petrecut probabil în a doua jumătate a anului 1456[39]; oricum, în cursul primăverii anului următor, el a reuşit să îl elimine pe voievodul în funcţie, care a fugit în Polonia. Dar numai doi ani mai târziu, părăsindu-i pe aliaţii care îl impuseseră în domnie, noul voievod a încheiat şi el pacea cu Polonia (aprilie 1459). Prin acest act, el se integra inevitabil, ca şi predecesorul său, în sistemul de politică externă al suzeranului său; cu alte cuvinte, el a fost silit să accepte realitatea creată de acordul polono–turc. Ştefan a continuat, aşadar, să plătească cu regularitate tribut sultanului.

Noua direcţie în care s-a angajat Ştefan în 1459 avea inevitabil să-l aducă în conflict cu aliaţii săi din ajun, Ţara Românească şi Ungaria. Primele indicii ale acestui conflict nu au întârziat să se manifeste; încă din anul următor (octombrie 1460), voievodul Vlad Ţepeş se străduia să obţină sprijin din partea saşilor din Transilvania în eventualitatea unui atac moldovenesc sau otoman[40]. Revenirea lui Ştefan la politica predecesorului său şi asocierea sa la direcţia politică a Poloniei şi a Imperiului otoman era, la această dată, nu numai un fapt împlinit, dar chiar şi o situaţie care producea consecinţe. Doi ani mai târziu, această nouă direcţie politică avea să cunoască o manifestare încă şi mai izbitoare.

Factorul revelator al acestei noi situaţii a fost adus de campania lui Mehmet al II-lea împotriva lui Vlad Ţepeş, acţiune militară care avea să pună puternic în lumină grupările de forţe în această parte a Europei. Într-adevăr, în vreme ce Vlad Ţepeş începea să cedeze teren sub presiunea otomană, în lipsa unui sprijin efectiv din partea suzeranului său ungur, voievodul

[39] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1933, p. 1–20, e cel care a readus în discuţie data începutului domniei lui Ştefan cel Mare, pe care a împins-o îndărăt în a doua jumătate a anului 1456; cf. N. Grigoraş, *Când a intrat Ştefan cel Mare în Moldova?*, Iaşi, 1946 (Extras din „Anuarul Liceului Naţional Iaşi pe anii 1942–1945").

[40] „Item secundo optat ipse dominus wayda a septem et duarum sedium Saxonibus, item civitate Brasso cum terra Burcza ac civitate Cybiniensi quod quicumque ab aliquibus partibus puta Turcorum seu terre Moldavie vel quibuscumque aliis hominibus dempto hoc regno Hungariae inimicicias haberent, ex tunc postquam requisiti per ipsum dominum waywodam fueritis, in sui subsidium quatuor milia hominum armatorum dare deberetis unacum Syculis..."; G. Gündisch, *Vlad Ţepeş und die sächsischen Selbstverwaltungsgebiete Siebenbürgens*, „Revue Roumaine d'Histoire", VIII, 1969, 6, p. 992.

moldovean, sprijinit, cel puţin din punct de vedere diplomatic, de suzeranul său polon, faţă de care reînnoise angajamentul vasalic la 2 martie 1462[41] — coincidenţă remarcabilă cu negocierile turco–polone mai sus evocate —, ataca Chilia concomitent cu o flotă turcă[42]. Eşecul acestei prime încercări de recuperare a Chiliei nu modifică întru nimic sensul acţiunii voievodului Ştefan, care, după ce reînnoise alianţa cu Polonia şi sub patronajul suzeranului său polon, ataca, în acelaşi timp cu turcii — cu care Polonia stabilise în prealabil legături strânse de prietenie, dacă nu chiar de alianţă —, această cheie a Dunării de Jos care era cetatea Chiliei, avanpost al Ungariei şi al Ţării Româneşti. E a spune, cu alte cuvinte, că înţelegerea polono–otomană realizată în anii 1455–1456 căpătase, la capătul câtorva ani, dimensiunea unei autentice cooperări politice şi chiar militare[43].

Această solidaritate în trei, care, în momentul critic al atacului otoman împotriva Ţării Româneşti, lăsase locul unei adevărate cooperări militare, nu avea să ia sfârşit decât ca urmare a schimbării de front a Moldovei începând cu anul 1470. Într-adevăr, din acest an, voievodul Ştefan a inaugurat seria campaniilor sale împotriva Ţării Româneşti care intrase, după 1462, în puterea sultanului; la capătul a trei ani, aceste campanii repetate aveau să-l aducă în conflict direct cu Imperiul otoman, inaugurând una din etapele cele mai însemnate ale politicii sale externe. Fapt demn de remarcat, această întorsătură a politicii Moldovei avea să o îndepărteze de Polonia şi chiar să provoace o tensiune gravă între cele două ţări, în vreme ce o apropiere se întrezărea între Moldova şi Ungaria, apropiere care în 1475 a culminat cu o adevărată alianţă antiotomană[44].

---

[41] Această adevărată reînnoire a alianţei moldo–polone din 2 martie 1462 ne este cunoscută datorită celor trei documente care au înregistrat-o şi care au fost publicate de I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 282–294.

[42] Pentru evenimentele legate de atacul flotei otomane şi al trupelor voievodului Ştefan la Chilia, vezi I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii*, Bucureşti, 1914, p. 21–28.

[43] Trei ani mai târziu, Moldova reuşea să intre în sfârşit în stăpânirea Chiliei; mânia sultanului, aţâţată de recentul său vasal, voievodul Ţării Româneşti, care fusese lipsit de una din fortăreţele sale cele mai însemnate, a fost repede potolită, probabil în urma sporirii tributului Moldovei.

[44] Pentru această nouă direcţie a politicii Moldovei şi pentru implicaţiile ei, vezi Ş. Papacostea, *La guerre ajournée: les relations polono-moldaves en 1478. Réflexions en marge d'un texte de Filippo Buonaccorsi-Callimachus*, „Revue Roumaine d'Histoire", XI, 1972, 2, p. 1–19 (articol republicat în traducere în volumul de faţă).

În concluzie: Moldova a acceptat condiţia de stat tributar al Porţii otomane în anii 1455–1456 cu consimţământul Poloniei. Legătura astfel creată între Moldova şi Poarta otomană a fost expresia unui compromis polono–turc, realizat prin mijlocirea Moldovei. Acest compromis a permis celor două puteri contractante să menţină pacea între ele şi să-şi concentreze eforturile militare în alte direcţii. În 1462, Moldova, cu consimţământul şi chiar încurajarea Poloniei, a sincronizat cu turcii acţiunea sa militară îndreptată împotriva Ungariei şi a Ţării Româneşti. Acţiunea comună din 1462 fusese precedată şi pregătită de negocieri turco–polone care avuseseră loc la începutul aceluiaşi an. Această linie de forţă a situaţiei internaţionale în Europa Răsăriteană avea să dureze până la schimbarea de front a voievodului Moldovei care, începând din 1470 şi mai direct încă din 1473, a lovit în interesele Imperiului otoman, ceea ce în cele din urmă l-a adus în conflict cu sultanul. Dar chiar şi în aceste condiţii, Polonia nu a abandonat politica ei de înţelegere cu Poarta otomană, direcţie care nu a suferit decât o scurtă întrerupere în anii care au urmat ocupării Chiliei şi Cetăţii Albe de către sultanul Baiazid al II-lea în 1484.

[**Adaos**]: Cinci ani după apariţia studiului de faţă, un document polon din anul 1597 — instrucţiunile înmânate solului Stanislav Gulski la Poarta otomană —, menţionează şi confirmă categoric asentimentul regelui Cazimir la acceptarea tributului turcesc de către Moldova. Între diversele puncte pe care ambasadorul urma să le dezvolte la Istanbul se află şi următorul: „Îi va băga în ochi şi Ţara Moldovei, că a fost sub puterea şi suzeranitatea regilor poloni, dar că atunci când numai ce regele Poloniei a avut război pe de o parte cu germanii în Prusia, iar pe de alta cu Moscova, înaintaşul împăratului a venit asupra ei. Într-adevăr, sunt la noi scrisori despre aceasta şi un dulap plin de vechi privilegii, cu omagiul Ţării Moldovei. Mai întâi, regele Cazimir, fiind ocupat cu aceste războaie, a fost îngăduit voievodului Moldovei să dea drept omagiu împăratului turcesc două mii de zloţi roşii, ca să aibă pace" ; Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XV-lea*, Bucureşti, 1979, p. 382.

ÎNTREGIRE BIBLIOGRAFICĂ

H. Inalcik, *The Question of the closing of the Black Sea under the Ottomans*, în „Arheion Ponton", 35, 1979, p. 74–710.

CU PRIVIRE LA GENEZA ŞI RĂSPÂNDIREA POVESTIRILOR SCRISE DESPRE FAPTELE LUI VLAD ŢEPEŞ*

Faima europeană de care s-a bucurat personalitatea lui Vlad Ţepeş în veacul al XV-lea, manifestată printr-o producţie literară abundentă şi răspândită în aproape întreaga Europă Centrală şi Răsăriteană, a dat naştere în istoriografia contemporană unor ample controverse în cadrul cărora au fost şi sunt discutate originea, răspândirea, limba şi, în mai mică măsură, veracitatea istorică a povestirilor despre faptele domnului Ţării Româneşti.

Începând cu lucrarea lui J.Ch. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, publicată în 1804, şi până la monografia istoricului sovietic I. S. Lurie, *Повесть о Дракуле*, apărută în 1964, specialişti în istoria şi filologia medievală şi-au consacrat activitatea cercetării multiplelor aspecte ale reflectării literare a personalităţii lui Vlad Ţepeş, fără însă ca vreuna din soluţiile oferite să întrunească o adeziune unanimă.

Însemnările de faţă, prilejuite de cercetarea unui izvor rămas în afara investigaţiilor celor care s-au ocupat de povestirile despre Vlad Ţepeş, îşi propun să aducă o contribuţie la lămurirea uneia dintre problemele controversate, anume aceea a apariţiei şi răspândirii europene a primelor texte scrise despre faptele domnului Ţării Româneşti.

Socotim că un pas înainte în elucidarea acestei probleme de istorie a culturii medievale în veacul al XV-lea poate fi realizat prin determinarea mai precisă a momentului şi a împrejurărilor generale — adică a conjuncturii politice — în care sunt semnalate în Europa *primele consemnări scrise ale tradiţiei orale despre faptele, în acelaşi timp de vitejie şi de cruzime, ale domnului muntean.*

---

* Publicat în „Romanoslavica", XIII, 1966, p. 159–167.

Cercetătorul sovietic I.S. Lurie s-a străduit în recenta şi substanţiala sa lucrare să fixeze o ordine de vechime a primelor povestiri despre Vlad Ţepeş, pentru a oferi astfel un teren solid discuţiei asupra originii şi întâietăţii unora dintre variante în raport cu celelalte[1].

S-a stabilit astfel că cel mai vechi manuscris în limba germană datează din anul 1462; că textul acestui manuscris a fost integrat în cronica austriacului Thomas Ebendorfer şi că un text similar a stat la baza *Comentariilor* lui Enea Silvio Piccolomini, a căror redactare nu poate depăşi anul morţii savantului papă, anume 1464[2]. Adăugăm că şi povestirea care stă la baza poemului lui Michael Beheim a ajuns la cunoştinţa acestuia fie în ultima lună a anului 1462, fie, mai probabil, în cursul anului următor[3].

Aşadar, *primele înregistrări scrise ale povestirilor despre Vlad Ţepeş aparţin anilor 1462–1463, deci perioadei când domnul muntean, în urma evenimentelor istorice cunoscute — campania otomană în Ţara Românească şi arestarea lui de către Matia Corvin — şi-a pierdut tronul şi a intrat într-o lungă perioadă de captivitate.*

Coincidenţa în timp a acestor două împrejurări istorice, la prima vedere lipsite de legătură — înlăturarea lui Vlad Ţepeş din domnia Ţării Româneşti prin acţiunea convergentă, deşi nu conjugată, a lui Mehmet al II-lea şi a lui Matia Corvin şi apariţia primelor texte de relatare a faptelor domnului muntean —, este fără îndoială o constatare care merită să reţină atenţia cercetătorilor şi care se cere, deci, mai îndeaproape analizată. O sumară trecere în revistă — atât cât o îngăduie sărăcia documentaţiei contemporane — a principalelor evenimente din cursul anului 1462 va înlesni înţelegerea strânsei legături dintre acţiunea politică a lui Matia Corvin şi începutul circulaţiei scrise a povestirilor despre Vlad Ţepeş.

Se ştie că domnul muntean, folosind prilejul favorabil creat de campania sultanului Mehmet al II-lea în Asia Mică, a luat, în cursul iernii 1461–1462, iniţiativa unei acţiuni militare la sudul Dunării, ale cărei rezultate erau comunicate regelui Ungariei o dată cu cererea de sprijin

---

[1] I.S. Lurie, *În legătură cu originea subiectului povestirilor din secolul al XV-lea despre Dracula (Vlad Ţepeş)*, în Rsl, X (1964), p. 5–18.

[2] I.S. Lurie, *op. cit.*, p. 9.

[3] G.C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht über den Woiwoden Wlad II. Drakul*, Bucureşti, 1903, p. 18.

împotriva ripostei otomane, despre care ştia că nu se va lăsa mult timp aşteptată[4].

Matia Corvin, ale cărui intenţii reale în această perioadă ne rămân necunoscute, transmite curiei papale, în cursul lunii mai, informaţiile primite de la solii lui Vlad şi, în vederea campaniei de ajutorare a Ţării Româneşti, primeşte subsidii atât din partea papei Pius al II-lea, cât şi a Veneţiei[5].

Realizarea unei mari coaliţii antiotomane a puterilor europene a fost una din ideile dominante ale pontificatului lui Enea Silvio, iar perspectiva unei acţiuni militare la Dunărea de Jos era considerată de el ca preludiul ofensivei generale a lumii creştine împotriva Islamului[6].

La rândul ei, Veneţia, ameninţată de marile pregătiri navale ale lui Mehmet al II-lea, pe care le ştia îndreptate împotriva posesiunilor ei din Mediterana Orientală, se pregătea să iasă dintr-o perioadă de îndelungată expectativă şi, în aşteptarea participării directe la război, subvenţiona acţiunile antiturceşti, care canalizau în alte direcţii puterea de expansiune a Imperiului otoman[7].

Beneficiar al unor însemnate subsidii pecuniare destinate finanţării intervenţiei sale militare în Ţara Românească, în sprijinul lui Vlad Ţepeş, Matia Corvin intră în campanie la sfârşitul lunii iulie 1462; etapele prelungite ale unei înaintări căreia i-au trebuit mai mult de trei luni pentru a parcurge drumul de la Buda la Braşov aruncă o puternică îndoială asupra sincerităţii intenţiei regelui Matia de a intra într-adevăr în război

---

[4] Scrisoarea adresată la 11 februarie 1462 din Giurgiu de Vlad Ţepeş lui Matia Corvin, editată de I. Bogdan, *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui*, Bucureşti, 1896, p. 78–81: „... Turci et Bulgari interempti sunt in numero XXIII^{m} VIII^{c} et LXXXIII, exceptis qui in domibus combusti sunt, vel quorum capita officialibus nostris non sunt presentata".

[5] W. Fraknoi, *Mathias Corvinus König von Ungarn 1458–1490*, Budapesta, 1891, p. 91–92.

[6] Pregătirile în vederea organizării unei cruciate antiotomane şi în genere politica orientală a papei Pius al II-lea au fost analizate în ultimul timp de istoricul italian Gioachino Paparelli, *Enea Silvio Piccolomini, Pio II*, Bari, 1950, în capitolele XV şi XVI (*La crociata del latino... e quella delle armi*); se va vedea în rândurile de mai jos legătura dintre aceste preocupări politice ale papei şi apariţia în *Comentariile* sale a legendelor despre cruzimile lui Vlad Ţepeş.

[7] Fr. Babinger, *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, München, 1962, p. 261.

cu turcii printr-o campanie de restaurare în Ţara Românească. Atent la conflictul său cu împăratul Frederic al III-lea de Habsburg, care, sprijinit în Ungaria de un partid puternic, recrutat din rândurile magnaţilor unguri, revendica pentru sine coroana Sf. Ştefan, Matia nu avea intenţia de a lua asupră-şi riscurile unei confruntări militare cu Imperiul otoman, atât timp cât un atac dinspre Apus îi putea periclita în orice clipă poziţia în Ungaria însăşi[8].

De altminteri, când Matia Corvin ajunsese în punctul cel mai avansat al înaintării sale — Braşovul —, trecuseră mai bine de două luni de când unele din autorităţile ardelene încheiaseră acorduri cu Radu cel Frumos, noul domn instalat de turci[9].

Soluţia înţelegerii cu Radu, deci de acceptare a faptului împlinit — instaurarea dominaţiei otomane asupra Ţării Româneşti —, i s-a părut, fără îndoială, preferabilă lui Matia Corvin în conjunctura politică existentă. În aceste împrejurări politice s-a născut conflictul dintre regele Ungariei şi domnul Ţării Româneşti, acum pribeag în Transilvania.

Împrejurările imediate ale acestui conflict, care, în decurs de câteva luni, a transformat o legătură de colaborare politică şi militară, adusă şi la cunoştinţa unora dintre puterile europene şi sprijinită de acestea, într-o duşmănie cel puţin tot atât de notorie, ne rămân încă necunoscute din pricina sărăciei izvoarelor de care dispunem în stadiul actual al documentaţiei. Dar concluzia acestui conflict este îndeobşte cunoscută: arestarea şi întemniţarea lui Vlad Ţepeş, în momentul în care campania de restaurare a sa în domnie şi de alungare a turcilor din Ţara Românească era pe punctul de a începe (noiembrie 1462).

Date fiind însă antecedentele diplomatice amintite mai sus, această întorsătură radicală a cursului politicii lui Matia Corvin nu putea rămâne un simplu episod al raporturilor dintre regele Ungariei şi domnul Ţării Româneşti. Interesul general cu care a fost urmărită în Europa lupta lui Vlad Ţepeş împotriva turcilor şi concursul pecuniar acordat lui Matia

[8] Pentru conflictul dintre Frederic al III-lea şi Matia Corvin, care nu s-a încheiat decât în 1463 prin ratificarea tratatului încheiat între cei doi adversari în anul precedent, vezi W. Fraknoi, *op. cit.*, p. 95; realizarea acestui acord se datorează în mare parte acţiunii diplomatice a papei Pius al II-lea, doritor să-l elibereze pe Matia Corvin de preocupările sale în Europa Centrală, pentru a-l îndruma spre lupta antiotomană.

[9] Hurmuzaki, vol. XV, p. 58; cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1937, p. 141.

Corvin de Roma şi Veneţia[10] pentru sprijinirea acestei lupte, a cărei însemnătate europeană era astfel recunoscută, impuneau o explicaţie publică subitei şi radicalei modificări politice care s-a încheiat nu numai cu întemniţarea lui Vlad Ţepeş, dar şi cu renunţarea la acţiunea militară antiotomană. Referindu-se la arestarea şi întemniţarea lui Vlad Ţepeş de către Matia Corvin, N. Iorga scrie: „Trebuia o îndreptăţire pentru această nedreptate. Se născociră astfel scrisori, pe care le-ar fi adresat, în noiembrie, Vlad, din Ardeal, de la Cisnădie (Rotel, Rivethel), Sultanului... , ca şi Marelui Vizir şi domnului Moldovei" [11]. Interceptată de oamenii lui Matia Corvin, scrisoarea, autentică sau plăsmuită[12], adresată de Vlad Ţepeş sultanului, i-a slujit regelui Ungariei ca act de justificare imediată în faţa celor ce aveau dreptul să-i ceară socoteală pentru că avansaseră subvenţii băneşti, anume papa Pius al II-lea şi Veneţia. Matia Corvin i-a transmis papei textul pretinsei scrisori de trădare a lui Vlad Ţepeş, text care nu s-a păstrat decât în *Comentariile* lui Enea Silvio. Veneţiei, regele Ungariei i-a trimis explicaţiile de rigoare, dacă nu şi o altă copie a scrisorii. La 26 noiembrie 1462, solul veneţian vestea conducerii republicii arestarea lui Vlad Ţepeş, iar nu mult timp după aceea i se trimitea solului confirmarea primirii acestei înştiinţări, precum şi a unei scrisori trimise în aceeaşi chestiune de însuşi Matia Corvin[13].

---

[10] Merită să fie subliniat faptul că solul veneţian Tommasi l-a însoţit pe Matia Corvin de-a lungul întregii sale „campanii", care s-a încheiat la Braşov; vezi N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 142.

[11] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 141.

[12] Autenticitatea scrisorii, pusă la îndoială de G.C. Conduratu, *op. cit.*, p. 154 şi contestată printre alţii de N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 141–142, a fost susţinută de curând, fără argumente de altminteri, de Fr. Babinger, *Maometto il Conquistatore e il suo tempo*, Torino, 1957, p. 312.

[13] „... casum retentionis Draguli olim voivode... *circa quam rem idem serenissimus Rex etiam per suas litteras nobis scripsit*" (s.n.); Nagy Iván şi B. Nyáry Albert, *Magyar diplomacziai emlékek, Mátyá király korából 1458–1490*, vol. I, Budapesta, 1875, p. 172. Că senatul veneţian nu s-a declarat satisfăcut de explicaţiile furnizate de Matia Corvin se poate constata din instrucţiunile date la 18 aprilie 1463 — aşadar, cinci luni după întemniţarea lui Vlad Ţepeş — solului trimis la Matia Corvin. Într-adevăr, senatul veneţian cerea o informare completă asupra împrejurărilor care au provocat hotărârea lui Matia Corvin: „Studiosus eris intelligere conditiones regni illius, *et in specie volumus quod nos advises qualiter se habuit negocium Dragulli Vallachiae* (s.n.), dando nobis advisationem de illo qui impresentiarum reperitur vayvoda in partibus illis... "; *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, XXII, Zagreb, 1891, p. 241.

Aşadar, abia înapoiat din „campania" al cărei singur „succes" a fost întemniţarea domnului refugiat în Transilvania, Matia Corvin întreprinde la sfârşitul anului 1462 şi la începutul celui următor o acţiune diplomatică de explicaţii, dacă nu chiar de justificare faţă de cei care investiseră nu numai nădejdi, dar şi însemnate mijloace pecuniare în această încercare de stăvilire a expansiunii otomane în Europa.

Iată de ce apariţia primelor înregistrări scrise ale povestirilor despre Vlad Ţepeş în aceeaşi perioadă în care s-a produs întemniţarea domnului muntean şi campania de justificare a lui Matia Corvin nu pot fi considerate o coincidenţă fortuită. Apariţia, la sfârşitul anului 1462 şi în cursul anului 1463, a primelor texte cu relatarea faptelor lui Vlad Ţepeş — *manuscrisul de la Viena*, încorporat în cronica lui Thomas Ebendorfer, *Comentariile* lui Enea Silvio Piccolomini şi *Povestirea în versuri* a lui Michael Beheim[14] — nu constituie, aşadar, decât *un aspect al campaniei propagandistice menite să acopere abandonarea de către regele Ungariei a acţiunii antiotomane la îndeplinirea căreia se angajase.*

Cercetarea izvoarelor contemporane ne îngăduie însă să coborâm discuţia din domeniul ipotezelor pe terenul mult mai solid al documentaţiei istorice.

---

[14] În versiunea lui Michael Beheim, apar concomitent cele două teze fundamentale ale justificării lui Matia Corvin: înţelegerea lui Vlad Ţepeş cu turcii şi cruzimile comise de el. Cea mai mare parte a poemului este consacrată expunerii cruzimilor lui Ţepeş (primele 950 de versuri); a doua parte (ultima sută de versuri) expune trădarea şi arestarea domnului muntean.

În mintea lui Vlad, încolţeşte ideea înţelegerii cu Mehmet al II-lea, căruia îi trimite o solie; propunerea sa este acceptată de sultan, din partea căruia obţine iertarea, cu condiţia prinderii şi predării lui Matia Corvin:

„Ich will versuchen, ob es döcht,
«das ich sein huld erwerben mocht»,
also (ge)dacht der fraiser.
Er schikt sein potschafft da zu hant
dar er denselben haiden vant,
disem türkischen kaiser
Liess er sagen die mere:
welt er in nemen zu genat
und im vergeben solche tat,
misshandelung und swere
Dy er wider in het getan,
daz welt er in er gegen schan
und allez pringen wider:
Kung Matiasch von Ungarn her
und auch sein pesten ret, welt er
pringen und richten nider
Und geben in sein hande,
der Türk im widerumb enpot:
tet er das, so het er genat
sciner schuld allersande".
(G.C. Conduratu, *op. cit.*, p. 53).

În cursul anului 1462 şi la începutul anului următor, vreme în care s-au petrecut evenimentele amintite mai sus, s-a desfăşurat misiunea diplomatică în Europa Răsăriteană a legatului papal Nicolae de Modrussa[15].

Însărcinat cu o importantă misiune legată de proiectul de cruciată antiotomană al lui Pius al II-lea, al cărui colaborator apropiat era, Nicolae de Modrussa soseşte la Buda pentru a purta negocieri cu Matia Corvin. Aici a avut prilejul nu numai să-l vadă personal pe Vlad Ţepeş, a cărui înfăţişare fizică o descrie[16], dar şi să audă din gura regelui Ungariei însuşi relatarea actelor de cruzime ale domnului muntean. Reprodusă succint în textul lucrării lui Nicolae de Modrussa, *Historia de bellis Gothorum* — rămasă până în zilele noastre inedită, cu excepţia câtorva fragmente reduse —, relatarea lui Matia Corvin atestă *interesul direct* al regelui în consemnarea şi difuzarea povestirilor despre cruzimile lui Vlad Ţepeş.

„Povestea regele, confirmat fiind de secretarii care asistau la descriere, că patruzeci de mii de oameni de ambele sexe şi de vârste diferite, care aparţineau facţiunii potrivnice, au fost cu *puţin timp înainte* <s.n.> ucişi din porunca acestuia <a lui Vlad Ţepeş> prin cele mai rafinate suplicii. Pe unii i-a ucis frângându-i sub roţile carelor, pe alţii despuiaţi, jupuindu-le pielea până la măruntaie, pe alţii aşezaţi în ţepe şi fripţi pe cărbuni încinşi puşi sub ei, pe alţii străpungându-i cu ţepe prin cap, prin piept, prin ombilic sau, ceea ce e josnic chiar şi numai de povestit, prin şezut şi prin mijlocul măruntaielor până sus în gură; şi, pentru ca nici o formă de cruzime să nu lipsească, împlânta în ambii sâni ai mamelor ţepe şi înfigea în acestea pe copiii lor; în sfârşit, pe alţii îi ucidea prin alte chipuri, cât se poate de cumplite, torturându-i mai înainte cu felurite cazne, pe care cruzimea atroce a celui mai groaznic tiran a putut să le născocească"[17].

---

[15] G. Mercati, *Notizie varie sopra Niccolo' Modrusssiense*, în *Opere Minori*, vol. IV, Città del Vatticano, 1937, p. 217–218. Unele informaţii din textul lui Nicolae de Modrussa, privitoare la lupta lui Vlad Ţepeş cu turcii, au fost folosite în articolul lui B. Cîmpina, *Victoria oştii lui Ţepeş asupra sultanului Mehmed al II-lea*, în „Studii", XV (1962), 3, p. 545–546.

[16] Merită a fi subliniată corespondenţa desăvârşită între portretul literar al lui Vlad Ţepeş în textul lui Nicolae de Modrussa şi cunoscutul portret anonim păstrat în castelul Ambras din Tirol.

[17] Reproducem integral fragmentul referitor la Vlad Ţepeş din textul lui Nicolae de Modrussa. După o scurtă expunere asupra originii şi limbii românilor, autorul continuă astfel: „Horum tyrannum Draculum nomine, quo ipsi demonem appellant, dum Pii secundi pontificis maximi apud Hunnorum regem legati essemus, captivum vidimus, non

Povestirea regelui Matia Corvin, sumar relatată de episcopul Nicolae de Modrussa, ne apropie cu un pas de intenţia din care s-au născut cele dintâi texte scrise ale povestirilor despre Vlad Ţepeş şi înlesneşte în acelaşi timp explicarea largii lor difuzări în Europa. Apariţia primelor înregistrări scrise ale acestor povestiri a fost nu un act de creaţie literară gratuită, ci un instrument de propagandă în mâna regelui Ungariei. Nimic altceva decât o finalitate politică precisă şi evidentă nu poate explica brusca trezire a sensibilităţii regelui Matia Corvin la sfârşitul anului 1462 sau în cursul anului următor, când relata prelatului catolic „grozăviile" comise de acelaşi Vlad Ţepeş, pe care nu mult timp înainte îl considerase

---

quidem procero admodum corpore sed membroso sane ac valido, truci vultu atque horrendo, pregrandi et aduncо naso, inflatis naribus, tenui et modice rubenti facie, in qua glaucos patentesque oculos extantia opido cillia vallabant et nigrantia multo villo supercilia minaces ostentabant; abrasis preterea genis mentoque omni, superiorum labrorum parte dumtaxat excepta. Tumentia tempora testae molem augebant. Taurinum collum erectam cervicem latis connectebat humeris, ad quos subnigri crispantes capilli pertinebant. Narrabat rex, fidem notariis facientibus qui descriptioni intenderant, quadraginta hominum milia promiscui sexus atque actatis, qui contrarie factionis essent, iussu ipsius per exquisita supplicia paulo ante necata. Hos carrorum confractos rotis, illos detracta pelle viscere nudatos, alios verubus impositos subiectisque assatos prunis, alios trans caput, trans pectus alios, nonnullos per umbilicum, aliquos ab immo sedis (quod dictu quoque faedum est) per media viscera ad summum os stipitibus transfixos, et ne ullum deesset feritatis argumentum, matribus utroque in ubere infixos palos atque in illis natos impositos, aliosque aliis dirissimis enectos exemplis per varia prius tormenta excruciatos, quecumque immanissimi tyranni seva crudelitas potuit excogitare...

... Hoc in flexu tercio anno Pii secundi pontificis maximi impurissimus Mahumetus Turcorum imperator, a compluribus Vlacchorum proceribus adversus tyrannum eorum Draculum nomine sollicitatus, Istro transmisso cum centum et quinquaginta pugnatoribus (corect: milibus pugnatorum) totam per Vlacchiam, diu illum persequutus, et tandem in quodam monte eum nactus obsedit; in quo se Vlacchus, natura loci fretus, cum viginti quator milibus qui cum sponte sequuti fuerant concluserat; ubi cum sibi tandem vel fame pereundum cerneret vel in manus truculentissimi hostis deveniendum, utrumque fortibus viris turpissimum ratus memorandum facinus ausus est. Advocatis enim militibus et statu rerum ante oculos posito, facile eis persuasit ut partitis copiis hostium castra invaderent et vel fortiter pugnando cum laude et gloria occumberent, vel, si fortuna ceptis favisset, hostem inaudito exemplo ulciscerentur. Itaque nonnullis Turcorum ducibus usus quos incautius palantes sub vesperum exceperat, prima noctis vigilia cum parte copiarum vallo perrupto castra Turci igressus ac tota nocte fulminis instar per omnia discurrens plurima cede affecit. Quod si vel alteri ex ducibus, cui reliquam copiarum manum crediderrat, tantumdem animi fuisset, vel Turci monita imperatoris, quibus sepius iussi fuerant ob nocturnos tumultus stationes non deserere, negligentius servassent, maximam procul

demn de a fi ajutat şi pentru sprijinirea căruia solicitase concursul papei şi al Veneţiei. Şi tot astfel se explică apariţia în ultima operă a papei Pius al II-lea a presupusei scrisori de trădare a lui Vlad Ţepeş şi a povestirilor despre cruzimile lui, precum şi difuzarea, la sfârşitul anului 1462 şi în

---

dubio clarissimamque victoria Vlacchus portasset. Sed cum nec sotius ductor altera ex parte, ut institutum erat, castra aggredi auderet, nec Turci ob eam rem minus strenue sua loca tutarentur, Draculus incredibili strage edita, non multis adeo ut in tanto discrimine suorum amissis, compluribus tamen sauciatis, antequam dies illucesceret castra hostium egressus ad eosdem se montes recepit, nemine persequi audente: tantum et laboris et teroris cunctis incusserat. Exploratum habeo eam his qui huic prelio interfuere, Imperatorem Turcorum per eam noctem suis desperantem rebus, clam castra deseruisse seque iam turpissime fugae commisissae, secuturus (corect: secuturum) nimirum iter, ni castigatus ab amicis et pene invitus retractus, illucescente mox die castra sua immota prospexisset. In quae reversus cum et gravem suorum vidisset plagam et Hunos Draculo ferre suppetias accepisset, redire qua venerat festinavit Istrumque eodem in loco remensus est, ex quo flumen viam in arctoum deflectit... "

[Traducerea]: „Pe tiranul acestora (al valahilor) Dracul, nume cu care ei numesc diavolul, l-am văzut captiv, pe când îndeplineam funcţia de legat al papei Pius al II-lea pe lângă regele Hunilor (al ungurilor); (era) nu foarte înalt de statură, dar foarte vânjos şi puternic, cu înfăţişarea crudă şi înfiorătoare, cu nasul mare şi acvilin, nările umflate, faţa subţire şi puţin roşiatică, în care genele foarte lungi înconjurau ochii verzi şi larg deschişi, iar sprâncenele negre şi stufoase îi arătau ameninţători; faţa şi bărbia erau rase, cu excepţia mustăţii. Tâmplele umflate sporeau volumul capului. Un gât ca de taur lega ceafa înaltă de umerii laţi pe care cădeau plete negre şi încârlionţate.

Povestea regele... " (vezi citatul în textul articolului, la p. 133).

... (Se descrie cursul Dunării): „La acest cot, în anul al treilea al pontificatului lui Pius al II-lea, necuratul împărat al turcilor, chemat de mulţi boieri valahi împotriva tiranului lor, pe nume Dracul, trecând Dunărea cu 150 000 de ostaşi, l-a urmărit pe acela prin întreaga Valahie timp îndelungat şi, în cele din urmă, l-a asediat, aflându-l (ascuns) într-un munte oarecare, în care valahul, sprijinit de natura locului, se închisese cu 24 000 de oameni, care îl urmaseră de bună voie. Unde, când şi-a dat seama că sau va pieri de foame, sau va cădea în mâna preacrudului duşman şi socotind că ambele eventualităţi sunt nedemne de oameni viteji, a îndrăznit să comită o faptă demnă de a fi amintită. Chemându-i, aşadar, pe ostaşi şi înfăţişându-le situaţia, i-a convins uşor să invadeze tabăra duşmană cu trupele-i împărţite şi fie să cadă vitejeşte în luptă, cu glorie şi cinste, fie, dacă soarta va fi favorabilă acestei iniţiative, să se răzbune împotriva duşmanului într-un chip nemaipomenit. Aşadar, folosindu-se de câteva căpetenii turceşti pe care le-a prins spre amurg pe când rătăceau în chip imprudent, a pătruns la începutul nopţii cu o parte a trupelor în tabăra turcească, străpungând fortificaţiile, şi în tot cursul nopţii, alergând ca un fulger în toate direcţiile, a făcut măcel mare; încât, fie dacă celălalt dintre comandanţi, căruia îi încredinţase restul trupelor, ar fi avut tot atâta curaj, fie dacă turcii s-ar fi conformat mai puţin strict poruncilor repetate ale împăratului de a nu părăsi garnizoanele

cursul anului următor, la curtea din Viena, a relatărilor despre faptele domnului muntean, cu cele două argumente de bază ale propagandei lui Matia Corvin: înţelegerea lui Vlad cu turcii şi monstruozităţile comise de el. Tot la Viena a luat cunoştinţă şi Michael Beheim despre isprăvile celui căruia îi va dedica unul din poemele sale intitulat „Despre o fiară pe nume Dracul Vodă", care reflectă punctul de vedere al curţii din Buda.

Este evident că la baza povestirilor despre Vlad Ţepeş din *Comentariile* papei Pius al II-lea, redactate în anii 1462–1463, s-a aflat un *text scris* şi că *acest text i-a fost transmis de Matia Corvin*, poate în acelaşi timp cu scrisoarea lui Vlad Ţepeş către Mehmet al II-lea. Corespondenţa, sau mai degrabă cvasi-identitatea, dintre textul lui Enea Silvio şi textul cuprins în cronica lui Thomas Ebendorfer[18] dovedeşte existenţa unui izvor comun, a unui text scris, răspândit concomitent în mai multe direcţii în anii 1462–1463.

Acelaşi text a stat şi la baza prelucrărilor ulterioare, întocmite aproximativ două decenii mai târziu, în împrejurări istorice modificate, asupra cărora nu insistăm în cadrul articolului de faţă[19].

---

din pricina ciocnirilor nocturne, valahul ar fi dobândit fără îndoială cea mai mare şi strălucită victorie. Dar întrucât nici celălalt comandant nu a îndrăznit să atace tabăra din cealaltă parte, după cum fusese stabilit, şi din această pricină nici turcii nu au păzit cu mai multă străşnicie locurile lor, Dracul, după ce a provocat un măcel de necrezut, fără a pierde într-o ciocnire atât de mare pe mulţi dintre ai săi, dintre care totuşi foarte mulţi au fost răniţi, a părăsit tabăra duşmană înainte de zorii zilei şi s-a reîntors în aceiaşi munţi (de unde venise), fără ca vreunul să îndrăznească a-l urmări, într-atât le dăduse de furcă şi vârâse groaza în toţi. Am aflat, cercetându-i pe cei care au participat la această luptă, că împăratul turcilor, pierzând în acea noapte orice încredere în privinţa situaţiei sale, a părăsit în ascuns tabăra, luând-o la fugă în chip ruşinos şi ar fi continuat drumul, dacă, dojenit de prieteni şi adus îndărăt aproape împotriva voinţei sale, nu ar fi văzut în zorii zilei tabăra pe locul ei. Înapoiat în tabără, după ce a văzut marea pierdere suferită de ai săi, şi aflând că ungurii aduc întăriri Draculuí, s-a grăbit să se întoarcă pe unde venise şi a trecut Dunărea în acelaşi loc de unde fluviul îşi îndreaptă cursul spre nord" ; G. Mercati, *Notizie varie sopra Niccolò Modrussiense*, în *Opere Minori*, vol. IV, Cittàdel Vaticano, 1937, p. 247–249.

[18] I. S. Lurie, *În legătură cu originea subiectului povestirilor din secolul al XV-lea despre Dracula (Vlad Ţepeş)*, Rsl, X (1964), p. 49 şi J. Striedter, *Die Erzählung vom walachischen Vojvoden Drakula in der russischen und deutscher Überlieferung*, în „Zeitschrift für Slavische Philologie", XXIX (1961), 2, p. 406.

[19] Puţin probabilă pare ipoteza lui I.S. Lurie, potrivit căreia la baza tuturor tipurilor de legende despre Vlad Ţepeş se află o tradiţie orală, alterată în diverse sensuri — prin adăugiri şi amputări, prin modificarea amănuntelor şi mai ales a soluţiilor diverselor

În concluzie, povestirile scrise despre Vlad Ţepeş nu pot fi considerate o cronică internă a Ţării Româneşti şi nici înregistrări independente ale tradiţiei orale. Tradiţia orală despre faptele lui Vlad Ţepeş a început să fie consemnată scris în anii 1462–1463, la curtea lui Matia Corvin şi din iniţiativa lui. Tot regelui Ungariei, căruia povestirile despre cruzimile lui Vlad Ţepeş i-au slujit ca material propagandistic complementar pe lângă „scrisoarea de trădare" a lui Vlad Ţepeş, i se datorează rapida difuzare europeană a acestui text, care a fost integrat în *Comentariile* papei Pius al II-lea şi în manuscrisul german de la Viena, încorporat ulterior cronicii lui Ebendorfer.

Curtea lui Matia Corvin din Buda a fost, aşadar, centrul de iradiere în Europa atât a primei serii de texte privitoare la faptele lui Vlad Ţepeş, puse în circulaţie în anii 1462–1463, cât şi a celei de-a doua, adaptată la modificările petrecute între timp şi alcătuită din broşurile tipărite în limba germană în deceniul 1480–1490 şi din versiunea rusă, care aparţine aceleiaşi perioade.

---

episoade — cu prilejul transpunerii lor în scris. Fireşte că dificultăţile reducerii la acelaşi izvor a unor texte care, în ciuda unui evident fond comun, oferă numeroase deosebiri — uneori esenţiale — sunt foarte mari şi de natură să determine căutarea altei soluţii, de pildă aceea mai sus amintită. Fără a anticipa asupra unei cercetări viitoare, semnalăm doar că, după părerea noastră, criteriul cel mai potrivit de grupare şi deosebire a diferitelor tipuri de înregistrări scrise ale povestirilor despre Vlad Ţepeş nu este limba în care au fost redactate scrierile, ci *timpul căruia le aparţin*. Socotim că o distincţie marcată trebuie făcută între prima serie de scrieri, apărute în anii 1462–1463, în împrejurările analizate în paginile anterioare, şi a doua, mai târzie, din perioada următoare reaşezării lui Vlad Ţepeş în domnie, căreia îi aparţin numeroasele *broşuri germane tipărite*, apărute în deceniul 1480–1490, şi *versiunea rusă*. Este ceea ce s-ar putea numi o „a doua ediţie", revizuită, în împrejurări asupra cărora ne propunem să revenim ulterior; în această privinţă, unele date interesante se află în lucrările cercetătoarei maghiare Hubay Ilona, neluate în seamă de cei ce s-au ocupat mai de curând de problema povestirilor despre Vlad Ţepeş: *Egykorú újságlap Drakula vajdáról* (Foaie contemporană despre voievodul Dracula), Budapesta, 1948 şi *Magyar és magyar vonatkozásu röplakok, ujságlapok, röpiratok az Országos Széchényi könyvtárban 1480– 1718* (Foi volante, gazete şi pamflete ungureşti sau privitoare la Ungaria, păstrate în Biblioteca Naţională din Budapesta 1480–1718), Budapesta, 1948, p. XX. Autoarea socoteşte cu drept cuvânt că în spatele activităţii de publicare a uneia dintre „relatările germane cele mai căutate în veacul al XV-lea" — povestirile despre Vlad Ţepeş — „se află probabil mâna lui Matia Corvin". Şi J. Striedter, *op. cit.*, p. 412, constată existenţa a „două straturi" în consemnările scrise ale povestirilor despre Vlad Ţepeş, unul datat de el în perioada imediat următoare anului 1460, altul, aproximativ două decenii mai târziu.

N. Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976.

M. Cazacu, *L'historie du prince Dracula en Europe Centrale et Orientale (XVe siècle)*, Genève, 1988.

Ştefan Andreescu, *Vlad Ţepeş (Dracula), între legendă şi adevăr istoric*, ed. a II-a revăzută, Bucureşti, 1988.

RELAŢIILE INTERNAŢIONALE ALE MOLDOVEI ÎN VREMEA LUI ŞTEFAN CEL MARE*

Când, în luna aprilie 1457, Ştefan a preluat domnia, Moldova continua să formeze obiectul tendinţelor concurente de expansiune şi dominaţie ale Ungariei şi Poloniei la Dunărea de Jos şi Marea Neagră.

Cadrul extern al politicii Moldovei rămăsese dominat de aceşti factori din vremea constituirii ţării ca stat de-sine-stătător, cu deosebirea că poziţia ei faţă de cei doi vecini rivali se degradase considerabil ca urmare a luptelor pentru domnie dintre succesorii lui Alexandru cel Bun. Sprijiniţi de câte o facţiune boierească, dar instauraţi adeseori la putere cu concursul oştilor polone sau ungare, voievozii care s-au succedat la conducerea ţării după moartea lui Alexandru cel Bun au plătit greu concursul străin, inclusiv prin concesii teritoriale; dintre acestea, cea mai grav resimţită a fost cea a Chiliei, unde, din 1448, se instalase o garnizoană ungară.

O întreagă etapă a politicii externe a Moldovei lui Ştefan s-a desfăşurat în lupta pentru recuperarea poziţiilor pierdute şi recâştigarea libertăţii de acţiune a ţării, simţitor îngrădită în deceniile anterioare. În centrul acţiunii lui Ştefan şi al desfăşurărilor de politică internaţională în care Moldova a fost implicată în această primă etapă s-a aflat Chilia, punct de control al principalului drum continental de comerţ între lumea asiatică şi cea europeană prin Marea Neagră, sursă însemnată de venituri comerciale şi vamale, poziţie strategică dominantă la Dunărea de Jos.

Timp de 30 de ani, din 1459, anul reconcilierii cu Polonia, şi până în jurul anului 1489, sfârşitul războiului cu turcii, politica externă a lui Ştefan a fost dominată de problema recuperării şi apoi a apărării Chiliei împotriva puterilor care o râvneau şi, direct legat de aceasta, de lupta pentru afirmarea Moldovei ca stat pontic.

---

* Publicat în „Revista de istorie", 35, 1982, 5–6, p. 607–638

Restabilirea legăturilor cu Polonia (1459). Redobândirea Chiliei (1465). Instaurat în domnie cu concursul militar al domnului Ţării Româneşti, Vlad Ţepeş, Ştefan s-a desprins curând de forţele externe care îi asiguraseră succesul, pentru a readuce ţara la alianţa tradiţională cu Polonia. Revenirea la alianţa polonă era dictată nu numai de considerente de tradiţie politică, dar şi de ţelul prioritar fixat de Ştefan politicii sale externe — recuperarea Chiliei. Sprijinul Regatului polon, cu concursul căruia Moldova îşi asigurase deschiderea spre lumea pontică şi dunubiană, în detrimentul poziţiilor deţinute de Ungaria şi Ţara Românească, era absolut necesar pentru reintrarea în stăpânirea Chiliei.

În calea reconcilierii se afla însă o piedică: domnul izgonit din scaun şi redevenit pretendent, Petru Aron, şi grupul de boieri care îl precedaseră sau îl însoţiseră în pribegie, în frunte cu logofătul Mihu, a cărui fidelitate faţă de Coroana polonă îi asigurase o largă audienţă în cercurile conducătoare ale regatului. Cum încercarea timpurie a lui Ştefan de a-şi atinge ţelul prin intermediul logofătului Mihu (septembrie 1457) a eşuat, domnul a recurs la mijloace militare pentru a smulge recunoaşterea din partea Regatului polon.

Incursiunile întreprinse în teritoriul polon au avut caracterul unor acţiuni de represalii împotriva regatului vecin care, tolerând şederea lui Petru Aron în apropierea frontierei, îşi manifesta intenţia de a interveni în ţară pentru a-l restaura pe domnul pribeag. În aceste condiţii, Ştefan nu putea decât să persevereze în acţiunea întreprinsă şi să-şi consolideze legăturile cu forţele pe care se rezemase la început; privilegiul acordat braşovenilor (13 martie 1458) e, în acelaşi timp, indiciul acestor legături confirmate cu Regatul ungar şi al impasului în care continuau să se afle iniţiativele noului domn în direcţia Poloniei. Între această dată şi începutul lunii aprilie a anului următor, acţiunile militare şi iniţiativele diplomatice ale lui Ştefan au sfârşit prin a provoca modificarea dorită în atitudinea Regatului polon, mult prea angajat în războiul cu Ordinul teutonic (1454–1466), declanşat cu câţiva ani în urmă în legătură cu noul efort al Poloniei de a-şi asigura legătura directă cu Marea Baltică, pentru a se lăsa atras într-un nou şi primejdios conflict în Moldova.

Actul care consemnează înţelegerea lui Ştefan cu Cazimir exprimă fidel poziţia internaţională foarte modestă la care fusese redusă Moldova de convulsiunile politice care urmaseră morţii lui Alexandru cel Bun. În schimbul îndepărtării lui Petru Aron de la hotar, nu însă şi al izgonirii sale din Polonia, unde mai putea sluji ca mijloc de presiune, Ştefan se angaja să-l recunoască pe Cazimir drept singur suzeran şi se îndatora să interzică orice incursiune în teritoriile polone învecinate, să furnizeze ajutor militar regelui împotriva tuturor adversarilor, inclusiv a păgânilor, adică a tătarilor, să-i lase în stăpânire cetatea Hotin cu venitul vămilor, să asigure drum liber negustorilor regatului în ţara sa: mai mult decât atât, Ştefan se îndatora faţă de rege să restituie bunurile confiscate ale boierilor care îl însoţiseră în pribegie pe Petru Aron şi îl slujeau „cu asentimentul domnului nostru regele" şi care, înapoiaţi în ţară, urmau să devină o garanţie de fidelitate faţă de Polonia (convenţie încheiată la Overchelăuţi pe Nistru, la 4 aprilie 1459).

Conformându-se înţelegerii, care avea să ofere cadrul tuturor convenţiilor moldo–polone ulterioare, cât timp s-a menţinut direcţia de politică externă adoptată în 1459, Ştefan acordă un nou salvconduct logofătului Mihu (12 iunie 1460), făgăduindu-i să-i confirme toate stăpânirile din Moldova, emite un nou larg privilegiu în favoarea negustorilor din Lemberg (3 iulie 1460) şi trimite un corp de oaste în sprijinul lui Cazimir împotriva Ordinului teutonic, fapt care avea să determine înscrierea numelui său, de partea polonă, între principalii beligeranţi cu care Ordinul încheie pacea de la Toruń (19 octombrie 1466).

Restabilirea vechilor legături cu Polonia însemna îndepărtarea lui Ştefan de aliaţii săi iniţiali, Ungaria şi Ţara Românească. Primele indicii ale acestor raporturi deteriorate vin de la Vlad Ţepeş care, în octombrie 1460, cerea saşilor şi secuilor să-l ajute cu trupe în cazul în care ar fi fost atacat din partea Moldovei sau a Imperiului otoman. Încă din anul următor, 1461, apar şi manifestările timpurii ale conflictului cu Ungaria, unde Petru Aron îşi transferase nădejdile de recâştigare a domniei; expediţia lui Ştefan, semnalată în acest an de letopiseţele interne, a avut desigur caracterul unor represalii împotriva celor care îi găzduiau adversarul.

Faptul care a transformat acest conflict potenţial într-un antagonism acut a fost declanşarea ostilităţilor antiotomane de către domnul Ţării Româneşti în iarna anului 1461–1462. Acţiunea lui Vlad Ţepeş şi înfruntarea lui

cu sultanul au găsit cele două țări române prinse în sisteme de interese și angrenaje internaționale opuse: în vreme ce Țara Românească, aliată a Ungariei, își desfășura acțiunea în cooperare cu coaliția antiotomană înființată la congresul de la Mantua (1459), Moldova lui Ștefan strângea legăturile cu Polonia, a cărei opoziție de interese cu Ungaria o orienta tot mai puternic spre o înțelegere tacită cu Imperiul otoman. La începutul anului 1462 — așadar, în ajunul campaniei otomane împotriva Țării Românești —, Polonia și Imperiul otoman erau angajate în intense negocieri, destinate să reglementeze pe baze amicale interesele celor două state, dacă nu chiar să elaboreze un tratat, în sistemul de garanții al căruia, Caffa genoveză, de unde ne parvine informația, cerea să fie integrată.

În aceeași vreme și în perspectiva acelorași desfășurări iminente la Dunărea de Jos a avut loc o nouă reglementare a raporturilor dintre Moldova și Polonia, consacrată de un șir de acte. La 2 martie 1462, din Suceava, invocând tradiția de politică externă a predecesorilor săi în domnia Moldovei, Ștefan se angaja solemn să presteze jurământul de credință regelui polon, recunoscut ca unic suzeran, să repudieze eventualele angajamente externe anterioare, contrare intereselor polone, și să dea ajutor militar regatului împotriva tuturor adversarilor săi. Dar, dincolo de aceste clauze generale, actul emis de Ștefan prevedea și îndatorirea de a nu înstrăina nici o parte a teritoriului țării și de a recupera teritoriile înstrăinate, aluzie evidentă la Chilia, care relevă sensul întreg al negocierilor desfășurate și acordurile realizate între Polonia și Moldova în primele luni ale anului 1462. În aceeași zi, mitropolitul și boierii țării confirmau, printr-un act separat, angajamentul de fidelitate față de regele și Coroana polonă asumat de domnul țării.

Verigă a unui lanț de negocieri și convenții încheiate la sfârșitul anului 1461 și la începutul anului 1462 între Polonia, hanatul Crimeii, Imperiul otoman, Caffa și Moldova, angajamentele asumate în martie 1462 la Suceava de Ștefan și de ceilalți factori politici ai țării au precedat cu doar două luni deschiderea campaniei lui Mehmet al II-lea în Țara Românească și cu mai puțin încă intrarea în acțiune a lui Ștefan.

Sprijinit de Polonia și încadrându-și acțiunea în convenția turco–polonă negociată în lunile precedente, Ștefan deschide ostilitățile împotriva lui Vlad Țepeș, fapt cunoscut și deplâns în primele zile ale lunii aprilie la Caffa, ale cărei autorități, deosebit de sensibile la situația gurilor Dunării,

cereau regelui Cazimir să oprească desfăşurarea unui conflict considerat de ele a fi dăunător pentru întreaga regiune.

Acţiunea culminantă în cadrul acestui conflict a fost asediul cetăţii Chilia, în luna iunie 1462; desfăşurat concomitent cu asediul naval al turcilor, atacul lui Ştefan urmărea, în conformitate cu angajamentul asumat la 2 martie 1462 şi foarte probabil şi cu conţinutul acordului turco–polon, să readucă Chilia în stăpânirea Moldovei. Dar, dublul asediu, al turcilor şi al lui Ştefan, s-a încheiat cu o înfrângere; rănit la picior de explozia unei ghiulele, Ştefan a fost silit să se retragă din faţa cetăţii.

Eşecul din 1462 nu a modificat direcţia politicii externe a lui Ştefan; şi în anii următori, redobândirea Chiliei a rămas preocuparea sa externă dominantă, a cărei îndeplinire, în cooperare cu Polonia, a urmărit-o cu tenacitate. Într-adevăr, prima iniţiativă însemnată pe plan extern a domnului Moldovei, după eşecul din 1462, avea să fie noua sa încercare, încununată de succes, de cucerire a cetăţii.

Pregătită de o înţelegere prealabilă cu locuitorii Chiliei, potrivit informaţiilor polonezului Jan Dlugosz, acţiunea s-a desfăşurat fulgerător; la 23 ianuarie 1465, într-o joi, Ştefan a intrat, fără a întâmpina rezistenţă, în Chilia, iar vineri a început asediul fortăreţei, care i s-a predat în ziua următoare. După trei zile de şedere în oraş, în care timp a statuat noul regim al aşezării, Ştefan şi-a instalat propriul său pârcălab la Chilia, reintegrată astfel în sistemul economic şi de apărare al Moldovei.

Fapt de o deosebită însemnătate sub raport economic şi strategic, revenirea Chiliei la Moldova, prin reacţiile pe care le-a provocat, s-a aflat la originea principalelor conflicte externe ale ţării timp de aproape un sfert de secol; marea înfruntare cu Ungaria, conflictul de lungă durată cu Ţara Românească şi, în perspectivă, cel cu Imperiul otoman, opoziţia de interese cu Caffa genoveză au avut drept principală cauză reuşita acţiunii lui Ştefan la Chilia, acţiune care a asigurat Moldovei controlul asupra arterei de însemnătate vitală care era Dunărea de Jos.

Campania lui Matia Corvin în Moldova. Lupta de la Baia (1467). Cea dintâi dintre reacţiile armate provocate de modificarea situaţiei la Dunărea de Jos a venit din partea Ungariei. Pentru Regatul ungar, care, constant, de la mijlocul secolului al XIV-lea, s-a străduit să menţină legătura cu gurile Dunării, prin controlul direct sau indirect asupra Chiliei, trecerea cetăţii în stăpânirea Moldovei, în urma unei acţiuni

coordonate cu Polonia, constituia o grea lovitură, indiferent dacă în 1465 aşezarea era apărată încă de o garnizoană ungară, cum afirmă unele izvoare, sau dacă trecuse în mâinile lui Radu cel Frumos; sigur este că acordul tacit realizat cu Radu cel Frumos la sfârşitul campaniei otomane din 1462 garanta interesele Regatului ungar la gurile Dunării.

Încă din 1459, orientarea lui Ştefan spre Polonia crease premisa redeschiderii antagonismului cu Ungaria, care, găzduindu-l pe Petru Aron, îşi pregătea instrumentul politic al contraloviturii. Conflictul însă nu avea să reizbucnească decât după recuperarea Chiliei în 1465.

Presimţind inevitabilitatea reacţiei ungare şi încercând să îndepărteze primejdia, Ştefan sprijină mişcarea autonomistă a stărilor privilegiate din Transilvania, provocată de fiscalitatea apăsătoare a regelui (1467). Matia Corvin a încercat să lichideze cele două forţe ostile legate între ele, dar rezistenţa întâmpinată în Moldova avea să aducă armata regală la limita unei catastrofe totale.

La mijlocul lunii noiembrie 1467, trupele regale, ale căror efective sunt evaluate între 20 000 şi 40 000 de oameni, pătrundeau în Moldova prin Valea Oituzului, aducându-l în suita lor pe Petru Aron. Poposind la Târgu Trotuş la 19 noiembrie, apoi la Roman, căruia i-a dat foc la 7 decembrie, ca de altminteri şi oraşului Bacău, Corvin a părăsit apoi Valea Siretului pentru a înainta pe sub munţi; prin Târgu Neamţ, jefuit împreună cu tot ţinutul, regele se îndreaptă spre Baia, vechea reşedinţă a domnilor ţării şi sediu al unei episcopii catolice, unde acordă oştii sale un răgaz înainte de ceea ce urma să fie, în intenţia sa, etapa finală a campaniei, cucerirea Sucevei.

După lupte de întârziere şi hărţuire desfăşurate pe tot itinerarul urmat de oastea regală, Ştefan a hotărât să stăvilească înaintarea regelui la Baia, pentru a împiedica intrarea acestuia în Suceava. În noaptea de 14/15 decembrie 1467, Ştefan a pornit atacul împotriva armatei ungare din Baia. Flăcările incendiului declanşat din ordinul domnului au îngreunat regruparea armatei ungare, dar, cu toată confuzia provocată de întinderea focului şi de atacul trupelor moldovene, despre iminenţa căreia regele nu fusese avertizat decât cu puţin timp înainte, Matia Corvin a fost în măsură să contraatace şi să angajeze o luptă care s-a soldat cu pierderi grele de ambele părţi. Elanul ofensivei ungare a fost însă stăvilit, iar perspectivele campaniei compromise; chiar dacă succesul defensiv al lui Ştefan nu a putut fi transformat într-o victorie totală, de anihilare a oştii invadatoare,

în mare măsură din pricina unor grave defecţiuni în propria sa tabără, pe care domnul avea să le reprime după luptă cu toată asprimea, Matia Corvin a fost silit să dea semnalul retragerii.

Cu efective mult reduse, oastea ungară, care, în cursul unei retrageri precipitate, a fost silită să-şi îngroape artileria, a trecut munţii în Transilvania. Speranţa de a readuce prin forţa armelor Moldova la situaţia anterioară, de subordonare faţă de Ungaria, şi de a rezolva astfel şi problema Chiliei a fost spulberată de rezistenţa lui Ştefan.

Chiar dacă nu a abandonat de îndată ideea unei campanii de revanşă, regele Ungariei a fost silit să-şi amâne proiectul; evoluţia situaţiei internaţionale, îndeosebi izbucnirea războiului ungaro–boem şi prelungirea sa mult peste prevederile iniţiale, l-au silit în cele din urmă pe rege să părăsească definitiv ideea unei noi campanii în Moldova.

Campania din 1467, care pentru Ştefan a fost prima probă mai importantă a focului, avea să rămână ultima mare încercare a Ungariei de a-şi impune prin mijloace militare dominaţia asupra Moldovei. Luând iniţiativa, Ştefan întreprinde, în 1468 şi 1469, expediţii de represalii; în împrejurări neclare, Petru Aron s-a lăsat atras într-o cursă şi a fost executat.

Pe măsură ce în lunile şi anii următori primejdia unei noi agresiuni ungare a scăzut, Ştefan a folosit libertatea de acţiune câştigată prin şi în urma respingerii invaziei lui Matia Corvin pentru a-şi emancipa progresiv ţara de servituţile suzeranităţii polone. Cum însă primejdia unei noi invazii ungare nu s-a stins decât treptat, Ştefan, în aşteptarea unui nou atac, şi-a consolidat deocamdată legăturile cu Polonia. Îndată după victorie, domnul a trimis o solie regelui Cazimir, aducându-i la cunoştinţă cele întâmplate şi cerându-i sprijinul pentru viitoarele încercări la care se aştepta să fie supus de Matia Corvin; la 28 iulie 1468, la Suceava, în prezenţa unei solii polone, el îşi asuma din nou angajamentul de fidelitate faţă de regele Cazimir şi de Coroana polonă în termenii cei mai riguroşi, adică cei mai restrictivi cu privire la dreptul său de iniţiativă pe plan extern, şi se îndatora să presteze omagiul vasalic de îndată ce avea să fie convocat de rege. Curând însă, împrejurările de politică generală aveau să-i îngăduie lui Ştefan să restrângă simţitor valoarea practică a obligaţiilor asumate.

Conflictul cu Radu cel Frumos (1469–1472). Retragerea precipitată a lui Matia Corvin din Moldova şi eşecul final al campaniei sale au lăsat neschimbată situaţia politică la gurile Dunării. Progresiva renunţare a

regelui Ungariei în cursul anului 1468 la ideea unui nou atac împotriva Moldovei a deschis câmpul unui alt efort de recuperare a Chiliei, mai puţin spectaculos, dar mai perseverent, cel al domnului Ţării Româneşti, Radu cel Frumos. Prejudiciat şi el de pierderea Chiliei, Radu cel Frumos fusese silit să-şi amâne reacţia în funcţie de interesele superioare ale Imperiului otoman, prins la acea dată într-o grea înfruntare cu Ungaria şi Veneţia şi deci puţin înclinat să se lase atras într-un nou război cu Moldova şi eventual cu Polonia, care sprijinise acţiunea lui Ştefan la Chilia. În 1468, însă, în conjunctura modificată de încheierea armistiţiului ungaro–otoman, Radu cel Frumos, desigur cu asentimentul sultanului şi nu împotriva voinţei regelui Ungariei, pregăteşte acţiunea care avea să deschidă un conflict prelungit între cele două state româneşti.

Divergenţele dintre Ştefan şi Radu au constituit ultima manifestare a rivalităţii moldo–muntene pentru controlul gurilor Dunării şi pentru exploatarea comercială şi vamală a marelui drum care lega Marea Neagră de Europa Centrală. În această etapă, iniţiativa i-a aparţinut lui Radu cel Frumos, care a încercat să anihileze urmările acţiunii lui Ştefan din 1465 şi să readucă Chilia în stăpânirea Ţării Româneşti, obiectiv constant al politicii ei externe până la ocuparea cetăţii de către turci. În 1476 încă, sultanul Mehmet al II-lea avea să condiţioneze încheierea păcii cu Moldova, între altele, de restituirea Chiliei către Ţara Românească; faptul evidenţiază esenţa conflictului dintre Ştefan cel Mare şi Radu cel Frumos.

Împrejurările în care au început ostilităţile între Ştefan şi Radu nu ne sunt cunoscute; sigur e că, la sfârşitul anului 1468 sau la începutul celui următor, relaţiile dintre cei doi domni se aflau într-un stadiu avansat de deteriorare de vreme ce, în primele zile ale lunii martie 1469, voievodul Transilvaniei, cunoscând pregătirile lor de luptă, cerea insistent sibienilor informaţii precise asupra evoluţiei situaţiei.

Atacul lui Radu cel Frumos s-a dezlănţuit probabil în vara anului 1469, când este semnalată o acţiune navală otomană pe ţărmul apusean al Mării Negre, la gurile Dunării. Primejdia care ameninţa concomitent Moldova din partea Ţării Româneşti, a Imperiului otoman şi a Ungariei era invocată de Ştefan, în iulie 1469, când îşi justifica neprezentarea în Polonia unde urma să presteze omagiul vasalic regelui Cazimir. Tot în cursul anului 1469, spre sfârşitul toamnei, s-a abătut în Moldova o oaste a tătarilor de pe Volga, care pustiise mai întâi teritoriile răsăritene ale

Poloniei; surprinşi de domnul Moldovei şi înfrânţi în două lupte, între care cea zdrobitoare a avut loc la Lipnic, lângă Nistru, tătarii au lăsat numeroşi morţi şi captivi; între aceştia se afla şi fiul marelui han, care avea să plătească cu viaţa invazia în Moldova.

Dacă desfăşurarea loviturii lui Radu cel Frumos în 1469 nu ne este dezvăluită de izvoare, cunoaştem în schimb mult mai bine direcţia şi sensul contraloviturii lui Ştefan în anul următor. La sfârşitul lunii februarie 1470, Ştefan a intrat în Ţara Românească şi, în cursul unei campanii fulger, a incendiat Brăila şi Tîrgu de Floci. Alegerea obiectivului — principalele centre ale comerţului Ţării Româneşti pe linia Dunării — lăsa să se întrevadă şi mai limpede atât direcţia loviturii anterioare a lui Radu cel Frumos şi a aliaţilor săi turci — poziţiile comerciale ale Moldovei la Dunăre şi la Marea Neagră —, cât şi sensul primordial al conflictului dintre cele două ţări.

Represaliile lui Ştefan la atacul lui Radu au agravat şi mai mult conflictul; încercând probabil să-l înlăture din domnie pe adversarul său — intenţie în legătură cu care a izbucnit probabil şi cea de-a doua criză internă a domniei lui Ştefan, în urma căreia au căzut capetele lui Isaia vornicul, Negrilă ceaşnicul şi Alexa stolnicul (16 ianuarie 1471) —, Radu pregăteşte o nouă campanie în Moldova; dar, fie că trupele sale au fost înfrânte şi urmărite în propria sa ţară, fie că Ştefan, informat, a preîntâmpinat primejdia luând iniţiativa, campania s-a încheiat cu o mare victorie a domnului Moldovei la Soci, în judeţul Râmnic (7 martie 1471).

Concomitent cu luptele desfăşurate între Ştefan şi Radu la începutul anului 1471 şi poate nu fără legătură cu acestea a avut loc invazia tătarilor din Crimeea în Moldova, la solicitarea genovezilor din Caffa, care aveau vechi răfuieli cu domnul. Informate despre „noile primejdii de război care îl siliseră (pe Ştefan) să pună în grabă mâna pe arme", autorităţile din Genova, care tutelau coloniile pontice, îngăduiau Caffei, la 21 ianuarie 1471, să recurgă la toate mijloacele, inclusiv „braţul înarmat" al tătarilor din Crimeea, pentru a obţine satisfacţie pentru pagubele suferite de genovezi în Moldova[1].

Între această dată şi începutul lunii mai, când era înapoiată la sălaşurile sale din Crimeea, o oaste tătărească a incendiat şi jefuit nordul Moldovei, târând după sine un mare număr de robi şi animale. Prompt,

[1] A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, III, Genova, 1879, p. 469.

însă, Ştefan a răspuns cu o expediţie de represalii în teritoriile tătare, desfăşurată în cooperare cu trupele polone din provinciile ruse.

Urmărind să răzbune înfrângerea suferită la Soci, Radu reia iniţiativa şi, în primăvara aceluiaşi an, 1471, din ordinul lui era construită o fortificaţie pe cursul inferior al Siretului; aceasta avea să slujească drept acoperire pentru aşezările dunărene ale Ţării Româneşti şi ca punct de sprijin pentru eventuale noi acţiuni în direcţia Chiliei. Ştefan a replicat prin construirea unei fortificaţii proprii şi prin devierea cursului Siretului de la cetatea lui Radu. În acelaşi timp, Ştefan cerea regelui Cazimir să medieze în conflictul cu Radu pentru restabilirea păcii între cele două ţări, indiciu sigur că iniţiativa conflictului continua să aparţină domnului Ţării Româneşti. Dar mediaţia lui Cazimir a eşuat, şi conflictul dintre cei doi domni a continuat, deşi, în 1472, nu sunt semnalate noi înfruntări militare.

Situaţia părea deocamdată stabilizată în stadiul în care o înregistrează scrisoarea lui Ştefan către Cazimir în iulie 1471, când cele două tabere îşi consolidau, prin fortificaţii construite în grabă, poziţiile pe malurile Siretului. Dar în 1473 ostilităţile au reizbucnit cu o nouă violenţă; de data aceasta însă iniţiativa i-a aparţinut lui Ştefan, care deschidea acum o nouă etapă a politicii sale externe.

B. LUPTA ÎMPOTRIVA EXPANSIUNII OTOMANE (1473–1489)

Înfruntarea pentru controlul Ţării Româneşti. Redeschiderea luptelor între Ştefan şi Radu la sfârşitul anului 1473, după o prelungită veghe armată a celor doi domni, a modificat esenţial sensul războiului. Pentru Ştefan, care nu se mai mulţumeşte să respingă atacurile adversarului său sau să-i aplice represalii, ci se străduieşte să-l înlăture din domnie şi să-l înlocuiască cu propriul său candidat, conflictul cu domnul Ţării Româneşti e subsumat, de acum înainte, unui război mult mai larg, cel cu Imperiul otoman. Sprijinul militar şi diplomatic acordat, chiar dacă numai intermitent şi cu forţe reduse, de turci lui Radu, în efortul său de recâştigare a Chiliei, dovedise că sultanul nu accepta situaţia creată de Ştefan la gurile Dunării şi că doar angajarea lui în multiple conflicte cu alţi adversari îl determinase să tergiverseze, în această direcţie, reacţia decisivă.

Din punctul de vedere al sultanului, care urmărea integrarea Mării Negre în sistemul dominației otomane, proces deschis o dată cu cucerirea Constantinopolului în 1453, Chilia, cetatea de pază a gurilor Dunării, trebuia să se afle sub controlul puterii sale, direct sau măcar indirect, prin intermediul vasalului său din Țara Românească.

Pentru a statornici controlul Moldovei asupra Dunării inferioare și a drumului comercial pe care îl deschidea spre interiorul continentului, Ștefan era, așadar, silit să înfrunte puterea otomană și, mai mult, s-o izgonească din regiunea cursului inferior al fluviului. Prin factorul decisiv care l-a provocat, războiul împotriva Imperiului otoman a fost o luptă pentru controlul Dunării de Jos ca prelungire a bazinului pontic și pentru înlăturarea dominației otomane din această regiune. Dintr-un război defensiv împotriva lui Radu cel Frumos, domnul sprijinit de turci, lupta lui Ștefan se transforma acum într-un război deschis împotriva puterii otomane și a vasalului ei, domnul Țării Românești.

Evident, Ștefan nu putea înfrunta singur colosul otoman; pentru a da șanse de reușită acțiunii sale militare, el a integrat-o într-o largă coaliție, angajată în efortul de îndiguire și respingere a puterii turcești în Europa și Asia Mică; momentul ales de Ștefan pentru intrarea sa deschisă în războiul antiotoman a corespuns fazei celei mai critice a luptei dintre sultanul Mehmet al II-lea și adversarii săi europeni și asiatici.

Cuceririle lui Mehmet al II-lea în Egeea și Peninsula Balcanică, scurt timp după campania sa împotriva lui Vlad Țepeș — Lesbos (1462) și Bosnia (1463) —, au redeschis aproape concomitent războiul dintre Imperiul otoman de o parte, Veneția și Ungaria, de cealaltă. Amenințate la fel de grav de expansiunea otomană, cele două puteri s-au aliat pentru a încerca să stăvilească primejdia (septembrie 1463). Dar, după un șir de succese inițiale, ofensiva adversarilor Porții otomane și-a pierdut vigoarea, și războiul s-a stabilizat; în 1468, sultanul și Matia Corvin se desprind din încleștarea reciprocă printr-un armistițiu tacit, cel dintâi pentru a domina răscoala Caramaniei, cel de-al doilea în căutarea Coroanei boeme.

Izolată față de cea mai mare putere continentală, Veneția suferă în 1470 șocul hotărâtor al loviturii otomane, când o forță terestră și navală combinată îi smulge Eubea, poziția cheie a dominației venețiene în Marea Egee. Înainte de a se resemna cu această pierdere și de a abandona hegemonia în Marea Egee, pe care și-o asigurase de la începutul secolului

al XIII-lea, Veneţia s-a angajat într-un nou mare efort de recuperare a poziţiilor pierdute, în cooperare cu adversarul asiatic al sultanului, hanul hoardei Akkojunlu (Mielul Alb), Uzun Hasan.

Reintrarea în lupta antiotomană a hanului turcmen, stăpân acum peste vaste teritorii, din Iran până în vestul Anatoliei, a creat cea mai gravă situaţie din câte a avut de înfruntat dominaţia otomană în Europa şi în Asia în zilele lui Mehmet al II-lea. După negocieri intense cu Veneţia (1471–1472), Uzun Hasan declanşează ofensiva în Anatolia şi înaintează spre Trapezunt şi Amasia (septembrie 1472).

Solii trimişi de Uzun Hasan în Europa, în 1472, vesteau iminenţa marii lovituri antiotomane şi chemau la acţiune solidară împotriva inamicului comun. Matia Corvin, unul dintre destinatarii soliilor hanului turcmen, se pregătea să reia lupta împotriva Porţii otomane, în vreme ce Veneţia îşi intensifica pregătirile navale, în speranţa de a recâştiga poziţiile pierdute în Marea Egee şi de a obţine din nou libertatea de circulaţie în Marea Neagră. Războiul lui Ştefan pentru controlul Dunării se integra astfel într-o luptă mult mai largă, care număra între obiectivele sale principale restaurarea libertăţii bazinului pontic.

Contemporanii evenimentelor şi cei care le-au consemnat nu mult timp după dispariţia protagoniştilor au înţeles legătura directă dintre acţiunile militare ale coaliţiei antiotomane, îndeosebi ale lui Uzun Hasan, şi lupta declanşată de Ştefan cel Mare împotriva puterii otomane: „S-a întâmplat — notează candiotul Elia ben Elkana Capsali — ca atunci când toţi principii supuşi stăpânului (Mehmet al II-lea) au aflat că Zucha-Zan (Uzun Hasan) intrase în luptă împotriva lui, ei s-au veselit cu toţii, zicând: «Acum, Mehmet va fi nimicit. Ceea ce el ne-a făcut nouă, îi va face lui acum Dumnezeu... » Şi s-au răsculat împotriva turcilor... Între ei se afla şi domnul Valahiei Mici (Moldova)... Dat fiind că ţara sa e mică şi locuitorii ei sunt puţin numeroşi, dar cu toţii viteji care se adăpostesc în munţi şi văi, cine ar avea îndrăzneala să se apropie de ei? Aşadar, când a aflat că Zucha-Zan a pornit la luptă împotriva stăpânului său, sultanul Mehmet al II-lea, (Ştefan) a început să urzească fel de fel de planuri. Pe ascuns, a pus capăt supunerii sale şi şi-a scuturat umerii de povară..." [2].

Deşi înfrânt în bătălia de la Erzinghian (10 august 1473) de Mehmet al II-lea, care concentrase în campania din Asia Mică toate forţele

[2] „Studia et acta orientalia", I, 1958, p. 194.

disponibile, inclusiv un contingent din Ţara Românească, Uzun Hasan a continuat să rămână un primejdios inamic pentru sultan. Îndată după lupta pierdută, pe care, din pricina situaţiei din Europa, sultanul nu a îndrăznit să o exploateze, hanul, care respinsese condiţiile de pace, s-a adresat din nou puterilor europene, anunţându-le iminenta sa revenire la atac şi cerându-le să-şi intensifice acţiunea antiotomană.

În aceste împrejurări a pornit Ştefan lupta împotriva Imperiului otoman, deschizând etapa cea mai glorioasă a domniei sale. După actul de insubordonare care fusese refuzul de a mai plăti tributul suportat de Moldova din 1456, domnul a deschis ostilităţile împotriva Porţii otomane atacându-l pe Radu cel Frumos, de data aceasta însă în scopul evident de a-l înlătura din domnie şi de a scoate Ţara Românească de sub dominaţia otomană. De acum înainte şi în tot cursul războiului său antiotoman, Ştefan se va strădui să alinieze Ţara Românească în lupta împotriva turcilor prin domni numiţi şi sprijiniţi de el. Pentru dominaţia otomană în nordul Peninsulei Balcanice şi pe cursul inferior al Dunării, primejdia era prea mare pentru a nu fi înfruntată cu toate resursele imperiului. Atacul lui Ştefan asupra lui Radu cel Frumos şi sensul nou pe care l-a dat conflictului său cu domnul Ţării Româneşti cuprindeau elementele unei înfruntări de mari proporţii cu turcii.

Campania din Ţara Românească a fost fulgerătoare. După distribuirea steagurilor la Milcov, la 8 noiembrie, Ştefan, însoţit de Basarab Laiotă, l-a înfrânt pe Radu în cursul unei bătălii care a durat trei zile; la 24 noiembrie, a ocupat reşedinţa adversarului său. Fuga precipitată a lui Radu a lăsat în mâinile învingătorului nu numai tezaurul domnesc şi numeroase însemne militare, dar şi pe soţia şi fiica domnului învins, în locul căruia era instalat în scaun Basarab Laiotă. O încercare imediată a lui Radu de a-şi relua scaunul cu ajutorul turcilor a fost înfrântă; după ce a instituit noi pârcălabi în cetăţile Ţării Româneşti, Ştefan s-a retras la Suceava, unde a celebrat solemn victoria, înştiinţându-l în acelaşi timp printr-un sol pe Cazimir despre rezultatele campaniei sale.

Sultanul nu a lăsat fără răspuns iniţiativa lui Ştefan. Curând după înapoierea acestuia în Moldova, o nouă expediţie pornea de la Dunăre împotriva lui Basarab Laiotă. După o domnie care nu împlinise nici măcar o lună, protejatul lui Ştefan, copleşit de superioritatea oastei otomane, se refugia în Moldova; în Ţara Românească, unde turcii îi executau pe pârcălabii instalaţi

de Ştefan, Radu cel Frumos se reînscăuna în domnie (20 decembrie 1473). Prelungindu-şi acţiunea, turcii pătrund în Moldova până la Bârlad, pustiind teritoriile din raza lor de acţiune. O nouă solie trimisă de Ştefan la regele Cazimir solicita sprijin împotriva otomanilor. Hotărât să evite confruntarea cu Mehmet al II-lea, Cazimir se oferă din nou să medieze între cei doi domni români. Dar Ştefan, care intrase în luptă tocmai pentru a smulge Ţara Românească dominaţiei otomane, respinge oferta polonă, a cărei punere în aplicare ar fi însemnat revenirea la situaţia anterioară campaniei din toamna anului precedent şi restabilirea păcii cu turcii.

La începutul primăverii, Ştefan relua iniţiativa, lansând un atac devastator asupra Ţării Româneşti, fără a modifica însă situaţia politică. Sultanul începuse să înţeleagă că numai o mare campanie, realizată cu forţe mult superioare celor de care dispuneau paşalele de la Dunăre, putea să domine atât de primejdiosul focar deschis de acţiunea domnului Moldovei. Un ultimatum trimis lui Ştefan, preludiu al acţiunii militare, îl soma să reia plata haraciului şi să predea Chilia.

Drept răspuns, Ştefan, care încerca să prevină lovitura, trece încă o dată hotarul Ţării Româneşti, la începutul lunii octombrie 1474, şi reprimă sângeros „trădarea" boierilor munteni care nu fuseseră credincioşi domnului instalat de el, Laiotă Basarab. De data aceasta, trupele moldovene şi ocrotitul lui Ştefan au avut de înfruntat nu numai rezistenţa lui Radu şi a turcilor, dar şi pe aceea a unui contrapretendent susţinut de Ungaria, Basarab cel Tânăr, poreclit Ţepeluş. Înfrânt de trupele moldovene într-o primă ciocnire, Ţepeluş revine la atac după retragerea lui Ştefan în Moldova şi rămâne stăpân pe situaţie (20 octombrie 1474). Laiotă se retrage într-o fortificaţie, de unde nu îl vor scoate decât evenimentele anului următor.

Victoria de la Vaslui (ianuarie 1475). Noul atac al lui Ştefan în Ţara Românească, primejdia care apăsa asupra hotarului dunărean al imperiului său, cu deosebire acum când Ungaria reintra în luptă, reafirmându-şi, după o lungă întrerupere, pretenţiile asupra Ţării Româneşti, l-au silit pe sultan să acorde prioritate acestui nou front; pentru a scoate Moldova din coaliţia adversarilor săi, Mehmet al II-lea hotărăşte să declanşeze o mare expediţie la nordul Dunării. Recunoscând necesitatea revizuirii priorităţilor militare, sultanul întrerupe asediul cetăţii Scutari, importantă poziţie veneţiană în Albania, şi porunceşte beilerbeiului Rumeliei, Soliman eunucul, să-şi îndrepte oastea asupra Moldovei.

În luna decembrie 1474, trupele acestuia, sporite cu unități de ieniceri ai Porții, intră în Țara Românească, unde Radu cel Frumos, domn din nou prin grația sultanului, îi furnizează un însemnat contingent. Spre sfârșitul anului, Soliman pătrunde în Moldova în fruntea unei puternice armate, ale cărei efective sunt variat apreciate de izvoare (între 30 000 de oameni — la care se adaugă desigur ienicerii și trupele muntene —, potrivit informațiilor din sursă turcească, și 120 000 de oameni, după știrile din sursă moldoveană).

Încă din toamnă instalat la Vaslui pentru a urmări desfășurările din Țara Românească, Ștefan era pregătit să facă față tuturor eventualităților. Când i-a sosit știrea înaintării unei mari armate turcești, el și-a adunat întreaga oaste, inclusiv țăranii, pe care îi folosise masiv în efortul de apărare a țării încă din vremea campaniei lui Matia Corvin. Făcând, așadar, apel la toți cei îndatorați să poarte armele, el a adunat o oaste ale cărei efective se ridicau, potrivit lui Jan Dlugosz, la 40 000 de oameni, cărora li s-a adăugat și un corp de secui.

Ca de atâtea ori în trecutul de luptă al țării, și de data aceasta superioritatea numerică și tehnică a adversarului a fost contracarată prin obstacole opuse înaintării acestuia — pustiirea terenului și îngreunarea aprovizionării, factor de dispersare — prin locul favorabil ales pentru luptă și prin tactica desfășurării bătăliei. Dar, în ciuda greutăților, îndeosebi a necesității de a-și aproviziona din Țara Românească oastea, Soliman înaintează pe valea Bârladului până la Vaslui, unde îl aștepta Ștefan, cu tabăra întărită.

La miazăzi de Vaslui, în valea îngustă a Bârladului, într-un loc unde forța numărului era sensibil diminuată de imposibilitatea unei largi desfășurări a trupelor, s-a produs prima ciocnire între invadatorii turci și unitățile avansate ale armatei moldovene, între care și corpul de secui, care au fost respinse cu grele pierderi de turci. Pentru a salva situația, grosul oștirii moldovene trebuia să intre acum în luptă. Înainte de a lua hotărârea și a porni el însuși la asaltul decisiv, în situația creată de înfrângerea avangărzii sale, Ștefan a primit îndemnul și legământul boierilor, prin glasul unuia dintre ei: „Doamne, nu te tulbura, căci îți vom sta astăzi credincios alături și Dumnezeu ne va ajuta"[3]. O țară întreagă sprijinea brațul care avea să nimicească oastea otomană.

[3] N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, București, 1897, p. 93.

Lovite din față și lateral, induse în eroare asupra direcției unde se afla grosul oștirii moldovene de buciumele și trâmbițele puse de domn să le atragă în lunca Bârladului, învăluite de ceața densă care se lăsase, trupele otomane au cedat sub presiunea atacului. Surprinși de asalturile cavaleriei și ale pedestrașilor lui Ștefan, loviți de tunurile care trăgeau necontenit, dezorientați și împotmoliți în mlaștinile spre care fuseseră atrași, turcii, câți nu au reușit să fugă, au fost uciși sau făcuți prizonieri. Tot atât de necruțătoare ca și bătălia a fost urmărirea, în cursul căreia alți numeroși turci și-au pierdut viața. Expediția care trebuia să scoată din luptă Moldova și să îngenuncheze țara se încheia astfel cu o catastrofă.

Cu mândrie abia reținută de sobrietatea-i caracteristică, Ștefan a adus faptul la cunoștința întregii creștinătăți. Din Suceava, la 25 ianuarie, două săptămâni după victorie, el relata principilor creștini zdrobirea marii armate invadatoare: „și i-am înfrânt și i-am adus sub picioarele noastre și pe toți i-am trecut sub ascuțișul sabiei, pentru care lucru Domnul să fie lăudat"[4].

Pregătirea noii faze a luptei. Scrisoarea lui Ștefan către principii creștini era nu numai un buletin de victorie dar și începutul pregătirii pentru noua înfruntare pe care domnul o considera inevitabilă. Pentru prestigiul imperiului și pentru evoluția situației politice și militare nu numai la Dunărea de Jos, ci și în întregul spațiu cuprins de războiul dintre puterea otomană și numeroșii săi adversari, înfrângerea din Moldova era prea gravă pentru ca sultanul să o lase fără răspuns. Spiritul de rezistență împotriva expansiunii otomane se propaga în Europa și în Asia o dată cu știrea victoriei lui Ștefan; Uzun Hasan trimitea noi solii la curțile europene, îndemnându-le să reia lupta împotriva sultanului, a cărui putere slăbise mult, după ce luptătorii săi cei mai buni au fost nimiciți în catastrofa din Moldova. O reacție hotărâtă a lui Mehmet al II-a pentru preîntâmpinarea ofensivei adversarilor săi era inevitabilă.

Intuind primejdia la care îl expunea propria sa victorie, Ștefan se angajează într-o intensă activitate diplomatică pentru a lărgi coaliția antiotomană și a da astfel Moldovei posibilitatea să înfrunte în condiții mai bune noul asalt al sultanului.

Victoria de la Vaslui, a cărei veste s-a răspândit de îndată în toate direcțiile, a deschis larg calea soliilor lui Ștefan. Sprijinită pe unul din cele mai răsunătoare succese militare câștigate de puterile creștine în

[4] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 321.

lupta împotriva otomanilor, acţiunea diplomatică a domnului, care ignoră acum îngrădirile impuse în trecut de Polonia şi Ungaria iniţiativelor de politică externă ale ţării, se desfăşoară larg; solii moldovene ajung la Veneţia şi la Roma, în hanatul Crimeii şi la Caffa, şi, înainte de toate, în Polonia şi Ungaria, avertizând pe toţi cei ameninţaţi de expansiunea otomană asupra iminenţei unui nou atac şi îndemnând la acţiune solidară.

Paralel cu efortul diplomatic, Ştefan a trecut însă şi la acţiune directă. Nu mult timp după înfruntarea cu Poarta, el a trimis un corp expediţionar în Crimeea, la Mangop, înlăturând din conducerea principatului pe cumnatul său Isaico, favorabil sultanului, şi înlocuindu-l cu fratele acestuia, Alexandru, câştigat pentru lupta antiotomană.

Intervenţia lui Ştefan la Mangop urmărea nu numai să implanteze un aliat într-una din poziţiile strategice cele mai însemnate ale Crimeii, dar şi să influenţeze lupta pentru putere în conducerea hanatului tătar, unde hanul Mengli Ghirai, legat de puterile creştine, îndeosebi de Caffa şi Polonia, era din ce în ce mai făţiş înfruntat de o facţiune favorabilă cooperării cu turcii, condusă de emirul Eminek. În acelaşi timp, domnul Moldovei s-a străduit să obţină alianţa Caffei care, însă, temându-se de reacţia otomană, s-a sustras oricărui angajament. Dar, mai presus de aceste legături cu puterile din Crimeea, Ştefan urmărea, în cadrul unui vast program de alianţe pontice, să stabilească unitatea de acţiune cu Uzun Hasan, cu care contactul se înfiripase încă din anii precedenţi.

Iniţiativele lui Ştefan la Mangop şi Caffa, primejdia unei coordonări mai eficiente între acţiunile sale şi cele ale hanului turcmen, care se arăta pregătit să reia înaintarea spre apus, l-au silit pe sultan să acorde Crimeii prioritate în fixarea obiectivelor sale militare, cu scopul de a opri o evoluţie plină de primejdii pentru Imperiul otoman. În iunie 1475, o puternică flotă otomană, cea mai numeroasă din câte văzuse până atunci Marea Neagră, a sosit în faţa Caffei sub comanda lui Gedik-paşa. Debarcarea corpului expediţionar a precipitat în sens favorabil Porţii otomane evoluţia crizei politice în conducerea hanatului; depăşit de situaţie, Mengli Ghirai se refugiază la Caffa, în vreme ce noua conducere a Hoardei trece de partea turcilor. În acelaşi timp, în cetatea genoveză populaţia greacă şi armeană somează autorităţile să capituleze, ameninţând cu răscoala. După un asediu de câteva zile, Caffa capitulează; turcii cuceresc pe rând toate poziţiile genoveze din nordul Mării Negre. Spre

sfârşitul anului, după asedii repetate, turcii ocupă Mangopul, măcelăresc garnizoana de ostaşi moldoveni şi iau în captivitate pe principele Alexandru. Încercarea flotei turceşti, în drumul de înapoiere din Crimeea, de a cuceri Chilia şi Cetatea Albă a fost respinsă de garnizoanele celor două cetăţi.

Instalarea turcilor în Chersonesul tauric şi transformarea hanatului din Crimeea într-un stat vasal Porţii otomane au creat o situaţie strategică nouă, care avea să influenţeze negativ nu numai lupta lui Ştefan împotriva expansiunii otomane, ci şi poziţia ţărilor române timp de trei secole, cât avea să funcţioneze cooperarea turco–tătară; Moldova era prinsă în cleştele acestei coaliţii.

Alianţa cu Ungaria. Lovitura otomană la Caffa, preludiu al iminentei noi campanii otomane în Moldova, a provocat o modificare în politica externă a lui Ştefan; înţelegând din experienţa anilor precedenţi că Polonia nu era dispusă să se angajeze în lupta cu turcii, el a hotărât să-şi rezeme efortul militar pe alianţa cu Regatul ungar.

Încordarea care se menţinuse câţiva ani în şir în raporturile dintre Moldova şi Ungaria după campania din 1467 a început să cedeze pe măsură ce regele a renunţat la ideea revanşei. Încă din 1471, luând act de această evoluţie, Ştefan refuzase, e drept pe cale ocolită, să coopereze la acţiunile militare antiungare ale lui Cazimir, care îi ceruse să trimită un corp de oaste în Boemia, unde cele două regate se înfruntau pentru coroana rămasă vacantă după moartea regelui Gheorghe Podiebrad. Refuzul domnului, prim semn al emancipării de sub tutela polonă, era în acelaşi timp un prim pas în direcţia reconcilierii cu Ungaria. La începutul anului următor, braşovenii primeau de la el un privilegiu comercial care le deschidea larg intrarea în Moldova (3 ianuarie 1472). Războiul antiotoman declanşat de Ştefan în 1473, urmat nu mult mai târziu de Ungaria, care reia lupta întreruptă în 1468, avea să transforme în alianţă aceste contacte pregătitoare.

Iniţiativa în această etapă i-a aparţinut domnului Moldovei; înţelegând gravitatea excepţională a primejdiei care ameninţa Moldova după lupta de la Vaslui şi, în acelaşi timp, zădărnicia apelului la Polonia, Ştefan îşi îndreaptă iniţiativele spre Matia Corvin. La sfârşitul lunii iunie 1475, o solie moldoveană în drum spre curtea ungară era ajunsă din urmă de ştirea căderii Caffei — transmisă în grabă lui Matia Corvin —

şi se încrucişa în Transilvania cu solii regelui Ungariei, care veneau în Moldova pentru a perfecta noua alianţă.

Actele subscrise de domn la Iaşi, la 12 iulie 1475, şi de Matia Corvin la Buda, la 15 august 1475, sunt un tratat de alianţă antiotomană, învăluit în formulele tradiţionale ale raporturilor feudo-vasalice. Tratatul consacra obligaţia reciproc asumată de regele Ungariei şi de domnul Moldovei de a coopera în lupta împotriva turcilor; Ştefan se îndatora să participe personal sau printr-unul din comandanţii oştii sale la campaniile antiotomane ale Regatului ungar în Ţara Românească; în acelaşi timp, el se angaja să furnizeze ajutor militar regatului împotriva tuturor adversarilor săi, din rândul cărora era însă exceptată Polonia. La rându-i, Matia Corvin îşi asuma îndatorirea de a apăra Moldova împotriva păgânilor, aşadar, a turcilor şi tătarilor. Excluzând Polonia din rândul adversarilor Ungariei pe care se îndatora să-i combată, Ştefan îşi manifesta hotărârea de a nu angaja politic şi militar Moldova în acţiuni care nu corespundeau intereselor ei.

În 1471, când refuzase regelui Poloniei ajutor militar împotriva Ungariei, şi în 1475, când refuza regelui Ungariei sprijin militar împotriva Poloniei, Ştefan a înţeles să limiteze angajamentele externe ale Moldovei la acţiuni care corespundeau intereselor ei. Un pas însemnat era astfel înfăptuit pe calea emancipării ţării de sub tutela suzeranităţilor polonă şi ungară.

Înţelegerea dintre Ştefan şi Matia Corvin preconiza o acţiune comună în Ţara Românească, unde urma să fie restaurat în domnie Vlad Ţepeş. Cum raporturile dintre cei doi domni fuseseră înveninate de un litigiu teritorial, Matia Corvin decidea, în calitate de arbitru, ca hotarul celor două ţări să urmeze linia trasată de convenţia încheiată între Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun.

O acţiune militară în Ţara Românească în cursul anului 1475 nu a mai avut însă loc şi Basarab Laiotă, care, după retragerea turcilor din Moldova, ieşise din cetatea în care aşteptase trecerea iureşului otoman, a socotit mai înţelept să facă pace cu turcii. Efortul perseverent al lui Ştefan de a smulge Ţara Românească dominaţiei otomane şi de a o asocia luptei împotriva turcilor fusese încă o dată zădărnicit. În schimb, ofensiva lui Matia Corvin a înregistrat unele succese; un şir de aşezări de însemnătate strategică, între care şi cetatea Sabač, au fost cucerite de la turci.

Campania lui Mehmet al II-lea. Lupta de la Războieni (1476). După răsunătoarea victorie de la Caffa, care modificase situaţia strategică în Europa Răsăriteană şi în bazinul pontic, sultanul era îndreptăţit să spere că o nouă lovitură masivă va fi de ajuns pentru a pune capăt rezistenţei Moldovei şi a-i îngădui să reia lupta împotriva Veneţiei, de la care îl îndepărtase atacul lui Ştefan. Pregătirea politică şi militară a campaniei părea să garanteze succesul. Hanatul Crimeii, acum subordonat Porţii otomane, aştepta semnalul acţiunii pentru a-şi revărsa trupele asupra Moldovei. Ameninţată de aceiaşi tătari deveniţi unelte docile ale sultanului, Polonia, de altminteri foarte reticentă faţă de lupta antiotomană, s-a limitat să încerce o mediere de ultimă oră între sultan şi domnul Moldovei, care a dezaprobat însă iniţiativa. Extrem de gravă pentru raportul de forţe dintre Imperiul otoman şi Moldova a fost şi defecţiunea lui Basarab Laiotă, care a rupt legăturile cu Ştefan pentru a intra în obedienţa Porţii.

Domnul Moldovei, la rându-i, şi-a intensificat acţiunea diplomatică; dacă soliile sale tot mai dese în Polonia s-au izbit de refuzul conducerii regatului de a se lăsa atrasă într-un conflict pe care nu îl dorea, alte iniţiative diplomatice ale domnului Moldovei aveau să se dovedească mult mai fecunde. Cea dintâi s-a îndreptat spre hanatul Hoardei de Aur, ostil celui din Crimeea, şi pe care Ştefan, în cooperare cu Veneţia, s-a străduit să-l atragă în acţiunea antiotomană.

Pentru Veneţia, lupta Moldovei împotriva turcilor, care ridicase povara cea mai apăsătoare de pe umerii ei, era de un interes covârşitor: „nu e nimeni care să nu înţeleagă cât de mult poate influenţa Ştefan în bine sau în rău situaţia", scria senatul venetian ambasadorului său la Buda, îndemnându-l să susţină interesele domnului pe lângă regele Ungariei[5].

Ambasadorul trimis de senat în Moldova — prim reprezentant cu caracter permanent pe lângă unul din domnii ţărilor române, indiciu însemnat al importanţei şi gradului de independenţă atins de ţara lui Ştefan — avea misiunea nu numai de a informa cât mai larg republica asupra evenimentelor din Moldova, dar şi să sprijine în toate direcţiile acţiunea domnului şi îndeosebi să persevereze în efortul de a obţine colaborarea Hoardei de pe Volga.

Tot atât de însemnată avea să se dovedească alianţa cu Ungaria; deşi întârziată faţă de evoluţia campaniei lui Mehmet al II-lea şi de situaţia

[5] N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, III, Bucureşti, 1919, p. 43– 44.

gravă în care se afla Moldova invadată de armata otomană, intervenţia Ungariei, pe sprijinul căreia Ştefan şi-a întemeiat în parte speranţele, avea să joace un rol însemnat în precipitarea retragerii turcilor din ţară.

Din Adrianopol, unde se instalase cu câteva săptămâni în urmă pentru a supraveghea concentrarea trupelor din Rumelia şi Anatolia, sultanul intră în campanie la 13 mai 1476, în fruntea unei armate ale cărei efective, evaluate de contemporani între 90 000 şi 150 000 de oameni, aveau să fie sporite de corpul de oaste al lui Laiotă Basarab, aproximativ 10 000–12 000 de oameni.

În vreme ce marea armată a sultanului progresa lent spre Dunăre, tătarii din Crimeea, sub conducerea lui Eminek, au pătruns adânc în Moldova la porunca sultanului, nimicind aşezările, robind şi jefuind populaţia. Ştirile, puţine şi neclare, îi semnalează şi în nord, în direcţia târgului Ştefăneşti, şi în sud, spre Cetatea Albă, unde ar fi suferit o grea înfrângere.

Acordând prioritate acestei primejdii, care se abătuse prima asupra ţării, Ştefan trimite oastea împotriva tătarilor; surprinşi pe drumul de înapoiere, pe când îşi mânau prada de oameni şi animale, tătarii sunt înfrânţi în cursul unei lupte în care mulţi dintre ei, între care şi fraţii lui Eminek, şi-au pierdut viaţa.

Fapt tot atât de grav şi cu consecinţe însemnate pentru evoluţia generală a situaţiei, în vreme ce se mai aflau încă în Moldova, tătarii au fost rechemaţi în grabă de o ştafetă care îi vestea că Hoarda de pe Volga năvălise în Crimeea. Iniţiativele diplomatice ale Veneţiei şi ale lui Ştefan pe lângă Marea Hoardă fuseseră încununate de succes; deocamdată cel puţin, adică pe tot timpul duratei campaniei lui Mehmet al II-lea în Moldova, tătarii din Crimeea erau scoşi din luptă.

În a doua jumătate a lunii iunie, oastea lui Mehmet al II-lea începea să treacă Dunărea, fără ca Ştefan să încerce să o oprească. Credincios tacticii tradiţionale, domnul s-a retras din faţa oştii invadatoare pe care a lăsat-o să înainteze pe un teren pustiit şi pârjolit, hărţuită încontinuu de cete care îi surprindeau pe cei desprinşi de tabără. În ciuda tuturor dificultăţilor, marea oaste a sultanului înainta totuşi de-a lungul văii Siretului; hotărât să o întâmpine şi să-i taie calea spre Suceava, Ştefan şi-a aşezat tabăra pe un platou înalt, pe valea Pârâului Alb, afluent al Moldovei, apărat de păduri şi de fortificaţiile construite în grabă din trunchiuri de copaci.

În acest loc, care avea să fie botezat Războieni, Ştefan a încercat să oprească puhoiul otoman, cu o oaste ale cărei efective, mult scăzute după ce ţăranii învoiţi de domn au plecat din tabără în satele care fuseseră atacate de tătari, nu depăşeau cu mult 10 000 de oameni. Din spatele întăriturii sale, apărată şi de un şir de căruţe legate între ele, în care era instalată artileria numeroasă de care dispunea, Ştefan a încercat o lovitură asupra avangărzii otomane condusă de Soliman paşa, în speranţa de a provoca derută în oastea duşmană, înainte că aceasta să se fi instalat în ordine de bătaie; după un scurt interval de panică, Soliman a restabilit însă situaţia. Îndată sultanul a pornit atacul împotriva fortificaţiei înăuntrul căreia se retrăseseră din nou Ştefan cu ai săi.

Disproporţia numerică avea să-şi spună de data aceasta cuvântul. Evocând laconic lupta, Grigore Ureche amintea atât covârşitoarea superioritate a turcilor, cât şi rezistenţa eroică a apărătorilor: „şi multă vreme trăindu războiul neales de îmbe părţile osteniţi şi turcii tot adăugându-să cu oaste proaspătă şi moldovenii obosiţi şi neviindu-le ajutoriu de nici o parte, au picat, nu fieşte cum, ci până la moarte să apăra, nici biruiţi dintru arme, ci stropşiţi de mulţimea turcească, au rămas dobânda la turci. Şi atâţia de ai noştri au perit, cât au înălbit poiana de trupurile de a celor periţi, până au fost războiul şi mulţi din boierii cei mari au picatu şi vitejii cei buni au peritu, şi fu scârbă mare a toată ţara şi tuturor domnilor şi crailor di prinprejur, dacă auziră că au căzut moldovenii suptu mâna păgânilor"[6]. Cu ceea ce a putut salva din înfrângere, Ştefan s-a retras sub protecţia pădurii.

Pentru a supune ţara şi pentru a-i impune voinţa sa, sultanul mai avea însă de înfrânt o rezistenţă, cea a cetăţilor; aici însă efortul său militar avea să se împotmolească. Speranţa sa de a da conflictului o soluţie politică, în vederea căreia adusese un pretendent la domnie, s-a izbit de refuzul cetăţilor de a i se supune. La Suceava, la Hotin, la Cetatea Neamţului, ca şi mai înainte la Cetatea Albă şi la Chilia, apărătorii şi-au făcut datoria. Încercarea lui Mehmet al II-lea de a intra în stăpânirea cetăţilor prin negocieri sau acţiuni militare rapide a eşuat, iar, pentru un asediu îndelungat, sultanul nu mai avea timp; pe de o parte, Ştefan, scăpat din luptă, îşi re-constituise o oaste care avea să numere 16 000 de oameni în momentul reluării acţiunii, iar, pe de alta, trupele transilvănene înaintau spre trecătorile

[6] Grigore Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 104.

Oituzului sub comanda voievodului Ştefan Báthory. Cum în oastea Ţării Româneşti, trimisă pentru a-i întâmpina pe ardeleni, sultanul nu putea avea încredere deplină, cum, pe de altă parte, propria-i oaste, bântuită de epidemie şi confruntată cu dificultăţi de aprovizionare din ce în ce mai mari, dădea semne de oboseală, sultanul, pentru a evita o catastrofă, a ordonat retragerea. Spre mijlocul lunii august, marea armată a lui Mehmet al II-lea începea să se retragă hărţuită de Ştefan, fără a-şi fi atins ţelul; Moldova rezistase celei mai grele încercări prin care trecuse până atunci.

Planul contraofensivei creştine nu s-a oprit o dată cu izgonirea turcilor din Moldova. Urmând concepţia strategică a lui Ştefan, care de la începutul războiului antiotoman s-a străduit constant să aducă Ţara Românească în tabăra creştină, trupele transilvănene şi oastea refăcută a Moldovei trec la ofensivă. Pătrunzând în Ţara Românească la începutul lunii noiembrie, oştile voievodului Transilvaniei şi cele ale domnului Moldovei îl readuc în domnie pe Vlad Ţepeş. Din Târgovişte, la 8 noiembrie, Vlad vestea braşovenilor fuga lui Laiotă la turci. După intrarea în Bucureşti, la 16 noiembrie, a urmat supunerea întregii ţări; consacrând victoria, o mare adunare a ţării îl alegea la 26 noiembrie 1476 pe Vlad Ţepeş domn al Ţării Româneşti.

Un front continuu al puterilor creştine era acum reconstituit la Dunărea de Jos, situaţie deosebit de primejdioasă pentru Imperiul otoman. Pentru a consolida rezultatele obţinute în urma rezistenţei victorioase a lui Ştefan şi a acţiunii întreprinse în comun cu Ungaria în Ţara Românească, ar fi fost necesar un efort militar perseverent. Cum însă Matia Corvin nu se arăta dispus să se angajeze permanent în acest sector al războiului antiotoman, situaţia lui Vlad Ţepeş a fost repede compromisă. După retragerea trupelor transilvănene şi a celor moldovene, cu excepţia a 200 de curteni lăsaţi de Ştefan pentru paza personală a lui Ţepeş, turcii revin la atac. La sfârşitul lunii decembrie sau începutul lunii ianuarie, acesta cădea ucis fie în luptă cu turcii, fie printr-un act de trădare, iar Basarab Laiotă relua, cu concurs turcesc, domnia în Ţara Românească; situaţia revenea astfel la punctul de pornire.

Pentru a scoate războiul antiotoman din acest primejdios impas, Ştefan a încercat încă o dată să dinamizeze coaliţia antiotomană; acesta a fost rostul soliei pe care a trimis-o la Veneţia. Desfăşurările recente şi perspectivele războiului erau lucid expuse senatului veneţian de solia

domnească (mai 1477); amintind că Moldova înfruntase singură puterea coalizată a turcilor şi tătarilor în anul precedent, Ştefan dădea curs îngrijorării sale cu privire la atitudinea pasivă a lui Matia Corvin. Cum în concepţia sa războiul nu putea fi câştigat decât dacă era purtat ofensiv, Ştefan dezvăluia Senatului intenţia sa de a-i izgoni pe turci din Crimeea. Salvarea cetăţilor din sudul Moldovei era, evident, condiţia indispensabilă a acţiunii preconizate de Ştefan: „Pe deasupra, eu mai afirm că, dacă aceste două cetăţii — Chilia şi Cetatea Albă — se vor păstra, turcii vor putea pierde şi Caffa şi Chersonesul"[7].

Pentru eventualitatea, care se profila la orizont, că va rămâne singur în faţa puterii otomane, Ştefan lăsa să se întrevadă posibilitatea împăcării cu turcii.

Pacea moldo–otomană (1479–1480). Aprehensiunile lui Ştefan cu privire la evoluţia războiului aveau să se dovedească întemeiate. Dacă anul 1477 a trecut fără a aduce mari schimbări militare şi politice, anul următor avea să încline hotărât balanţa în favoarea lui Mehmet al II-lea. În Ţara Românească, unde, potrivit lui Dlugosz, Ştefan ar fi reuşit încă o dată să impună, după asasinarea lui Vlad Ţepeş, un domn favorabil politicii sale, în persoana lui Ţepeluş, sultanul a avut din nou câştig de cauză, cel mai târziu în prima jumătate a anului 1478.

Fapt şi mai grav, perspectiva redeschiderii conflictului polono–ungar pentru Boemia, în primăvara anului 1478, a oferit Porţii otomane un excelent teren de manevră diplomatică. Eliberat de primejdia care, câţiva ani în şir, îl silise să-şi concentreze efortul la Dunărea de Jos, Mehmet al II-lea reia asediul cetăţii Scutari. Sleită de un război care, în ceea ce o privea, dura de 15 ani şi pierzând ultimele nădejdi într-o întorsătură favorabilă a situaţiei, Republica lagunelor încheia în condiţii de capitulare armistiţiul cu Poarta (decembrie 1478), care avea să fie confirmat printr-un tratat de pace o lună mai târziu. Veneţia, animatoarea luptei antiotomane în tot cursul războiului, părăsea, aşadar, coaliţia.

În acelaşi timp, dispărea de pe scenă şi Uzun Hasan, de a cărui luptă antiotomană fuseseră legate puternice speranţe ale adversarilor europeni ai puterii turceşti, chiar atunci când revenirea lui în luptă nu mai era decât o iluzie. Cu aceasta însă şirul răsturnărilor favorabile politicii sultanului nu se încheiase încă.

[7] I. Bogdan, *op.cit.*, II, p. 342–351.

În iarna anului 1478–1479, hanatul Crimeii, care, în urma invaziei Hoardei Mari de pe Volga, în 1476, se sustrăsese dominației otomane, reintră sub controlul acesteia, o dată cu revenirea lui Mengli Ghirai din prizonieratul otoman, ca vasal al sultanului.

În jurul lui Ştefan, cercul se strângea din ce în ce mai puternic; cu o Polonie tot mai înclinată să coopereze cu turcii şi care îşi manifestase repetat rezervele faţă de politica sa antiotomană, cu o Ungarie care acorda prioritate obiectivelor ei în Europa Centrală, cu Ţara Românească readusă sub controlul Porţii, cu hanatul Crimeii redevenit instrument al acesteia, domnului Moldovei nu-i rămânea decât să-şi adapteze şi el politica la această situaţie.

Primele semne ale noii orientări aparţin începutului anului 1479, când Ştefan, răspunzând unei solii polone, se îndatora din nou să presteze regelui Cazimir jurământul de credinţă de atâtea ori amânat; în perspectiva reconcilierii cu turcii, legătura cu Polonia era de primă însemnătate. Nu se ştie când, în cursul anului 1479, au început contactele diplomatice moldo–otomane, dar ele sunt categoric atestate în ianuarie 1480, când Ştefan aducea la cunoştinţă braşovenilor unele informaţii cu privire la pregătirile militare ale sultanului, pe care le primise de la ambasadorii săi sosiţi de curând de la turci. Cel mai târziu în mai 1480, când Ştefan comunica regelui Cazimir că Mehmet al II-lea i-a cerut să-i deschidă calea spre Polonia, pacea era încheiată; cererea sultanului nu era decât aplicarea uneia din prevederile acordului moldo–otoman.

Clauzele acordului ne sunt cunoscute din actul (*ahidnamé*) lui Mehmet al II-lea, nedatat, dar care aparţine neîndoielnic intervalului cuprins între a doua jumătate a anului 1479 şi luna mai 1481, data morţii sultanului. Ştefan relua plata tributului — ridicat acum la 6 000 de ducaţi veneţieni — şi, în acelaşi timp, se îndatora să fie „prieten prietenilor şi duşman duşmanilor" sultanului. În schimbul acestor concesii, Ştefan a obţinut garanţia sultanului pentru teritoriile sale; Chilia, cetatea dunăreană care fusese la originea îndepărtată a conflictului dintre Moldova şi Poarta otomană, rămânea în stăpânirea lui Ştefan.

Dar, pentru sultan, ca şi pentru domnul Moldovei, pacea realizată nu era decât o amânare a soluţiei definitive. Din vara anului 1479, când lua măsuri grabnice de consolidare a fortificaţiilor Cetăţii Albe şi ale Chiliei continentale — după ce ordonase distrugerea celor de la Licostomo, de

teamă că cetatea ar putea să cadă în stăpânirea turcilor — şi până în vara anului 1481, când ostilităţile au fost redeschise, Ştefan a aşteptat pregătit, pentru a preîntâmpina un eventual atac otoman sau pentru a folosi situaţiile favorabile reluării ofensivei.

Redeschiderea ostilităţilor cu turcii (1481); pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe (1484). La 3 mai 1481, Mehmet al II-lea care, după pacea cu Veneţia, cucerise Ottranto, instalând astfel puterea otomană pe solul Italiei, murea în drum spre Rodos, ultima ţintă a politicii sale de cuceriri. Dispariţia cuceritorului Bizanţului, care, în timpul unei domnii de trei decenii, nu numai că extinsese considerabil stăpânirile otomane în Anatolia şi Europa, dar şi asigurase stabilitatea imperiului, a deschis o gravă criză cu multiple aspecte: criză dinastică — lupta între Baiazid al II-lea şi fratele său Djem —, criză de regim, provocată de reacţia societăţii turceşti împotriva efortului continuu şi apăsător impus de politica lui Mehmet al II-lea, şi mai ales criză a dominaţiei otomane în Europa, unde popoarele balcanice, trezite la speranţă de moartea cuceritorului, începeau să se agite pentru recâştigarea libertăţii pierdute.

Prilejul aşteptat de Ştefan pentru a încerca încă o dată să îndepărteze de Moldova şi de cetăţile ei pontice primejdia otomană sosise, aşadar; o nouă coaliţie antiotomană părea pe cale să se înjghebeze, promovată în Apus de papa Sixt al IV-lea şi de genovezi — care încearcă acum să-şi redobândească poziţiile pierdute în Marea Neagră — şi în Răsărit de Ungaria şi Moldova.

Deosebit de ameninţătoare pentru situaţia Imperiului otoman în bazinul pontic erau înclinaţia lui Mengli Ghirai de a sprijini efortul genovez de recuperare a Caffei şi a celorlalte aşezări din Crimeea, pierdute în 1475, şi negocierile hanului tătar cu solii trimişi de Genova la chemările sale repetate.

În iunie 1481, Ştefan, care, din primele luni ale anului se aştepta la o invazie din partea lui Ţepeluş şi a sprijinitorilor săi turci, pornea la atac, după ce în prealabil reînnoise alianţa cu Matia Corvin. Întâmpinat la Râmnic de Ţepeluş, Ştefan a câştigat aici o victorie totală, la 8 iulie 1481. Ştefan renunţă însă la instalarea propriului său candidat la domnia Ţării Româneşti în favoarea lui Vlad Călugărul, sprijinit de regele Ungariei, ale cărui trupe au luat parte la acţiunea militară împotriva lui Ţepeluş. Şi de data aceasta, însă, succesul a fost de scurtă durată; în august 1481, Ţepeluş

emitea un act din Piteşti, iar la mijlocul lunii noiembrie 1481 el se afla din nou la Bucureşti. Ştefan, care, după înapoierea din campanie şi solemnităţile de la Suceava, îşi trimisese oastea la vatră, se vedea acum silit să-şi recheme ostaşii: „Ştefan voievodul adună o oaste foarte mare", raportau din Kiev, la 30 septembrie 1481, trimişii Genovei la hanul Crimeii[8].

Noua acţiune nu a fost însă declanşată decât în primăvara anului următor, când Ştefan ocupă cetatea Crăciuna şi aşează aici pe pârcălabii săi Vâlcea şi Ivanco. Ţepeluş se retrage în Oltenia, unde cade victimă mehedinţenilor, care îl ucid; Vlad Călugărul se instalează în domnie, pe care curând o va consolida, ca şi predecesorii săi, printr-o înţelegere cu turcii. Din nou situaţia revenea la punctul de pornire, cu toate primejdiile pe care le comporta pentru Moldova.

Şi mai primejdioasă pentru lupta lui Ştefan a fost noua întorsătură a politicii regelui Ungariei, care, după campaniile victorioase din 1481 şi după noi încleştări cu turcii, nu lipsite de succese, în cursul anului următor, a fost tot mai mult silit să facă faţă atacului dinspre apus al lui Frederic al III-lea de Habsburg. Negocierile cu turcii, iniţiate încă din 1482 şi intensificate în 1483, aveau să fie încheiate în acelaşi an printr-un armistiţiu de cinci ani. Eliberat acum de frontul ungar, sultanul avea să-şi îndrepte prima sa mare acţiune ofensivă împotriva Moldovei.

Pentru Imperiul otoman, cucerirea cetăţilor Moldovei însemna nu numai încheierea procesului de luare în stăpânire a Mării Negre prin controlul exercitat asupra a două din cele mai de seamă aşezări de pe malurile ei, dar şi înlăturarea ultimului focar de primejdie pentru această dominaţie. Lupta perseverentă a lui Ştefan pentru înlăturarea stăpânirii turceşti din Ţara Românească şi primejdiile pe care le comporta această luptă pentru dominaţia otomană în nordul Peninsulei Balcanice îl determinaseră pe Mehmet al II-lea să încerce readucerea Moldovei în dependenţa imperiului; cum însă campaniile îndreptate împotriva lui Ştefan nu reuşiseră să smulgă Moldovei Chilia şi Cetatea Albă, rezultatul obţinut prin efortul militar al sultanului în această direcţie nu putea fi decât precar.

Mai mult decât atât, stabilitatea dominaţiei otomane în Crimeea era nesigură atât timp cât Ştefan continua să aibă în stăpânirea sa cele două cetăţi pontice; până în ajunul cuceririi acestora, hanul tătar Mengli Ghirai, care nu se resemnase cu pierderea Caffei şi a celorlalte aşezări din

[8] „Giornale ligustico", VI, 1879, p. 484.

Crimeea ocupate de turci, a negociat cu emisarii genovezi în vederea înlăturării stăpânirii turceşti, solicitând în repetate rânduri o acţiune hotărâtă în această direcţie. Faptul, care nu a scăpat atenţiei Porţii otomane şi care curând avea să ducă la instalarea la Caffa a unui guvernator otoman de înalt rang, în persoana fiului sultanului, a contribuit, desigur, nu în mică măsură la hotărârea lui Baiazid al II-lea de a lansa campania pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe. Siguranţa întregii dominaţii otomane pe linia Dunării şi a nordului Mării Negre era condiţionată de ocuparea celor două cetăţi.

În primăvara anului 1484, observatorii străini din Imperiul otoman semnalau intensele pregătiri navale şi terestre ale Porţii, fără a putea indica însă direcţia pe care avea să o ia expediţia sultanului, cea dintâi mare acţiune ofensivă a noii domnii. Dar, după ce oastea s-a pus în mişcare, Ştefan a înţeles că lovitura era îndreptată împotriva Moldovei şi şi-a aşezat oastea la vadul de la Obluciţa, pentru a-i întâmpina pe turci la trecerea Dunării.

Obiectivul sultanului, care înţelesese din înfrângerile suferite de tatăl său în Moldova cât de primejdioase erau campaniile înlăuntrul ţării, se limita la cucerirea Chiliei şi a Cetăţii Albe. Sprijinit de oastea hanului Crimeii, care, în aşteptarea zadarnică a unei mari ofensive creştine, s-a supus ordinului Porţii, precum şi de cea a Ţării Româneşti, comandată de Vlad Călugărul, Baiazid al II-lea a început prin a înconjura pe apă şi pe uscat Chilia, cucerită după un asediu de opt zile (14 iulie 1484); apoi sultanul s-a îndreptat spre Cetatea Albă, care s-a predat după doar două zile de asediu, la o dată greu de precizat, dar anterioară zilei de 2 august. Revenit la Chilia, unde a dispus refacerea cetăţii dărâmate din ordinul lui Ştefan în ultima fază a luptelor cu Mehmet al II-lea, sultanul vesteşte pretutindeni marea sa victorie, subliniind însemnătatea ei strategică excepţională.

Căderea neaşteptat de rapidă a celor două cetăţi — izvoarele invocă în cazul uneia dintre ele trădarea — îşi are principala explicaţie în lipsa de perspectivă a situaţiei lor. În trecut, Ştefan câştigase războaiele împotriva oştilor otomane înlăuntrul ţării, unde superioritatea covârşitoare a invadatorilor putea fi atenuată, dacă nu anihilată, prin manevră şi abilitate tactică. O confruntare în câmp deschis cu marea oaste a sultanului şi a aliaţilor săi nu avea şanse de izbândă: „ ... că Ştefan vodă

— interpretează Grigore Ureche datele situației — la gol n-au îndrăznitu să iasă, ci numai la strâmtori nevoia ce le făcea zminteală"[9].

Abținerea lui Ștefan de la o luptă prea inegală pentru a avea sorți de izbândă nu însemna însă și resemnare cu faptul împlinit. Apelul la intervenția Ungariei și Poloniei, cele două state grav amenințate de noua cucerire a turcilor, a fost prima inițiativă a lui Ștefan. Ca urmare, și Matia Corvin și Cazimir și-au trimis solii la Constantinopol pentru a cere sultanului să renunțe la cetățile cucerite.

Inițiativei diplomatice a Ungariei, Baiazid al II-lea i-a răspuns cu contrapropunerea de a se abține de la noi atacuri împotriva Moldovei, în cazul în care pacea ungaro–turcă ar fi fost confirmată, firește în noile condiții.

Negocierile cu ambasadorul polon trimis la Istanbul la sfârșitul anului cu mandat ultimativ au fost rupte de sultan, când i-a parvenit știrea că Ștefan, neașteptând rezultatele negocierii, a încercat să cucerească Cetatea Albă cu propriile sale mijloace. Încercarea lui Ștefan de a relua pozițiile pierdute, ultimatumul transmis de solul polon sultanului, căruia îi aducea la cunoștință, o dată cu cererea de restituire a cetăților, intenția regelui Cazimir de a le recupera pe o cale sau alta, așadar, prin pace sau război, făceau inevitabile noi înfruntări militare în Moldova.

Renunțând la speranța de a-l readuce în luptă pe Matia Corvin, care se pregătea să intre triumfal în Viena, Ștefan a consolidat legăturile cu Polonia, a cărei reacție fusese mult mai energică. Dar concursul polon era condiționat de acceptarea unui preț pe care Ștefan a trebuit să-l plătească în prealabil; la 15 septembrie 1485, domnul Moldovei depunea la Colomeea omagiul vasalic și jurământul de credință regelui Cazimir, act de la împlinirea căruia se sustrăsese timp de un sfert de secol, în ciuda repetatelor insistențe ale regelui polon.

În vreme ce Ștefan se afla la Colomeea, oastea beilerbeiului Rumeliei pătrundea adânc în țară, până la Suceava, aducând cu sine un pretendent, Petru zis Hroiot sau Hronoda, probabil un fiu al lui Petru Aron. Prezența unei legitimități dinastice în tabăra turcească nu a reușit însă să zdruncine fidelitatea țării față de Ștefan; întâmpinând rezistența cetății Suceava, care nu s-a predat, năvălitorii, la știrea înapoierii lui Ștefan din Polonia, s-au retras în grabă, pustiind așezările prin care treceau.

[9] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 107.

În urma turcilor în retragere venea Ştefan cu oastea sa de curteni, cărora aveau să li se alăture curând luptătorii de rând, sprijiniţi de un corp polon de cavalerie grea. Respinşi până la Dunăre, turcii revin în masă sub conducerea lui Malcocioglu, dar, la Cătlăbuga, nu departe de Chilia, după spusa cronicarului, confirmat de toate izvoarele, Ştefan „au topit toată oastea turcească" (16 noiembrie 1485)[10].

Primăvara următoare, pretendentul Hroiot şi-a mai încercat o dată norocul cu ajutorul turcesc sau — potrivit unora dintre izvoare — unguresc, ceea ce nu e imposibil, dată fiind violenţa reacţiei, public manifestată, a regelui Ungariei la primirea ştirii închinării de la Colomeea; la Şcheia, pe Siret, adversarul lui Ştefan câştigă lupta, pentru a se lăsa însă prins apoi într-o cursă. O dată cu decapitarea lui Hroiot, Ştefan a eliminat încă un instrument al politicii adversarilor săi.

Noua pace cu turcii (1487–1489). Sprijinul militar polon contribuise în măsură însemnată la respingerea agresiunii otomane în interiorul Moldovei în 1485; el se dovedea însă insuficient pentru ceea ce constituia ţelul principal al lui Ştefan, recucerirea Chiliei şi a Cetăţii Albe. De altminteri, încă din 1486, orizonturile politicii externe a Poloniei se întunecaseră mult, la răsărit — conflictul în perspectivă cu cnezatul Moscovei — şi la apus, unde relaţiile cu Matia Corvin se agravau din nou din pricina Boemiei. Zelul conducerii polone pentru războiul cu turcii a scăzut pe măsură ce aceste primejdii au luat contur precis. În vara anului 1486, solul polon la Veneţia — ilustrul umanist italian Filippo Buonaccorsi, numit şi Callimachus, refugiat în Polonia, — cerea Senatului să mijlocească pacea între poloni şi Imperiul otoman. Începute de îndată, negocierile s-au prelungit timp de aproape trei ani; în 1487, Callimachus însuşi a trecut prin Moldova spre Istanbul, încercând să coordoneze cu Ştefan atitudinea celor două ţări faţă de turci. Ostilităţile au fost suspendate în Moldova, unde nu se mai semnalează noi lupte.

Nu avem informaţii precise asupra desfăşurării negocierilor între Imperiul otoman şi Moldova; sigur este numai că, o dată cu trimisul regelui la Istanbul, a sosit şi un sol al domnului Moldovei. Urmând exemplul polon, Ştefan a deschis acum, în primele luni ale anului 1487, negocieri cu turcii, acceptând să reia plata tributului (fixat probabil la 4 000 de zloţi). Evenimentul este înregistrat laconic în cronicile turceşti ale

[10] *Ibidem.*

epocii: „Anul 892 (1486/1487). În zilele când Davud-paşa a plecat în expediţie (în Arabia), a venit un sol din Moldova cu haraci pe doi ani şi a plecat primind răspunsul de pace"[11].

Doi ani mai târziu, în 1489, la începutul primăverii, după negocieri prelungite, Polonia încheia pacea cu Poarta otomană, fără a o mai condiţiona, ca până acum, de retrocedarea Chiliei şi Cetăţii Albe. Probabil în urma acestui fapt, care lăsa fără perspectivă imediată războiul antiotoman, Ştefan a încheiat şi el pace cu turcii, asumându-şi obligaţia de a nu mai ataca teritoriile imperiului, aşadar, de a se resemna cu faptul împlinit în 1484.

Mai târziu, în împrejurări care păreau favorabile, în 1500–1501, când s-a înjghebat o nouă coaliţie antiotomană, Ştefan avea să mai încerce încă o dată să-şi reia cetăţile; cum însă coaliţia avea să aibă viaţă scurtă şi să se dovedească ineficientă, domnul Moldovei a fost silit să revină, în vechile condiţii, la pacea cu sultanul.

C. LUPTA ÎMPOTRIVA HEGEMONIEI REGATULUI POLON (1489–1504)

Sfârşitul războiului antiotoman şi aşezarea turcilor în sudul Moldovei au modificat esenţial datele situaţiei internaţionale a ţării şi l-au silit pe Ştefan să aşeze pe baze noi politica sa externă. Asigurarea păcii dinspre turci, care, după recunoaşterea stăpânirii lor la Chilia şi Cetatea Albă, mult timp nu au manifestat noi tendinţe expansioniste în direcţia Moldovei, l-a readus pe Ştefan la problema originară a politicii externe a ţării, rivalitatea ungaro–polonă.

Noua orientare a politicii externe a Moldovei. Europa Centrală şi politica dinastică a Jagiellonilor. În ciuda remarcabilelor succese militare şi politice obţinute de Matia Corvin în Austria şi Silezia în ultimii săi ani de domnie, Ungaria a continuat să fie obiectul ambiţiilor dinastice şi al veleităţilor de hegemonie în spaţiul central-european ale Habsburgilor şi Jagiellonilor. Încercările regelui, el însuşi contestat dintru început de rivalii săi la coroana ungară, de a crea o dinastie proprie, de a asigura

[11] *Cronici turceşti privind ţările române*, ed. M. Guboglu şi M. Mehmet, Bucureşti, 1966, I, p. 329.

succesiunea la domnie a fiului său nelegitim şi de a menţine astfel Regatul ungar în afara sferelor de influenţă ale celor două dinastii străine care aspirau la coroana ungară au eşuat o dată cu moartea sa (1490).

Primejdia cea mai mare în această etapă a concurenţei dinastice pentru coroana ungară venea din partea jagiellonilor; dominând un imens complex de teritorii în cadrul Uniunii polono–lituaniene, dinastia jagiellonă, care îşi asigurase şi coroana boemă în persoana lui Vladislav, unul din fiii lui Cazimir, tindea să-şi subordoneze şi Regatul ungar, pentru a închega astfel un puternic bloc în Europa Central-Răsăriteană.

Izolat în faţa adversarilor săi dinastici, Jagielloni şi Habsburgi, Matia Corvin a încercat să le opună un sistem propriu de alianţe. Din această necesitate au izvorât legăturile sale cu marele cneaz al Moscovei, Ivan al III-lea, a cărui politică de unificare a teritoriilor ruse crease o stare de conflict cvasipermanent cu Uniunea polono-lituaniană.

Pentru Moldova şi pentru politica de independenţă a lui Ştefan, succesul aspiraţiilor hegemonice ale dinastiei polone în Europa Centrală şi Răsăriteană şi îndeosebi realizarea unei uniuni personale polono–ungare erau o perspectivă deosebit de ameninţătoare. Necesitatea de a combate această primejdie a determinat opţiunea lui Ştefan în favoarea soluţiei care asigura menţinerea echilibrului de putere polono–ungar. Această opţiune s-a aflat la originea conflictului lui Ştefan cu Polonia, conflict care avea să domine până la sfârşitul vieţii politica sa externă.

Alianţa cu Ungaria (1489). Scurt timp după încheierea păcii cu turcii, Ştefan a revenit la alianţa cu Ungaria, părăsită în 1485 în nădejdea unui sprijin polon masiv pentru recucerirea cetăţilor ocupate de turci.

Pentru Ştefan, care avea să atribuie mai târziu regelui polon vina de a nu fi respectat clauzele înţelegerii din 1485, legătura restabilită cu Regatul ungar trebuia să fie deopotrivă o asigurare împotriva hegemoniei Regatului polon şi a unor eventuale noi atacuri turceşti; pentru Ungaria, alianţa Moldovei constituia un însemnat sprijin militar în lupta împotriva Poloniei şi o verigă a sistemului de alianţe antijagellone pe care Matia Corvin s-a străduit să-l organizeze în răsăritul Europei, prin legăturile stabilite cu Ivan al III-lea şi cu hanatul Crimeii. În vara anului 1489, când regele Cazimir protestă energic pe lângă papă pentru faptul de a fi consacrat desfacerea legăturii stabilite la Colomeea în 1485, noua apropiere între regele Ungariei şi domnul Moldovei era fapt împlinit.

Pentru a obține alianța Moldovei, Matia Corvin i-a cedat lui Ştefan, cu titlu de feud, două însemnate cetăți din Transilvania: Ciceul şi Cetatea de Baltă, cu domeniile lor, pe care atât Ştefan, cât şi succesorii săi aveau să le extindă necontenit, făcând din ele puncte solide de sprijin pentru politica lor în Transilvania. Nouă ani mai târziu, în 1489, regele Vladislav al Ungariei reamintea fratelui său Ioan Albert elementele esențiale ale acordului dintre regatul său şi Moldova în următorii termeni: „iar majestatea sa (Vladislav) nu cere aceasta (renunțarea la un nou atac polon împotriva Moldovei) pentru vreun folos al său sau pentru censul pe care l-ar da zisul voievod majestății sale, ci pentru liniştea şi pacea viitoare a celor două regate. Căci (dimpotrivă), majestatea sa şi acest regat trebuie să dea anual aceluia (lui Ştefan) un subsidiu anumit. Şi pe deasupra i-au fost date şi două cetăți din cele mai bune din trupul acestui regat, adică din Transilvania"[12]; vechea tendință de dominație a Ungariei asupra Moldovei, care se manifestase încă puternic în timpul campaniei lui Matia Corvin din 1467, lăsase, aşadar, locul unul raport în fapt paritar, avantajos pentru Moldova.

Începuturile conflictului cu Polonia (1489–1494). Indiciile tensiunii în creştere în raporturile moldo–polone au apărut încă din 1488–1489, dar în 1490, criza deschisă de moartea neaşteptată a lui Matia Corvin şi de lupta pentru succesiunea coroanei ungare a dat conflictului o nouă intensitate. Înțelegând capacitatea lui Ştefan de a influența evoluția luptei pentru putere în Ungaria, doi dintre candidați, Ioan Albert, moştenitorul coroanei polone, şi Maximilian de Habsburg, îi solicită concursul. Adresându-se lui Ştefan în numele lui Ioan Albert, Callimachus încearcă să-l facă sprijinitor al candidaturii viitorului rege polon: „Moştenitorul Albert salută pe Magnificența Voastră... şi Vă transmite că, de când a început să aibă cunoştință despre lucrurile acestei lumi, a aflat necontenit despre virtutea Voastră, astfel încât a fost întotdeauna doritor să stabilească cu Serenitatea Voastră o puternică şi trainică prietenie care ar sluji şi unei părți şi celeilalte"[13].

În schimbul ajutorului militar şi pecuniar solicitat lui Ştefan, Ioan Albert lăsa să se înțeleagă că îl va sprijini să recâştige cetățile cucerite de turci.

---

[12] J. Garbacik, *Materialy do dziejow dyplomacji Polskiei z lat 1486–1516*, Wroclaw–Warszawa–Krakow, 1966, p. 9.

[13] *Ibidem*, p. 13.

Ştefan nu putea sprijini însă o candidatură a cărei reuşită ar fi deschis perspectiva reunirii apropiate în aceeaşi persoană a coroanelor Ungariei şi Poloniei. Ostil cu desăvârşire acestei eventualităţi, care, devenită realitate, ar fi periclitat grav politica sa de independenţă, Ştefan a început prin a sprijini candidatura lui Maximilian. Când a devenit evident că stările Regatului ungar nu erau de acord cu preluarea de către Habsburgi a coroanei ungare şi că preferatul lor era regele Boemiei, Vladislav Jagiello, care acceptase, înainte de încoronare, condiţia de a se conforma întocmai programului lor intern şi extern, Ştefan s-a raliat la candidatura acestuia, nu însă fără a impune el însuşi în negocierile cu candidatul la coroana ungară reconfirmarea clauzelor care se aflau la temelia alianţei încheiate cu Matia Corvin.

Instaurată în aceste condiţii, noua domnie garanta, o dată cu preponderenţa stărilor în viaţa internă a regatului, independenţa sa faţă de Polonia, în ciuda faptului că Vladislav era el însuşi un Jagiellon. Cum însă Polonia nu s-a resemnat cu această soluţie, cum Ioan Albert a deschis de îndată ostilităţile împotriva fratelui său, în speranţa că îşi va putea impune candidatura, Ştefan a intrat la rândul său în acţiune. Refuzul domnului de a accepta crearea unei uniuni personale polono–ungare, perspectivă primejdioasă pentru Moldova, se află la originea ostilităţilor pe care le-a deschis acum; concomitent, el a încercat să rezolve, în sensul revendicărilor tradiţionale ale Moldovei, problema Pocuţiei.

În august 1490, trupele lui Ştefan intră în Pocuţia, cuceresc cetăţile Snyatin şi Halici şi asediază Colomeea, în vreme ce regele Cazimir ordona, fără mult succes de altfel, căpitanilor săi de la hotar să organizeze apărarea. Suspendate un timp de negocierile de pace începute de Cazimir, ostilităţile au fost reluate în cursul anului 1491, când noi acţiuni ale oştilor lui Ştefan sunt semnalate în Pocuţia şi Podolia; concomitent, o puternică răscoală izbucneşte în teritoriile ruse ale Poloniei, al cărei conducător, Muha, a acţionat cu sprijinul lui Ştefan.

Alianţa cu marele cnezat al Moscovei şi cu hanatul Crimeei. Noua direcţie imprimată de Ştefan politicii sale externe, o dată cu revenirea la alianţa ungară, se află şi la originea reactivării legăturii sale cu Ivan al III-lea, consacrată cu ani în urmă prin căsătoria fiicei sale, Elena, cu fiul marelui cneaz (1482). Încă din 1488, se semnalează reluarea intensă a schimbului de solii între Ştefan şi Ivan, nu lipsite de legătură cu contactele diplomatice

dintre cneaz şi regele Ungariei. Deşi indicaţii directe cu privire la stabilirea unei legături formale de cooperare între Moldova şi cnezatul Moscovei în această perioadă lipsesc, referirile mai târzii ale lui Ivan al III-lea, în corespondenţa cu marele duce al Lituaniei, Alexandru, în timpul crizei din 1497, dau la iveală existenţa efectivă a unei alianţe cu Ştefan, încheiată la o dată anterioară. Cooperarea politică cu cnezatul Moscovei avea să se dovedească deosebit de utilă pentru Ştefan în ultimii ani de domnie, în vremea războiului cu Polonia şi Lituania.

Aceeaşi funcţie a îndeplinit-o în politica externă a Moldovei alianţa încheiată cu hanatul Crimeei în vara anului 1492, când hanul Mengli Ghirai îşi intensifica pregătirile în vederea războiului cu polonii; hanul însuşi îl informa pe Ivan al III-lea asupra desfăşurării negocierilor cu Ştefan în vederea coordonării acţiunilor lor militare.

Campania lui Ioan Albert în Moldova; pregătire, desfăşurare şi urmări; preludiile diplomatice ale campaniei (1494–1497). Schimbarea de domnie în Polonia, în 1492, când lui Cazimir i-a urmat la tron fiul său Ioan Albert, a adus şi o modificare a cursului politicii polone faţă de Moldova, pe care noul rege s-a simţit dator să o readucă în dependenţa Poloniei. Scurt timp după încheierea păcii între Lituania şi Moscova (februarie 1494), Ioan Albert, hotărât să treacă la acţiune, a convocat un congres al membrilor dinastiei Jagiellone pentru a reglementa problemele nerezolvate între ei şi îndeosebi cele legate de campania pe care o proiecta. Desfăşurat în luna aprilie 1494 în condiţiile celui mai strict secret, la Levocea, congresul a avut pe agendă ca punct de seamă problema Moldovei, unde Ioan Albert intenţiona să-l instaleze ca duce pe cel mai mic frate al său, Sigismund, lipsit la acea dată de apanaj. Unul din rosturile principale ale congresului a fost încercarea, care s-a dovedit zadarnică, de a-l câştiga pe Vladislav, regele Ungariei, la acest proiect.

În ciuda acestui eşec, Ioan Albert a început pregătirile de război. În concepţia regelui Poloniei, readucerea în ascultare a Moldovei nu avea să fie decât prima etapă a unui program mai ambiţios care urmărea să înlăture dominaţia otomană din nordul bazinului pontic şi să desfacă primejdioasa alianţă turco–tătară. Pus în aplicare câţiva ani mai târziu, proiectul regelui polon avea să fie ultima mare încercare a Poloniei, până la sfârşitul secolului al XVI-lea, de a înlătura grava primejdie care apăsa asupra regatului în urma instalării turcilor la Chilia, Cetatea Albă şi în Crimeea.

La rândul ei, acţiunea antiotomană a lui Ioan Albert făcea parte dintr-un program politic mult mai larg, strâns legat de încercarea, în cursul aceloraşi ani, a regalităţii franceze de a-şi subordona regatul napolitan şi de a relua din această bază cruciata împotriva turcilor. Contactele frecvente ale diplomaţiilor franceză şi polonă în această vreme tindeau să coordoneze cele două acţiuni într-o nouă încercare de a-i înlătura pe turci din Europa.

Înţelegând primejdia care îl pândea sau informat asupra ei de cercurile conducătoare ale Regatului ungar, Ştefan a întreprins o largă acţiune diplomatică, mai întâi pentru a preîntâmpina atacul lui Ioan Albert, apoi pentru a-şi pregăti alianţele împotriva acestuia. Din anii plini de încordare care au precedat intrarea regelui polon în Moldova datează schimbul intens de solii între Ştefan şi marele duce lituanian, Alexandru, fratele regelui polon, prin intermediul căruia domnul a încercat să-l determine pe Ioan Albert să renunţe la întreprinderea preconizată împotriva Moldovei. Îmbinând ofertele de reconciliere cu ameninţarea, domnul s-a străduit să-şi atingă ţelul sau măcar să-l disocieze pe Alexandru de acţiunea fratelui său. În acelaşi sens a acţionat şi Ivan al III-lea, care a intervenit pe lângă ducele Lituaniei pentru a-l împiedica să se asocieze cu Ioan Albert.

Cum însă toate aceste încercări de a-l abate pe regele polon de la hotărârea sa nu au dat rezultate şi cum acesta se arăta neclintit în hotărârea sa şi îşi continua febril pregătirile militare, Ştefan şi-a consolidat alianţele pentru a-l putea înfrunta în cele mai bune condiţii pe Ioan Albert, trimiţând solii în toate direcţiile de unde putea aştepta ajutor, la turci, la tătari, în Ţara Românească şi, firește, în Ungaria. Când, în toamna anului 1497, Ioan Albert se afla pe teritoriul Moldovei cu gândul de a-l înlătura din domnie pe Ştefan şi de a aduce ţara sub ascultarea sa, domnul avea să-i opună nu numai întreaga sa putere armată, dar şi ajutoarele străine pe care i le-a asigurat abila sa acţiune diplomatică.

Asediul Sucevei şi lupta din Codrul Cozminului. În vara anului 1497, după intense pregătiri militare şi diplomatice, Ioan Albert şi-a început campania. Până în apropiere de frontiera Moldovei, regele a tăinuit ţelul ei real, proclamând-o ca pe o mare acţiune de eliberare a Chiliei şi Cetăţii Albe. Ştefan, căruia regele îi comunicase ţelul oficial al campaniei, făgăduise concursul său, dar numai când oştile polone vor fi ajuns în

dreptul cetăţilor, pe drumul indicat de el, care trecea probabil prin teritoriul lituanian până aproape de vărsarea Nistrului.

Negocierile dintre Ioan Albert şi Ştefan, desfăşurate prin soliile repetate pe care le-au schimbat, au fost brusc curmate de rege o dată cu arestarea din ordinul său a vistiernicului Isaia şi a logofătului Tăutu; ajuns la Nistru şi decis să-l treacă pentru a se îndrepta spre Suceava, regele Poloniei nu mai avea de ce să-şi ascundă intenţiile. La mijlocul lunii august, Ioan Albert a pornit în campania împotriva Moldovei în fruntea unei numeroase armate, evaluată de contemporani la aproximativ 80 000 de ostaşi, însoţiţi de câteva mii de care de transport şi de o puternică artilerie.

Temeritatea acţiunii lui Ioan Albert, care se angaja pripit în conflictul cu Ştefan, nu a scăpat contemporanilor. Unul dintre aceştia a arătat cât de nechibzuită fusese hotărârea regelui polon de a încerca să subjuge Moldova şi să-şi impună dominaţia unui popor „în care sălăşluieşte un atât de puternic cult al libertăţii", încât a reuşit să respingă forţele mult superioare ale ungurilor şi ale turcilor. Dar, continuă acelaşi izvor, regele, neţinând seama de faptul că „asemenea oameni nu puteau fi constrânşi cu forţa", a perseverat în hotărârea sa[14].

Zadarnice au fost, aşadar, toate avertismentele primite atât de la Ştefan, cât şi din propria sa tabără, dintre care cel din urmă, al unuia dintre fraţii lui Ioan Albert, cardinalul Frederic, conţinea îndemnul de a nu-l ataca pe domnul Moldovei, „preavestit comandant militar", ci mai degrabă să şi-l facă aliat, pentru ca împreună să-i combată pe turci. Invocarea exemplului lui Matia Corvin şi al lui Mehmet al II-lea, „războinici prea puternici şi bogaţi în mijloace" pe care Ştefan îi înfrânsese, era menită să ofere un material suplimentar de reflecţie regelui polon[15].

După o înaintare anevoioasă prin nordul Moldovei, oastea polonă, supravegheată şi hărţuită de detaşamentele moldovene, a ajuns la Suceava la 24 septembrie; două zile mai târziu, începea asediul cetăţii.

Credincios tacticii tradiţionale, Ştefan nu a încercat să-i oprească pe năvălitori printr-o bătălie în câmp deschis, lăsând factorilor care aveau să încline balanţa conflictului în favoarea sa timpul necesar pentru a se

---

[14] L.C. Tubero, *Comentaria*, în *Scriptores rerum polonicarum*, II, Cracovia, 1874, p. 336.

[15] B. Wapowski, *Chronicarum pars posterior (1480–1535)*, în *Scriptores rerum polonicarum*, II, p. 24–25.

afirma. Domnul însuşi a părăsit cetatea de scaun în ultimele zile ale lunii august — când ţelul campaniei devenise evident — pentru a se duce la Roman, locul fixat pentru concentrarea oştii.

Planul domnului a dat roadele aşteptate. Puternic fortificată şi bine aprovizionată, Suceava a rezistat prelungitului asediu polon, iar defecţiunile pe care, potrivit unora dintre izvoarele campaniei, Ioan Albert îşi întemeiase în parte speranţele nu s-au produs. Legăturile cu teritoriul polon erau interceptate de unităţi moldovene, ceea ce, într-o fază mai avansată a asediului, a pus serioase probleme de aprovizionare armatei de invazie.

Pe măsură ce timpul trecea, factorii a căror intervenţie era aşteptată de Ştefan au început să acţioneze. Turcii, care nu puteau privi decât cu cea mai mare îngrijorare acţiunea lui Ioan Albert, i-au trimis în ajutor domnului Moldovei un corp de oaste evaluat la aproximativ 2 000 de oameni, la care s-au adăugat cei veniţi din Ţara Românească. Intervenţia diplomatică a lui Ivan al III-lea pe lângă ducele Alexandru al Lituaniei a întârziat intrarea în campanie a corpului de oaste lituanian, care, în parte numai, a ajuns în Moldova după ce regele dăduse semnalul retragerii.

Mai însemnată decât toate aceste acţiuni a fost însă intervenţia regelui Ungariei, care a răspuns la apelul lui Ştefan, trimiţând un corp de oaste de 12 000 de oameni sub comanda voievodului Transilvaniei, Bartolomeu Dragfi. De altminteri, îndată după intrarea sa în acţiune împotriva Moldovei, Ioan Albert s-a aflat în faţa unui ultimatum al regelui Vladislav al Ungariei care îl avertiza că, perseverând în această acţiune, îl silea să intervină în favoarea lui Ştefan şi că astfel un război între cele două regate devenea inevitabil.

Intervenţia diplomatică şi militară a Ungariei a schimbat radical cadrul politic al acţiunii lui Ioan Albert, introducând în jocul forţelor un element nou, pe care regele încercase să-l preîntâmpine printr-un succes rapid în Moldova. Cum asediul Sucevei nu progresa deloc, întrucât apărătorii „ce risipiia leşii zioa cu puscile, noaptea astupa găurile şi le întăriia..." [16], şi cum între timp primejdia intervenţiei ungare devenise tot mai ameninţătoare, la 19 octombrie Ioan Albert a ordonat retragerea.

Suspendarea ostilităţilor, negociată de voievodul Transilvaniei, a fost însă de scurtă durată; Ştefan nu înţelegea să lase nepedepsită agresiunea

[16] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 111.

împotriva ţării sale. Pe drumul de înapoiere, la Codrul Cozminului, grosul armatei polone a fost atacat de trupele lui Ştefan şi de contingentul turc care îi venise în ajutor. Surprinşi în pădure, pe drumul blocat de copacii tăiaţi şi prăvăliţi din ordinul lui Ştefan, polonii au suferit o grea înfrângere, pierzând o parte însemnată din efectivele şi armamentul lor (26 octombrie). Noi lupte au avut loc în cursul retragerii oastei polone până la trecerea frontierei. Un corp de călăreţi mazuri, venit din Polonia în ajutorul regelui aflat în retragere, a fost surprins şi nimicit la Lenţeşti de oastea trimisă de Ştefan sub comanda vornicului Boldur.

Noua mare victorie câştigată împotriva uneia din cele mai puternice oşti din câte călcaseră pământul Moldovei a adus la culme prestigiul domnului.

Pacea cu Polonia (1499). Represaliile lui Ştefan l-au urmărit pe Ioan Albert şi dincolo de hotarele Poloniei, unde trupele domnului au desfăşurat acţiuni militare în cursul anului următor. Paralel însă, el a angajat, prin intermediul Ungariei, negocieri de pace cu polonii; după repetate schimburi de solii, în cursul cărora Ioan Albert a renunţat treptat la vechile sale revendicări, pacea a fost încheiată.

Textul subscris de Ştefan la 12 iulie 1499 este în acelaşi timp un tratat de pace şi de alianţă. Moldova, de o parte, Polonia şi Lituania, de altă parte, se angajau să pună capăt ostilităţilor, să se abţină de la orice acţiuni duşmănoase şi să-şi dea concursul reciproc împotriva tuturor adversarilor. Sensul acestei ultime clauze e lămurit de referinţele actului la o acţiune comună moldo–ungaro–polonă împotriva Imperiului otoman, la care domnul se angaja să participe cu toate forţele ţării sale; dar, prevăzător, el îşi rezerva dreptul de a aproba itinerarul pe care avea să-l urmeze oastea polonă în cazul unei mari expediţii antiotomane, pentru a împiedica repetarea situaţiei din 1497, când războiul împotriva turcilor servise drept pretext pentru o încercare de ocupare a Moldovei.

Pacea încheiată de Ştefan cu Ioan Albert a aşezat raporturile dintre cele două ţări pe baze paritare; vechile pretenţii polone de suzeranitate, atât de categoric formulate în anii care au precedat războiul, au dispărut cu desăvârşire din noua reglementare. Caracteristică pentru spiritul în care s-au desfăşurat negocierile şi pentru situaţia Moldovei în urma victoriei lui Ştefan e adnotarea regelui Vladislav al Ungariei pe unul din proiectele tratatului cu două luni înainte de perfectarea păcii: „aceste

articole se consideră a fi încheiate în măsura în care acelea care îl privesc pe voievod, însuşi voievodul Moldovei le va accepta. Vladislav rege a subscris cu mână proprie"[17].

Constatarea regelui Vladislav, care ştia că Moldovei nu-i mai puteau fi impuse ca în trecut clauze contrarii intereselor ei, exprimă fidel statutul internaţional al ţării la sfârşitul domniei lui Ştefan.

Ultimii ani de domnie ai lui Ştefan au fost dominaţi de conflictul cu Polonia pentru Pocuţia. În 1501, domnul ocupă teritoriul în litigiu, fapt care avea să dea naştere la prelungite tratative între cele două ţări, rămase de altminteri fără rezultat.

Când, la 2 iulie 1504, Ştefan cel Mare a încetat din viaţă, el a fost însoţit la Putna, unde singur îşi fixase locul de veci, de întreaga suflare a ţării sale, căreia îi dăduse clipa cea mai bună a întregii ei istorii: „Iară pre Ştefan vodă l-au îngropat ţara cu multă jale şi plângere în mănăstire în Putna, care era zidită de dânsul. Atâta jale era, de plângea toţi ca după un părinte al său, că cunoştiia toţi că s-au scăpatu de mult bine şi de multă apărătură. Ce după moartea lui, până astăzi îi zicu sveti Ştefan vodă, nu pentru sufletu, ce ieste în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fostu om cu păcate, ci pentru lucrurile lui céle vitejeşti, carile niminea din domni, nici mai nainte, nici după acéia l-au ajunsu"[18].

ÎNTREGIRI BIBLIOGRAFICE

Il. Czamańska, *Moldavia i Woloszczyzna wobec Polski, Wegier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań, 1996.

Al.V. Boldur, *Ştefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457–1504), Studiu de istorie socială şi politică*, Madrid, 1970.

E. Denize, *Veneţia, Ţările Române şi ofensiva otomană după căderea Constantinopolului (1453–1479)*, „Revista istorică", 1994, 11–12, p. 1157–1184.

[17] J. Garbacik, *op. cit.*, p. 69.

[18] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 120–121.

ŞTEFAN CEL MARE ŞI RĂZBOIUL POLONIEI CU ORDINUL TEUTONIC (1454–1466)*

Investigaţiile desfăşurate de istoricii români în arhivele şi bibliotecile străine pentru a întregi cunoaşterea activităţii uneia dintre cele mai remarcabile personalităţi ale Evului Mediu românesc, Ştefan cel Mare, sunt departe de a fi smuls izvoarelor edite şi inedite toate ştirile necunoscute încă pe care le mai păstrează asupra marelui domn. Îndeosebi prima etapă a domniei lui Ştefan, cea anterioară conflictului său cu puterea otomană, când domnul Moldovei se străduia să-şi scoată ţara din condiţia umilă la care o condamnaseră înverşunatele lupte pentru putere între succesorii lui Alexandru cel Bun, rămâne încă doar foarte lacunar cunoscută. Orice contribuţie documentară susceptibilă să ofere puncte de reper noi pentru întregirea şi înţelegerea începuturilor acţiunii externe a lui Ştefan nu poate fi, aşadar, decât binevenită.

O ştire nouă pentru primul deceniu al domniei lui Ştefan, pe cât de neaşteptată în revelaţia ei, pe atât de îndoielnică, ne vine din cronica dominicanului german Simon Grunau, autor al unei istorii a Prusiei şi a Cavalerilor Teutoni de la origini până la secularizarea ordinului în vremea Reformei[1].

Operă vastă, dar grav alterată de spiritul partizan şi mai ales de mistificare ce l-a călăuzit pe autor, scrierea cronicarului german semnalează un episod cu totul ignorat din cariera lui Ştefan; şi, deşi izvorul e iremediabil viciat, ştirea sa cu privire la Ştefan merită a fi supusă investigaţiei.

Ajungând cu relatarea sa în vremea războiului care a opus Polonia Ordinului teutonic în zilele regelui Cazimir Jagiello şi anume la

* Publicat în „Revista de Istorie", 31, 1978, 3, p. 475–479.

[1] Simon Grunau's *Preussische Chronik*, în *Die Preussischen Geschichtsschreiber des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, vol. II, Leipzig, 1889.

încheierea acestei îndelungate confruntări militare prin pacea de la Toruń (19 octombrie 1466), cronicarul semnalează prezența la ceremonia semnării tratatului, alături de rege, de principii Cazimir, Boleslav, Conrad și Janusz de Mazovia, de Henric, duce de Stolp, și a domnului Moldovei, Ștefan[2].

Afirmație categorică, dar care contrazice flagrant ceea ce se știa până acum cu privire la unul din aspectele principale ale raporturilor lui Ștefan cu Cazimir, anume refuzul îndărătnic, deși diplomatic învăluit, al celui dintâi de a se duce în Polonia pentru a împlini omagiul vasalic, până când, în 1485, o necesitate stringentă avea să-l determine la acest pas. Față cu această contradicție, se pune, firește, întrebarea: s-a aflat oare într-adevăr Ștefan la Toruń, în vremea când se încheia în forme solemne tratatul între Polonia și Ordinul teutonic, cum susține Simon Grunau, sau este afirmația cronicarului un act de fantezie istoriografică desăvârșită? Oricât ar putea părea de ciudat, răspunsul se află la mijlocul drumului între cei doi termeni ai întrebării.

Afirmația cronicarului e neîndoielnic o ficțiune[3], întrucât știrile cele mai sigure confirmă, toate, refuzul lui Ștefan de a se supune ritualului închinării vasalice a cărui împlinire îi era solicitată cu insistență din ce în ce mai imperativă de regele Poloniei. În 1469 și în 1470, Ștefan, invocând diferite pretexte, s-a sustras invitațiilor repetate ale lui Cazimir de a se duce în Polonia pentru a depune omagiul și a „legaliza" astfel, în sensul medieval al noțiunii, adică prin îndeplinirea formei generatoare de drept, raportul feudo-vasalic înscris în convențiile încheiate cu reprezentanții regelui polon[4].

Or, dacă în 1466 Ștefan s-ar fi aflat într-adevăr la Toruń, e evident că nu s-ar fi putut sustrage omagiului și că, în consecință, convocările lui Cazimir din anii următori ar fi fost lipsite de obiect. Așadar, cu prilejul ceremoniilor legate de încheierea tratatului de pace între Polonia și Ordinul teutonic, Ștefan nu s-a aflat la Toruń. Și totuși, afirmația

---

[2] *Wie man den ewigen fride mit dem Konige, mit dem homeister und Preussen machte*: autorul relatează ceremonia semnării tratatului „Im ersten und obene an sasz konig Casimirus von Polen mit Casimiro, Boleslao, Conrado, Janussio, fursten von der Masaw, mit Heinrico fursten von der Stolpe, mit Stephano, woywoda aus der Walachia, und der adel von Polen"; *ibidem*, p. 298–299.

[3] Așa o consideră, de altminteri, și editorul cronicii; *ibidem*, p. 299, notă.

[4] Ș. Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea*, în „Romanoslavica", XVII, 1970, p. 531–532.

cronicarului german cuprinde o parte de realitate; într-adevăr, dacă prezenţa personală a lui Ştefan la Toruń e o imposibilitate absolută, nu e mai puţin adevărat că numele său figurează în textul tratatului de pace, alături de cele ale celor mai de seamă beligeranţi din tabăra polonă. Actul, păstrat în două variante, cea a regelui Poloniei şi cea a Ordinului teutonic, îl menţionează efectiv pe Ştefan între beligeranţi în preambulul care consemnează *încetarea ostilităţilor* „que inter nos, Kazimirum, regem Polonie, magnum ducem Lythwanie, Russie Prussieque dominum et heredem predictum, et illustres principes, dominos Conradum, Kazimirum, Boleslaum et Ianussium, Mazovie, Henricum Stolpenses duces, ac reverendum patrem, dominum Paulum episcopum et ecclesiam ac capitulum eiusdem Varmienses, Stephanum woyewodam Moldavie, regnum Polonie, terras nostras et alia dominia, nobis et regno nostro subiecta, ex una et magnificum et religiosum virum, dominum fratrem Ludovigum de Erlichshawsen, magistrum generalem ordinis Beate Marie Theutonicorum hospitalis Iherosolimitani, preceptores, comendatores et ordinem suum et terras eiusdem ordinis, in terris Prussie parte ex altera consistentibus, fuerunt exorte..."[5].

Afirmaţia cronicarului german nu e, aşadar, decât transpunerea amplificată şi deformată a unui fapt istoric desprins dintr-un izvor diplomatic autentic, inedit încă în vremea când el îşi redacta opera. Fabulând în marginea izvorului său de inspiraţie — textul tratatului de la Toruń —, Grunau a închipuit o scenă istorică în descrierea căreia a lăsat, ca în atâtea alte ocazii, frâu liber imaginaţiei sale.

Rămâne însă faptul incontestabil, de însemnătate primordială, al menţionării lui Ştefan în şirul beligeranţilor, fapt a cărui interpretare e univocă: în timpul lui Ştefan, ca şi în vremea unora dintre înaintaşii săi, Moldova a participat la luptele Poloniei cu Ordinul teutonic. Constatarea ne îngăduie să înţelegem mai bine politica externă a lui Ştefan în prima ei etapă, caracterizată prin strânsa colaborare a domnului cu Regatul polon.

La 6 martie 1454, dând curs apelului stărilor din Prusia, care se aflau în conflict cu Ordinul teutonic, suzeranul lor, regele Cazimir a proclamat

[5] Vezi ediţia critică a celor două versiuni ale tratatului la Maksymilian Grzegorz, *Analiza dyplomatyczno-sfragistyczna dokumentów traktatu toruńskiego 1466 r.*, Toruń, 1970, p. 170–219; referinţa la Ştefan la p. 171.

„încorporarea" Prusiei la „Coroana" polonă — ansamblul provinciilor istorice grupate sub autoritatea simbolului suprem al puterii regale, *corona regni*; refuzul Ordinului de a se lăsa despuiat de teritoriile care îi erau contestate a provocat de îndată declanşarea ostilităţilor şi s-a aflat la originea *Războiului de treisprezece ani* (1454–1466) între Polonia şi Cavalerii Teutoni.

Hotărârea lui Cazimir de a sprijini răscoala nobilimii şi a oraşelor din Prusia împotriva Ordinului teutonic şi de a încorpora teritoriile dependente de acesta în regatul său a constituit una din cele mai de seamă evoluţii de politică externă ale Regatului polon în Evul Mediu. Înfăptuind acest pas, Cazimir a renunţat la cursul instaurat cu mai bine de un secol în urmă de ultimul rege din dinastia Piaştilor, Cazimir cel Mare, care părăsise efortul de a deschide regatului său ieşirea spre Marea Baltică, blocată de teutoni, pentru a-şi orienta cu precădere acţiunea spre est şi sud-est; orientare care avea să aducă Polonia în contact nemijlocit cu Moldova şi să o lege prin interese politice şi comerciale multiple de zona Mării Negre. Timp de mai bine de un secol, direcţia adoptată de Cazimir cel Mare avea să rămână linia dominantă a politicii externe a Poloniei. Dimpotrivă, încorporarea Prusiei la regat şi deschiderea drumului spre Baltica a lăsat pe plan secundar în politica polonă problema Mării Negre şi a gurilor Dunării, tocmai când Imperiul otoman, stăpân de curând, după cucerirea Bizanţului, pe Strâmtori, începuse acţiunea de subordonare a bazinului pontic faţă de interesele sale strategice şi economice.

Rezistenţa tenace a Ordinului teutonic, în ciuda declinului puterii sale militare, a prelungit războiul mult peste aşteptările iniţiale; o îndelungată succesiune de victorii şi înfrângeri, de poziţii pierdute şi recâştigate, a menţinut incert rezultatul războiului până când Regatul polon, făcând apel masiv la mercenarii cehi, a reuşit să încline definitiv balanţa luptelor în direcţia sa. Luând act de propria sa înfrângere şi în nădejdea unei revanşe pe care însă istoria nu avea să i-o mai acorde, Ordinul teutonic a capitulat după treisprezece ani de luptă, resemnându-se cu condiţiile de pace catastrofale impuse de poloni prin tratatul de la Toruń; în virtutea acestui tratat, întreg teritoriul Cavalerilor Teutoni de la apus de Vistula şi unele din poziţiile lor la răsărit de fluviu au trecut în stăpânirea Poloniei, sub denumirea de Prusia regală, spre deosebire de Prusia ducală, rămasă Ordinului cu titlu de feud al regatului.

Dificultăţile, la început nebănuite, ale războiului cu Cavalerii Teutoni au silit regalitatea polonă să facă apel la toate resursele materiale şi umane care îi stăteau la îndemână, între acestea, firește, şi cele ale Moldovei, la care regele avea dreptul să recurgă în virtutea îndatoririi feudo-vasalice de *auxilium* menţionată în înregistrările scrise ale obligaţiilor contractate de cele două ţări. De însemnătate deosebită din punctul de vedere al poziţiei Moldovei în conflictul polono–teuton în timpul Războiului de treisprezece ani e angajamentul subscris de Petru Aron, la 29 iunie 1456, la Suceava, în care era explicit prevăzută îndatorirea domnului de a trimite lui Cazimir, în cursul chiar al aceluiaşi an, ajutor militar — 400 de călăreţi sau infanterişti cu armuri şi lăncii — în cazul în care regele avea să întreprindă o nouă campanie împotriva cavalerilor, sau ajutor material — 400 de boi — în eventualitatea rezolvării paşnice, prin răscumpărare, a chestiunii cetăţilor în litigiu: „Item spondemus ac pollicemur ipsi domino, regi Kazimiro, et corone sue Polonie, si bellica expedicio versus Prussiam an ad alias partes anno presenti imineret, dare in subsidium et mittere quadringenta hastat seu quadringentos cum hastis equites decenter ac bellicose armatos alias bronnych. Quod si vero bellica expedicio non fieret necessaria, hoc est si dictus Serenissimus dominus rex cum cruciferis componeret et fortalicia per ipsos tenta vellet exemere extunc pro dictorum fortaliciorum exemptione, in Prussia, Sue Majestati quadringentos boves in subsidium dare debemus et spondemus"[6].

Prin acordul lui Petru Aron cu regele Cazimir, Moldova se îndatora, aşadar, să participe la efortul de război al Poloniei împotriva Ordinului teutonic.

Înscăunat în domnie în 1457 cu concursul lui Vlad Ţepeş, în cadrul unei acţiuni puse, desigur, la cale cu conducerea Regatului ungar, Ştefan s-a orientat, de îndată ce regele Cazimir s-a arătat dispus să-l recunoască, spre cooperarea cu Polonia. După operaţii militare de frontieră, al căror rost nu a fost altul decât de a forţa decizia regelui polon, Ştefan a încheiat cu reprezentanţii acestuia un prim acord care prevedea restabilirea cooperării între cele două ţări şi stipula obligaţiile lor de a se ajuta reciproc.

Încă din anul următor, Cazimir, ameninţat acum, pe lângă războiul cu teutonii, şi de perspectiva unei confruntări cu Boemia regelui Gheorghe

[6] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 781.

Podiebrad, face apel la sprijinul militar al proaspătului său aliat, care i-l făgăduieşte, ca de altminteri şi hanul Crimeei, Hagi Ghirai; dar aplanarea conflictului polono–boem a lipsit de obiect, în această direcţie, eventualul ajutor al Moldovei[7].

În martie 1462, cooperarea moldo–polonă capătă un nou suflu în urma reînnoirii primului acord dintre Cazimir şi Ştefan[8].

Într-un cadru mult mai larg şi mai solemn decât cel al convenţiei anterioare, înţelegerea din 1462 deschide etapa celei mai strânse cooperări între cele două ţări în vremea lui Ştefan cel Mare. În cursul acestei etape s-a produs primul atac, nereuşit, asupra Chiliei, apoi, trei ani mai târziu, cel de al doilea atac, care a readus aşezarea dunăreană sub controlul Moldovei. Şi prima, şi cea de a doua acţiune s-au desfăşurat în cooperare cu Polonia, în temeiul convenţiilor dintre cele două state care prevedeau sprijinirea reciprocă. Asigurat în 1462 de concursul polon în direcţia obiectivului său principal, la acea dată, recuperarea Chiliei, Ştefan s-a angajat, la rândul său, să-l ajute pe Cazimir „împotriva oricărui neprieten, noi înşine, cu capul nostru, de câte ori va fi nevoie de aceasta"[9].

În contextul acestei strânse cooperări, între anul 1459, când Ştefan a restabilit legătura cu Polonia, şi toamna anului 1466, când războiul între Polonia şi Ordinul teutonic a luat sfârşit, a avut loc participarea corpului de ostaşi trimis de Ştefan la luptele polonilor cu Cavalerii Teutoni, participare în temeiul căreia Ştefan figurează între beligeranţi în textul tratatului de pace de la Toruń. Dacă anul participării corpului de luptători moldoveni nu poate fi stabilit înlăuntrul limitelor intervalului amintit, faptul în sine, atestat de însuşi textul tratatului, e incontestabil.

---

[7] Concomitent cu pregătirile ofensive împotriva Ordinului teutonic, Cazimir se pregătea de apărare împotriva regelui boem: „Ad Thartarorum Imperatorem Eczigirei et ad Valachiae Woyewodam Stephanum nuntii missi, ut cum potentiis suis, si quod cum Bohemis bellum agendum esset, solatium regi ferrent"; J. Dlugosz, *Historiae Polonicae libri XII*, în *Opera omnia*, t. XIV, Cracoviae, 1878, p. 305. Referitor la luptele lui Cazimir cu Ordinul în 1460 şi la unele succese înregistrate de Cavalerii Teutoni, Cromer afirmă: „Rex in Russiam profectus, Ezigerem Tartarorum imperatorem et Stephanum Moldauorum palatinum per legatos auxilia contra hostes poposcit. Promissa utrobique alacriter"; M. Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Basileae, 1568, p. 361.

[8] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 282–294.

[9] *Ibidem.*

Participarea Moldovei la războiul Poloniei împotriva teutonilor în vremea lui Ştefan se înscrie, de altminteri, într-o tradiţie de cooperare în această direcţie, veche de mai bine de jumătate de secol şi din care doar câteva episoade ne sunt cunoscute; cel dintâi, din vremea lui Ştefan sau Steţco (1394–1399)[10], cel de al doilea şi cel de al treilea din zilele lui Alexandru cel Bun (Grünwald, 1410, şi Marienburg, 1422)[11].

E foarte probabil însă că în afara acestor acte de cooperare moldo-polonă în lupta împotriva teutonilor, consemnate întâmplător de izvoare, altele să se fi petrecut fără a fi avut parte de înregistrarea surselor. Între cele pe care tăcerea istoriei le-ar fi acoperit definitiv, dacă tratatul de pace de la Toruń nu l-ar fi menţionat pe Ştefan între beligeranţi, e şi cel al participării Moldovei la acţiunile militare ale Poloniei împotriva teutonilor în cursul Războiului de treisprezece ani.

Cu apariţia numelui lui Ştefan în actul din 1466, care a pus capăt războiului polono–teuton, cooperarea sa cu Polonia regelui Cazimir a atins apogeul. Evoluţia evenimentelor în anii următori avea să reducă simţitor cooperarea dintre domnul Moldovei şi regele Poloniei. Dacă atacul regelui Ungariei asupra Moldovei în 1467 a prilejuit intense schimburi de mesaje între Ştefan şi Cazimir, îndepărtarea primejdiei ungare de Moldova, din 1468, a slăbit mult interesul lui Ştefan pentru cooperarea cu Polonia. Refuzul său sistematic în 1469 şi în 1470 de a se înfăţişa în Polonia pentru ceremonia închinării, precum şi cel din 1471 de a mai coopera la expediţiile militare ale regatului[12], sunt indiciul unei noi orientări de politică externă care avea să se accentueze tot mai mult, pe măsură ce Ştefan s-a angajat în luptele cu Radu cel Frumos, apoi cu Mehmet al II-lea.

---

[10] P.P. Panaitescu, *Lupta comună a Moldovei şi Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, în „Romanoslavica", IV, 1960, p. 226–228.

[11] Participarea unui corp de oaste moldovean la lupta de la Grünwald a fost contestată de P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 228–229; faptul însă este incontestabil; vezi Şt. Ştefănescu, *Participarea românilor la lupta de la Grünwald (15 iulie 1410)*, în „Studii", XIV, 1961, 1, p. 5–22. Pentru lupta de la Marienburg, vezi P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 233–236.

[12] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 311–314.

UN EPISOD AL RIVALITĂŢII POLONO–UNGARE ÎN SECOLUL AL XV-LEA: CAMPANIA LUI MATIA CORVIN ÎN MOLDOVA (1467) ÎN LUMINA UNUI IZVOR INEDIT*

Începută spre mijlocul secolului al XIV-lea de către regele Ludovic de Anjou, expansiunea Regatului ungar la est de Carpaţii Răsăriteni a fost repede oprită, aproximativ cincisprezece ani mai târziu, ca urmare a constituirii Moldovei ca stat. O reacţie spontană împotriva tutelei regatului vecin care, departe de a se menţine în limitele unei suzeranităţi feudale vagi, compatibilă cu autonomiile locale, tindea să devină o dominaţie efectivă, a pus capăt legăturilor de dependenţă a noului stat cu Ungaria angevină. Un nou factor de politică internaţională — Moldova — îşi făcea astfel apariţia în Europa Răsăriteană.

Evident, disproporţia între propriile ei forţe şi cele ale Ungariei era prea mare pentru ca Modova să fie în măsură să reziste pe termen lung, singură, presiunii puternicului ei vecin; un punct de sprijin extern îi era absolut necesar şi ea avea să-l găsească curând în Polonia dinastiei jagiellone, al cărei prestigiu şi greutate politică în această parte a continentului au sporit sensibil în urma înfăptuirii unirii cu ducatul lituanian. De îndată ce Polonia a anexat Rusia roşie, Moldova a şi invocat suzeranitatea noului ei vecin. În 1387, legătura care unea cele două ţări a fost consacrată la Lwów unde s-a înfăţişat voievodul Petru Muşat pentru a face omagiul regelui Vladislav Jagiello. Acest act, care a fixat pentru un secol direcţia dominantă a politicii externe a Moldovei, avea să exercite — în sens imediat şi pe termen lung — o influenţă deloc neglijabilă asupra evoluţiei relaţiilor internaţionale în Europa Răsăriteană; rivalitatea polono–ungară avea să găsească în această nouă realitate unul din factorii ei cei mai constanţi.

* Publicat în limba franceză în „Revue Roumaine d'Histoire", VIII, 1969, 6, p. 967–979.

Departe de a se resemna cu faptul împlinit, Coroana ungară s-a străduit constant şi prin toate mijloacele să „recupereze" feuda pierdută; şi, dacă eforturile regelui Sigismund de Luxemburg, în acest sens, au fost pe cât de perseverente, pe atât de nefericite, cele ale lui Ioan de Hunedoara — voievod al Transilvaniei, înainte de a ajunge guvernator al regatului — au reuşit în cîteva rînduri să desprindă Moldova de Polonia, readucând-o în aria de hegemonie a Ungariei, chiar dacă numai trecător. Desigur, reacţia Poloniei la aceste iniţiative ungare nu s-a lăsat mult timp aşteptată; şi succesiunea intervenţiilor politice şi militare ale celor două regate în Moldova, care s-au adăugat la luptele între pretendenţii la tron în răstimpul de un sfert de secol care desparte moartea lui Alexandru cel Bun (1432) de înscăunarea în domnie a lui Ştefan cel Mare (1457), pune în evidenţă cadrul internaţional al istoriei Moldovei în secolul al XV-lea: rivalitatea permanentă între Polonia şi Ungaria pentru dominaţie asupra ţării.

Departe de a dispărea, această rivalitate a produs noi episoade şi a atins chiar punctul culminant în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cu deosebirea că, în timpul domniei lui Ştefan cel Mare (1457–1504) — neîndoielnic cea mai puternică personalitate a istoriei româneşti în Evul Mediu —, Moldova a încetat de a fi un simplu obiect în competiţia dintre cele două puteri rivale pentru a deveni un factor activ în răsăritul şi sud-estul Europei.

Ştefan nu a întârziat să reia tradiţia de politică externă a ţării; de îndată ce Polonia a renunţat să-l mai susţină pe fostul voievod, Petru Aron, care se refugiase pe teritoriul polon, el a recunoscut la rândul său suzeranitatea Regatului (tratatul de la Overchelăuţi, aprilie 1459[1]), contrapondere tradiţională faţă de aspiraţiile expansioniste ale Ungariei.

Restabilind vechile legături cu Polonia, Ştefan nu ignora că avea să declanşeze ostilitatea Ungariei. De altminteri, semnele premonitorii ale reacţiei ungare nu s-au lăsat aşteptate. Abia se scursese un an de la încheierea tratatului moldo–polon, când regele Matia a acordat la rândul său azil fugarului Petru Aron, care căuta un nou protector. Acelaşi an 1460 a înregistrat şi primele indicii ale conflictului care l-a opus pe Ştefan lui Vlad Ţepeş, domnul Ţării Româneşti[2]; în această vreme, Ţepeş se afla în

[1] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 266–268.

[2] Informaţia, al cărei interes ni se pare excepţional pentru istoria Moldovei şi a Ţării Româneşti în secolul al XV-lea, se află într-un document inedit pe care îl publică dr. Gustav Gündich din Sibiu în acelaşi număr din „Revue Roumanie d'Histoire" sub titlul: *Vlad Ţepeş und die sächsischen Selbstverwaltungsgebiete Siebenbürgens.*

strânse legături cu Coroana ungară. Aşadar, în 1460, conflictul cu Ţara Românească şi Ungaria era virtual deschis.

Fără a pierde vremea, voievodul Moldovei a luat iniţiativa: o scurtă campanie de represalii în Transilvania, în „Ţara secuilor", care acordase azil rivalului său, a deschis ostilităţile. Un an mai târziu, după ce a încheiat cu Polonia un nou tratat care consolida relaţiile între cele două state[3], Ştefan a atacat, fără succes, cetatea Chilia (1462), în stăpînirea căreia dorea să intre, dar care era apărată de o garnizoană ungară. De partea sa, regele Matia l-a adus la curtea sa pe Petru Aron[4], indiciu al ripostei pe care o pregătea. Dar timpul nu sosise încă pentru o acţiune împotriva Moldovei. Alte preocupări — războiul cu turcii şi desfăşurările din Europa Centrală — precumpăneau la această dată în preocupările regelui Matia care a amînat, aşadar, punerea în aplicare a proiectului său moldovenesc.

Dar când, trei ani mai târziu, Ştefan a reuşit să cucerească Chilia (1465) — lovitură grea pentru interesele Ungariei la Dunărea de Jos —, Matia Corvin a putut măsura adevăratele dimensiuni ale pericolului moldovenesc pe care nu îl mai putea ignora. Evenimentul avea să precipite inevitabil conflictul; presimţind apropierea reacţiei ungare, Ştefan a luat încă o dată iniţiativa, sprijinindu-i pe numeroşii adversari pe care politica de centralizare îi suscitase în Transilvania regelui Matia Corvin[5].

Din nefericire pentru Ştefan, rebeliunea transilvană, latentă în 1466, dar care a izbucnit în anul următor, a fost zdrobită în faşă de Matia Corvin (august–septembrie 1467). Ocazia i s-a părut favorabilă regelui Ungariei pentru a se răfui cu voievodul Moldovei şi pentru a restaura în ţara vecină dominaţia regatului. În decembrie 1467, regele a trecut Carpaţii în fruntea unei mari armate şi, după ce a cucerit mai multe oraşe, s-a oprit la Baia, unde avea să aibe loc lupta decisivă[6].

Cercetările nu au reuşit încă să risipească îndoielile cu privire la rezultatul militar al înfruntării; în schimb, rezultatul politic al campaniei ungare nu lasă loc la nici o îndoială: a fost un eşec total. Regele a fost silit

---

[3] I. Bogdan, *ibidem*, p. 291–294.

[4] Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II, 1, p. 4.

[5] Fraknói Vilmos, *Mathias Corvinus König von Ungarn (1458–1490)*, Freiburg im Breisgau, 1891, p. 125–126.

[6] Pentru bibliografia campaniei ungare în Moldova, vezi studiul lui Al.I. Gonţa, *Strategia lui Ştefan cel Mare în bătălia de la Baia (1467)*, „Studii", XX, 1967, 6, p. 1127–1144 şi lucrarea noastră *Bibliografia istorică a epocii lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964.

să revină repede în regatul său, fără a fi reuşit să substituie lui Ştefan pe pretendentul pe care nu omisese să-l aducă cu sine şi fără a fi reuşit să desprindă Moldova din suzeranitatea polonă.

Dar, în ciuda acestui eşec, regele Matia nu ajunsese încă la stadiul resemnării şi, potrivit surselor, la începutul anului 1468 el reflecta încă la revanşa pe care dorea să o ia asupra lui Ştefan.

Acesta, de partea sa, a hotărât să nu se mai lase luat prin surprindere, singur, de către forţele ungare, mult superioare alor sale. Fără a pierde timpul, el şi-a sporit insistenţele pe lângă Cazimir, al cărui ajutor îl invoca cu titlu feudal. Încă o dată, Polonia trebuia să-i fie scut împotriva primejdiei ungare.

De-abia revenit în capitala sa, după retragerea armatei ungare, voievodul Moldovei a iniţiat negocieri cu Polonia; la 1 ianuarie 1468, el a trimis o ambasadă la Cazimir, cu un întins mesaj care cuprindea relatarea evenimentelor al căror teatru fusese de curând Moldova; evident, scopul primordial al ambasadei nu era să difuzeze în Polonia buletinul de victorie al voievodului, ci să-i asigure concursul regatului aliat faţă cu noile primejdii cu care urma să se confrunte ţara sa.

Campania lui Matia Corvin şi zvonurile nu lipsite de temei privitoare la intenţia regelui maghiar nu îl puteau lăsa indiferent pe Cazimir; dar, înainte de a lua o hotărâre, el a vrut să se informeze mai îndeaproape despre evenimentele care avuseseră loc în Moldova. Întrucât versiunea pe care i-o trimisese Ştefan cu privire la aceste evenimente nu i s-a părut satisfăcătoare, Cazimir a întreprins propria sa anchetă. Abia după ce a primit informaţii din partea propriilor săi informatori, trimişi la hotarele Moldovei şi „în alte locuri", în vreme ce el se afla încă la Vilna, regele a întocmit pentru consilierii Coroanei un raport pe care l-a trimis la Cracovia împreună cu mesajul voievodului Moldovei; datorăm acestei iniţiative regale documentul pe care îl publicăm în anexă[7].

[7] Am luat cunoştinţă de existenţa acestui text, ignorat până acum de istoricii poloni şi români, datorită descoperirii recente la Cracovia a copiei alcătuite de istoricul polon A. Prochaska a unui fragment al *Metricii Coroanei*. Descoperirea fragmentului menţionat al *Metricii Coroanei* ne-a fost semnalată de doamna Irena Sulkowska, şef de secţie la *Arhivele Centrale ale Actelor Vechi* din Varşovia; îndeplinim o datorie agreabilă adresându-i încă o dată expresia profundei noastre gratitudini, ca şi domnului St. Kuras, care a binevoit să confrunte cu originalul textul transcrierii noastre, după ce am părăsit Polonia.

Acţiunea diplomatică a lui Ştefan a fost încununată de succes; pe lângă felicitările pentru victoria pe care o obţinuse împotriva regelui Ungariei, mesajul trimis voievodului Moldovei de către Cazimir cuprindea şi un angajament formal de sprijin în eventualitatea unui nou atac al lui Matia Corvin[8]. Dar, înainte ca situaţia să evolueze până la acest stadiu, regele Poloniei a încercat să conjure primejdia printr-o acţiune diplomatică la Buda[9]. La 16 martie 1468, din Cracovia, consilierii Coroanei au adresat un apel lui Matia Corvin, conjurându-l să se abţină de la un nou atac împotriva Moldovei. Răspunsul lui Matia a fost prompt şi categoric; atribuindu-i lui Ştefan întreaga răspundere pentru cele întâmplate, el afirmă fără ocol pretenţiile Ungariei în raport cu Moldova (aprilie 1468)[10].

Intransigenţa regelui Ungariei şi perspectivele pe care le deschidea au contribuit la o nouă apropiere moldo–polonă; la 28 iulie 1468, a fost încheiat un tratat la Suceava între reprezentanţii regelui Cazimir şi voievodul Moldovei[11].

Tratatul readucea Moldova în situaţia primei ei vasalităţi faţă de Polonia. Ca şi predecesorii săi, voievodul se îndatora să nu recunoască

---

[8] „Adiecit eciam regia serenitas, quod victoriam woyevode non minus suam quam regni reputavit obtulitque eidem in casu necessitatis opportuna subsidia se daturum eundemque tutaturum" (vezi textul integral în anexă); promisiunea avea să fie confirmată de cei doi ambasadori trimişi de rege la curtea voievodului Moldovei: „Missis quoque Dobeslao Bischowski, castellano Belzense et Stanislao de Thaczin, Ioannis Castellani Cracoviensis filio, in Valachiam, qui animo bono, Stephanum Voievodam Moldavie esse iuberent, in omnia necessitatis suae articulo, contra Matthiam Hungariae Regem et quemlibet alium hostem, auxilia Regis experturum; de prestando Casimiro Poloniae regi et suo regno per Stephanum Voievodam homagium, diem et locum dicerent..."; J. Dlugosz, *Historiae Polonicae*, II, Leipzig, 1712, col. 430–431. Cazimir era convins că o victorie a lui Matia Corvin împotriva lui Ştefan nu putea fi decât preludiul revendicării generale a teritoriilor care, de la sfârşitul secolului al XIV-lea, formaseră obiectul litigiului între cele două regate: „Quod dum fieret, non solum terris Valachiae sed eciam Russie consequenter de perriculo formidandum foret" îşi avertiza regele consilierii (vezi anexa).

[9] *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, I, ed. A. Sokolowski şi J. Szujski, în *Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia*, II, Cracoviae, 1876, p. 241–242; un apel similar fusese adresat magnaţilor Coroanei ungare, *Index actorum saeculi decimi quinti*, în aceeaşi colecţie, t. XI, p. 452.

[10] A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transilvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I (*1468–1540*), Budapest, 1914, p. 5-6; Fraknoi Vilmos, *Mátyas Király levelei, Külügyi osztály*, I, (*1458–1479*), Budapest, 1893, p. 211–213.

[11] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 300–304.

decât un singur suzeran — regele Poloniei — şi se angaja să-i dea ajutor feudal *erga omnes*. În acelaşi timp el asuma angajamentul de a nu face război fără asentimentul prealabil al suzeranului său, limitare considerabilă a libertăţii sale de iniţiativă în politica externă. În sfârşit, Ştefan se declara decis să facă personal omagiul, în Polonia, regelui, de îndată ce aceasta, apropiindu-se de hotarele ţării sale, îl va fi convocat; clauză care, departe de a fi pur formală, avea o însemnătate primordială, ţinând cont că omagiul era în realitate nu un instrument de ratificare, ci element care declanşa raporturile între părţile contractante. În cazul discutat, constatarea capătă o însemnătate deosebită, căci, prin intermediul acestei clauze, Ştefan a reuşit timp de un sfert de secol să se sustragă angajamentelor asumate faţă de suzeranul său[12].

Regele, la rândul său, se angaja să-şi ajute vasalul împotriva tuturor adversarilor săi, ceea ce era de natură să-l determine pe regele Ungariei să reflecteze de două ori înainte de a se aventura din nou în Moldova; în realitate, campania proiectată a fost amânată înainte de a fi definitiv abandonată.

Complicaţiile survenite în Europa Centrală — războiul împotriva regelui Boemiei Gheorghe de Podiebrad, în primul rînd — i-au reţinut atenţia lui Matia Corvin începînd cu primăvara anului 1468. În realitate, campania eşuată din 1467 avea să rămână ultima mare încercare a Coroanei Sfântului Ştefan de a restaura, prin forţa armelor, suzeranitatea ungară asupra Moldovei.

Interesul prezentat de raportul adresat de regele Cazimir consilierilor Coroanei nu ţine exclusiv de domeniul relaţiilor internaţionale ale Moldovei; un element nou s-a adăugat — datorită acestui document — la dosarul, mai sărac şi mult mai puţin investigat, al politicii interne a lui Ştefan care — faptul e cunoscut de mult — a desfăşurat eforturi mari pentru a consolida puterea centrală în Moldova. Un studiu recent a considerat chiar că poate stabili etapele politicii interne a lui Ştefan în această chestiune esenţială pentru oricare stat medieval: centralizarea[13].

---

[12] Pentru tot ceea ce priveşte acest aspect esenţial al raporturilor dintre Moldova şi Polonia în a doua jumătate a secolului al XV-lea, vezi studiul nostru *De la Colomeea la Codrul Cosminului* în curs de publicare în „Romanoslavica" (text reeditat în culegerea de faţă).

[13] B.T. Cîmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956 (extras din volumul *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*).

A fost Ştefan cel Mare în timpul primilor cincisprezece ani ai domniei un simplu prizonier al boierilor, după cum susţine autorul studiului menţionat? Sau a încercat el de la începutul domniei să subordoneze puterii centrale clasa dominantă a Moldovei?

Cadrul limitat al scurtei expuneri de faţă nu ne îngăduie o largă dezbatere asupra acestei chestiuni, al cărei interes nu poate fi îndeajuns subliniat, dar asupra căreia sperăm să revenim cîndva; ne vom limita, aşadar, deocamdată să semnalăm istoricilor informaţiile noi care se degajă din documentul de curând descoperit.

Pentru adepţii primei ipoteze, atitudinea voievodului îndată după bătălia de la Baia ar fi fost caracteristică pentru raportul de forţe înlăuntrul statului moldovean; deşi era la curent cu uneltirile şi cu trădarea unui număr apreciabil dintre boierii săi — care îl frustraseră de victorie —, Ştefan, în lipsa altui sprijin social, ar fi fost silit să amâne răfuiala cu trădătorii[14].

Dar un studiu mai riguros al izvoarelor îngăduise deja unora dintre istoricii noştri să aducă însemnate rectificări acestei teze a cărei bază se dovedeşte extrem de fragilă. Or, iată că raportul regelui Cazimir infirmă categoric afirmaţia potrivit căreia, la sfârşitul anului 1467, Ştefan ar fi avut mâinile legate faţă de atotputernicii săi boieri. Într-adevăr, raportul ne informează că, abia revenit din campanie, Ştefan „a condamnat la pedeapsa capitală pe mai mulţi dintre boierii şi nobilii săi, la Suceava; a pus să fie decapitaţi douăzeci de rang superior, printre care marele vornic, în vreme ce alţi patruzeci <de boieri> de rang inferior au fost traşi în ţeapă, unii pentru a nu fi luptat vitejeşte, alţii pentru a se fi făcut vinovaţi de trădare..."; raportul adaugă că Ţara de Jos (terra inferior Moldavie) se afla în stare de rebeliune faţă de voievod, care a acţionat necruţător împotriva tuturor trădătorilor.

Desigur, cifrele consemnate de documentul nostru sunt incontrolabile în stadiul actual al cunoştinţelor, dar faptul însuşi e incontestabil: Ştefan a reprimat necruţător pe boierii care, folosind invazia ungară, dacă nu chiar cu complicitatea lui Matia Corvin, încercaseră să înlăture un regim care începuse să fie prea apăsător pentru ei. Departe deci de a fi fost preludiul unei noi etape a politicii interne a lui Ştefan cel Mare, evenimentele din anul 1467 şi de la începutul anului următor au fost deznodământul unui

[14] B.T. Cîmpina, *op. cit.*, p. 34–35.

conflict care opunea de mult timp puterea centrală în plină afirmare tendinţelor anarhice ale marilor boieri.

Ca urmare a conjugării agresiunii externe şi a crizei interne, anul 1467 are o însemnătate deosebită în istoria domniei lui Ştefan cel Mare; el luminează puternic realităţile fundamentale ale istoriei Moldovei în cea de a doua jumătate a secolului al XV-lea.

ANEXE*

Anexa I

1468, 1 ianuarie, Suceava

STEFAN WOYEVODA WOLOSKI
DO KRÓLA KAZIMIERZA

Glorioso et venerando Kazimiro Dei gratia regi Polonie, Magno duci Lithuanie, Samagitarum supremo principi, Prussie et Russie et aliarum plurimarum terrarum, domino et domino nostro dilecto. Declinem frontis inclinationem fideleque et humile servitium in omnibus locis a vestre gracie servitore et amico Stephano voyevoda, Dei gratia domino terre Moldavie. Gloriose rex et domine noster dilecte! Notificamus vestre gracie de istis nostris partibus et earum positione que facta est et agebatur. Transactis paulo ante diebus advenit super nos rex Hungarie Mathias cum magna fortitudine et variis exercitibus armatis cum multis dominis et inruit per et trans Alpes alias Plonyny in Thothrusch. Et cum hec[1] nos audivimus, recepto divino auxilio et fortuna gracie vestre, congregavimus

* Pentru a înlesni folosirea documentelor privitoare la evenimentele din Moldova anilor 1467–1468, publicăm, pe lângă cele două documente inedite — raportul regelui Cazimir către consilierii Coroanei şi scrisoarea adresată de magnaţii Poloniei celor din Ungaria —, textul celebrei scrisori adresate de Ştefan cel Mare regelui Cazimir. Indicăm în note variantele celor două lecturi precedente (aceea a lui P.P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în „Memoriile Secţiei istorice a Academiei Române", Seria III, t. XV, mem. 2, Bucureşti, 1934, şi cea a lui N. Iorga, *La lettre d' Étienne le Grand, prince de Moldavie, sur la bataille de Baia, 1467*, în „Revue historique du sud-est européen", XI (1934), 10–12, p. 341–342.

[1] P.P. Panaitescu şi N. Iorga: hic.

exercitus nostros et transivimus in obvium eorum, et occurrimus illis circa *Plonyny*, et pugnavimus cum eis campestraliter et in fluviis et ubi fuit opportunitas, quia fuit, care rex, fortis manus. Et illi quam cito invaserunt Thotrusch, tunc inierunt iuxta montes, terram vastando et percuciendo et cremando nimis crudeliter, civitates villas incinerando et infantes occidendo et sacra templa violando et commitendo multa nephanda, que non licet nedum loqui sed nec cogitare, quod eciam aliqui gentiles in seculo non patrarent nec Thurci, nec Thartari. Et exusserunt Thothrusch et Bakow, et Romanowtark et progressi sunt et nos contra eos et habuimus cum eis conflictum die et nocte quolibet tempore, per integros quadraginta dies et iterum progressi sunt versus Nyemyecz et Banya et cremaverunt Nyemecz et in cassum[2] utilem terram, unde eciam nos habuimus victum et unde Theucris tributum solvebamus. Et postea supervenerunt precise sub *Plonyny* in vestrum[3] opidum, quod vocatur Banya, et inceperunt fortalicium erigere et nos venimus et irruimus contra eos et posuimus nos in uno miliari inferius inter duos fluvios inter Moldova et Schumasch. Et eodem crepusculo quindecima die Decembris, nos accepto divino auxilio et vestre gratie fortuna, fecimus omnes equites nostros et totum exercitum de equis eorum descendere, a minimo usque ad maximum, et transivimus pedestres et irruimus in eos et incepit conflictus, inter nos de vespere usque ad auroram et pugnavimus invicem manutenus et fuit nobiscum, domine rex, divina gracia et vestre gracie fortuna. Et hic multa capita gladiis ceciderunt dignitariorum, capitaneorum exercitus, armatorum fortium, quos eciam nomine scribere non valemus. Et eciam regem Hungarie vulneravimus tribus vulneribus letalibus et nequaquam vivere poterit. Et alius exercitus gladio cecidit, quorum cadavera nostris subditis in unum // cumulum comportare fecimus numero septem milia. Et multi adhuc sunt, quorum cadavera non sunt comportata. Et hic regem receperunt ad portabile et alios dominos et cucurrerunt cum eis trans Plonyny. Et venerunt[4] ad nos multi homines referentes quia idem rex statim mortuus est. Veraciter tamen scire non possumus an vivit aut decessit, et currus et tentoria et varias bombardas, machinas et pixides magnas et parvas, omnes illis recepimus, laudando

[2] P.P. Panaitescu: nostram; N. Iorga: tantam.

[3] P.P. Panaitescu şi N. Iorga: unum.

[4] N.I.: veniunt.

Deum. Et totum opidum Banya exustum est. Ideo, dilecte rex, reminiscatur Deus et vestra gracia, quociens nos significavimus vestre gracie tam litteris quam nunciis harum rerum gracia, quod hoc supervenire debuit et agitur ab Hungaris et Thurcis et vestra gracia et domini vestre gracie <ne> quiquam nobis credere voluerunt. Et quum[5] his annis voluerunt super nos venire Theucri pari modo prout nunc Hungari supervenerunt et nos habuimus vestre gracie litteram ad dominos de Corona, quatinus nobis assisterent et non exponerent nos inimicis, et nos missimus sepius ad eos, et illi estimabant quod eos fraudare debuissemus. Ideo, dilecte rex, nunc illuc tempus est[6] in quo gracia vestra et videre et credere potest, quid nobis agitur, omnia propter graciam vestram et propter coronam inflictendo nos, ut nos a gracia vestra possent separare et segregare. Sepius dilecte rex miserunt tam Thurci quam Hungari dicentes, ut a serenitate vestra recedamus, ut apud eos graciam et favorem habeamus et nos neque voluimus[7] neque volumus usque ad mortem nostram, et vestre gracie corona nihil advertit.

Novissime preterito autumpno misimus nuncium nostrum ad vestram graciam petendo et significando de positione Theucrorum, in qua status noster dependet cum eis et consistit, et vestra gracia nobis respondit tanquam dominus, quia pro hac vice non fuit otiosa, propter pestem ex Dei permissione vigentem, et quam cito divina propiciacione cessaverit pestis, vestra gracia instabit pro bono nostro. Nosque et id libenter audivimus et vestre gracie sumus regraciati plurimum; imo et nunc graciam vestram petimus, non negligat nos, quia recipiebamus tributum et solvebamus Turcis, eosdem sic placando. Et Hungari omnia ista cremaverunt ita ut supra scripsimus et poterimus ora eorum replere? Certe omnia in nos supervenient et aliter non, si non affuerit divina et gracie vestre provisio. Ideo care rex petimus Deum et graciam vestram non teneat nos taliter sed mandet suis palatinis et capitaneis et dignitariis terrarum Russie, ut quando necessitas nobis ingruerit ire contra christianorum inimicos, ut[8] ipsi pro illo tempore in auxilium et resistentiam[9] hostium nobis consurgerent, quia Poloni sunt homines

[5] N.I.: cum.

[6] tempus est, omis de P.P.P. şi N.I.

[7] neque voluimus, omis de P.P.P. şi N.I.

[8] P.P.P. şi N.I.: et.

[9] P.P.P. şi N.I.: resistentium.

graves, nisi ex longinquo ad movendum aptarentur[10], et dare nobis velis domine litteram maiestatis vestre gracie super hoc, ut iam in plena spe et fiducia huius rei essemus, si gracie vestre est voluntas; proinde[11] et si non velit, vestra gracia est libera. Quia et nunc voluimus ad prefatos dignitarios gracie vestre destinare, postquam supervenerat in nos rex Hungarie et nos intra nos diximus, quod tam cito non poterint esse parati; Hungari vehementer // in nos irruerunt. Datum in Schoczeva prima Ianuarii.

Cordiale: Et similiter dilecte rex notificamus gracie vestre quod pro uno tempore preteriti autumpni, postquam ab hominibus audivimus regem contra nos congregari et non credidimus, diximus quod qualiter ipsi audent hec facere in contrarium domino regi et corone. Sed quia habuimus ami[ci]ciam cum Hemridyk (sic) et misimus expediendo nuncium per vestram coronam ad eum cum literis petendo eum, ut in his rebus nobis significaret et nos tandem graciam vestram avisaremus. Et servitor noster postquam fuit in Corona, tunc capitaneus Strigensis, Chodorowski, pariter cum domino Stanislao capitaneo Camaneczensi detinuerunt eum et cruciabant et proiecerunt in turrim vinctum[12] compedibus usque in presens tempus. Et nescimus qualiter his temporibus, divina clemencia, evasit et venit ad nos tantummodo [nudus][13] ita, prout de matre natus est. Ideo domine rex petimus Deum et graciam vestram, condoleat de nostro magno dolore et confusione. Nos sperabamus quia iam nos Deus liberavit hos regulos (!) Odravanschow, et nunc iterum similiter nobis contigit. Nos eciam gracia Dei non possemus nos recognoscere iniustos esse erga coronam sed fideles et meritos. Ideo misimus nostrum nuncium per coronam. Et si nobis debet ita fieri, doleat Deus et vestra gracia, dominus noster, quid possumus facere; super his omnibus ad vestram graciam nostrum fidelem terrigenam dominum Denko Ivaschowycz cum omnibus negociis vestris et novitatibus. Ideo, graciose rex, quitquid ex parte nostri referret, sibi credere dignetur, quia ista sunt nostra negocia certa et vera.

---

[10] P.P.P.: admonendum optarentur; N.I.: ad movendum optarentur.

[11] P.P.P. şi N.I.: providere.

[12] P.P.P.: vinculum.

[13] nudus, conjectura noastră; unus la Prochaska; P.P.P. şi N.I.: vivus.

Anexa II

1468, primăvara

LEGACIO PER DOMINUM MARCISSIUM CHORANCZYCZ EXPONENDA

Primo postquam paulo superioribus diebus regia serenitas de terris Russie et ex confiniis Moldauie nonnullorum baronum precipue advisacione et intimacione et scriptis has accepisset novitates, quomodo rex Hungarie magno exercitu congregato cum Johanne Gyskra, despoto Berenden, Mircza woyevoda et aliis compluribus armigeris stipendialiter conductis terras Moldauie hostiliter invasisset, de quaquidem re licet regia serenitas nondum aliquam certitudinem coniicere et obtinere valuisset, volens tamen in eo viam eligere cerciorem precavensque, ne ex hiis novitatibus, ubi per suam serenitatem diligencia non fuerit adhibita, aliquod periculum immineret, eam quam tunc potuit soli[ci]tudinem et diligenciam in ipsa re adiecit et insuper mox huiusmodi novitates taliter, prout fuerunt sue serenitati intimate, vestris dominacionibus nunciavit, quarum continencia novitatum ex copia, ipsis vestris dominacionibus singillatim protunc missa, clarius potuit apparere.

Verum quia serenissimo domino rege de dictarum novitatum certitudine, quemadmodum conveniens erat et expediebat, fervencius et studiosius inquirente, ac per suos officiales, in confiniis Moldauie potissimum sed et alibi constitutos, diligentissime inquiri faciente iterum temporis successu allate sunt alie super eadem materia novitates, regie serenitati pro varietate referencium detecte sive intimate, quarum effectus ex alia copia parimodo per regiam serenitatem tunc transmissa vestris dominacionibus evidenter apparebat.

Sed cum serenissimus dominus rex attenta tanti negocii gravitate eiusdemque importantia ac novitatum mutabilitate exigentibus, videlicet ex quo quidam regem Hungarie in ipso exercitu personaliter constitutum astruebant, alii vero contrarium, quod regie serenitati magis verisimile videbatur referebant, inscripciones namque veteres inter Polonie et Hungarie regna dudum confecte et firmate animum regium in ambiguum

de dicti regis presencia et sua hostilitate convertebant, quocirca regia serenitas alios denuo nuncios in dictas partes Moldauie ac Hungarie et alibi, ubi fuerat opportunum pro certa huiusmodi negociarum experiencia ac noticia destinavit, quibus nondum tunc redeuntibus advenit nuncius woywode Moldavie Ivaschko Denko, Wsczekly dictus, per eundem woyewodam ad maiestatem regiam missus, qui illum cum rege Hungarie ac suis armorum gentibus conflictum habuisse victoriamque obtinuisse nunciavit litterasque desuper attulit, in quibus factie huiusmodi positio descripta erat, que de ruthenico in latinum translata in presenti copia ad plenum conscripta lacius continetur.

Item preter huiusmodi litterarum exhibicionem idem nuncius obtulit duo banderia regie serenitati in signum victorie allata, que ipsum woyewodam cum suis de exercitu regis Hungarie in ipso conflictu recepisse astruebat. Cuiquidem nuncio ad suam legacionem // et literas per eum exhibitas tam verbo quam scripto taliter responsum est, quod serenissimus dominus rex libenter hanc audivisset novitatem et quod cum magna gratitudine ipsum woyewodam in suis hostibus et regni triumphum victorie habuisse intellexit. Commendavit insuper admodum diligenciam suam cum graciarum accione, quod terras regni dictis hostibus nullum ius aut colorem ad easdem habentibus hostili invasione occupare non permisit. Adiecit eciam regia serenitas, quod victoriam woyevode non minus suam quam regni reputavit obtulitque eidem in casu necessitatis opportuna subsidia se daturum eundemque tutaturum. Super qua quidem tuitione et pro sui meliori assecuracione per suas litteras et nuncium a regia serenitate patentes litteras sub nomine maiestatis postulavit, quarum concessionem ad vestrarum dominacionum distulit consultationem, deferens eam vestris consiliis et aliorum consiliariorum, quibus communicatis regia serenitas se tandem ipsi woyewode ad hec et alia responsurum.

Nunciis itaque regiis pro prefati negocii veriori inquisicione alias missis abinde redeuntibus, ex relacionibus ipsorum ac certarum litterarum regie serenitati missarum, signanter tamen domini Myhulonis cancellarii Moldauie, qui omnia veluti gesta sunt a fratribus suis et scriptis et intimacionibus previis accepit, aliter rem hanc gestam esse, sua serenitas intellexit. Ferunt enim idem de certo Stephanum woyevodam cum Valachis in exercitum regis Hungarie nocturno tempore pedester irruisse, et opidum Banya dictum, in quo tunc rex cum suis secure quiescebat

succendisse, quoquidem facto exercitu Hungarorum ex adverso consurgente, utraque pars hincinde tandem conflictui se ingessit, congressum hostilem mutuo attemptando in quo multo maior pars Valachorum quam Hungarorum fertur gladio cecidisse. Et tandem Stephanus cum suis hostibus terga dedit, quos usque ad medium miliare fuerunt insequti, qui demum dampnis plurimis in Moldavia perpatratis, absque omni impressione et necessitate versus Hungariam abierunt, terram Valachie relinquentes in magna parte incineratam et depopulatam. Item rex Hungarie dicitur omnino esse vulneratus. Quidam autem parum alii vero magis astruunt eum vulneratum, nonnulli interea credunt eum ob eam causam de terris Moldavie exivisse, alii vero propter pestem, que tunc in Moldauia acerrime vigebat coniecturantur eum abinde discessisse. Reliqui autem cuiusdam notabilis nuncii de Theucria venientis, de quo inferius dicetur, adventum dicunt sui recessus ex Moldauia occasionem. Ubi autem idem rex tribus aut quattuor diebus in ipsa terra permansisset, totam infallibiliter ocupasset, quod et regie maiestati credibile arbitratur ex respectibus et occasionibus infrascriptis. Multi namque Walachorum ab ipso Stephano woyuoda discesserant seu fugierant et nuper tota terra inferior Moldauie versus Hungariam sita obedientiam // ipso Stephano subtrahens rebellavit; ex eo maxime provocati et amaritati, quod dictus Stephanus plures baronum et nobilium suorum, in Schoczauiam ex conflictu adveniens, capitali sententia condemnavit, quorum viginti pociores, videlicet marscalcum suum supremum cum dominis allis decollavit et alios quadraginta inferiores palis affixit, quibusdam, qui non strenue egissent in conflictu, quibusdam vero infidelitatis notam obiicens et ex hoc terram ipsam inferiorem non audet accedere. Item non est omnino dubitandum, quod si que potencie armorum gencium ex post ipsas terras invaserint, totaliter eas occupabunt, de quo eciam plurimum timendum est. Huius namque timoris in foribus sunt indicia, rex etenim Hungarie, licet si sit magna vel parva ignoratur, pretendit sibi ex hoc ignominiam fuisse per Stephanum woyevodam irrogatam, ad quam ulciscendam intencionemque suam, quam preconceperat prosequendam, fertur sine dubio comminari. Quod dum fieret, non solum terris Valachie sed eciam Russie consequenter de periculo formidandum foret, ex eo respectu singulariter, quia idem rex Hungarie cum imperatore Theucrorum per medium sui locumtenentis, qui hactenus in Hungariam

solenniter advenisse famatur, amiciciam, affinitatem et pacem perpetuam fertur de certo practicare. Qui quidem nuncius, fama vulgante, primus post imperatorem, offert regi Hungarie filiam sui imperatoris in uxorem. Cui pro dote omnium terrarum ab annis superioribus per ipsos Thurcos occupatarum et possessarum, que ad regnum Hungarie antiquitus pertinebant totalem restitutionem perpetuo duraturam repromittit, et insuper terram Bulgarie perpetua donacione regno Hungarie adiicens, eciam terras Moldauie superioris in favorem regis Hungarie a tributo spondet absolvi, de quo alias imperatori Thurcorum respondebant, et prout quisque apprehendere potest iudicio racionis, consiliarii regni Hungarie premissam oblacionem facillime amplectentur, paci perpetue et sue commoditati racionabile consulendo.

Item Rex Hungarie cum suo gubernatore, cum quo hactenus dissidebat, pacem practicare cepit, que iam creditur esse confecta, nam et ipse gubernator omnibus suis stipendiariis servicium renunciavit. In quantum igitur premissa omnia, que verisimilia censentur, exitum suum nanciscerentur, certe hoc negocium magnipendendum esset. Si enim rex prefatus bello cum dicto gubernatore habito non attenta hostilitate eciam Theucrorum ad partem seposita contra inscriptiones insuper inter Polonie et Hungarie regna dudum utrobique confectas, inscriptas et firmatas ausus est terras regni invadere, quid spei amplius restabit, dum cum Theucro affinitatem contrahet et cum suis regnicolis se pacabit, certe racionis iudicio, pace circumquaque regno illi procurata, maiori erga regnum hoc Polonie audacia pocietur. Rebus igitur premissis sic stantibus, ut prefertur, regia serenitas // ad Hungariam et Moldaviam ad Przeczslaum prenominatum eciam et ad curiam dicti regis suos exploratores destinavit ad eiusdem intencionem explorandam et intelligendam.

Item premmisa omnia et singula serenissimus dominus noster rex dominationibus vestris per me intimari fecit, ut super hiis quantomelius deliberati indempnitati ac saluti regni et regie serenitatis honori consulere valeatis. Item de convencione desuper tenenda ac aliis ad hoc negocium nuncii discretioni et industrie commissum est.

Item de littera Bernardy Schumbarsky per Wayykonem servitorem suum allatas, ipse nuncius dominus Marcissius faciat mencionem cuius copiam dominis presentabit et consilia eorum desuper exquirat domino regi referenda et renuncianda.

[Notă tergală]: Legacio a rege Marisii Choransicz cum copiis novitatum de Walachia et Prusia ac eciam littere missive et credencie regie maiestati t[res] nec non alie littere vicemagistri et lanka [?].

Anexa III

1468, 16 martie Cracovia

MAGNACI POLACY DO WEGIERSKICH

Reverendissimi in Christo patres, magnifici, strenui et nobiles domini fratres et amici nostri carissimi. Afflixit precordia nostra et singulari nos admiracione confecit vulgatus frequenti rumor denuntiatione, qui usque ad nos sub tempore quo illustrissimus princeps dominus Kazimirus Dei gracia Polonie rex dominus noster graciosissimus in Lytwaniam et deinde in Maioris Russie oram ex hinc secesserat perlatus est, ut postea veritate pro comperto accepimus subnixius, quod videlicet serenissimus princeps dominus Mathias Dei gracia Hungarie rex dominus nobis prestantissimus, nulla ab eodem domino rege Polonie aut a nobis lesus iniuria vel offensa provocatus, terram inferioris Valachie cum suo voyevoda Stephano in ditione prefati domini nostri regis et sui regni ab antiquis consistentem temporibus hostiliter cum forti exercitu invadens, illam igne et cede personaliter, ad solam ut presumimus Berenden suggestionem, vana quaedam sue serenitati promittentem, vastavit nec una vastatione contentus aliud illi bellum inferre et in subieccionem suam illum cogere orditur. Si itaque ad veteres amicicias veteraque federa antiquorum regum horum duorum regnorum scripta iussu (!), si ad diuturnam nostram pacienciam, qua terra Scepusiensis dampnis et tributis pressam (sic), si ad graves predas assidue nobis et regno Polonie per deportationem et depactationem hominum ecclesiasticorum et secularium castro Hungarie Lyednycza irrogatam perferrimus respexeritis, reperietis profecto nos et regnum Polonie multipliciter violatos atque lesos. Nos siquidem attendendo, quod

hec duo regna ad tutandum omnem christianitatem opposita sint velut duo scuta Thartaris ataque Thurcis, attendendo insuper sepenumero casus felices et adversos comunione vicaria participasse, quantum ex nobis fuit federa huiusmodi sincere servamus, quatenus civili servata concordia potenciori robore, vos Thurcis, nos Thartaris resistemus. Quid itaque intercessit, coniecturari non possumus, quod alias fuerimus ex regno vestro et nuper per dominum regem vestrum tot iniuriis lacessiti et veteri regnorum observancia obliterata per arma queritur, quod queri debebat iure et placitatione. Quocirca rogamus fraternitates vestras et vigore federis communis V.M. requirimus, velitis prefatum dominum Mathiam regem ab armis et bello Valachie et suo vayvode Stephano inferendo reducere ad idque suam serenitatem stabilire, quatenus amicicias et federa regnorum nutriat potius quam minuat, et discidia regnorum sive pro // finibus, sive pro quibuscunque iniuriis ad arbitrium et decisionem communium arbitrorum referat, quietiores et letiores exitus ex decisione arbitraria, quam ex armis relaturus. Nobis enim cure semper fuit et erit, ne sub nostra etate bellico stridore horum regnorum suboriri possit collisio, parem vicissitudinem a vobis accepturi.

Datum Cracouie die Mercurii sextadecima Marcii millesimo quadringentesimo LXVIII.

Prelati et barones regni Polonie.

Metrica Coroanei, fascicul privitor la anii 1467–1469; Zaklad Dokumentacji Institut Historii PAN w Krakowie, Ms. Varia, nr. 49.

ÎNTREGIRE BIBLIOGRAFICĂ

Il. Czamanska, *Moldawia i Woloszczyzna wobec Polski, Wegier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań, 1996.

RĂZBOIUL AMÂNAT: RELAŢIILE POLONO–MOLDOVENE ÎN 1478. REFLECŢII PE MARGINEA UNUI TEXT AL LUI FILIPPO BUONACCORSI-CALLIMACHUS*

Specialiştii istoriei secolului al XV-lea nu pot decât să se felicite de pe urma iniţiativei istoricilor şi filologilor poloni care au asumat sarcina de a reedita, la nivelul exigenţelor actuale, scrierile lui Filippo Buonaccorsi-Callimachus. Sursă de primă însemnătate, opera umanistului italian rezervă încă multe surprize tuturor celor care se interesează de istoria relaţiilor internaţionale în a doua jumătate a secolului al XV-lea, vreme în care lui Callimachus i-a fost dat să joace un rol de primă însemnătate, nu însă în ţara lui de origine, ci în îndepărtata Polonie.

Textul care se află la originea studiului nostru, deşi publicat cu mai bine de un secol în urmă în primul tom al colecţiei *Acta Tomiciana*, a fost în întregime ignorat de istoricii români, şi, în ciuda faptului că s-au referit la el, nici istoricii poloni nu au exploatat din plin informaţiile pe care le oferă cu privire la istoria relaţiilor polono–moldovene. Şi totuşi, o întreagă etapă, puţin cunoscută a istoriei, atât de bogată în vicisitudini, a acestor relaţii în a doua jumătate a secolului al XV-lea se deschide investigaţiei datorită revelaţiilor ilustrului umanist.

Textul la care ne-am referit nu e altul decât lunga scrisoare trimisă din Lublin, la 17 mai 1478, de Callimachus prietenului său, vice-cancelarul Zbigniev Olesnicki[1]; adevărat tur de orizont al situaţiei internaţionale

* Publicat în limba franceză în „Revue Roumaine d'Histoire", XI, 1972, 1, p. 3–21.

[1] *Philippi Callimachi Epistulae selectae*, ed. Irmina Lichońska, Gabriela Pianko et Thaddeus Kowalewski, Wratislaviae, Varsoviae, Cracoviae, 1967 (Academia Scientiarum Polona, Institutum studiis classicis promovendis), p. 68–89; scrisoarea fusese editată anterior în *Acta Tomiciana*, Poznań, 1852, p. 10–15 din *Anexă*. Faptul că specialiştii raporturilor moldo–polone în secolul al XV-lea nu au acordat atenţie acestui document se explică în primul rând prin publicarea sa într-o colecţie de documente referitoare la secolul al XVI-lea. Şi eroarea de datare din prima ediţie a contribuit la această ignorare.

a Poloniei, scrisoarea amintită este în acelaşi timp un sever rechizitoriu la adresa celor răspunzători de gravul impas în care — potrivit umanistului amintit — s-ar fi aflat politica externă a ţării sale adoptive. Într-adevăr, politica externă a Poloniei este înfăţişată de umanistul italian, în cuprinsul scrisorii sale, într-o lumină total pesimistă şi în spiritul unei critici necruţătoare.

Nu avem intenţia să analizăm în studiul de faţă, cu obiectiv limitat, acest text important în ansamblul său, operaţie de altminteri realizată magistral de profesorul J. Garbacik într-o lucrare care, din nefericire, a trecut neobservată la noi[2]; cercetarea de faţă e consacrată exclusiv încercării de a înţelege cât mai exact pasaje din scrisoare care se referă la atitudinea lui Ştefan cel Mare, domnul Moldovei (1457–1504), atitudine care nu era izvorul cel mai neînsemnat al îngrijorării lui Callimachus. Dar, înainte de a analiza textul, lăsăm cuvântul umanistului însuşi care a acordat un loc de seamă problemei moldovene în cuprinsul scrisorii sale:

„Atque ideo ad Valachum veniamus. Nimis, ut arbitror, simplicis credulitatis est putare hominem illum commodiorem futurum nobis aliquando, quam antea fuerit, cum multa nostra essent in eum beneficia nullae iniuriae; nunc propemodum e contrario. Quod si iudicio nostro et re ipsa minime verum est, tamen quia ipse ita opinatur, ita credit, aut fortasse simulat credere, nostra interest non tantum cogitare, quid verum sit, quid fieri rationabiliter debeat, quantum quid ille credat aut quid velit omnino. Non enim ex eo, quod verum est, sed ex eo, quod ille vult, imminet periculum ac proinde, cum in dies magis ac magis instauraturus sit damna, quae superioris temporis clades sibi intulere, magis timendus erit in posterum, postquam se collegerit, quam ad presens, quando vixdum e naufragio enatans litus attigit. Atque ideo cavere nos opportet, ne tum demum bellum erumpat ab Hungaro, cum Valachus integer erit curatis vulneribus, quae adhuc cruda et cruenta non sinunt hoc tempore ab ipso quicquam formidari.

Ex quo illud sequitur, ut quantum ad Valachum utilius nunc pugnare possimus, quam in aliud tempus bellum differre. Quibus accedit, quod si cetera omnia consentirent in pacis huius stabilimentum, vel Valachus solus, postquam cum Turco, cum suis statum suum confirmaverit, violandae pacis

[2] J. Garbacik, *Kallimach jako diplomata i polityk*, Kraków, 1947 (Polska Akademia Umiejetnosci, Rozprawy, Widz. Histor-filozof, II, t. 1).

aut auctor erit aut inventor et quod hactenus fecit, alios ad eam rem sollicitabit, praesertim quod, qualis sit simulatio haec actionis nostrae cum Turco, interim deprehendetur, quae hodie ad comprimendas Valachi et ceterorum cogitationes non mediocriter prodest." Spre sfârşitul scrisorii, Callimachus se referă din nou la relaţiile Poloniei cu principatul vecin: „Succurrit mihi dicere, quid de Prussia, quid de Valachia sentiam et quam minime occupati esse debemus in nominando illos, nedum in cogitatione aliqua, tanquam periculum exinde nobis immineret. Magister est mendicus, Valachus non prius moliri contra nos quicquam potest, quam aut nos contra Turcum aut illum nos contra pugnare adigat, et ut facile deprehendi potest, ad hoc tendunt omnes actiones denuntiationesque ipsius. Credit futurum exinde, ut fugatis nobis, Turco e vita sublato, restet sibi possidere illa omnia de quibus certaveritis."[3]

Acest text care, neîndoielnic, nu păcătuieşte prin exces de precizie în privinţa detaliilor, dar a cărui semnificaţie e cât se poate de clară dezvăluie existenţa, în 1478, a unor grave disensiuni între Polonia şi Moldova. Incriminările domnului Moldovei par a fi cunoscut în acest timp o asemenea gravitate, iar revendicările sale un caracter atât de inacceptabil şi ameninţător pentru Polonia, încât, potrivit părerii umanistului, războiul între cele două ţări devenise inevitabil. Şi, întrucât asocierea forţelor ungare şi moldovene împotriva Poloniei i se părea nu numai sigură, dar şi iminentă, Callimachus a recomandat o acţiune militară împotriva Moldovei pentru a elimina în termen util acest grav focar de primejdie pentru ţara sa adoptivă.

Existenţa, în anul 1478, a unui conflict moldo–polon, desigur, latent încă, dar suficient de grav pentru a-i sugera lui Callimachus ideea unui „război preventiv" împotriva principatului vecin, care, în principiu cel puţin, nu rupsese legăturile de vasalitate cu Polonia, nu e revelaţia cea mai neînsemnată a scrisorii; dar, întrucât această revelaţie se află în contradicţie flagrantă cu schema tradiţională a raporturilor moldo–polone, ne vedem siliţi, pentru a-i înţelege mai îndeaproape semnificaţia şi însemnătatea, să analizăm antecedentele acestei situaţii şi să situăm evenimentele din 1478 în ansamblul evoluţiei relaţiilor internaţionale din Europa Centrală şi Sud-Estică în această vreme.

Pentru a încerca să explicăm situaţia dezvăluită de scrisoarea lui Callimachus e necesar să pornim investigaţia în anul 1467, cu unsprezece

[3] Philippi Callimachi *Epistulae selectae*, p. 80–82 şi 88.

ani înaintea evenimentelor semnalate de umanistul italian, aşadar, în vremea când Matia Corvin a încercat să aducă din nou Moldova sub suzeranitate ungară. Campania regelui Ungariei avusese ca urmare consolidarea relaţiilor moldo–polone. Ameninţat de o nouă campanie, de revanşă, din partea regelui Matia, domnul a făcut apel la regele Poloniei, pe care îl recunoscuse drept suzeran încă din 1458[4]. Pentru a-şi asigura concursul polon în eventualitatea, considerată iminentă la începutul anului 1468, a unei noi invazii ungare, voievodul Ştefan s-a declarat încă o dată vasal „lige" — aşadar, cu obligaţii prioritare absolute — al lui Cazimir Jagiello. Actul care confirma legătura dintre cele două ţări impunea lui Ştefan obligaţia de a presta suzeranului său ajutor militar împotriva tuturor adversarilor săi, de a renunţa la orice iniţiativă în materie de politică externă şi, nu în ultimul rând, de a depune în teritoriul Coroanei, personal, omagiu regelui Poloniei, de îndată ce acesta, apropiindu-se de hotarul cu Moldova, i-ar fi cerut împlinirea închinării vasalice[5]. Aşadar, Ştefan fusese silit să accepte una din variantele suzeranităţii polone cele mai restrictive pentru libertatea ţării sale, chiar dacă a primit-o cu rezerva mentală a înlăturării acestei vasalităţi de îndată ce ar fi apărut o conjunctură internaţională mai favorabilă, care, liberându-l de pericolul ungar, i-ar fi permis să-şi revizuiască raporturile cu vecinul din nord.

Această conjunctură a fost rezultatul redeschiderii, în acelaşi an 1468, a problemei boeme. Într-adevăr, la apelul papei Paul al II-lea, hotărât să lichideze erezia husită, Matia Corvin, bucuros să folosească ocazia favorabilă pe care i-o oferea iniţiativa papală, s-a angajat total în războiul împotriva Boemiei regelui Gheorghe de Podiebrad[6]. Evident, din această

---

[4] Pentru tot ceea ce priveşte campania lui Matia Corvin din 1467 şi pentru incidenţele ei asupra evoluţiei situaţiei politice a Moldovei în anul 1468, facem trimitere la studiul nostru *Un épisode de la rivalité polono–hongroise au XV-e siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une source inédite*, în „Revue Roumaine d'Histoire", VIII, 1969, 6, p. 967–979, (vezi traducerea în limba română în acest volum).

[5] Textul tratatului a fost publicat de I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 300–304.

[6] Pentru iniţiativele politicii papale care s-au aflat la originea noii etape a crizei boeme, vezi L. von Pastor, *Geschichte der Päpste*, II, Freiburg im Breisgau, 1904, p. 399–410; evoluţia conflictului e analizată de Fraknoí Vilmos, *Mathias Corvinus König von Ungarn (1458–1490)*, Freiburg im Breisgau, 1891; idem, *La politique extérieure du roi Mathias de Hongrie (1464–1470)*, în „Revue d'histoire diplomatique", V, 1891, p. 383–418.

misiune spirituală încredinţată de papă — anume aceea de a aduce în staulul Bisericii catolice turma cehă rătăcită —, însărcinare pe care s-a grăbit să o aducă la împlinire, regele Ungariei spera să obţină avantaje politice substanţiale; căci, în viziunea regelui, care ţintea departe, dobândirea coroanei boeme nu constituia decât o primă etapă, anume aceea a ocupării unui loc în colegiul electoral al Imperiului, ceea ce i-ar fi netezit calea spre demnitatea politică supremă a Europei creştine. Neîndoielnic, amintirea regelui-împărat Sigismund de Luxemburg îl obseda pe ambiţiosul monarh maghiar.

Intervenţia militară a lui Matia Corvin în Boemia, încă de la sfârşitul lunii martie 1468, a fost grea de consecinţe pentru ansamblul Europei Centrale şi de Sud-Est; căci, în ciuda importantelor forţe armate pe care le-a angajat în luptă, în ciuda subsidiilor pe care Roma i le vărsa cu regularitate şi, în sfârşit, în ciuda sprijinului acordat de partidul catolic din Boemia, regele Ungariei nu a reuşit să-şi atingă ţelul; dimpotrivă, acţiunea sa împotriva lui Gheorghe de Podiebrad s-a prelungit în timp şi, la moartea celui din urmă (martie 1471), ea s-a transformat într-o lungă confruntare militară cu Polonia regelui Cazimir, al cărui fiu, Vladislav, reuşise să fie ales rege al Boemiei (mai 1471).

Numeroasele vicisitudini militare şi politice ale acestui război nu privesc cercetarea de faţă; ne vom limita, aşadar, să desprindem impactul iniţiativei lui Matia Corvin asupra relaţiilor internaţionale în Europa Centrală şi Sud-Estică, în general, şi îndeosebi asupra poziţiei internaţionale a Moldovei. Într-adevăr, consecinţele angajamentului masiv şi de lungă durată al Ungariei în Europa Centrală nu au întârziat să se manifeste. Cea dintâi Poarta otomană a beneficiat de pe urma acestei întorsături a evenimentelor în Europa Centrală, căci, cu cât mai mult se împotmolea regele Matia în înfruntarea din Boemia, cu atât mai mult scădea zelul său — foarte îndoielnic de altminteri — pentru lupta împotriva Semilunii[7]. Ciocnirile de frontieră la care se limitau din 1464–1465

[7] Observatorii politici cei mai bine informaţi şi-au dat repede seama de consecinţele nefaste pentru coaliţia antiotomană şi îndeosebi pentru Veneţia ale dispariţiei lui Gheorghe de Podiebrad de pe scena politică şi ale conflictului polono–ungar care i-a urmat: „Et questa disceptatione che non sarà piccola — scria un observator italian — venirà tutto a disturbo del impresa contra el Turco et per consequente in recente disfavore dei Veniziani"; *Monumenta Hungariae Historica, Acta Historica*, vol. V, ed. Nagy Iván şi B. Nýari Albert, Budapest, 1877, p. 212.

ostilităţile turco–ungare au încetat aproape complet începând cu anul 1468; armistiţiu care, timp de câţiva ani, nu a fost pus în discuţie, în ciuda eşecului sultanului Mehmet al II-lea de a încheia cu Ungaria în chiar acest an un tratat de pace în toată regula[8]. În schimb, un acord tacit avea să îngăduie celor două puteri să-şi întoarcă liniştit spatele pentru a se consacra împlinirii obiectivelor lor prioritare. Eliberat de orice grijă din această direcţie, Matia s-a angajat trup şi suflet în lupta pentru coroana Boemiei.

Dar războiul din Boemia a acţionat într-un sens mai imediat şi mai decisiv asupra situaţiei internaţionale a Moldovei şi a raporturilor polono–moldovene. Deschizând un vast câmp de acţiune ambiţiei regelui Ungariei, evenimentele din Boemia l-au făcut să uite în cele din urmă necazurile suferite în Moldova cu câteva luni în urmă. Amânat mai întâi, proiectul de revanşă avea să fie în cele din urmă părăsit; calea reconcilierii era astfel deschisă adversarilor din 1467, care aveau, de altminteri, să se afle în curând în aceeaşi tabără.

Îndepărtarea primejdiei care apăsase asupra ţării sale a avut drept consecinţă o mai largă libertate de acţiune pentru Ştefan în raport cu Polonia; fără a renunţa de îndată la protecţia vecinului său de la miazănoapte, Ştefan a hotărât să se emancipeze de clauzele riguroase ale tratatului pe care îl acceptase în 1468, tendinţă care avea să devină evidentă încă din anul următor şi care s-a accentuat pe măsură ce Polonia s-a aflat la rându-i implicată în războiul din Boemia.

Voievodul Moldovei nu a avut nevoie de mult timp pentru a înţelege avantajele pe care i le oferea noua conjunctură internaţională. El a înţeles curând că, reţinând pe termen îndelungat forţele celor două puteri rivale, conflictul polono–ungar, al cărui centru de gravitaţie se deplasase spre Boemia, îi lăsase o mai largă libertate de acţiune. Asigurat dinspre Ungaria, Ştefan s-a străduit să limiteze semnificaţia tratatului încheiat cu Polonia şi să asigure un echilibru în relaţiile sale cu cele două regate vecine şi rivale, situaţie convenabilă pentru ţara sa şi pentru aspiraţiile ei elementare spre independenţă; de altminteri, Ştefan avea să se dovedească

[8] Pentru negocierile de pace turco–ungare în primele luni ale anului 1468, *Mon. Hung. Hist., Acta Extera*, vol. V, p. 79–80; A. Bonfini, *Historia Pannonica sive Hungaricarum decades IV et dimidia...*, Coloniae Agripinae, 1690, p. 401; Ş. Papacostea, *Un épisode...*, p. 977–978 (cu privire la informaţiile sosite la curtea polonă asupra negocierilor în curs).

curând maestru în arta de a-i opune pe adversarii săi, unul împotriva celuilalt.

Primul indiciu al hotărârii lui Ştefan de a nu se supune condiţiilor rigide impuse ţării sale de tratatul din 1468 aparţine anului următor, când Cazimir Jagiello, apropiindu-se de frontiera cu Moldova, l-a invitat pe domn să vină la el pentru a depune personal omagiul, condiţie *sine qua non* a raportului feudo-vasalic, astfel cum era înţeles la curtea Poloniei[9]. Fără să refuze deschis invitaţia, Ştefan i s-a sustras, invocând ameninţarea la care era expusă Moldova din partea Imperiului otoman şi a Ţării Româneşti. Dar, pentru a risipi aprehensiunile suzeranului său şi pentru a câştiga timp, voievodul sugera regelui să amâne pentru anul viitor călătoria sa în Polonia şi îndeplinirea ritualului vasalic. El s-a grăbit să-i ofere lui Cazimir şi alte semne de fidelitate; spre sfârşitul aceluiaşi an 1469, o ambasadă moldoveană s-a prezentat la Piotrków, unde se ţinea dieta regatului, pentru a-i aduce la cunoştinţă regelui ofertele de pace pe care le primise din partea regelui Ungariei. Vasal fidel, Ştefan cerea regelui sfat în această situaţie delicată; pe deasupra, el şi-a declarat supunerea necondiţionată faţă de rege, căruia i-a promis să-i ofere, la nevoie, un sprijin militar considerabil, anume zece mii de ostaşi[10]. Dar regele a hotărât să pună la încercare fidelitatea acestui vasal care accepta toate concesiile, cu excepţia aceleia, esenţială între toate, a omagiului personal (*homagium et fidelitatis corporale juramentum*). Aşadar, Cazimir s-a deplasat din nou la frontieră în anul următor, pentru a primi omagiul din mâinile vasalului său; timp pierdut, căci acesta nu avea de gând să se încline faţă de injoncţiunile lui Cazimir. Noile explicaţii şi scuzele invocate de Ştefan nu au avut darul de a calma mânia regelui,

---

[9] Pentru tot ceea ce priveşte raporturile polono–moldovene în a doua jumătate a secolului al XV-lea, prin prisma tratatelor încheiate între cele două ţări, vezi Ş. Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziţia internaţională a Moldovei la sfârşitul secolului al XV-lea*, în „Romanoslavica", XVII, 1970, p. 525–553 (şi în volumul de faţă).

[10] *Acten der Ständetage Preussens Königlichen Anteils (Westpreussen)*, hrsg. von Fr. Thunert, Bd. I. *1466–1479*, Danzig, 1896, p. 141: „Item dornoch qwomen vor dy Walochen, dy durch vil worte vorczalten, wie ir herre der Walochischze woywode sie czu unszern hern konig gesand hette em vorkundigende, das der konig von Hungern von en frede begerte. Sint unser herre konig seyn herre were, so wolde her nicht frede mit em machen ane seyner gnaden wissen und willen, dorumb zo begerten her seyner gnaden rath sulchen frede czu machen adder nicht. Ouch derbot her seynen gehorsam und wedirtanikeit, worde unser herr konig volk bedorfen, her welde seynen gnaden senden X^m gutter lewthe und welde allis thun, was em seyne gnade wirt heiszen und befelen."

care a hotărât să-i fixeze un ultim termen de un an, la capătul căruia, dacă nu şi-ar fi onorat angajamentul, voievodul urma să fie declarat nu „vasal ci dimpotrivă, duşman al regelui" („... illum si aliter ageret, non pro feudali sed pro hoste habiturum"; Jan Dlugosz). Din fericire, termenul acordat avea să se dovedească suficient pentru a-i permite voievodului să se sustragă presiunilor insistente ale suzeranului său; până la acea dată, evoluţia situaţiei internaţionale avea să îndepărteze noua primejdie care apăsa asupra Moldovei. Dispariţia subită de pe scena politică a lui Gheorghe de Podiebrad l-a silit pe Cazimir să-şi îndrepte la rândul său toată atenţia spre Boemia. Urmare a acestei evoluţii, Ştefan a scăpat de presiunile regelui Poloniei, care, având acum alte griji mai apăsătoare, a lăsat problema Moldovei într-un plan secund al preocupărilor sale externe.

Această fericită evoluţie a situaţiei internaţionale, care îndepărtase de Moldova, pentru moment cel puţin, poftele puternicilor ei vecini din apus şi miazănoapte, i-a lăsat lui Ştefan o libertate de mişcare pe care, firește, domnul nu a lăsat-o neexploatată. Campania fulger pe care a întreprins-o în Ţara Românească în 1470, în cursul căreia a incendiat porturile dunărene ale ţării vecine[11], a marcat începutul unei noi etape, decisive, a politicii externe a lui Ştefan, indicând în acelaşi timp direcţia principală pe care avea să o urmeze ani îndelungaţi. Într-adevăr, când l-a atacat pe vasalul docil al sultanului care era Radu cel Frumos, domnul Ţării Româneşti, Ştefan se angaja, neîndoielnic cu bună ştiinţă, în direcţia unei confruntări nemijlocite cu Imperiul otoman, a cărui dominaţie la Dunărea de Jos o periclita prin acţiunea sa. Desigur, la această confruntare nu s-a ajuns de pe o zi pe alta. Scurta incursiune a forţelor moldovene în Ţara Românească — acţiune a cărei semnificaţie a fost mai largă decât se admite îndeobşte — nu a atras încă o ripostă a forţelor otomane, dintre care cele mai numeroase aveau să fie curând angajate în marea campanie împotriva Veneţiei, care s-a încheiat cu cucerirea insulei Negroponte. Deocamdată, conflictul nu părea chemat să depăşească limitele tradiţionale ale litigiului teritorial moldo–muntean; în consecinţă, voievodul Radu a intrat doar cu trupele sale în Moldova în anul următor (martie 1471) pentru a se răzbuna împotriva adversarului său; dar, pe câmpul de luptă de la Soci, el avea să lase, împreună cu o mare parte a trupelor sale, şi

[11] Ansamblul documentelor referitoare la această campanie a fost cules cu cea mai mare competenţă de M. Costăchescu, *Arderea Târgului Floci şi a Ialomiţei. Un fapt necunoscut din luptele lui Ştefan cel Mare cu muntenii*, Iaşi, 1935.

speranţa de a-l înlătura pe Ştefan. Dacă anul următor pare a fi adus o întrerupere în evoluţia conflictului, în 1473, dimpotrivă, acesta a izbucnit mai puternic, într-un cadru internaţional sensibil modificat. Într-adevăr, tocmai de la începutul acestui an, războiul dintre cei doi voievozi a luat o nouă dimensiune prin integrarea sa în conflictul vast care îl opunea pe sultanul Mehmet al II-lea coaliţiei organizate de Veneţia în cadrul vigurosului efort pe care l-a întreprins după pierderea insulei Negroponte (1470)[12]. Succesele înregistrate în Asia Mică de Uzun Hasan, aliatul Veneţiei, la începutul unei campanii (1472–1473) care părea destinată să reediteze succesele lui Tamerlan, au trezit cele mai mari speranţe la adversarii sultanului şi la cei care pândeau clipa favorabilă pentru a li se alătura. La Veneţia, unde victoria era considerată sigură, începuse pregătirea împărţirii Imperiului otoman, din ale cărui resturi Serenissima înţelegea să-şi rezerve partea leului, când, ştirea victoriei zdrobitoare câştigată de Mehmet al II-lea asupra adversarului său (august 1473) a curmat brusc aceste speranţe premature. Şi totuşi, alarma fusese puternică în tabăra sultanului, care, pentru a face faţă primejdiei grave de înlăturare a dominaţiei otomane în Asia Mică, retrăsese din partea europeană a Imperiului, inclusiv din Ţara Românească, cea mai mare parte a trupelor sale.

În această etapă a evoluţiei situaţiei internaţionale, Moldova s-a asociat deschis coaliţiei antiotomane; după ce a refuzat sultanului plata tributului pe care ţara sa îl achitase cu regularitate din 1456, Ştefan a intrat în campanie (noiembrie 1473) pentru a-l izgoni de pe tron pe domnul Ţării Româneşti şi pentru a-i atrage ţara în tabăra antiotomană[13]. Recunoscând, de data aceasta, gravitatea sfidării pe care nu o mai putea ignora, sultanul a încredinţat beilor dunăreni sarcina de a restaura dominaţia otomană în Ţara Românească. Şi, întrucât loviturile şi contraloviturile s-au succedat în cursul anului următor, ţara contestată a trecut de câteva ori dintr-o tabără în cealaltă. În cele din urmă, constatând că nu poate domina situaţia doar cu sprijinul forţelor militare locale, Mehmet al II-lea a trimis în grabă, la sfârşitul anului 1474, împotriva Moldovei, o mare armată a cărei comandă a încredinţat-o favoritului său, Soliman paşa. Dar deruta totală a acestei armate a anihilat speranţa sultanului de a pune capăt acţiunii domnului

[12] Pentru politica veneţiană în această vreme, vezi Ş. Papacostea, *Venise et les Pays Roumains au Moyen Age*, în *Atti del Convegno Internazionale: Venezia e il Levante fino al secolo XV*, Firenze, 1973, p. 599–624.

[13] *Ibidem.*

Moldovei, a cărui inițiativă devenea din zi în zi mai primejdioasă pentru dominația otomană la Dunărea de Jos. Și totuși, în ciuda gravității situației, Mehmet al II-lea s-a văzut silit să amâne noua campanie pe care o proiecta împotriva Moldovei. Pentru a da o șansă în plus luptei sale împotriva unui adversar a cărui capacitate începea să o aprecieze la justa ei valoare, sultanul a ales calea ocolită a unei campanii la nordul Mării Negre, în cursul căreia flota otomană a cucerit Caffa; fapt încă și mai grav, suzeranitatea Porții s-a extins la tătarii din Crimeea, destinați să devină un instrument eficace al politicii otomane în Europa Răsăriteană. Evenimentul a modificat sensibil, în avantajul puterii otomane, perspectivele războiului împotriva Moldovei. Abia după ce a prins în clește, în acest fel, Moldova, sultanul a declanșat noua sa ofensivă împotriva lui Ștefan. În anul următor, o mare armată otomană, în fruntea căreia s-a așezat sultanul însuși, a pornit din Adrianopol în direcția Moldovei, în vreme ce, venind din răsărit, tătarii din Crimeea au invadat țara, îndeplinind astfel prima misiune încredințată de Înalta Poartă în cadrul raporturilor de dependență recent contractate. Dar, în ciuda acestei enorme concentrări de forțe, Moldova nu a cedat sub puterea loviturii; oastea otomană, după ce a obținut o victorie inițială la Valea Albă, s-a lovit de rezistența îndârjită a cetăților moldovene, pe care nu le-a putut supune. În cele din urmă, sub efectul conjugat al acestei rezistențe și al apropierii unei oști de sprijin trimise de Matia Corvin, sultanul a fost silit să dea semnalul retragerii; el a părăsit Moldova fără a fi obținut rezultatul urmărit.

Direcția antiotomană asumată de politica externă a Moldovei avea inevitabil să readucă în discuție relațiile țării cu Ungaria și Polonia; angajată în această nouă direcție, țara avea inevitabil să se asocieze cu coaliția forțelor ostile Înaltei Porți, în rândurile căreia Regatul ungar avea și el să-și reia locul. În aceste condiții, alianța dintre cele două țări devenea inevitabilă, iar când ea a fost încheiată formal, în iulie 1475, noua legătură a încununat de fapt o lungă serie de negocieri și de apropieri succesive[14].

Angajată din ce în ce mai mult în conflictul cu Ungaria, Polonia nu putea decât să se distanțeze de coaliția de forțe care încerca să îndiguiască

[14] Evoluția politicii externe a Moldovei în această vreme și a raporturilor țării cu Polonia și Ungaria a format în repetate rânduri obiectul cercetărilor istoricilor români. Indicăm principalele lucrări cărora le este tributar articolul de față: I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914; V. Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, București, 1905; Alexandru Boldur, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare într-o lumină*

expansiunea otomană, deoarece, potrivit conducătorilor ei, această coaliție era suspectată de a favoriza, în detrimentul propriilor interese, pe cele ale Regatului ungar în Europa Centrală[15]. Tocmai de aceea, Polonia a refuzat categoric să participe la războiul împotriva Porții; ea s-a menținut într-o atitudine de neutralitate nu lipsită de complezență față de Imperiul otoman. Dacă este adevărat că regele Cazimir a lăsat fără răspuns, în cele din urmă, în ciuda sfaturilor contrarii care nu i-au lipsit, propunerea de alianță a sultanului, tot atât de adevărat este că el nu a întreprins nimic pentru a crea dificultăți politicii otomane și că această pasivitate a fost foarte folositoare puterii turcești. Mai mult încă, în câteva rânduri, Polonia s-a opus inițiativelor diplomatice ale coaliției antiotomane care căuta noi aliați. Moldova și Polonia au urmat, așadar, în acești ani direcții divergente de politică externă; în vreme ce Moldova s-a angajat total în războiul împotriva Porții otomane, alături de Ungaria și de celelalte forțe ostile turcilor, Polonia nu numai că s-a abținut de la orice act de ostilitate față de puterea otomană, dar chiar s-a angajat în luptă cu Ungaria, și, pe cale de consecință, s-a aflat în raporturi rele cu aliații lui Matia Corvin. În aceste condiții, distanțarea dintre Polonia și Moldova nu putea decât să se adâncească. Divergențele dintre cele două țări aveau să cedeze locul unei inimiciții care a fost pe punctul de a degenera în conflict armat. Vom încerca să lămurim, așadar, atât cât se poate face, originile mai degrabă obscure și etapele apropierii moldo– ungare, și acelea paralele, deși nu mai clare, ale disensiunilor moldo– polone în curs de agravare.

Foarte probabil inițiativa apropierii moldo–ungare i-a aparținut lui Matia Corvin; încă de la sfârșitul anului 1469 — după cum s-a văzut — regele Ungariei făcuse propuneri de pace voievodului Moldovei[16]; și, chiar dacă oferta era prea timpurie pentru a fi urmată de efect imediat, ea a avut

---

nouă, Iași, 1943; I. Sabău, *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 219–241.

[15] Evoluția politicii polone în raport cu problema Mării Negre și cu expansiunea otomană în secolul al XV-lea a făcut obiectul unui studiu de ansamblu excelent din partea lui Jan Dabrovski, *Il Mare Nero nei rapporti fra Polonia e Italia nel Medioevo*, în vol. *La Pologne au VI-e Congrès international des sciences historiques*, Oslo, 1928, Varsovie–Lwów, 1930, p. 47–52; cercetarea acestui important aspect al relațiilor internaționale în Europa Răsăriteană în secolul al XV-lea a fost reluat într-un cadru mai larg de Boleslas Stachoń, *Polityka polska wobec Turcyi i akcyi antitureckiej w wieku XV do utraty Kilii i Bialogrodu (1484)*, Lwów, 1930 (Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie, s. II, t. VII, 2).

[16] Vezi mai sus p. 209.

totuşi meritul de a pregăti terenul unor viitoare negocieri. Fapt semnificativ, care ne îngăduie să presupunem dacă nu o concertare şi un acord prealabil, cel puţin un consimţământ tacit, Ungaria nu a întreprins nimic pentru a crea dificultăţi acţiunii lui Ştefan în Ţara Românească. Oare reproşurile amare pe care domnul Ţării Româneşti le-a adresat — în februarie 1470, câteva zile numai înainte de dezlănţuirea atacului lui Ştefan — locuitorilor Braşovului, acuzaţi nu numai de a întreţine cele mai strânse legături cu domnul Moldovei, dar şi de a-i furniza arme[17] nu sunt revelatorii pentru evoluţia politicii ungare faţă de Moldova? Aceste indicii firave aveau de altminteri să lase curând locul altor fapte mult mai semnificative pentru noile tendinţe care îşi croiau drum în raporturile moldo–ungare.

Prilejul folosit de Ştefan pentru a-şi manifesta deschis hotărârea de a cultiva de acum înainte relaţiile cu Ungaria i-a fost oferit de brusca agravare a litigiului polono–ungar în 1471, după moartea lui Gheorghe de Podiebrad, şi de iminenţa unei ciocniri armate între regatele ungar şi polon. Refuzul abia deghizat opus de Ştefan cererii regelui Cazimir de a-i trimite un contingent moldovenesc spre a participa alături de poloni la campania pe care o pregătea împotriva Ungariei a înlăturat ultimele îndoieli cu privire la atitudinea sa[18]; faptul demonstra evident că pentru

[17] Din Buzău, nu departe de frontiera cu Moldova, de unde se pregătea să-şi înfrunte adversarul, Radu se adresa în termeni severi autorităţilor municipale din Braşov: „Igitur dominus noster rex Sua Serenitas nullam pacem habet cum moldaviensibus ac cum Stephano waywoda. Quia cognoscimus per homines nostros quomodo vos pacem et concordiam haberetis cum ipso Stephano woywoda, quia ipse Stephanus woywoda habet eciam exploratores inter vos, quia quod aliquid tacerem de istis exploratoribus non possum, quia arma ipsis venditis moldaviensibus et omnia que ipsis placent, eciam quam plura ipsis detis pro honore"; Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, 1, p. 75–76.

[18] Ştefan invoca, drept scuză pentru faptul de a nu fi dat curs solicitării regelui, primejdiile externe cu care era confruntată ţara sa; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 311–314; se cuvin amintite şi indiciile tensiunii care începuse să se instaleze în raporturile moldo–polone. În cuprinsul aceleiaşi scrisori, Ştefan îi cerea lui Cazimir să îndepărteze din ţara sa pe boierii moldoveni care se refugiaseră în Polonia şi să pună capăt incursiunilor întreprinse de supuşii săi în Moldova. La această dată ameliorarea raporturilor Moldovei cu Ungaria se afla pe calea cea bună; vezi în această privinţă mesajul trimis de Ştefan lui Matia Corvin la 7 august 1471; Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 77; la începutul anului următor, Ştefan acorda un larg privilegiu comercial oraşului Braşov; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 315– 316, privilegiu care a avut un echivalent ungar. Un an mai târziu, în 1473, negocierile politice în vederea încheierii unui tratat de pace — şi fără îndoială şi de alianţă — continuau; Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 80.

Ştefan conflictul cu Ungaria era de domeniul trecutului şi că el nu înţelegea să-l redeschidă pentru a se situa la remorca intereselor Jagiellonilor. De altminteri, eventualitatea unirii celor două regate sub autoritatea dinastiei jagiellone nu putea fi luată în considerare favorabil de către Ştefan, care îşi întemeia în bună măsură politica de independenţă pe rivalitatea ungaro–polonă.

Şi totuşi, au mai trecut câţiva ani până când, în relaţiile moldo–ungare alianţa s-a substituit reconcilierii. Un prim act de colaborare militară e semnalat abia în toamna anului 1474, când trupele ungare şi moldovene au acţionat de acord pentru a aşeza pe tronul Ţării Româneşti un voievod fidel cauzei creştine; câteva luni mai târziu, în ianuarie 1475, unităţi secuieşti şi ungare aveau să participe de partea Moldovei la marea bătălie care a pus pe fugă oastea lui Soliman paşa. Şi tot în cursul acestui an, Ştefan, care se aştepta la o nouă mare campanie de revanşă, în absenţa oricărei speranţe de ajutor din partea Poloniei, s-a hotărât să încununeze colaborarea militară cu Ungaria printr-un tratat în toată regula.

Pregătit de negocieri preliminarii, a căror iniţiativă, în această etapă finală, i-a aparţinut desigur voievodului Moldovei[19], tratatul a consacrat — sub vestigiile instituţiilor feudo-vasalice tradiţionale — alianţa antiotomană dintre cele două ţări. Prin excluderea Poloniei din rândul adversarilor Ungariei împotriva cărora domnul se angaja să-l ajute pe noul său aliat[20],

---

[19] Răspunzând la o iniţiativă a lui Ştefan, Matia Corvin i-a trimis în primăvara anului 1475 un ambasador „... cum informatione latiori, qui mentem nostram erga te et desiderium nostrum super hiis que nunc a te optamus fieri, tibi explicabit, simul et de castro, quod a nobis petivisti, dicet tibi optimam voluntatem nostram; nos enim parati sumus et in hoc et in aliis tibi complacere, dummodo videamus in experientia oblatum nobis et corone nostre obsequim tuum"; *Mátyás Kiraly levelei, Külügyi Osztály*, ed. Fraknoi Vilmos, vol. I, Budapest, 1893, p. 313–315.

[20] Textul tratatului la I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 331–333; replica ungară la angajamentul moldovean, *ibidem*, p. 334–336. Textul acestui angajament prevedea: „Item, quod nos iuxta consuetudinem predecessorum nostrorum woewodarum contra omnes hostes regie majestatis, cum requisiti fuerimus, mittere gentes nostras debebimus et tenebimur, excepto rege Polonie et Corona ejus, cum quo antecessores nostri semper confederacionis pacem habuerunt". Jan Dlugosz avusese cunoştinţă despre refuzul lui Ştefan de a se angaja, la această dată, de partea lui Matia Corvin, la o acţiune împotriva Poloniei: „Mittit et praefatus Mathias Hungariae Rex ad Stephanum Voievodam Moldaviae tres notabiles nuncios cum muneribus, conciliaturus eum sibi, et a regno regeque Poloniae aversurus, videlicet Dominicum praepositum

Ştefan manifesta în modul cel mai categoric hotărârea sa de a nu angaja Moldova în conflictul care opunea cele două ţări şi de a limita strict semnificaţia actului pe care se pregătea să-l semneze la o alianţă antiotomană. Noua legătură pe care a contractat-o avea să se dovedească deosebit de utilă pentru Moldova încă din anul următor (1476), cu ocazia marii ofensive otomane, şi apoi în cursul încercării moldo–ungare de a smulge încă o dată Ţara Românească dominaţiei otomane (1470–1477).

După Ungaria, Polonia. Asociindu-şi ţara la forţele ostile Porţii otomane — Ungaria în primul rând —, Ştefan se îndepărta evident de interesele politice ale Poloniei, într-o vreme când antagonismul ungaro–polon era în toi. Refuzurile succesive ale lui Ştefan de a se duce în Polonia pentru a îndeplini obligaţia de a se supune ceremonialului închinării vasalice au trezit în mintea regelui îndoieli întemeiate în ceea ce privea intenţiile vasalului său. De aceea, evident, Cazimir nu a fost foarte surprins când a aflat că apelul adresat voievodului în 1471, prin care îi solicitase sprijin militar, rămăsese fără efect. Constatând, aşadar, că Moldova se sustrăsese autorităţii sale, regele a renunţat, deocamdată cel puţin, de a-i impune lui Ştefan o linie de conduită de care acesta se îndepărta din ce în ce mai mult. Abia câţiva ani mai târziu, în ianuarie 1474, când trupele otomane sosite în ajutorul aliatului lor din Ţara Românească ameninţau să invadeze Moldova, regele a mai încercat o dată de a aduce la ascultare pe vasalul său recalcitrant. Iniţiativa lui Cazimir, care s-a străduit, zadarnic de altminteri, să-i reconcilieze pe cei doi adversari, nu a avut alt scop decât să smulgă Moldova din cercul politicii antiotomane pentru a o aduce în cel al alianţei antiungare („... quo facilius Voivoda Moldaviae Stephanus, Casimiro regi Poloniae, contra Hungarum auxiliaretur", potrivit afirmaţiei cronicarului Jan Dlugosz[21].

Albensem, Casparum de Othwan et Michaelem de Pesth, pollicens sibi contra Turcum defensionem. Id etsi Stephanus Voievoda Valachiae, potentiam Turci perhorrescens, pro magno suscepisset, percussis tamen cum Mathia Hungariae rege certis foederibus, nullatenus induci vel frangi potuit, ut se a regno Poloniae scinderet, aut se illi hostem (quod maxime Hungarus nitebatur) declararet. Poloniae tamen rex Casimirus, cavens sibi et regno suo in posterum, Stephani fluxam fidem timens, strictius sibi illum obligaturus, Stanislaum Vatrobka de Strzelce palatinum Belzensem et Andream de Borzichowice praepositum Lanciensem, canonicumque Cracoviensem, in Valachiam pro festo Nativitatis Sanctae Mariae Virginis transmittit qui nova a Stephano feudi et obedientiae exegerunt sacramenta"; *Historiae Polonicae*, II, Leipzig, 1712, col. 534–535.

[21] J. Dlugosz, *Historiae Polonicae*, II, col. 508–509.

Dar alta era intenţia lui Ştefan, care nu înţelegea să se lase îndepărtat de propria sa politică, pentru a se angaja în direcţia pe care i-o recomanda regele Poloniei; dezamăgit încă o dată, Cazimir a fost nevoit să amâne pentru altă dată încercarea sa eşuată. În februarie 1474, cu ocazia negocierilor iniţiate între Ungaria şi Polonia în scopul încheierii păcii, cele două părţi nu au găsit altă soluţie în privinţa Moldovei decât să amâne cu doi ani discutarea chestiunii[22].

Dar, dacă efortul lui Cazimir de a reintegra Moldova în sistemul politic polon nu a fost încununat de succes, cel, nu mai puţin perseverent, al lui Ştefan de a atrage Polonia în războiul cu turcii nu a dat nici el rezultatul dorit; apelurile repetate adresate de către Ştefan regelui Poloniei în cursul anului 1475 nu au reuşit să modifice atitudinea acestuia, în ciuda ecourilor favorabile pe care le-a avut atât în Lituania, cât şi în Polonia, unde tema luptei împotriva pericolului otoman în creştere, în Moldova însăşi, a găsit adepţi[23]. Dar, în ciuda presiunii unei părţi a opiniei publice, Cazimir nu a acceptat, nici în 1475 şi nici în anul următor, să depăşească limita măsurilor defensive pe care le-a adoptat în Podolia în apropierea frontierei cu Moldova[24]. Dacă incertitudini au mai putut subzista

---

[22] „Item de provincia Wolahie sive Moldavie deliberatum est et conclusum, quod dicta provincia et wajvoda eius habeat veram treugam ab istis regibus et regnis usque ad duos annos integros a die presencium, ita quod interea non inferatur ei ab altero regum vel regnorum bellum aut violencia, hoc tamen adiecto, quod nec ipse prefata regna aut alterum eorum sive pertinentes ad ipsa vel alterius ipsorum invadat, dampnificet aut molestet; alioquin pars lesa, premissa admonicione, ut de illatis satisfaciat, poterit se deffendere et contra illum invasorem et dampnificatorem absque lesione mutue pacis istorum regnorum agere, quoad compescatur..."; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. III *(1392–1501)* ed. A. Lewicki, Cracoviae, 1894, p. 185 (*Monumeta Medii Aevi res gestas Poloniae illustrantia*, vol. XIV).

[23] După victoria de la Vaslui, Ştefan a trimis o parte din prada de război regelui Poloniei, cerându-i în acelaşi timp ajutorul pentru a putea face faţă noului atac otoman care avea să se producă neapărat; J. Dlugosz, *Historiae Polonicae*, II, col. 526–527; pentru controversele la care au dat loc evenimentele din Moldova, vezi *ibidem*, col. 531– 535.

[24] „... non tam iam Stephano voievodae Valachiae, terraeque illius quam terrarum Podoliae et Russiae succursurus"; *ibidem*, col. 533–534; vezi şi K. Górski şi M. Biskup, *Polozenie i sytuacja miedzynarodowa Polski w II polowie XV wieku*, în vol. *Powszechny Zjazd Historików Polskich, Historia Polski od polowy XV do polowy XVIII wieku*, Warszawa, 1960, p. 19; pentru măsurile defensive adoptate de Cazimir în regiunile apropiate de hotarul cu Moldova, în vreme ce se desfăşura campania lui Mehmet al II-lea în Moldova, vezi ordinul regelui în *Akta gródzkie i ziemskie*, VI, Lwów, 1874, p. 185.

în privinţa intenţiilor regelui în această privinţă, ele au fost însă curând risipite de pasivitatea sa totală cu prilejul ocupării oraşului Caffa de către turci; Caffa ceruse şi primise protecţia polonă cu treisprezece ani în urmă[25]! Om politic experimentat, Ştefan a înţeles de îndată semnificaţia acestei resemnări cu faptul împlinit; drept urmare, el a precipitat negocierile în curs cu Matia Corvin, care s-au încheiat cu tratatul de alianţă din 12 iulie 1475. Întemeiat pe acest rezultat, regele Ungariei a respins sugestia lui Cazimir — reacţie directă şi imediată la tratatul moldo–ungar — de a redeschide negocierile „super differentiam terrarum Russie et Valachie[26]", obiect de litigiu aproape secular între cele două regate.

Preliminariile, desfăşurarea şi urmările invaziei turco–tătare au confirmat doar şi au făcut mai evidente divergenţele de politică externă între Polonia şi Moldova.

Polonia a fost una din primele ţări vizate în cadrul campaniei diplomatice a lui Mehmet al II-lea prin care sultanul a urmărit să izoleze Moldova, pentru a-i anihila mai lesne rezistenţa. Prin mijlocirea hanului tătarilor din Crimeea, Mengli Ghirai, Poarta a adresat regelui Poloniei un ultimatum, pentru a-l determina să nu ajute Moldova, în cazul în care ar fi avut intenţia să o facă: „Dacă te vei uni cu moldoveanul — îi scria hanul lui Cazimir — vei deveni cel mai mare duşman al nostru; dar dacă, dimpotrivă, îl părăseşti în soarta lui şi dacă faci pace cu padişahul, vom fi prieteni buni"[27]. Avertisment serios, de care regele a ţinut seama, cu atât mai mult cu cât el venea în sensul intenţiilor lui. Şi tocmai de aceea el nu a dat curs noilor apeluri ale lui Ştefan, care, faţă cu ameninţarea din ce în ce mai acută dinspre otomani, îi invoca ajutorul; reacţia regelui la acest pericol iminent s-a limitat la trimiterea unei ambasade la sultan, în scopul declarat de a opri marea dezlănţuire de forţe care aveau să se abată asupra Moldovei. De partea sa, voievodul nu a ascuns dezamăgirea pe care i-a provocat-o acest gest, care, potrivit părerii sale, era tot atât de nedemn pe

[25] Raporturile stabilite între colonia genoveză de la Caffa şi Polonia au fost studiate în timpul din urmă de M. Malowist, *Kaffa kolonia genueńska na Krymie i problem wschodni w latach 1453–1475*, Warszawa, 1947.

[26] J. Dlugosz, *Historiae Polonicae*, II, col. 535.

[27] A.M. Mehmet, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii", XIII, 1960, 5, p. 170; Tahsin Gemil, *Două documente tătăreşti referitoare la campania din 1476 a sultanului Mehmet al II-lea în Moldova*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A.D. Xenopol", V, 1968, p. 191–192.

cât era de inutil („...Stephano voivodae Valachiae, parum honesta, parumque ut erat, utilis videbatur legatio...", afirmă Dlugosz, care împărtăşea, aşadar, punctul de vedere al lui Ştefan)[28]. Logica evenimentelor şi a atitudinilor adoptate de cele două ţări avea să îndepărteze curând şi mai mult Moldova de Polonia.

În strânsă legătură cu Veneţia, al cărei aliat de frunte devenise, Ştefan s-a străduit să atragă, în lupta împotriva turcilor şi a acoliţilor lor, tătarii din Crimeea, Hoarda tătarilor de pe Volga[29]. *Serenissima,* pe care prelungirea peste măsură a războiului cu Imperiul otoman o adusese la capătul puterilor şi care începea să se clatine sub apăsarea otomană, a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a duce la împlinire „proiectul tătar", care suscitase la Veneţia cele mai mari speranţe. Instrucţiunile pe care le-a încredinţat ambasadorului trimis la Ştefan îi recomandau să acţioneze în perfectă concordanţă cu voievodul, pentru a asigura reuşita acestei iniţiative[30]. Dar, pentru a-şi atinge ţelul, nu era îndeajuns să fie coordonate acţiunile diplomaţiilor veneţiană şi moldoveană şi nici numai să fie atraşi la cauza antiotomană tătarii de pe Volga; mai trebuia încă să se obţină în favoarea acestor aliaţi de ultimă oră — cărora li se atribuia misiunea de a lovi Imperiul otoman „în înseşi măruntaiele sale" („in ipsis visceribus") — dreptul de trecere prin teritoriile Uniunii polono–lituaniene. Dar tocmai

---

[28] J. Dlugosz, *Historiae Polonicae*, II, col. 544–545; răspunsul sultanului la ambasada lui Cazimir în *Codex epistolaris*, III, p. 243–244.

[29] Încă din secolul al XV-lea, proiectul tătar a dat naştere unei lucrări datorate lui Filippo Buonaccorsi care a fost implicat îndeaproape în negocierile internaţionale legate de această iniţiativă diplomatică: Philippi Callimachi *De his quae a Venetis tentata sunt Persis ac Tartaris contra Turcos movendis*, Varsoviae, 1962 (Academia Scientiarum Polona. Institutum studiis classicis promovendis); o cercetare ştiinţifică a fost consacrată aceleiaşi chestiuni de istoricul polon B. Stachoń, *Polska wobec weneckih projektów uzycia Persów i Tatarów przeciw Turcji v. 2 pol. XV wieku*, în vol. *Prace historyczne wydanie ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Kola Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*, Lwów, 1929, p. 147–172; tema a fost rediscutată recent, dar fără elemente noi, de Barbara von Palombini, *Bündniswerben abendländischer Mächte um Persien (1453–1600)*, Wiesbaden, 1968, p. 35–38.

[30] În 1476, senatul veneţian ordona ambasadorului său pe lângă Ştefan să acţioneze în strânsă colaborare cu voievodul în problema tătară: „nosti autem practicam nostram cum Imperatore Tartarorum... Omnia, ut diximus, tentato et facito cum participatione, consensu, voluntate, favore et auxilio Vojvodae, quem ad hoc negotium bene fore dispositum nobis sui affirmarunt oratores"; N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, III, Bucureşti, 1914, p. 50–51.

în acest punct avea să eşueze în cele din urmă „proiectul tătar". Într-adevăr, departe de a împărtăşi entuziasmul Moldovei şi al Veneţiei pentru această încercare în care cei doi aliaţi îşi puseseră cele mai mari speranţe, curtea polonă s-a străduit să împiedice realizarea „proiectului tătar", care, bineînţeles, nu era pe placul Constantinopolului şi care, pe cale de consecinţă, nu putea decât să dăuneze raporturilor polono–turce[31].

Sesizând impasul în care se afla liga antiotomană după evenimentele din 1476–1477, care marcaseră limita contraofensivei creştine la Dunărea de Jos[32], diplomaţia polonă s-a străduit să desprindă papalitatea de cauza Veneţiei şi a Ungariei, să smulgă recunoaşterea de către aceste două puteri a lui Vladislav Jagiello ca rege al Boemiei şi a suzeranităţii Poloniei asupra Moldovei[33]. Însărcinat cu această misiune, care neîndoielnic nu era uşoară, Callimachus a sosit în Italia în a doua jumătate a anului 1476 şi a început negocierile, mai întâi la Roma, apoi la Veneţia. Desigur, negociatorul ales de regele Cazimir pentru a susţine în Italia interesele Poloniei avea argumente şi mijloace de presiune puternice în discuţiile cu interlocutorii săi italieni. Armistiţiul de trei ani încheiat în 1474 între Cazimir şi Vladislav Jagiello, de o parte, şi Matia Corvin, de altă parte, se apropia de termenul lui final, fără ca o reglementare a conflictului să apară la orizont. Or, redeschiderea ostilităţilor în Boemia avea inevitabil să îndepărteze Ungaria de la lupta antiotomană, ceea ce nu putea decât să agraveze perspectivele adversarilor Porţii otomane. Polonia, desigur, nu era înclinată să le uşureze acestora sarcina prin acordarea asentimentului ei la „proiectul tătar". În această atitudine, Polonia, era, de altminteri, încurajată de puterea otomană, care i-a oferit în cele din urmă alianţa, în speranţa de a contribui astfel la redeschiderea conflictului polono–ungar

---

[31] Intenţia de a menaja susceptibilităţile sultanului ar fi fost, potrivit lui Callimachus însuşi, motivul decisiv al refuzului polon de a acorda tătarilor dreptul de a folosi teritoriul regatului: „Constabatque verisimilius purgaturos se apud Turcum, quasi facti imprudentes, si non per regnum, sed per diversissimas regiones Tartari contra illum progrederentur"; Philippi Callimachi *De his que a Venetis tentata sunt*, p. 76.

[32] Ş. Papacostea, *Venise et les Pays Roumains au Moyen Age, 621–622.*

[33] În ceea ce priveşte Moldova, Callimachus şi-a dat toată silinţa pentru a dovedi la Veneţia, sprijinit pe documente, dependenţa ei de Coroana polonă: „Mostrò anche una lettera di Stephano Voivoda, per la qual Stephano confessa et permette esser suo homo et vassalo, inferendo che dicto Stephano sia per esser cum lui in ogni impresa, si contra el Turco, come contra el rè de Hungaria"; N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, III, p. 54.

şi de a neutraliza pe unul din adversarii ei cei mai primejdioşi[34]. Toate aceste considerente au contribuit la eşecul misiunii lui Callimachus; în ciuda dorinţei de a câştiga la cauza lor Polonia, nici Veneţia şi nici măcar papalitatea nu s-au putut decide să-l sacrifice pe Matia Corvin şi să se asocieze cu Jagiellonii.

Acest eşec a confirmat politica otomană a Poloniei şi intransigenţa ei faţă de „proiectul tătar"; speranţele pe care Veneţia şi Moldova le puseseră în diversiunea tătară s-au spulberat ca urmare a acestei evoluţii. Înăsprirea atitudinii polone în cursul anilor 1477–1478 a sfârşit prin a bloca această importantă iniţiativă diplomatică al cărei suflet devenise Moldova. Divergenţa care, de câţiva ani, îndepărtase Moldova de Polonia a lăsat astfel locul unei opoziţii deschise şi chiar ostilităţii. Aceasta e, de altminteri, vremea în care atitudinea lui Ştefan era considerată ameninţătoare pentru securitatea Poloniei, iar eventualitatea unei acţiuni militare comune moldo–ungare împotriva Regatului polon i se părea probabilă lui Callimachus[35]; şi, în sfârşit, tot acum umanistul italian se străduia să-i convingă pe conducătorii ţării că un război preventiv împotriva Moldovei era necesar. Evoluţia şi deznodământul neaşteptat al acestui antagonism care ameninţa să devină un conflict armat nu pot fi înţelese, la rândul lor, decât în contextul situaţiei internaţionale. După trei ani de suspendare a ostilităţilor, războiul a izbucnit din nou între Ungaria, pe de o parte, şi Polonia şi Boemia, pe de altă parte, care reuşise să şi-l asocieze pe împăratul Frederic al III-lea; dar soarta războiului a favorizat de la început

[34] G. Dalla Santa, *Di Callimaco Esperiente (Filippo Buonaccorsi) in Polonia e di una sua proposta alla Repubblica di Venezia nel 1495,* în „Nuovo Archivio Veneto", nuova serie, LI, 1913, 1, p. 144; oferta de alianţă a sultanului e larg discutată de Callimachus în scrisoarea adresată lui Zbigniew Oleśnicki; *Epistulae selectae,* p. 70 şi urm; J. Dlugosz, *Historiae Polonicae,* II, col. 506, face şi el aluzie la acest fapt; cf. Giorgio Agosti, *Un politico italiano alla corte polacca nel secolo XV (Il „Consilium Callimachi"),* Torino, 1930, p. 14.

[35] După eşecul înregistrat la Roma, Callimachus a făcut o ultimă încercare, zadarnică, de a atrage Veneţia de partea polonă. În aceste condiţii el oferea concursul polon împotriva Imperiului otoman; G. Dalla Santa, *Di Callimaco Esperiente,* p. 144–145; teza lui J. Garbacik, *Kallimach jako dyplomata i polityk,* p. 73–74, care consideră că, la această dată, Callimachus acţiona ca reprezentant al intereselor veneţiene, nu ni se pare acceptabilă. E suficient să constatăm contradicţia totală între interesele orientale ale Veneţiei şi campania împotriva Moldovei sugerată de umanistul italian, pentru a se constata lipsa de temei a acestei teze. Tot atât de neconvingătoare e teza autorului potrivit căreia Callimachus s-ar fi străduit în această vreme să împingă Polonia în războiul antiotoman. Toate indicaţiile disponibile se opun categoric acestui punct de vedere.

pe Matia Corvin, care şi-a înfrânt adversarii. Coaliţia dintre cele trei forţe ostile Ungariei nu a supravieţuit mult timp acestei înfrângeri. Frederic a trecut chiar cu cea mai mare uşurinţă dintr-o tabără în cealaltă, încheind un tratat de alianţă cu Matia Corvin (1 decembrie 1477)[36].

Urmând aceeaşi cale, Vladislav al Boemiei a iniţiat şi el negocieri cu regele Ungariei cu care, câteva luni mai târziu, a încheiat pace pe baza principiului *statu quo*[37]. Polonia rămânea astfel singură în faţa redutabilului adversar care era Matia Corvin; mai grav încă, ea a trebuit să înfrunte şi ostilitatea declarată a Ordinului teutonic, care refuza să îndeplinească formalitatea omagiului faţă de Cazimir, insurecţia episcopului de Warmia — ambii încurajaţi la rezistenţă de Ungaria[38] — şi adversitatea ameninţătoare a voievodului Ştefan al Moldovei.

Un eveniment neaşteptat, dar a cărui însemnătate nu a scăpat nimănui, a modificat sensibil, începând din toamna anului 1478, conjunctura internaţională: armistiţiul dezastruos încheiat de Veneţia, epuizată de cincisprezece ani de război, cu Poarta, în octombrie 1478[39], act consacrat câteva luni mai târziu printr-un tratat formal. Eliberată de grija acestui front, armata otomană devenea disponibilă pentru alte direcţii de acţiune. Ungaria avea toate motivele să se simtă ameninţată; trupele otomane nu au întârziat să întreprindă acţiuni devastatoare pe teritoriul ei. În faţa gravităţii acestei ameninţări, Matia Corvin s-a văzut silit să-şi revizuiască relaţiile cu Polonia şi să iniţieze negocieri care aveau să se încheie în cele din urmă cu restabilirea păcii între cele două regate (aprilie 1479)[40]. Regele Ungariei şi-a sacrificat aliaţii de până atunci: episcopul de Warmia, care a fost nevoit să-şi părăsească episcopatul, şi Marele Maestru al Ordinului teutonic, silit să se închine lui Cazimir. Nu i-a trebuit mult timp nici lui Ştefan să tragă consecinţele care se impuneau de pe urma acestei recente întorsături a evenlmentelor; pacea turco–veneţiană, pe de o parte, negocierile polono–ungare, pe de altă parte, l-au determinat să imprime o nouă orientare politicii sale externe. Înclinându-se faţă de evoluţia evenimentelor, el a restabilit legăturile tradiţionale cu Polonia;

[36] A. Bonfini, *Historia Pannonica*, p. 436–437; cf. Fraknoi, V., *Mathias Corvinus*, p. 198.

[37] J. Dlugosz, *Historiae Polonicae.* II, col. 566; Fraknoi, V., *Mathias Corvinus*, p. 196–197.

[38] *Codex epistolaris*, III, p. 257–261, 264–266, 278–279.

[39] N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, III, p. 74.

[40] Fraknoi, V., *Mathias Corvinus*, p. 198.

încă din ianuarie 1479, el s-a angajat solemn să presteze omagiul regelui Cazimir[41]. Acest angajament a pus capăt, deocamdată cel puțin, crizei raporturilor moldo–polone, care ne este revelată de scrisoarea lui Callimachus; puțin mai târziu, consecvent cu această nouă orientare, Ştefan a încheiat pacea cu sultanul, redevenind tributarul său[42].

Aşadar, războiul împotriva Moldovei, preconizat de Callimachus în mai 1478, nu a avut loc; rod al unei conjuncturi internaționale al cărei element esențial fusese ostilitatea ungaro–polonă, proiectul umanistului italian îşi pierduse actualitatea după încheierea păcii între cele două regate. Dar, douăzeci de ani mai târziu, în împrejurări nu lipsite de asemănare cu cele mai sus evocate şi care, în cele din urmă, au făcut inevitabilă ciocnirea între Moldova şi Polonia, ideea invadării principatului recalcitrant şi-a regăsit actualitatea în Regatul polon. Şi, din nou, numele lui Callimachus — presupus pe drept sau pe nedrept a fi fost autorul celebrelor *Sfaturi* care ar fi inspirat acțiunea lui Ioan Albert în 1497 — avea să fie asociat unui episod important al relațiilor moldo–polone. Atribuire postumă răuvoitoare, simplă coincidență sau manifestare a unei remarcabile continuități de proiect? Astăzi încă, problema celebrelor *Consilia Callimachi* continuă să fie o enigmă, în ciuda numeroaselor studii care i-au fost consacrate. Dar, în această dezbatere intensă şi care nu şi-a epuizat încă argumentele, scrisoarea lui Callimachus din mai 1478 va ocupa, neîndoielnic, un loc de frunte.

ÎNTREGIRI BIBLIOGRAFICE

V. Ciobanu, *Țările Române şi Polonia. Secolele XIV–XVI*, Bucureşti, 1986.

I. Czamańska, *Moldawia i Woloszczyzna wobec Polski, Wegier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań, 1996.

[41] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 351–353; dar, în ciuda acestui aranjament şi a destinderii pe care a adus-o în relațiile moldo–polone, Ştefan nu s-a dus în Polonia pentru a face omagiul. Regele Cazimir, care a mai venit o dată în cursul anului 1479 „circa Colomiam in terra Podoliae ad suscipiendum omagium a palatino Moldaviae", s-a văzut încă o dată frustrat în speranțele sale; *Memoriale Ordinis Fratrum Minorum a fr. Ioanne de Komorowo compilatum*, în *Monumenta Poloniae Historica*, V, Lwów, 1888, p. 226.

[42] A. Decei, *Tratatul de pace, sulhnâme, încheiat între sultanul Mehmet II şi Ştefan cel Mare la 1479*, în „Revista istorică română", XV, 1945, 4, p. 465–494.

DE LA COLOMEEA LA CODRUL COSMINULUI (POZIŢIA INTERNAŢIONALĂ A MOLDOVEI LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XV-LEA)*

Moldova în cadrul rivalităţii polono–ungare la sfârşitul veacului al XIV-lea şi în cursul veacului al XV-lea. Cuprinsă din punct de vedere teritorial, de la sfârşitul veacului al XIV-lea, între regatele ungar şi polono– lituanian, Moldova s-a aflat, de-a lungul întregului veac al XV-lea, expusă dublei presiuni exercitate de cele două mari formaţiuni politice vecine. Efortul paralel al Poloniei şi al Ungariei de a integra Moldova în sistemul lor politic, prin mijlocirea raporturilor feudale, a creat cadrul principal în care s-a desfăşurat politica externă a statului moldovenesc. Concurenţa polono–ungară pentru suzeranitatea asupra Moldovei a constituit constanta dominantă a situaţiei ei internaţionale, până în ultimele decenii ale veacului al XV-lea.

În situaţia internaţională creată în Europa Răsăriteană de acţiunea celor două puteri, Moldova nu a rămas un factor pasiv. Evident, disproporţia de forţe cu puterile vecine nu permitea statului moldovenesc o politică de independenţă, dar el şi-a fixat orientarea în funcţie de interesele proprii şi a utilizat rivalitatea ungaro–polonă pentru a dobândi cea mai avantajoasă situaţie cu putinţă; dacă încă din 1387, data anexării la Polonia a Rusiei roşii, şi în cea mai mare parte a veacului al XV-lea, Moldova s-a aflat sub suzeranitatea polonă, faptul s-a datorat nu superiorităţii militare a Poloniei în raport cu Ungaria, ci însăşi preferinţei moldovene pentru această suzeranitate.

Înclinaţia Moldovei pentru suzeranitatea polonă avea un îndoit temei: în primul rând, suzeranitatea polonă nu era legată de un efort sistematic de expansiune teritorială în sud-estul Europei, întrucât cea mai

* Publicat în „Romanoslavica", XVII, 1970.

mare parte a capacității ofensive a regatului era angajată în lupta pentru stăpânirea Balticei, împotriva Ordinului teutonic, şi, mai târziu, în confruntarea cu Moscova; fără a fi nominală, suzeranitatea polonă nu tindea, în chip obişnuit, să devină şi o dominație efectivă; în al doilea rând, ea oferea o acoperire eficientă împotriva pretențiilor ungare de suzeranitate, acestea din urmă legate de un program de expansiune teritorială spre gurile Dunării şi de dominație efectivă.

Situația creată prin închinarea față de Polonia în 1387 şi consolidată prin actele succesive de închinare ale domnilor moldoveni în cursul veacului al XV-lea a dat înfruntării dintre cele două puteri caracterul unui efort constant al statului ungar de a sustrage Moldova suzeranității polone şi de a o readuce sub dependența Coroanei ungare, de care se emancipase la mijlocul veacului al XIV-lea. Consecvența străduinței ungare de a redobândi controlul asupra principatului transcarpatin explică succesiunea conflictelor militare şi a negocierilor diplomatice ungaro–polone care au încadrat din punct de vedere extern istoria Moldovei la sfârşitul veacului al XIV-lea şi în prima jumătate a celui de-al XV-lea.

Rivalitatea ungaro–polonă s-a reflectat şi în formula omagiilor şi a actelor de închinare ale domnilor Moldovei; apariția timpurie în actele omagiale ale domnilor moldoveni față de regii Poloniei a clauzei care excludea omagiul plural şi vasalitatea față de mai mulți seniori nu putea fi, în condițiile de atunci, decât expresia efortului statului polon de a elimina posibilitatea oscilării Moldovei între cele două regate vecine. Prima oară clauza a apărut în actul omagial al domnului Roman Muşat către regele Vladislav, din 5 ianuarie 1393: „... şi am făgăduit şi făgăduim să fim cu credință şi *să nu căutăm nici să avem pe alt domnitor* (= suzeran, — n.n., s.n.), ci să slujim şi să ajutăm craiului şi soției sale şi copiilor lui şi coroanei polone..."[1].

Alexandru cel Bun, în 1402, a fost pus şi el în situația de a accepta o formulă omagială cuprinzând dubla îndatorire de a presta regelui concursul militar împotriva tuturor dușmanilor şi de a nu admite nici o altă suzeranitate: „... şi făgăduim pe onoare, fără înşelăciune şi fără viclenie, să slujim credincios şi să dăm ajutor şi să sfătuim cu bun sfat, cât vom trăi, *contra oricărui dușman al său, neexceptând niciodată pe*

[1] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 607– 608.

nimeni şi de asemeni niciodată să nu ne căutăm alt domnitor (= suzeran — n.n.) *afară de craiul Poloniei şi coroana Poloniei* (s.n.)"[2].

În 1436, omagiul depus la Lwów de Iliaş, fiul lui Alexandru cel Bun, reia clauza exclusivă a omagiilor anterioare: *„... şi niciodată să nu căutăm şi să alegem pe alt domnitor* (= suzeran — n.n.) *decât pe prea strălucitul înainte numit domn, milostivul craiu Vladislav* (s.n.)"[3].

Tot atât de strict a încercat şi Regatul ungar să reglementeze vasalitatea Moldovei, în rarele intervale când a reuşit să-şi realizeze ţelul. Actul de închinare al lui Bogdan faţă de Ioan de Hunedoara repetă clauzele amintite, cu deosebirea că beneficiarul nu mai era statul polon, ci cel ungar[4].

Clauzele amintite — indiferent dacă actele omagiale erau destinate suveranilor poloni sau Regatului ungar — tindeau să îngrădească libertatea de acţiune externă a domnilor Moldovei şi să încadreze ţara în regimul unei vasalităţi stricte. Împotriva acestei situaţii create Moldovei de suzeranitatea polonă şi de cea ungară avea să se desfăşoare consecvent, până la succesul final, politica externă a lui Ştefan cel Mare.

Domnia lui Ştefan[5] nu se putea sustrage acţiunii factorilor externi dominanţi consolidaţi în deceniile anterioare; rivalitatea ungaro–polonă a continuat să constituie cadrul principal al poziţiei internaţionale a Moldovei şi în a doua jumătate a veacului al XV-lea, până când instaurarea dominaţiei otomane la nordul Mării Negre în deceniul 1475 (cucerirea Caffei)–1484 (cucerirea Chiliei şi a Cetăţii Albe) a introdus un factor nou în jocul tradiţional al forţelor concurente.

Înscăunat în domnie în 1457, Ştefan a reaşezat în scurt timp politica externă a Moldovei pe făgaşul tradiţional; de îndată ce regele Cazimir al Poloniei a renunţat să-l susţină pe domnul izgonit din scaun — Petru Aron —, Ştefan a acceptat din nou suzeranitatea polonă, angajându-se

[2] *Ibidem*, p. 621–622; actul omagial al lui Alexandru cel Bun, din 1411, concretizează îndatorirea generală de ajutor: „Ci vom sta în ajutor lui şi coroanei sale, când va fi nevoie, fără înşelăciune şi fără viclenie, împotriva Craiului unguresc şi împotriva fiecăruia din duşmanii săi"; *ibidem*, p. 637–639.

[3] *Ibidem*, p. 697–700; vezi şi textul similar al omagiului depus de Petru la 22 august 1448; *ibidem*, p. 733–737.

[4] *Ibidem*, p. 749–752.

[5] Pentru istoria Moldovei în timpul domniei lui Ştefan cel Mare, vezi următoarele studii de ansamblu: I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii*, Bucureşti, 1914; idem, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1937; *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962.

într-o politică de rezistență față de tendințele ungare de restaurare a suzeranității asupra Moldovei și de recuperare a Chiliei.

Noua orientare imprimată de Ștefan politicii externe a Moldovei a redeschis violent vechiul conflict cu Ungaria; tăcerea izvoarelor refuză investigației posibilitatea unei reconstituiri amănunțite a împrejurărilor acestui conflict care a dominat politica externă a Moldovei în primul deceniu al domniei lui Ștefan, dar câteva evenimente politice și militare de mare răsunet — expedițiile lui Ștefan în Transilvania (1461), atacul (1462) și în cele din urmă cucerirea (1465) de către domnul Moldovei a Chiliei, aflată în stăpânirea efectivă a Regatului ungar, și apoi campania de represalii a lui Matia Corvin în 1467 — încadrează precis această etapă a raporturilor moldo–ungare. Bătălia de la Baia și retragerea precipitată a regelui Matia din Moldova (1467) au pus capăt ultimei mari încercări a Regatului ungar de a reduce țara la regimul vasalității stricte, de felul celei care îi fusese impusă de Ioan de Hunedoara.

Refuzul lui Ștefan de a accepta suzeranitatea ungară își are explicația nu într-o ostilitate de principiu — el avea s-o accepte în 1475 și s-o reînnoiască în 1489 —, ci în formula de suzeranitate pe care încerca să i-o impună regatul ungar și care presupunea totala integrare a țării în politica externă a Ungariei și, pe deasupra, renunțarea la Chilia. Respingând această formulă, Ștefan s-a integrat în ceea ce fusese tendința dominantă a politicii externe a statului moldovenesc, de la emanciparea sa de sub tutela ungară în veacul al XIV-lea.

Înfrângerea lui Matia Corvin la Baia și imposibilitatea pentru Regatul ungar — implicat în conflictele din Europa Centrală — de a relua încercarea de readucere a Moldovei la regimul vasalității stricte, deci al subordonării politice, au creat o situație nouă, larg exploatată de Ștefan. În 1475, în fața primejdiei deschise de primul val al invaziei otomane, Ștefan acceptă suzeranitatea ungară, într-o formă însă care, în esență, nu mai avea nimic comun cu aceea impusă în trecut de Regatul ungar. S-a subliniat în repetate rânduri caracterul de tratat de alianță al noii legături, care se ascundea sub vestigiile unei terminologii feudo-vasalice[6].

[6] Textul tratatului la I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 330–333; pentru interpretarea lui, vezi mai recent I. Sabău, *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 232; pentru progresiva apropiere între Ștefan și Matia Corvin, începând încă din 1470, vezi I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 100–104.

Un interes deosebit merită clauza prin care Ştefan excludea Polonia din rândul duşmanilor Regatului ungar împotriva cărora se angaja să-i presteze ajutorul feudal („... contra omnes hostes regie maiestatis, cum requistiti fuerimus, mittere gentes nostras debebimus et tenebimur, excepto rege Polonie et Corona eius, cum quo antecessores nostri semper confederacionis pacem habuerunt")[7].

Introducerea acestei clauze în textul tratatului reducea de fapt legătura statornicită între Matia Corvin şi Ştefan la o alianţă antiotomană. Acceptând în aceste condiţii suzeranitatea ungară, fără a o repudia pe cea polonă, Ştefan stabilea un echilibru în raporturile cu cele două regate vecine, condiţie optimă pentru salvgardarea independenţei de fapt a ţării. Antagonismul permanent dintre Ungaria şi Polonia în timpul domniei lui Matia Corvin a favorizat politica lui Ştefan de afirmare a independenţei Moldovei.

Dacă sensul politicii lui Ştefan faţă de Ungaria e evident, pentru că ea a luat de la început forma rezistenţei deschise şi a ostilităţii, mai puţin desluşită pare politica sa faţă de Polonia; obiectivele sale în relaţiile cu Regatul polon au fost identice cu cele care i-au inspirat atitudinea faţă de Ungaria, dar necesităţi politice stringente — în primul rând nevoia unui scut împotriva tendinţelor expansioniste ale Regatului ungar — i-au impus o politică de echivoc, izvor de însemnate confuzii pentru istorici. Echivocul a constat în acceptarea, pe de o parte, a suzeranităţii polone — în varianta ei cea mai strictă — şi, pe de altă parte, în refuzul său constant de a presta omagiul personal, potrivit tradiţiei. Dezlegarea acestei situaţii aparent contradictorii o dă analiza evenimentelor petrecute între anul 1485 — jurământul de la Colomeea — şi anul 1497 — înfrângerea oştirii polone în Moldova.

Moldova faţă cu expansiunea otomană în nordul Mării Negre. Un factor nou a venit să se adauge, în ultimul sfert al veacului al XV-lea, echilibrului tradiţional care rezulta pentru Moldova din rivalitatea ungaro–polonă. Rapida expansiune a stăpânirii turceşti pe ţărmul nordic al Pontului,

[7] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 332; şi Dlugosz cunoştea insistenţele lui Matia Corvin pentru a-l determina pe Ştefan să rupă legăturile cu Polonia, precum şi refuzul categoric al acestuia: „Id etsi Stephanus Voieuoda Valachiae potentiam turci perhorrescens, pro magno suscepisset, percussis tamen cum Matthia Hungariae rege certis foederibus, nullatenus induci vel frangi potuit ut se a regno Poloniae scinderet aut se illi hostem (quod maxime Hungarus moliebatur) declararet"; J. Dlugosz, *Historiae Polonicae*, vol. II. Leipzig, 1712, col. 534–535.

în deceniul 1475–1484, nu a desăvârşit numai transformarea Mării Negre în lac otoman[8], dar a şi alterat sensibil raporturile internaţionale statornicite în Europa Răsăriteană încă din veacul al XIV-lea. Cucerirea Caffei în 1475 a instaurat durabil influenţa turcească în sudul Rusiei şi a transformat excepţionala forţă de şoc a tătarilor din Crimeea într-unul din cele mai eficace instrumente ale politicii Porţii în Europa Răsăriteană[9].

Puterea care cuprinsese aproape întreg ţărmul pontic nu putea lăsa să subziste o zonă de stăpânire eterogenă; în 1484, ca urmare a campaniei sultanului Baiazid al II-lea, Chilia şi Cetatea Albă au fost integrate în Imperiul otoman. Prima reacţie a domnului la lovitura grea suferită a fost efortul de recuperare. Un sprijin extern era necesar pentru respingerea agresiunii otomane şi, întrucât el nu mai putea fi aşteptat din partea Ungariei, adânc angajată acum în luptele din Europa Centrală şi care, din această pricină, încheiase pacea cu turcii nu mult timp înainte ca lovitura otomană împotriva Moldovei să se producă[10], nu rămânea altă posibilitate decât apelul la Polonia. Consecvent cu situaţia creată şi cu înţelegerea ei corectă, Ştefan şi-a orientat politica în singura direcţie unde putea găsi concursul de care avea nevoie. Pentru a obţine concursul polon efectiv, Ştefan s-a văzut silit să săvârşească pasul pe care, mai bine de un sfert de veac, refuzase să-l facă: prestarea omagiului personal în Polonia, potrivit ceremonialului tradiţional[11].

Suzeranitatea polonă. La Colomeea, la 15 septembrie 1485, Ştefan a prestat, după ritualul tradiţional, omagiul de vasalitate faţă de regele Poloniei. Actul, căruia conducerea statului polon s-a străduit să-i asigure cea mai largă publicitate, s-a bucurat de un larg răsunet în lumea contemporană; cum era de aşteptat, el a constituit obiect de largi comentarii şi în istoriografia noastră.

---

[8] M. Berza, *La Mer Noire à la fin du Moyen Âge*, în „Balcania", IV (1941), p. 432–433.

[9] B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1123–1502.* Leipzig, 1943, p. 180; M. Malowist, *Kaffa, kolonia genueńska na Krymie i problem wschodni w latach 1453–1475 (Caffa, colonie génoise en Crimée et la question d'Orient dans les annees 1453–1475)*, Varşovia, 1947, p. XXX.

[10] I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 174.

[11] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 167–168; I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii*, Bucureşti, 1914, p. 118–119; Al.V. Boldur, *Politica externă a lui Ştefan cel Mare într-o lumină nouă*, Iaşi, 1943, p. 8 (extras din *Studii şi cercetări istorice*, XVIII, 1943).

Istoricii noştri din trecut, fără excepţie, au dat refuzului constant al domnului Moldovei de a presta omagiul personal, până la Colomeea, şi insistenţei regelui polon pentru a-l obţine, o explicaţie precumpănitor psihologică; satisfacţie de vanitate căutată şi obţinută în cele din urmă de Cazimir, închinarea ar fi fost în acelaşi timp o grea umilinţă pentru Ştefan: „pentru a dobândi acest ajutor neapărat, Ştefan se hotărăşte să facă un mare act, închinarea personală regelui Poloniei, să-i mulţumească în sfârşit zădărnicia şi fala, care deveniseră tot mai mari şi mai stăruitoare..."[12].

Evident, nimic nu ar fi mai greşit decât încercarea de a înlătura psihologia personalităţilor din ansamblul factorilor a căror împletire dă naştere marilor evenimente şi procese istorice; dar semnificaţia închinării de la Colomeea depăşeşte cu mult cercul îngust şi interesul limitat al raportului de stări sufleteşti la care au încercat să-l reducă unii dintre istoricii noştri. O scurtă privire îndărăt, în istoria aproape seculară a raporturilor de vasalitate ale Moldovei faţă de Polonia, pe temeiul actelor omagiale şi al informaţiilor istorice cuprinse în cronici, îngăduie restabilirea sensului autentic al închinării de la Colomeea.

Suzeranitatea polonă asupra Moldovei a fost instaurată o dată cu actul închinării lui Petru Muşat, cu omagiul şi jurământul de credinţă personal prestat de el la Lwów, la 6 mai 1387[13].

Produs al unui act de închinare personală — *corporale homagium et juramentum* —, raportul juridic de suzeranitate şi vasalitate dintre cele două ţări trebuia înnoit de fiecare domn în parte, în forma iniţial stabilită, printr-un ritual identic. Nimic în afara omagiului personal prestat nu putea conferi valoare juridică deplină raportului de închinare de la vasal la suzeran. Textul scris, cuprinzând înregistrarea actului închinării, şi clauzele care fixau conţinutul noului raport de drept creat nu erau decât o anexă, care, în sine şi izolată de contactul personal generator de *nexus* juridic, era lipsită de valoare stringentă. Iată de ce domnii Moldovei, când împrejurările îi împiedicau să presteze îndată după înscăunare omagiul în

---

[12] A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. III, Bucureşti, 1927, p. 92; interpretare similară au dat evenimentului: N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul român*, Bucureşti, 1904, p. 208; I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 191–195.

[13] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 599–601.

mâinile regelui, se angajau să-l depună cât de curând, pentru a restabili astfel continuitatea raportului juridic întreruptă prin moartea sau înlocuirea predecesorilor lor[14].

Recunoaşterea scrisă a vasalităţii şi a îndatoririlor legate de ea sau omagiul prin procură nu erau altceva decât formule provizorii, destinate să certifice intenţiile noului domn; ele nu puteau în nici un caz înlocui omagiul personal.

Pentru a veni în întâmpinarea acestei cerinţe fundamentale se angaja Ştefan I Muşat, prin mijlocirea boierilor săi, la începutul lunii ianuarie 1395, să răspundă la chemarea regelui Vladislav al Poloniei de a i se închina personal, deşi, concomitent, el trimitea actul scris al închinării: „Oricând Craiul, Domnitorul său şi al nostru (adică al boierilor — n.n.), Vladislav al Poloniei, Litvaniei şi Rusiei şi al altor ţări va trimite după Domnitorul nostru, Ştefan, atunci el *va merge la dânsul şi cu boierii şi cu panii, să făgăduiască şi să se supuie, aşa precum s-au supus alţi voievozi şi au făcut şi aşa cum au făcut cândva alte slugi, pani*" (s.n.)[15].

La fel a fost silit să procedeze şi Alexandru cel Bun, pe care textul scris al închinării, semnat la Suceava în martie 1402[16], nu l-a scutit de îndatorirea drumului în Polonia, doi ani mai târziu, unde a prestat omagiul[17].

De ce erau necesare înfăţişarea şi închinarea personală când, în acelaşi timp, de la distanţă, din Suceava, domnul subscria actul prin care îşi asuma îndatorirea de a presta slujba feudală — *auxilium* — în condiţii circumstanţiat expuse în textele scrise ale închinării? Întrebarea ne readuce în însuşi miezul raporturilor feudo-vasalice: închinarea personală, omagiul corporal, era singurul act care putea genera raportul juridic dintre vasal şi

---

[14] C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387–1432)*, Bucureşti, 1941, p. 29 (extras din *Revista Istorică Română*, X, 1940). Excelentul studiu al istoricului român, prematur decedat, ar trebui reluat într-o lucrare de ansamblu consacrată problemei, cercetată în întreaga perioadă a suzeranităţii polone.

[15] M. Costăchescu, *Documente*, vol. II, p. 609–610; cf. C. Racoviţă, *op.cit.*, p. 16.

[16] M. Costăchescu, *Documente*, vol. II, p. 621–622.

[17] *Ibidem*, p. 625–626; la fel se îndatora şi Alexandru voievod la 23 septembrie 1453, din Târgul Siret: „Însă când domnul nostru, Măria sa Craiul se va apropia de ţara Rusească, noi să mergem înaintea Măriei Sale, la un loc hotărât, ori la Cameniţa, ori la Sneatin, ori la Colomeea, din aceste trei locuri unde îi va plăcea Domnului nostru, noi să mergem acolo şi cu panii noştri şi să îndeplinim obiceiul"; *ibidem*, p. 765–767; acelaşi angajament e asumat la 1 octombrie 1455 de Petru Aron; *ibidem*, p. 773–777.

senior. Cât timp actul simbolic al închinării şi întregul ritual care îl însoţea nu erau împlinite, raporturile dintre părţi se desfăşurau în limitele situaţiilor de fapt, în afara dreptului. Omagiul personal conferea raporturilor dintre senior şi vasal în acelaşi timp valoare juridică deplină şi caracter de ireversibilitate, firește atât timp cât erau respectate clauzele contractului feudal[18].

Situaţia nu s-a schimbat după ridicarea lui Ştefan în scaunul Moldovei. O piedică se aflase la început în calea restabilirii vechilor raporturi feudale cu Polonia: azilul şi sprijinul acordate de Cazimir fostului domn, Petru Aron. Stabilitatea impusă de la început în Moldova de Ştefan a zădărnicit repede nădejdile de răsturnare internă, cu mijloacele obişnuite ale luptelor de facţiune. Cazimir a înţeles că, pentru a readuce Moldova la vasalitatea polonă, trebuia să se resemneze cu faptul împlinit şi să se dispenseze de serviciile celui care, din instrument al politicii de imixtiune în viaţa internă a ţării vasale, devenise un pribeag inoportun. După izgonirea lui Petru Aron, care a găsit în rivalul Jagiellonilor la suzeranitatea asupra Moldovei, Matia Corvin, un nou sprijinitor al veleităţilor sale, raporturile moldo–polone tradiţionale au fost restabilite[19].

Ştefan nu a ezitat să accepte, ca şi predecesorii săi, suzeranitatea polonă; înţelegerea încheiată la hotar, la 4 aprilie 1459, conţinea recunoaşterea explicită a suzeranităţii polone, cu excluderea oricărei alte suzeranităţi şi — între rândurile unui text păstrat doar în traducere şi, probabil, cu lacune — a obligaţiei de a presta personal omagiul în Polonia[20].

Clauza privitoare la înfăţişarea personală a lui Ştefan pentru prestarea omagiului, implicită în toate textele de „închinare", când nu era explicit formulată, apare în actul din 28 iulie 1468 — când o campanie de revanşă din partea lui Matia Corvin în Moldova, după eşecul din 1467, era

---

[18] Pentru însemnătatea şi caracterul de neînlocuit ale omagiului personal, M. Bloch, *La société féodale*, vol. I, *La formation des liens de dépendance*, Paris, 1939, p. 226–227 şi F. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité*, Bruxelles, 1957, p. 130–131.

[19] Vezi expunerea evenimentelor la I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 18–20.

[20] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 266–269; I. Ursu considera că prin actul din 1459 Ştefan primise suzeranitatea polonă numai în principiu, căci actul „nu prevedea îndeplinirea formalităţilor cerute de dreptul feudal, între care cea mai principală [sic!] era prestarea jurământului de vasalitate în persoană în faţa suzeranului"; *op. cit.*, p. 21. Observaţia ar fi întemeiată, dacă textul învoielii din 1459 ar fi fost în întregime conservat.

considerată probabilă: „De asemenea, când va da bunul Dumnezeu şi domnul nostru, domnia sa craiul, călătorind cu noroc spre părţile ruseşti, se va apropia de locurile acestea, adică de Cameniţa, Colomeea sau Sniatin, domnia sa are să trimeată după noi, iar noi avem să mergem la domnia sa, ca la stăpânul nostru preamilostiv, şi avem să-i facem jurământ de supunere după vechile obiceiuri."[21]

De la făgăduială la împlinire drumul avea însă să se dovedească foarte lung şi anevoios. A trebuit să treacă un sfert de veac de la prima recunoaştere scrisă a suzeranităţii polone de către Ştefan pentru ca domnul să presteze efectiv omagiul. Pe cât de concesiv se arăta Ştefan în *recunoaşterea scrisă* a raportului de vasalitate faţă de Coroana polonă, pe atât de refractar era atunci când i se cerea *împlinirea personală şi verbală a omagiului.* Încrezător în învoiala încheiată câteva luni înainte, regele Cazimir s-a îndreptat spre Lwów, la începutul anului 1469, unde a aşteptat — zadarnic —, după relatarea lui Dlugosz, sosirea lui Ştefan, convocat înadins potrivit angajamentului asumat nu cu mult timp în urmă: „A rămas acolo (la Lwów) patruzeci de zile pentru a primi omagiul şi jurământul personal de fidelitate *(homagium et fidelitatis corporale juramentum)* din partea lui Ştefan, domnul Moldovei, care, prin dese solii şi scrisori, se angajase să-l presteze"[22].

În schimbul înfăţişării personale, Ştefan i-a trimis regelui polon explicaţii şi scuze, slabă compensaţie pentru omagiul refuzat. Un jurământ prestat prin procură, în mâinile solilor poloni trimişi de Cazimir în Moldova, era menit să-l asigure pe rege asupra intenţiilor de viitor ale domnului. Omagiul prin procură era însă considerat şi el un provizorat, şi, de aceea, Ştefan, la cererea polonilor, şi-a asumat un nou angajament „de a presta omagiul în chip public şi solemn, în prezenţa lui Cazimir regele Poloniei, la Cameniţa, Colomeea sau Sniatin, numai să fie vestit cu două luni înainte"[23].

Regele Cazimir însă înţelegea să pună la încercare sinceritatea unui vasal atât de refractar la împlinirea celei dintâi îndatoriri, din care, de altminteri, decurgeau toate celelalte; un an mai târziu, regele a sosit din nou

---

[21] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 303–304; cf. J. Dlugosz, *Historiae Polonicae*, vol. II, col. 430–431.

[22] J. Dlugosz, *Historiae Polonicae*, vol. II, col. 438.

[23] *Ibidem.*

în apropierea hotarului cu Moldova, pentru a-l constrânge pe Ştefan la împlinirea angajamentului. Şi de data aceasta însă, domnul, invocând conflictul cu Radu cel Frumos, s-a sustras jurământului. Pentru răbdarea regelui era prea mult: „socotind că această dezvinovăţire provine din viclenia minţii aceluia (a lui Ştefan — n. n.)..., el se grăbi să-i impună cu orice preţ prestarea jurământului"[24].

Iritarea regelui Cazimir, lesne de înţeles, şi ameninţările pe care i le-a inspirat nu au modificat însă atitudinea lui Ştefan; tot ceea ce a reuşit să obţină regele din partea vasalului său refractar a fost un nou termen[25], care avea să fie tot atât de puţin respectat ca şi celelalte.

Înţelegând zădărnicia efortului său, regele Cazimir a renunţat în anii următori să mai depună stăruinţe pentru a-l constrânge pe Ştefan la prestarea omagiului; izvoarele cunoscute nu mai menţionează nici o încercare a regelui în această direcţie.

Ajunşi la stadiul acesta al expunerii, o întrebare se impune: era Ştefan vasalul regelui Cazimir, înainte de a presta omagiul de la Colomeea? Întrebarea, înainte de a înfăţişa interes ştiinţific pentru cercetarea modernă, avusese un acut sens de actualitate în vremea în care se desfăşurau evenimentele analizate. Cazimir însuşi, în 1470, punea public la îndoială vasalitatea lui Ştefan, atât timp cât domnul se sustrăgea de la prestarea omagiului; străduindu-se, într-un suprem efort, să-şi constrângă vasalul la împlinirea ritualului închinării, Cazimir îşi dezvăluie chipul de a gândi — care ţinea de mentalitatea generală a epocii — când îl ameninţa pe domn că, în caz contrar, „îl va socoti nu vasal, ci duşman" („illum si aliter ageret, non pro feudali, sed pro hoste habiturum")[26].

Iată deci că principalul interesat, regele Cazimir însuşi, considera inexistentă legătura feudo-vasalică, atât timp cât Ştefan nu prestase personal omagiul.

Un izvor publicat recent în Polonia oferă un element suplimentar, deosebit de însemnat, pentru înţelegerea raporturilor moldo–polone înainte de Colomeea şi a poziţiei internaţionale a Moldovei, într-unul din momentele cele mai critice ale domniei lui Ştefan şi ale întregii ei istorii. Se ştia încă de mult timp că regele Cazimir convocase pentru luna martie 1485

[24] *Ibidem*. col. 458.

[25] *Ibidem*.

[26] *Ibidem*.

o dietă la Toruń, între altele în scopul de a obține adeziunea și concursul stărilor Prusiei regale la proiectata campanie de ajutorare a Moldovei[27].

Publicarea, în anii din urmă, a actelor stărilor și adunărilor de stări din Prusia regală a dat la iveală și textul dezbaterilor dietei de la Toruń (martie 1485).

Ostilitatea stărilor față de proiectul unei acțiuni militare într-o zonă atât de îndepărtată și-a găsit un excelent pretext în raporturile de drept dintre Polonia și Moldova. Se afla oare Moldova — îl întrebau pe rege reprezentații ordinelor Prusiei regale — în raporturi de vasalitate față de Polonia și era în consecință regele Cazimir îndatorat să-i acorde domnului ajutor militar, pentru ca, la rându-le, vasalii regelui să fie obligați să-și îndeplinească îndatorirea vasalică față de rege? Ridicând această întrebare, reprezentanții stărilor înfruntau solicitarea regelui în punctul cel mai vulnerabil: dacă Ștefan nu era vasal al Poloniei, atunci regele nu avea față de el obligația — în sens feudal — de a-i acorda concursul militar și deci, la rându-i, nu era îndreptățit să solicite ajutorul vasalilor săi în acest scop.

Răspunsul regelui Cazimir, comunicat stărilor prin herald, adaugă un element însemnat pentru înțelegerea raportului juridic dintre cele două țări: „... Măria Sa cere din partea voastră sfat și ajutor în oameni și bani. Măria Sa socotește că valahul nu trebuie părăsit, întrucât vechii domni ai Valahiei s-au închinat întotdeauna regilor și la fel are intenția să procedeze și domnul acesta (Ștefan — n. n.)"[28].

Invocarea vechilor omagii prestate de domnii moldoveni în trecut, cea a angajamentului asumat de Ștefan de a-l presta la rându-i în viitor, precum și cea a altor argumente — prezența stemei Moldovei între însemnele regale[29] — erau tot atâtea mijloace de a ocoli răspunsul la întrebarea formulată de reprezentații stărilor, singurul esențial.

Caracteristic e faptul că regele nu a invocat nici o clipă în fața stărilor actele omagiale subscrise de Ștefan și pe care le avea în arhiva sa; contemporanii evenimentelor știau că, în lipsa omagiului personal, raportul feudal nu avea valoare juridică stringentă.

---

[27] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 169.

[28] *Akta Stanów Prus Królewskich (Acta Statuum Terrarum Prusiae Regalis)*, ed, Karol Gorski și Marian Biskup, vol. I Toruń, 1955, p. 289.

[29] „Sy [Moldova] wirt undir der Crone enthalden, wen das wopen der Walachie ist eyn ochsenhaupt mit eym rade und ist yn des herrn Königs herzceichen"; *Akta Stanów Prus Królewskich*, vol. I. p. 307.

Formularul tip în care e înfăţişat chipul de prestare a omagiului de vasalii regelui polon în veacul al XV-lea aduce încă o confirmare acestui punct de vedere. Textul — intitulat *Modus praestandi homagium qui semper observatur* — descrie amplu întregul ceremonial al prestării omagiului şi a jurământului de către principele vasal şi „baronii" săi şi al acceptării în vasalitate de către regele Poloniei; după împlinirea acestui complex de acte, care creau raportul feudal între părţi — adaugă într-o frază de încheiere textul —, „regele trebuie să primească din partea principelui recunoaşterea scrisă a omagiului prestat, sub sigiliul său ducal"[30].

Actul scris nu era, aşadar, decât o înregistrare, o evidenţă scriptică a omagiului, o anexă a acestuia[31].

Prin urmare, până la jurământul de la Colomeea, Ştefan nu devenise vasal al regelui Cazimir în sensul propriu al termenului. Pentru a declanşa mecanismul greoi al „ajutorului" feudal, pentru a înlătura obiecţia juridică a stărilor regatului, era necesar ca Ştefan să reintegreze Moldova în vechea ordine de drept, adică să reintre efectiv în vasalitatea regelui, prin prestarea personală a omagiului; e ceea ce s-a întâmplat în toamna anului 1485 la Colomeea.

Clauzele actului de închinare[32] relevă gravitatea pasului la săvârşirea căruia Ştefan fusese constrâns de primejdia otomană.

Domnul îşi asuma nu numai îndatorirea de a furniza regelui ajutor militar „împotriva oricărui duşman" şi aceea, negativă, de a nu se asocia nici unui adversar al regelui, dar şi obligaţia de a nu întreţine raporturi de vasalitate cu nici un alt suveran şi chiar de a le repudia pe cele contractate în trecut (referire evidentă la raporturile stabilite de Ştefan cu Matia Corvin)[33].

---

[30] „Post hec debet rex recipere a principe recognicionem facti omagii litteralem sub ejus sigillo ducali" ; A. Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, vol. II, Cracovia, 1891, p. 480, în *Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, vol. XII.

[31] „Bien des traités ont été conclus au Xe, au XIe ou XIIe siècles. Les écrits établis à cette occasion avaient pour rôle de servir de preuve; la convention elle-même était un acte oral, comportant le cas échéant des rites déterminés, tel, on le verra, dans certaines éventualités, un hommage"; F. Ganshof, *Le Moyen Âge*, în col. *Histoire des Relations Internationales*, vol. I, Paris, 1953, p. 130.

[32] Textul original al jurământului şi traducerea lui în latină, la I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II. p. 370–378.

[33] „Et sic non debemus ullam guerram incipere neque pacem querere neque concordari sine scientia charitatis sue regie"; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 375: „Hac litera nostra pollicemur nos et nostri filii et eorum posteri et omnes

Clauza finală îl îndatora pe domn să obţină asentimentul regelui pentru orice iniţiativă în materie de politică externă, declanşarea războiului sau încheierea păcii[34].

Revenirea la vasalitatea polonă, acceptarea ei efectivă în 1485, însemna nu numai renunţarea la politica externă urmată până atunci de Ştefan — şi care consta în menţinerea echilibrului între cele două puteri care îşi disputau suzeranitatea asupra Moldovei —, ci şi renunţarea la dreptul de iniţiativă în politica internaţională. Pentru a evita situaţia creată în 1485 prin jurământul de la Colomeea — care însemna revenirea la statutul creat Moldovei prin primele acte de închinare — a refuzat Ştefan, timp de un sfert de veac, să presteze omagiul. Refuzul său constant de a împlini actul de închinare personală fusese, aşadar, manifestarea nu a unei atitudini de mândrie, ci a hotărârii sale de a nu renunţa la independenţa de fapt a ţării, după cum efortul constant al regelui Cazimir de a-l constrânge pe domn la prestarea omagiului a fost nu atât manifestarea unei vanităţi, cât a determinării sale de a readuce Moldova în vechea situaţie de dependenţă feudală strictă faţă de Polonia. Pentru că acoperirea polonă îi fusese necesară, atât timp cât s-a aflat în conflict cu Ungaria, a acceptat Ştefan, încă din primii ani după înscăunarea sa în domnie, să subscrie textele de închinare către poloni; tergiversarea, amânarea prestării omagiului personal, a fost formula de sustragere de la regimul vasalităţii stricte, căreia era hotărât să-i pună capăt. La Colomeea, în urma omagiului depus, Ştefan a fost constrâns să devină efectiv vasalul exclusiv al regelui Poloniei.

Închinarea de la Colomeea a readus, aşadar, Moldova în vasalitatea strictă a Poloniei, după modelul acceptat în trecut de vechii domni ai ţării, înainte de Ştefan; dar evoluţia rapidă a evenimentelor externe a pus

---

subditi et armigeri nostri regie charitati et regibus successoribus et Corone Polonie, cum omni fide, servicio et obediencia, nullum alium dominum querere, neque recognoscere, neque ad ullum accedere, neque omagium facere, duntaxat soli regie charitati et postea existentibus regibus et Corone Polonie... Et sic si nos haberemus aliquas res aut inscripciones aut communiones cum aliquo homine contra suam charitatem et coronam Polonie... hoc totum destruimus et mortificamus" ; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 347.

[34] „Et sic non debemus ullam guerram incipere neque pacem querere neque concordari sine scientia charitatis sue regie"; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II. p. 375.

curând capăt acestei situaţii. Polonia angajase forţe militare insuficiente pentru recuperarea cetăţilor; de altminteri, după ce s-a asigurat împotriva primejdiei de a vedea Moldova intrată sub stăpânirea turcească, conducerea polonă nici nu a perseverat în acţiunea antiotomană. Încă din 1486, Polonia solicita Veneţiei mediaţia la Poartă[35]; câţiva ani mai târziu, în 1489, a fost încheiată pacea între turci şi poloni[36].

Pacea turco–polonă a pus Moldova în faţa unei situaţii noi şi a determinat o nouă orientare a politicii sale externe; întrucât fără concursul polon cetăţile pierdute nu puteau fi redobândite, Ştefan, înţelegând că situaţia creată în 1484 devenise o realitate de durată, a acceptat faptul împlinit şi a reluat plata tributului către turci[37].

Dar întrucât sacrificiul acceptat la Colomeea nu se justificase prin rezultatul obţinut, Ştefan a hotărât să-şi reia libertatea de acţiune. Domnul a folosit conflictul aproape neîntrerupt dintre Matia Corvin şi Jagielloni pentru a emancipa ţara de formula de vasalitate impusă de regele Poloniei la Colomeea. În 1489, Ştefan acceptă suzeranitatea ungară[38], obţinând în schimb, ca feud, cetăţile Ciceul şi Cetatea de Baltă, împreună cu domeniile lor; departe de a mai fi expresia dominaţiei politice şi teritoriale a Regatului ungar asupra Moldovei — astfel cum fusese în trecut — suzeranitatea ungară a devenit acum, în fapt, o alianţă, dobândită de Matia Corvin cu preţul unui greu sacrificiu. Conţinutului modificat i-a

---

[35] J. Garbacik, *Materialy do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486–1516 (Kodeks Zagrzebski)*, Wroclaw–Warszawa–Kraków, 1966, p. 1–6 şi 6–9. Cererea adresată senatului venetian, al cărei text e un autograf al lui Callimachus, justifică hotărârea de a încheia pacea cu turcii, prin necesitatea de a-l combate pe Matia Corvin (pentru încercarea polonilor de a înjgheba o ligă antiungară în 1486, vezi J. Garbacik, *Kallimach jako dyplomata i polityk*, Cracovia, 1948, p. 94–95.

[36] A. Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. III, *1392–1501*, Cracovia, 1894, p. 293 şi 348– 349 (*Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, XIV).

[37] Cronica anonimă despre domnia sultanului Baiazid al II-lea consemnează faptul fără indicarea datei: „A sosit o solie din Moldova pentru predarea haraciului pe care sultanul l-a cerut de la acel domn cu preţul de a-i acorda pace" ; *Cronici turceşti privind ţările române*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 137. Hotărârea de a plăti tributul turcilor se află în legătură evidentă cu modificarea politicii externe a Moldovei după încheierea păcii polono–turceşti în 1489 şi se situează foarte probabil în aceeaşi perioadă. Cum o arată însăşi cronica turcească, tributul plătit de Ştefan nu însemna recunoaşterea suzeranităţii otomane; el îndeplinea funcţia de răscumpărare a păcii.

[38] V. Pârvan, *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Ungaria*, Bucureşti, 1905, p. 104–105.

corespuns şi o formă nouă; domnul Moldovei s-a emancipat de îndatorirea de a presta omagiul personal.

Acceptarea suzeranităţii ungare punea capăt celei polone. Protestul adresat papei, la 26 iulie 1489, de regele Cazimir, a adus în faţa celei mai înalte instanţe a Europei un caz tipic de sustragere din fidelitatea vasalică. Papa însuşi era învinuit de regele Cazimir de a fi încurajat desprinderea lui Ştefan din fidelitatea polonă, în folosul Ungariei[39].

La rândul său, Ştefan a făcut apel la argumentele dreptului feudal pentru a-şi justifica atitudinea. În timpul crizei din 1497, cronicarul Ordinului teutonic, Liborius Naker, a avut prilejul să consemneze interpretarea dată faptului de domnul Moldovei, care denunţa părăsirea sa de către Cazimir în faţa primejdiei turceşti şi sublinia caracterul caduc al raportului de drept instituit în 1485: „recunosc — spune Ştefan — că am depus jurământ răposatului rege, ca unui apărător al meu, căruia i-am cerut deseori apărare şi ajutor, pentru ca să nu ajung tributar al turcilor, dar el m-a părăsit şi nu m-a ajutat, astfel încât am fost silit să plătesc tribut turcilor"[40].

Clauza din jurământul lui Cazimir la Colomeea, prin care regele îşi asuma îndatorirea de a ocroti Moldova în hotarele ei vechi („in omnibus suis antiquis graniciebus") — aşadar obligaţia de a redobândi cetăţile cucerite de turci —, a constituit un puternic argument în sprijinul tezei modoveneşti. Hotărâtoare au fost, firește, şi de data aceasta, nu argumentele juridice invocate de părţi, ci evoluţia însăşi a evenimentelor. Agravarea conflictului ungaro–polon în ultimii ani de domnie a lui Matia Corvin i-a oferit lui Ştefan posibilitatea — pe care n-a lăsat-o să-i scape — a unor

[39] „Interea etiam intellexi quomodo S-tas Vestra woyewodam Moldawiae, omagialem meum regnique mei, in tuicionem regi Hungariae commendaverit, illum a me regnoque meo removendo in meum regnique mei grave praejudicium cum regeque Hungariae, ex hac re loco pacis fomitem belli cruentis iniciens..."; A. Lewicki, *op. cit.*, p. 294; apelul regelui Cazimir la papă nu era un act gratuit; era un fapt larg cunoscut în opinia vremii că, pentru a facilita apropierea dintre Moldova şi Ungaria, papa îl dezlegase pe Ştefan de jurământul prestat la Colomeea: „... und den eid, er dem Konige von Polen geschworen hatte, der hatte in der bapst dorvon entbunden...", scrie unul din cronicarii Ordinului teutonic; Kaspar Weinreich, *Danziger Chronik*, în *Scriptores Rerum Prussicarum*, vol. IV, Leipzig, 1870, p. 788; în realitate, papa a constatat probabil neîmplinirea de către regele Cazimir a îndatoririlor sale de suzeran şi deci nulitatea legăturii feudo-vasalice instituite la Colomeea în 1485.

[40] Liborius Naker, *Tagebuch über den Kriegszug des Hochmeisters Johann von Preussen gegen die Türken im Jahre 1497*, în *Scriptores Rerum Prussicarum*, vol V, Leipzig, 1874, p. 307.

însemnate avantaje; colaborarea sa, devenită atât de prețioasă și de solicitată, nu i-a acordat-o regelui Ungariei decât în schimbul unor însemnate concesii (cetățile Ciceul și Cetatea de Baltă cu întinsele lor domenii).

Încercarea polonă de recâștigare a Moldovei. Prin restabilirea legăturilor cu Ungaria în 1489, Ștefan anulase actul de închinare de la Colomeea, încălcând una din prevederile sale cele mai grave: renunțarea la orice alte legături externe, în afara celor stabilite cu Coroana polonă sau a celor consimțite de aceasta. Pacea polono–turcă zădărnicise nădejdea care îl determinase pe Ștefan să consimtă la cea mai gravă abatere de la direcția constant urmată până atunci de politica sa externă și care consta în salvgardarea independenței de fapt a țării și a libertății sale de acțiune pe plan extern. Întrucât suzeranitatea polonă devenise neeficientă în raport cu scopul urmărit de domnul Moldovei, ea nu-și mai avea rațiunea de a fi.

Desprinderea Moldovei din suzeranitatea polonă, acceptarea, în schimbul unor însemnate câștiguri teritoriale, a celei ungare — care însă încetase de a mai fi o strictă subordonare, de felul celei urmărite constant de Regatul ungar până la înfrângerea suferită la Baia, pentru a împrumuta tot mai mult conținutul unui tratat de alianță — trebuiau să provoace reacția statului polon. Străduindu-se să readucă Moldova în vechiul raport de vasalitate față de Regatul polon, Ioan Albert și-a încadrat acțiunea într-una din tendințele fundamentale ale politicii externe a Poloniei medievale.

Restabilirea relațiilor cu Ungaria însemna angajarea Moldovei într-un sistem politic ostil Poloniei și în genere familiei Jagiellonilor. Implicată într-un conflict de lungă durată cu Polonia și Boemia, care amenința să cunoască la sfârșitul deceniului al nouălea o puternică recrudescență, Ungaria a înjghebat un sistem de alianțe care includeau pe tătarii din Crimeea și statul moscovit[41].

[41] În iunie 1489, regele Matei comunica legatului papal: „Et postquam sua Sanctitas scribit de differentiis componendis, sciatis, Domine Legate, quod nunc sum advisatus, quod Rex Polonie et Rex Bohemie nunc fecerunt unam confederationem inter se contra statum et personam meam; et ego ne sim solus, volo etiam confederationem facere, cum quibus possum ne isti noceant mihi"; Hurmuzaki, II, 2, p. 310; cf. I.A. Fessler, *Geschichte von Ungarn*, vol. III, Leipzig, 1874, p. 167–168; pentru negocierile lui Matia Corvin cu Ivan al III-lea în vederea coordonării acțiunii antipolone, vezi K.V. Bazilievici, *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, București, 1955, p. 213–216.

În perspectivă, reacţia polonă împotriva Moldovei era inevitabilă şi nu putea fi prevenită decât printr-o acţiune comună care ar fi slăbit simţitor puterea statului polon şi i-ar fi subminat capacitatea de reacţie.

Moartea prematură a regelui Matia Corvin în primăvara anului 1490 a agravat şi mai mult raporturile internaţionale în această zonă a Europei. Coroana rămasă disponibilă a devenit obiect de competiţie între mai mulţi concurenţi, dintre care trei cu şanse de reuşită: Vladislav Jagiello, regele Boemiei, Ioan Albert, fratele său, pe atunci moştenitor prezumtiv al coroanei polone, şi Maximilian de Habsburg. Un joc diplomatic strâns, care a degenerat curând în ciocniri militare, a precedat soluţia finală a concurenţei dintre cei trei pretendenţi.

Semnificativ pentru prestigiul internaţional al Moldovei în aceşti ani e faptul că toţi cei trei pretendenţi i-au solicitat lui Ştefan concursul. Maximilian cel dintâi a încercat să-l câştige pe Ştefan în lupta sa împotriva celorlalţi rivali, inaugurând astfel o direcţie nouă a politicii răsăritene a Casei de Habsburg care s-a manifestat constant în veacul al XVI-lea: efortul sistematic de a integra Moldova în sistemul politic şi militar al Imperiului, de a pune capacitatea militară atât de preţuită a ţării în slujba intereselor imperiale. În august 1490, Maximilian se mai întemeia pe sprijinul lui Ştefan când se adresa stărilor transilvane, invitându-le să i se supună şi comunicându-le că a lăsat sarcina protecţiei lor pe seama domnului Moldovei[42].

Dacă legăturile lui Ştefan cu Maximilian de Habsburg erau cunoscute încă de mult, complet necunoscut a fost în schimb efortul paralel depus de Ioan Albert pentru a dobândi concursul domnului Moldovei. Codicele păstrat în arhivele din Zagreb, recent editat de istoricul polon Józef Garbacik, aduce întregiri însemnate la înţelegerea acestui moment hotărâtor al activităţii diplomatice a marelui domn. Între documentele conservate în acest codice se află şi instrucţiunile înmânate solului trimis la Suceava de Ioan Albert în primăvara şi la începutul verii anului 1490;

---

[42] F. Firnhaber, *Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwigs II. 1490–1526,* în *Archiv fur Kunde österreichischer Geschichtsquellen,* II (1849), 3–4, p. 410–411; cf. şi Johannes Tichtel, *Tagebuch aus den Jahren 1477–1495,* în *Fontes Rerum Austriacarum, Scriptores,* I, Viena, 1855, p. 54; cf. I. Ursu, *Ştefan cel Mare,* p. 210–211; I. Minea, *Ştefan cel Mare şi împăratul Maximilian I,* în *Cercetări istorice,* V–VII (1929–1931), p. 354–355.

demn de relevat este faptul că instrucţiunile au fost redactate de însuşi Filippo Buonaccorsi-Callimachus — umanistul italian rătăcit în Polonia şi devenit sfetnic al Coroanei polone, inspirator al unora dintre cele mai de seamă iniţiative de politică externă în timpul domniilor lui Cazimir şi Ioan Albert. Conceptul instrucţiilor, păstrate în autograful lui Callimachus, dezvăluie rolul Moldovei în politica internaţională a epocii[43]; întocmite la intervale scurte în lunile aprilie–mai 1490, instrucţiunile, pe lângă omagiul adus personalităţii lui Ştefan, conţin un apel insistent adresat domnului Moldovei, solicitat să sprijine cu arme şi bani (12 000–15 000 de ducaţi) candidatura lui Ioan Albert la tronul Ungariei[44].

Eventualitatea înscăunării lui Ioan Albert pe tronul Ungariei era însă perspectiva cea mai defavorabilă pentru Moldova, întrucât deschidea posibilitatea unei reuniri a celor două coroane — polonă şi ungară — în mâinile aceleiaşi persoane. Când şansele lui Maximilian s-au dovedit mult prea reduse, Ştefan a optat pentru soluţia cea mai puţin defavorabilă, adică pentru Vladislav al Boemiei. Lipsa materialului documentar ne împiedică să urmărim evoluţia negocierilor dintre Ştefan şi Vladislav, dar în schimb ne este cunoscut rezultatul lor final. Se ştia încă de mult timp că Ştefan a sfârşit prin a accepta soluţia adoptată de cea mai mare parte a nobilimii ungare, care vedea în Vladislav garanţia renunţării la politica de centralizare atât de perseverent urmărită de Matia Corvin, şi că a continuat cu noul rege raporturile statornicite cu predecesorul său[45].

Documentele recent publicate de istoricul polon J. Garbacik aduc şi în această direcţie o contribuţie însemnată la înţelegerea atitudinii lui Ştefan. Şapte ani mai târziu, în timpul crizei deschise de campania polonă în Moldova, Vladislav a trimis fratelui său Ioan Albert o solie solemnă menită să-l avertizeze asupra gravelor urmări ce erau de aşteptat pentru raporturile lor, în cazul în care regele polon nu şi-ar fi sistat acţiunea. Textul ultimatumului adresat de regele Ungariei fratelui său Ioan Albert, rămas necunoscut până la recenta lui editare de către J. Garbacik,

---

[43] J. Garbacik, *op. cit.*, p. 12–14. Faptul, relevat de documentele recent editate, că umanistul italian a întreţinut legături personale cu Ştefan, cu care a avut prilejul unei conversaţii directe, şi cunoaşterea nemijlocită a ţării şi a situaţiei ei conferă deosebită greutate ştirilor de istorie românească din opera sa.

[44] *Ibidem*, p. 12–17.

[45] I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 212–213; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 106.

cuprinde şi o referire directă la împrejurările din 1490. Explicând în 1497 imposibilitatea în care se afla de a-l părăsi pe Ştefan în faţa atacului polon, regele Ungariei evoca jurământul depus la încoronare — prin care îşi asumase obligaţia de a-l ajuta pe domnul Moldovei — şi relaţiile statornicite cu acesta în aceeaşi vreme[46]. Aşadar, încă înainte de încoronarea lui Vladislav — în septembrie 1490[47] —, Ştefan negociase cu acesta condiţiile noilor relaţii; textul jurământului regal, care îndeplinea funcţia de pact fundamental între suveran şi stările regatului, prevedea respectarea angajamentelor asumate în urma negocierilor moldo–ungare. Aşadar, în 1490, Ştefan cel Mare a optat pentru Vladislav, după ce a rezolvat în sensul intereselor ţării problema raporturilor cu Ungaria.

Campania militară întreprinsă de Ştefan împotriva Poloniei în toamna anului 1490[48] a contribuit la eşecul încercării lui Ioan Albert de a dobândi, cu forţa armelor, coroana ungară. Acţiunea militară a lui Ştefan era destinată să prevină uniunea personală între cele două regate vecine, care ar fi oferit Poloniei mijlocul cel mai sigur pentru rezolvarea, în sensul veleităţilor ei tradiţionale, a raporturilor cu Moldova. *Încercarea de a preveni această primejdie e sensul primordial al campaniei întreprinse de Ştefan în Pocuţia*[49].

După operaţii militare fără succes, Ioan Albert a fost silit să renunţe la coroana ungară; dar Ştefan a rămas implicat în conflictul cu Polonia, care nu avea să-şi găsească deznodământul decât în 1497, o dată cu retragerea şi înfrângerea trupelor polone în Moldova. Conflictul moldo–polon — *care trebuie înţeles ca un proces continuu, de la desprinderea lui Ştefan din suzeranitatea polonă în 1489 şi campania antipolonă din 1490 până la înfrângerea oştirii polone în Codrul Cosminului în 1497 şi încheierea păcii în 1499* — s-a desfăşurat, în primii ani, în cadrul coaliţiei lui Ştefan cu statul moscovit şi cu hanatul Crimeei. Războiul dintre cnezatul Moscovei şi Lituania (1487–1494) şi permanentele incursiuni ale tătărilor din Crimeea pe teritoriul polono–lituanian au fost conjugate cu acţiunile militare ale domnului Moldovei. Solii repetate

[46] J. Garbacik, *op. cit.*, p. 27.

[47] I.A. Fessler, *op. cit.*, p. 232.

[48] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 106–107; I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 213.

[49] I. Ursu, *op. cit.*, p. 213–214 a subliniat legătura dintre evenimentele din Ungaria şi campania antipolonă a lui Ştefan.

schimbate între cele trei state erau menite să le coordoneze efortul militar[50].

O evoluție defavorabilă pentru Moldova a luat acest conflict când Ivan al III-lea a încheiat pacea cu Lituania în februarie 1494, care a marcat o etapă însemnată a procesului de unificare teritorială a statului rus[51].

Eliberată momentan de presiunea exercitată asupra frontierei sale răsăritene de statul rus, Polonia își concentrează efortul în vederea soluționării problemei moldovene.

Politica lui Ioan Albert în această direcție s-a manifestat cu o remarcabilă consecvență. După eșecul încercării din 1490 de a restabili legăturile cu Ștefan — în toiul crizei deschise de moartea lui Matia Corvin —, Ioan Albert și-a reluat planul, de îndată ce împrejurările au părut favorabile realizării lui. Îndată după încheierea păcii de la Moscova, la Congresul de la Levocea, care a reunit pe patru dintre cei cinci frați Jagielloni și pe cumnatul lor Frederic de Brandenburg, în vederea elaborării unei politici comune față de marile probleme de politică internațională ale epocii, Ioan Albert a încercat să soluționeze problema Moldovei.

În centrul lucrărilor Congresului întrunit la Levocea în luna aprilie 1494 s-au aflat raporturile polono–ungare; reglementarea problemelor pendinte între cele două regate — în primul rând problema Moldovei — trebuia să deschidă calea unei eventuale acțiuni comune antiotomane.

Desfășurat în condițiile celui mai strict secret, mai ales în faza finală, când nu au mai participat decât membrii familiei jagiellone, „celelalte mărimi fiind îndepărtate, pentru ca nu cumva lucrurile puse la cale de regii frați să poată ajunge la urechile barbarilor"[52], Congresul de la Levocea a lăsat să subziste o puternică nedumerire printre contemporani. Unii dintre aceștia, cei mai bine informați, au reușit să afle esențialul

---

[50] Pentru alianța celor trei țări împotriva statului polono–lituanian, vezi Al.V. Boldur, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare într-o lumină nouă*, Iași, 1943, p. 15–20 și, mai ales, K.V. Bazilievici, *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, p. 205–233, unde sunt amplu expuse și negocierile cu Matia Corvin și cu Habsburgii pentru lărgirea coaliției antijagiellonice; cf. și V. Costăchel, *Relațiile dintre Moldova și Rusia în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 190–191.

[51] K.V. Bazilievici, *op.cit.*, p. 275–278.

[52] Vezi relatarea cronicarului polon contemporan, B. Wapowski, în *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. II, Cracovia, 1874, p. 19–20.

negocierilor şi au înţeles că eşecul lor s-a datorat insistenţei lui Ioan Albert de a readuce Moldova în vasalitatea polonă: „În cele din urmă — scrie Wapowski — s-a discutat despre Ştefan domnul Moldovei, stăpânul Moesiei inferioare, care urmează a fi silit să presteze îndatoratul jurământ de fidelitate şi ascultare regelui şi regatului Poloniei, după cum a făcut la Colomeea, în Pocuţia, tatălui (fraţilor Jagielloni — n.n.), Cazimir, sau, dacă ar refuza (să se supună — n.n.), să fie izgonit cu forţa armelor din principat şi în locul lui să fie aşezat fratele Sigismund"[53].

În lipsa însă a informaţiilor cu caracter oficial, sensul autentic al întrunirii de la Levocea nu a putut fi cu certitudine stabilit. Confuzia provocată între contemporanii evenimentelor de secretul negocierilor s-a prelungit şi în opera unora dintre istoricii zilelor noastre, care au înţeles total greşit sensul acestui însemnat moment din istoria diplomatică a Europei Răsăritene la sfârşitul veacului al XV-lea. Istoricul polon L. Finkel, care a consacrat congresului un studiu special, a susţinut chiar că problema otomană şi cea moldoveană nu au constituit obiectul principal al congresului şi că între întrunirea de la Levocea şi campania din 1497 nu există altă legătură decât aceea „artificial construită de unii istorici"[54].

Iată însă că unul dintre participanţii la congres rupe, după aproape cinci veacuri, tăcerea care atât timp a lăsat teren liber speculaţiilor; regele Vladislav însuşi, în textul ultimativ adresat fratelui său câţiva ani mai târziu, în vremea în care acesta se afla în Moldova, în toiul campaniei, încearcă să reconstituie geneza acţiunii întreprinse de Ioan Albert împotriva Moldovei, referindu-se în primul rând la congresul din 1494: „pentru care lucru să-i spui maiestăţii sale — consemnează textul instrucţiunilor încredinţate solului trimis de Vladislav lui Ioan Albert în Moldova — că poate prea bine să-şi amintească ce fel de vorbe şi de negocieri au fost între noi şi maiestatea sa, cu privire la Moldova, mai întâi la întâlnirea dintre noi de la Levocea, apoi prin soli şi în cele din urmă prin desele noastre misive, prin mijlocirea cărora i-am atras atenţia,

---

[53] B. Wapowski, *op. cit.*, p. 19–20; Sigismund, cel mai mic dintre fraţii Jagielloni, avea să ajungă rege al Poloniei, după moartea fratelui său Alexandru, care el însuşi i-a succedat lui Ioan Albert.

[54] L. Finkel, *Zjazd Jagiellonów w Lewoczy r. 1494* (Întrunirea Jagiellonilor la Levocea în anul 1494), Lwów, 1914 (extras din *Kwartalnik Historyczny*, 1914); cea mai recentă expunere asupra desfăşurării lucrărilor Congresului se găseşte în lucrarea lui F. Papée, *Jan Olbracht*, Cracovia, 1936, p. 64–77.

arătându-i neîntrerupt că noi nu putem părăsi ţara aceea şi pe voievodul acela, fără a pierde onoarea şi (a încălca — n.n.) jurământul prestat, mai întâi însuşi regatului Ungariei, apoi voievodului însuşi şi întregii acelei ţări, în vremea fericitei noastre încoronări ca rege al Ungariei, ci dimpotrivă suntem ţinuţi a-i apăra; şi am adaos întotdeauna că dacă Maiestatea sa ar invada Moldova, (vom socoti — n.n.) că ne atacă pe noi şi acest regat al nostru, Ungaria..."[55].

Textul soliei lui Vladislav confirmă întru totul informaţia cronicarului Wapowski şi exclude orice altă interpretare pentru congresul din 1494; la Levocea, Ioan Albert a încercat să rezolve în sensul tradiţional al politicii polone problema Moldovei, prin reintegrarea strictă a ţării în vasalitatea faţă de Polonia. Potrivit intenţiilor lui Ioan Albert, Moldova trebuia readusă în situaţia pe care o consfinţise cel dintâi omagiu — din 1387 — şi succesivele acte de închinare din prima jumătate a veacului al XV-lea, reactualizate o clipă prin închinarea de la Colomeea. Izolarea diplomatică era prima etapă a unui program pe care urma să-l desăvârşească acţiunea militară. De la negocierile din 1494 de la Levocea la campania din 1497, distanţa nu e, aşadar, decât cea care separă manifestarea intenţiei de realizarea ei.

Eşecul diplomatic înregistrat în 1494 de Ioan Albert nu l-a împiedicat să-şi pună în realizare planul[56].

---

[55] J. Garbacik, *op. cit.*, p. 27.

[56] În istoriografia polonă s-au manifestat două direcţii în interpretarea genezei războiului moldo–polon din 1497; cea dintâi, reprezentată de istorici de frunte ca A. Lewicki şi Fr. Papée, adoptă punctul de vedere oficial al Regatului polon, astfel cum a fost exprimat chiar în actele de cancelarie emise de Ioan Albert, în timpul şi după sfârşitul campaniei; potrivit acestei teze, acţiunea polonă a început ca o campanie antiotomană, pentru a fi deviată şi transformată într-o luptă împotriva Moldovei abia după manifestarea neaşteptată a ostilităţii moldoveneşti, după intrarea trupelor polone în ţară; alţi istorici poloni, printre care, înainte de război, O. Górka, au recunoscut caracterul iniţial anti-moldovean al acţiunii militare polone; vezi discuţia la P.P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din ţările vecine*, în *Studii şi Cercetări ştiinţifice*, Istorie, Iaşi, XI (1960), 2, p. 205; recent, cel de al doilea punct de vedere a fost susţinut de istoricul polon Spieralski; vezi I. Corfus, *Pagini de istorie românească în noi publicaţii polone* (în curs de publicare). Punctul de vedere cel mai cuprinzător pentru interpretarea campaniei din 1497 a fost formulat de N. Iorga; pentru istoricul român, e incontestabil că Ioan Albert, în mare parte sub influenţa concepţiei lui Callimachus, preceptorul său, a avut permanent în vedere o largă acţiune antiotomană şi antităţară, de recuperare a poziţiilor pierdute de regatul polono–lituanian în nordul Mării Negre, în deceniile precedente. Tot atât de adevărat

Intervalul care separă cele două date a înregistrat, de altminteri, o creştere progresivă a tensiunii, ca urmare a pregătirilor întreprinse de regele polon: aluzia regelui Vladislav la desele avertismente trimise prin soli şi scrisori curţii polone, după întrunirea de la Levocea, ca şi schimbul de solii frecvente între Ştefan şi regele Ungariei în aceeaşi perioadă[57] trădează încordarea sensibilă a situaţiei, pe măsură ce se contura mai evident hotărârea lui Ioan Albert de a-şi duce la împlinire proiectul.

La rândul său, Ştefan s-a străduit să preîntâmpine ameninţarea polonă printr-o intensă activitate diplomatică. Efortul diplomatic al lui Ştefan s-a desfăşurat în mai multe direcţii. În primul rând, domnul Moldovei s-a străduit să evite însuşi atacul polon. Schimbul de solii şi corespondenţa întreţinută cu Alexandru, mare duce al Lituaniei şi frate al lui Ioan Albert, dau la iveală încercarea lui Ştefan de a evita primejdia; încă din februarie 1493, folosind prilejul morţii lui Cazimir, Ştefan s-a adresat marelui duce, sugerându-i o largă coaliţie antiotomană şi antitătară, la care ar fi urmat să adere şi Ioan Albert. După ce au oferit marelui duce restabilirea vechilor legături dintre ţările lor, solii au adăugat propunerea domnului: „De aceea, domnul nostru, Ştefan Voevod, se aşteaptă şi acum de la milostivirea voastră la aceeaşi frăţie şi la întărirea prieteniei şi dragostei dintre domnia sa şi milostivirea voastră. Milostivirea voastră puteţi pricepe şi singuri destul de bine, cum din toate părţile păgânătatea tătărească şi turcească se întăreşte mereu împotriva creştinătăţii. Şi de aceea ne-a poruncit să ne rugăm de milostivirea voastră, ca milostivirea voastră să rugaţi pe fraţii milostivirii voastre care şed în domniile lor şi chiar pe alţi prieteni ai milostivirii voastre pe care milostivirea voastră îi cunoaşteţi ca toţi să-şi întoarcă faţa spre păgânătate şi milostivirea voastră împreună cu ei"[58].

Pacea ruso–lituaniană, încheiată în februarie 1494, a transformat primejdia virtuală a unui atac polon într-o perspectivă probabilă; în aceste condiţii, Ştefan îşi intensifică iniţiativele în direcţia ducelui Alexandru, încercând cel puţin să diminueze primejdia prin desolidarizarea Lituaniei

---

însă e faptul că prima etapă a acestui program larg era restaurarea suzeranităţii polone asupra Moldovei şi integrarea ei strictă în dependenţa faţă de regat; N. Iorga, *Relations entre Roumains ei Polonais pendant l'époque de l'hommage et après*, în *Bulletin de la section historique de l'Académie roumaine*, IX (1921), 1–2, p. 97.

[57] A.D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. a 3-a, vol. IV, Bucureşti, 1927, p. 96–97.

[58] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 383–385.

de Polonia. Răspunsul marelui duce, din 10 septembrie 1494, la cea mai recentă inițiativă a lui Ştefan, lasă să se întrevadă limpede țelul urmărit de domnul Moldovei; Alexandru se arăta dispus să încheie tratatul sugerat de Ştefan, după modelul vechilor tratate, „împotriva oricărui dușman al domniei sale și împotriva tătarilor, nu însă și împotriva fraților domniei sale" (aluzie evidentă la Ioan Albert)[59].

În același timp, Alexandru condiționa reluarea legăturilor tradiționale de prietenie de restabilirea vechilor hotare[60].

Pe măsura apropierii primejdiei, inițiativele lui Ştefan în direcția Lituaniei se îndesesc și își precizează scopul. Cum de la Vilna nu mai sosea nici un răspuns și contactul diplomatic, și altminteri destul de precar, părea întrerupt, Ştefan trimite, în cursul anului 1496, două solii la marele duce, ambele cu menirea de a-l determina să-și clarifice atitudinea. Cea dintâi trădează nerăbdarea domnului față de eschivările marelui duce lituanian; solii lituanieni, așteptați la Suceava pentru perfectarea tratatului, nu își făcuseră apariția: „... domnul nostru voievodul s-a învoit cu acei soli ai voștri ca milostivirea voastră să trimiteți din nou la domnul nostru voievodul pe solii voștri, pentru ca învoiala dintre voi să se desăvârșească. Dar de atunci și până acuma acei soli ai voștri n-au venit la domnul nostru voievodul"[61].

Dar și după această solie, ca și înainte, așteptarea se arăta zadarnică. Tăcerea prelungită a marelui duce, în vremea în care din Polonia știrile cu privire la intențiile regelui Ioan Albert se întețeau, nu mai lăsa loc la îndoială. În fața acestui refuz abia deghizat, Ştefan încearcă un ultim demers, în care solicitarea se îmbina cu amenințarea; ultima solie trimisă la Alexandru în cursul anului 1496 cuprindea, pe lângă o nouă ofertă de încheiere a tratatului între cele două țări, o amenințare directă de gravitate deosebită, destinată să silească conducerea statului polono–lituanian la o reevaluare a situației și a hotărârilor adoptate: „Domnul nostru ne-a mai poruncit să-ți spunem ție, prietenului său, că a trimes cu o mare solie la împăratul turcesc pe dumnealui logofătul său și pe alți boieri. Dacă milostivirea voastră doriți să faceți pace și să încheiați un tratat cu el, domnul nostru ne-a poruncit să-i dăm de știre despre aceasta în patrusprezece zile;

[59] *Ibidem*, p. 387–388.
[60] *Ibidem*, p. 389.
[61] *Ibidem*, *op. cit.*, p. 391–393.

căci chiar dacă va fi slobozit pe acei soli de la sine, el mai poate să-i întoarcă îndărăt". După ce amintea vastele pregătiri militare în curs de realizare în Imperiul otoman, Ştefan îşi preciza intenţiile, aşezându-l pe interlocutorul său care se sustrăgea dialogului —şi, prin mijlocirea sa, pe regele polon — în faţa unei grave alternative: „Dacă domnul nostru se va împăca cu milostivirea voastră şi va face tratat în scris, atunci aceia (turcii — n.n.) au să pornească de bună seamă spre ţara domnului nostru. Dacă însă milostivirea voastră nu veţi încheia tratat de pace şi de prietenie cu domnul nostru, atunci se aude pe acolo că acei oameni (turcii — n.n.) au să pornească sau împotriva ţării craiului, a fratelui milostivirii voastre, sau împotriva milostivirii voastre şi a ţării voastre"[62].

Cum însă hotărârea lui Ioan Albert era irevocabilă şi solidaritatea marelui duce Alexandru cu fratele său de nezdruncinat, lui Ştefan nu-i mai rămânea decât să-şi pregătească alianţele. Ameninţarea cuprinsă în ultima solie adresată marelui duce avea să se transforme într-o crâncenă realitate, cu care s-au întâlnit oştile invadatoare pe solul Moldovei. Dacă preliminariile diplomatice ale raporturilor statornicite între Ştefan şi turci în această perioadă ne scapă, rezultatul lor este cert: în timpul confruntării militare cu statul polon, în 1497, Ştefan a ştiut să-şi asigure un substanţial concurs otoman[63].

În acelaşi timp, domnul şi-a extins activitatea diplomatică, făcând apel la munteni, unguri şi tătari[64].

De însemnătate deosebită aveau să se dovedească însă, în cursul campaniei din 1497, relaţiile statornicite cu Ungaria.

---

[62] *Ibidem*, p. 398–399.

[63] Cel dintâi care a atras atenţia asupra acestui fapt, întemeiat pe textul manuscris al cronicii lui Seadeddin, a fost I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii*, Bucureşti, 1914, p. 139–140; ulterior, faptul şi-a găsit confirmarea într-un alt izvor otoman, editat de O. Górka, *Nieznany zywot Bajezida źródlem dla wyprawy czarnomorskiej i najazdów Turków za Jana Olbrachta* (O biografie necunoscută a lui Baiazid al II-lea ca izvor pentru expediţia la Marea Neagră şi pentru invaziile turceşti în timpul lui Ioan Albert), în *Kwartalnik Historyczny*, LII (1938), p. 375–428; vezi şi *Cronici turceşti privind ţările române*, I, Bucureşti, 1965, p. 137–139.

[64] „Ad Turcos, Ungaros, Tartaros et Multanos legatos mittit ut opem ferrent suppliciter orat, quantum unicuique earum gentium periculi immineret ex vicinitate praepotentis Polonie regis si cum Valachia et Misia inferiore potiri contingeret, amplissimis verbis ostentare, ne se in summa deserant necessitate, orare, Turcis ac Ungaris subiectionem suam, Tartaris ac Multanis stipendia et munera polliceri..."; B. Wapowski, *op. cit.*, p. 26–27.

Cronicarii şi istoricii noştri au avut cunoştinţă despre existenţa unei iniţiative politice ungare în timpul campaniei din 1497 şi chiar despre trimiterea unui corp de oaste ungar în Moldova; relatând împrejurările în care s-a produs intrarea oştirii polone pe teritoriul ţării, Grigore Ureche expune măsurile adoptate de Ştefan, care îşi convoacă oştirea la Roman: „Ce pân'a să strânge oastea lui Ştefan Vodă şi până a veni ajutoriul, că şi Laslău craiul ungurescu, fratile lui Albertu încă i-au trimis 12 000 de oameni de oaste şi cu dânşii pre Birtoc voevodul Ardealului (Bartholomeu Dragffy), ce era cuscru lui Ştefan vodă, şi de la Radul Vodă încă i-au venitu ajutoriu oaste muntenească..." [65].

Unul din documentele recent descoperite şi publicate de istoricul polon J. Garbacik e chemat să aducă o lămurire deplină asupra poziţiei regatului Ungariei în timpul crizei din anul 1497. E vorba de instrucţiunile înmânate de regele Vladislav solilor trimişi fratelui său Ioan Albert, în momentul în care acesta din urmă înainta în Moldova şi-şi dezvăluise intenţiile ostile faţă de Ştefan. Existenţa acestei solii era cunoscută încă de mult, din răspunsul târziu trimis de Ioan Albert — după eşecul campaniei — menit să ofere versiunea polonă oficială asupra împrejurărilor care au determinat dezlănţuirea acţiunii militare din 1497[66].

Dar textul soliei lui Vladislav, care a declanşat replica lui Ioan Albert, rămăsese necunoscut până la recenta sa descoperire într-o arhivă din Zagreb.

Din Buda, unde coborâse în grabă, venind de la Praga, Vladislav se adresează fratelui său, de îndată ce scopul campaniei a devenit evident. După ce se referă la încercările anterioare ale lui Ioan Albert de a masca timp cât mai îndelungat scopul real al acţiunii întreprinse în Moldova, regele Ungariei adaugă: „Acum însă înţelegem că lucrurile stau cu totul

---

[65] Grigore Ureche. *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 110–111; pentru raporturile ungaro–moldovene în această perioadă, pentru prezenţa în Moldova a corpului de oaste condus de Dragffy, vezi V. Pârvan, *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Ungaria*, Bucureşti, 1905, p. 111–116.

[66] Textul instrucţiunilor lui Ioan Albert, înmânate soliei de răspuns trimisă lui Vladislav, a fost editat prima oară de istoricul polon A. Lewicki, *Król Jan Olbracht o klesce bukovinskiei r. 1497* (Regele Ioan Albert despre înfrângerea din Bucovina în anul 1497), în *Kwartalnik Historyczny*, VII (1893), p. 1–15; apoi a fost reeditat de acelaşi, în *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. III, Cracovia, 1894, p. 443–447 (Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, t. XIV); în sfârşit, textul a fost reeditat după ms. de la Zagreb, de J. Garbacik, *op. cit.*, p. 30–35.

altminteri, că Majestatea sa a intrat cu întreaga sa armată în Moldova pe care a invadat-o şi o devastează prin foc şi sabie, în scopul de a-l izgoni pe voievodul nostru şi de a supune ţara stăpânirii sale, fapt care fără îndoială ne-a provocat nu puţină grijă. Căci o vătămare atât de gravă nici nu ne-am gândit şi nici n-am crezut că ni se va întâmpla din partea Majestăţii Voastre, mai ales că — după cum am mai spus — ne-a îndemnat neîntrerupt atât prin scrisori cât şi prin solii să nu avem nici o îndoială în această privinţă". După aceste referiri la istoricul controversei ungaro–polone cu privire la Moldova, începând de la congresul de la Levocea, regele Vladislav îl invoca pe Ioan Albert să pună de îndată capăt acţiunii întreprinse împotriva lui Ştefan: „Căci dacă Maiestatea sa va voi cu orice preţ să persevereze în această hotărâre şi nu va voi să-i pună capăt, poate fi sigur... că va decurge din aceasta cea mai mare ruşine pentru noi amândoi şi chiar pentru regatele noastre, şi nu numai ruşine, ci şi veşnică defăimare şi, în cele din urmă, chiar şi primejdie. Căci mai întâi (se va isca — n.n.) între noi şi Majestatea sa ură şi discordie, iar între aceste trei regate ilustre, anume Ungaria, Boemia şi Polonia, un război primejdios şi un incendiu care nu va putea fi stins nici uşor şi nici repede. Căci noi, după cum am spus mai sus, nu putem părăsi ţara aceea şi pe voievodul acela ci suntem siliţi, pentru onoarea noastră şi pe temeiul jurământului prestat, să-l ajutăm şi să-l apărăm, şi astfel vom fi siliţi să recurgem la arme împotriva Majestăţii sale, ceea ce — martor ne e Dumnezeu şi conştiinţa noastră — nici nu o vom face cu plăcere şi nici măcar nu o gândim cu plăcere".

În continuare regele Vladislav expune motivele care îl împiedică să asiste pasiv la desfăşurarea războiului: jurământul prestat, teama de a nu fi bănuit de conivenţă cu regele polon de către supuşii săi şi, în sfârşit — argument deosebit de interesant —, certitudinea că, chiar de ar reuşi să-l izgonească pe Ştefan şi să ocupe Moldova, polonii nu ar putea menţine în stăpânire ţara.

Textul soliei regale îl avertizează pe Ioan Albert şi împotriva proiectului de a-l instaura în domnia Moldovei pe Sigismund — cel mai mic dintre fraţii Jagielloni, rămas fără apanaj — întrucât ţara „niciodată nu va accepta această soluţie".

Solia se încheie cu oferta de mediere[67] în conflictul care-l opunea pe Ioan Albert lui Ştefan şi apoi şi între poloni şi turci, dar numai în

[67] J. Garbacik, *op. cit.*, p. 25– 30 (vezi textul integral reprodus în anexă).

eventualitatea că regele polon va pune capăt atacului împotriva Moldovei.

În timpul înaintării sale în Moldova, Ioan Albert s-a aflat deci în faţa unui adevărat ultimatum ungar, care a modificat hotărâtor datele situaţiei militare; campania din 1497 a prilejuit, aşadar, un nou moment de manifestare acută a rivalităţii tradiţionale polono–ungare pentru Moldova. Grigore Ureche înţelesese bine — mai bine chiar decât unii dintre istoricii contemporani — sensul exact al intervenţiei ungare: „că nici ungurii nu era bucuroşi ca să cază domniia Moldovei pre mîna léşilor, măcară că Laslău crai ungurescu (ce să chiamă leşaşte Vladislav) era frate lui Olbrichtu craiului leşescu..."[68].

În Moldova, Ioan Albert s-a aflat, aşadar, nu numai în faţa unei îndârjite rezistenţe moldoveneşti, ci şi a unei coaliţii de forţe care depăşea puterea militară angajată de el în acţiune. În situaţia creată de prelungirea asediului Sucevei, a cărei rezistenţă a imobilizat armata polonă şi a spulberat orice şansă de succes pentru expediţie, primejdia intrării în campanie a corpului expediţionar ungar trimis în Moldova de regele Vladislav şi a unui război ungaro–polon a agravat mult perspectivele întreprinderii şi altminteri temerare a regelui Ioan Albert. *Înainte de a dispărea în împrejurările create de ofensiva otomană în Europa Centrală în veacul al XVI-lea, rivalitatea dintre Polonia şi Ungaria pentru Moldova a cunoscut, la sfârşitul veacului al XV-lea, unul din momentele sale cele mai acute.*

Evoluţia operaţiunilor militare nu intră în preocupările studiului de faţă; se ştie că retragerea precipitată a trupelor polone din faţa Sucevei a fost transformată în Codrul Cosminului de Ştefan într-unul din cele mai grave dezastre militare suferite de poloni în Evul Mediu[69].

Ceea ce interesează aici este situaţia internaţională creată Moldovei de eşecul campaniei polone. Şi în privinţa aceasta, materialul documentar recent editat în Polonia îngăduie o perspectivă mai clară.

Situaţia internaţională a Moldovei după Codrul Cosminului. Negocierile ungaro–polone au situat problema Moldovei în cadrul larg al conflictului celor două puteri cu Imperiul otoman. Regele Vladislav s-a

---

[68] Grigore Ureche, *Letopiseţul Moldovei*, ed. cit., p. 110.

[69] Pentru acţiunea militară şi pentru problema participării lui Ştefan la lupta finală, vezi Gh. Duzinchevici, *A participat Ştefan cel Mare la lupta din Codrul Cosminului?*, în *Omagiu lui Ioan Lupaş*, Bucureşti, 1943, p. 228–245.

străduit, şi în cele din urmă a reuşit, să-l determine pe Ioan Albert să încadreze discuţia cu privire la Moldova în ansamblul tratativelor dintre Ungaria şi Polonia pentru închegarea unei largi coaliţii antiotomane.

Problema răspunderilor pentru evenimentele din 1497, acută încă în primele luni după marea înfrângere suferită de poloni, a fost lăsată în umbră de necesitatea de a găsi o soluţie chestiunii moldoveneşti şi rivalităţii ungaro–polone, reactivate de încercarea polonă de restabilire a suzeranităţii şi de instaurare a dominaţiei asupra Moldovei. Regele Vladislav ştia că reglementarea acestei probleme era condiţia prealabilă pentru înţelegerea şi eventuala cooperare ungaro–polonă împotriva turcilor. Solia trimisă în iunie 1498 de Vladislav fratelui său era menită să spulbere orice urmă de îndoială în această privinţă: „şi deoarece în (mâinile) acestui voievod (Ştefan) se află toată temelia şi toată puterea păcii şi a liniştii între aceste ilustre regate (Ungaria şi Polonia), de aceea să spună domnii soli cât de des majestatea sa (regele Vladislav) a rugat pe acea majestate (regele Ioan Albert) să nu-l tulbure pe acel voievod, ci să-l lase în pace, deoarece majestatea aceasta (Vladislav) nu îl poate părăsi pe acela fără a-şi pierde credinţa şi a-şi încălca făgăduiala atât a sa cât şi a regatelor sale"[70].

Atitudinea lui Ştefan — îi atrăgea în continuare atenţia regele Vladislav fratelui său — era esenţială pentru evoluţia raporturilor internaţionale în Europa Răsăriteană. Eventuala înclinare a domnului spre turci putea fi catastrofală pentru ambele regate; de aceea trebuia evitat orice l-ar fi putut determina pe Ştefan la un asemenea pas: „... lucru pentru care din nou şi în chip insistent să-l roage (solii) pe maiestatea sa, ca, pentru numele lui Dumnezeu, luând seama la această primejdie atât de mare care ar putea duce chiar la năruirea casei şi a familiei ambilor regi, să binevoiască să-l lase în pace pe voievod şi pe urmaşii săi şi stăpânirea sa şi să şi-l împace şi să-i dea asigurări efective, pentru ca pe viitor să nu mai aibă a se teme şi a se îndoi, căci altminteri s-a isprăvit cu acela şi cu majestatea sa şi cu toate aceste regate. Nu numai că va spori puterea turcului dacă amintitul voievod i s-ar asocia, dar acelaşi lucru va fi silit să-l facă şi munteanul"[71].

Ştefan însuşi cunoştea greutatea acestui argument; în negocierile sale cu mediatorii unguri, în prima jumătate a anului 1498, el a insistat pentru

[70] J. Garbacik, *op. cit.*, p. 41.
[71] J. Garbacik, *op. cit.*, p. 42.

încheierea păcii, în condiţiile formulate de el, ameninţând în caz contrar cu o înţelegere cu Poarta. Regele Ungariei se grăbea să trimită o nouă solie pe lângă Ioan Albert (iulie 1498), pentru a-i aduce la cunoştinţă evoluţia negocierilor cu Ştefan: „De asemeni, mai spune susnumitul Andrei (Labothy, solul ungur trimis la Ştefan) că voievodul însuşi, dacă nu ar putea obţine pacea din partea noastră, intenţionează să treacă cu totul de partea turcilor..."[72]

Ca şi în timpul negocierilor cu Alexandru, ducele Lituaniei, în 1496, Ştefan a înţeles să utilizeze ca argument diplomatic eventualitatea cooperării sale cu turcii. Ţelul real al domnului era însă să reglementeze raporturile cu Polonia, în condiţiile propuse de el: renunţarea din partea Poloniei la orice pretenţie asupra Moldovei şi cooperarea lor, alături de Ungaria, într-o acţiune antiotomană, care i-ar fi îngăduit să recâştige teritoriile ocupate de turci. Oferta sa în această direcţie era neechivocă: „De asemeni — urma să transmită solul trimis lui Ioan Albert — în ce chip se oferă voievodul însuşi, dacă va avea pace cu noi, să ne mijlocească pacea cu turcii; iar dacă dimpotrivă nu am dori să avem pace cu ei şi mai degrabă am voi să înaintăm împotriva turcilor, împreună cu prea înaltul rege al Ungariei, intenţionează şi voievodul să ne ajute cu 25 000 de oameni şi să-l determine la aceeaşi hotărâre şi pe voievodul Ţării Româneşti, despre care spune că are oameni mai mulţi decât el însuşi"[73].

Schimburile de solii între Vladislav şi Ştefan, pe de o parte, între Vladislav şi Ioan Albert, pe de alta, s-au succedat în tot cursul anului 1498 şi în prima jumătate a anului următor[74].

Dificultăţile au fost progresiv înlăturate, pe măsură ce regele polon a renunţat la vechile sale revendicări. Înfrângerea suferită în Moldova şi imposibilitatea de a relua cu şanse de reuşită încercarea de restaurare a dominaţiei polone, ameninţările lui Ştefan de înţelegere cu turcii — a căror gravitate polonii au avut prilejul să o constate în timpul propriei lor campanii din 1497 şi al acţiunii de represalii întreprinse de Ştefan în Polonia, precedată de o expediţie turcească similară[75] —, insistenţele regelui Vladislav al Ungariei au sfârşit prin a-l determina pe Ioan Albert să

[72] *Ibidem*, p. 45.

[73] *Ibidem*.

[74] Vezi în lucrarea citată toate documentele noi cu privire la negocierile urmate în anii 1498–1499.

[75] I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 247–248.

încheie pacea, în condiţiile stabilite de Ştefan. Caracteristică pentru rolul hotărâtor al domnului în elaborarea textului definitiv al tratatului este însemnarea finală pe ultimul proiect de reglementare a raporturilor ungaro–polone — recent descoperit — subscris de regele Vladislav însuşi şi care precede cu două luni încheierea păcii moldo–polone; textul, ale cărui principale clauze se referă la raporturile dintre cei doi beligeranţi, cuprinde următoarea prevedere: „Isti articuli ita intelligantur esse concluse (corect: conclusi) in quantum ea que ad Voyvodam pertinent, ipse Voyvoda Moldaviensis acceptabit. Wladislaus rex manu propria subscripssit" („Aceste articole se consideră a fi încheiate, în măsura în care cele care îl privesc pe voievod, însuşi voievodul Moldovei le va accepta. Vladislav rege a semnat cu mâna proprie")[76].

Regele Vladislav înţelesese, aşadar, că vremea în care Moldovei îi puteau fi impuse din afară clauze potrivnice intereselor ei trecuse de mult.

În iulie 1499, Ştefan a semnat tratatul de pace cu Polonia, care a aşezat pe temelii noi raporturile dintre cele două ţări[77]. Textul semnat de Ştefan este în acelaşi timp un tratat de pace şi un tratat de alianţă.

Punând capăt stării de război în condiţiile de fapt statornicite înainte de declanşarea operaţiunilor militare, tratatul de pace consfinţea înfrângerea Poloniei şi necesitatea în care s-a aflat regele Ioan Albert de a renunţa la ţelurile urmărite prin campania din 1497.

Prima clauză prevedea încetarea oricărei acţiuni de ostilitate atât din partea Moldovei faţă de Polonia şi Lituania, cât şi din partea acestora faţă de Moldova. Urmează îndatorirea reciprocă asumată de cele două părţi de a-şi acorda permanent ajutor „cu sfatul şi cu fapta" împotriva tuturor vrăjmaşilor, de a nu găzdui refugiaţi politici şi de a nu produce nici o vătămare intereselor lor.

Tratatul de alianţă, care constituie unul din elementele esenţiale ale actului semnat în 1499, avea o direcţie precisă, explicit indicată în text. Textul precizează îndatoririle părţilor în eventualitatea unei acţiuni antiotomane comune a Ungariei, Poloniei şi Moldovei. Acum, când raporturile cu Ungaria şi Polonia era statornicite în conformitate cu interesele

[76] J. Garbacik, *op. cit.*, p. 69.

[77] Textul tratatului editat de I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 417–441 şi în varianta latină în *Hurmuzaki*, vol. II, 2, p. 491–495; textul latin, reeditat după codicele de la Zagreb, de J. Garbacik, *op. cit.*, p. 81–89; vezi analiza textului la I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 257–260.

ţării, Ştefan îşi îndrepta privirea în direcţia în care avea o revendicare de satisfăcut: recuperarea cetăţilor ocupate de turci. Domnul îşi asuma angajamentul de a participa „cu toată puterea noastră şi cu toată ţara noastră a Moldovei" alături de cei doi regi, în cadrul unei ofensive generale împotriva Imperiului otoman, *care însă avea să se desfăşoare pe teritoriul acestuia* şi urmând un itinerar fixat de domnul însuşi sau cu asentimentul lui. Dubla preocupare a lui Ştefan, de a evita transformarea din nou a ţării în teatru de război sau o acţiune ostilă Moldovei, deghizată ca şi în 1497 sub învelişul unei campanii antiotomane, e evidentă[78].

Partea finală a tratatului prevede restaurarea libertăţii comerţului şi modalităţile de reglementare a litigiilor de graniţă. Raportul de desăvârşită egalitate consfinţit de tratatul din 1499[79] punea capăt vechiului raport de suzeranitate-vasalitate care legase în trecut cele două ţări; Codrul Cosminului a anulat, aşadar, închinarea de la Colomeea.

Suzeranitatea polonă fusese, prin urmare, înlăturată şi înlocuită printr-un tratat de alianţă; cea ungară, recunoscută nominal, îşi pierduse de mult conţinutul efectiv. Regele Vladislav însuşi a definit exact sensul raportului care lega la această dată Moldova de Regatul ungar, într-una din soliile trimise lui Ioan Albert, după înfrângerea din 1497, când îi cerea să renunţe definitiv la ideea de revanşă: „Iar acest lucru majestatea sa (Vladislav) nu îl cere pentru vreun folos sau pentru censul pe care voievodul l-ar da majestăţii sale, ci pentru liniştea şi pacea viitoare a celor doi regi; căci, dimpotrivă, regele (Vladislav) şi acest regat sunt siliţi să-i dea în fiecare an un subsidiu voievodului şi pe deasupra chiar i-au fost date două cetăţi prea bune (Ciceul şi Cetatea de Baltă) din trupul acestui regat, adică din Transilvania, ca măcar astfel să poată fi păstrat lângă creştinătate şi să nu fie deschisă duşmanilor calea prin ţara sa spre regatele vecine... "[80].

De la regimul vechii vasalităţi — pe care Regatul ungar s-a străduit constant să-l restaureze până la înfrângerea lui Matia Corvin în 1467 —

---

[78] Se ştie că şi în 1497 Ştefan făgăduise lui Ioan Albert să i se alăture, dar numai după ce trupele polone ar fi ajuns la Dunăre.

[79] N. Iorga considera, cu dreptate, că tratatul moldo–polon din 1499 punea cele două ţări în raporturi de „paritate absolută" ; *Relations entre Roumains et Polonais pendant l'époque de l'hommage et après*, în *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, IX (1921), 1–2, p. 98.

[80] J. Garbacik, *op. cit.*, p. 42.

la raporturile dintre Moldova şi Ungaria aşa cum s-au statornicit ulterior şi cum sunt definite în textul regelui Vladislav, distanţa e cea care separă o dominaţie efectivă de o alianţă greu plătită de Regatul ungar.

Aşadar, în Codrul Cosminului a fost înlăturată cea mai de seamă încercare a statului polon de a impune Moldovei vechea suzeranitate, după cum la Baia fusese îngropată ultima mare încercare a statului ungar de a-şi restabili dominaţia asupra Moldovei.

Coaliţia antiotomană, preocupare constantă a domnului în timpul şi după încheierea negocierilor cu polonii, trebuia să înlăture ultima primejdie care ameninţa independenţa ţării şi să-i redea cetăţile pierdute.

Din întreaga activitate a lui Ştefan se desprinde limpede ceea ce a fost formula dominantă a politicii lui externe: neutralizarea expansionismelor concurente.

ANEXĂ[81]

Buda, august (?) 1497

Solia mareşalului Curţii ungare către regele Ioan Albert în problema Moldovei.

Legacio serenissimi domini Wladislai regis Ungariae per marsalcum maiestatis sue facta ad serenissimum dominum Johannem Albertum Polonie regem in Moldavia.

In primis salutabis nomine nostro maiestatem suam tanquam fratrem nostrum carissimum et honorandum et dicas quod eius valitudinem bonam et felicitatem tanquam nostram propriam cupimus et audire desideramus letamurque de omni suo bono tanquam de nostro proprio. Deinde illustrissimum dominum Sigismundum illustrissimum ducem, fratrem nostrum, si ibi fuerit, salutabis et pari modo dices, quod eius sanitatem et omne bonum semper optamus.

---

[81] Dată fiind însemnătatea excepţională a soliei ungare la regele Ioan Albert, reproducem textul recent descoperit al acesteia; J. Garbacik, *Materialy do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486–1516* (*Kodeks Zagrzebski*), Wroclaw–Warszawa–Kraków, 1966, p. 25–30.

Postea dicas maiestati sue regie, quod per hoc universum triennium et ab eo usque tempore quo se maiestas sua ad presentem expedicionem bellicam preparare incepit nunquam nos cerciores fieri potuimus, quidnam eius maiestas moliretur et quid facere intenderet, nam nobis eius mentem nunquam aperte significare curavit, tantummodo intelligebamus fama vulgari et rumore publico, quod contra Thurcos et Thartaros apparatum hunc faceret. Sed quando rem aggrederetur nunquam prius intelleximus, nisi cum diebus hiis superioribus in regno nostro Bohemie Prage agebamus per litteras primum, deinde per oratores suos contra Turcos se profecturam significavit, quod nos plurimum commendavimus et ad Deum optimum preces et suspicia effudimus votaque nonnulla emisimus pro victoria et prosperitate sue maiestatis indoluimusque non mediocriter, quod propter treugas quas cum Thurcis habemus sue maiestati assistere et auxilio adesse non possumus.

Et licet tunc suspicabamur, quod sua maiestas sub pretextu et nomine Thurcorum Moldaviam peteret, sed quoniam maiestas sua et per litteras et eciam oratores suos nos assecurabat, quod nichil tale de sua maiestate suspicaremur plus sue maiestati quam opinioni nostre credidimus, quo factum exititit, quod suspicioni nostre locum non dedimus, sperantes quod eius maiestas nos fraterna caritate prosequeretur et nos regnaque et subditos nostros non turbaret.

Verum nunc longe aliter intelligimus nanque <corect namque>, quod sua maiestas regnum Moldavie cum universo suo exercitu intravit et invasit illudque ferro et igne vastat hoc consilio, ut Voievodam nostrum inde expellat et regnum occupet dicionique sue subiiciat, quod certe non mediocrem nobis curam cogitandi peperit. Tanta enim iniuria ab eius maiestate effici non sperassemus et neque credidissemus, precipue quia ut premissum tam per litteras quam per oratores suos nobis semper significavit, quod nichil tale de eius maiestate suspicari deberemus.

Quare maiestati sue dicas, quod bene meminisse potest, qualia verba qualesque tractatus inter nos et eius maiestatem in primis in conventu nostro Leuczoviensi de Moldauia fuerunt, deinde vero per oratores atque postremo per litteras nostras frequentes maiestati sue de ea ipsa re significavimus ostendendo semper, quod nos regnum illud consequenterque voievodam salvo nostro honore et iuramento in primis huic nostro regno Vngarie, subinde vero ipse voievoda et universo illi regno tempore felicis

coronacionis nostre in regem Vngarie prestito deserere non possemus, sed tenemur defendere, addentes semper, quod sua maiestas Moldaviam invaderet, nos et hoc regnum nostrum Hungarie certaque dominia invaderet et invasisse atque reputaret. Sua vero Maiestas nichilominus preter omnem nostram expectacionem sub pretextu et nomine Thurcorum, regnum illud invasit, vastat et populatur atque Voievodam nostrum expellere et regnum nostrum occupare nititur. Que res qualiter ad mutuam regnorum utriusque nostrum bonam pacem ac unitatem fraternam, que inter nos caritatetem quadrat, sua maiestas pro sua alta providencia considerare potest. Nam si maiestas sua hoc propositum suum omnino prosequi voluerit et cessare noluerit, certa sit et rem si alcius cogitare voluerit ita reperiet, quod maxime utrique nostrum atque eciam regnis nostris pariet scandalum et non solum scandalum, sed perpetuam ignominiam et finaliter eciam periculum. In primis namque inter nos et Maiestatem suam odium et discordiam, inter hec vero tria inclita regna Hungarie videlicet Bohemie et Polonie periculosum bellum et incendium nec cito nec facile extingwendum pariet. Nos quippe, ut prediximus, regnum et voievodam illum derelinquere non possumus, sed cogemur pro nostro honore et pro prestito iuramento illi succurrere eumque defendere et sic contra maiestatem suam, quod Deum et conscienciam nostram testamur, nedum libenter faciemus, sed nec libenter quidem cogitamus arma sumere cogemur. Sic que fabula erimus mundo, quod cum simus fratres uterini continue bella gerimus et quod vix wlnera nostra sanari possunt, statim recrudescunt et ad arma resurgimus, nondum enim fama proxime preteritorum bellorum nostrorum mutuorum extincta est et iam ad nova certamina novaque pericula resurgimus, unde qualis honor nobis et domui nostre, erit, dum hec in universo orbe predicabunt, Maiestas sua cogitare potest inter regna autem et dominia nostra. Nam illa principes suos sequi debebunt, quanta gwerra et discordia orietur quilibet facile intelligere potest.

Tribus autem potissimum racionibus moti facere non possumus, quin regnum et voievodam illum pro viribus defendamus.

In primis propter iuramentum nostrum prestitum et honorem, ut prefertur. Secundo, quia si defendere negligeremus, subditi nostri putarent, quod secretam cum sua maiestate haberemus intelligenciam et permitteremus, quod maiestas sua regnum illud occuparet quasi nobis

invitis sicque male de nobis suspirarentur, prout iam de facto suspirari ceperunt. Quam autem periculosum sit principibus, ubi subditis sint suspecti, maiestas sua cogitare potest, ex tali enim suspicione et odio concepto non solum principatum, sed eciam vitam ammittere solent.

Tercio, quia esto, ut cum voievodam nostrum modernum nobis repugnantibus vel non repugnantibus expelleret et regnum illud occuparet, nunquam retinere posset. Turci namque supervenirent et rursus sue maiestatis voievodam et gentes expellerent et terram occuparent atque Thurcis patriam illam per officiales, ut facere consveverunt dividerent et sic tandem efficerentur propinquiores hostes sue maiestati et paulatim totam eciam Poloniam et vicina regna et dominia sue maiestatis subiugarent et nobis ante omnia tria hec regna, videlicet Moldaviam ipsam Valachiam et Transsilvaniam et finaliter forte eciam Hungariam.

Ceterum si forte maiestas sua prout publice dicitur hoc consilio occupare nititur, quod in ea relinquat pro domino et principe illustrissimum dominum Sigismundum ducem fratrem utriusque nostrum certe sua maiestas iudicio nostro non magis profunde cogitat, poneret illum fratrem nostrum ad apertum periculum et nobis atque domui nostre faceret perpetuum luctum, şi cum ita fieret certe vel ipsimet Valachi interficerent vel virum ad manus Thurcorum traderent intellexisse enim potuit maiestas sua qualem in hac parte et in simili casu fidem Valachi servent. Qualis autem honor, non dicamus, luctus fieret, si tam turpiter fratrem nostrum istic interfici aut vinctum adduci ad Thurcorum manus contingeret, si sic in regno illo relinqueretur, quia non posset maiestas sua penes eum tantum semper esse, et alere exercitum quantum nunc fertur habere.

Hiis itaque consideratis rogabis maiestatem suam nomine nostro et pro deo eciam ipso rogabis, quod maiestas sua cesset et abstineat a turbacione illius voievode et regni et alioquin in ipsum vel pocius in nos vires suas convertat, nam alias premissa mala certe, si non omnia maiori tamen ex parte absque dubio sequentur.

Quod si maiestas sua forte putat se esse lesam ab illo subdito nostro voievoda parati sumus ex parte illius iusticiam administrare. Si vero maiestas sua sperat aut pretendit ius aliquod habere ad illud regnum Moldavie et ob hoc nititur occupare modo ab armis cesset, parati erimus coram quibuscunque principibus christianis partibus non suspectis, quos

pari voluntate eligemus iuri stare cum sua maiestate et de utriusque partis iuribus experiri.

Hiis premissis sic narratis dicas ulterius, quod Cesar Thurcorum habet hic apud nos oratorem solemnem, cuius medio agit, ut presentes treuge, quas cum eo habemus que in quadragesima proxime ventura expirabunt, saltem ad tres vel ad quatuor annos prorogaremus et addit, quod si volumus perpetuam eciam pacem nobiscum firmabit, immo ut firmaremus plurimum certe laborabat. Nos vero nullam adhuc illi relacionem fecimus, volumus enim primum maiestatem suam hac de re cerciorem reddere. Quare interrogabis maiestatem suam, si wlt, ut laboremus apud cesarem, quod eciam maiestas sua pacem et treugas una nobiscum habeat. Nos quantum poterimus exactam in hac re faciemus diligenciam, dummodo maiestatis sue mentem cito intelligamus. Inter alia autem hec quoque maiestati sue dicere poteris, quod cesar medio huius oratoris vehementer laborat, quod Moldaviam ab istis treugis excluderemus, ita quod penes nos in huiusmodi pace seu treugis regni illud neque voivoda staret et computaretur, sed nos nullomodo consentire voluimus et similter laboravit pro Valachia, quam domini Polonie Bessarabiam vocant. Sed neque ad illam consensimus finaliter, vero orator iste consensit nomine cesaris, quod semper illa duo regna et consequenter voivode eorum penes nos in pace et treugis maneant serviantque et nobis et corone huius Hungarie, tantummodo censum consuetum cesari sollvant sicque in presenciarum sumus cum cesare Thurcorum in hiis terminis. Proinde si maiestat sua wlt, ut aliquid pro parte sue maiestatis in negocio harum treugarum agamus mentem suam citissime significet, qua intellecta faciemus, ut diximus omnem dilligenciam precipue si maiestas sua arma a Moldavia divertet et in pace illum relinquet.

ÎNTREGIRI BIBLIOGRAFICE

V. Ciobanu, *Ţările Române şi Polonia. Secolele XIV–XVI*, Bucureşti, 1985.

V. Eskenazy, *Omagiul lui Ştefan cel Mare de la Colomeea (1485). Note pe marginea unui ceremonial medieval*, Analele Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol", XX, 1983, p. 257–267.

I. Czamańska, *Moldawia i Woloszczyzna wobec Polski, Wegier i Turcji w XIV i XV* wieku, Poznań, 1996.

ŢELURILE CAMPANIEI LUI IOAN ALBERT ÎN MOLDOVA (1497): UN NOU IZVOR*

Specialiştii epocii lui Ştefan cel Mare ştiu cât de controversat este în istoriografia contemporană sensul campaniei întreprinse în Moldova în 1497 de regele polon Ioan Albert. Alternativa în termenii căreia s-a fixat controversa — război antiotoman deviat din pricina atacului neaşteptat, a „trădării" lui Ştefan, sau hotărâre deliberată a regelui de a readuce Moldova în vasalitatea polonă şi de a o subordona strict Coroanei polone, prin numirea, în fruntea ţării, a celui mai mic dintre fraţii Jagielloni — i-a împărţit pe istorici în două tabere, care astăzi încă nu au încetat de a-şi opune argumentele[1].

Controversa istoriografică din secolele al XIX-lea şi al XX-lea are rădăcini adânci în trecut; începuturile ei aparţin înseşi vremii când se desfăşurau evenimentele care au generat-o. Încă înainte de a intra în campanie, în timp ce pregătirile militare şi diplomatice erau în curs, Ioan Albert a fixat public punctul de vedere oficial; potrivit declaraţiilor regelui, acţiunea militară avea să aibă caracter antiotoman, ţelul ei fiind redobândirea cetăţilor smulse de turci Moldovei în 1484[2]; în unele texte de provenienţă regală, apare chiar teza războiului preventiv împotriva turcilor şi a tătarilor, dependenţi acum de ei, care s-ar fi pregătit să atace teritoriile statului polono–lituanian[3]. Ioan Albert a rămas consecvent cu această

* Publicat în „Revista de Istorie", 27, 1974, 2, p. 257–262.

[1] Pentru polemica în istoriografia polonă a veacului al XIX-lea şi al XX-lea în această chestiune, vezi P.P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din ţările vecine*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice, Istorie", XI, 1960, 2, p. 205, şi Ş. Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului*, în „Romanoslavica", XVII, 1970, p. 541 (şi în volumul de faţă).

[2] Vezi printre altele *Akta stanów Prus Królewskich (Acta statuum terrarum Prussiae Regalis)*, ed. K. Górski şi M. Biskup, III, 1 (*1492–1497*), Warszawa, 1961, p. 281.

[3] *Ibidem*, p. 275.

versiune pe care a menținut-o în tot timpul campaniei și după încheierea ei.[4] Teza oficială polonă a găsit însă de îndată oponenți, atât peste hotare, cât și înlăuntrul țării. Cea dintâi contestație a venit de la regele Ungariei Vladislav, fratele lui Ioan Albert; evocând — în textul ultimativ pe care i l-a adresat acestuia când armata polonă era în marș spre Moldova — negocierile din anii precedenți, el afirmă răspicat că, la Congresul de la Levocea (1494), Ioan Albert susținuse proiectul instaurării în domnia Moldovei a fratelui lor Sigismund, fiul încă lipsit de apanaj al răposatului, la această dată, rege Cazimir[5].

Foarte apropiată de interpretarea regelui Ungariei e cea a unei secțiuni a „opiniei publice" polone, adică a nobilimii. Se știe că marea inițiativă de politică externă a regelui Ioan Albert s-a izbit de puternica rezistență a unei părți a nobilimii polone, care a refuzat să-l urmeze pe rege în campanie. De fapt, acțiunea militară a regelui prezintă un interes deosebit nu numai sub raportul istoriei relațiilor internaționale, dar și pentru evoluția politică internă a Poloniei; ea a oferit un excelent prilej de manifestare conflictului dintre regalitate și șleahtă, indicând direcția în care avea să se dezvolte în secolele XV–XVII statul polon medieval. Absența în tabăra polonă din Moldova a unui număr însemnat de șleahtici și actele numeroase de confiscare a domeniilor celor refractari la îndeplinirea îndatoririi feudale — prestarea *auxilium*-ului[6] — sunt manifestările unei acute crize de stat, criză care se va amplifica în deceniile următoare, provocând în cele din urmă paralizia statului polon[7].

Semnificativ pentru însemnătatea atribuită inițiativei regale din 1497 e și faptul că aceasta a continuat să alimenteze și în secolul următor polemica întreținută de cercurile nobiliare împotriva tendințelor de afirmare și consolidare a puterii regale. Textul de autenticitate dubioasă și

---

[4] Hurmuzaki, II, 2, p. 399– 402 și N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, București, 1897, p. 66–68.

[5] *Materialy do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486–1516 (Kodeks Zagrzebski)*, ed. J. Garbacik, Wroclaw– Warszawa–Kraków, 1966, p. 27; cf. Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 540– 541.

[6] *Matricularum regni Poloniae summaria*, ed. Th. Wierzbowski, II: *Johannis Alberti tempora complectens (1492–1501)*, Varsoviae, 1907, sub anul 1497.

[7] Pentru agravarea crizei militare a statului polon în secolul al XVI-lea, ca urmare a refuzului nobilimii de a-și îndeplini sarcinile militare, tot în legătură cu Moldova, de data aceasta în vremea lui Petru Rareș, vezi V. Eskenasy, *Un nou izvor referitor la prima domnie a lui Petru Rareș*, în „Studii", XXVI, 1973, p. 137–144.

controversată al „sfaturilor lui Callimachus"[8] — instrument de prim ordin al acestei polemici — cuprinde un şir de referiri la evenimentele din 1497. Întreprinsă de regele Ioan Albert la sugestia sfetnicului său italian, acţiunea militară ar fi urmărit, potrivit acestui text de vădită inspiraţie nobiliară, să dobândească Moldova pentru fratele său Sigismund[9] şi, în acelaşi timp, să „îngroape" în ţara fostă vasală floarea nobilimii polone, netezind astfel calea pentru politica de consolidare a puterii regale[10].

Un izvor publicat câţiva ani în urmă şi neintrat încă în circuitul istoriografiei noastre confirmă punctul de vedere al acelora dintre contemporani şi dintre istoricii apropiaţi zilelor noastre pentru care rostul campaniei a fost acela de a-l înscăuna în domnia Moldovei pe Sigismund Jagiello şi de a rezolva astfel, în sensul intereselor Coroanei polone, problema Moldovei. Noua confirmare vine din cercurile conducătoare ale Ordinului teutonic. În calitatea sa de vasal al Coroanei polone — situaţie la care fusese redus în urma păcii de la Toruń (1466) —, Ordinul era silit să presteze ajutorul militar (auxilium) regelui Poloniei şi să participe la acţiunile militare ale acestuia. În virtutea acestei îndatoriri, la convocarea regală, marele maestru, însoţit de câteva sute de cavaleri, s-a alăturat armatei polone în vara anului 1497. Dacă trupa pe care, de voie de nevoie, marele maestru Johann von Tieffen a mobilizat-o în slujba regelui a ajuns în Moldova, unde avea să împărtăşească soarta nefericită a armatei polone, el însuşi nu a mai apucat să treacă hotarul; lovit de boală la Halici, în a doua jumătate a lunii august, marele maestru este transportat la Lwów, unde moare la 25 august 1497. O scrisoare a unui anonim despre al cărei destinatar nu ştim mai mult decât

---

[8] Umanistul italian Filippo Buonaccorsi, statornicit în Polonia şi care a ocupat un loc de frunte în viaţa politică şi culturală a ţării în a doua jumătate a secolului al XV-lea. În calitate de preceptor al fiilor lui Cazimir, el a influenţat hotărâtor gândirea politică a lui Ioan Albert; pentru controversa istoriografică referitoare la autenticitatea „Sfaturilor lui Callimachus", vezi P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 209–211.

[9] „Consilim Callimachi... XXX: Fratrem Sigismundum penes te asservare tutum non est. Palatinatum Valachiae investiendum, censeo"; *Humanizm i Reformacja w Polsce, Wybor zrodel*, ed. J. Chrzanowski şi St. Kót, Lwów, 1927, p. 136.

[10] XXXIII: „Contra illustrium familiarum homines potentes cum rege Hungariae et Magno duce Lithuaniae conspirato, ut tibi sint contra illos auxilio, praesertim si quid periculi ab illis persenseris"; XXXIV: „Et quo facilius eos ulciscaris, generali expeditione in Valachiam eos educito; ubi cum Palatino eius terrae clandestina conspiratione facta, eos ad internetionem opprimi sinito"; XXXV: „Quod si aliquis eam expeditionem subterfugerit, ei venenum propinato..."; *ibidem.*

că era cleric — după chipul în care i se adresează corespondentul său — relatează sumar împrejurările morţii marelui maestru, adăugând şi aprecierea proprie asupra ţelurilor urmărite de Ioan Albert în Moldova. Cum mărturia e destinată să cântărească în dezbaterea istoriografică asupra campaniei moldovene a lui Ioan Albert, reproducem textul pentru a-l pune la îndemâna istoricilor noştri: [post 22 Septembrie 1497, Königsberg] „Reverende in Christo pater et domine, domine colendissime! Post meorum obsequiorum humillimam recomendacionem premittitur... Reverende domine! Magnifici ac religiosissimi principis nostri domini Johannis de Tieffen, magistri generalis, mortem non possum non lamentari, qui callida regis vocacione in expedicionem contra Thurcos se sponte, tamquam christiane fidei defensor contulit, nullo Thurco a 12 annis his in oris viso, in campestribus prope Kalicz, maximis estatis caloribus feteribusque infectus, nulla medicina opitulante, in Leopolim reducitur, fer. 6 post Bartholomei festum [= 25 august 1497], omnibus provisus sacramentis, in nocte debitum carnis exsolvit et in fluxu sanguinis mortuus et in Konigsberg sepultus est. Eius anima in sancta pace requiescit.

Rex vero cum sua potencia et nostris ibi relictis dominis et familiaribus Walochum Stephanum waiwodam de suo nititur expellere dominio et ducem Sigismundum, eius fratrem, in locum suum surrogare, quem autem, [si] hec res societur, finem exspectandum erit et irritacio Thurcorum timenda, sub quorum defensione et tributo culpa regis Walocus existit.

Pro salute christianitatis orandum est. Quomodo autem terra Prussie et circumiacentes incrementum spectare possunt, ex his, que mitto, vobis procurantibus, facile est pensitandum etc. Cui me rebus et corpore obsequiosum commendo"[11].

---

[11] *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im XV. Jahrhundert*, III. Band (*1467–1497*), ed. E. Weise, Marburg, 1966, p. 164–165. Autor al scrisorii ar fi, după aprecierea editorului ei, primul secretar al marelui maestru, Liborius Naker. Presupunerea se întemeiază pe constatarea că interpretarea dată în scrisoare acţiunii lui Ioan Albert coincide cu cea din jurnalul evenimentelor din 1497 al aceluiaşi Liborius Naker. Relatând moartea marelui maestru, el expune împrejurările care l-au silit pe acesta să-l urmeze în campanie pe Ioan Albert: „wie ine der konigk durch seine betrigliche bottschafft dorczu gefordert, aber seyn gnad hat keynen Thurk gesehen. Des Koniges meynunge und furnehmen was nach gemeinem geruchte der seinem Stephanum den Walachischen woiwoden zcu vertreiben und seinen bruder herzogk Sigmundt in die herrschafft zu setzen..."; Liborius Naker, *Tagebuch über den Kriegszug des Hochmeisters Johann v. Tiefen gegen die Türken im Jahre 1497*, în *Scriptores rerum prussicarum*, V, Leipzig, 1874, p. 312.

Aşadar, autorul scrisorii, membru al Ordinului, respinge şi el teza oficială polonă cu privire la sensul campaniei şi afirmă explicit că ţelul urmărit de rege era de a-l izgoni din domnie pe Ştefan şi de a-l instaura în locul său pe Sigismund. Mărturia sa va ocupa un loc de cinste în dezbaterea asupra acţiunii lui Ioan Albert.

De înţelegerea adevărată a sensului împrejurărilor din 1497 istoricii nu se vor apropia însă decât pe măsură ce se vor desprinde din termenii alternativei în care s-au lăsat închişi de tradiţia istorică. Născute în toiul acţiunii, versiunile contradictorii asupra campaniei polone din Moldova reflectă poziţiile interesate ale factorilor angajaţi sau antrenaţi în conflict; ele nu pot fi, aşadar, un bun îndrumător pentru istoric.

Dacă astăzi pare a fi incontestabil că ţelul prim al lui Ioan Albert a fost acela de a readuce Moldova în sfera de influenţă a Poloniei — şi documentul adus la lumină de recenta ediţie a tratatelor Ordinului teutonic nu face decât să aducă o confirmare a acestei constatări —, nu e mai puţin adevărat că acţiunea regelui polon se înscrie într-un plan mai larg care depăşeşte raporturile dintre cele două ţări; ea se leagă nemijlocit de problema Mării Negre şi de aceea a luptei antiotomane, în genere, la sfârşitul secolului al XV-lea şi nu-şi poate găsi explicaţia istorică decât în acest cadru. E meritul lui Nicolae Iorga de a fi întrevăzut, cel dintâi, complexitatea acţiunii şi necesitatea unei explicaţii mai cuprinzătoare decât aceea pe care o formulaseră până atunci istoricii. Neîndoielnic că „intuiţia" istoricului nostru venea din incomparabila sa cunoaştere a istoriei universale şi din convingerea că înţelegerea adevărată a trecutului nostru nu se poate concepe decât prin permanenta sa raportare la marile procese ale istoriei generale. Iată cum îşi enunţa N. Iorga punctul de vedere cu privire la acţiunea polonă din 1497: „La rându-i, Ioan Albert, care moştenise Polonia, se gândea la cu totul altceva. În ciuda tratatului încheiat pe trei ani cu turcii, în 1494, el era hotărât să întreprindă cruciata, dar aceasta trebuia să înceapă prin cucerirea Moldovei însăşi, unde şi-ar fi instalat fratele, Sigismund; un întreg plan de acţiune în acest sens îi fusese înfăţişat de aventurierul italian, vechiul conspirator împotriva papei, Filippo Buonaccorsi, zis Callimachus"[12].

[12] N. Iorga, *Relations entre Roumains ei Polonais pendand l'époque de l'hommage et après*, în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine", IX, 1921, 1–2, p. 97. Legătura strânsă care exista, în concepţia lui Ioan Albert, între subordonarea strictă a Moldovei faţă de Polonia şi reluarea luptei antiotomane, a fost puternic subliniată de curând, pe baza reluării ansamblului documentaţiei de prof. Gh.

Ioan Albert a urmărit, aşadar, în primul rând să readucă Moldova în sfera sa de influenţă, şi campania în ţara vecină, care rupsese legăturile de vasalitate restabilite în 1485, trebuia într-un fel sau altul — prin colaborarea lui Ştefan, ca vasal, la acţiune, sau prin înlăturarea lui — să ducă la acest rezultat. Dar restabilirea suzeranităţii asupra Moldovei, într-o formulă mai strictă decât în trecut, nu putea să fie decât preludiul unei noi confruntări cu Imperiul otoman, şi autorul scrisorii mai sus reproduse se dovedeşte deplin conştient de această implicaţie a acţiunii lui Ioan Albert. De fapt, campania regelui polon în Moldova a fost ultima mare încercare a Poloniei, înainte de vremea lui Mihai Viteazul, de a redeveni un factor politic la Marea Neagră, de unde o eliminase expansiunea otomană o dată cu cucerirea Caffei (1475) şi a Chiliei şi Cetăţii Albe (1484). Cu această constatare însă ajungem la însăşi chestiunea politicii pontice a Poloniei şi a evoluţiei raporturilor turco–polone în funcţie de problema Mării Negre[13].

Pacea încheiată de Cazimir cel Mare cu Ordinul teutonic la Kalisz în 1343, pace care a însemnat părăsirea pe termen lung a expansiunii spre Baltica, a deschis în acelaşi timp era înaintării spre sud-est a statului polon. Încorporarea definitivă a Haliciului la regat, unirea cu Lituania (1386) şi stabilirea raporturilor de suzeranitate-vasalitate cu Moldova (1387) au pregătit terenul pentru afirmarea Poloniei ca putere pontică. Controlul marelui drum care făcea legătura între comerţul hanseatic şi cel genovez în Marea Neagră a dat şi principala orientare de politică externă a statului polon în această perioadă. Direcţia de politică externă care decurgea din expansiunea polonă spre sud-est a culminat în timpul domniei lui Vladislav al III-lea, pentru a fi apoi treptat neglijată şi abandonată, după catastrofa de la Varna (1444) şi, în chip hotărât, din 1454, când Polonia

---

Duzinchevici; în formă sintetică, această concluzie, care se reazemă pentru prima oară pe o documentaţie exhaustivă, a fost formulată de prof. Gh. Duzinchevici în lucrarea *Ştefan cel Mare şi epoca sa*, Bucureşti, 1973, p. 69–70.

[13] Pentru politica Poloniei faţă de problema Mării Negre, vezi B. Stachoń, *Polityka Polski wobec Turcyi i akcyi antitureckiej w wieku XV do utraty Kilii i Bialogrodu (1484)*, Lwów, 1930 (Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie, seria II, t. VII, fasc. 2); J. Dàbrowski, *Il Mare Nero nei rapporti fra Polonia e Italia nel Medioevo*, în vol. *La Pologne au VI-e Congrès International des Sciences Historiques-Oslo 1928*, Varsovie–Lwów, 1930, p. 47–52; P.P. Panaitescu, *La route commerciale de la Pologne à la Mer Noire au Moyen Age*, în „Revista istorică română", III, 1934, 2–3, p. 1–24 (extras).

se angajează în lupta împotriva Ordinului teutonic, în cursul Războiului de treisprezece ani (1454–1466), la capătul căruia va redeveni o putere baltică. Lupta cu teutonii, încheiată prin pacea de la Toruń (1466), apoi confruntarea cu Ungaria lui Matia Corvin pentru controlul Boemiei (1468–1478) explică apatia totală a Poloniei în raport cu marile desfăşurări din nordul bazinului pontic: ultimatumul otoman adresat Moldovei şi acceptarea tributului de către aceasta (1455–1456), lupta deschisă de Ştefan împotriva dominaţiei otomane (1473), campania turcă în Moldova (1475), cucerirea Caffei şi subordonarea tătarilor din Crimeea faţă de Poartă (1475) şi a doua mare campanie otomană în Moldova, sub conducerea lui Mehmet al II-lea (1476). Dacă în 1485, în urma închinării lui Ştefan la Colomeea, Polonia a intrat în luptă cu turcii, forţele angajate de ea erau insuficiente pentru a restabili situaţia anterioară cuceririi de către turci a cetăţilor Moldovei. De altminteri, Polonia s-a grăbit să pună capăt acestei acţiuni prin negocierile purtate cu turcii, mai întâi prin mijlocirea Veneţiei, apoi direct. Pacea turco–polonă a sancţionat cuceririle lui Baiazid al II-lea la Dunărea de Jos. Confruntarea cu cnezatul Moscovei care ameninţa dominaţia Lituaniei asupra teritoriilor ruse solicita acum cu prioritate atenţia conducerii statului polono–lituanian. Dar, pacea încheiată cu Moscova în 1494 şi înăbuşirea veleităţilor Ordinului teutonic de a-şi redobândi independenţa au dat Poloniei, la conducerea căreia se afla acum Ioan Albert, răgazul de a-şi îndrepta din nou privirea spre Marea Neagră. Încercarea de a restitui Poloniei rolul pe care-l avusese la Marea Neagră e planul general, în cadrul căruia subordonarea Moldovei nu avea să fie decât primul pas, tot astfel după cum, mai bine cu un veac în urmă, închinarea Moldovei sub Petru Muşat (1387) deschisese drumul spre afirmarea Poloniei ca putere pontică.

Acum însă, cadrul istoric era cu totul altul; puterea otomană se aşezase statornic la Dunărea de Jos şi pe ţărmul nordic al Mării Negre; ea atrăsese în dependenţa sa pe tătarii din Crimeea şi silise Moldova nu numai să devină stat tributar — situaţie acceptată în 1455–1456 şi apoi repudiată în 1473 — dar şi să facă noi paşi în direcţia subordonării faţă de Poartă. Moldova însăşi îşi găsise un nou echilibru internaţional în rivalitatea dintre cele trei puteri — Imperiul otoman, Polonia şi Ungaria — ale căror tendinţe de cucerire se întâlneau pe teritoriul ei, şi Ştefan a ştiut să tragă toate foloasele din această conjunctură. Încercarea regelui Ioan Albert de a

restabili vechile raporturi de suzeranitate-vasalitate cu Moldova avea să se lovească în primul rând de rezistența acesteia. De aceea s-a și gândit regele să impună țării un principe polon, în persoana fratelui său, Sigismund, în ciuda avertismentului celuilalt frate, regele Vladislav al Ungariei, care îi arătase caracterul iluzoriu al acestei încercări[14].

Noua fază a politicii pontice a Poloniei inaugurată de Ioan Albert s-a încheiat la numai câteva luni de la inițierea ei cu grava înfrângere din Codrul Cosminului.

Dar campania lui Ioan Albert se integrează într-un plan încă și mai larg, anume acela al acțiunii generale antiotomane pe care o prevestea noua politică franceză în Italia. Încercarea regalității franceze de a readuce regatul de Napoli sub controlul său era considerat doar preludiul unei noi cruciate; din nou, ideea strategică centrală a cruciatei târzii, aceea a îmbinării unui atac terestru din direcția Europei Centrale cu o acțiune navală din Mediterana, apare în textele, pe cât de numeroase pe atât de sterile, ale făuritorilor de proiecte de cruciată. În acest context, firește, contactele stabilite între diplomația franceză și cea polonă, în vederea coordonării acțiunii lor antiotomane, în ultimii ani ai secolului al XV-lea, devin o parte însemnată a conjuncturii politice căreia îi aparține și inițiativa lui Ioan Albert. Nici de data aceasta valurile politicii europene nu au ocolit țările române; Moldova mai ales avea să înregistreze de pe urma lor o nouă și însemnată evoluție a politicii sale externe, care va alcătui obiectul unui studiu aparte.

ÎNTREGIRI BIBLIOGRAFICE

I. Czamańska, *Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV wieku*, Poznań, 1996.

Gh. Duzinchevici, *Războiul moldo–polon din anul 1497. Critica izvoarelor*, „Studiu și Materiale de Istorie medie", 8, 1975, p. 9–61.

[14] *Materiały do dzejów dyplomacji polskiej z lat 1486–1516 (Kodeks Zagrzebski)*, p. 28–29.

O VECHE TIPĂRITURĂ DESPRE MOLDOVA LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVI-LEA*

Lipseşte încă în istoriografia română o evidenţă sistematică a ştirilor din vechile tipărituri europene referitoare la trecutul nostru, cercetare care ar aduce, fără îndoială, în circuitul ştiinţific un însemnat spor de informaţie istorică. În aşteptarea unei asemenea lucrări de ansamblu şi în nădejdea că îşi va găsi cândva împlinirea, punem la îndemâna cercetătorilor istoriei noastre medievale o tipăritură de provenienţă polonă din anul 1553 referitoare la evenimentele, atât de pline de urmări în istoria Moldovei, petrecute în anii precedenţi.

Datele de interes primordial cu privire la domnia lui Iliaş şi Ştefan Rareş şi asupra începuturilor domniei lui Alexandru Lăpuşneanu cuprinse în tipăritura amintită se integrează atât de târziu în istoria noastră din pricina faptului că broşura, fiind tipărită împreună cu altă lucrare — un elogiu funerar al nobilului polon Jan Radziwill, ca anexă a acestuia, deşi lipsită de orice legătură sub raportul conţinutului —, a scăpat atenţiei istoricilor noştri care au cercetat în trecut bibliotecile polone.

Titlul complet al lucrării este: *Oratio fvnebris de illvstrissimi Principis et Domini Domini Johannis Radziuili Oliciae et Nesnisi Ducis, vita et morte, scripta a Wenceslao Agrippa Lithuano. Epicedion scriptvm a Philippo Melanthone. 1553. Addita est narratio scripta a fide digno de Vualachorum tyrannis, quae ostendit, Turcicos Tyrannos non solum crudelitate, sed etiam astutia magna et fraudibus grassari*[1].

Cei care cercetează istoria Moldovei la mijlocul veacului al XVI-lea vor găsi în paginile puţine la număr, dar dense în conţinut, ale broşurii elemente de îmbogăţire a imaginii unei societăţi frământate de conflicte

* Publicat în „Studii. Revistă de istorie", 22, 1969, 3, p. 459–464.

[1] Broşura se află la Biblioteka Narodowa din Varşovia, secţia de vechi tipărituri, sub cota XVI. 0. 113.

interne şi grav expuse expansiunii otomane în vremea în care aceasta, ajunsă la punctul culminant, ameninţa să cuprindă ţara, apărată în deceniile anterioare de Ştefan cel Mare şi de succesorii săi.

Încercarea conducerii otomane de a reduce Moldova la regimul unei dominaţii directe şi stricte a trezit reacţia hotărâtă a ţării încă din vremea când, după izgonirea lui Petru Rareş, turcii l-au impus domn pe Ştefan Lăcustă, în numele căruia autoritatea otomană se împlântase în ţară şi o guverna la umbra unui simulacru de legitimitate. Posibilitatea unei reacţii polone împotriva instaurării directe a stăpânirii turceşti în Moldova şi conflictul pe care l-ar fi declanşat cu Poarta au reprezentat al doilea factor însemnat în moderarea veleităţilor conducerii otomane de a încorpora Moldova în Imperiu, în formula dominaţiei directe.

Deosebit de puternic s-a manifestat tendinţa otomană de a subordona strict Moldova în timpul lui Iliaş şi Ştefan Rareş. Domnia celui mai vârstnic dintre fiii lui Petru Rareş, încheiată cu trecerea lui la Islam — fapt prea în pripă considerat în istoriografia noastră a fi fost un simplu episod personal şi asupra semnificaţiei politice a căruia ne propunem să revenim într-un studiu ulterior — şi cu efortul conducerii otomane de a-l impune în continuare ca domn Moldovei, după turcirea lui — astfel cum se întrevede acum din textul broşurii editate în anexă —, a înregistrat punctul culminant al străduinţei Imperiului otoman în timpul domniei lui Soliman al II-lea de a subordona strict Moldova.

Refuzul ţării de a accepta drept domn pe acela care i-ar fi adus în acelaşi timp cu legea nouă şi o stăpânire otomană mult agravată a silit Poarta să-l retragă pe Iliaş Rareş şi să-l confirme domn pe fratele său, Ştefan. Dar, resemnându-se la această substituire de persoane, Poarta nu renunţa în acelaşi timp şi la proiectul iniţial; cititorii broşurii pe care o editǎm în anexă vor putea urmări, pe baza unei informaţii noi, asaltul reînnoit al puterii otomane în Moldova în anii atât de frământatei domnii a ultimului descendent direct al vechii dinastii moldovene[2].

---

[2] Reproducem în versiune românească pasajul referitor la turcirea lui Iliaş Rareş şi la eforturile puterii otomane de a-l determina pe Ştefan la acelaşi pas:

„După această expediţie, tiranul turc l-a chemat la sine pe Ilie, îndemnându-l ca, renegând creştinismul, să adopte circumciziunea mahomedană. Ilie, om tânăr, în parte atras prin făgăduieli, în parte îngrozit de ameninţări, a cedat în faţa tiranului şi a primit circumciziunea împreună cu câţiva dintre boierii săi. Ceilalţi însă, mai înţelepţi, nu au

Domnia lui Ştefan Rareş, încă atât de puţin cercetată în istoriografia noastră, a continuat pe plan intern lupta între o putere autoritară — care prelungea tradiţia politicii centralizatoare a lui Ştefan cel Mare, Ştefăniţă şi Petru Rareş — şi marea boierime moldoveană.

Când conflictul a atins momentul culminant, care a coincis şi cu un nou val de presiune otomană, boierimea, cum se ştie, l-a suprimat pe domnul care, după informaţia izvorului nostru, procedase la masive confiscări de stăpâniri boiereşti. Dar vidul de autoritate politică era deosebit de primejdios, pentru că deschidea posibilitatea unei agravări a dominaţiei otomane asupra Moldovei; boierii moldoveni, refugiaţi în număr mare în Polonia, s-au grăbit să aleagă un nou domn, Petre Stolnicul, devenit Alexandru Lăpuşneanu; cu concursul autorităţilor polone de graniţă şi fără a aştepta asentimentul regelui Sigismund August, aflat în provinciile nordice ale ţării, noul domn intră în ţară, pe care pune stăpânire după înlăturarea rivalului ridicat în domnie imediat după asasinarea lui Ştefan Rareş de boierimea rămasă în ţară. Câteva indicaţii de prim interes asupra începutului domniei lui Lăpuşneanu — alegerea şi jurământul depus de către boieri, omagiul noului domn faţă de Coroana polonă, restituirea domeniilor boiereşti confiscate etc. — se adaugă la cele asupra domniei

---

putut fi constrânşi nici prin ademeneli, nici prin ameninţări. În cele din urmă l-a trimis pe Ilie în Valahia încărcat de foarte multe daruri, poruncindu-i ca să-i atragă pe valahi cu încetul la aceeaşi necredinţă şi perfidie. Valahii însă i-au rezistat cu forţa lui Ilie când s-a înapoiat şi nu i-au îngăduit ca, mânjit de impietatea mahomedană, să intre în ţară. Iară turcul văzând statornicia valahilor l-a revocat pe Ilie. Între timp valahii l-au ales pe fratele mai mic al lui Ilie, Ştefan, căruia tiranul turc i-a trimis, după obiceiul său, insignele şi daruri numeroase, sfătuindu-l să imite exemplul fratelui său. Acesta a răspuns că nu poate face acest lucru din pricina supuşilor [săi], căci altminteri ar fi răsturnat de locuitorii ţării. Turcul, ocupat cu alte războaie, a tăinuit toate. Apoi, prin solii repetate şi ademenitoare, dar tainice, l-a îndemnat pe tânărul nebun ca să-i suprime treptat pe cei care nu erau de acord cu fapta lui Ilie. Ştefan s-a purtat în această privinţă după cum dorea turcul, căci deseori ucidea într-o singură zi douăzeci, uneori şi mai mulţi bărbaţi fruntaşi, pentru a-i face pe plac tiranului turc, astfel încât, atunci când acesta ar fi dorit-o, să-i subjuge mai uşor pe ceilalţi după ce i-a suprimat pe cei mai puternici. Şi, pe când îşi desfăşura cruzimea împotriva tuturor fruntaşilor, dregătorii curţii sale câţi mai rămăseseră, care nu îndurau cruzimea şi înţelegeau că toate se petrec din pricina preacrudului tiran, spre primejdia ţării, s-au hotărât să fugă şi au [şi] fugit la poloni, cărora le-au relatat toate intenţiile şi atrocitatea tiranului. Aceştia [polonii] i-au primit omeneşte, cu ospitalitate, şi au găzduit vreo două sute de bărbaţi fruntaşi, timp de un an. Căci, exceptând vreo doi sau trei, ceilalţi, părăsind toate [ale lor], şi luând cu ei caii cei mai buni, au fugit."

anterioare şi conferă broşurii un loc deosebit între izvoarele istoriei moldovene la mijlocul secolului al XVI-lea[3].

Născută dintr-o preocupare politică — necesitatea de a justifica în faţa forurilor conducătoare polone iniţiativa sprijinirii lui Alexandru Lăpuşneanu care putea comporta grave complicaţii în raporturile cu Imperiul otoman —, tipăritura din 1553 înfăţişează evenimentele expuse prin prisma intereselor care au adus-o la lumină; cu aceasta însă valoarea informaţiei pe care o aduce nu e cu nimic scăzută. Cercetată atent, confruntată cu izvoarele cunoscute încă dinainte asupra acestei perioade, ea va contribui la mai buna înţelegere a istoriei Moldovei în vremea în care valul islamului tindea să o cuprindă în întregime.

ANEXĂ

[FOAIA DE TITLU]

Oratio fvnebris de illvstrissimi principis et Domini Iohannis Radziuili Oliciae et Nesnisi Ducis, vita et morte, scripta a Wenceslao Agrippa Lithuano.

Epicedion scriptvm a Philippo Melanthone

1553

Addita est narratio scripta a fide digno de Vualachorum tyrannis, quae ostendit, Turcicos Tyrannos non solum crudelitate, sed etiam astutia magna et fraudibus grassari.

Narratio scripta a fide digno de Vualachorum tyrannis, quae ostendit Turcicos Tyrannos non solum crudelitate, sed etiam astutia magna et fraudibus grassari.

[3] „De aceea [polonii] au îngăduit valahilor, care erau în număr mare, ca să aleagă dintre ei un bărbat drept şi înţelept; aceştia străduindu-se au ales un om serios şi bun numit Petru Alexandru, mai sărac decât ceilalţi [şi] a cărui dreptate şi cinste le erau dinainte cunoscute; acestuia i-au jurat supunere cu multă veselie. Apoi Alexandru ales a jurat cu ai săi faţă de domnii [poloni] supunere, credinţă şi ascultare regelui Poloniei, în numele întregii ţări, şi a făgăduit ajutor de zece mii de oameni, pe cheltuială proprie, împotriva oricărui duşman. Însă domnii [poloni], la rândul lor, i-au făgăduit în numele regelui ajutor şi apărare. După ce acestea au fost săvârşite potrivit ritualului, trimit fără amânare o oaste bine echipată în Valahia pentru a-l aşeza pe Alexandru în scaun. Oastea valahă i s-a supus şi câţi mai rămăseseră dintre boieri l-au primit bucuros ca domn. La fel au procedat şi comandanţii cetăţilor şi ai garnizoanelor, fără opoziţia sau împotrivirea cuiva. Acesta fiind înscăunat în domnie, a încetat acea cruzime şi nedreptate. Căci tuturor le-a restituit stăpânirile pierdute."

Valachia regio meridionalis, populosa et bellatrix, amenissimo loco egregie sita est. Ea Regibus Poloniae multis annis erat feudalis. Sed paucis ante annis Petrus dux Valachiae defecit ad Turcam. Deinde ipso sublato filius natu maior nomine Elias rursus se Regi Polonorum subiecit, et iurauit, se fidem seruaturum. Nunc autem tertius iam instat annus, cum praefatus Elias instinctu et persuasione Turcae fidem fregit, et collecto non mediocri exercitu insperato cinxit obsidione arcem regiam Bar et ciuitatem, cui preerat uir industrius ac rei militaris peritus Bernhardus Pretouitz. Hic strenue defendebat arcem, et ciuitatem. Et cum non successisset Valachis illa obsidio, ammissis illic multis praestantioribus uiris, uersi sunt in fugam. Quos persequens Petrouicius magna clade affecit, et plurimos captiuos abduxit.

Post eam expeditionem Turcicus Tyrannus, uocauit, ad se Eliam, suasurus ipsi, ut abiecto Christianismo, susciperet circumcisionem Mahometicam. Elias homo iuuenis, partim pollicitationibus allectus, partim etiam minis perterritus, cessit Tyranno, ac cum paucis suis nobilibus circumcisionem accepit. Reliqui autem sapientiores nec blandiciis, nec terroribus adigi poterant. Tandem cum amplissimis muneribus eum dimisit in Valachiam, mandans, ut Valachos paulatim ad eandem impietatem et perfidiam pertraheret. Valachi autem redeunti Eliae ui restiterunt, nec passi sunt, ut pollutus impietate Mahometica Prouinciam ingrederetur. Turca uidens constantiam Valachorum reuocauit Eliam. Interim Valachi elegerunt fratrem iuniorem Stephanum, cui Turcicus Tyrannus more suo misit uexillum et magna munera, ac suasit ut exemplum fratris imitaretur. Hic respondit, se non posse id facere propter subditos, alioqui excuteretur a prouincialibus. Turca occupatus aliis bellis dissimulauit omnia. Deinde crebris et blandis, occultis tamen legationibus persuasit stulto iuueni, ut illos quibus displicebat facinus Eliae, paulatim extirparet. Stephanus in hac re talem se gessit, qualem Turca exoptabat. Nam sepe uno die interfecit 20, aliquando plures uiros praestantes, et bellis Turcicis iam olim assuefactos, ac intra duos annos plus quam mille fortissimos uiros interfecit, ut Turcico Tyranno gratificaretur, quo facilius, quando uellet, absumptis fortioribus reliquos subiugaret. Et cum sic in omnes prestantiores saeuiret, illi qui reliqui erant officiales aule eius, quibus displicebat crudelitas, et qui intelligebant ista geri iussu saeuissimi Tyranni ad perniciem prouinciae, fuga sibi consuluerunt, et confugerunt ad

Polonos, quibus omnia consilia, et atrocitatem Tyranni exposuerunt. Quos ipsi humaniter hospicio exceperunt, et circiter ducentos uiros praestantes apud se per annum fouerunt. Exceptis enim duobus uel tribus, alii omnibus relictis, sublatis secum optimis equis, fugerunt.

Post haec proxima hac estate iussu Turcici Tyranni, collecto magno exercitu irruit Stephanus in Transiluaniam et illic magna clade Transiluanos in finibus praesertim sitos affecit, ac onustus praeda domum reddit. Rex Polonorum habuit non mediocres copias pro tutandis finibus, et incursione Tartarorum, Turcarum et Valachorum per totam estatem. Cumque istae copiae in castris iacerent per aliquot hebdomadas supra flumen Neper, quod Podoliam et Valachiam diuidit, ex quo loco facile et commode poterant tutari Podoliam tam aduersus Tartaros, quam Valachos, tunc multi ex Valachia nobiles, qui erant superstites, confugiebant ad exercitum, implorantes opem contra Tyrannum nomine totius Valachiae grauissime afflictae.

Praefectus eius exercitus misertus ipsorum cladis, consolabatur eos, iubens expectare mandatum hac de re Regis, nihil enim se posse iniussu regis facere. Tyrannus interim grassari non cessabat, iusto Dei tandem iudicio interfectus est a suis in tentorio noctu. Quod ubi exulibus ac Praefecto copiarum nunciatum esset, ipse consilio inito cum praecipuis nobilibus ac centurionibus eius exercitus, communi consilio statuerunt, non esse expectandum nuncium a Regia Maiestate, qui erat tunc Dantisci, nec posse tam cito ob distantiam loci uenire, sed succurrendum oppressis Valachis, data tanta opportunitate, quae si negligeretur, Turcicus Tyrannus eam non neglexisset.

Quare permiserunt Valachis, quorum erat magnus numerus, ut ex suis eligerent uirum iustum et prudentem, qui inito consilio elegerunt uirum grauem et humanum, de cuius iusticia et probitate antea eis constabat, caeteris pauperiorem, nomine Petrum Alexandrum, cui iurarunt obedientiam cum magna animorum alacritate. Deinde Alexander electus cum suis iurauit coram dominis, obedientiam, fidem et subiectionem Regi Polonie, nomine totius provinciae, et promisit proprio sumptu decem millia militum aduersus quemlibet hostem. Domini uicissim nomine Regis promiserunt ei auxilium et defensionem. His rite peractis mittunt exercitum sine contatione in Valachiam bene instructum, ut Alexandrum collocarent in sede. Exercitus autem Valachicus ultro se ei subiecit, et quotquot superstites fuerant domini, laeti suscipiebant eum pro suo domino. Idem fecerunt

Praefecti arcium et praesidiorum, nemine contradicente aut prohibente. Quo in sede collocato cessauit illa crudelitas et iniusticia. Nam omnibus possessiones amissas restituit.

Inter caetera cum thesauros prouinciae aperirent, inueniunt litteras Turcici Tyranni, nuper missas, in quibus gratias agit Stephano, pro illa crudelitate, quam iussu eius exercuit in Transiluania, et promittit ei gratiam. Rursusque hortatur eum ad expeditionem, iubetque colligere quinquaginta millia bellatorum, et denuo irruere in Transiluaniam, quam Turcae Ardeliam uocant. Promittitque in eisdem literis Tartarorum triginta millia in auxilium. Item significat se mandasse Moldauo, cuius lata est prouincia, ut colligat contra Transiluanos octoginta millia. Deinde praeter Turcas, qui erant alioqui in Vngaria, promittit se missurum suppetias ad deuastandam Transiluaniam uiginti millia. Mandatque in eis literis, que erant Turcice scriptae, quas uidit qui haec retulit, ut absque ulla commiseratione igne et ferro grassaretur, nec parceret aetati, nec sexui, sed omnia funditus extirparet ac deleret.

Tam crudele decretum Turcicae beluae de Transiluania impediuit coelestis Pater. Primo per mortem Stephani, deinde per Polonos, qui tempestiue ut dictum est constituerunt nouum Principem. Quod tribuendum est admirandae diuinae gubernationi, et protectioni Ecclesiae, propter quam et reliquis parcit. Vtinam haec consilia, et crudelia decreta Turcica, scirent Ecclesiae Transiluanae, ut Deo protectori et admirando liberatori gratias agerent, ac nomen eius celebrarent.

Tartari qui ad illam expeditionem Transiluanicam erant collecti, et adhuc colligebantur cis Tauricam Chersonesum, ubi exoneratur fluuius Neper, qui diuidit Podoliam ac Valachiam, audientes de morte Valachici Tyranni, et institutione noui Principis, rursus redierunt ad Precocopiam et reliqua loca. Haec ex multis pauca significaui, multa enim brevitatis causa omissa sunt, ut uos quoque sciretis quibus mediis Deus omnipotens Transiluaniam, que hospicia Ecclesiae praebet, potenter et mirabiliter a Turcica Tyrannide liberauerit.

Hoc ingens beneficium Dei grata commemoratione celebremus, et petamus et expectemus nos quoque protectionem, ne in nostris regionibus grassetur Turcica impietas et spurcicies, sed ut seruentur Ecclesiae reliquiae, et Deus uera inuocatione et in agnitione Domini nostri Iesu Christi celebretur, et hominum mores, honesta disciplina regantur, Amen.

PARTEA A II-A

CURENTE SPIRITUALE

ŞTIRI NOI CU PRIVIRE LA ISTORIA HUSITISMULUI ÎN MOLDOVA ÎN TIMPUL LUI ALEXANDRU CEL BUN*

Un însemnat capitol din istoria Europei Centrale şi Răsăritene în prima jumătate a veacului al XV-lea este legat de marea mişcare revoluţionară cehă — husitismul —, cunoscută în istorie sub numele protagonistului ei, Jan Huss. Paginile care urmează, prilejuite de descoperirea unui document inedit, nu-şi propun să expună nici măcar schematic istoria acestei mişcări în Boemia sau a influenţei exercitate de ea în ţările Europei Răsăritene[1], ci doar să integreze în şirul datelor referitoare la pătrunderea şi acţiunea husitismului în Moldova, cunoscute până acum istoriografiei noastre, câteva ştiri documentare noi[2].

Se ştie că cea mai veche informaţie care menţionează prezenţa husiţilor în Moldova datează din 1420[3]. Sub această dată, cronica din Levocea semnalează emigrarea unui grup de husiţi unguri în Moldova, prigoniţi „din pricina învăţăturii lui Jan Huss."[4] Este probabil că până în 1431, când ştirile asupra răspândirii husitismului se înmulţesc, numărul husiţilor refugiaţi în Moldova din ţările catolice vecine unde erau prigoniţi să fi sporit prin imigrări succesive. Dar momentul principal din istoria husitismului în Moldova în prima jumătate a veacului al XV-lea se situează la sfârşitul domniei lui Alexandru cel Bun şi se află în strânsă legătură cu evoluţia relaţiilor internaţionale din Europa Răsăriteană în această perioadă.

---

* Publicat în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie (Iaşi), XIII, 1962, 2, p. 253–258.

[1] Vezi în această privinţă studiul cuprinzător al lui Tr. Ionescu-Nişcov. *Mişcarea revoluţionară husită în istoriografia universală*, în „Studii", XII (1959), 6, p. 153–179 şi XIII (1960), 4, p. 269–297.

[2] O vedere de ansamblu asupra husitismului în ţările române se găseşte în lucrarea istoricului ceh Josef Macurek, *Husitstvi v rumunnskych zemich*, Brno, 1927.

[3] *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1961, p. 403.

[4] Mihail P. Dan, *Cehi, slovaci şi români în veacurile XIII–XVI*, Sibiu 1944, p. 81.

Cele mai abundente ştiri cunoscute până acum asupra husitismului în Moldova în prima jumătate a secolului al XV-lea provin din două texte publicate şi cunoscute de mult istoricilor noştri. Cel dintâi, scrisoarea adresată la 6 aprilie 1431 de regele Vladislav Jagiello lui Alexandru cel Bun, prin care îl îndeamnă să pună capăt toleranţei şi chiar încurajării acordate husiţilor din ţara sa şi îi cere să-l extrădeze pe principalul predicator husit din Moldova — cu numele de Jacob — şi pe emulii săi, spre a fi judecaţi şi pedepsiţi de autorităţile polone[5]; cel de al doilea, scrisoarea din ianuarie 1432, prin care episcopul de Cracovia, Zbigniew Oleśnicki, relatează cardinalului Cesarini situaţia dificilă a Regatului polon ca urmare a răscoalei cneazului lituanian Swidrigailo şi a alianţei acestuia cu domnul Moldovei[6]. Referitor la acesta din urmă, episcopul Oleśnicki raporta corespondentului său poziţia extrem de precară a catolicismului în Moldova, ca urmare a constituirii în statul vasal a unui puternic focar de erezie husită. După informaţiile episcopului de Cracovia, la data aceea, predicatorul husit Jacob reuşise să câştige în Moldova mulţi aderenţi care se conformau în toate privinţele învăţăturii husiţilor boemi („docens eos et exercitus ducere et modos omnes tenere qui ab hereticis Bohemie observantur"). Dar ceea ce îl îngrijora în primul rând pe Zbigniew Oleśnicki era sprijinul acordat husiţilor de Alexandru cel Bun. Lipsit de concursul autorităţii laice, ameninţat în acelaşi timp de progresele husitismului în rândul populaţiei catolice şi de ostilitatea domnului Moldovei, episcopul catolic de Baia se adresează episcopului de Cracovia cerându-i ajutorul („... sicut de hoc predictus episcopus katholicus qui est suffraganeus domini Leopoliensis de Russia scripsit nobis petens et auxilia et consilia nostra in hoc facto")[7].

Dacă faptul în sine, apelul adresat de episcopul de Baia, Ioan de Ryza, lui Zbigniew Oleśnicki, era cunoscut datorită menţionării lui în scrisoarea acestuia din urmă către cardinalul Cesarini, textul apelului, deşi păstrat în arhivă, rămăsese până acum complet necunoscut istoricilor noştri[8]. Ne

[5] *Monumenta Medii Aevi Historica Res Getas Poloniae Illustrantia*, Tomus VII *(Codex epistolaris saeculi XV, 2)* Cracovia, 1891, p. 251–255.

[6] *Monumenta Medii Aevi...*, p. 290–291.

[7] *Ibidem.*

[8] Datorăm procurarea microfilmului acestui document, precum şi a altor documente inedite referitoare la istoria ţărilor noastre în veacul al XV-lea, păstrate în arhivele Ordinului teutonic la Göttingen, serviciului *Schimbul cu străinătatea* din cadrul *Bibliotecii*

propunem să analizăm sumar conținutul acestui document însemnat, care aruncă o lumină deosebit de puternică asupra istoriei Moldovei în ultimii ani ai domniei lui Alexandru cel Bun.

Textul documentului cuprinde o relatare directă, din Moldova, a episcopului de Baia, cu privire la propagarea husitismului în țară și la politica lui Alexandru cel Bun în lupta dintre catolicism și husitism. Transformarea primejdiei latente pe care o reprezenta pentru catolicism infiltrarea unor fugari husiți în Moldova — semnalată doar întâmplător în 1420 de cronica din Levocea —, într-o preocupare acută pentru înalta ierarhie politică și ecleziastică a Poloniei în 1431, se află în strânsă legătură cu evoluția situației internaționale în această perioadă și în primul rând cu adeziunea Moldovei la lupta împotriva Poloniei, inițiată de cneazul lituanian Swidrigailo[9]. Orientarea deschis antipolonă a politicii externe a Moldovei spre sfârșitul domniei lui Alexandru cel Bun și îndelungatul conflict pe care l-a avut cu Sigismund, provocat de efortul constant și nefericit al împăratului de a-și asigura stăpânirea asupra gurilor Dunării[10], explică și unul din aspectele însemnate ale politicii interne a lui Alexandru cel Bun în ultimii ani ai domniei sale[11].

Atitudinea tolerantă a domnului față de refugiații husiți se transformă acum — când împrejurările internaționale nu-i mai impuneau respectarea intereselor puterilor catolice vecine — în acțiuni de ostilitate față de catolicism.

Apelul adresat de episcopul de Baia ierarhiei catolice superioare din Polonia și, indirect, regelui polon reflectă situația încordată în relațiile dintre domn și vârfurile ierarhiei catolice din Moldova, vehemența reacției anticatolice a statului moldovenesc. Manifestările ostile Bisericii catolice

Centrale de Stat. Detectarea acestor documente ne-a fost posibilă datorită publicării, în anii din urmă, a inventarului arhivei Ordinului de către W. Hubatsch și Erich Joachim. *Regesta Historico–Diplomatica Ordinis Sanctae Mariae Theutonicorum 1498–1525,* vol. I–IV, Göttingen, 1948–1952.

[9] C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387–1432)* în „Revista Istorică Română", X(1910), p. 300–303.

[10] Prezentarea mai largă a relațiilor externe ale Moldovei în acești ani și a conflictului ei cu Polonia și Ungaria, pe baza unor informații documentare noi, va forma obiectul unui studiu aparte.

[11] Vezi în această privință, printre alții, N. Iorga, *Studii și Documente,* I–II, București, 1901, p. XXXIV; I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund.* București, 1919, passim; Mihail Dan *op. cit.*, p. 86–87; Ludovic Demény și Josif Patacki, *Husitske revoluční hnuti na územi na Lidové Republiky Rumunské,* în vol. *Mezinarodni ohlas husitsvi,* Praga, 1958, p. 198–199; P.P. Panaitescu. *Lupta comună a Moldovei și Poloniei împotriva cavalerilor teutoni,* în „Romanoslavica", IV, 1960, p. 235.

sunt complementul firesc al politicii externe a lui Alexandru cel Bun în această perioadă şi în genere al luptei sale împotriva tendinţelor de expansiune în detrimentul Moldovei ale regatelor polon şi ungar, tendinţe activ sprijinite de catolicism. Lupta sa împotriva catolicismului constituie, aşadar, aspectul intern al luptei purtate în afară împotriva încercărilor, constante în această perioadă, ale regatelor catolice vecine de a-şi asigura dominaţia la gurile Dunării în detrimentul Moldovei.

Elementele noi cuprinse în textul scrisorii pe care o publicăm în paginile următoare aduc în această privinţă însemnate precizări.

În succinta relatare prezentată lui Zbigniew Oleśnicki, episcopul de Baia îl informează asupra controversei confesionale desfăşurate la curtea lui Alexandru cel Bun şi asupra sprijinului acordat de acesta, în timpul dezbaterii, predicatorului husit („Constituti erams una cum eodem Jacobo personaliter, coram domino terrestri, dum sentiens se habere favorem domini...").

În afara semnificaţiei politice relevate în rândurile precedente, faptul prezintă interes şi din punctul de vedere al raporturilor dintre husitism şi Biserica ortodoxă în general. Încă din a doua jumătate a veacului trecut, istoricul rus A. Hilferding a studiat încercarea husitismului de a găsi în lupta împotriva catolicismului sprijin în biserica răsăriteană (de altminteri ca şi Bisericile reformate din veacul al XVI-lea)[12].

De curând, istoricul ceh A. Salač reluat discuţia reeditând cu acest prilej principalele texte referitoare la problema relaţiilor dintre Praga şi Constantinopol în veacul al XV-lea[13].

Că sprijinul acordat de Alexandru husiţilor din Moldova a avut şi acest aspect şi că se cuvine să fie încadrat în ansamblul relaţiilor dintre cele două confesiuni se constată din explicaţia dată de episcopul catolic atitudinii domnului Moldovei, atribuită apropierii „ereticului" husit de confesiunea ortodoxă („propter comendationem ipsius grece observationis").

Atacul virulent al husitului Jacob împotriva Bisericii catolice — din nefericire, prea schematic rezumat în scrisoarea episcopului de Baia — s-a bucurat de întreaga adeziune a lui Alexandru cel Bun. Deosebit de puternice sunt acuzaţiile de corupţie şi imoralitate aduse papalităţii şi în

---

[12] Hilferding, Гусъ. Его отношение къ православной церквы, S. Petersburg, 1871.

[13] Antonin Salač, *Constantinopole et Prague en 1452*, Praga, 1958 (extras din „Rozprawy Ceshoslovenské Akademie Ved", LXVIII).

genere ierarhiei eclesiastice catolice[14]: „La întrebarea de ce a fugit din închisoarea de la Cracovia şi din întreaga ţară a Ungariei, ne-a răspuns că dacă biserica romană nu s-ar afla în eroare şi întreaga ţară a Ungariei nu ar fi, de asemenea, în eroare, nu ar fi venit în Moldova... şi că domnul nostru papa nu ar fi adevărat şi nici perfect"[15].

Interesante pentru cunoaşterea politicii lui Alexandru cel Bun în relaţiile cu catolicismul sunt măsurile adoptate de domn pentru a feri comunitatea husită din Moldova şi în primul rând pe predicatorii husiţi de eventuale încercări de represalii din partea clerului catolic: „Iar domnul i-a acordat un loc de reşedinţă în oraşul Bacău, unde trăieşte ca un adevărat eretic, având lângă sine un apostat din ordinul minoriţilor...; şi domnul ţării i-a acordat lui şi a lor săi un hrisov, ca oricine l-ar vătăma pe el sau pe discipolii săi să plătească o amendă de două zeci de ducaţi de Turcia. Şi din această pricină a devenit atât de îndrăzneţ, încât nu se mai teme de nimeni".

În împrejurările create de extinderea husitismului în rândurile populaţiei catolice[16] din Moldova şi de sprijinul activ acordat de

---

[14] Învinuirea aceasta apare în chip firesc în ideologia husită de pretutindeni. Ea se regăseşte şi în tezele husiţilor din Moldova, înregistrate în 1461, spre a fi combătute, de prelatul catolic Ioan de Turrecremata: „Vicesimus tertius articulus. Dicunt quod romanus-pontifex est meretrix et omnes viri ecclesiastici et religiosi una cum summo pontifice sunt meretrices", Eusebius Fermendzin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, Zagreb, 1892, p. 217 *(Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalum, XXIII).*

[15] Merită a fi semnalat faptul că, o dată cu expunerea „tezelor" formulate de husitul Jacob în disputa cu episcopul catolic de Baia, la curtea lui Alexandru cel Bun, apare şi legenda, de largă circulaţie în literatura medievală anticurială, a papei-femei. Legenda acredita teza potrivit căreia în lungul şir de papi ar fi existat şi o femeie (căreia i se atribuiau diverse nume : Ioana, Agnes etc.), care ar fi dat naştere unui copil în timpul unei procesiuni; vezi Hefele-Leclercq, *Histoire des conciles*, IV, Paris, 1911, p. 578. Teza apare foarte explicit formulată în invectiva predicatorului husit din Moldova: „... ex quo Agnes meretrix papa fuisset et puerum gignisse..."

[16] Nimic nu ne îngăduie să presupunem că în Moldova husitismul ar fi câştigat aderenţi şi în masa populaţiei băştinaşe. Dimpotrivă, două argumente, unul din domeniul documentaţiei, altul din cel al logicii, impun concluzia contrarie (concluzia nu se aplică însă cu necesitate şi Transilvaniei, unde situaţia era deosebită). Două decenii după evenimentele relatate în 1452, conducerea Bisericii constantinopolitane (în frunte cu viitorul patriarh Gennadios Scholarios) constata, în corespondenţa întreţinută cu comunitatea husită din Praga, răspândirea husitismului în Moldova „anume între emigraţii de acolo": „'Αλλ' ὅ μᾶλλον ἐστὶν, καὶ εφ' ᾧ μάλιστα καὶ ἀμέτρως εὐφράνθημεν, ὅτι καὶ πολλοὺς ἡμίν ἔν τῇ αὐτῇ τῆς ἀληθοῦς πίστεως καὶ θρησκείας δόξη προσήνεγκεν ἔντε Μολδοβλαχία, δηλονότι ἐκ τῶν ἐκείσε ἐπηλύδων...".

Alexandru cel Bun husiților, episcopul de Baia nu vedea alt mijloc de salvare decât intervenția directă a regelui polon. Dar întrucât divulgarea acestei solicitări de intervenție ar fi putut expune clerul catolic din Moldova la represiuni din partea domnului, episcopul își ia toate măsurile de precauție pentru ca Alexandru cel Bun să nu poată bănui că inițiativa intervenției îi aparține („ne nos suspectum per insinuacionem nostram haberet"); el cere episcopului Oleśnicki ca scrisoarea regelui să aibă caracterul unei inițiative spontane. Astfel se explică și faptul că, în vreme ce în scrisoarea adresată de Zbigniew Oleśnicki cardinalului Cesarini se indică izvorul știrilor cu privire la propagarea husitismului în Moldova (vezi mai sus), scrisoarea regelui Vladislav Jagiello către Alexandru cel Bun nu face nici cea mai mică aluzie la episcopul de Baia. Regele Poloniei se conformă, așadar, întru totul dorințelor acestuia. Eventuale noi descoperiri în arhivele străine ar putea aduce noi lămuriri asupra epilogului acestui moment însemnat din istoria Moldovei în veacul al XV-lea.

Documentul publicat în anexă nu este originalul scrisorii adresate de episcopul de Baia episcopului de Craiova, Zbigniew Oleśnicki, ci copia acestei scrisori[17].

Textul original, trimis de către Oleśnicki regelui polon, s-a pierdut fără îndoială. Copia documentului s-a păstrat în arhiva Ordinului teutonic, unde a ajuns grație unor împrejurări nu lipsite de interes pentru cunoașterea poziției internaționale a Moldovei la acea dată. Înainte de adresă se afla o scurtă însemnare contemporană, în limba germană, din care rezultă că din ordinul regelui Vladislav Jagiello a fost întocmită și trimisă lui Sigismund o copie a scrisorii episcopului de Baia. Împrejurările din Moldova interesau în mod egal pe regele Poloniei și pe cel al Ungariei. Acesta din urmă a socotit util să transmită Ordinului teutonic, care, la data

---

A. Salan, *Constantinople et Prague en 1452*, p. 42. Pe de altă parte, sprijinul acordat de Alexandru cel Bun husiților din Moldova nu s-ar putea explica dacă ierarhia ortodoxă a Moldovei s-ar fi simțit amenințată de prozelitismul husit. Pentru altă explicație dată politicii domnilor Moldovei față de husiți, vezi P.V. Sovetov și I.I. Baskin, Из истории общественно – политической мысли молдавии în „Ученые записки" — Filiala moldoveană a Academiei de Științe URSS, Institutul de istorie, limbă și literatură", 1 (10), 1959, p. 206–207.

[17] Astfel se explică, poate, omisiunea unui cuvânt în textul documentului și două erori, îndreptate în paranteze unghiulare. Datorez lămurirea câtorva din dificultățile paleografice ale textului bunăvoinței d-rei Maria Holban de la Institutul de Istorie din București.

aceea, se afla în război cu Polonia şi în alianţă cu Lituania şi cu Moldova, textul copiei[18].

Pe această cale ocolită documentul a ajuns în arhiva Ordinului teutonic unde se află şi acum.

ANEXĂ

Baia, 5 martie 1431

Episcopul catolic de Baia comunică episcopului de Cracovia situaţia dificilă în care se află catolicismul în Moldova din pricina răspândirii husitismului şi a sprijinului ce i-l acordă domnul ţării, Alexandru cel Bun.

Dise Abschrifft hat der kunig von Polen unserm Herrn dem kunig umb kein ander sach gesandet dann das er sein gnad zeige gen dem von Moldaw.

Reverendo in Christo patri ac domino domino Swigneo Dei gratia episcopo Cracoviae fratri et fautori suo specialissimo, salutem.

Amicabilibus salutationibus et obsecundationibus decentibus maioribus quibus possumus praeadmissa [corect: praeadmissis] domine et frater noster reverende. Cum tamen ex codicibus legum indigentibus in necessitate sit subveniendum per presentes nostras literas insinuamus in querelis quomodo per et infra nostram diocesim existit quidam nequissimus venenosissima Wykleffistorum secta infectus, nomine Jacobus, olim de carceribus vestre fraternitatis Cracovie fugatus metquintus aut septimus, prout plane et manifeste a magistro Hermanno bacalaurio in medicinis percepimus, quiquidem perfidissimus hereticus multa obprobria, contemptiones ac pessumdaciones nobis coram domino terrestri intulit propter commendationem ipsius grece observacionis qui ante orthodoxam ecclesiam summe diligens et nunc ex inductione prefati perversi nobis multum inimicatur. Constituti eramus una cum eodem Jacobo personaliter coram domino terrestri dum sentiens se habere favorem domini, obiciens nobis ad quesita cur Cracovie de carceriibus et de tota terra Ungarie profugisset qui respondens si ecclesia romana non staret in errore et tota terra Ungarie non erraret, non venisset ad terram

[18] *Istoria României*, vol. II, p. 306.

Walachie et in tota Ungaria nisi unum verum et perfectum sacerdotem invenisset et dominus noster papa non esset verus nec perfectus eo quod spurciis meretricorum et sumptibus curiam suam gubernaret et publice exponens quomodo ecclesia bene possit stare ex quo Agnes meretrix papa fuisset et puerum gingnisse [corect: gignisse] et ita confundens ecclesiam Dei quod phas [non] est scribere, cum resistere non valemus ex tenuitate nostra et dominus eum fovet contra omnes Christi fideles cum nobis durum sit contra favorem calcitrare et dominus sibi concessit locum habitationis in civitate Bako ubi vivit sicut hereticus verus, habens circa se apostatam de ordine minorum communicans sub utraque specie tociens quociens sibi et suis placuerit, baptizando, confessiones audiendo et dominus terre sibi et suis literam prebuit ut qui eum vel discipulos suos hussitas calcitraret daret penam domino XX ducatos de Turcia in auro propterque ita animosus factus est quod neminem curat.

Quare frater noster venerande vestram dominationem invocamus inspicientes nos oculo pietatis et misericordie cum sub alis vestre dominationis speramus confoveri et velitis ausilio vestro et curamine ad hec facere literis regalibus ut dominus rex scriberet domino Woywode ut dirigeret sibi eundem hereticum ad examinandum et ad probandum ipsius perfectionem literis rutenicalibus ne nos suspectum per insinuacionem nostram haberet quia si perfectus honoraretur si hereticus cremaretur ne in nova plantacione Christiane fidei que late modo spargitur per emulum ecclesie eradicaretur, attendentes nostram inopiam et velitis fidem creditivam adhibere latori presencium verbis suis qui omnia et singula lucidius oretenus enucleabit. In his agite una cum doctoribus ob salutem animarum vestrarum et propter vitam eviternam.

Datum Moldavie feria secunda proxima ante dominicam letare sub anno nativitatis ejusdem millesimo CCCC-mo XXXI-mo nostro sigillo secreto.

Vestre dominationis frater Johannes Dei gratia episcopus moldoviensis.

MOLDOVA ÎN EPOCA REFORMEI. CONTRIBUŢIE LA ISTORIA SOCIETĂŢII MOLDOVENEŞTI ÎN VEACUL AL XVI-LEA*

Când, la 31 octombrie 1517, Martin Luther afişa, pe poarta capelei castelului din Wittenberg, tezele de condamnare a vânzării indulgenţelor, el dădea semnalul unei mari mişcări care, în scurt timp, avea să scoată o însemnată parte a societăţii europene de sub puterea papalităţii. Pentru prima oară în istoria Europei, o mare mişcare de rezistenţă faţă de Roma papală triumfa nu numai în limitele statului în care apăruse, dar câştiga rapid adeziuni în numeroase alte ţări, dintre care cele mai multe vor fi definitiv pierdute pentru catolicism.

Tutelată încă de la început de principii teritoriali, beneficiari ai secularizării bunurilor eclesiastice, mişcarea luterană a triumfat în cea mai mare parte a Germaniei nordice, împotriva forţelor solidarizate o clipă în faţa primejdiei ale papalităţii şi ale imperiului; aceeaşi tutelă explică atitudinea conservatoare adoptată de Luther, atunci când masele ţărăneşti răsculate au arătat că există multiple feluri de a înţelege Reforma.

Pornit din Germania, curentul de Reformă s-a extins rapid în toate direcţiile: înspre ţările scandinave, înspre apus, în oraşele confederaţiei helvetice, în Franţa, în Ţările de Jos şi în Anglia.

Reforma în răsăritul Europei. Ideile Reformei au găsit teren favorabil de expansiune nu numai în centrul şi apusul Europei, dar şi în unele ţări ale Răsăritului. Vom urmări în linii mari etapele penetraţiei lor în cele două ţări care, nu numai prin vecinătatea cu Moldova, dar şi prin intensitatea relaţiilor economice şi politice cu această ţară, erau în măsură să influenţeze situaţia de aici, anume: Polonia şi Transilvania.

* Publicată în „Studii. Revistă de istorie", 11, 1958, 4, p. 55–76.

Pregătită de o intensă activitate umanistă care a creat o atmosferă ostilă papalității, propagată de numeroșii tineri poloni aflați în această perioadă la studii în universitățile apusene, adoptată de o parte a populației principalelor orașe, Reforma și-a făcut drum de timpuriu în Polonia[1].

Abia trecuse un an de la afișarea tezelor la Wittenberg și doctrina lui Luther găsea la Danzig numeroși adepți; în anii următori, luteranismul se răspândea cu atâta repeziciune, încât autoritatea de stat a fost silită să recurgă la măsuri severe pentru a-l stăvili. Dar succesiunea la intervale scurte a edictelor regale și agravarea necontenită a pedepselor prevăzute constituie indiciul cel mai sigur al profunzimii procesului de penetrație a noii doctrine în Polonia; la 20 iulie 1520, edictul regal din Thorn interzicea importul scrierilor lui Luther, sub pedeapsa exilului și a confiscării bunurilor[2]; trei ani mai târziu, la 7 martie 1523, un nou edict reproducea interdicția și agrava pedepsele: în locul exilului se introducea pedeapsa cu moartea. În același an, un nou edict regal instituia la Cracovia dreptul de percheziție domiciliară la cererea episcopului, pentru descoperirea cărților eretice[3]; concomitent, se introducea cenzura cărților, atât a celor tipărite la Cracovia, cât și a celor importate din străinătate. Atât edictele regale, cât și măsurile încă mai severe adoptate de clerul catolic în virtutea jurisdicției spirituale pe care o exercita s-au dovedit însă ineficace; Reforma se întinde în tot mai multe regiuni, oferind prilej de manifestare conflictelor politice și sociale latente. La Danzig, acolo unde a fost înregistrată prima adeziune, chiar în anii imediat următori celor dintâi manifestări ale curentului de Reformă, în 1522, se produce o mișcare a meseriașilor și a micilor negustori împotriva patriciatului orășenesc, iar, în 1529, o a doua mișcare reușește să elimine patriciatul din sfatul orașului; a fost necesară intervenția militară directă a regelui Sigismund I pentru a se putea restabili situația anterioară[4].

[1] Pentru Reforma în Polonia vezi Karl Völker, *Kirchengeschichte Polens*, Berlin–Leipzig, 1936, capitolul *Die Reformation*, p. 133–194; *The Cambridge History of Poland*, Cambridge, 1950, vol. I, capitolul: *The Reformation in Poland*, p. 322–329; Stanislaw Arnold, *Les idées politiques et sociales de la Renaissance en Pologne*, în vol. *La Pologne au Dixième Congrès International des Sciences Historiques à Rome*, Varșovia, 1955, p. 147–165.

[2] Textul edictului reprodus de Ign. Chrzanowski și Stanislaw Kot, *Humanizm i Reformacja w Polsce*, Lvov, 1927, p. 316.

[3] *Ibidem*, p. 316–317.

[4] Stanislaw Arnold, *op. cit.*, p. 158.

Dar, în ciuda faptului că această mişcare n-a fost izolată, insuficienta dezvoltare a oraşelor polone nu a permis triumful Reformei prin ele. În schimb, adeziunea masivă a nobilimii polone la Reformă — mai ales în varianta calvină, care convenea mai bine intereselor ei prin afirmarea dreptului de împotrivire la puterea regală — a transformat mişcarea protestantă într-una din *forţele politice* cele mai însemnate ale statului polon în veacul al XVI-lea. În anii 1550–1560, lupta şleahtei împotriva clerului catolic şi pentru obţinerea unui statut legal noii credinţe ia un mare avânt, mai ales după încheierea păcii confesionale de la Augsburg în imperiu (1555). Încercarea regelui, sub influenţa clerului catolic, de a îndigui progresul Reformei, nu a avut rezultate durabile; câţiva ani mai târziu, la dieta din Piotroków (1562–1563), nobilimea reuşeşte să obţină suspendarea provizorie a jurisdicţiei eclesiastice, adică a dreptului de urmărire a celor care se îndepărtau de catolicism. Transformarea acestei concesiuni limitate într-o recunoaştere totală nu s-a realizat decât în deceniul următor, când Henric de Valois, pentru a obţine coroana, a fost silit să accepte şi să jure respectarea textului cunoscut sub numele de „Confederaţia de la Varşovia", din 28 ianuarie 1573, care asigura deplină libertate confesională protestanţilor.

Tot atât de rapidă, dar cu efecte mai de durată, a fost penetraţia Reformei în Transilvania[5]; aduse în ţară de negustorii care frecventau iarmaroacele din Germania[6], scrierile lui Luther au găsit un mediu prielnic în lumea oraşelor săseşti. Şi aici, ca şi în Polonia, progresul noii doctrine se poate măsura prin reacţia pe care a provocat-o. În aprilie 1523, dieta regatului proclama eretici pe toţi adepţii învăţăturii lui Luther şi-i declara pasibili de condamnarea la moarte[7].

---

[5] Pentru Reforma în Transilvania, între altele: Seivert, *Beiträge zur Religionsgeschichte von Hermannstadt in Siebenbürgen in den Jahren 1521–1546*, în *Ungarisches Magazin*, IV (1787), p. 154–211; Friedrich Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen*, vol. I, *1150–1699*, Sibiu, 1921; Karl Kurt Klein, *Der Humanist und Reformator Johannes Honter. Untersuchungen zur Siebenbürgischen Geistes- und Reformationsgeschichte*, Sibiu, 1935.

[6] „Alhier finde ich zu erst dass sich die wahre Luthrisch-Evangelische Lähr unter den Sachsen in Stätten in Siebenbürgen habe entzündet durch trewe und gelährte Männer Gottes welche etlige Kauff-Leuthe mit sich in Hermannstadt gebracht hatten, so zu erst nur heimlig in Heusern das Evangelium geprediget und das itzige Wayden-Hauss darzu gebracht haben"; Chr. Milles, *Siebenbürgischer Würg-Engel*, Sibiu, 1679, p. 22.

[7] Fr. Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche*, vol. I, p. 180.

La 9 martie 1524, regele Ungariei poruncea în termeni severi sfatului orăşenesc al Sibiului să ia măsuri de stăvilire a ereziei: „Ludovic, din mila lui Dumnezeu rege al Ungariei, Boemiei etc...; nu fără nemulţumirea sufletului nostru am aflat că dogmele sacrilege ale unui oarecare Martin Luther, excomunicat mai dinainte de Sfântul Scaun apostolic împreună cu adepţii săi, au orbit într-atât de mare măsură minţile oamenilor pretutindeni, încât doctrina acestuia şi cărţile scrise de el se află în mijlocul vostru în mâinile tuturor şi voi le citiţi şi le respectaţi, dând uitării adevărul evanghelic şi aşezămintele sfinţilor Părinţi. Dar afirmaţiile şi scrierile acestui Martin Luther, fiind potrivnice adevărului însuşi şi excomunicate, după cum am mai spus, ne-a supărat foarte tare că voi, concetăţenii şi negustorii voştri şi ceilalţi locuitori ai acestui oraş, aţi început să vindeţi, să cumpăraţi şi să discutaţi aceste scrieri"[8].

Ordinul regal impunea cercetări din casă în casă pentru descoperirea scrierilor lui Luther şi arderea lor şi interzicea, sub pedeapsa confiscării tuturor bunurilor, cumpărarea, citirea sau discutarea lor. Dieta regatului din 1525 hotăra extirparea luteranismului prin cele mai drastice mijloace[9].

Dar memorialul-plângere, înaintat în 1526 de clerul catolic din Sibiu, arată că, departe de a dispărea sub presiunea măsurilor de constrângere, luteranismul câştiga tot mai mulţi aderenţi; în oraş se înfiinţase o şcoală în care se propovăduia noua doctrină, iar clericii care abjuraseră catolicismul erau veneraţi de populaţie. Noi măsuri şi mai drastice erau invocate pentru a se face faţă situaţiei; prăbuşirea de la Mohács a împiedicat însă aplicarea vastului program de represiune preconizat. În cele două decenii următoare, luteranismul nu cucereşte numai, prin acţiune subterană, masa populaţiei săseşti din Transilvania, dar începe să fie adoptat chiar de oficialităţile oraşelor. Trecerea de la adeziunea populară la adoptarea oficială a Reformei a fost accelerată de apariţia unei mari personalităţi: Johannes Honterus. Înapoiat la Braşov după o prelungită şedere în străinătate, la universităţile din Viena şi Cracovia, şi după o intensă activitate umanistă, Honterus reformează în anii 1541–1542 biserica Braşovului şi a Ţării Bârsei. Cronica lui Ostermayer notează laconic că în

[8] Seivert, *Beiträge*, p. 173–175.

[9] „Lutherani etiam omnes de regno exstirpentur, et ubicunque reperti fuerint non solum per ecclesiasticos verum etiam per seculares personas libere capiantur et comburantur"; Fr. Teutsch, *Geschichte*, I, p. 200, n. 4.

luna octombrie 1542 „a început să se țină slujba evanghelică în biserica brașoveană, iar papistașii au fost izgoniți"[10].

Impulsul venit de la Brașov a fost urmat în scurt interval de celelalte orașe: 1543, Sibiul, 1545, Sighișoara, apoi Mediașul, Bistrița etc.; de la orașe, curentul s-a extins repede la sate, încât, la mijlocul veacului, procesul de convertire la luteranism a populației săsești din Transilvania era în linii mari încheiat[11].

Europa Centrală față de primejdia înaintării otomane. În vreme ce lumea europeană era prada acutelor frământări dezlănțuite de Reforma luterană, Imperiul otoman intra în faza celei mai rapide expansiuni pe care a cunoscut-o istoria sa. Etapele mari ale acestei înaintări vertiginoase sunt însemnate de câteva date celebre: în 1521 ocuparea Belgradului, în 1526 zdrobirea Regatului ungar la Mohács, în 1529 asediul Vienei, în 1532 prezența trupelor otomane în Austria și devastarea Stiriei, în 1541 ocuparea Budei și transformarea Ungariei Centrale în pașalâc; în anii următori, campaniile militare lărgesc tot mai mult zona stăpânirii turcești în fostul Regat ungar; până la moartea sultanului, sub zidurile Sighetului, în 1566, limitele imperiului n-au încetat să se extindă nu numai în Europa, dar și în bazinul apusean al Mediteranei și în Asia. Prezența turcilor în Europa Centrală a creat o preocupare permanentă pentru țările devenite acum granița Europei în raport cu lumea otomană și destinate a fi primele victime ale unui eventual nou val ofensiv al Islamului; mai ales în Italia și în Germania se urmăreau cu grijă desfășurările politice și militare ale noii mari puteri. Teama pe care o inspira expansiunea Imperiului otoman, necesitatea de a înțelege factorii care îi asigurau superioritatea și elementele de slăbiciune care puteau fi speculate în luptă se fac tot mai mult simțite acum și explică eflorescența unei întregi literaturi cu caracter politic și istoric referitoare la turci, mai ales în cele două țări amintite. De la începutul până la mijlocul veacului al XVI-lea, s-au tipărit în Europa peste 500 de lucrări cu privire la turci[12]; nici chiar

---

[10] Fr. Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche*, I, p. 219.

[11] *Ibidem*, p. 231–247.

[12] Bibliografia publicațiilor apărute în Europa asupra turcilor, la Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, X, Pest, 1835, p. 57–336; rectificări pentru perioada 1500–1550 la C. Göllner, *Fehlerquellen in Hammers Bibliographie der abendläendischen Türckendrucke*, în *Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine*, XXV (1944), p. 214–224.

apariţia, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, a operei lui Leunclavius, primul mare turcolog european, n-a reprezentat un moment al erudiţiei gratuite, a cărei vreme nu sosise încă, ci este strâns legată de problemele politice şi militare pe care le punea prezenţa otomană în Europa Centrală[13]; astfel s-a născut turcologia europeană.

În cercurile conducătoare ale imperiului — atât în cele catolice, cât şi în cele protestante — primejdia otomană a constituit o preocupare permanentă. Nu e o simplă întâmplare faptul că Melanchthon a prefaţat mai multe lucrări referitoare la turci, printre altele traducerea în limba germană a lucrării de largă circulaţie europeană a italianului Paolo Giovio; în postfaţa lucrării, traducătorul ei, Justus Jonas, unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai lui Luther şi Melanchthon, evocă atmosfera din Germania în vremea în care expansiunea otomană se apropia de punctul culminant: „Îmi aduc încă bine aminte cum, în anul 1529, pe când mă aflam cu doctorul Martin şi cu Filip Melanchthon între Gotha şi Eisenach, în drum spre Marburg, s-au auzit deodată zvonuri şi strigăte şi mulţi oameni de treabă încă nu vroiau să creadă că turcii se aflau în Austria şi că le-a fost posibil să ajungă sub zidurile Vienei cu atâta oştire"[14].

E anul în care Luther edita lucrarea sa „Despre războiul împotriva turcilor"; în timpul chiar al asediului Vienei, el redacta „Predica divină împotriva turcilor"[15]; în anii următori, în faţa ameninţării tot mai mari, Luther trece de la argumentele teologice la cele politice; el afirmă acum obligaţia pentru principii protestanţi de a participa la lupta condusă de împărat împotriva turcilor, înlăturând astfel scrupulele sincere sau prefăcute ale celor dintâi: „e vorba de apărarea comună", exclamă el[16].

Şi mai puternic se reflectă problema primejdiei otomane în opera lui Melanchthon, în corespondenţa întreţinută cu capii emigraţiei greceşti[17], în activitatea sa publicistică etc.

---

[13] *Allgemeine Deutsche Biographie*, XVIII, Leipzig, 1883, art. *Leunclavius*, p. 489.

[14] *Ursprung des Turkischen Reichs bis auff den itzigen Solyman durch D. Paulum Jovium Bischoff Nucerin... verdeutschet durch Justum Jonam... Vorrede Phil(ipp) Mel(anchthon)*, 1538, f. 7.

[15] Richard Lind, *Luthers Stellung zum Kreuz- und Türkenkrieg*, Giessen, 1940, p. 6–7.

[16] *Ibidem*, p. 63.

[17] E. Benz, *Mélanchthon et l'Eglise orthodoxe*, în rev. *Irénikon*, XXIX (1956), nr. 2, p. 171; lucrarea de ansamblu a aceluiaşi, intitulată *Wittenberg und Byzanz. Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der östlich-orthodoxen Kirche*, Marburg, 1949, în care un capitol întreg e închinat acţiunii lui Despot Vodă, nu mi-e

Teama inspirată de înaintarea turcilor n-a fecundat numai literatura istorică, ea a fost generatoare şi de numeroase proiecte politice şi militare, dintre care majoritatea s-au risipit în faţa unei realităţi mai durabile decât o socoteau contemporanii, dar dintre care câteva au trecut pragul realităţii. Din multiplicitatea măsurilor al căror scop era înjghebarea unui sistem militar şi politic antiotoman, vom semnala deocamdată doar pe cea legată de intrarea Moldovei în câmpul de acţiune al diplomaţiei habsburgice. Prăbuşirea Ungariei la Mohács a pus în contact direct Imperiul otoman şi cel habsburgic şi l-a silit pe acesta din urmă să elaboreze un întreg sistem de politică răsăriteană, în cadrul căruia un loc însemnat l-a ocupat şi Moldova. Eforturilor de integrare a Moldovei în sistemul militar şi diplomatic habsburgic li se datoresc câteva momente însemnate din istoria ţării, încă de la începutul domniei lui Petru Rareş şi până la sfârşitul veacului; dar momentul culminant al acestei acţiuni l-a reprezentat instaurarea în domnia Moldovei, cu concurs habsburgic, a lui Despot vodă. În aceste împrejurări de istorie generală s-au produs evenimentele pe care le vom expune mai jos.

Reforma la români. Convertirea românilor la noua doctrină a constituit una din preocupările capilor Reformei; mărturie a acestei preocupări sunt însemnările care se găsesc în corespondenţa lor. În anul 1539, Melanchthon afirma cu satisfacţie că doctrina luterană a pătruns printre români[18]; câţiva ani mai târziu, în 1544, el şi ceilalţi conducători ai Reformei se întreţineau cu Honterus asupra dificultăţilor pe care le întâmpina propagarea Reformei în rândurile populaţiei româneşti din Transilvania[19].

Şi mai departe spre apusul Europei se urmăreau progresele noii doctrine; colaboratorul lui Calvin, Guillame Farel, transmitea în anul 1546, unui cunoscut, ştirea care-i parvenise: „se spune că valahii au

---

cunoscută decât din recenzia lui A. Wenger, în *Revue des études byzantines*, 1952, p. 275–278; studiul mai recent al lui St.A. Fisher-Galaţi, *Ottoman imperialism and the lutheran struggle for recognition in Germany 1520–1529*, în rev. *Church History*, XXIII (1954), p. 46–47, nu mi-a fost accesibil.

[18] *Corpus Reformatorum*, III, p. 629, la Imre Révész, *La réforme et les Roumains de Transylvanie*, Budapesta, 1937, p. 14.

[19] *Ibidem*, p. 14; pentru interesul deosebit manifestat de Melanchthon nu numai pentru populaţia săsească din Transilvania, dar şi pentru celelalte popoare din sud-estul Europei, vezi lucrarea mai recentă a lui Fritz Valjavec, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa*, vol. II, *Reformation und Gegenreformation*, München, 1955, p. 40.

primit şi ei evanghelia"[20] (în limbaj protestant, a primi evanghelia însemna a adera la principiile Reformei). Chiar şi reprezentanţi ai curentelor de Reformă mai radicale au avut legături cu românii; în 1555, Melanchthon informa laconic pe unul dintre colaboratorii săi: „Stancarus a plecat la valahi" (*Stancarus abiit ad Valachos*)[21]. În textul manifestului redactat cu prilejul reformării Bisericii braşovene, Honterus prevede modalităţile convertirii românilor[22].

În acelaşi timp, îşi făcea apariţia prima tipăritură în limba română: „Catehismul luteran din Sibiu", tipărit la 1544; pastorul bistriţean Adalbert Wurmloch scrie cu acest prilej unui corespondent din Breslau: „S-a tradus Catehismul în limba valahă şi s-a tipărit la Sibiu, cu litere sârbeşti... şi mulţi dintre preoţi privesc cu sfinţenie acea carte, dar mulţi o disprețuiesc cu totul"[23].

În deceniul următor au apărut tipăriturile braşovene îngrijite de Coresi. Propagării prin traduceri i-a urmat apoi acţiunea de convertire silită. În 1559, sfatul Braşovului adoptă măsuri pentru a impune românilor Reforma; cronica notează: „Johann Benkner şi ceilalţi senatori au reformat biserica valahilor şi le-au propus spre învăţare preceptele catehismului"[24]. Mai puţin eufemistic, textul german înlocuieşte termenul „le-a propus" prin „le-a impus"[25].

Dacă însă acest capitol referitor la românii transilvăneni e bine cunoscut, cel referitor la Reforma în Moldova este mult mai puţin sau aproape deloc.

---

[20] *Corpus Reformatorum*, XXX, p. 325, la Imre Révész, *op. cit.*, p. 15.

[21] B.P. Hasdeu, *Istoria toleranţei religioase în România*, ed. a II-a, Bucureşti, 1868, p. 31; *Francesco Stancaro*, 1501–1574, preot italian convertit la protestantism; a desfăşurat o intensă activitate în răsăritul Europei, mai ales în Transilvania şi Polonia. A organizat prima reuniune a clericilor protestanţi din Polonia, la Pinczow, şi a redactat *Canones reformationis* la cererea nobilimii protestante din Polonia (1548); a întreţinut polemici violente cu Melanchthon şi Calvin în probleme de cristologie.

[22] „Quapropter neque infantes neque valachi semel rite baptizati, sunt rebaptizandi"; Honterus, *Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae. Cum praefatione Philippi Melanchthon*, Wittenberg, 1543, p. [13].

[23] I. Crăciun, *Catehismul românesc din 1544 urmat de celelalte catehisme româno-luterane Bărseanu, Sturdzan şi Marţian*, Sibiu, 1945–1946, p. 2–3; Adolf Schullerus, *Luthers Katechismus und Agende in romänischer Sprache. Der Katechismus von 1544*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, XLIV (1921), nr. 1–6, p. 58–59.

[24] *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, IV, Braşov, p. 80.

[25] *Ibidem*, p. 100.

Reforma în Moldova. Era firesc ca ideile promovate de diversele secte protestante să nu-şi oprească expansiunea la graniţa ţărilor române. Exista şi aici, în lipsa altor condiţii, o populaţie orăşenească, populaţie care întreţinea intense legături comerciale cu oraşele transilvănene şi polone şi care constituia un mediu favorabil pentru propagarea noilor doctrine. În veacul precedent, husitismul, prigonit în alte ţări, găsise în târgurile Moldovei un loc de refugiu, câştigând chiar adeziuni printre locuitorii acestora[26].

Din rândurile populaţiei meşteşugăreşti a târgurilor moldoveneşti erau trimişi tineri, pentru deprinderea meseriilor cărora li se dedicau, în oraşele Transilvaniei[27]. Din rândurile elementelor înstărite ale aceloraşi târguri porneau la studii superioare în universităţile din Cracovia, Praga şi Viena alţi tineri[28]; şi unii, şi alţii veneau astfel în contact cu noile curente de idei şi cu frământările pe care acestea le prilejuiau şi, fără îndoială, nu le rămâneau străine. O mărturie contemporană ne arată că negustorii din ţările române nu erau indiferenţi la frământările epocii; în introducerea la manifestul redactat cu prilejul reformării Bisericii braşovene, Honterus arată că a fost determinat să adopte această măsură şi de faptul că numeroşii moldoveni, munteni, bulgari şi greci care frecventau oraşul participau la controversele ce se desfăşurau în acea vreme la Braşov şi îşi manifestau ostilitatea faţă de practicile Bisericii catolice, obţinând adeziunea unora dintre locuitorii oraşului[29].

---

[26] Radu Manolescu, *Cultura orăşănească în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, culegere îngrijită de M. Berza, Bucureşti, 1964, p. 47–95.

[27] Socotelile oraşului Braşov însemnează la 5 martie 1558: „adduxit quidam Moldaviensis aliquot adolescentes qui artificia addiscerent"; Hurmuzaki, XI, p. 798; cazuri mai vechi, din ultimii ani de domnie a lui Ştefan cel Mare, la Radu Manolescu, *op. cit.*

[28] E. Barwinski, *Mironis Costini Chronicon Terrae Moldaviae*, Bucureşti, 1912, p. VII, dă lista studenţilor originari din Moldova care au fost înregistraţi în matricolele Universităţii din Cracovia; pentru alţi studenţi din Moldova în universităţile din Viena şi Praga, vezi Radu Manolescu, *op. cit.*

[29] „Quod cum pro nostra mediocritate accuratius animadverteremus et emporium Coronense in ultimis partibus ecclesiae occidentalis constitutum, assidue frecventari videamus a Graecis, Bulgaris, Moldavis et Valachis transalpinis, ac aliis orientali ecclesiae subjectis populis, qui tum multitudine altarium et simulachrorum, tum etiam ineptis quibusdam cerimoniis vehementer offenduntur, et variis disputationibus de religione pertinaciter nos oppugnant, adeo ut saepe quorundam animos a veritate seducant, et suis contentionibus ea quae compertissima sunt, apud simplices in dubium vocent; ne fides christiana propter nostras consuetudines male audiat apud eos, qui suos qualescunque ritus synceriores gloriantur, ac caeteris insolenter anteponunt, in quibusdam levioribus cedere coacti sumus propter conscientiam"; Johannes Honterus, *Reformatio ecclesiae Coronensis*, p. [7-8].

S-a arătat, într-o lucrare recentă, că domnia, în atâtea domenii inovatoare, a lui Despot vodă, a găsit un sprijin intern solid, tocmai în rândurile acestei populaţii a târgurilor moldoveneşti, devenită apoi ţinta principală a represiunii dezlănţuite de reacţiunea boierească şi clericală care a urmat răsturnării lui Despot. Sommer, biograful domnului, el însuşi scăpat cu greu de soarta care a lovit pe ceilalţi susţinători ai lui Despot, povesteşte: „Toţi meşteşugarii, câţi erau: fierari, zidari, săpători de şanţuri, arhitecţi, dintre care cei mai mulţi erau germani sau italieni, au fost ucişi"[30].

Aceeaşi categorie socială a constituit mediul în care s-au propagat ideile Reformei în Moldova.

Nu numai pe calea propagării prin circulaţia firească a oamenilor şi a ideilor, dar şi prin acţiunea conştientă a protagoniştilor momentului istoric de care ne ocupăm s-a produs extinderea Reformei în Moldova. Detaliile procesului ne scapă, dar posedăm suficiente elemente de informaţie, pentru a putea fixa etapele principale ale progresului noii doctrine în Moldova.

Un document publicat cu câţiva ani în urmă în Polonia, neobservat la noi, dar deosebit de însemnat pentru istoria Moldovei şi pentru istoria culturii româneşti în prima jumătate a veacului al XVI-lea, aduce o lumină nouă în această privinţă. La 11 martie 1532, un cunoscător al evenimentelor de la Wittenberg relata unui corespondent, probabil din Cracovia, ştirea sosirii în oraşul devenit centru al Reformei a unui „doctor" din Moldova, venit să-l audieze pe Martin Luther. Dar în afara acestui amănunt, deosebit de preţios prin el însuşi, scrisoarea mai informează că anonimul doctor venise la Wittenberg *chemat de Martin Luther* şi că aici el se pregătea să dea o ediţie trilingvă a celor patru evanghelii şi a epistolelor lui Paul, texte considerate fundamentale de mişcarea luterană[31].

Dar înainte de a continua expunerea, iată textul scrisorii:

„Dives quidam doctor ex Walachia, vir canus, qui non germanice sed latine et polonice loquitur, venit Wittembergam, ut videat audiatque

[30] P.P. Panaitescu, cap. *Producţia şi viaţa economică*, în vol. *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV–XVII)*, Bucureşti, 1957, p. 53.

[31] Tot la Wittenberg s-au publicat unele din cărţile luterane destinate slavilor din sud; vezi M. Murko, *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven*, Praga–Heidelberg, 1927, p. 11.

Martinum Lutherum vultque quottuor Evangelia et Paulum in lingua Walachica Polonicaque et Teuthonica excudi curare, quasi Cracoviae in Universitate tam eruditi doctores non sint. Miror tamen senem doctorem sic infatuari a seductore isto et tam longe ex sua provincia Wittembergam evocari. Datum feria 2-a post letare 1532" (11 martie 1532)[32].

Nu ne vom ocupa, deocamdată, de contribuţia pe care o aduce textul scrisorii la rezolvarea unor însemnate probleme ale vechii noastre culturi; vom reveni cu alt prilej asupra acestei chestiuni, semnalând deocamdată doar faptul că formula folosită de autorul scrisorii presupune existenţa, la data aceea, a unei traduceri în limba română a principalelor texte ale Noului Testament; dar un fapt rezultă cu certitudine din textul semnalat, şi anume: că în anul 1532 doctrina luterană câştigase teren în rândul populaţiei catolice din Moldova, că un contact *direct* se stabilise între centrul Reformei şi reprezentanţi ai acestei populaţii, că din rândurile păturilor avute ale târgurilor moldoveneşti, aceleaşi care îşi trimiteau fiii la studii universitare, porneau acum elemente la Wittenberg, în scopul de a adopta acolo măsurile cele mai potrivite pentru propagarea doctrinei la care aderaseră[33] şi în sfârşit că, după ce câştigase adeziuni în populaţia catolică din Moldova, luteranismul se pregătea acum să-şi extindă acţiunea de convertire asupra populaţiei româneşti. Ca pretutindeni, arma principală a propagandei avea să fie folosirea limbii naţionale; tipărirea textelor evanghelice în limba română constituia prima etapă a acestui program.

Despre progresele doctrinei luterane în Moldova, în perioada imediat următoare, avem doar ştiri sporadice care, dacă nu ne îngăduie să cunoaştem detaliile procesului, ne permit însă să-i constatăm continuitatea. La o dată care nu poate fi stabilită cu precizie, în orice caz anterioară anului 1540, Johannes Honterus, sub a cărui conducere avea să se reformeze Biserica Braşovului, a fost în Moldova. Umanistul Neander (elev al lui Melanchthon), care edita în 1569 la Basel una din operele mucenicului Nil, scrie în prefaţa acestei lucrări: „pe acest autor l-a descoperit cândva,

---

[32] *Acta Tomiciana*, XIV, Posnan, 1952, p. 203.

[33] În articolul lui B.P. Hasdeu, *Scólele polone în privinţa românilorv*, publicat în *Buletinul Instrucţiunei Publice*, 1867–1868, p. 15–16, se dă o listă a studenţilor români înregistraţi în matricolele universităţii din Wittenberg; dar N. Drăgan, *Cei dintâi studenţi români ardeleni în universităţile apusene*, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, IV (1926–1927), p. 422, a arătat că interpretarea lui Hasdeu este cu totul improbabilă.

într-o bibliotecă străveche, ... în Valahia, Joannes Honterus braşoveanul, pe când a cercetat bibliotecile acelei regiuni şi ale învecinatei Moldove"[34].

Nu putem şti în ce măsură prezenţa lui Honterus a slujit cauzei luteranismului în Moldova; de altfel, contactele între populaţia germană din Moldova şi saşii din Transilvania aveau caracter de continuitate. În mare parte, clerul catolic şi apoi reformat din Moldova se recruta din centrele săseşti ale Transilvaniei[35].

Faptul că în 1543, apărea la Braşov o culegere de cântece, pătrunse de un puternic suflu luteran, compuse de un sas originar din Moldova, probabil din Baia, nu constituie decât un indiciu mai mult al profunzimii pătrunderii doctrinei luterane în Moldova, care la data aceasta se realiza într-o creaţie literară[36].

Dar în afara acestor ştiri referitoare la cazuri izolate, există un document cu informaţii precise şi de caracter general cu privire la progresele Reformei în Moldova. Câteva decenii mai târziu, în epoca în care valul Contrareformei cuprinsese şi Moldova, la 1587, Bartolomeu Brutti, postelnicul şi omul de încredere al lui Petru Şchiopul, raporta nunţiului papal din Polonia că domnul „a izgonit din această provincie pe falşii predicatori eretici, *care încă cu 50 ani în urmă* (s.n.) au smuls aceste populaţii din sânul bisericii romane"[37].

În jurul anului 1540, mare parte, dacă nu totalitatea populaţiei catolice din Moldova aderase deci la Reformă.

---

[34] „Meum auctorem (Nilum) reperiit aliquando in bibliotheca quadem vetustissima, ...in Valachia, Joannes Honterus Coronensis, ... dum ejus regiones et vicinae Moldaviae bibliothecas excussit...", la Karl Kurt Klein, *Der Humanist und Reformator Johannes Honter*, p. 75, n. 1 şi Papadopol-Calimah, *Istoria tipografiei în ţările Româneşti*, Bibl. Acad. R.P.R., mss. 927, f. 248; alte date referitoare la legăturile lui Honterus cu Moldova, la Karl Kurt Klein, *Rumänisch-deutsche Literaturbeziehungen*, Heidelberg, 1929, p. 71.

[35] M.N. Burghele, *Despot Vodă Ereticul domnul Moldovei (1561–1563). Studiu istoric*, în *Convorbiri literare*, XXXI (1897), p. 625 şi R. Fr. Kaindl, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*, II, Gotha, 1907, p. 373.

[36] Opera, păstrată într-un singur exemplar, în biblioteca fostului gimnaziu evanghelic din Braşov, are titlul: *Geistliche Lieder durch H. Andream Moldner gemacht.* 1543; vezi Julius Gross, *Seltene Druckwerke in der Bibliothek des evang. Gymnasiums in Kronstadt*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, IX (1886), nr. 1, p. 1–5.

[37] „Non restero significarli la bona et santa mente dell'III-mo Principe mio Signore, il quale è molto devotissimo della santa sede apostolica, il quale ha cacciato di questa provincia gli falsi predicattori erettici, quali già 50 anni hanno smembrato questi popoli del grembo della santa chiesa romana"; Hurmuzaki, III, p. 96; cf. M.N. Burghele, *op. cit.*, p. 626.

Reacţia împotriva Reformei. Aşadar, la mijlocul veacului al XVI-lea, Reforma triumfase în mare parte a Transilvaniei şi realizase mari progrese în Polonia. Nu numai regiunile nordice şi apusene ale acestei ţări erau contaminate de luteranism şi calvinism, dar curentele protestante de nuanţă mai radicală câştigaseră, la această dată, adeziuni puternice în regiunile învecinate cu Moldova. Cronicarul polon Orechovius notează pătrunderea ereziei, în anul 1551, ca a unui „microb vătămător", în însăşi provincia Rusiei, „înainte încă neatinsă de alte erezii"[38].

În aceiaşi ani în Transilvania, capii locali ai mişcării reformate depuneau mari sforţări pentru convertirea la Reformă a populaţiei româneşti; devenită factor dominant în oraşele săseşti ale Transilvaniei, forţă în plină ascensiune în Polonia, Reforma câştigase teren solid în Moldova, unde se străduia să câştige noi adeziuni în rândurile populaţiei autohtone[39].

---

[38] „... sectae pernitiosae coeperunt in Diocesim Praemisliensem sensim irripere. Quarum illa fuit capitalis, quae profecta ex Martini Lutheri fontibus ac deinde Zwinglianis aucta erroribus in Germania labefactarat, quidquid erat in ea gente divini, et humani juris. Hanc in Poloniam importaverat Franciscus Stancarus Italus, Mantua fugitivus, quam etiam Pinczovii apud Nicolaum Oliesnicium severat magno cum veteris religionis detrimento. Quo homine suffectus, hanc eandem haeresim ibidem aluerat atque inde haeresin, *tanquam noxium virus*, in aliis illustres familias disperserat. Quae latius serpendo dum vires sumpsisset, in Russiam quoque, nullis ante contactam haeresibus, penetraverat, ac in Dubiecciun oppidum autore Alberto, quodam ignobili haeretico, influxerat, qui opibus Stanislaii Stadnicii illius oppidi domini contra episcopalem vim tectus, errores sacramentarios impune intrepideque ferebat, perfeceratque ut Stadnicius liberos suos iusta uxore editos baptizaret sacramentario ritu"; Orrichovius, *Annales*, la Dlugosz, *Historiae polonicae*, vol. II, Lipsiae, 1712, coloana 1527–1529.

[39] În aceeaşi perioadă, se intensifică acţiunea de propagare a luteranismului printre slavii de sud; la 1550–1551 apare catehismul reformat pentru sloveni, editat de Primus Trubar; apoi mişcarea culturală provocată de curentul de Reformă se dezvoltă şi dă naştere unei întregi literaturi slovene. Paralel se desfăşurau eforturile de difuzare a traducerilor religioase printre croaţi; M. Murko, *op. cit.*, p. 1–2 şi 9–11. Cât de largă era zona din sud-estul Europei asupra căreia se exercita efortul de convertire la luteranism se vede din textul în care conducătorii universităţii din Tübingen expun rostul tipăriturilor în limbile naţionale ale popoarelor din această regiune (1564): „... zu zeitlicher und ewiger wolfart der armen unwissenden in Croatia, Dalmatia, Histria, Bosna, Seruia, Bulgaria, *Walachia* und denen anrainenden Vilen Künigreichen und lendern, auch gar in der Türkey biss gehn Constantinopel und weyter ausgebraitet werden möge"; *ibidem*, p. 11; prozelitismul reformat în regiunile cu populaţie ucraineană şi reacţia Bisericii ruse împotriva acestei acţiuni sunt expuse în lucrarea lui Ludovic Müller, *Die Kritik des Protestantismus in der russischen Theologie vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Mainz, 1951; lucrarea nu mi-a fost accesibilă.

Era firesc ca, lovită de acest asalt care se străduia să surpe una din instituţiile fundamentale ale statului moldovenesc de atunci şi care anunţa inovaţii nu numai pe tărâm religios, autoritatea laică şi eclesiastică a Moldovei să reacţioneze. Reacţiunea a îmbrăcat un dublu aspect, pe care vom încerca să-l analizăm în rândurile de mai jos.

Când, în timpul domniei lui Petru Rareş, solul habsburgic în Moldova, Reichersdorf, aduna ştiri în vederea unei descrieri geografice a ţării, care avea să apară la Viena în anul 1541, el nota libertatea totală de care se bucurau aici toate populaţiile şi cultele, cu firească surprindere pentru cunoscătorul aprigilor lupte şi a manifestărilor de intoleranţă stârnite de Reforma lui Luther în Europa[40].

Dar situaţia consemnată de Reichersdorf nu avea să se perpetueze; exactă în ceea ce priveşte epoca lui Petru Rareş, informaţia nu va mai corespunde realităţii în vremea succesorilor săi, în timpul cărora Moldova a intrat în zona tot mai largă a ţărilor bântuite de persecuţii şi lupte confesionale[41].

---

[40] „... istic diversae sectae, et diversa quoque religionum et nationum genera habentur, ut pote Ruthenorum, Sarmatarum, Rascianorum, Armeniorum, Bulgarorum et Tartharorum, non minor denique pars Saxonum Transylvanorum, hanc terram passim inhabitantes, imperio Moldavi waywodae obnoxi, varietate tamen ceremoniarum et dogmatum sine contentione utuntur et quaelibet secta sive natio solitis suis ritis et legibus pro suo fruitur libitu. Eodem quoque modo et ordine monachi christianam religionem illic profitentes, sacris suis ceremoniis et officiis iuxta monasterii et ordinis sui consuetudinem sive regulam utuntur"; Reichersdorf, *Chorographia Moldaviae*, în *Tezaur de Monumente Istorice*, III, p. 157.

[41] E drept că şi mai târziu unele descrieri ale Moldovei raportează aceeaşi situaţie de libertate ca şi *Chorographia* lui Reichersdorf, de pildă descrierea Moldovei din 1560, de un anonim, pe care editorul său modern îl califică „un bun cunoscător al ţării"; Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 189–191; dar, la cea mai sumară confruntare, acest „bun cunoscător" se dovedeşte a nu fi decât un fidel plagiator al lui Reichersdorf (dacă nu e vorba, mai probabil, de o copie), pe care îl reproduce pe alocurea textual (de pildă, paragraful referitor la libertatea cultelor în Moldova). Aceeaşi observaţie se poate face şi cu privire la alte opere geografice sau istorice sau chiar descrieri de călătorie, care folosesc din plin lucrarea lui Reichersdorf; acesta se bucura, pe bună dreptate, de cea mai mare autoritate în cercurile politice şi intelectuale ale Europei Apusene. O cercetare atentă asupra filiaţiei ştirilor referitoare la ţările române în literatura istorică şi geografică europeană a veacului al XVI-lea se impune, pentru a putea separa lucrările cu valoare de izvor autonom de simplele parafrazări sau reproduceri ale acestora.

E îndeobşte cunoscută prigoana dezlănţuită împotriva armenilor din Moldova de către Ştefan Rareş. Începând cu Hasdeu şi până la cea mai recentă lucrare generală asupra societăţii feudale româneşti, faptul a fost semnalat în o serie de lucrări de istorie; dar el a fost considerat un fenomen accidental, izolat, fără antecedente şi fără urmări în istoria Moldovei, în veacul al XVI-lea. Înainte însă de a urmări interpretarea dată faptului de istoriografia noastră, socotim că e util să amintim desfăşurarea evenimentelor. Un martor ocular, diaconul armean Minas din Tokhat, a compus un poem în versuri, a cărui temă este însăşi prigoana dezlănţuită de Ştefan Rareş împotriva armenilor. Acest poem e izvorul principal (nu însă singurul) al istoriei persecuţiilor îndurate de armenii din Moldova[42].

Iată principalele momente ale prigoanei:

„În anul armenilor o mie (corespunde anului 1551)
În a şaisprezecea zi din august
.....
Căzu pedeapsa pe armeni
Pentru păcatele cele multe
Ce făcură în această lume.
Înspre miază-noapte a lumii
Stă ţara mică a vlahilor
În care mulţi armeni trăiau,
Buni creştini, oameni de seamă,
Cu oamenii lor învăţaţi,
Cu bisericile lor strălucite.
Peste acest popor minunat
Căzu deodată o mare nenorocire.
Al vlahilor mare voievod
Ce purta numele de Ştefan,
Crud chiar din pruncie,
Mult rău făcu omenirii"[43].

---

[42] Publicat la noi de Dimitrie Dan, *Die Verfolgung der Armenier in der Moldau im Jahre 1551 beschrieben vom Diakon Minas von Tokhat*, Cernăuţi, 1894, apoi de acelaşi în traducere românească; altă traducere din limba armeană a dat Grigore M. Buicliu, *Cântec de Jălire asupra armenilor din ţara Vlahilor cântat de diaconul Minas Tokatţi*, în *Convorbiri literare*, XXIX (1895), nr. 1, p. 3–29 şi nr. 2, p. 137–150.

[43] Gr.M. Buicliu, *op. cit.*, p. 137–138.

După această introducere în temă, autorul începe să dea detalii asupra desfăşurării prigoanei. Ceea ce merită a fi reţinut este faptul că prigoana a fost precedată de un mare sfat domnesc, în cadrul căruia a fost luată hotărârea, cu adeziunea boierimii şi a clerului înalt:

„Cruduļ voievod al vlahilor,
Împreună cu ai săi boieri,
Intrară în cetatea Sucevii
şi cu episcopii ţării toţi
Precum şi cu arhiereii,
Se puse în jurul mesei
Spre mâncare şi băutură;
Între ei ţinură sfat
De răutăţile ce aveau să semene..."[44].

E vorba, aşadar, nu de o măsură izvorâtă, cum s-a afirmat, din creierul dement al domnului, ci de o hotărâre luată în comun de întreaga conducere a statului moldovenesc. Executarea hotărârii a reeditat pe pământul Moldovei toate aspectele pe care le-au cunoscut împrejurările similare în celelalte ţări: profanarea şi dărâmarea bisericilor, ridicarea obiectelor de cult şi a cărţilor religioase, arderea acestora, schingiuirea clerului, urmărirea prin armaşi a celor ce se ascundeau prin case şi păduri pentru a scăpa de prigonitori, în sfârşit, convertirea silită. De la Suceava, prigoana s-a extins în toate centrele orăşeneşti cu populaţie armeană; poruncile domnului erau categorice şi nu admiteau excepţie:

„Armeni în ţară să nu mai rămână
Toţi de legea greacă să fie.
Biserici ce vor mai avea ei
În Hotin, Siret şi Iaşi,
Vaslui, Botoşani şi Roman
Să se dărâme din temelie"[45].

Încercările armenilor de a se salva pe ei şi bisericile lor ameninţate cu distrugerea, prin răscumpărare în bani, se izbesc de intransigenţa domnului:

„Armenii de voievod se roagă
Zicând: să-ţi dăm roşii o mie,

[44] *Ibidem*, p. 139.
[45] Gr. M. Buicliu, *op. cit.*, p. 145.

Potirele, crucile şi vasele toate.
Numai biserica nu ne-o dărâma.
Spurcatul de voievod le zice,
Respingând a lor rugăminte:
Numai decât am s-o dărâm
şi capetele am să vi le iau"[46].

Consecinţele prigoanei au fost, pe de o parte, convertirea silită a unora dintre armeni, pe de altă parte, emigrarea în număr mare a armenilor din Moldova:

„Din ţară în ţară au pribegit
şi preoţi şi mireni.
Mulţi fraţi s-au despărţit
şi prin străini au rătăcit;
Soţi de soţi s-au depărtat
Fugind care încotro"[47].

Sentimentele şi atitudinea clerului înalt al Moldovei, adică adeziunea sa totală faţă de prigoană, se reflectă în letopiseţul lui Macarie: „Acesta deci [Ştefan Rareş], prin pronia dumnezeească, dărâmă altarele şi închise bisericile, în care întunecaţii armeni aduceau jertfe deşerte, şi stârpi necurăţeniile murdare şi jertfele scârnave şi toate murdăriile, iar pe ei înşişi îi boteză pe toţi în botezul adevărat al Dumnezeului înţelepciunii şi luminii, pe unii de bună voie, pe alţii fără de voie"[48].

Ce fapt l-a determinat pe Ştefan Rareş şi întreaga conducere a ţării să adopte o hotărâre atât de neobişnuită şi care contrasta total cu situaţia anterioară, de libertate nemărginită în materie confesională, pe care o constata două decenii mai devreme Reichersdorf?

Grigore Ureche, care-şi scria cronica aproximativ un veac mai târziu, a simţit nevoia unei explicaţii şi a căutat-o, firește, în împrejurările contemporane faptului relatat; i s-a părut că există o legătură strânsă între atitudinea lui Ştefan Rareş şi turcirea fratelui şi predecesorului său la domnie, Iliaş Rareş, care a provocat o atât de profundă impresie în Moldova[49]; iată ce spune în

[46] *Ibidem*, p. 145–146.

[47] *Ibidem*, p. 149.

[48] I. Bogdan, *Letopiseţul lui Azarie*, Bucureşti, 1909, p. 146 (extras din *Anal. Acad. Rom.*, Seria II, tom. XXXI).

[49] I. Bogdan, *Evangheliile de la Homor şi Voroneţ din 1473 şi 1550*, Bucureşti, 1907, p. 10–11 (Extras din *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., Seria II, tom. XXIX).

această privinţă Ureche: „bisericilor s-au arătat cu dumnezeire mare ca să poată stinge numele cel rău al frăţine-său"; mai departe: „Ca să nu vază ceva că iaste răsărit dela pravoslavie...", şi în sfârşit: „Cu aceasta vrând Ştefan vodă să astupe faptele frăţine-său, de lucruri ce făciia, cu nevoinţa siliia"[50].

Emisă pentru prima oară în veacul al XVII-lea, această explicaţie s-a transmis din lucrare în lucrare până în istoriografia modernă; Miron şi Nicolae Costin[51], dintre cei mai vechi, Hasdeu, Xenopol şi Iorga[52], dintre cei mai recenţi, au reluat această explicaţie sau au atribuit prigoana înclinaţiilor morbide ale firii lui Ştefan Rareş.

Recent s-a emis ipoteză că această prigoană ar fi fost provocată de dorinţa domnului şi a boierilor de a-şi însuşi averile negustorilor armeni[53].

Pentru a înţelege însă momentul acesta din istoria Moldovei, se impune extinderea cercetării; dacă prigoana dezlănţuită împotriva armenilor de Ştefan Rareş este îndeobşte cunoscută, pentru că a îmbogăţit literatura diasporei armene cu încă un poem, nu lipsesc însă ştirile şi asupra altor persecuţii al căror teatru a fost Moldova în aceşti ani; Grigore Ureche, în acelaşi capitol din care am extras citatele de mai sus, referindu-se la activitatea internă a lui Ştefan Rareş, adaugă: „...*Toţi ereticii* din ţara sa vrea, au să-i întoarcă să fie la o lege, au să iasă din ţară. Pre armeni, pre unii de bună voie cu făgăduinţe împlinindu-i, pre alţii cu sila i-au botezat şi i-au întors spre pravoslavie, mulţi din ţară au ieşit la turci şi la leşi şi printr-alte ţări, vrîndu să-şi ţie legea sa"[54].

Grigore Ureche ştia deci că prigoana nu s-a limitat la populaţia armeană, ci i-a înglobat *pe toţi cei consideraţi eretici* de domnie şi de autoritatea eclesiastică. Dacă textul cronicarului ar mai lăsa loc la îndoială, un însemnat document contemporan, publicat mai de mult, dar nefolosit de istoriografia noastră[55], clarifică lucrurile.

---

[50] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1957, p. 157.

[51] Miron Costin, *Opere complete*, ed. V.A. Urechia, vol. II, Bucureşti, 1888, p. 301; Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. Ioan St. Petre, Bucureşti, 1942, p. 429–430.

[52] B.P. Hasdeu, *Istoria toleranţei religioase în România*, Bucureşti, 1868, p. 62; Xenopol, *Istoria românilor*, ed. III, vol. V, p. 55; N. Iorga, *Armeni şi români: o paralelă istorică*, Bucureşti, 1914, p. 64–65.

[53] P.P. Panaitescu, cap. *Biserica* în vol. *Viaţa feudală în Ţara Romînească şi Moldova (sec. XIV–XVII)*, Bucureşti, 1957, p. 460–461.

[54] Grigore Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. cit., p. 157.

[55] Doar N. Iorga, în *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 425, a semnalat, în treacăt, documentul, atribuind însă acţiunea relatată tot stării psihice a domnului, care „arătase răpede tulburări de minte îngrijorătoare".

La 11 aprilie 1552, un ungur care se afla în Moldova (Piatra-Neamţ) transmitea la Sibiu ştirea că domnul Moldovei hotărâse să-i convertească pe toţi ungurii la „credinţa valahă" şi trăgea concluzia că, dacă ştirea se confirmă, nimic bun nu e de aşteptat pentru populaţia ungurească; chiar în cercurile cele mai apropiate de domnie se semnalau situaţii grave; acelaşi informator vestea că în toate părţile ţării au fost trimise porunci domneşti pentru paza drumurilor şi prinderea secretarului fugar al domnului, Gheorghe, care refuzase să se convertească[56]. După cum se vede, era o acţiune cu caracter general, nu o prigoană limitată la armeni[57].

Moartea, în împrejurările cunoscute, sub cortul de la Ţuţora, a lui Ştefan Rareş[58], a întrerupt poate firul persecuţiei, dar în orice caz el a fost curând reluat de Alexandru Lăpuşneanu.

Ştirile, pe care le avem despre acest aspect al domniei lui Lăpuşneanu, aparţin sfârşitului primei sale domnii, dar violenţa cu care s-a desfăşurat prigoana ne lasă să bănuim că ea n-a reprezentat decât continuarea măsurilor iniţiate de Ştefan Rareş. Iacob Heraclide, viitorul Despot-vodă, care în 1560 se străduia să dobândească domnia Moldovei, într-o scrisoare prin care solicita concursul pecuniar şi militar habsburgic pentru alungarea lui Alexandru Lăpuşneanu din ţară, arăta, printre altele, că acesta a dezlănţuit o violentă prigoană confesională: „dărâmă bisericile

---

[56] „In primis 25 Martii in oppido Moldaviae Karachon Kewwy (Piatra-Neamţ) ab uno Hungaro auditum est, se intelexisse, quod waywoda Moldaviensis omnes Hungaros in regno suo existentes in Valachicam fidem baptisari vellet, ex qua re, si ita esset, Hungaris nihil boni futurum; imo et hoc ille se audivisse dixit, quod Waywoda ad omnes partes in regno suo literas circumferri iussisset, ut viae ubique in limitibus regni custodirentur, et quod Georgium quoque secretarium suum intercipi iussisset, propterea quod in fide illorum baptisari se noluisset, constanter affirmantem, se baptismum non suscepturum, etiam si eum occidendum iusserit"; Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Ţării Româneşti şi Moldovei*, vol. I, p. 78–79.

[57] Pentru activitatea internă a lui Ştefan Rareş, în legătură cu faptele expuse, trebuie semnalată şi următoarea notiţă analistică contemporană, însemnată pe ultima filă a evangheliarului de la Voroneţ: „În acelaşi an (1551) se sui în domnie evlaviosul Io Ştefan Voevod şi începu a nu fi pe placul turcilor şi porunci oamenilor din ţara Moldovei să lapede hainele după obiceiul turcesc, pe care începuseră a le purta pe vremea lui Iliaş Voevod..."; Ion Bogdan, *Evangheliile de la Homor şi Voroneţ din 1473 şi 1550*, Bucureşti, 1907, p. 10.

[58] Pentru conivenţa, dacă nu chiar iniţiativa habsburgică în uciderea lui Ştefan Rareş, vezi V. Motogna, *Relaţiunile dintre Moldova şi Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928, p. 71–72.

construite cu mulţi ani în urmă de oameni credincioşi, pe preoţi îi ucide, împotriva dreptului creştin, fără a-i destitui mai întâi din demnitatea lor, cum s-a întâmplat de curând cu şapte preoţi pe care i-a tras în ţeapă, *la simplă bănuială,* fără a-i judeca şi fără a da ascultare martorilor"[59].

Informaţia lui Despot nu e o acuzaţie gratuită, ea este confirmată de relatări ulterioare; doi ani mai târziu, după ce Alexandru, izgonit, lăsase domnia lui Despot, solul imperial Belsius, trimis pentru a cerceta situaţia internă şi externă a noii domnii şi pentru a aprecia perspectivele ei de durată, arată că Despot era iubit mai ales de saşi, *pe care Alexandru îi convertise silit la ortodoxie* şi cărora noul domn le permise să revină la vechea lor credinţă[60].

Din alt raport al aceluiaşi sol rezultă că şi populaţia ungurească fusese supusă de Lăpuşneanu unei prigoane similare; o măsură cu caracter de lege — *edictum Alexandri tirani* —, spune textul, interzicerea ungurilor de a ţine slujba conform obiceiului. Despot le restituie şi acestora bisericile confiscate de predecesorul său[61].

Caracterul general pe care l-a avut prigoana în vremea lui Ştefan Rareş s-a menţinut şi în timpul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu; nu numai populaţia ungară şi cea germană (în mare parte câştigate de Reformă) au fost supuse persecuţiei, dar şi cea armeană a avut de suferit în continuare; „Cântecul de jălire" al lui Minas din Tokhat îşi limitează expunerea la domnia lui Ştefan Rareş, dar din fericire un alt izvor armean ne oferă ştiri preţioase şi pentru domnia lui Alexandru Lăpuşneanu; e vorba de cronica armenilor din Cameniţa, care conţine atâtea date însemnate pentru istoria Moldovei[62].

---

[59] Hurmuzaki, II, 1, p. 374.

[60] „Certe omnibus est amor et delitiae, precipue ex Saxonum genere. Omnes enim Alexander, vi et nefande ad baptismum flaccicum redigerat, quibus hic iterum cessit suam religionem", Hurmuzaki, II, I, p. 404.

[61] Hurmuzaki, II, 1, p. 429; cu alt prilej, solul imperial scrie sub dictarea lui Despot: „... haec quoque scribere jussit quod quoniam Alexander Moldavus omnis generis nationibus religione genuina adempta in flaccicam et rebaptizatione et habitu coegisset...", Hurmuzaki, II, 1, p. 407.

[62] Fragmentele din cronică referitoare la istoria Moldovei au fost traduse de H.Dj. Siruni, *Mărturii armeneşti despre România extrase din Cronica armenilor din Cameniţa.* Partea I (*1430–1611*), Bucureşti, 1936 (extras din *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., Seria III, tom. XVII).

Era firesc ca vicisitudinile suferite de comunităţile armene din Moldova să aibă ecou în însemnările armenilor din oraşul polon apropiat de graniţă. Apariţia lui Despot şi nădejdile pe care le puneau cei prigoniţi în eventuala reuşită a întreprinderii lui se reflectă în cronica amintită: „Se ivi în aceste timpuri un oarecare Despot, care se dădea drept domn al valahilor. El de neam era sârb, adică arnăut şi se duse la Ferdinand, împăratul creştinilor, care-i dădu un oarecare număr de ostaşi şi arme multe şi bune, de tot felul, tunuri, puşti, săbii, şi-l trimise să domnească peste ţara vlahilor, ai cărei locuitori erau în mare strâmtoare şi îndurau mari chinuri din partea spurcatului lor domn numit Petru Alexandru, om crud, de zece ori mai crud decât a fost Iulian pentru creştini. Cu deosebire rău a făcut acesta pentru biata naţie armenească, pe capul căreia a adus multe necazuri ce nu merită să fie povestite şi ascultate."[63]

Dar când relatează alungarea lui Alexandru, cronicarul renunţă la discreţie şi indică lămurit natura necazurilor suferite de armeni: „pentru toate acele prigoniri şi suferinţe ce a îndurat biata noastră naţie şi despre care am pomenit mai sus, arătând cum unii au fost schingiuiţi că să se lepede de legea lor, cum toate bisericile au fost dărâmate din temelie şi odoarele din ele prădate, pentru toate aceste nelegiuiri şi cruzimi săvârşite din porunca spurcatului Alexandru, bunul şi milostivul Dumnezeu a trimis asupra lui şi a poporului lui pedeapsa cuvenită"[64].

Concluzia se impune de la sine şi ne dispensează de a apela la alte citate suplimentare: de la Ştefan Rareş la Alexandru Lăpuşneanu prigoana împotriva „ereticilor" a avut în acelaşi timp *caracter general şi de durată*. Nu înclinaţiile morbide ale lui Ştefan Rareş, nu dorinţa lui de a şterge amintirea turcirii fratelui său Iliaş şi nici tendinţa de a acapara averile negustorilor armeni l-au determinat să dezlănţuie prigoana pe care a menţinut-o şi a agravat-o chiar succesorul său. Progresele Reformei în ţările învecinate şi în Moldova, eforturile depuse pentru convertirea populaţiei româneşti din Transilvania şi chiar a celei din Moldova şi tot

---

[63] *Ibidem*, p. 5.

[64] *Ibidem*, p. 8; pentru natura ereziei care li se imputa armenilor, e semnificativ textul unui raport francez asupra Moldovei, redactat un veac şi jumătate mai târziu: „Les hérétiques, qui appartiennent aux sectes des demi-ariens, des eutychiens et des marcionites se cachent sous le nom d'Arméniens". C.C. Giurescu, *Une enquête française sur les Principautés Roumaines au commencement du XVIIIe siècle*, Paris, 1924, p. 14.

ceea ce aduceau nou pe plan social şi politic curentele protestante au determinat domnia să intervină pentru apărarea uneia din instituţiile principale ale statului moldovenesc de atunci.

Această constatare ne duce la cercetarea altui aspect al domniei lui Alexandru Lăpuşneanu, strict legat de cel expus. S-a semnalat în repetate rânduri, dar nu s-a explicat niciodată decât doar prin factorul personal, excepţionala activitate de sprijinire a ortodoxiei slave, depusă de Alexandru Lăpuşneanu[65]. Era firesc ca domnia să se sprijine pe Biserică şi să o sprijine la rândul ei, statul medieval fiind de neconceput fără colaborarea strânsă a acestor doi factori[66].

Toţi domnii, într-o măsură mai mare sau mai mică, au clădit şi au înzestrat biserici şi mănăstiri, au patronat marile fundaţii ortodoxe din ţară şi de peste hotare; dar activitatea lui Alexandru Lăpuşneanu conţine un aspect deosebit, reflex al împrejurărilor în care s-a desfăşurat. Un document revelator în această privinţă îl constituie scrisoarea adresată de domn preotului Sava, prin care îi vesteşte trimiterea a 1 000 de aspri pentru cumpărarea unor cărţi necesare pentru învăţătură; scrisoarea se încheie cu îndemnul domnului către preot: „şi mă rog sfinţiei tale, ca să te sileşti cu învăţătura, să fii învăţător al creştinilor şi stâlp şi sprijin credinţei creştineşti şi să nu fie munca sfinţiei tale în zadar"[67].

Grija deosebită pe care o dă la iveală scrisoarea lui Alexandru Lăpuşneanu pentru pregătirea culturală a preoţilor, corespondenţa directă pe care o întreţinea cu preoţii aflaţi la studii reprezintă un aspect deosebit al activităţii domnului; dar departe de a fi izolat, fenomenul se încadrează într-un şir de măsuri similare. De o însemnătate deosebită e şi bogata corespondenţă a domnului cu conducătorii comunităţii ortodoxe din Lwów. Nu numai grija cu care urmăreşte domnul construirea noii biserici

---

[65] I. Minea, *Letopiseţele moldoveneşti*, în *Cercetări istorice*, I (1925), p. 196–197; N. Iorga, *Istoria învăţământului românesc*, Bucureşti, 1928, p. 16–17; Niculae Sulică, *Minunata cetate a Braşovului. Cărturarii braşoveni ai secolului al XVI-lea ca editori ai limbii noastre literare*, Braşov, 1943, p. 44; V.C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, 1931, p. 65–68 şi 74, singurul care emite ipoteza unei legături între sprijinirea de către domn a bisericii ortodoxe din Lwów şi progresele Reformei în regiunile Poloniei învecinate cu Moldova.

[66] Pentru rolul Bisericii în ţările române, vezi P.P. Panaitescu, capitolul *Biserica*, în vol. *Viaţa feudală în ţara Românească şi Moldova (sec. XIV–XVII)*, p. 447–461.

[67] *Documente privind istoria României, Veacul al XVI-lea, Moldova*, vol. II (1551–1570), p. 34–35.

din acel oraş şi ajutoarele nenumărate trimise de el pentru desăvârşirea construcţiei, dar şi directivele pe care le dă cu privire la regulile ce urmau să fie respectate de enoriaşi sunt foarte semnificative. Dar, fapt mai interesant decât toate, Lăpuşneanu cere să-i fie trimişi, din rândurile orăşenilor ortodocşi, câţiva tineri pentru a-şi desăvârşi în Moldova pregătirea preoţească: „de asemenea trimeteţi-ne patru diaconi, tineri buni, iar noi îi vom învăţa aici cântul grecesc şi sârbesc, iar când îl vor fi învăţat, noi îi vom trimite îndărăt la voi; numai să aibă glasuri bune: au fost trimişi diaconi şi de la Prezemysl pentru învăţătură"[68].

După cum se vede, din centrele ameninţate de progresele Reformei erau aduşi tineri în Moldova spre a fi pregătiţi în şcolile bisericeşti de aici. Dar nu întotdeauna eforturile domnului erau încununate de succes. Ar fi de neînţeles dojana severă pe care o adresează Lăpuşneanu ortodocşilor din Lwów, într-una din scrisorile sale, dacă n-am cunoaşte rapida înaintare a Reformei, ca a unui „microb vătămător", în această regiune a Poloniei. După ce le aminteşte toate abaterile de la practica ortodoxă de care s-au făcut vinovaţi: neglijarea slujbelor, desconsiderarea preotului etc., domnul adaugă: „... ne pare rău că nu ţineţi aceste obiceiuri aşezate de veacuri. Vă dojenim pentru ca *să nu urmaţi pilda celor care nu se conformează orânduielilor hotărâte de veacuri*, ci să le urmaţi aşa cum se cuvine... ."[69]

Se înţelege lesne nu numai cine erau cei care se abăteau de la orânduielile „hotărâte de veacuri", dar şi care era rostul repetatelor intervenţii ale domnului Moldovei. Activitatea aceasta fără precedent în istoria ţării, zelul ortodox al lui Lăpuşneanu, se încadrează în reacţia împotriva Reformei şi constituie aspectul complementar şi pozitiv al acţiunii paralele de prigonire. Ea explică poate şi dualitatea imaginii sub care ne e cunoscută personalitatea domnului, tiran şi vărsător de sânge în cronica boierească, evlavios ctitor şi zelos apărător al Bisericii în literatura clericală[70].

---

[68] Hurmuzaki, Supliment II, 1, p. 207–208.

[69] *Ibidem*, p. 220–222; pentru relaţiile lui Alexandru Lăpuşneanu cu comunitatea ortodoxă din Lwów, vezi N. Iorga, *Note polone*, Bucureşti, 1924, p. 7–8 (Extras din *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., Seria III).

[70] Nu numai în cronica oficială a lui Eftimie, dar mai ales în *Cuvântul pentru zidirea sfintei mănăstiri Pângăraţi*, scris, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, de ieromonahul Anastasie de la mănăstirea Moldoviţa şi publicat de Ioan Antonovici: *Un manuscris din mănăstirea Pângăraţi, judeţul Neamţului*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, X (1902), p. 70–76.

Înlocuirea lui Alexandru Lăpuşneanu prin Despot n-a fost o banală substituire de domni; ea a adus şi o însemnată modificare de politică. Despot a fost fără îndoială, aşa cum s-a spus de nenumărate ori, un aventurier, dar aventura lui personală s-a încadrat într-o acţiune generală. Interferenţa celor două procese de istorie europeană amintite mai sus, expansiunea spre răsărit a ideilor Reformei şi politica Imperiului habsburgic de integrare a Moldovei în sistemul său politic, a dat trăsăturile specifice ale acestui episod deosebit din istoria Moldovei pe care îl reprezintă domnia lui Despot. Pornit dintr-o insulă a Mediteranei Orientale, ajuns, după peregrinări prin Spania şi Franţa, comandant al unei unităţi de mercenari din Ţările de Jos în slujba lui Carol Quintul, el reuşeşte repede să-şi creeze celebritate în lumea apuseană; constatând *forţa politică* pe care o reprezenta la mijlocul veacului protestantismul, el intră în relaţii cu capii Reformei, printre alţii cu însuşi Melanchthon, şi se converteşte la noua credinţă[71].

S-a discutat mult asupra sectei protestante căreia i-a aparţinut Despot[72], dar nu s-a luat în considerare fragmentul din biografia lui Despot în care sunt expuse motivele convertirii sale la Reformă; în ultimele zile ale domniei şi ale vieţii sale, atunci când, asediat în Suceava, nici o nădejde nu-i mai putea rămâne în privinţa sorţii care-l aştepta, Despot îşi evoca trecutul în deplină sinceritate. Biograful său, Gratiani, a cules în Polonia mărturiile unora dintre cei care au stat până în ultima clipă alături de domn: „Ne-a povestit Dionisius, medicul său, părtaş al aproape tuturor hotărârilor sale, mai ales în acel război, că Despot, când îşi povestea nenorocirea, a mărturisit că doar răzbunarea lui Dumnezeu l-a prăbuşit în acea catastrofă, pentru că îşi bătuse joc de religia divină, *mai întâi din dorinţa de a pune mâna pe putere şi apoi pentru a o extinde*; iar celor care erau atunci de faţă, între care şi Dionisius, le-a poruncit să fie martori că reneagă şi blestemă noile secte..."[73]; dar înainte de a ajunge la această concluzie, Despot beneficiase din plin de concursul lumii protestante. Înarmat cu recomandări din partea capilor Reformei, Despot

[71] „... er ist in grekischer Sprach wohl geübt... und ist der Lehre in unseren Kirchen zugethan", scrie Melanchthon despre Despot; Burghele, *op. cit.*, p. 482: „multa de doctrinis nobiscum familiariter colloquens"; acelaşi *ibidem*, p. 718.

[72] Coloman Szentmártoni, *Despot Vodă şi Ungurii*, Odorhei, 1931, p. 47–52.

[73] Gratiani, *De Ioanne Heraclide Despota...*, la Emile Legrand, *Deux vies de Jacques Basiliscos*, Paris, 1889, p. 201.

porneşte de la Wittenberg spre ţările nordice, pentru a se fixa apoi câtăva vreme, în 1556, la curtea palatinului de Wilno, Nicolae Radziwill, şi el câştigat de curentul Reformei[74].

Probabil aici a fost informat asupra situaţiei din Moldova şi asupra posibilităţilor care i se ofereau în această ţară[75].

Încă dinainte, el îşi făurise o genealogie fantezistă, care începea cu Hercule, continua cu alte personaje ilustre ale Antichităţii, apoi cu împăratul bizantin Heraclius şi despotul Lazăr al Serbiei. Dar dacă această ascendenţă îi putea asigura simpatia cercurilor umaniste ale apusului Europei, ea nu constituia un titlu suficient pentru pretendentul la domnia Moldovei, în vremea în care ficţiunea osului domnesc se mai cerea încă respectată; de aceea, Despot îşi completează acum genealogia, pentru a face loc unor înrudiri mai puţin ilustre, dar mai folositoare pentru ţelul pe care şi-l propusese şi se descoperă acum rudă cu neamul doamnei Ruxandra, fiica Elenei Despotovna şi soţia lui Alexandru Lăpuşneanu[76].

Acest titlu, dar mai ales concursul habsburgic şi ajutorul partidului nobililor protestanţi din Polonia, care i-au oferit mijloacele de a-l valorifica, l-au adus pe Despot pe tronul Moldovei[77].

---

[74] Xenopol, *Istoria românilor*, V, p. 64.

[75] Coloman Szentmártoni, *op. cit.*, p. 11; totuşi, în lumina datelor noi, care dovedesc existenţa unui vechi contract între Wittenberg şi Moldova, poate fi acceptată şi afirmaţia lui Jacques Auguste de Thou, conform căreia informaţiile despre Moldova le-a avut Despot încă din vremea şederii sale la Wittenberg; T.G. Bulat, *Încă ceva asupra lui Jacob Heraclide Despotul*, în *Revista istorică*, II (1916), nr. 3–6, p. 48; părerea că Despot n-a luat cunoştinţă despre situaţia din Moldova decât la curtea palatinului de Wilno, expusă mai recent de Tadeusz Gostynski, *Despot Vodă şi Ciprian Bazylik*, în *Revista istorică română*, XV (1945), fasc. 1, p. 92.

[76] Hasdeu, *Arhiva istorică*, I, p. 98–100.

[77] La 5 octombrie 1560 nunţiul papal în Polonia, Everardo Buongiovanni, transmitea unui cunoscut următoarea ştire: „Hier matin le grand chancelier (Jean Ocieski), qui devait partir de Cracovie, vint me voir... Il me donna lecture des lettres qu'il avait reçues de la part du roi, d'où il résultait que le roi était très fâché contre les hérétiques à cause d'une réunion récente, où *500 protestants*, avaient pris part. Cette réunion avait eu lieu à cause d'un Valaque quelconque, qui pendant longtemps mendiait en vain du secours aux différentes cours des rois et des princes pour reconquérir la Valachie qui lui avait été injustement arrachée, comme il le prétendait. Comme il n'avait su gagner la confiance de personne, il était venu en Pologne, et s'était adressé aux protestants, leur promettant d'embrasser leur foi et de l'introduire en Moldavie, dès qu'il en serait roi. Ces gens

Cercetarea în amănunt a politicii interne şi externe a noii domnii — care coincide cu unul din momentele cele mai dinamice din istoria societăţii moldoveneşti în veacul al XVI-lea (răscoala ţărănimii, mişcarea târgurilor, reacţia boierimii şi a clerului) — nu-şi are locul în această comunicare; vom semnala deocamdată doar câteva ştiri referitoare la tema tratată. Încă înainte de intrarea lui în Moldova, Despot se angajase faţă de nobilii protestanţi să sprijine noul cult în Moldova. Intrat în ţară, el şi-a respectat angajamentul faţă de cei care îl sprijiniseră şi de al căror sprijin mai avea nevoie încă şi în viitor. Unul din primele sale acte este proclamaţia dată din Vaslui, la 11 decembrie 1561, prin care anunţa tuturor pribegilor protestanţi din Europa că-i primeşte în noua sa ţară: „După ce Dumnezeu s-a îndurat să ne înalţe în stăpânirea părintească, am hotărât să slujim după putinţă, cu toate mijloacele, creştinătăţii. Aşadar, deoarece am aflat că se găsesc mulţi pribegi din pricina credinţei lor din Franţa, Spania, Germania şi alte ţări, dorim ca ei să vină în stăpânirea noastră şi le vom da deplină libertate şi dreptul de a se aşeza aici; le

---

crédules (les protestants polonais) s'obligèrent à le secourir et à lui envoyer 500 cavaliers en Valachie... Le chancelier croit que tout cela va probablement mal disposer le roi pour les protestants"; Maria Kasterska-Sergescu, *Albert Laski et ses relations avec les Roumains* în *Revue historique du sud-est européen*, VIII (1931), nr. 10–12, p. 262–263; pentru legătura dintre nobilimea protestantă polonă şi politica habsburgică, vezi *The Cambridge History of Poland*, I, p. 350. Legătura dintre Maximilian de Habsburg, regele Boemiei, la data aceea în excelente relaţii cu mişcarea protestantă, şi acţiunea de sprijinire a lui Despot de către nobilimea protestantă polonă rezultă foarte clar din scrisoarea adresată celui dintâi de Albert Laski, la 2 aprilie1560; regele Poloniei era la data aceea considerat muribund, iar Maximilian nădăjduia să obţină tronul vacant cu sprijinul nobilimii protestante: „In negocio illo, de quo cum Serenissima Maiestate Vestra Regia Viennae coram locutus sum, ac per egregium Sigismundum Tordam postea scripsi, omnem operam impendi. Versatur autem res in eo, quod de multorum piorum seu evangelicorum et fidelium voluntate atque sentencia nullo modo dubitandum sit. Nam de eadem ipsorum voluntate atque sentencia non solum nihil immutatum esse, verumeciam plus adhuc mea opera accessisse sciat. Certumque est illud, quod si *auxilium aliquod Despotae praestitum fuerit ad occupandam terram suam, quod omnes pii (quibus idem Despota iuravit, se velle Evangelium per totam Valaquiam doceri facere, et omnes exules propter sinceram religionem, cuiuscumque tandem nacionis sint, in tutelam suam accipere, illisque de commoda ac honesta sustentacione prospicere) Maiestatem Vestram Serenissimam in regem suum eligent*, et hoc fieret procul dubio in proxima congregacione generali... Nam si haberent Despotam a partibus suis contra quemcunque casum, certe adversarios et Maiestati Vestrae minus faventes parum curarent"; Hurmuzaki, II, 1, p. 375.

făgăduim ajutor pentru a-şi construi oraşe şi le vom da pământ şi altele necesare traiului"[78].

Fireşte, măsurile de prigoană împotriva „ereticilor" fuseseră toate suspendate încă dinainte; s-a arătat mai sus că saşilor şi ungurilor el le-a restituit libertatea confesională; episcopul numit de el, al saşilor şi al ungurilor, avea, printre altele, misiunea de a reclădi bisericile dărâmate de Alexandru Lăpuşneanu[79].

Şi populaţia armeană greu lovită de predecesorii lui Despot, cum s-a arătat, se bucură de protecţia noului domn: „şi fiindcă acest credincios Despot a venit la domnia acestei ţări prin voia lui Dumnezeu, apoi pe armeni i-a adus înapoi şi le-a dat voie să se poarte după legile lor, slobozi şi pe faţă, poruncind ca nimeni să nu le spună nici un cuvânt de rău şi să nu-i împiedice, *iar acei care ar îndrăzni să judece sau să batjocorească pe armeni din pricina legii lor, să fie pedepsiţi cu moarte*"[80].

Nu vom insista asupra faptelor cunoscute ale domniei lui Despot: introducerea unui episcop protestant şi activitatea desfăşurată de acesta, înfiinţarea şcolii de la Cotnari, a cărei conducere a fost încredinţată lui Sommer, şi el adept al Bisericii reformate[81], despuierea bisericilor de obiectele de cult preţioase, măsură conformă cu preceptele noii doctrine, dar mai ales salutară pentru vistieria goală a domnului[82].

Măsurile acestea şi altele similare au provocat ostilitatea clerului ortodox al Moldovei împotriva lui Despot. Gratiani, biograful domnului, a arătat că primele îndemnuri la răscoală au venit tocmai din partea clerului moldovenesc[83]; boierimea, care prin defecţiunea de la Verbia îi

---

[78] Veress, *Documente*, I, p. 201–202; cf. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 63.

[79] „... constituisse se episcopum nationis Saxonicae et Hungaricae, qui et *templa ablata restauret* et animas in fide confirmet", Hurmuzaki, II, 1, p. 407.

[80] H.Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 8–9.

[81] Vezi mai recent în această privinţă Ştefan Bîrsănescu, *„Schola Latina" de la Cotnari, biblioteca de curte şi proiectul de academie al lui Despot Vodă*, Bucureşti, 1957.

[82] Pentru politica religioasă a lui Despot vezi Hans Petri, *Relaţiunile lui Jakobus Basiliscus Heraklides zis Despot Vodă cu capii reformaţiunii... şi propria sa activitate reformatoare în principatul Moldovei*, Bucureşti, 1927 (extras din *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., Seria III).

[83] „Sic alienatis omnium animis, cum sacerdotes, omnibus injuriis expositis, sacrorum causam non desererent, sed monendo hortandoque nobiles ad tuendam quam a majoribus acceperant religionis fidem accenderent..."; Gratiani, *De Ioanne Heraclide Despota*, la Legrand, *op. cit.*, p. 181.

uşurase în mare măsură înscăunarea pe tronul Moldovei, se îndepărtase repede de noul domn; măsurile de reorganizare politică a ţării, în vederea cărora Despot chemase în ţară un legiuitor grec, cum informează locţiitorul bailului venetian din Constantinopol[84], au agravat desigur prăpastia care separa concepţia domnului de interesele boierimii. Desfăşurarea evenimentelor e cunoscută: după o manevră abilă, în urma căreia o parte însemnată a trupelor de mercenari străini pe care se sprijinea Despot a fost îndepărtată din Suceava, acesta a fost silit să se închidă în cetate, unde a fost asediat timp de câteva luni de trupele boierilor răsculaţi, în frunte cu Ştefan Tomşa. Până la urmă, numai categoria care beneficiase de pe urma politicii lui Despot i-a rămas credincioasă: populaţia târgurilor. La aceasta se referea Despot atunci când, asediat în Suceava, îşi afirma faţă de solul lui Dimitrie Wişnioviecki, încrederea în victoria finală, spunând că „deşi boierii s-au abătut de la datoria de credinţă faţă de el, dar deoarece sufletele celor din popor sunt de partea lui (*populares animos in eum esse propensos*), este sigur că va dobândi victoria"[85].

Sommer a povestit cu amănunte întinderea măcelului care a lovit, după prăbuşirea lui Despot, mai ales în această lume a târgurilor[86].

Şi cronica armenilor din Cameniţa reîncepe acum lamentaţia, întreruptă scurt timp în vremea domniei lui Despot: „Iar acest Tomşa a fost un om spurcat şi rău; el a făcut să piară o mulţime de oameni nevinovaţi în cele mai mari cruzimi; pe un călugăr Ioan, poreclit Zur-Cădag (Căciulă-Strâmbă), om liniştit şi nevinovat, a pus să-l spânzure de o grindă; pe voitul armenilor numit Hacires, om bun şi de treabă, de

---

[84] „... ha condotto un greco dotto per ordinar nove leggi politiche". Veress, *Documente*, I, p. 223.

[85] *Mélanges d'histoire générale*, Cluj, II, 1938, p. 408, la Al. Grecu, *Răscoala ţăranilor în Moldova în anii 1563–1564*, în *Studii*, VI (1953), 2, p. 209; autorul consideră că cuvintele lui Despot s-ar referi la ţărani, al căror concurs l-ar fi aşteptat; dar în afara faptului că izvoarele timpului folosesc un termen mult mai precis atunci când e vorba de ţărani (*rustici, agricole*), nu se explică de ce ţărănimea, care a fost greu lovită de politica fiscală a lui Despot şi care s-a răsculat împotriva domnului din această pricină, ar fi acţionat acum în sprijinul lui; nu există nici un izvor care să afirme că ţăranii moldoveni s-au pus în mişcare pentru a-l salva pe Despot; în schimb, există multiple ştiri, din izvoarele cele mai de încredere, din care rezultă ataşamentul târgurilor faţă de domn.

[86] Sommer, Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, p. 46–48, 118; vezi şi M.N. Burghele, *op. cit.*, p. 796–797.

asemenea l-a spânzurat şi o dată cu dânsul trei femei armence cu copiii lor mici, cu judecată crudă şi nedreaptă"[87].

Politica iniţiată de Ştefan Rareş, continuată de Alexandru Lăpuşneanu şi întreruptă de Despot, era reluată acum de succesorul acestuia.

Frământările legate de progresele Reformei în răsăritul Europei nu au încetat în Moldova o dată cu căderea lui Despot, dar domnia acestuia a reprezentat momentul cel mai însemnat din istoria reformei în Moldova. Prima epocă a istoriei protestantismului în Moldova s-a încheiat mai târziu, în vremea domniei lui Petru Şchiopul, când pe pământul ţării şi-a făcut apariţia un personaj nou, reprezentant al curentului de reacţie catolică: misionarul iezuit[88].

În încheiere, se pot desprinde următoarele constatări: Reforma luterană a pătruns foarte de timpuriu în Moldova; ea nu şi-a limitat acţiunea la populaţia străină de aici, ci a încercat să câştige şi populaţia românească; eforturile de convertire a românilor au fost paralele celor depuse în Transilvania, dar sunt atestate documentar anterior; progresele Reformei în răsăritul Europei în general, şi în Moldova în special, şi întreaga situaţie izvorâtă din acest fapt au provocat reacţia statului moldovenesc şi au dat naştere unei politici de prigonire a „ereziilor" în general, politică ce s-a prelungit sub mai multe domnii; momentul culminant al progresului Reformei în Moldova îl reprezintă domnia lui Despot vodă, prin care s-au realizat în acelaşi timp încercările Imperiului habsburgic de a integra Moldova în sistemul său politic şi triumful protestantismului în această ţară; în sfârşit, întreaga acţiune a acestui curent în Moldova e legată de un moment însemnat din istoria târgurilor moldoveneşti şi constituie, fără îndoială, cea mai însemnată manifestare socială şi politică a acestora în veacul al XVI-lea.

ÎNTREGIRI BIBLIOGRAFICE

C. Alzati, *Terra romena tra Occidente e Oriente. Chiese ed etnie nel tardo 500*, Milano, 1982.

M. Crăciun, *Protestantism şi ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea*, Cluj Napoca, 1996.

[87] H.Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 10.

[88] În 1588, Petru Şchiopul anunţa clerului catolic: „Già a voi ho dato e libertà di incarzerar gli eretici..."; Chiril Karalewskij, *Relaţiunile dintre domnii români şi Sfântul Scaun în a doua jumătate a veacului al XVI-lea*, în *Revista catolică*, II (1913), p. 54.

DIACONUL SÂRB DIMITRIE ŞI PENETRAŢIA REFORMEI ÎN MOLDOVA*

Împrejurările legate de domnia lui Despot vodă în Moldova, caracteristicile dominante ale personalităţii şi activităţii sale, atât înainte, cât şi după suirea sa în scaunul domnilor Moldovei, au constituit în trecut şi continuă să constituie obiectul a numeroase cercetări, nu numai în istoriografia noastră, dar şi în cea străină[1].

Faptul se explică nu atât prin pitorescul unei cariere care avea să inspire şi o operă literară, cât mai ales prin convergenţa în activitatea „ultimului Heraclid", şi îndeosebi a scurtului episod din istoria moldovenească pe care l-a ilustrat, a câtorva din tendinţele şi procesele fundamentale ale epocii sale. Cu deosebită evidenţă apar în rapida desfăşurare a domniei lui Despot principalele curente care leagă în această perioadă istoria Moldovei de aceea a Europei în general şi mai ales chipul în care procesele interne din Moldova se întreţes cu realităţile cele mai însemnate ale istoriei Europei Centrale şi Răsăritene.

Rivalitatea dintre Imperiul habsburgic şi cel otoman în Europa Centrală, eforturile diplomaţiei habsburgice de a câştiga puncte de sprijin în Europa Răsăriteană, mai ales pentru promovarea intereselor sale faţă de Transilvania, pătrunderea Reformei tot mai adânc în răsăritul Europei, lupta pentru succesiune în Polonia şi tendinţa unora dintre factorii determinanţi în statul polon de a readuce Moldova în vechea sa situaţie faţă de regat, încercările unora dintre figurile proeminente ale diasporei greceşti de a-şi croi o situaţie în Europa în aşteptarea, fără perspective, a

* Publicat în „Romanoslavica", XV, 1967, p. 211–217

[1] Vezi mai recent E. Benz, *Melanchthon und Jakobus Heraklides Despota (Die Reformation in der Moldau)*, în vol. *Wittenberg und Byzanz*, Marburg, 1949, p. 35–58; A. Oţetea, *Wittenberg et la Moldavie*, în *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa*, vol. I, Berlin, 1962, p. 302–321.

unei restaurări imperiale bizantine sunt câteva din procesele de istorie generală care aveau să dea o întorsătură puțin obișnuită conflictului dintre marea boierime și autoritatea domnească, reprezentată la mijlocul veacului al XVI-lea în Moldova de Alexandru Lăpușneanu. În rândurile ce urmează, ne vom strădui să aducem câteva lămuriri noi la cunoașterea unuia dintre factorii din a căror îmbinare a rezultat episodul *Despot vodă* în istoria Moldovei, anume *acțiunea protestantismului.*

Dacă e neîndoielnic că în triumful lui Despot asupra lui Alexandru Lăpușneanu rolul acestui factor a fost secundar, întrucât nici boierimea moldoveană — a cărei defecțiune pe câmpul de la Verbia a decis probabil soarta luptei — și nici forțele externe care l-au sprijinit — conducerea Imperiului habsburgic și o facțiune a nobilimii polone — nu urmăreau în primul rând obiective confesionale, nu e totuși mai puțin adevărat că factorul protestant a fost permanent prezent în toate etapele acțiunii lui Despot atât înainte, cât și după triumful său în Moldova.

Printre numeroasele „adevăruri consacrate" prin adoptare dintr-o lucrare în alta, fără verificările impuse de critica istorică, se află și punctul de vedere — larg acreditat în istoriografia noastră — potrivit căruia Reforma nu ar fi pătruns în Moldova decât în timpul domniei lui Despot vodă, ca rezultat exclusiv al acestui episod, considerat el însuși produs al unui act de aventură. Cercetările întreprinse în ultimii ani au dat însă la iveală existența unei mult mai vechi infiltrări a Reformei în Moldova, în rândurile populației catolice a târgurilor moldovenești și, mai mult chiar, a unui contact direct între aderenții din Moldova ai Reformei și conducătorii ei din Wittenberg. Preocuparea lui Martin Luther de a tipări, cu concursul unui învățat din Moldova, textul evangheliilor și al epistolelor paulinice în ediție trilingvă, inclusiv limba română — fapt relevat de un document din anul 1532 nu de mult publicat[2] — nu numai dezvăluie pătrunderea mult mai de timpuriu decât e îndeobște admis a Reformei în Moldova, dar și dovedește existența unui prozelitism luteran în raport cu populația băștinașă de rit ortodox. Istoria, atât de cercetată în ultimele decenii, a luărilor de contact între Wittenberg și Bizanț — între lumea Reformei și cea ortodoxă — se îmbogățește astfel cu încă un episod însemnat, cel mai timpuriu, după cunoștința noastră.

[2] *Acta Tomiciana*, t. XIV, Poznań, 1952, p. 203.

Dacă datele documentare privitoare la răspândirea Reformei în Moldova în această perioadă sunt puţin numeroase, ele îngăduie totuşi câteva concluzii de ordin general asupra progreselor înregistrate de noul curent. Cea dintâi care se impune e adeziunea unei părţi însemnate, dacă nu chiar a ansamblului populaţiei catolice din târgurile moldoveneşti, la luteranism, în jurul anului 1540, după cum rezultă din mărturia mai târzie a secretarului lui Petru Şchiopul[3].

Încercarea de prozelitism protestant în rândurile populaţiei româneşti atestată de documentul din 1532 îşi găseşte o largă confirmare în ştirile privitoare la reacţia căreia i-a dat naştere această acţiune în timpul domniilor lui Ştefan Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu[4].

Actele de prigoană menţionate în intervalul 1552–1562 au luat forme deosebit de violente — convertiri silite, distrugeri de biserici şi execuţii de clerici — în ultimii ani ai celei dintâi domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu. Caracterul antilutheran al prigoanelor nu poate lăsa loc la îndoială, întrucât populaţia catolică din Moldova aderase la Reformă, iar relaţiile excelente întreţinute de Alexandru Lăpuşneanu cu Biserica romană exclud posibilitatea unei acţiuni ostile faţă de catolicism. Un izvor neutilizat încă în istoriografia noastră — corespondenţa grupului de fruntaşi protestanţi germani care s-a ocupat cu răspândirea scrierilor protestante în Europa Răsăriteană — aduce însă o confirmare explicită în această privinţă şi întregeşte cunoştinţele noastre cu privire la acest aspect însemnat al istoriei Moldovei în veacul al XVI-lea.

Cercetătorilor primelor contacte dintre cercurile protestante din Germania şi conducerea din Constantinopol a Bisericii ortodoxe le era de mult timp familiară figura diaconului Dimitrie — sârb de origine —, mandatar al Patriarhiei în discuţiile cu protestanţii. Prin intermediul lui s-a adresat Melanchthon în 1559 patriarhului din Constantinopol şi tot prin el i-a transmis traducerea în limba greacă a confesiunii augustane. Nu ne propunem să schiţăm nici măcar sumar acţiunea perseverentă a acestui neobosit emisar[5],

[3] *Hurmuzaki*, III, p. 96.

[4] Câteva din aceste ştiri cuprinse în colecţiile de documente *Hurmuzaki* şi *Veress* au fost semnalate într-un studiu anterior: Ş. Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuţie la istoria societăţii moldoveneşti în veacul al XVI-lea*, în „Studii" XI (1958), nr. 4, p. 64–72 (şi în culegerea de faţă).

[5] Rolul diaconului Dimitrie în dezvoltarea raporturilor dintre protestanţi şi ortodocşi a fost studiat de E. Benz, *Melanchthon unde der Serbe Demetrius*, în vol. *Wittenberg und Byzanz*, Marburg, 1949, p. 59–93.

ci doar să desprindem din activitatea sa elementele care interesează acţiunea protestantă în ţările noastre. Urmărită cu interes şi sprijinită de cercurile protestante din Germania, activitatea lui Dimitrie a lăsat urme în corespondenţa unora dintre conducătorii reformaţi care îşi propuseseră să stabilească contacte şi să difuzeze scrierile protestante în lumea răsăriteană.

Cele câteva date biografice care se pot culege din corespondenţa fruntaşilor protestanţi asupra lui Dimitrie îl surprind pentru prima oară îndeplinind la curtea Moldovei funcţia de secretar, pentru care îl calificau vastele sale cunoştinţi de *limbi străine*[6].

În lipsa unor precizări cronologice greu de dobândit în condiţiile documentaţiei de care dispunem în această privinţă, se pot reconstitui cel puţin etapele principale ale carierei lui Dimitrie până la prăbuşirea lui Despot, al cărui colaborator apropiat a fost şi o dată cu dispariţia căruia i se pierde urma. Prima sa şedere în Moldova se situează probabil în timpul domniei fiilor lui Petru Rareş şi poate şi la începutul celei dintâi domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu[7].

Apoi, după o şedere de şase ani la Constantinopol, unde a îndeplinit funcţia de secretar al Patriarhiei, Dimitrie îşi îndreaptă activitatea spre Germania, unde intră în legătură cu căpeteniile Reformei. La Wittenberg a fost găzduit de Melanchthon, cu care a avut prelungite discuţii confesionale[8].

---

[6] Ambros Frölich, corespondentul vienez al lui Hans Ungnad, îl caracteriza în termenii următori pe Dimitrie, într-o scrisoare din 24 iunie 1561, prin care îl recomanda pentru sarcina dificilă a traducerii catehismului în slava bisericească: „... dan er ein feiner ehrershafter man ist bey 40 Jahren seines Alters, latine zimblich gelehrt, grece gar perfect schreibts und redts, wie unser einer teutsch. Die cirullisch gantz voll, disselbig auch sein angeporne sprach ist. *Wallachisch auch gut und fertig* (sublinierea noastră), turkisch und welsch zimblich. *Ist vill jar des wallachischen Wayda secretari gewesen* und 6 jar lang der patriarchen zu Constantinopol in der griechischen Kirchen oder religion nottari und levit..."; Ivan Kostrenčić, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Litteratur der Südslaven in den Jahren 1559–1565*, Wien, 1874, p. 42–43. Cunoaşterea limbii latine a dobândit-o Dimitrie la Braşov; Cf. E. Benz, *op. cit.*, p. 73.

[7] E probabil ca primele contacte ale lui Dimitrie cu protestanţii să fi avut loc în Moldova sau la Braşov.

[8] „Ist vor wenig Jaren in diess land zogen und gen Wittenberg khumen, daselbst die rechte relligion und gelerte leut, davon er viel gehort, zu besuchen. Ist bei dem herrn Philippo etlich monat woll gehalten und in der rechten, reinen evangelischen lehr underwissen worden"; Ivan Kostrenčić, *op. cit.*, p. 43.

În urmă, părăsind Germania, se reîntoarce în Moldova, în ultimii ani ai domniei lui Lăpuşneau, unde însă şederea îi este întreruptă de prigoana antilutherană dezlănţuită de domn: „Und wie er wirder in der Walachey khumen, da dan greyliche missbreich und superstitiones sein und khein raine lehr, *ist er fur einen lutherischen und khetzer verdacht worden. Hatt derhalben wegmuessen, sonst wer er verbrings verbrennt*"[9] (s.n.).

Prigoana, de urmările căreia diaconul Dimitrie s-a pus la adăpost prin fugă, nu a fost însă un caz izolat în Moldova; alte informaţii contemporane dau la iveală caracterul ei general. În cursul anului 1560, când începuse pregătirile în vederea campaniei împotriva lui Lăpuşneanu, Despot îl informa pe Ferdinand — el însuşi un sprijinitor activ al Reformei şi al cărui concurs pentru reuşita întreprinderii era esenţial — asupra împrejurărilor din Moldova, învinuindu-l, printre altele, pe domnul ţării de a fi dezlănţuit o aprigă prigoană confesională: „dărâmă bisericile înălţate cu mulţi ani în urmă de oameni credincioşi, pe preoţi îi ucide, împotriva dreptului creştin, fără a-i destitui mai întâi din demnitatea lor, cum s-a întâmplat de curând cu şapte preoţi pe care i-a tras în ţeapă, la simplă bănuială, fără a-i judeca şi a da ascultare martorilor"[10].

Convertirea silită la ortodoxie a saşilor şi a ungurilor în aceeaşi vreme — în temeiul unui edict al lui Alexandru Lăpuşneanu (*edictum Alexandri tiranni*) — e confirmată la scurt timp după înscăunarea lui Despot pe tronul Moldovei de solul habsburgic pe lângă noul domn[11].

Una dintre primele măsuri confesionale ale acestuia a fost numirea unui episcop al saşilor şi al ungurilor (se ştie că a fost un protestant), căruia îi revenea, printre altele, sarcina „de a restaura bisericile dărâmate"[12].

Sensul principal al măsurilor lui Alexandru Lăpuşneanu capătă, prin revelaţia diaconului sârb Dimitrie, deplină lămurire: ceea ce îşi propunea

[9] *Ibidem.*

[10] *Hurmuzaki*, II, 1, p. 374.

[11] *Ibidem*, p. 404, 407; la 24 mai 1560, Despot îl informa pe Maximilian că Alexandru a decretat unele măsuri împotriva „cuvântului curat" al credinţei, adică al doctrinei reformate: „nam tyrannus ille... iam conscientias etiam miserorum hominum laedere non veretur, propositis nescio quibus certis constitutionibus ac caerimoniis, *contra purum et syncerum verbum Christi Domini*"; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, *1527–1572*, p. 180–181.

[12] *Ibidem*, p. 407; mai pe larg privitor la aceste împrejurări, Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 70–74.

să realizeze prigoana dezlănțuită de domnul Moldovei era înăbușirea propagandei lutherane și stârpirea rezultatelor pe care le dobândise în deceniile precedente.

Ce fapt a imprimat în Moldova contactului dintre cele două confesiuni — care în toate celelalte cazuri s-a menținut în veacul al XVI-lea în limitele discuțiilor și ale propagandei prin tipar — o întorsătură atât de violentă și dramatică? Este neîndoielnic că, în anii în care în Moldova sunt menționate acțiuni violente de prigoană, prozelitismul lutheran în Europa Răsăriteană căpătase o amploare anterior necunoscută. Încercările de câștigare a popoarelor ortodoxe capătă acum caracter tot mai sistematic. Traducerea în limba greacă a *Confesiunii Augustane*, răspândirea catehismului luteran la slavii de sud, accentuarea efortului de convertire a românilor din Transilvania sunt câteva din aspectele intensificării propagandei luterane în sud-estul Europei în deceniul 1550–1560. *Dar gravitatea replicii date în Moldova acțiunii luterane se datorește îmbinării dintre prozelitismul confesional și acțiunea politică care își propunea să substituie nu numai un domn prin altul, dar și o direcție politică prin alta.*

Înlăturarea scurtei dominații a lui Ferdinand asupra Transilvaniei la mijlocul veacului al XVI-lea, ca urmare a campaniei militare întreprinse în 1556 de Alexandru Lăpușneanu domnul Moldovei și Pătrașcu cel Bun domnul Țării Românești, a pus și mai puternic în lumină fragilitatea oricărei încercări de restaurare habsburgică în principatul transilvan fără concursul celorlalte două țări române, al Moldovei în primul rând[13].

Era firesc, așadar, ca diplomația habsburgică să folosească orice prilej pentru a impune în cele două țări domni favorabili politicii sale în Europa Răsăriteană; iar prilejul s-a oferit în persoana lui Iacob Heraclide, pe care neîntrerupta sa goană dintr-o parte a Europei în alta, în căutarea unei situații de compensație pentru despotatul din Grecia de care se afirma deposedat de turci, l-a adus în contact cu țările române, la sfârșitul celui de al șaselea deceniu al veacului al XVI-lea. Orientarea în direcția

[13] Pentru campania moldo–munteană în Transilvania și pentru situația politică creată în urma readucerii lui Ioan Sigismund și a Izabelei, soția lui Ioan Zápolya, la conducerea principatului, vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, cap. III (*Domnii români și chestia ardeleană*), mai ales pg. 20–41 și V. Motogna, *Relațiile dintre Moldova și Ardealul în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928, p. 78–90.

Moldovei a veleităților lui Despot datează din timpul șederii sale în Polonia, unde avea de altminteri să găsească și primii sprijinitori ai planurilor sale în rândurile nobililor protestanți care, la vremea aceasta, alcătuiau un partid numeros și puternic[14].

Concursul acestei facțiuni a nobilimii polone îi va fi de cel mai mare folos lui Despot și când, după eșecul primei sale încercări, și-a îndreptat solicitările către conducătorii imperiului, în vederile cărora înlocuirea lui Alexandru Lăpușneanu printr-un domn favorabil politicii habsburgice constituia o condiție prealabilă pentru redobândirea Transilvaniei.

Nobilii polonezi protestanți — al căror concurs l-a câștigat Despot desigur nu numai prin făgăduiala de a impune Reforma în țara pe care urma s-o „recupereze"[15], ci și prin însemnate avantaje materiale ce urmau să le fie asigurate îndată după suirea în scaun — i-au mijlocit în mare măsură și relațiile cu Ferdinand și Maximilian (acesta din urmă era, în 1560, candidatul nobilimii protestante la tronul polon, a cărui vacanță era socotită iminentă).

În aceste condiții, se explică și violența deosebită a reacției lui Lăpușneanu împotriva celor considerați de el a fi sprijinitorii interni potențiali ai pretendentului care își proclama public angajamentul de a susține protestantismul în Moldova. Iată și pricina pentru care diaconul Dimitrie, revenit în Moldova după peregrinările sale în slujba apropierii dintre cele două confesiuni, s-a văzut silit să părăsească în grabă țara, unde, după spusele lui, nu domnea „învățătura cea curată" și unde învinuirea de a fi „luteran și eretic" amenința să-l ducă pe rug[16].

---

[14] N. Iorga, *Iarăși știri nouă despre Despot*, în „Revista istorică" II (1916), nr. 7–9, p. 125–136.

[15] „... idem Despota juravit se velle Evangelium per totam Valaquiam doceri facere ..." îl informa Albert Laski, la 2 aprilie 1560, pe Maximilian; Hurmuzaki, II, 1, p. 375; „Nam et ille (Despot) notitiam divinae veritatis in Polonia hauserat, et eam se Valachiae illaturam promiserat..."; St. Lubieniecki, *Historia reformationis Poloniae*, Freistadt, 1685, p. 153; mai târziu, sprijinitorii săi poloni l-au învinuit că nu și-a respectat făgăduiala: „... fidem... de reformandis Valachiae ecclesiis datam non servasse"; *ibidem*, p. 157.

[16] Nu se poate cunoaște, în stadiul actual al documentației, în ce măsură a participat direct Dimitrie la complotul împotriva lui Alexandru Lăpușneanu. Sigur este faptul că între Despot și Dimitrie a existat o legătură strânsă și că Dimitrie s-a reîntors în Moldova după înscăunarea lui Despot, după cum îl informează la 10 ianuarie 1562 Ambros Frölich pe Hans Ungnad; I. Kostrenčić, *op. cit.*, p. 68. Din nefericire documentul e publicat doar în formă de regest și cu o eroare. Domnul, pe lângă care s-a hotărât să rămână Dimitrie, nu

Prigoana lui Alexandru Lăpuşneanu, al cărei caracter antiluteran este pentru prima oară explicit afirmat de mărturia, indirect păstrată, a diaconului Dimitrie, a fost provocată, aşadar, nu numai de prozelitismul protestant în Moldova, cât de îmbinarea acestui prozelitism cu un program politic[17].

---

era Alexandru, cum greşit identifică editorul, ci Despot, care domnea la acea dată în Moldova. Rostul rămânerii sale în Moldova e astfel explicat de corespondent: „Er wolle dort das Volk bilden". Este foarte probabil vorba de una şi aceeaşi persoană cu solul Dimitrie trimis în Polonia de Despot în vara aceluiaşi an; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti (1527–1572)*, vol. I, p. 222. Menţionăm în treacăt că, înainte de a reveni pentru ultima oară în Moldova, Dimitrie a purtat negocieri cu unele cercuri protestante germane în vederea răspândirii scrierilor protestante în Europa Răsăriteană, inclusiv ţările române. Într-o primă etapă, se sugera traducerea catehismului luteran în „cirilică" (slavă), ceea ce i-ar fi asigurat circulaţia pe o întinsă arie. „Cirilica", amintea Ambros Frölich într-una din scrisorile adresate lui Hans Ungnad, „... geet durch Littaw, Reyssen, Moscovittern, Moldaw, Wallachia, Sirfei, Dalmatien, Constantinopol..." Dimitrie se arăta dispus să-şi asume munca de traducere, după ce însă îşi va fi adus în prealabil cărţile lăsate în Transilvania: „Doch er vill zuvor auf Siebenburgen, daselb hat er seine buecher und sachen"; I. Kostrenčić, *op. cit.*, p. 39. E probabil că în timpul acestei călătorii în Transilvania a aflat despre reuşita lui Despot în Moldova şi s-a îndreptat în această direcţie. La 5 nov. 1562, în condiţiile favorabile create de succesul lui Despot, sunt trimise din Germania cărţile protestante scrise în limba slavonă „... auch nach der Moldau, Wallachei, Siebenbürgen und Ungarn...". Este evident că nu numai în Moldova şi Ţara Românească, dar şi în Transilvania, cărţile cirilice nu puteau fi destinate decât populaţiei româneşti. Dar o însemnătate deosebită pare a avea constatarea făcută cu acest prilej de organizatorii propagandei luterane în ţările române că lucrările slavone nu au trecere şi că ar fi de preferat folosirea caracterelor latine. „Es wäre viel besser wenn die Bucher mit lateinischen Buchstaben gedruckt wären, denn die Leute verstehen die Cyrillica nicht"; *ibidem*, p. 121. Deşi acest document nu a fost publicat decât sub formă de regest de editorul colecţiei, care poate nu i-a înţeles exact sensul, pare evident că autorul scrisorii nu se referea la folosirea literelor latine în locul caracterelor cirilice, ci a limbii române în locul celei slavone. Că acesta a fost gândul autorului rezultă şi din misiunea încredinţată lui Wolfgang Schreiber de Hans Ungnad, în toamna anului 1562, de a trata, cu Despot vodă, problema tipăririi evangheliilor în limba română. Asupra problemei atât de controversate în istoriografia noastră a începutului folosirii limbii române în textele bisericeşti vom reveni cu alt prilej. Firește că cercetări în arhivele din Tübingen vor da la iveală informaţii noi pentru cunoaşterea acestui aspect al istoriei noastre în veacul al XVI-lea.

[17] Fără a cunoaşte existenţa prigoanelor în Moldova, istoricul german E. Benz a intuit totuşi caracterul deosebit al acţiunii protestante în această ţară, datorat tocmai îmbinării dintre aspectul confesional şi cel politic; E. Benz, *Wittenberg und Byzanz*, p. 75; cf. şi M. Holban, în „RESEE", *En marge de la croisade protestante du groupe de Urach pour la diffusion de l'Evangile dans les langues nationales du sud-est européen. L'épisode Wolff Schreiber*, II, 1964, 1–2, p. 152–177.

Răspunzând prin măsurile de prigoană mai sus amintite, domnul Moldovei apăra nu numai confesiunea oficială a statului său împotriva inovaţiilor, dar cel puţin în aceeaşi măsură şi propria-i stăpânire în ţară.

Domnia lui Despot nu a introdus, aşadar, pentru prima oară Reforma în Moldova şi nici nu a deschis — cum s-a crezut mult timp — şirul încercărilor protestante de a câştiga teren aici; dimpotrivă, ea s-a întemeiat pe unele din rezultatele dobândite în această direcţie în deceniile precedente şi s-a străduit să le dezvolte. Departe de a fi deci descoperită de acţiunea lui Despot pentru lumea protestantă, Moldova s-a aflat în atenţia conducătorilor reformaţi încă cu mult timp înainte[18], ca sector însemnat al confruntării confesionale cu ansamblul lumii ortodoxe; întorsătura violentă pe care a luat-o această confruntare în Moldova trebuie considerată în primul rând rezultatul contaminării între progresele realizate de Reformă şi încercarea conducerii Imperiului habsburgic de a încadra Moldova — prin intermediul lui Despot — în sistemul său politic.

ÎNTREGIRI BIBLIOGRAFICE

M. Cazacu, *Dimitrie Ljubavič (vers 1520–1564) et les premiers contacts entre l'Orthodoxie et la Réforme*, în „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik", 32, 1986, 2, p. 89–99.

Şt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, I, Bucureşti, 1980.

[18] Este foarte posibil ca Despot însuşi să fi luat cunoştinţă pentru prima oară despre situaţia din Moldova, încă din timpul şederii sale la Wittenberg, după cum afirmă J.A. de Thou în *Histoire Universelle*: „Ensuite ayant fait connaissance a Wittenberg avec des Hongrois et des Polonais, il apprit beaucoup de particularités des affaires de Valachie"; la T.G. Bulat, *Încă ceva asupra lui Iacob Heraclide Despotul*, în „Revista Istorică" II (1916), nr. 3–6, p. 48.

PARTEA A III-A

EVUL MEDIU ROMÂNESC ÎN OPERA LUI NICOLAE IORGA

NICOLAE IORGA ŞI EVUL MEDIU ROMÂNESC*

În imensa operă istoriografică a lui Nicolae Iorga, care nu a cunoscut „margine de timp şi spaţiu", Evul Mediu românesc constituie o entitate aparte. Cercetarea acestui îndelungat răstimp din trecutul românesc a însoţit activitatea sa istoriografică de la începuturile ei, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, până la actul care a curmat-o, încă în plin avânt creator, o jumătate de secol mai târziu. Cercetarea Evului Mediu românesc a fost, pentru a aplica istoricului unul din conceptele sale de predilecţie, una din „permanenţele" investigaţiei sale istoriografice.

Înnoită masiv în temelia ei prin vasta sa contribuţie documentară, istoria Evului Mediu românesc a absorbit covârşitor efortul creator al lui N. Iorga şi a fost direcţia sa de studiu cea mai fecundă în contribuţii speciale, interpretări, explicaţii, viziuni de ansamblu şi idei directoare în domeniul trecutului naţional. Constatarea justifică încercarea de a desprinde din ansamblul operei marelui istoric cercetările în domeniul Evului Mediu românesc pentru a surprinde liniile de forţă ale concepţiei sale.

Deşi înlesnită de apariţia în vremea din urmă a numeroase studii speciale, întreprinderea e neîndoielnic temerară. Temerară pentru că, deşi limitată la un singur domeniu al activităţii istoriografice a lui N. Iorga, investigaţia e silită să cuprindă o materie foarte vastă; temerară pentru că rupe o parte dintr-un ansamblu coerent, deşi nu lipsit de contradicţii şi voit nesistematic; temerară, în sfârşit, pentru că se aplică unei gândiri în permanentă înnoire, deşi credincioasă ideilor ei cadru.

Schiţa cuprinsă în rândurile de mai jos nu îşi propune să înregistreze masa extrem de variată a problemelor speciale asupra cărora s-a oprit istoricul şi nici să înfăţişeze covârşitoarea sa contribuţie documentară la cunoaşterea Evului Mediu românesc, care ea singură ar reclama un studiu

* Publicat în volumul *Nicolae Iorga, Studii asupra Evului Mediu românesc*, Bucureşti, 1985, p. 402–427.

special (vezi articolul cu caracter bibliografic al lui I. Ionaşcu, *N. Iorga, éditeur de sources historiques,* în vol. *Nicolas Iorga, l'homme et l'oeuvre,* Bucarest, 1972, p. 85–113); ea nu urmăreşte decât să surprindă ideile directoare din îmbinarea cărora s-a alcătuit viziunea lui N. Iorga asupra Evului Mediu românesc şi să netezească astfel calea spre înţelegerea devenirii uneia dintre etapele cele mai însemnate ale medievisticii româneşti în ansamblul ei. Încercăm, aşadar, să reconstituim marile linii ale construcţiei, lăsând cât mai mult cuvântul istoricului însuşi.

În concepţia lui N. Iorga, Evul Mediu românesc nu e decât un crâmpei al Evului Mediu general. Înţelegerea celui dintâi presupune, aşadar, cunoaşterea şi definirea celui din urmă, în raport cu care nu e decât o replică, cu caracteristici proprii derivate din factorii istorici, geografici şi psihici care i-au determinat specificul (pentru viziunea istoricului asupra elementelor constitutive ale lumii medievale în general, vezi excelenta introducere a lui M. Berza, *Nicolae Iorga, istoric al evului mediu,* Bucureşti, 1944).

Pentru istoricul român, Evul Mediu e îndelungatul interval în care societatea europeană, emancipată de constrângerile statului birocratic care a fost Imperiul roman târziu, ultimă incarnaţie a statului antic, s-a dezvoltat nestingherit, manifestându-şi liber forţa şi avântul creator. Definirea esenţei lumii medievale — larga descătuşare a societăţii din strânsorile statului „de strictă reglementare" al Antichităţii târzii şi participarea forţelor sociale emancipate la actul de creaţie spontan şi liber — permite şi fixarea proceselor istorice care o delimitează: la origine, dispariţia Imperiului roman târziu şi triumful creştinismului, iar la capătul celălalt, apariţia şi dezvoltarea statului modern, centralizator înainte de a fi absolutist, care a reintrodus, pe alte baze, controlul asupra societăţii.

Lumea medievală s-a născut, aşadar, din lărgirea considerabilă a cadrelor vieţii social-politice, prin irupţia factorului popular în viaţa politică şi prin participarea sa la creaţie pe toate planurile. Prin funcţia militară de apărare împotriva migratorilor, pe care au asumat-o atunci când imperiul s-a dovedit inapt să-şi mai îndeplinească menirea principală, prin locul pe care l-au ocupat în noile forme de organizare religioasă o dată cu triumful creştinismului, prin marele impuls pe care l-au dat, mai târziu, vieţii orăşeneşti, prin formele noi de viaţă politică pe care le-au elaborat, prin

participarea masivă la creaţia artistică şi la viaţa spirituală, în neîntreruptă căutare de noi orizonturi, mulţimile îşi deschid larg drumul în câmpul istoriei, asigurându-i o dezvoltare impetuoasă: „un puternic val de popularitate, dacă se poate întrebuinţa termenul în acest sens, se desprinde din această ascensiune a maselor disprețuite şi umilite la viaţa comunităţii în toate domeniile. Nu ştiu dacă medieviştii au resimţit îndeajuns năvala acestor întârziaţi care împânzesc locul. Parcă se aude freamătul înăbuşit al tumultoasei lor năvăliri. Umanitatea a devenit mult mai cuprinzătoare decât în epoca celei mai vaste colaborări din Antichitate" (*Moyen Âge et Antiquité*, în „Scientia. Revue internationale de synthèse scientifique", 1930, martie, p. 193–194; cf. M. Berza, *op. cit.*, p. 54).

Dispariţia statului tentacular care paralizase forţele vii ale societăţii a determinat regruparea spontană a acestora, potrivit cu necesităţile lor imediate, în organisme politice structurate „după afinităţi elective sau naturale, de care stricta reglementare a imperiului nu ţinuse niciodată seama" (*Moyen Âge et Antiquité*, p. 190–191). Procesul s-a manifestat prin apariţia unei multitudini de realităţi politice locale, dezvoltate fie pe trunchiul vechilor structuri politico-administrative ale imperiului — provincii imperiale convertite în dioceze ecleziastice în frunte cu episcopul, „care reprezintă acum integral populaţia" (*ibidem*, p. 191) —, fie în cadre mai modeste, dictate de geografie: văi, depresiuni etc. Feuda însăşi, deşi element al unei structuri ierarhice, acoperă adesea un organism politic local, dezvoltat ca urmare a migraţiilor, dar pe temeiul nevoilor şi intereselor comunităţii oamenilor cuprinşi în limitele ei. Oraşul, cu trăsăturile sale noi, produsul cel mai de seamă al forţelor înnoitoare ale lumii medievale în faza ei de expansiune, a fost şi el o asemenea entitate de organizare locală. Independent însă de deosebirile de cadru geografic sau de modalităţile diferite de agregare a forţelor sociale, realităţile rezultate din acest proces spontan, de asociere în vederea soluţionării unor interese vitale comune, au manifestat un puternic caracter organic.

Regrupată pe plan local, societatea manifestă un viguros spirit de iniţiativă, care se traduce printr-un elan creator neegalat de-a lungul istoriei: „În văi şi oraşe, de îndată ce receptacolul geografic există, organizarea spontană se afirmă şi se pune pe lucru, cu toată forţa elementelor sale noi, cu un admirabil elan spre viitor, oricare ar fi acesta.

Cantoanele elveţiene ca şi clanurile scoţiene, *judicaturae*-le din Sardinia şi *judeţele* române, ţinuturile *jueces*-ilor castilani, originile *justiciei* din Aragon, ducatele Veneţiei şi Genovei, viaţa municipală înfloritoare în văile Padului şi în Toscana sunt manifestările ei, atât de asemănătoare între ele. Uneori există şi amintirea romană, dar în cea mai mare parte a cazurilor totul e absolut nou, proaspăt, plin de un viitor surâzător. Nu sunt urmate ordine, nu se impun norme; totul porneşte dintr-o voinţă liberă care dă acţiunii spontane o dezvoltare uneori neaşteptată. Astfel s-a regenerat şi a sporit umanitatea europeană" (*Y-at-il eu un Moyen Âge byzantin?* în *Études byzantines*, vol. I, Bucarest, 1939, p. 304).

Localism şi spontaneitate, solidaritate de interese între toţi membrii noilor organisme social-politice dezvoltate în cadru teritorial modest şi *organicitate, spirit de iniţiativă* neîngrădit de constrângerile statului „de supraveghere", acestea sunt, potrivit lui N. Iorga, trăsăturile caracteristice ale lumii medievale:

„Localism şi iniţiativă, înflorirea unor societăţi mărunte care trăiesc pe seama lor, acesta este principalul caracter şi originalitatea cea mai izbitoare a unei epoci care a fost, datorită acestor trăsături, de o minunată productivitate, pe care noi modernii, uniformizaţi cum suntem prin imitaţiile lucrului vechi şi prin brutalele fabricaţii în serie pentru toate rasele şi pentru toate obişnuinţele, am ajuns să nu le mai putem înţelege... Oamenii care se apără împreună simt cotul; ei au sentimentul de a avea fiecare partea sa din ceea ce posedă şi păstrează oraşul lor, satul lor, valea lor, regiunea lor geografică, colţul lor de lume, iubit pentru serviciile înseşi care i-au fost aduse. Catedrala, palatul, oficiile, sfatul orăşenesc, halele negustorilor, toate acestea aparţin tuturor şi pentru multiple folosinţe, pentru că toată lumea a colaborat la înălţarea lor înceată, dură, de la o generaţie la alta, continuând, dând şi dăruindu-se, după cum pe fiecare piatră din ziduri se află o pată din sângele fiecărei familii" (*Moyen Âge et Antiquité*, p. 195).

Lumea medievală nu era însă alcătuită numai din realităţi locale şi regionale; peste puzderia organismelor structurate după nevoile grupelor umane restrânse, în afara cadrelor statale de tip antic şi modern, s-au aşternut formulele universale ale imperiului şi bisericii. Moştenire a universalismului antic, pe plan politic a monarhiei universale, imperiul medieval şi Biserica „universală", papalitatea — aceasta din urmă simplă

dedublare sau „surogat" al celui dintâi — au fost factorii suprapuşi şi ordonatori, care au împiedicat, potrivit istoricului român, viaţa locală şi spiritul local să atomizeze societatea medievală europeană şi să o reducă la haos. Imperiul, „singurul imperiu", a fost năzuinţa supremă a tuturor marilor forţe politice medievale care tindeau la un rol dominant în viaţa popoarelor: „Tot ce se petrece în Europa, ca şi în regiunile vecine ale Asiei, până la Califatul arabilor, care părăseşte repede caracterul său patriarhal, burnusul şi sacul de curmale al primilor urmaşi ai Profetului, pentru a încălţa brodechinii imperiali, poate fi clasat sub această rubrică a luptelor pentru restabilirea Imperiului. Este adevărata unitate a istoriei Evului Mediu. Ea nu trebuie să înceapă, deci, prin analiza germenilor de naţiune, care nu se vor dezvolta decât peste câteva sute de ani, ceea ce aparţine istoriei moderne, care se ocupă de regalităţile moderne, ci să urmărească bine aceste lupte nesfârşite, această continuă încordare a tuturor popoarelor pentru a avea imperiul, singurul imperiu" (N. Iorga, *Bazele necesare unei noi istorii a evului mediu*, în *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, Bucureşti, 1944, p. 133–134; cf. M. Berza, *op. cit.*, p. 32).

Dintre celulele autonome care alcătuiau, la baza ei, societatea medievală, înainte de intrarea în acţiune a factorilor de unificare în sens naţional, atenţia lui N. Iorga s-a oprit cel mai stăruitor asupra celor denumite de el „Romanii" sau „romanii populare". În aceste „romanii", fragmente de romanitate organizate autonom, după ce autoritatea imperiului nu le-a mai putut ocroti — şi situaţia s-a extins treptat, de la primele regiuni părăsite de statul roman, între care Dacia, la ansamblul teritoriilor imperiului, pe măsura dezagregării acestuia, cu excepţia părţilor sale răsăritene cuprinse în hotarele noii Rome —, istoricul a văzut principalul factor de continuitate romanică şi principalul element constitutiv al lumii medievale. Trei au fost, potrivit istoricului, formulele de organizare politică a societăţii europene în Evul Mediu timpuriu: imperiul, formaţiile barbare şi romaniile. „*Romania* reprezintă acum în Occident — textul se referă la secolul VII — acelaşi lucru ca în Orient încă în secolul VI. Ea e teritoriul care nu a fost ocupat şi care nu e dominat permanent de barbari. Există deci trei forme politice şi naţionale posibile în această vreme: Imperiul care guvernează, regii barbari care au putere şi, între imperiul care guvernează prin mijloacele sale şi pentru scopurile sale,

şi regii barbari, şefi ai unui teritoriu care le aparţine, cu un drept şi sub o formă sau cu un alt drept şi sub o altă formă, o *Romania* populară.

Acolo unde viaţa antică, viaţa latină, s-a menţinut datorită doar populaţiei, cu mijloacele degajate doar de voinţa acestei populaţii, nu există „imperiu", ci această *Romania" (Relations entre l'Orient et l'Occident,* cap. IV: *Les „Romaniae" autonomes de l'Occident,* în vol. *Etudes byzantines,* I, p. 218–219). Din Galia şi Italia până la Dunărea de Jos, populaţiile romane rămase fără protecţia imperiului şi-au dat astfel de forme de organizare, a căror funcţie primordială a fost cea a apărării.

În viziunea lui N. Iorga, Evul Mediu românesc reproduce trăsăturile esenţiale ale Evului Mediu european în ansamblul său, începând cu cadrele de organizare politică ale societăţii. Organismele politice medievale ale romanităţii răsăritene, cea nord şi cea sud-dunăreană, au fost şi ele *romanii,* şi încă din cele mai rezistente şi persistente din câte a produs Evul Mediu romanic. Una dintre cele mai vechi *romanii* dezvoltate din iniţiativa forţelor populare locale a fost cea din Dacia, după retragerea autorităţilor romane: „Nici un stat barbar neîntemeindu-se până la anul 400, când vom reveni la istoria legăturilor cu imperiul, pe malul stâng al Dunării, ţara rămâne o *Romania* şi cine o locuieşte păstrează numele de *român,* care e corespunzător lui *homo romanus* din Galia, confundat în curând cu barbarii, stăpânii săi" (*Istoria românilor,* vol. II, *Oamenii pământului,* Bucureşti, 1936, p. 106). Transpuse în limba migratorilor şi apoi generalizate în această transpunere în terminologia etnic-politică europeană, aceste *romanii* ale romanităţii răsăritene au devenit *vlahii,* de la *vlahi* (cu diferite adaptări fonetice). Dar *vlahiile* şi denumirile derivate din ele — de pildă *vlaşca zemlia* sau *terra Blacorum* — nu sunt decât regiuni de populaţie şi stăpânire românească, *romanii* asemănătoare celor dezvoltate în teritoriile apusene foste ale Imperiului roman, care însă, cu puţine excepţii, nu şi-au păstrat denumirea. În Provenţa, vechea Romanie şi-a pierdut numele; în schimb, „numele Romagnei figurează încă în nomenclatura geografică actuală şi, în ceea ce priveşte *Romania* populară de la Dunăre, ea a supravieţuit în numele unei limbi, al unei naţii şi al unui organism politic. Elementul latin de la Dunăre se numeşte *români,* adică romani; limba lor este limba romană (*românește*) şi când în secolul XIV a fost dată o formă politică acestor ţări, a fost păstrată aceeaşi denumire, care neîndoielnic e mult mai veche.

Documentele maghiare din Transilvania, documentele cancelariei ungare, numesc unele regiuni «terra Blacorum», «țară a vlahilor», sau «sylva Blacorum», «pădure a românilor». Dacă în locul cuvântului «valahi», care nu e folosit de românii înșiși, se pune singurul și adevăratul lor nume, atunci se ajunge la «țara românilor», și ceea ce era «Țara Românească» pentru secretarii regilor Ungariei era «Țara Românească» de secole pentru conștiința nației care trăia pe malurile Dunării" (*Relations entre l'Orient et l'Occident*, p. 220–221).

Vlahii, adică *romanii*, erau și autonomiile politice ale românilor sud-dunăreni: „Avem deci *vlahii* corespunzătoare *romaniilor* vechi, asemenea cu *școlile* slavilor; Vlahii Mari și Mici, de Sus și de Jos, până la o Vlahie Mare, tocmai pe la Corbavia de apus" (*Istoria Românilor*, II, p. 294).

Întregul teritoriu locuit de români, ținuturile în care ei se grupau politic, era un mozaic de romanii sau țări românești, alăturate sau despărțite de teritoriile aflate în stăpânirea altor etnii: „În timpurile cele mai vechi, românii nu făceau nici o deosebire în ceea ce privește ținuturile pe care le locuiau, pentru dânșii tot pământul locuit de români se chema Țara Românească. Țara Românească era și Muntenia și Moldova și Ardealul și toate părțile care se întindeau până la Tisa chiar, toate locurile unde se găseau români. N-aveau câte un nume deosebit pentru deosebitele ținuturi pe care le locuiau și toate se pierdeau pentru dânșii în acest cuvânt mare, covârșitor și foarte frumos de: Țară Românească" (*Ceva despre Ardealul românesc*, București, Năsăud, 1907, p. 1). Când organismele politice românești de la sud de Carpați s-au unit pentru a alcătui primul stat românesc, numele acestuia a continuat, firesc, pe cel al tuturor formațiunilor premergătoare lui: „Așadar, când căpeteniile din munții românești au organizat un principat capabil să se mențină și să reziste pretențiilor ungare și invaziei otomane, ele au numit acest stat: *Domnia a toată Țara Românească*, adică, *Dominatio totius terrae romanae*" (*Relations entre l'Orient et l'Occident*, p. 221).

Romaniile românești au fost prin excelență populare, țărănești. Constatarea ne conduce în miezul însuși al problemei structurii societății românești medievale și al organizării ei, astfel cum le-a înțeles N. Iorga.

În viziunea istoricului, Evul Mediu românesc e istoria țărănimii române, covârșitor, dacă nu chiar exclusiv, liberă, și a manifestărilor ei pe multiple planuri: economic, social, politic, militar, religios și cultural.

Timp de mai bine de un mileniu, de la primele semne ale involuției Imperiului roman și până la marea mutație petrecută în societatea românească în secolul al XVI-lea, țărănimea a fost factorul decisiv al istoriei românești. Ea a fost, în primul rând, veriga continuității populației și formelor de viață social-culturală din timpurile străvechi până în vremea integrării societății românești în ritmurile lumii moderne. Sub învelișul latin adoptat prin romanizare, lumea rurală a sud-estului european, cea a ariei sale de romanitate desigur, a păstrat tradițiile străvechi ale fondului tracic: „Chezași ai păstrării seculare a vechii ordini de lucruri, țăranii din acest sud-est continuă, în formă latină, cea mai depărtată viață rurală tracă. Întâlnim ca nume Mucapor și femininul Tataza Mucapora. Suntem astfel de acum în plină «țerănime» care se va transmite în toate formele și sub toate stăpânirile, biruind secolele" (*Istoria românilor*, II, p. 26). Declinul rapid al vieții urbane, care, în cele din urmă, avea să antreneze în catastrofă imperiul însuși, a readus pe primul plan al istoriei țărănimea și satul, restituindu-le funcția de principal organizator al vieții social-politice și de salvatoare ale continuității față cu valurile succesive ale migrațiilor dezlănțuite de convulsiunile lumii asiatice. În secolul al IV-lea procesul se desăvârșește, „satul se impune ca formă generală", orașul însuși (*oppidum*) se contractă și, mai ales, își schimbă esența, devenind numai „un sat mare și întărit". „*Era deci o întoarcere la satul de unde se plecase.* Așa s-a întâmplat cu însăși Roma, ajunsă la «târgul boilor» în locul Forului ilustru, și unele urme din această întoarcere la originile țerănești dăinuiau încă acum câteva decenii. În luptă cu mândra civilizație romană, sprijinită pe atâta putere militară de o așa măiastră complicație, satul tracic biruise de la un capăt la altul. Orașele din adâncul balcanic se întorceau, ca și cele din Noric, din Panonia desigur — care de aceia poate da pe acel sfânt Martin, apostol al țeranilor — la autonomii aproape rurale și, prin suburbiile lor rămase afară sau prelinse mai departe, vin sau revin la tipul rural" (*ibidem*, p. 77–78).

Așadar, la începuturile istoriei medievale românești s-a *aflat satul și țărănimea liberă*, care, stăpână pe pământ, și-a dat forme specifice de organizare social-politică și de viață culturală. Până târziu în Evul Mediu, țărănimea română și-a păstrat, potrivit lui N. Iorga, pământul, libertatea și instituțiile autoguvernării. Mai mult încă, atunci când constituirea unor

state românești cuprinzătoare, apte să facă față amenințării din afară, s-a dovedit absolut necesară, tot țărănimea a fost factorul decisiv în alcătuirea lor (pentru tezele istoricului asupra locului țărănimii în istoria românească, vezi între alții, C.C. Jornescu, *Nicolae Iorga și satul românesc*, București, 1943; V. Costăchel, *N. Iorga, historien des institutions roumaines féodales*, în vol. *Nicolas Iorga, l'homme et l'oeuvre*, p. 267–281 și Șt. Ștefănescu, *N. Iorga, historien de la paysannerie roumaine, ibidem*, p. 283–301). Ori de câte ori a dezbătut structura societății românești medievale, N. Iorga și-a reafirmat teza cu privire la caracterul ei țărănesc, de democrație țărănească arhaică.

Temelia acestei forme de organizare a vieții rurale era stăpânirea pământului de către țărani care nu puteau fi, desigur, decât oameni liberi: „E indiscutabil că teritoriul românesc... a cunoscut un regim primitiv de proprietate țărănească absolut liberă" (*Evolution de la question rurale en Roumanie jusqu-à la réforme agraire*, Bucarest, 1929, p. 1); „înainte de a fi o Țară Românească și o țară a Moldovei erau moșii și moșieri, dar moșii mici și moșieri țerani" (*Rostul boierimii noastre*, în vol. *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, p. 161).

Satele, care grupau această țărănime, descind în mare parte din vechile așezări ale lumii tracice, de unde vin și „principalele instituții și mai ales obiceiurile fundamentale ale românilor", până când sinteza cu lumea latină și, mai târziu, „infiltrațiile" unor elemente slave au oferit temelia pe care „naționalitatea română" și-a creat „o formă politică independentă" (*ibidem*).

Stăpânirea pământului nu era individuală, ci de grup, de comunitate sătească sau agrară, derivând dintr-o ascendență comună. „Trebuie așadar admis că satul (al cărui nume se găsește și în vocabularul albanez și care vine din tracă, ceea ce îi conferă și un caracter corespunzând cutumelor acestei rase traco-ilirice), cuprindea un număr de persoane de același sânge, purtând numele strămoșului comun — astfel Negrești e satul Negreștilor, adică al descendenților lui Negrea, Albești acela al descendenților lui Albu etc. — independente în multe privințe de comunitățile vecine și primind cu greu în sânul lor tineri aparținând altor comunități, care, prin căsătorie, pierdeau orice legătură cu vechiul grup, al cărui nume chiar trebuiau să-l uite, pentru a-l adopta pe cel al noilor aliați și frați" (*ibidem*, p. 2). În contextul unei economii de autarchie domestică

sau sătească, realizată la nivelul exigenţelor minime, proprietatea individuală nu avea sens şi nu s-a dezvoltat: „... la început nu exista dreptul pentru *individ* sau pentru *un grup de indivizi*, dar pământul era la dispoziţia grupului întreg, ca şi la vechii germani" (*Les origines et l'originalité du droit populaire roumain*, în „BSHAR" XIX, 1935, p. 113); „fiecare-şi are căminul, termen latin, toate la un loc formând *vatra satului, săliştea* sau *siliştea* (cu un sufix slav care însemnă, obişnuit, nu ceea ce este, ci ceea ce a fost, ca în *mirişte, inişte, porumbişte*). Dar lucrul îl face fiecare după puterile lui şi ale familiei, la *împărţire* numai, când se trage moşia, desfăcându-se *funii* sau *sfori*, după instrumentul măsurării, de-a lungul, fie cât de îngustă partea, potrivit cu gradul de descendenţă...." (*Istoria românilor*, vol. III, *Ctitorii*, Bucureşti, 1937, p. 347).

„Organism arhaic, multisecular, care poate trăi în sine, de la sine şi pentru sine", satul românesc medieval era o comunitate de locuitori descendenţi „ai aceluiaşi moş", „fiind sânge" între ei. Conducerea acestei comunităţi se afla în mâinile reprezentanţilor ei, căpeteniile familiilor care o alcătuiau, „oameni buni şi bătrâni, care se strâng la adunare" (*ibidem*, p. 345). Instituţia „oamenilor buni şi bătrâni", istoricul a regăsit-o şi în alte comunităţi medievale europene, rurale sau incipient urbane.

Peste aceste organisme ale autoconducerii satului s-au aşternut cele ale agregării satelor în asociaţii mai cuprinzătoare, impuse de necesităţile primordiale ale societăţii: „împărţirea dreptăţii şi călăuzirea în apărarea ţării". Instituţiile care au răspuns acestor imperative ale vieţii sociale au fost cele ale juzilor, cnezilor şi voievozilor:

„*Juzi* sau *cnezi* ţineau *scaun* de dreptate, înconjuraţi de «oameni bătrâni», de «juraţi» din sate. Numele de «cnez» e luat de la slavi, celălalt e, cum se vede, curat românesc. Stăpânirea unui jude se întindea asupra mai multor sate şi, fiindcă satele erau foarte risipite atunci, ea cuprindea prin urmare un ţinut întreg, care se chiamă astfel judeţ. Hotarele şi numele acestor vechi judeţe nu s-au schimbat nici până în zilele noastre şi, când zicem judeţul Vâlcei, ori şi judeţul Romanaţului, pomenim încă pe acei juzi ai românimii, cari s-au chemat Vâlcea, poate fi şi Romanaţ.

Judele era statornic. Nu tot atâta siguranţă putem avea în ceea ce priveşte statornicia mai marelui său, căruia i se zicea cu cuvântul slavonesc *voievod*, care înseamnă căpetenie de oştire. Cnezi întâlnim în multe locuri, şi în vremile lor bune şi în cele rele; voievozi, dimpotrivă,

se cunosc mai puțini. Unul stătea în Ardeal, altul în țara munteană de dincoace de Olt, câțiva juzi cu putere de voievod s-au ivit în Oltenia; după ce Ardealul a intrat sub stăpânire ungurească, voievozia de acolo a scăzut și s-a păcătoșit, ajungând pe aceiași treaptă cu cnejia sau cu judecia" (*Rostul boierimii noastre*, p. 154).

Organizarea judecătorească a acestei societăți nu putea decât să fie solidară cu temelia din care s-a dezvoltat (vezi pentru diverse aspecte ale chestiunii Val.Al. Georgescu, *Nicolae Iorga ei l'histoire des institutions*, în vol. *Nicolas Iorga, l'homme et l'oeuvre*, p. 65–84). Dreptul societății românești medievale, în prima fază a evoluției sale, a fost un drept popular, care „a țâșnit din viața țărănească", exprimând nevoile de reglementare judiciară ale grupului rural deținător al pământului și ale vecinilor săi. Drept nescris, drept tradițional, constituit prin „codificarea" spontană a obiceiului de societatea rurală românească, în intervalul milenar care separă vremea retragerii autorității romane de cea a constituirii statelor de sine stătătoare: „Cred mai degrabă că acest drept s-a format în această epocă, în care nu [mai] era dominație romană și în care nu exista încă principele care conducea țara, adresându-se într-un fel sau altul, dreptului roman, dreptului bizantin". Acest sistem judiciar, elementar și totodată complex în devenirea sa, a fost produsul organic și spontan al unei lumi care s-a dezvoltat și guvernat potrivit cu nevoile ei interne, cele ale unor comunități rurale libere și autonome: „S-ar spune că, din acest vechi trunchi, s-a scurs seva juridică, astfel cum se scurge rășina dintr-un brad care, puțin câte puțin, a ajuns să capete forme stabile, și tocmai de aceea acest drept popular n-a rămas niciodată fără perspective de noi dezvoltări, până în clipa când a murit zdrobit. Căci a fost zdrobit, ca și interesele însești ale societății" (*Les origines et l'originalité du droit populaire roumain*, p. 118 și 119).

Un produs popular, țărănesc, a fost și întreaga creație artistică și trăire spirituală a acestei societăți. Caracterul unitar însuși al instrumentului de comunicație și creație literară orală, limba română, își găsește explicația în formele populare unitare în care s-a desfășurat viața românilor în Evul Mediu, înainte de apariția statelor: „Osebirile de limbă vin de la existența unor granițe de stat în Evul Mediu, de formațiune feudală. Ceea ce deosebește graiul moldovenesc de cel muntean și cel din unele părți ardelene de amândouă acestea, e împărțirea Țerii Românești în două

domnii şi, alături, o stăpânire străină. Dar, *mult timp înainte fusese perfecta unitate seculară a unei singure vieţi populare fără stat*" (*Istoria românilor*, II, p. 295).

Literatura începuturilor, cea de creaţie proprie sau de împrumut, în care s-au consumat aspiraţiile de cunoaştere şi sensibilitatea societăţii româneşti înainte de apariţia textelor scrise, bisericeşti şi laice, în secolele al XIV-lea şi al XV-lea, răspundea nevoilor unui mediu ţărănesc. Producţia bogată a sensibilităţii şi gândirii populare, necontenit recreată — o „preschimbare fără sfârşit" — şi îmbogăţită prin noi creaţii proprii sau aluviuni din afară, exprimă viziunea despre lume şi viaţă a ţărănimii române, contururile cosmosului şi microcosmosului uman în trăirea ei sufletească. Viaţa, cu impulsurile ei elementare şi cu vicisitudinile esenţiale care îi determină ritmul — naşterea, cea a trupului sau cea creştină, dragostea, boala, moartea ş.a.m.d. —, şi-a dat o puternică expresie poetică în creaţia populară, adeseori cu un sens funcţional lesne de înţeles sub învelişul cuvântului ritmat sau cântat (*oraţia, bocetul, descântecul*). Naraţia, care satisface şi totodată stârneşte simţul depăşirii în imaginaţie a concretului înconjurător, îmbină în *basm*, spontan şi armonios, lumea reală cu cea fantastică. Nevoia de cunoaştere a universului fizic şi uman şi de încadrare morală a acestuia din urmă şi-a găsit împlinirea în *proverbe* şi *cimilituri*. Adausul creştin, ortodox sau heterodox, a fost el însuşi integrat de sincretismul popular în propria sa viziune; „creştinism de sinteză şi de folklore, cu prea puţină teologie şi chiar adevărată ierarhie în el" (*Istoria românilor*, II, p. 89).

„În toată această poezie populară, fantasia necontenit creatoare aleargă liber, răspândind larg binele şi răul care iese din inspiraţia momentană a unuia şi altuia". Forţa de creaţie literară a acestei lumi rurale s-a impus până târziu, chiar atunci când cadrele modificate ale vieţii sociale şi-au căutat direcţii şi forme de exprimare noi: „şi în această nesfârşită varietate a unei admirabile spontaneităţi este un veşnic izvor de inspiraţie pentru literatura cultă" (*Istoria literaturii româneşti*, ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, 1925, p. 61 şi 65; vezi şi *Geschichte des rumänischen Volkes*, vol. I, Gotha, 1905, p. 221–232).

Din acelaşi izvor, spontaneitatea populară, şi-au tras inspiraţia cele mai vechi realizări arhitecturale care ni s-au păstrat — bisericile de lemn — şi „orice efort spre frumos venind de la românul necultivat prin şcoală

sau prin ucenicia savantă", efort manifestat în ornamentaţia covorului, a îmbrăcămintii, a mobilelor, armelor etc. (*Art et littérature des Roumains*, Paris, 1929, p. 7). Şi, pornind de la dreptul popular, istoricul şi-a sintetizat astfel, mai concis decât în orice alt loc al operei sale, gândirea cu privire la creaţia românească medievală: „E vorba aşadar de un lucru spontan. Aş spune chiar: *un produs de artă populară, un capitol de folklore*, ca munca ţesăturilor, care a dat aceste frumoase cămeşi şi şorţuri româneşti, aceste sculpturi în lemn care se zăresc pe ciomegele păstorilor, ca şi, de asemenea, o întreagă literatură şi aceste legende care alcătuiesc o altă religie, pe lângă religia oficială" (*Les origines et l'originalité du droit populaire roumain*, p. 119).

O societate întemeiată pe asemenea baze — stăpânirea integrală a pământului de o ţărănime liberă — nu lasă teren existenţei unei clase feudale, unor mari stăpâni de pământ exploatat cu mâna de lucru a ţăranilor dependenţi. Pentru N. Iorga, atât boierii, cât şi ţăranii dependenţi — rumâni sau vecini — au fost produsul târziu al aparatului de dregători şi îndeosebi al noilor realităţi politice şi economice dezvoltate în secolul al XVI-lea, agravarea exploatării otomane şi răspândirea economiei monetare. Lipsind o clasă stăpânitoare, au lipsit şi instituţiile specifice feudalismului: „Prin urmare, în deosebire de statele vecine, în care atâtea elemente feudale se strecuraseră, noi n-am avut aceste elemente feudale. Degeaba se vorbeşte de o aristocraţie românească şi de altele de felul acesta. N-au existat" (*Istoricul constituţiei româneşti*, în vol. *Noua constituţie a României şi nouile constituţii europene*, Bucureşti, [1922], p. 8–9). Târziu infiltrată în societatea românească, boierimea e străină de psihicul românesc: „boierimea nu e dintre cele mai vechi aşezăminte ale noastre, nici dintre acelea care au pornit într-adevăr din sufletul nostru" (*Rostul boierimii noastre*, p. 154). Ea şi-a croit drum în Ţara Românească, şi de aici, prin adopţiune, în Moldova, prin mijlocirea dregătoriilor, împrumutate de cea dintâi ţară, o dată cu titularii lor, de la bulgari, ei înşişi tributari în această privinţă Bizanţului: „Boieria se află printre aceste aşezăminte împrumutate. Şi numele de *boieri* şi numele multor boieri şi îndatoririle celor mai mulţi dintre dânşii vin de la bizantino–bulgari" (*ibidem*, p. 155).

Stabilind echivalenţa între *dregătorie* şi *boierie*, istoricul a explicat geneza domeniului boieresc prin daniile domniei. Dregătorii, fie „foşti

țerani", fie mai ales oameni alungați din sudul Dunării de înaintarea turcească spre Țara Românească, erau răsplătiți, la începuturile existenței statului, cu pământ din stăpânirile domnești, proces a cărui dezvoltare avea să provoace în cele din urmă anihilarea stărilor de lucruri anterioare, stăpânirea liberă și comunitară a pământului de țărănimea liberă. „Domnii schimbară această stare de lucruri de frățească sărăcie, dăruind dregătorilor, *boierilor*, pământuri pustii, pământuri fără stăpân, de care erau destule, și pământuri confiscate" (*Rostul boierimii noastre*, p. 161). În faza de început, însă, stăpânirea boierească nu cuprindea întinderi mari de pământ, ci constituia un fenomen marginal. Abia în secolul al XV-lea „se statornicește legătura dintre boier și proprietar mare", dând naștere unei aristocrații românești, pentru ca, în secolul al XVI-lea, tendința să capete mari proporții, modificând decisiv, în favoarea boierimii, raporturile în cadrul societății românești, ca urmare a acaparării masive a pământului de boieri și a aservirii țărănimii până atunci libere (Introducere la *Scrisori de boieri*, Vălenii de Munte, 1912, p. IV–V).

Dezvoltat dintr-o lume țărănească, statul, atunci când a apărut în societatea românească, în secolul al XIV-lea, a purtat cu necesitate amprenta lumii care l-a produs. Teza care începuse să-și croiască drum în istoriografia românească la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, aceea anume a unui stadiu avansat de polarizare a societății românești între o clasă a marilor stăpâni de pământ și țărănimea dependentă încă înainte de întemeiere, a fost categoric respinsă de N. Iorga. În 1922, într-o conferință din ciclul *Doctrinele partidelor politice* inițiat de *Institutul social român*, el afirma categoric: „Statul nostru a fost creat, fără îndoială, prin concursul maselor rurale în secolul al XIV-lea. Ele au întemeiat statul, l-au apărat, l-au menținut împotriva tuturor primejdiilor. Dar aici este o deosebire de făcut: clasa care a creat statul, în legătură cu ideea națională, prin mijlocirea democrației, clasa care a creat cea dintâi domnie în munții Argeșului, clasa aceasta țărănească era, fără îndoială, liberă. Încă o dată spun: doctrina pe care a apărat-o cu foarte mult talent un tânăr, a cărui dispariție înainte de vreme o regretă știința istorică a României, C. Giurescu, doctrina aceea că statul a fost început cu o țărănime neliberă, este neadmisibilă. Cu oameni neliberi nu se întemeiază o țară, cu oameni neliberi nu se apără o țară și cu oameni neliberi nu progresează o țară, iar, dacă s-a putut întemeia cu clasele adânci ale

poporului românesc o țară, acum șase sute de ani, aceasta se datorește faptului că această clasă era liberă" (*Doctrina națională*, București, 1922, extras din volumul *Doctrinele partidelor politice*). Spre sfârșitul ciclurilor sale de conferințe la Vălenii de Munte, în 1938, sub apăsarea evenimentelor fatale care anunțau apropierea celei mai mari furtuni a istoriei universale, răspunzând, ca de atâtea ori în opera sa de istoric, preocupărilor vremii, N. Iorga a revenit, probabil pentru ultima oară, asupra genezei statelor române: „Vă rog să nu credeți — se adresa el ascultătorilor săi — într-o teorie răspândită odinioară de Constantin Giurescu..., care pretinde că țările noastre s-au întemeiat cu șerbi, cu boieri stăpâni pe țărani liberi. Nu se întemeiază o țară cu oameni neliberi, și, când oamenii sunt neliberi într-o țară, țara aceasta nu se poate menținea..." (*Hotare și spații naționale. Conferințe la Vălenii-de-Munte*, 1938, p. 136–137).

Așadar, potrivit lui N. Iorga, țăranii liberi, stăpâni ai pământului țării, au creat statul; instituția supremă a acestuia, *domnia*, a fost ea însăși asumată de *voievozi–domni* care nu aveau o curte propriu-zisă și erau „încunjurați, neapărat, în cele dintâi decenii, numai de sfetnici în port românesc, asemănători cu bătrânii chemați la judecățile țerănești" (*Scrisori de boieri*, p. II). Când, după Primul Război Mondial, săpăturile arheologice au dat la iveală mormântul voievodal de la Biserica Domnească din Curtea de Argeș, istoricul și-a nuanțat opinia, fără a renunța însă la esența ei. Dacă, îndată după descoperire, el a recunoscut că „s-a sguduit puțin în conștiința mea o părere mai veche pe care o aveam", anume cea a domnului țăran, dacă a admis că domnia Țării Românești a avut de la începuturile ei legături dinastice cu dinastiile străine, dacă, în sfârșit, a acceptat că în jurul dinastiei a existat „o clasă stăpânitoare" (*Istoricul constituției românești*, p. 9), el avea totuși să se oprească la imaginea unui domn pe care îl recunoștea de ținută și port feudal, dar totuși un *domn al țăranilor*. Schițând, într-o conferință ținută la Berna în 1930, paralelismul dintre lupta pentru libertate a românilor de la sud de Carpați împotriva Regatului ungar în 1330 și cea a cantoanelor helvetice împotriva Habsburgilor în același secol, N. Iorga și-a fixat noul punct de vedere, rectificat în ceea ce privește esența domniei. Relevând caracterul țărănesc al rezistenței celor două popoare împotriva forțelor care încercau să le sugrume libertatea, istoricul afirma: „În acest moment din 1330, principele suveran al Țării Românești e un tip ciudat. În această

privință nu există paralelism între helvetici și români. De partea românească, o căpetenie de țărani, și odinioară presupuneam chiar că el purta costum țărănesc; ar fi fost [așadar] un țăran mai bogat, mai deosebit, îmbrăcat în haine mai puțin prețioase, dar linia îmbrăcămintei sale ar fi corespuns celei a costumelor supușilor săi." Înfățișând ascultătorilor săi elvețieni fastul vestimentar și de ornamentație al principelui înmormântat la Argeș, N. Iorga adăuga: „și, cu toate acestea, el era o căpetenie de țărani. Iată cele două caracteristici ale acestei personalități a învingătorului din 1330. Comandând o oaste de țărani, el trăia într-un castel ale cărui ruine au fost puse în lumină, cu plăci de ceramică, sculpturi — un vultur de blazon — și își mărita fiice cu palatinul Ungariei, principe polon, cu „împărați" balcanici, în Serbia, în Bulgaria. Or, acest principe se așează în fruntea țăranilor pentru a-l înfrunta pe regele Ungariei. Și unul și celălalt poartă coroane, dar unul nu are decât cavaleri, celălalt decât țărani..." (*Les luttes pour la liberté menées par les paysans au XIVe siècle: Le Sempach suisse et la Posada roumaine*, Berne, 1930, p. 7–8).

Cât privește procesul însuși al constituirii statului în istoria românească, N. Iorga a aderat integral la viziunea școlii pozitiviste, reprezentată, în dezbaterea acestei probleme, în primul rând de D. Onciul, care a deplasat hotărât explicația de la tradiția descălcatului la procesul de agregare a formațiilor politice anterioare constituirii Țării Românești și Moldovei (vezi Șt. Ștefănescu, *Începuturile statelor românești, în viziunea lui Nicolae Iorga*, în „Studii. Revistă de istorie", 24, 1971, 4, p. 673–681). Întreaga sa viziune asupra romaniilor populare — forme de autoguvernare populară, în cadrul local — a constituit fundamentul interpretării pe care avea să o dea constituirii statului românesc medieval. Din multitudinea de romanii, „țări românești", care au acoperit teritoriul românesc după retragerea legiunilor romane din Dacia, s-a alcătuit în secolul al XIV-lea Țara Românească, apoi Moldova. Începutul de cristalizare statală românească surprinsă de izvoarele secolului al XIII-lea, în vremea și, în mare măsură, datorită invaziei tătare, i-a slujit și lui, ca atâtor altor istorici, ca punct de reazem pentru reconstituirea evoluției spre organizarea statală a societății medievale românești. Dar, în cercetările sale, istoricul a crezut că poate găsi rădăcini încă mai vechi ale acestei evoluții în stările de lucruri de la Dunărea de Jos în secolul al XI-lea, semnalate de un izvor bizantin (*Cele dintâi cristalizări de stat ale*

românilor, în „RI", V, 1919, p. 103–113), ipoteză care nu a reuşit să câştige decât puţine adeziuni.

Şi în cazul Ţării Româneşti şi în cel al Moldovei, constituirea statului a fost, potrivit lui N. Iorga, „un proces de concentrare a judeţelor", în jurul nucleului de la Argeş şi, respectiv, al celui din valea Moldovei (*Introducere la studiul asupra României şi Românilor. Conferinţe ţinute la „Şcoala interaliată de înalte studii sociale" la Paris*, Beiuş, 1922, p. 34). „Domnia Ţării Româneşti s-a făcut din alipirea întâmplătoare a unei vieţi de văi, care, văile acestea, aveau individualitatea lor, cum se vede şi în costume... De multă vreme, într-o formă populară, existau aceste formaţiuni ţărăneşti... Prin urmare, viaţa această ţărănească evoluase, dar rămăsese în fond viaţă ţărănească. Mai multe organizaţii de acestea patriarhale, foarte vechi, de caracter rural, s-au alipit. S-a făcut şi alipirea cea mare între ceea ce era de o parte a Oltului şi ce era de cealaltă parte. Legenda păstrează încă amintirea a doi domni care îşi stăteau faţă în faţă — numele sunt, firește, inventate — şi cari, la un moment dat s-au unit". Şi apoi, cu privire la cel de-al doilea stat românesc: „Moldova s-a întemeiat prin faptul că peste o viaţă populară au venit câţiva nobili din Maramureş, cărora li s-a zis boieri şi fiilor «coconi». După cum s-au aşezat în Moldova, unde regele Ungariei căutase a-şi crea un fel de «marcă», un marchizat în părţile acestea contra tătarilor — cazul lui Dragoş —, apoi a venit Bogdan, care de la sine, căci nu-l trimisese regele Ungariei, a înlăturat seminţia lui Dragoş şi a făcut «Ţara Românească a Moldovei» pe sama lui" (*Hotare şi spaţii naţionale*, p. 79–80 şi 81).

Pluralismul statal românesc în Evul Mediu e înţeles de istoric în cadrul determinat de originea şi sensul evoluţiei organizării politice româneşti, de la unitatea arhaică la cea regăsită într-un târziu în secolele XIX–XX.

Numele celui dintâi şi — sub raportul gândirii politice — *singurului* stat românesc exprimă nu numai un conţinut etnic şi continuitatea în raport cu realităţile politice anterioare, dar şi ideea de cuprindere a tuturor românilor în acelaşi cadru de viaţă politică: „Când, în apropierea anului 1300, poate cu puţin înainte, s-a întemeiat principatul muntean în Argeş, el s-a chemat «domnia a toată Ţara Românească». «Ţara Românească» a avut odinioară un sens pe care foarte mulţi l-au uitat şi unii nu l-au înţeles niciodată; ea însemna tot pământul locuit etnograficeşte de români"

(*Români şi slavi. Români şi unguri. Două conferinţe ale Institutului pentru studiul Europei sudorientale*, Bucureşti, 1912, p. 9–10). Aceasta presupune ideea de unitate politică a românilor şi, potrivit istoricului, cel de-al doilea stat românesc, Moldova, nu a făcut decât să se desprindă, în condiţiile de politică internaţională ale secolului al XIV-lea, din unitatea originară, în vreme ce asupra Transilvaniei s-a consolidat dominaţia Regatului ungar. „Ţara Românească", odinioară întregul teritoriu locuit de români, s-a împărţit „în două domnii şi, alături, o stăpânire străină" (*Istoria românilor*, II, p. 295). Sensul şi finalitatea unităţii sunt explicit exprimate de titulatura voievozilor „a toată Ţara Românească" (*Două conferinţe craiovene. I. Rostul Olteniei în mişcarea pentru neam. II. Ce am făcut şi ce trebuie să facem*, Craiova, 1906, p. 5).

Prin această trăsătură însă — tendinţa de cuprindere a ansamblului etniei româneşti în acelaşi hotar sau în aceeaşi unitate politică —, statul românesc constituit în secolul al XIV-lea e *naţional* şi deci *modern*. În vreme ce popoarele balcanice au urmat tradiţia imperială pe care au întrupat-o — grecii bizantini —, sau s-au străduit să o transfere asupra lor cu succese intermitente — bulgarii şi sârbii —, românii au creat state de caracter şi finalitate naţionale: „Când părţile oltene şi argeşene se uniră, după înfrângerea lui Litovoi de către unguri, pe la 1300, ţara cea nouă se formează *după o concepţie originală, avându-şi rădăcinile numai în tradiţia proprie*. E un caz de cristalizare politică spontanee. Domnia e «a toată Ţara Românească» — şi pentru întâia oară apare în Răsărit astfel o concepţie naţională echivalentă cu concepţia teritorială, bază modernă pentru statele Apusului Europei" (*Sârbi, bulgari şi români în Peninsula Balcanică în evul mediu*, în „AARMSI", s. II, t. XXXVIII, 1915, p. 15).

Factorul de unitate prin excelenţă al lumii medievale, imperiul sau ideea imperială, nu e nici el absent în Evul Mediu românesc. Persistenţa şi forţa ideii imperiale la români, realitate pe care N. Iorga a subliniat-o în repetate rânduri, nu s-a aflat în contradicţie cu caracterul naţional al statului. Ideea imperială a fost la români, în primul rând, un fapt de amintire colectivă. Numele însuşi de „Ţara Românească" „nu presupune un stat, presupune amintirea unui stat; fusese odinioară aici un Imperiu, «constabat imperium». Instalarea în zone periferice a unor dominaţii străine, ale migratorilor, care nu au generat state pe teritoriul românesc, a făcut posibilă continuitatea de conştiinţă politică; ...niciodată n-am avut

conştiinţa că aparţinem statului străin de drept, ci aceea că aparţinem şi mai departe romanităţii care a rămas sufleteşte în noi şi care nu fusese înlocuită prin nici o altă organizare materială. De aici: *limba românească, român şi Ţara Românească"* (*Români şi slavi. Români şi unguri*, p. 9–10). Pierderea contactului cu Dunărea de către imperiu şi apoi grecizarea lui, „fără ca noi să putem îmbrăţişa, contra întregii noastre obişnuinţe, grecizarea", explică atât amputarea suferită de ideea imperială la români, cât şi forma persistenţei ei. „Astfel, *pe când cei din Constantinopol rămâneau «Romei» politici fiindcă păstrau realitatea imperiului, am rămas români pentru că nu ne puteam despărţi de amintirea lui"* (*Locul românilor în dezvoltarea vieţii sufleteşti a popoarelor romanice*, în „RI", V, 1919, p. 115–116); „*Cetăţeanul*, adversar a tot ceea ce e străin (*extraneus*), trăieşte încă în gândire în ordinea romană, de care nu îl poate desprinde nici o realitate. El aşteaptă sub Diolceţian, sub Constantin, după cum va aştepta sub împăraţii bizantini, înapoierea stindardelor. Izolat de Roma prin nenorocirea vremurilor, el îi aparţine încă sufleteşte" (*Histoire des Roumains et de leur civilisation*, Bucarest, 1922). Dar ideea imperială nu a fost la români numai o amintire; ea a cunoscut şi o întrupare politică în autocraţia domnească. *Domnul*, a cărui putere înlăuntru era discreţionară, continua, în conştiinţa populară, tradiţia împăratului roman, *dominus*. Autocraţia domnului era însă un fapt intern, ea nu sprijinea o acţiune imperială în afară şi astfel s-a conciliat cu conţinutul naţional al statului: „şi aceste state [Ţara Românească şi Moldova] aveau să se sprijine pe trei concepţii principale, care domină sufletul ţăranului: tradiţia neîntreruptă a ideii de Imperiu, care le făcea să privească pe şeful său suprem ca pe un domn, având drept de viaţă şi de moarte, acela de a face război şi de a încheia pacea, caracterul geografic bine determinat al statului, corespunzând cu moştenirea, cu marea «moşie» («moş» am spus-o e strămbunul) care e patria; interpretarea naţională a aceluiaşi stat, care nu poate fi decât Ţara Românească, «toată Ţara Românească»" (*Introducere la studiul asupra României şi românilor*, p. 29–30).

În vreme ce românii din afara Carpaţilor şi-au constituit state de sine stătătoare, cei dinlăuntrul lanţului carpatic, asupra cărora s-a adâncit dominaţia străină, au urmat o evoluţie în sens invers, mai întâi de oprire a dezvoltării organizaţiei lor politice, apoi o involuţie a acesteia până la

formele elementare. Inițial, adică înainte de statornicirea dominației ungurești asupra Transilvaniei, românii din aceste teritorii erau și ei o parte a „Țării Românești" arhaice, alăturare a numeroase țări de văi și depresiuni din care se alcătuia unitatea originară a românilor: „Acum, toate aceste părți numite după râuri formează pentru românii de oriunde o singură țară mare, care se numește Țara Românească; oriunde locuiesc români este pentru ei Țara Românească; în toate veștile mai vechi ale trecutului nostru nu e alt nume de țară decât un nume de acesta general, după numele neamului care locuiește acolo... Va să zică Țara Românească era și dincolo și dincoace de Carpați; Țara Românească pornea cu cea din urmă așezare în Apus și mergea până la cea mai înaintată așezare din Răsărit... Prin urmare, iată cum ardelenii s-au găsit împreună cu românii de dincoace de munte în aceeași Țară Românească" (*O conferință despre viața românească a Ardealului*, în „Calendarul Ligii Culturale", 1901, p. 40–41). „În această primă fază a vieții Ardealului înainte de cucerirea ungurească și de colonizări, țara a trăit cu străvechiul regim al «oamenilor buni și bătrâni», al cnezilor și al voievozilor, studiat odinioară de Kemeny, iar apoi, în chip critic, de I. Bogdan" (*Trei conferințe ardelene*, Vălenii-de-Munte, [f.a.] p. 6). Dominația străină a condamnat aceste forme sau le-a redus la funcția lor minimă. Pe măsura resorbției sau dispariției lor, rolul de conducere în comunitățile sătești ale românilor ardeleni a revenit căpeteniilor bisericești care, în orice colectivitate etnică medievală lipsită de cadru statal propriu, s-au substituit factorilor laici de conducere: „... poporul acesta și-a trăit pe urmă, alături de partea de viață pe care a dat-o străinului, viața sa proprie în formele religioase prin care în locul voievodului a răsărit vlădica, în locul cneazului sau judelui, protopopul, în locul ostașului, preotul" (*Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1915, p. 13). În cadrul cel mai modest, al satului, cu rămășițele salvate din vechea organizare politică, s-a desfășurat esențialul vieții românilor din Transilvania în vremea stăpânirii Regatului ungar, având ca principală realizare durata, care lasă deschisă perspectiva de împlinire tuturor posibilităților. „O istorie de sate și de preoți e istoria Ardealului românesc. Ea trebuie să fie scrisă de noi, însă e mai greu a o scrie decât istoria unui stat. Sătenii nu fac letopisețe pentru faptele juzilor și nu sapă pisanii în lespezi de piatră întru amintirea acelor dintre dânșii cari se întorc în pământul strămoșilor. Viața modestă de

acolo nu lasă alte urme decât durata, întărirea şi îmbogăţirea neamului. Doar în vreo răscoală capătă satele o viaţă istorică propriu-zisă" (*Sate şi preoţi din Ardeal*, Bucureşti, 1902, p. 8–9).

Funcţia unui stat propriu pe care nu şi-au putut-o da prin ei înşişi în limitele teritoriului lor, românii ardeleni au găsit-o, în parte cel puţin, în unele din manifestările ei, în statele româneşti de dincolo de Carpaţi, Prezenţa autorităţilor româneşti — ale domnilor Ţării Româneşti şi ai Moldovei — în Transilvania, prin mijlocirea feudelor obţinute în cadrul relaţiilor statornicite cu regii Ungariei, a îndeplinit o funcţie cvasi-statală, care a acoperit o parte cel puţin a teritoriului transilvan. Mai mult decât acestea, patronatul bisericesc al domnilor celor două state române — ctitoriile lor şi vlădiciile pe care le-au întemeiat dincolo de munţi — au avut un rost ocrotitor pentru existenţa etnică a românilor din Transilvania: „Dar, în schimb, voievozii moldoveni şi munteni vor întări şi adăugi, cu un instinct politic minunat, aşezămintele bisericeşti, vlădiciile, în jurul cărora se va aduna de acum înainte viaţa românilor din aceste părţi... Cu neapăratele sale urmări culturale, el singur — acest sprijin bisericesc — era în stare să creeze o conştiinţă de unitate românească în aceste părţi, o conştiinţă de legături fireşti între românii de acolo şi cei de dincoace" (*Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, I, p. 127).

Romanitatea răsăriteană şi romaniile în care şi-a trăit existenţa nu au străbătut de sine stătătoare şi izolate secolele îndelungate care despart retragerea Romei din Dacia de reîntruparea politică la Dunăre a „amintirii" imperiului o dată cu alcătuirea Ţării Româneşti; înainte, ca şi după constituirea statelor române, existenţa poporului român a fost îndeaproape condiţionată de acţiunea factorilor externi care s-au succedat în determinarea raporturilor internaţionale în această parte a continentului european.

Nimeni nu era mai pregătit decât N. Iorga pentru a înţelege rolul acestor factori, al liniilor de forţă care, pornite din toate direcţiile — din stepele Asiei, din Bizanţul ortodox sau islamizat, din Roma papală, din lumea germanică, din republicile comerciale italiene etc. —, s-au întâlnit, s-au înfruntat şi şi-au împletit acţiunea în spaţiul românesc; nimeni nu a întins braţe mai viguroase decât el spre toate orizonturile de unde au pornit marile pulsaţii ale istoriei universale, din a căror interacţiune s-a

alcătuit cadrul extern al dezvoltării istoriei naţionale; nimeni nu a ştiut mai bine decât el că înţelegerea autentică a trecutului poporului român trece cu necesitate prin cunoaşterea marilor curente ale istoriei universale de care e legat şi că orice istorie naţională nu e decât un fragment din istoria universală. Cu prilejul inaugurării *Institutului de istorie universală*, în 1937, el însuşi a definit ceea ce considera a fi principala sa contribuţie la cunoaşterea istoriei româneşti: „şcoala pe care o urmasem era însă o şcoală de istorie universală, dacă nu în ce priveşte spiritul, cel puţin sub raportul orientării. Astfel, când, întors în ţară, cea mai firească aplecare şi cea mai imperioasă datorie faţă de poporul românesc m-au dus să ating subiecte care privesc dezvoltarea noastră istorică, le-am aşezat în cadrul de istorie universală. Este, de altfel, şi singurul lor merit şi aceasta mi-a permis nu o dată să înnoiesc felul de a vedea o parte din istoria noastră..." (*Cuvântare la deschiderea Institutului de istorie universală*, în *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, p. 215). De la primele sale cercetări până la cele din urmă, N. Iorga nu a încetat să extindă aria investigaţiei sale în câmpul istoriei universale şi să întregească pe această cale înţelesul trecutului poporului român. Pas cu pas, cu fiecare nou document descoperit în arhivele şi bibliotecile străine, cu fiecare nouă direcţie abordată şi cu fiecare progres înregistrat în aprofundarea celor deja investigate, s-a închegat viziunea istoricului despre *locul românilor în istoria universală*.

Părăsirea Daciei, act care nu a însemnat şi o renunţare formală a Imperiului la provincie, a deschis pentru locuitorii acesteia — *Oamenii pământului* — îndelungata vreme a confruntării cu popoarele migratoare, cu realitatea permanent reînnoită în înfăţişarea ei exterioară şi permanent identică în esenţa ei a stepei în expansiune.

Pentru N. Iorga, rolul migratorilor în evoluţia societăţii europene în fostele teritorii ale Imperiului roman a fost mult inferior celui împlinit de factorul de continuitate, reprezentat de localnici. Ca şi alţi iluştri istorici contemporani ai săi, el s-a îndepărtat hotărât de viziunea catastrofică asupra migraţiilor şi a interpretat întreaga epocă prin prisma precumpănirii, a rolului covârşitor chiar al continuităţii romanice. În controversa dintre germanişti şi romanişti cu privire la rolul celor doi factori în geneza societăţii medievale, controversă care era pe cale să se stingă în vremea când începea să se

formeze ca medievist, istoricul român a optat fără ezitare pentru poziția celor din urmă (*Probleme de istorie universală și românească*, Vălenii-de-Munte, 1929, p. 22–23; cf. M. Berza, *op. cit.*, p. 24–27).

În Dacia, rolul migratorilor în evoluția societății a fost încă mai redus decât în alte provincii ale imperiului, în primul rând pentru că aici ei nu au creat un stat. Germanii, care au întemeiat state în Galia, Peninsula Italică, Peninsula Iberică și Africa de Nord, devenind unul dintre factorii structurării etnice și politice a lumii apusene, nu au creat organisme similare în Dacia, pe unde au trecut fără a lăsa urme semnificative sub acest raport (*Histoire des Roumains et de leur civilisation*, p. 26–27). Dar nu numai ei, ci toate seminţiile care s-au oprit în trecerea lor prin teritoriul Daciei sau l-au dominat din poziții periferice au fost doar „elemente de acoperire", adică realitate hegemonică de durată mai scurtă sau mai îndelungată, care apare la suprafața istoriei și s-a impus ca atare în textele contemporane, mult mai sensibile la dominațiile politice decât la realitățile subiacente acestora: „De fapt, barbarii sunt și rămân pentru aceste regiuni numai ca strălucitoare elemente de suprafață" (*Istoria românilor*, vol. II, p. 178). Spre deosebire de ceea ce s-a întâmplat în Apus, în Dacia, autohtonii — populația daco-romană — nu au aparținut niciunui stat constituit durabil pe teritoriul lor ancestral: „Populația care făcea parte dintr-un stat barbar organizat pentru câtăva vreme primea numele populației barbare ce se găsea în fruntea statului, precum slavii din Peninsula Balcanică au luat numele bulgarilor, precum latinii din Apus care au stat sub germani au luat numele francilor. Dar la noi nu era așa. Statul barbar era trecător: n-am avut în părțile acestea ale noastre nici o dominație barbară care să fi stăpânit o bucată de vreme și să fi avut o organizație teritorială. Au trecut pe la noi elemente hunice de tot felul, fie că se chemau huni, fie că se chemau avari, pecenegi, cumani sau tătari, dar dominația lor ei n-o exercitau de la fața locului și direct, ci de departe și indirect. Statul barbar nu era aici; noi robeam statului barbar, îi dădeam mijloacele de întreținere, contingentele militare cerute, dar el nu era acasă la noi..." (*Români și slavi*, p. 9–10). Chiar și cu hanatul creat la sudul Dunării de bulgari raporturile au fost întemeiate exclusiv pe „omagiu, tribut, dijmă și vămi", cum fuseseră și cele întreținute odinioară „de geto-daci sau agatirși cu stăpânii lor scito-sarmați" (*Histoire des Roumains et de leur civilisation*, p. 31). Consecvent cu viziunea sa, N. Iorga a respins

sistematic teza extinderii efective a dominației țaratului bulgar la nordul Dunării, ceea ce avea să-l aducă în opoziție cu un șir de istorici români și străini.

Dacă istoricul a contestat existența unei înrâuriri profunde a migratorilor în Dacia, de felul celor exercitate de ei în alte teritorii de dependență imperială romană, unde și-au constituit state, aceasta nu înseamnă că el a negat aportul lor la dezvoltarea lumii romanice din aria carpato-dunăreană, nu numai prin crearea unei realități geopolitice noi, dar și prin contactul inevitabil al civilizațiilor. Prin fragmentele din etnia lor care s-au contopit în masa autohtonilor, prin împrumuturile de civilizație sau de terminologie — firește, locul de căpetenie în această privință autorul îl atribuie slavilor, fără a accepta însă rolul decisiv atribuit acestora de alți istorici sau de lingviști —, migratorii au sporit, în trecerea lor spre alte orizonturi sau în procesul asimilării lor în masa băștinașilor daco-romani, tezaurul de civilizație al acestora. E ceea ce istoricul a exprimat succint prin termenii *colaborări, sinteze* sau *simbioze*, procese pe care le-a urmărit în succesiunea lor. Cercetări și reflecții noi, din ultima fază a activității sale, l-au determinat să acorde o însemnătate mai mare decât în trecut legăturii dintre români și migratori, să considere necesară o reluare a investigației: „O întreagă parte din istoria poporului român și a teritoriului ocupat de dânsul zace în întuneric: aceea a raportului dintre înaintașii noștri și năvălitorii trimiși, unul după altul, de nesfârșita stepă răsăriteană". Și, după ce reafirmă viziunea sa cu privire la autonomiile românești, „romaniile", în care românii și-au trăit autonom traiul în Evul Mediu îndepărtat, „așteptând pe împăratul, dar neprimind pe regele barbar adus de vântul invaziilor", N. Iorga descoperă rolul cumanilor și al dinastiei lui „Băsărabă" în structurarea primului stat românesc de sine stătător: „Peste romaniile noastre deci, ei au putut suprapune o organizație de caracter imperial, luată din estul asiatic al monarhiei divine. Pentru ca județele și ducatele românești să ia un avânt — și el a fost extraordinar de repede, ca al unei puteri în sfârșit ieșite de sub o comprimare îndelungată... — a trebuit ca elementul de acoperire să se strămute aiurea". Și, generalizându-și constatarea, el adaugă: „Ideea colaborării cu barbarii, pe care am expus-o cu privire la slavi în secolul al VII-lea, într-un articol din *Revue des études slaves* (anul 1925), poate deveni astfel una din cele mai fecunde pentru înlăturarea vălului care

acopere atâta din trecutul nostru" (*Imperiul cumanilor şi domnia lui Băsărabă. Un capitol din colaboraţia română-barbară în evul mediu*, în „AARMSI", s. III, t. VII, 1927, p. 97 şi 101–103).

Doar unul dintre popoarele migratoare, ungurii, avea să se permanentizeze în Câmpia Panonică şi, sub presiunea contraofensivei lumii germanice, să parcurgă evoluţia de la hoardă de pradă la stat, cu concursul papalităţii, la a cărei protecţie a recurs. Aşezarea definitivă a ungurilor în apusul spaţiului istoric românesc şi expansiunea lor spre răsărit, cu mandat apostolic, a creat o situaţie nouă pentru români. Pentru prima oară o putere organizată, învestită, mai ales din secolul al XIII-lea, cu mandat de conversiune religioasă, s-a instalat dominator pe teritoriul românesc, înlăuntrul arcului carpatic şi apoi cu tendinţa de extindere şi în afara acestuia. Faţă cu această ameninţare de tip nou, soluţia tradiţională a autohtonilor, acceptarea obligaţiilor impuse de o putere dominatoare periferică şi, în cazul migratorilor instalaţi pe teritoriul propriu, asimilarea lor, se dovedea depăşită. Pentru a se salva împotriva acestei primejdii inedite, formele tradiţionale de guvernare ale românilor trebuiau să cedeze locul unor organisme superioare, apte să apere existenţa autonomă românească: „şi oricum, atacul viind de la coroana unică a Sfântului Ştefan, a trebuit să se simtă nevoia de a i se opune şi dincoace o singură coroană, aceea pe care în reprezentările lor iconografice din bisericile noastre o poartă domnii de calitate politică imperială" (*Cele dintâi cristalizări de stat ale românilor*, în „RI", V, 1919, p. 105). *Oamenii pământului*, care asiguraseră continuitatea în lunga noapte a migraţiilor, îşi împliniseră datoria; sosise vremea *Ctitorilor*.

Constituirea însăşi a statelor române a fost înţeleasă de N. Iorga nu numai ca evoluţie în sine, spre forme politice superioare, a poporului român, ci şi ca un capitol de istorie universală. Progresiv, pe măsura adâncirii Evului Mediu târziu, istoricul a descoperit şi individualizat factorii externi care au contribuit la apariţia statelor române şi la fixarea rolului lor în contextul internaţional.

Instalarea ungurilor în Transilvania spre sfârşitul secolului al XI-lea, cu sens de cucerire, tendinţă manifestată prin ridicări de fortificaţii în părţile apusene, a introdus un element nou în corpul societăţii româneşti, destinat să-i influenţeze puternic evoluţia în secolele următoare. „Ţara Românească" — în sens de unitate arhaică a vieţii politice româneşti care

îşi continua existenţa sub înveliş peceneg sau cuman — a fost împinsă spre sud, „din creastă în creastă, din vale în vale", până în regiunea Oltului şi a Bârsei, apoi până la Carpaţi, de expansiunea Regatului ungar, acoperită din punct de vedere ideologic de misiunea sa apostolică, tot mai puternic manifestată cu scurgerea timpului. „Din transilvană cum fusese, ea [Ţara Românească] a devenit transalpină, ţară situată dincolo de creste" (*Histoire des Roumains et de leur civilisation*, p. 38). În spaţiul atras în sfera sa de dominaţie, Regatul ungar, lipsit de resurse demografice proprii, a instalat colonişti germani; şi tot cu concursul unei forţe germane, Ordinul teutonic, şi-a inaugurat regatul politica de expansiune transcarpatică. Cu prezenţa acestuia, cruciata şi spiritul ei şi-au croit drum şi în teritoriul românesc, cu consecinţe durabile: „Or, asocierea cu un ordin din Ţara Sfântă nu era o operă de simplă consolidare, în care cavalerii urmau să vieţuiască potrivit obiceiurilor din primul lor sălaş palestinian, slujindu-se de localnici, după cum o făcuseră toţi în această ţară, baroni şi membri ai acestor ordine cavalereşti, *ci o proclamaţie de cruciată*" (*La place des Roumains dans l'histoire universelle*, I, *Antiquité et Moyen Âge*, Bucarest, 1935, p. 148).

Noua coloratură a expansionismului regatului arpadian avea să se accentueze cu timpul, după ezitările şi oscilaţiile perioadei de sfârşit a primei dinastii, şi să capete o coerenţă mult mai mare în secolul al XIV-lea, în vremea celei de a doua dinastii, cea angevină.

Elanul cuceritor al regalităţii ungare a fost însă oprit în regiunile transcarpatice, încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea, de acţiunea unui alt factor major al istoriei universale: Imperiul mongol. Apariţia acestei noi întrupări a geniului stepei a modificat hotărâtor relaţiile internaţionale în Europa Răsăriteană timp de un secol şi a avut multiple implicaţii. Cea dintâi, cea care a influenţat de îndată existenţa politică a românilor, a fost blocarea expansiunii Regatului ungar: „Această invazie a zdrobit pentru întotdeauna resortul regalităţii ungare, care pretindea că lucrează în numele catolicismului şi al civilizaţiei latine a Occidentului" (*Histoire des Roumains et de leur civilisation*, p. 42). Ea a înlesnit rezistenţa românilor şi mai ales pregătirea lor pentru a face faţă noului asalt atunci când se va produce în secolul următor.

Alături de expansiunea Regatului ungar, arpadian şi apoi angevin, şi de noul val cuceritor al stepei în veşmânt mongol şi strâns legat de

acestea, un al treilea factor internațional, acesta din urmă de natură economică, a prezidat la formarea statelor române: marele comerț internațional care a cuprins spațiul românesc în rețeaua sa de legături maritime și continentale.

Pentru ca influența comerțului internațional să se exercite profund asupra societății românești a fost nevoie ca două condiții să se împlinească: cea dintâi, transformarea Mării Negre într-o importantă verigă a acestui comerț, a legăturii Europei Apusene cu Asia Centrală și Orientală, prin Imperiul mongol; cea de a doua, înaintarea drumurilor comerciale din Europa Centrală prin Ungaria și Polonia spre gurile Dunării și Marea Neagră.

Dominația Imperiului mongol așternută peste două continente a constituit cadrul politic indispensabil pentru această mare mutație petrecută în câmpul comerțului internațional, din încurajarea căruia mongolii au făcut un punct de seamă al politicii lor: „Dar acest mare imperiu este în același timp o imensă organizație economică. El a deschis și întreține largi căi comerciale... bate o monetă pentru toate națiile... facilitează schimburile prin cea dintâi hârtie monetă care a circulat vreodată, răspândește același sistem de greutăți și măsuri" (*La place des Roumains dans l'histoire universelle*, I. p. 170–171).

Posibilitățile comerciale create de această nouă situație politică aveau să fie curând explorate și exploatate de negustorii italieni, genovezi, mai întâi, și, în urmă, venețieni. Câteva contribuții esențiale, pregătite de îndelungate cercetări de arhivă și bibliotecă, i-au netezit lui N. Iorga calea spre înțelegerea rolului acestui factor de primă însemnătate în dezvoltarea poporului român. Din aprofundarea istoriei Mării Negre, a rolului genovezilor și venețienilor în organizarea legăturilor comerțului internațional prin apele ei și a prelungirii ei continentale, Dunărea, s-a născut concepția istoricului cu privire la rolul drumurilor comerciale în geneza statelor române. „Alcătuirea politică îndoită, Țara Românească și Moldova — afirma N. Iorga încă în 1912 —, o cereau și mari nevoi de viață economică universală, care au prezidat la unificarea târzie a vieții țărănești libere în jurul celor două centre domnești", adică nucleele creatoare ale Țării Românești și Moldovei (*Trei lecții de istorie despre însemnătatea românilor în istoria universală*, Vălenii-de-Munte, 1912, p. 23–24). Funcția celor două state a fost, în această privință, aceea de a

păzi drumul şi de a garanta liniştea de-a lungul lui, atât de necesară desfăşurării regulate a activităţii comerciale. Şi, reafirmându-şi mai răspicat teza, el susţinea câţiva ani mai târziu: „S-a observat cu dreptate şi am spus-o mai de mult că întemeierea principatelor noastre, întâi principatul Ţării Româneşti în Argeş, pe la 1300, şi pe urmă principatul Moldovei, la Baia, pe la 1360, a fost în legătură cu o arteră de comerţ care trece de la miazănoapte la miazăzi, sau mai bine, trecând prin principatul muntean, pe lângă una sau două care treceau prin Moldova" (*Drumuri vechi*, Bucureşti, 1920, p. 9–10). Într-o nouă variantă, mai categorică încă, el şi-a reluat ideea în ciclul de conferinţe ţinut la Sorbona cu privire la dezvoltarea comerţului în Evul Mediu: „Linia de comerţ a Dunării avea să dea naştere unui stat, iar cealaltă linie comercială, a Crimeii şi Caffei... avea să creeze un alt stat, paralel cu celălalt, care s-a întemeiat mai întâi în Carpaţi, pentru a coborî curând până la Dunăre. Aceasta a fost necesitatea întemeierii, cu rasa română, a unui principat român de o parte, pentru a sluji linia Dunării inferioare şi aceea a întemeierii, după câteva zeci de ani, spre 1359–1360, a principatului Moldovei, în văile Nistrului, Prutului şi Siretului" (*Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient*, Paris, 1924, p. 93–94). Teza, care avea să fie preluată şi de unii dintre elevii cei mai iluştri ai lui N. Iorga, a culminat cu lucrarea al cărei titlu exprimă cel mai puternic punctul de vedere al istoricului: *Drumurile de comerţ creatoare ale statelor româneşti*, Bucureşti, 1928 (pentru o atenuare târzie a formulărilor categorice anterioare, vezi articolul *Elemente economice în cultura noastră*, în *Conferinţe şi prelegeri*, Bucureşti, 1943, p. 50).

O dată constituite şi consolidate prin rezistenţa împotriva forţei care a încercat să le anihileze în faşă, statele române s-au încadrat în marile realităţi ale relaţiilor internaţionale din spaţiul istoric căruia îi aparţineau şi şi-au făcut opţiunile. Pe plan *politic*, direcţia celor două state româneşti la începuturile existenţei lor a fost impusă de liniile de forţă create de structura raporturilor de putere în spaţiul carpato-dunărean: Ţara Românească s-a orientat fundamental spre Regatul ungar, după ce l-a silit să-i recunoască existenţa şi autonomia, îngustând astfel mult semnificaţia raportului feudo-vasalic acceptat în cadrul înţelegerilor convenite: *„Era astfel o vasalitate specială, care nu încurcă întru nimic jocul liber al politicii vasalului faţă de interesele suzeranului, rămâindu-i acestuia*

numai dreptul de a-l declara «infidel» şi de a porni, dacă putea, o campanie de pedepsire începută cu confiscarea feodelor ungare" (*Originea şi sensul direcţiilor politice în trecutul ţărilor noastre*, în „AARMSI", s. II, t. XXXVIII, 1915–1916, p. 930). Pentru Moldova, jocul internaţional era mai larg şi ea a optat durabil pentru legătura cu Polonia, care „era singurul mijloc pentru a scăpa de pretenţiile ungureşti..." şi de a consolida poziţiile teritoriale dobândite în procesul „întemeierii" statului (*ibidem*, p. 935).

În cu totul altă direcţie aveau să se orienteze cele două state pentru a-şi fixa opţiunea *spirituală*, neapărată în lumea teocratică a Evului Mediu. Şi unul, şi celălalt s-au îndreptat spontan spre Bizanţ pentru a căpăta recunoaşterea canonică a organizaţiei lor bisericeşti superioare şi a-şi asigura astfel neatârnarea statală. Opţiune liberă, fixată în opoziţie cu direcţia politică impusă de cadrul geopolitic şi probabil prin reacţie împotriva presiunilor acestuia, intrarea oficială în sfera de influenţă a Bisericii constantinopolitane a creat o permanenţă a istoriei româneşti, pe deasupra situaţiilor politice schimbătoare. Văzută de la Bizanţ, această integrare a fost una dintre manifestările remarcabilei extinderi a influenţei Bisericii constantinopolitane, în contrast desăvârşit cu anemia progresivă a imperiului, cu contracţia sa teritorială: „Dar, alături şi înainte de toate, *Bizanţul e nu numai imperiul, ci Biserica*... Când imperiul slăbeşte, atunci, printr-un proces care domină fiziologia — un alt organ luând asupră-i funcţia care nu mai poate fi îndeplinită de cel care a deţinut-o până atunci —, biserica se înalţă de la sine. Sub aceşti Paleologi atât de plăpânzi, în acest imperiu deja muribund, autoritatea [Patriarhului] ecumenic se înalţă, se afirmă, devine invadatoare, exclusivă şi chiar persecutoare, nu numai în vecinătate, dar şi în depărtare" (*La place des Roumains dans l'histoire universelle*, Bucarest, vol. II, 1935, p. 21). În legătura stabilită cu această forţă şi-au căutat statele române consacrarea spirituală încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea: „Dar, mai ales acolo, în centrul ortodoxiei, e mai influent decât orice împărat patriarhul, acela care, făcând biserici canonice, prin aceasta chiar recunoaşte existenţa statului, şi-i fixează, prin calitatea şefului religios pe care l-a sfinţit, rangul" (*Istoria românilor*, vol. III, p. 171).

Abia se întemeiaseră statele române şi îşi impuseseră dreptul la viaţă împotriva încercărilor repetate ale Regatului ungar de a le aduce sub

dominaţia sa directă, când, dinspre miazăzi, un nou asalt al istoriei universale le-a ameninţat existenţa: expansiunea otomană, ale cărei prime valuri au atins linia Dunării la sfârşitul secolului al XIV-lea. Primele ciocniri între români şi turci au avut loc la sudul Dunării, în cadrul luptelor purtate de popoarele balcanice înainte de pierderea totală a independenţei lor, şi ele au fost „începutul unui război «naţional» de două ori secular" (*La place des Roumains dans l'histoire universelle*, vol. II, p. 42). Război de apărare „naţională", lupta românilor împotriva turcilor, în vertiginoasă înaintare spre Europa Centrală şi în bazinul Mării Negre, a fost, în acelaşi timp, parte integrantă a unui efort european mult mai larg de a opri noua ameninţare a Islamului, în haină turcă, şi progresul ei spre centrul Europei. Prin participarea lor la frontul cruciatei târzii, antiotomane, românii au îndeplinit o a doua mare funcţie de istorie universală, după cea pe care a conferit-o statelor lor ocrotirea marilor artere ale comerţului internaţional care le străbăteau teritoriile (M. Berza, *op. cit.*, p. 40).

Rezistenţa românească împotriva noii primejdii care tindea să le anihileze identitatea statală a introdus ţările române în marea politică europeană, impunându-le ca factori activi ai acesteia. Când creatorii de stat, *Ctitorii*, părăsesc scena, funcţia conservării operei lor, atât de greu înfăptuită, a trecut în mâinile celor care, apărând interesele propriei lor colectivităţi, le-au îmbinat cu cele reprezentate de cruciată; cu ei pe primul plan al acţiunii îşi fac apariţia *Cavalerii*.

Politica balcanică a Ţării Româneşti, inaugurată încă de primii domni, prin intervenţii în conflictele regiunii şi prin legături matrimoniale stabilite cu dinaştii bulgari şi sârbi, tindea să asume o dimensiune „imperială", pe măsură ce se dezintegrau statele balcanice. Relansată de Mircea în vremea crizei de structură politică pe care a traversat-o Imperiul otoman după înfrângerea de la Ankara în 1402, când, „întrebuinţând nenorocirile căzute asupra statului începător al osmanlâilor, a luat pe rând moştenirea bulgarilor de la mare şi a celor de la Dunăre şi a pătruns până departe în Balcani" (*Istoria românilor*, vol. III, p. 340), această politică a fost blocată o dată cu aşezarea definitivă a turcilor la Dunăre. De acum înainte, înfruntarea dintre români şi turci s-a fixat timp îndelungat la Dunăre şi a fost în primul rând o luptă pentru controlul fluviului. Programul dunărean e evident în politica lui Mircea, care a reuşit, în

clipele de succes ale efortului său, să controleze principalele poziţii ale fluviului; spre 1400, constată istoricul, acesta „se afla în stăpânirea românilor" (*Chestiunea Dunării. Istorie a Europei Răsăritene în legătură cu această chestie*, Vălenii-de-Munte, 1913, p. 155).

Turcii, la rândul lor, au înţeles repede că dominaţia lor în Peninsula Balcanică era subordonată dominării fluviului şi au făcut din controlul integral al cursului inferior al acestuia unul din obiectivele principale ale politicii lor externe, restituind, în cele din urmă, Dunării funcţia imperială pe care o împlinise în vremea de măreţie a Imperiului roman şi a celui bizantin: „Prin urmare, cum s-au aşezat turcii pe malul drept al Dunării, cum au ajuns să râvnească la stăpânirea cetăţilor de pe malul stâng, cum fiind turcii şi pe malul drept şi pe cel stâng, având cetăţile de o parte şi de cealaltă a fluviului, au făcut dintr-însul un râu otoman..." (*ibidem*, p. 156). *Apărarea Dunării creştine* avea să fie şi sensul primordial al luptei domnitorului eroic, dar încă atât de puţin cunoscut, care a fost *Dan-vodă cel Viteaz* (vezi capitolul astfel intitulat din *Istoria românilor*, vol. IV, *Cavalerii*, Bucureşti, 1937). Mai mult decât în fapta precedesorilor săi, în lupta lui Dan al II-lea s-a îmbinat apărarea ţării cu aceea a întregii părţi din creştinătatea ameninţată de dominaţia otomană: „Al doilea domn român căzut în apărarea ţării sale, dar, data acesta, el se jertfise nu pentru această datorie numai, ci pentru că, singur, stătuse scut creştinătăţii..." (*ibidem*, p. 11). O luptă pentru Dunăre a fost şi cea purtată de Ioan de Hunedoara: „Nu era prin urmare o politică personală, ci altceva: o politică în care se oglindeşte firea de la început a lui, originea lui românească, instinctul românesc în sufletul lui. Gândul lui cel mare a fost, vizibil, acesta: să se sprijine pe forţele unei naţiuni viguroase şi nouă, pentru ca, prin această naţiune, să reziste turcilor, să păstreze Dunărea, schimbând numai centrul de greutate din principate în Ardeal... El întrebuinţează prin urmare puterea sa în Ungaria pentru a săvârşi această operă cu noi şi, putem adăugi, spre cinstea noastră. Elementul pe care l-a dus în luptă n-a fost în rândul întâi cel unguresc; nu cu nobilii maghiari a făcut el campaniile sale, ci mai ales cu trupe auxiliare din părţile noastre, pe de o parte, şi cu ţeranii din Ardeal, pe cari încă Sigismund i-a fost ridicat din nou la demnitatea de oameni, dându-le o situaţie militară privilegiată..." (*ibidem*, p. 169; vezi şi capitolul *Cruciatul de sânge român Ioan al lui Voicu din Inidoara (Hunyadi)*, în *Istoria românilor*, vol. IV, p. 65 şi urm.). Şi, lupta a

continuat, cu centrul din nou deplasat, de data aceasta în Moldova, ajunsă şi ea de valul cuceririi otomane, în vremea lui Ştefan, care a adăugat „partea cavalerească a fiinţii sale, pentru care mai ales se preţuiau atunci oamenii...", la structura sa de „bătrân răzeş sub căciulă de ostaş", care înainte de toate punea grija „să nu i se vatăme ţara" (*ibidem*, p. 251–252).

Desigur, fapta *Cavalerilor* nu a reuşit să înlăture dominaţia otomană, sarcină care depăşea puterile lor şi chiar pe cele ale forţelor coalizate cu ei împotriva turcilor spre împlinirea aceluiaşi ţel; şi totuşi, cu mijloacele războiului şi cu cele ale negocierilor, luptătorii secolului al XV-lea au salvat esenţialul creaţiei înaintaşilor lor, *statul*. Deşi atrase în orbita hegemoniei otomane, Ţara Românească şi Moldova şi-au păstrat organizaţia statală proprie, spre deosebire de popoarele balcanice şi apoi de unguri, care şi-au pierdut-o.

Acţiunea *Cavalerilor* s-a prelungit în primele decenii ale secolului al XVI-lea, tot mai îngrădită însă de noile progrese ale puterii otomane în zilele sultanului Soliman al II-lea. Sub povara, care sporeşte rapid şi înăbuşitor, a dominaţiei turceşti, ţările române se adaptează, se înclină şi satisfac exigenţele tot mai nesăţioase ale Porţii otomane. Dar înclinaţia spre supunere şi împlinire a poruncilor împărăţiei nu a fost singura lor atitudine; sub conducerea unor personalităţi eroice, inspirate de suflul nou, laic şi individualist, al Renaşterii, şi de legendele străvechi care proslăveau actul de vitejie, ţările române întreprind câteva încercări de descătuşare în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Aceasta a fost vremea *Vitejilor*; actul lor eroic avea să culmineze cu acela al *Viteazului* prin excelenţă, care, în amurgul secolului, a scuturat opresiva stăpânire turcească şi a realizat, fie şi numai pentru o clipă, unitatea ţărilor române. Dar, când *Vitejii* au intrat în acţiune, Evul Mediu românesc se încheia.

În concepţia lui N. Iorga, Evul Mediu s-a încheiat o dată cu sfârşitul realităţilor care îl caracterizează: „De fapt, Evul Mediu se mântuie cu dispariţia principiului care l-a determinat şi îl menţinuse: capacitatea de creaţiune a maselor populare" (*Probleme de istorie universală şi românească*, p. 48). Pe plan general european, destrămarea societăţii medievale, aşa cum o înţelegea istoricul român, a fost urmarea apariţiei statului centralizator, care şi-a cuprins supuşii într-o reţea administrativă din ce în ce mai densă, înăbuşind progresiv autonomiile locale, şi care a

părăsit tradiţia juridică a acestora, cea a dreptului cutumiar, nescris, distribuind justiţia după normele dreptului roman redescoperit. Şcoala din Bologna, care a predicat „necesitatea întoarcerii la dreptul roman", a netezit calea spre o nouă formă de societate europeană: „Împărat şi supuşi, cel ce ordonă şi cei ce primesc; la mijloc: legi şi funcţionari. Nici alegere, nici delegaţie, nici obiceiuri nescrise, nici adaptare..." (*ibidem*, p. 49).

Triumful forţelor noi, manifestate prin statul centralizator, a devenit un fapt ireversibil la începutul secolului al XIV-lea, când, „peste tot, noua viaţă modernă, se afirmă şi câştigă victoria" (text citat de M. Berza, *op. cit.*, p. 43). Locul spiritului de iniţiativă şi al creaţiei spontane a maselor îl ia statul administrator, locul dreptului tradiţional, nescris, ţâşnit din necesităţile vieţii sociale, autonome, îl ia dreptul scris, codificat de stat. Încetează acum şi caracterul organic al asocierii oamenilor, specific societăţii medievale, iar solidaritatea acesteia lasă locul antagonismelor sociale, pe care jocul liber al vieţii nu le mai poate armoniza: „De fapt, s-a ajuns la statul neorganic de azi prin strivirea formelor organice care au existat" (*Venituri şi cheltuieli. Lecţii ţinute la Universitatea populară din Vălenii-de-Munte în 1932*, în „Cuget Clar", V, 1932, 9–10, p. 278); prin aceasta, „marea democraţie organică a Evului Mediu s-a dus" (*Probleme de istorie universală şi românească*, p. 49).

În istoria românească, evoluţia a întârziat timp de mai bine de două secole. Organismele rurale libere şi autonome, care alcătuiseră osatura societăţii româneşti medievale, s-au păstrat intacte şi după constituirea statelor, care fuseseră, de altminteri, produsul voinţei lor deliberate. „Nimic nu s-a schimbat în timpul celor două secole de independenţă. Această independenţă însăşi, susţinută de vitejia şi rezistenţa elementelor rurale, era garanţia unei astfel de comunităţi agrare, în care boierii şi mănăstirile nu pătrundeau decât cu prilejul confiscărilor sau al unor cumpărături extrem de rare" (*Développement de la question rurale en Roumanie. Une contribution*, Jassy, 1917, p. 15). Cât timp societatea românească s-a menţinut în aceste structuri a durat şi Evul Mediu românesc. Transformarea spre lumea modernă s-a produs sub presiunea unui factor extern, dominaţia otomană, care, prin exigenţele ei economice, a supus ţărănimea la o povară mult peste puterile ei. Obişnuită cu un schimb elementar de produse, precumpănitor în formula trocului, lipsită, aşadar, de lichidităţi monetare, cea mai mare parte a ţărănimii s-a găsit dezarmată

faţă cu asaltul fiscal al statului, silit să satisfacă exigenţele otomane: „ţăranului nu i-a mai rămas decât o resursă: să-şi vândă vitele, turmele, şi chiar părţi din pământul său celor care puteau să furnizeze bani, graţie comerţului pe care îl făceau peste hotare: principelui şi boierilor. Aşadar, în această vreme au trebuit să înceapă vânzările de pământ de către ţărani, şi aceasta, evident, în condiţii dezastruoase pentru ei... Câteva zeci de ani au ajuns pentru ca unii boieri, ca Buzeştii din Oltenia, să aibă la dispoziţia lor mai mult de 300 de sate. *Ţăranii liberi au continuat deci să locuiască în condiţii inferioare pe un pământ care de fapt nu le mai aparţinea şi unde singura lor raţiune de a fi era munca prestată, în condiţiile vechilor coloni, stăpânilor"* (*ibidem*, p. 21–22). Expansiunea explozivă a stăpânirii boiereşti a pământului a subminat, se înţelege, baza însăşi a vechii organizări sociale şi a manifestărilor ei felurite.

Solidaritatea societăţii româneşti, puternic manifestată până atunci şi pe care s-a sprijinit statul în organizarea apărării împotriva asaltului puterilor străine, încetează şi ea o dată cu această evoluţie.

Paralel cu imensul transfer de avuţie din mâinile ţărănimii în cele ale boierimii s-a produs şi deplasarea de putere în societatea românească. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, tot mai accentuat spre sfârşitul lui, boierimea devine principalul factor de decizie, care tinde chiar să-şi subordoneze domnia. *Stăpânirea boierilor* se intitulează prima subdiviziune a celui de-al cincilea volum al ultimei sinteze de istorie românească a lui N. Iorga, şi, înlăuntrul acestei subdiviziuni, unul dintre capitole e intitulat *Boierime peste domni*. Cu adăugiri şi într-o prezentare mai sistematică, ideea avea să-şi croiască drum, pe nesimţite, în medievistica românească.

Sub apăsarea forţelor noi, societatea tradiţională românească şi formele ei străvechi de organizare „au fost strivite", nu însă fără a lăsa urme puternice până în plină contemporaneitate, care a conservat, „sub împrumuturi neasimilate, atâta din trecutul propriu" (*Venituri şi cheltuieli*, p. 278). Din îmbinarea acestor realităţi ancestrale, lăsate să subziste de o evoluţie incompletă spre formele statului centralizat, cu noile structuri social-politice dezvoltate din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, a rezultat o formulă de „vechi regim" care se prelungeşte până în epoca „filozofică" a secolului al XVIII-lea (*La place des Roumains dans l'histoire universelle*, vol. II, p. 200–201), lăsând să se menţină până în secolul al XIX-lea aspecte esenţiale ale societăţii româneşti medievale.

Încercarea de a separa elementele durabile din opera lui N. Iorga în domeniul Evului Mediu românesc de cele care nu au rezistat eroziunii timpului își va găsi locul într-o expunere de ansamblu asupra evoluției ideilor în medievistica românească; la capătul acestei sumare și incomplete introduceri în gândirea de medievist a lui N. Iorga ne propunem doar să fixăm locul acesteia în „cugetarea și fapta" marelui istoric.

Cercetătorul care în investigațiile sale depășește cadrul operei istoriografice a lui N. Iorga și urmărește, oricât de fugitiv, activitatea omului de acțiune, a militantului de vocație, care l-a însoțit până la capătul vieții pe istoric, nu poate să nu fie izbit de larga concordanță între viziunea medievistului și gândirea luptătorului social-politic.

După căutări foarte timpurii în direcția soluțiilor radicale, repede părăsite, revolta interioară a adolescentului Iorga împotriva societății în care trăia și-a găsit limanul în lupta pentru ridicarea țărănimii, în care a văzut reazemul națiunii. De fapt, întreaga sa concepție cu privire la societatea românească a zilelor sale s-a întemeiat pe aceste două puncte de rezistență: *țărănimea* și *națiunea*.

Țărănimea era, potrivit lui N. Iorga, forța vitală a societății românești, cea care asigurase continuitatea și originalitatea comunității etnice, „timbrul etnic special", și care era chemată să dea și soluția viitorului: „și ei vor sprijini viitorul țării acesteia, când timpul spoielei și dibuirilor va trece, ei țăranii" (citat de R. Dragnea, *Creatorul naționalismului*, în vol. *Lui Nicolae Iorga Omagiu*, Craiova, [1921], p. 114–115). Poporul, prin care N. Iorga înțelegea țărănimea, e creatorul tuturor valorilor naționale (pentru rolul decisiv al entității „popor" în istoria universală, în viziunea istoricului, vezi Al. Elian, *Nicolae Iorga și istoria universală*, în „Studii. Revistă de Istorie", XVIII, 1965, 8, p. 1267); el întrupează națiunea, care, în istoria noastră, nu e decât altă ipostază a țărănimii.

„Națiunea este o ființă naturală și organică; tot ce se găsește într-însa nu se desparte de dânsa, ci colaborează la viața ei" (*Doctrina naționalistă*, p. 15). De aceea, formula politică cea mai potrivită pentru vremea sa i s-a părut cea care asigură caracterul unitar și organic al societății: „În concepția noastră, toate clasele, toate elementele națiunii noastre le concepem ca un singur corp, având o singură viață, din care pornește viața tuturor organelor" (*ibidem*, p. 11).

Îmbinarea în acțiune și gândire a acestor factori corelați a dat naștere *naționalismului*. Naționalismul este, potrivit lui N. Iorga, cea mai autentică formă de democrație, pentru că exprimă concepția și interesele poporului, care nu pot fi decât *naționale*. Identificându-se cu această doctrină, istoricul se declara fericit că reprezintă „acel naționalism care iese din democrație", trăsături care vin din trecutul străvechi al poporului român, nealterat de formule de import: „Am zis, deci, că a fost un naționalism mai vechi al poporului românesc. Acest naționalism formează fondul democratic însuși care e esența dezvoltării politice și sociale a acestui popor" (*ibidem*, p. 2).

Statul, produs secundar al națiunii astfel înțelese, trebuie să-i reprezinte concepția și interesele. Dar această funcție nu o poate îndeplini statul de împrumut, construit după idei abstracte și constituții elaborate de ideologi, „după o socoteală metafizică", stat care „strivește" societatea, ci cel care traduce în acțiune voința spontană a mulțimii. Forței care a dat naștere statului românesc în Evul Mediu — „va să zică tot un instinct naționalist și democratic la înșiși începătorii întemeierii celor două domnii ale noastre" (*ibidem*, p. 4) — îi revenea și misiunea de a inspira reconstrucția statului modern. Doar în aceste condiții statul, dezvoltat pe baze *organice*, potrivit necesităților comunității pe care o reprezintă, adică națiunea, *solidară* în componentele ei, poate deveni un fapt pozitiv.

Dreptul însuși, când e produsul unui elaborat de cabinet, neizvorât din experiența și tradiția populară, i se părea o piedică în calea dezvoltării normale a societății. Faptul însuși de a fi scris și codificat se opunea creației spontane a dreptului: „Dreptul este un lucru foarte frumos, dar eu prefer dreptatea, între altele pentru că nu e scrisă și pentru că dreptul e scris. Lucrurile scrise au un mare dezavantaj: rămân pe hârtie și tendința firească este ca ceea ce a rămas pe hârtia unei generații să treacă generației următoare, care, cu fetișismul omului pentru lucrul scris, îl menține ca lucru bun pentru o societate ce n-are nevoie de dânsul" (*ibidem*, p. 11).

Cultura, creația artistică și spirituală, nu poate decât să fie solidară cu realitatea cea mai adâncă a națiunii, baza ei populară, țărănească. Considerând că aceasta e pârghia principală a procesului de asanare pe care îl preconiza, N. Iorga a făcut din lupta pentru o cultură națională, inspirată din valorile națiunii și destinată ei, principalul teren de desfășurare a

militantismului său social-politic. Acțiunea sa prin *Semănătorul — O luptă literară* —, a îmbinat și a exprimat tot ceea ce a fost fundamental în viziunea și aspirațiile sale în viața națională.

Așadar, pentru a sintetiza, în gândirea lui N. Iorga, *națiunea* este expresia cea mai înaltă și indestructibilă a poporului, în cazul poporului român, a *țărănimii*; ea e o entitate *organic* dezvoltată pe temeiul *solidarității* între diversele ei părți componente; *statul* și instituțiile, „așezămintele" social-politice, trebuie să fie expresia jocului *spontan* al forțelor națiunii, iar *cultura* un produs și el spontan pe direcția imprimată de tradiția *creației populare*. Dar acestea sunt însești trăsăturile societății medievale românești, astfel cum a văzut-o istoricul.

Cercetări viitoare vor stabili, desigur, care a fost corelația între viziunea lui N. Iorga asupra Evului Mediu și concepția sa despre problemele social-politice ale vremii sale. Doar o cercetare răbdătoare a biografiei sale în confruntare cu opera sa istoriografică va fi în stare să stabilească în ce măsură viziunea istoricului a fost tributară opțiunilor omului de acțiune și, invers, cât de mult i-au netezit acestuia calea reflecțiile și concluziile istoricului; sigur e însă că, departe de a se fi desfășurat doar paralel, cele două manifestări ale activității sale au fost puternic solidare între ele. Câteodată viziunea asupra Evului Mediu, ușor idealizată și împrumutând, poate, caracterul utopiei, trădează aderența interioară a istoricului la realitatea pe care o analizează. Iată-l comentând, după ce a urmat relatarea cronicarului, abolirea veciniei în Moldova, în 1749, în mănăstirea Trei Sfetitelor: „Și acesta era un mijloc de a lega o măsură administrativă cu tot ceea ce era sacru și respectabil. Nu în mijlocul unui scandal se făcea o mare reformă, ci înaintea moaștelor sfinților, la sfânta slujbă de solidaritate națională, înaintea lui Dumnezeu. Era frumos." (*Istoricul constituției românești*, p. 18). Alteori, admirația se transformă în îndemn la revenire la trecut sau măcar la inspirație din acesta: „Și, prin urmare, dacă ne gândim la o nouă constituție acum, trebuie să o acomodăm cu dezvoltarea istorică înaintea căreia s-a pus blocul de negațiune al celei din 1866" (*ibidem*, p. 7). În sfârșit, comparația între prezent și trecutul medieval revelă opțiunea sa intimă: „Și pe când vremile noastre sunt paralizate de pletora formelor, atunci câtă putere de inițiativă, câtă facultate de adaptare. Niciodată de la sine omenirea n-a creat mai mult și mai divers" (citat de M. Berza, *op. cit.*, p. 55).

Exclamaţia ne introduce în sfera idealurilor istoricului şi dezvăluie legătura între aspiraţiile sale cele mai profunde şi lumea în care le vedea împlinite.

Nicolae Iorga, scrie cel mai avizat exeget al operei sale în domeniul de cercetare care ne preocupă, „a fost medievist prin vocaţie, prin structură sufletească, prin structură organică am putea spune" (*ibidem*, p. 53). E ceea ce face inseparabilă gândirea şi opera sa de medievist de ansamblul activităţii sale.

DRUMURILE COMERCIALE INTERNAŢIONALE ŞI GENEZA STATELOR ROMÂNEŞTI ÎN VIZIUNEA LUI NICOLAE IORGA ŞI ÎN ISTORIOGRAFIA ZILELOR NOASTRE*

Înţelegerea apariţiei statului în viaţa societăţii româneşti medievale sau, în terminologia tradiţională, „întemeierea Ţării Româneşti şi Moldovei", a evoluat mult din însăşi vremea când s-a desăvârşit acest proces decisiv şi până în zilele noastre. Istoriografia română modernă a realizat un mare pas înainte când a înţeles că apariţia statului medieval românesc nu a fost produsul unui „eveniment" — fie el şi deosebit de însemnat cum a fost atât de controversatul „descălecat" —, ci un „proces" istoric, rezultat final al convergenţei unor factori multipli, interni şi internaţionali.

Între aceşti factori care au concurat la geneza statală românească, un loc aparte îl ocupă marile drumuri ale comerţului internaţional care, din secolul al XIV-lea, poate chiar din secolul anterior, au străbătut teritoriul viitoarelor state româneşti. Descoperirea relativ târzie a rolului acestui factor se explică prin dezvoltarea întârziată a cercetărilor de istorie economică pe plan general european şi încă mai mult în istoriografia română. Deşi preocupări de istorie economică apar şi în scrierile istoricilor paşoptişti şi ale generaţiei următoare, disciplina însăşi nu a fost puternic reprezentată în istoriografia română decât spre sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului următor prin lucrările unui A.D. Xenopol, Nicolae Iorga, Ion Nistor şi alţii.

În dezvoltarea acestui domeniu al cercetării istorice, un loc din ce în ce mai însemnat, pe măsura îmbogăţirii bazei documentare prin noi descoperiri în arhive şi biblioteci, l-a ocupat schimbul de produse intern

* Publicat în „Studii şi Materiale de Istorie Medie", XVIII, 2000, p. 45–56.

şi internaţional. Publicarea tratatelor de comerţ ale Ţării Româneşti cu Braşovul — tratate care au luat forma unor privilegii acordate de domnii munteni oraşului din Ţara Bârsei şi de cei ai Moldovei marelui emporiu comercial al regatului polon în sud-estul teritoriilor sale, oraşul Lemberg (Lwów) — a atras atenţia istoricilor noştri asupra însemnătăţii internaţionale a drumurilor continentale care au stabilit o legătură continuă între Europa Apuseană şi Centrală, pe de o parte, şi Marea Neagră, gurile Dunării, pe de altă parte, prin teritoriul celor două state româneşti, încă din faza imediat următoare constituirii lor.

După un şir de contribuţii documentare însemnate pentru cunoaşterea realităţilor comercial-politice ale bazinului pontic în această vreme şi pentru înţelegerea mai largă a rolului prelungirilor continentale ale comerţului Mării Negre, după nu mai puţin însemnate lucrări de interpretare a acestui bogat material, Nicolae Iorga a sfârşit prin a stabili o corelaţie directă între apariţia şi dezvoltarea drumurilor comerciale internaţionale şi constituirea statelor româneşti: „Alcătuirea politică îndoită, adică Ţara Românească şi Moldova, o cereau şi mari nevoi de viaţă economică universală, care au prezidat la unificarea târzie a vieţii ţărăneşti libere în jurul celor două centre domneşti", afirma istoricul în 1912. Temă care a revenit în diverse forme, dar la fel sau chiar şi mai răspicat, în lucrările sale ulterioare. Iată în forma ei cea mai categorică teza lui Nicolae Iorga cu privire la relaţia drum comercial–stat, astfel cum a formulat-o istoricul în 1922: „Linia de comerţ a Dunării de Jos avea să dea naştere unui stat, cealaltă linie comercială, a Crimeii şi a Caffei, avea să creeze un alt stat paralel cu celălalt, care s-a întemeiat mai întâi în Carpaţi, pentru a coborî curând până la Dunăre. Aceasta a fost necesitatea întemeierii, cu rasa română, a unui principat român de o parte, pentru a sluji linia Dunării inferioare, şi aceea a întemeierii, după câteva zeci de ani, spre 1359–1360, a principatului Moldovei, în văile Nistrului, Prutului şi Siretului" (*Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Âge*, Paris, 1924, p. 93–94). Teza şi-a găsit afirmarea cea mai răspicată în titlul unei conferinţe susţinute în 1928: *Drumurile de comerţ creatoare ale statelor româneşti*.

Teza lui Nicolae Iorga cu privire la raportul drum–stat în evoluţia societăţii româneşti medievale a fost preluată de generaţia următoare de medievişti români între care la loc de frunte se află Gheorghe I. Brătianu şi

Petre P. Panaitescu. Cel dintâi a contribuit esenţial la cunoaşterea trecutului medieval al Mării Negre, a rolului thalasocraţiilor italiene — Veneţia şi Genova mai ales — în transformarea bazinului pontic într-o mare arteră a comerţului intercontinental. Cel de-al doilea a adus însemnate precizări la înţelegerea rolului drumului comercial care străbătea din nord în sud teritoriul Moldovei în dezvoltarea celui de-al doilea stat românesc.

Apoi, regimul totalitar comunist, care s-a revendicat sub raport ideologic de la gândirea lui Karl Marx, a abandonat această direcţie de cercetare, pornind de la ideea profund greşită potrivit căreia comerţul ar fi fost un „fenomen parazitar" întrucât nu a fost forţă de producţie, ci s-a dezvoltat doar din exploatarea producţiei. Astăzi, această viziune eronată, ca şi altele ale aceluiaşi teoretician al comunismului, a intrat în muzeul rătăcirilor ideologice ale secolelor XIX şi XX.

După decenii de noi cercetări care au adus la iveală un vast material necunoscut în trecut, pe temeiul căruia au fost considerabil lărgite orizonturile cunoaşterii istorice, chestiunea esenţială a rolului marelui comerţ internaţional în geneza şi evoluţia statelor româneşti medievale, corect intuită de N. Iorga în esenţa ei, apare validată, dar şi considerabil întregită cu elemente noi, lămuritoare. Cadrul internaţional, forţele sale constitutive principale, înlănţuirea acţiunii lor, mobilurile lor politice şi comerciale, toate elementele care au precedat şi însoţit apariţia statelor româneşti şi prima fază a existenţei lor până în vremea consolidării dominaţiei otomane pot fi mai îndeaproape cunoscute şi înţelese datorită masivei reînnoiri a bazei documentare, îndeosebi a celei referitoare la trecutul medieval al Mării Negre, şi noilor concluzii desprinse din cercetarea lor.

Faptul hotărâtor în această evoluţie a fost transformarea Mării Negre în ceea ce Gheorghe I. Brătianu a numit „o placă turnantă a comerţului mondial". Iată momentele şi etapele principale care au cadenţat această evoluţie:

În *1204*, Cruciata a patra şi cucerirea Constantinopolului de către Latini au înlăturat definitiv barajul bizantin la Strâmtorile Mării Negre, al cărei acces, timp de secole, fusese refuzat puterilor mediteraneene. Din spaţiu strategic şi economic al Imperiului bizantin, punct de reazem esenţial al puterii acestuia, Marea Neagră a devenit „un buzunar al Mediteranei", pentru a relua formula lui Fernand Braudel. Stăpâni pe

unele poziţii comerciale cheie din Mediterana Răsăriteană, veneţienii nu au explorat intensiv posibilităţile comerciale ale bazinului pontic şi mai ales oportunităţile create pătrunderii pe această cale în interiorul Asiei, la sursele produselor orientale atât de căutate şi preţuite în occidentul Europei. Abia în ultimul an al hegemoniei veneţiene în Marea Neagră, doi fraţi, Niccolo şi Mateo Polo, pornind de la Soldaia, la acea dată principalul centru comercial al Peninsulei Crimeea, au ajuns până în China, etapă importantă a descoperirii continentului asiatic de către europeni.

Anul 1261 inaugurează a doua etapă a evoluţiei Mării Negre spre asumarea unei mari funcţii internaţionale. Pe temeiul alianţei cu genovezii, a doua mare putere navală a Mediteranei, împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul restaurează puterea bizantină la Constantinopol. Restauraţie parţială pe teritoriul fostului Imperiu bizantin şi foarte limitată în bazinul Mării Negre. Printr-o clauză specială a tratatului încheiat cu Genova, la Nymphaion, scurt timp înaintea acţiunii de recucerire a Capitalei, împăratul a transferat Republicii Ligure drepturi largi în Marea Neagră, inclusiv acela de a-i elimina din comerţul regiunii pe rivalii comerciali cei mai primejdioşi, în speţă pe veneţieni.

Când genovezii au preluat controlul efectiv al comerţului pontic, cadrul politic internaţional al regiunii suferise modificări esenţiale faţă de deceniile precedente. Din anii 1241–1242 se instaurase asupra unei mari părţi a Europei Răsăritene şi a ţărmului nordic şi vestic al Mării Negre dominaţia *Hoardei de Aur*, unul din statele mongole alcătuite în urma marilor invazii declanşate de Genghis-han şi de urmaşii săi. Un al doilea stat mongol, cu centrul în Iran, *Ilkhanatul Persiei*, îşi asigurase la rândul său accesul indirect la Marea Neagră prin mijlocirea statului vasal cu centrul la Trapezunt, stat care revendica moştenirea imperială a Bizanţului. Acum, în urma acestor modificări geopolitice majore, Marea Neagră oferea condiţii excelente pentru legătura între lumea mediteraneană, în căutare frenetică de produse orientale, şi diferitele segmente ale lumii asiatice de unde erau procurate preţioasele mărfuri: Asia Centrală, Iranul şi Golful Persic, India şi Oceanul Indian, în sfârşit, China. Evoluţia situaţiei generale în raporturile Est–Vest în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea a transformat această posibilitate, virtualitate, într-o mare realitate a istoriei universale.

În ultimul deceniu al secolului al XIII-lea, puterile cruciatei au pierdut ultimele poziţii de pe ţărmul Mediteranei Orientale. În anul 1291 a căzut ultimul bastion al cruciatei, cetatea Acra, poziţie importantă nu numai din punct de vedere strategic, dar şi comercial. Poziţia avantajoasă a negustorilor mediteraneeni în Siria şi Palestina a fost acum definitiv pierdută în favoarea Egiptului sultanilor mameluci, devenit intermediar obligatoriu al schimburilor de produse între Asia şi Mediterana, spre marele avantaj al vistieriei sultanilor din Cairo şi al negustorilor săi. Evoluţie majoră care nu lăsa lumii mediteraneene decât o poartă sigură de penetraţie în interiorul continentului asiatic: Marea Neagră. Larga disponibilitate a statelor mongole pentru comerţul cu Occidentul, atitudine care reflectă un interes deosebit manifestat de căpeteniile mongole pentru marele comerţ internaţional, a dat acum un impuls extraordinar legăturilor comerciale directe între negustorii italieni şi lumea asiatică prin Marea Neagră, care a îndeplinit timp de aproape două secole, până în vremea cuceririi Constantinopolului de către turcii otomani, un rol unic în evoluţia ei, ca factor de istorie universală, şi în evoluţia regiunilor riverane, cu largi penetraţii în interiorul continentului european şi asiatic. Mărturie a acestei funcţii internaţionale de prim-plan asumată de Marea Neagră din a doua jumătate a secolului al XIII-lea sunt cele trei războaie genovezo–veneţiene pentru comerţul pontic, dintre care cel dintâi s-a desfăşurat în ultimul deceniu al secolului.

Referindu-se la comerţul intercontinental dezvoltat în nordul Mării Negre prin teritoriile Hoardei de Aur, înspre China şi Asia Centrală, un izvor veneţian afirma: „Acolo se află izvorul tuturor mărfurilor". Înapoiat din îndelungata sa şedere în China, Marco Polo atestă în scrierea sa, *Il Millione*, prezenţa masivă a negustorilor mediteraneeni în bazinul pontic: „despre Marea cea Mare (= Marea Neagră) nu v-am povestit nimic şi nici despre ţările care se află în jurul ei, deşi le-am cercetat pe toate. Dar mi se pare că ar fi osteneală zadarnică să povestim lucruri care nu sunt de folos şi pe care alţii le relatează zilnic, căci sunt atât de mulţi cei care o cutreieră şi care navighează în apele ei, neîntrerupt, cum sunt veneţienii şi pisanii, şi mulţi alţii care călătoresc acolo deseori, încât toţi ştiu ce se află acolo; şi de aceea tac şi nu mai spun nimic în această privinţă". Fragmentul pontic al lucrării lui Marco Polo atestă, cum nu se poate mai elocvent, masivitatea prezenţei lumii mediteraneene în Marea Neagră.

Din Mediterana, un braţ al Occidentului a cuprins masiv bazinul pontic. Celălalt braţ al lumii şi civilizaţiei occidentale avea să vină câteva decenii mai târziu din Europa Centrală spre Marea Neagră.

Cu câteva decenii întârziere în raport cu evoluţia economică a Mării Negre, se constată un remarcabil avânt şi în statele Europei Centrale, între care Polonia şi Ungaria ocupă un loc de frunte. Pe temeiul acestui avânt economic, manifestat şi prin accelerarea procesului de urbanizare, dinaştii celor două ţări — ultimii suverani ai dinastiei Piast în Polonia, regii Casei de Anjou în Ungaria — au dezvoltat o puternică politică centralizatoare în interior şi o nu mai puţin puternică politică de expansiune teritorială. Remarcabil e faptul că atât consolidarea internă, cât şi expansiunea teritorială a celor două regate au fost puternic condiţionate de problematica stringentă a comerţului internaţional. Comerţul şi politica şi-au încrucişat de acum înainte tot mai evident cursul în desfăşurarea evenimentelor în spaţiul central şi est-european în secolul al XIV-lea. Cele două arii de rapidă dezvoltare economică din acest spaţiu — Marea Neagră şi Europa Central-Răsăriteană — s-au atras reciproc în a doua jumătate a secolului: comerţul central-european a tins firesc spre Marea Neagră, iar negustorii genovezi din bazinul pontic au început să exploreze şi să exploateze drumurile continentale, care, de la gurile Dunării şi de la limanul Nistrului, conduceau spre interiorul continentului european. Întinse arii ale Europei Centrale şi Răsăritene au fost integrate acum în spaţiul economic şi de civilizaţie al Occidentului. În pendularea istorică între Occident şi Orient, caracteristică pentru acest spaţiu, definit de istoricul polon Oskar Halecki drept *Borderlands of Civilization*, momentul părea să indice orientarea spre Occident. Indicii categorice în această privinţă au fost drumurile de comerţ deschise încă de la sfârşitul secolului al XIII-lea; oricum, câteva decenii mai târziu, ele constituiau puternice legături între bazinul Mării Negre şi Europa Centrală prin teritoriile regatului ungar, ale celui polon şi ale statelor româneşti constituite între timp.

Puternica dezvoltare a comerţului internaţional pe aceste linii de comunicaţie de curând deschise a fost precedată de, dacă nu a mers chiar mână în mână cu, masive mutaţii geopolitice în regiune. Cele două regate, ai căror factori de decizie tindeau programatic să le integreze în reţeaua comerţului internaţional, apar de acum înainte ca puteri de prim-plan în constelaţia de forţe delimitată de trei mări: Marea Adriatică, Marea Baltică şi Marea Neagră.

Scurt timp după preluarea tronului de către cel de-al doilea rege angevin al Ungariei, Ludovic I, în 1342, au devenit evidente ţelurile principale ale viitoarei sale politici externe: expansiunea atât spre răsărit, dincolo de munţii Carpaţi, cât şi în sud-estul Europei. Aproape concomitent s-a manifestat tendinţa Poloniei de expansiune în Răsărit, sub regele Cazimir I, ultimul Piast. După ce, în 1343, prin tratatul de la Kalisz, regele Poloniei a renunţat pe termen lung să recupereze gurile Vistulei de la Ordinul teutonic, el a orientat hotărât expansiunea regatului său spre Răsărit, în teritoriile ruse apusene, în cnezatele Halici şi Volhinia, în contact nemijlocit cu teritoriul celui de-al doilea stat românesc, Moldova.

Îndărătnicia cu care Regatul ungar şi cel polon şi-au căutat ieşirea la mare în cursul secolului al XIV-lea se explică prin hotărârea lor de a se integra în marile curente ale comerţului internaţional, asiatic sau levantin, devenit în această vreme una din principalele surse de venituri şi putere. Dar această integrare era imposibilă atât timp cât accesul la cele trei mări era blocat de alte puteri: de la ţărmul Adriaticii, Ungaria fusese înlăturată încă de la începutul secolului al XIII-lea de Veneţia, iar legăturile Poloniei cu Marea Baltică fuseseră întrerupte la începutul secolului al XIV-lea de cavalerii Ordinului teutonic; ţărmul nord-vestic al Mării Negre era încă puternic ţinut sub control de Hoarda de Aur spre mijlocul secolului al XIV-lea, obstacol major în calea contactului comercial direct cu intensa zonă de comerţ internaţional care era Marea Neagră, unde se încrucişau în această vreme principalele artere ale schimburilor euroasiatice din Extremul Orient, Asia Centrală, Oceanul Indian, Orientul Mijlociu şi Mediterana. Înlăturarea paznicilor acestor ieşiri la mare, care, prin vămile impuse, reduceau considerabil avantajele pentru negustori şi stat derivate din contactul cu liniile comerciale maritime, era o condiţie indispensabilă pentru afirmarea celor două regate ca factori de seamă ai comerţului internaţional. Curtea de la Buda şi cea de la Cracovia au înţeles fără întârziere acest imperativ şi au acţionat în consecinţă pentru a înlătura piedicile din calea expansiunii comerţului internaţional al statelor lor.

Cea dintâi ocazie pentru realizarea acestui obiectiv s-a oferit în Răsărit în aria puterii mongole a Hoardei de Aur. Declinul din ce în ce mai marcat al puterii statului mongol cu sediul la Sarai pe Volga,

îndeosebi după încetarea din viaţă a hanului Ozbeg (1340), a creat un vid de putere pe care puterile învecinate din Apus nu au ezitat să-l folosească. Marea ofensivă împotriva Hoardei de Aur a fost declanşată în 1340 la Halici şi a fost continuată timp de un sfert de secol, concomitent sau separat, de Ungaria, Polonia, Ţara Românească, Moldova şi Lituania; scopul acestui îndelungat marş spre răsărit a fost alungarea tătarilor din regiunea gurilor Dunării şi de pe ţărmul nordic al Mării Negre. Decisivă la capătul acestui lung şir de înfruntări, care nu ne sunt decât imperfect cunoscute, a fost victoria marelui cneaz al Lituaniei, Gedimin, asupra tătarilor, la Sinnie Vodî în 1362 sau 1363, în urma căreia dominaţia lituaniană a cuprins Ucraina până la Kiev. Fragmentele apusene ale Hoardei de Aur au pierdut, ca urmare a acestei evoluţii, legătura cu centrele de putere tătară din Crimeea şi de pe fluviul Volga şi au fost condamnate la dispariţie. Enclava tătară din Buceag, între gurile Dunării şi Nistru, a dispărut şi ea, la o dată imposibil de stabilit, sigur însă înainte de anul 1386, când tătarii pierduseră deja controlul asupra Cetăţii Albe. Drumul spre Marea Neagră, nestingherit de controlul Hoardei de Aur, era acum deschis puterilor Europei Centrale.

Această oportunitate majoră şi pozitivă a fost considerabil consolidată de o evoluţie paralelă în însăşi Marea Neagră. Concomitent cu ofensivele antitătare ale puterilor continentale, Genova, sau mai exact genovezii din Pont, au cuprins treptat toate poziţiile strategice-cheie de pe ţărmul nordic şi nord-vestic al Mării Negre până la gurile Dunării, poziţii smulse dominaţiei tătare. Angajaţi în conflictul deschis cu Hoarda de Aur, care a încercat să le reia oraşul-cetate Caffa, aşezarea lor principală din Crimeea şi din întregul bazin al Mării Negre, genovezii nu numai că au reuşit să respingă asalturile repetate şi de mari proporţii ale tătarilor, dar au trecut la contraofensivă. Căutând să împiedice constituirea unor centre comerciale rivale în desfăşurarea legăturii dintre Asia şi Marea Neagră prin teritoriile controlate de Hoarda de Aur, genovezii au eliminat unul după altul punctele de sprijin ale puterii tătare din nordul şi vestul ţărmului pontic, de la Caffa până la Chilia-Licostomo; în acest din urmă punct strategic de primă însemnătate şi-au instaurat propriul control la mijlocul secolului al XIV-lea. Aşadar, dinspre Marea Neagră ca şi dinspre Europa Centrală piedicile au fost înlăturate din calea legăturii libere a mărfurilor şi negustorilor. Braţul mediteranean al lumii europene s-a

întâlnit cu cel central-european în Marea Neagră, cuprinzând şi teritoriul statelor româneşti în faza finală a constituirii lor teritoriale şi organizării lor politice.

Încă nu fusese obţinută victoria finală asupra tătarilor, când regele Ludovic al Ungariei a luat primele măsuri pentru a asigura regatului său o legătură sigură şi permanentă cu Marea Neagră. În 1358, el a acordat negustorilor saşi din Braşov (Kronstadt) un privilegiu care le deschidea calea spre Dunărea de Jos prin teritoriile transcarpatice, cu scutire totală de taxe vamale. Actul regelui Ungariei presupunea exerciţiul suveranităţii asupra unui teritoriu aflat în vecinătatea imediată a Ţării Româneşti, dacă nu fusese deja încorporat în hotarele ei. El mai însemna şi renunţarea de către domnii Ţării Româneşti la veniturile vamale furnizate de o arteră a comerţului internaţional care avea să se dovedească foarte productivă. Iniţiativa lui Ludovic de Anjou s-a aflat la originea unui nou conflict între Ţara Românească şi Ungaria, ale cărui prime semne au apărut încă din anul următor şi care, cu evoluţii care nu ne sunt decât parţial cunoscute, s-a prelungit până în 1365–1366. Parte componentă esenţială a păcii dintre cele două state a fost privilegiul comercial acordat în 1368 de domnul Ţării Româneşti, Vladislav Vlaicu, negustorilor braşoveni, prin care le era asigurată libera circulaţie spre Dunăre şi Marea Neagră, pe „drumul Brăilei", însă cu plata taxelor vamale impuse de domnia Ţării Româneşti, în cadrul unui regim vamal privilegiat. Privilegiul lui Vlaicu, unul din primele acte emise de cancelaria Ţării Româneşti şi păstrate, a devenit factor constitutiv al politicii externe a ţării timp de un secol şi jumătate. Însemnătatea actului, rolul său hotărâtor în evoluţia politicii externe a Ţării Româneşti până la primele decenii ale secolului al XVI-lea şi, pe cale de consecinţă, în însăşi consolidarea statului e un indiciu sigur al strânsei interdependenţe între stat şi drum comercial în istoria ţării, încă din faza genezei statului sau cel puţin din vremea desăvârşirii organizării sale.

Amploarea traficului comercial pe itinerarul care lega Europa Centrală cu Marea Neagră pe drumul Brăilei e vădită în anul următor, 1369, când regele Ludovic a acordat braşovenilor dreptul de depozit (*jus stapuli*), care le asigura funcţia lucrativă de intermediari comerciali obligatorii între produsele orientale şi cele europene pe această linie de legătură. Negustorii „străini", hotărăşte actul regal, adică poloni, germani şi alţii care veneau din Europa Centrală cu mărfurile lor, în primul rând

postavul, trebuiau să-l expună spre vânzare la Braşov, de unde avea să fie transportat mai departe de braşovenii înşişi. Atât de timpurie şi atât de masivă a fost presiunea comerţului central-european în direcţia Mării Negre prin Braşov şi prin teritoriul Ţării Româneşti! Rapida dezvoltare a nodului comercial care a fost Braşovul secolului al XIV-lea reflectă evoluţia uneia din marile căi comerciale internaţionale ale Evului Mediu, drum de-a lungul căruia se încrucişau neîntrerupt produsele Europei Centrale şi chiar Apusene — postavul flamand în primul rând — cu spiţeriile, mirodeniile şi ţesăturile orientale, transportate pe mare şi pe Dunăre.

Cu oarecare întârziere faţă de Ungaria, şi-a deschis şi Polonia drumul spre Marea Neagră, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Şi această legătură, ca şi cea a Ungariei, a fost silită să se împlinească prin teritoriul unui stat românesc, domnia Moldovei. Decisivă pentru această evoluţie, constituirea unui nou mare drum continental între Europa Centrală şi Marea Neagră, a fost vecinătatea nemijlocită a celor două state, după ce în 1349, apoi definitiv în 1386, Regatul polon a încorporat în hotarele sale teritoriile ruse apusene, Halici şi Volhinia.

Constituirea Uniunii polono–lituaniene — 1385, tratatul de la Krewo, care a atras după sine „una din cele mai însemnate modificări ale raportului de forţe din Europa Răsăriteană" — a influenţat hotărâtor şi de îndată evoluţia politică a Moldovei. Atrasă în sfera de influenţă a Regatului polon, Moldova lui Petru I stabileşte încă din 1387 raporturi de cooperare cu vecinul său din nord sub forma unei legături vasalice. Jurământul de fidelitate prestat de domnul Moldovei regelui Vladislav Jagiello s-a aflat la originea uneia din direcţiile principale ale politicii externe a Moldovei în secolele XIV–XVI, direcţie prin care s-a manifestat şi o puternică convergenţă de interese comerciale.

Sprijinită de Polonia, Moldova şi-a extins spre sud teritoriul. În 1392, domnul Roman I se putea intitula: „domn de la munte până la Marea cea Mare".

Încă din 1386 e atestat contactul dintre genovezii din Caffa şi conducerea Moldovei. Un registru contabil din Caffa a înregistrat călătoria la domnul Moldovei a doi soli genovezi de seamă, care au ajuns la curtea lui Petru I prin Maurocastrum, la vărsarea Nistrului în mare. Fapt care justifică presupunerea că raportul feudo-vasalic stabilit un an mai târziu între Polonia şi Moldova a avut o însemnată componentă comercială.

De acum înainte, prin mijlocirea legăturii cu Moldova, Regatul polon a devenit o putere pontică.

Acelaşi motiv care s-a aflat la originea înzestrării Braşovului cu dreptul de depozit de către regele Ludovic I-a determinat pe Vladislav Jagiello al Poloniei să instituie dreptul de depozit în favoarea oraşului Lemberg, devenit popas şi loc obligatoriu de depunere a mărfurilor de către negustorii străini de oraş care veneau dinspre Europa Centrală sau dinspre Marea Neagră. Componenta comercială a raportului politic stabilit între Polonia şi Moldova nu ne este cunoscută decât mai târziu, datorită privilegiului comercial acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni. Atât sub raportul mărfurilor vehiculate, cât şi în privinţa regimului drumului comercial, situaţiile sunt larg asemănătoare: în cazul legăturii Ţara Românească–Regatul ungar, prin mijlocirea privilegiilor acordate Braşovului, şi în cel al legăturii dintre Moldova şi Polonia, prin mijlocirea privilegiului acordat oraşului Lwów. În Ţara Românească precum şi în Moldova un rol însemnat în dezvoltarea legăturii cu Marea Neagră a revenit elementului germanic din Transilvania, respectiv din oraşele ruse apusene şi, deloc neglijabil, aceluiaşi element germanic atestat în centrele urbane în devenire ale celor două principate române, îndeosebi în Moldova (oraşele Siret, Neamţ, Baia, Hârlău etc.).

Un alt numitor comun al celor două masive drumuri continentale a decurs din faptul că la capătul lor se aflau, în poziţie dominantă, genovezii, atât la gurile Dunării, cât şi la vărsarea Nistrului.

Pentru a controla circulaţia mărfurilor pe Dunăre, genovezii au ocupat încă de la mijlocul secolului al XIV-lea insula Licostomo, care domina trecerea din mare pe fluviu. În insulă se afla o fortificaţie sub conducerea unui „gubernator insule et castri Licostomo". În apropiere de Licostomo se afla aşezarea comercială Chilia, important loc de întâlnire a drumului comercial maritim şi a celor continentale. Numeroase acte întocmite de notarii genovezi în cele două centre oglindesc intensitatea activităţii comerciale confirmată de atestarea prezenţei bancherilor genovezi la Chilia. Aşezarea genoveză de la gurile Dunării întreţinea legături nu numai cu toate centrele pontice, dar şi cu importante oraşe mediteraneene, între care, firesc, se afla şi Genova.

Nu mai puţin intens, poate chiar mai mult, au exploatat genovezii al doilea drum continental, după ce s-au instalat şi au controlat capătul său

maritim de la Cetatea Albă. Având ca bază acest centru, genovezii au pătruns adânc în teritoriul Moldovei şi în provinciile răsăritene ale Regatului polon, nu numai în calitate de negustori, dar şi ca dregători, şi chiar ca stăpâni de domenii.

Întâlnirea genovezilor din Pont cu factorii cei mai dinamici ai Europei Centrale în expansiune spre Răsărit a creat condiţiile încadrării unei părţi a acestui spaţiu, inclusiv ţările române, în sistemul de relaţii al comerţului euroasiatic. Întregul spaţiu părea pe cale să fie încadrat, sub raport economic şi cultural, în lumea occidentală, mai mult decât oricând înainte.

Din partea lor, coloniştii germani, de provenienţă din Transilvania şi din teritoriile ruse apusene, au contribuit în mare măsură la înflorirea vieţii urbane în cele două principate, unde au adus din patria de origine şi elemente ale culturii apusene. Genovezii la rândul lor au introdus în regiune metode şi tehnici comerciale şi financiare avansate. Amintirea fabuloaselor fortificaţii construite de ei pe ţărmul Mării Negre a rămas puternic întipărită în memoria colectivă a popoarelor riverane.

Drumurile comerciale de însemnătate internaţională au devenit mai totdeauna în Evul Mediu — şi nu numai atunci — terenul unor rivalităţi acerbe pentru dominarea şi exploatarea lor. Marea Neagră şi teritoriile pierdute de Hoarda de Aur în aria vestică a stăpânirilor ei nu au alcătuit o excepţie de la această regulă.

Devenită una din zonele cele mai active ale comerţului internaţional în urma masivei penetraţii a genovezilor în apele ei, Marea Neagră s-a transformat într-un focar permanent de conflicte care au cuprins arii întinse ale teritoriilor riverane. Trei mari războaie veneto–genoveze pentru hegemonie în bazinul pontic, desfăşurate în mai puţin de un secol — de la sfârşitul secolului XIII până în penultimul deceniu al secolului următor —, sunt un indiciu sigur al amploarei schimbului de mărfuri în această zonă: cea dintâi încercare de forţe — *războiul de la Curzola*, s-a încheiat în 1299 cu o înfrângere zdrobitoare a Veneţiei. Doar treizeci de ani mai târziu, Republica Lagunelor a reuşit să-şi implanteze o colonie proprie în nordul bazinului pontic, la vărsarea Donului în Marea de Azov, la Tana. Prezenţă foarte stânjenitoare pentru genovezi, care au recurs la toate mijloacele politice sau războinice pentru a-şi înlătura rivalii comerciali din poziţia favorabilă câştigată cu concursul Hoardei de Aur. Eşecul

demersurilor paşnice ale Genovei a îndrumat inevitabil spre înfruntare armată evoluţia raporturilor dintre cele două mari puteri maritime mediteraneene: urmarea acestui eşec a fost *Războiul Bosforului* (1350–1355), încheiat fără un rezultat decisiv. În cursul celei de-a treia înfruntări de forţe cu Veneţia — *Războiul de la Tenedos* sau de la *Chioggia* (1376–1381) —, Genova a avut de partea sa Regatul ungar, care îşi croise drum până la ţărmul dalmat, smuls dominaţiei veneţiene în anii anteriori. Alianţa ungaro–genoveză, însoţită de un vast program de cooperare comercială în Marea Neagră, pe linia Dunării şi în Adriatica, tindea programatic să elimine Veneţia din comerţul Europei Centrale. Asediată pe mare de genovezi şi pe uscat de oştirile regelui Ungariei, Veneţia s-a aflat, ca niciodată în trecutul ei, în pragul dispariţiei ca mare putere comercială şi politică. Salvată din această situaţie disperată de un efort eroic de despresurare, Veneţia s-a aflat în continuare expusă ostilităţii celor două adversare coalizate. Proiectul de a elimina Veneţia din comerţul Europei Centrale, proiect făurit de genovezi în alianţă cu regele Ludovic al Ungariei, a fost reactivat de succesorul acestuia, Sigismund I de Luxemburg, şi a rămas o „permanenţă" a raporturilor internaţionale în spaţiul pontic şi în toate spaţiile angrenate în comerţul Mării Negre; căci, constată un observator contemporan, în urma păcii din 1381, Veneţia şi Genova „armele le-au depus, dar ura n-au depus-o niciodată".

Şi drumurile continentale ale comerţului euro-asiatic care legau Europa Centrală cu Marea Neagră au declanşat puternice rivalităţi. Concurenţa pentru controlul acestor drumuri comerciale a constituit o componentă însemnată, uneori dominantă, a relaţiilor internaţionale în Europa Centrală şi Sud–Estică. Principalii participanţi la această concurenţă au fost, de o parte, Ţara Românească şi Ungaria, a căror ieşire la Marea Neagră se afla la Licostomo–Chilia, iar, pe de altă parte, Moldova şi Polonia, a căror legătură cu bazinul pontic era Cetatea Albă. În a doua jumătate a secolului al XV-lea şi-a manifestat veleităţile de control asupra acestor centre un nou concurent: Imperiul otoman.

Raporturile ungaro–polone în spaţiul extracarpatic şi cele moldo–muntene au fost dominate în secolul al XV-lea de lupta pentru Chilia, trecută în 1409–1410 din stăpânirea genovezilor în cea a Moldovei lui Alexandru cel Bun. Momentul culminant al înfruntării declanşate de această evoluţie şi în acelaşi timp ilustrativ pentru toată concurenţa dintre cele patru puteri

a fost tratatul încheiat la Lublau în 1412 între regii Poloniei şi Ungariei, act care în această privinţă a asigurat Regatului ungar legătura cu Marea Neagră prin Chilia, iar celui polon, prin Cetatea Albă. Rivalităţile ulterioare pentru controlul gurilor Dunării îndeosebi se subsumează acestui acord-cadru şi se înţeleg la lumina lui. Întreaga istorie a rivalităţii pentru Chilia şi Cetatea Albă se va reconstitui mai clar pornind de la această constatare.

Comerţul oriental, intercontinental, a avut însemnătate decisivă pentru expansiunea Occidentului spre Răsăritul continentului. Dar tocmai pentru că s-a dovedit extrem de lucrativ, acelaşi comerţ a declanşat rivalităţi şi conflicte îndârjite care au înlesnit considerabil desfăşurarea în Europa a puterii otomane, al cărei punct de pornire s-a aflat în Asia Mică; evoluţie care avea în cele din urmă să anihileze întregul sistem de relaţii comerciale intercontinentale, astfel cum se statornicise în secolul al XIV-lea.

Simptomatic pentru această evoluţie e un fapt petrecut în 1351. La începutul Războiului Bosforului, flota genoveză s-a aflat blocată în strâmtoare de forţele navale ale Veneţiei şi ale Bizanţului. Pentru a scăpa dintr-o situaţie aparent lipsită de perspectivă de salvare, amiralul genovez Paganino Doria a făcut apel la concursul emirului turc Orhan. Astfel s-au pus bazele unei alianţe genovezo–otomane, care, cu scurte întreruperi, a durat aproape un secol. În 1444, când oastea cruciaţilor ajunsese la Varna, pregătită să înlăture cu desăvârşire prezenţa turcilor în Europa, aceiaşi genovezi au asigurat transferarea trupelor sultanului Murad al II-lea din Asia Mică spre ţărmul european al Mării de Marmara, provocând dezastrul cruciatei cu consecinţele cunoscute. Atitudinea genovezilor în 1444 a fost determinată de primejdia foarte reală a instalării veneţienilor la Galliopoli, aşadar, a posibilităţii pentru aceştia de a domina Strâmtorile. Nouă ani mai târziu, aceiaşi genovezi au participat eroic la apărarea Constantinopolului împotriva turcilor sultanului Mehmed al II-lea; prea târziu însă pentru a mai putea schimba cursul istoriei.

Expansiunea Porţii otomane în Europa Sud-Estică a fost mult înlesnită şi de rivalităţile generate de drumurile comerciale şi continentale care străbăteau teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti; e suficient să amintim în această privinţă repetatele cooperări ale Poloniei cu sultanii otomani, în scopul de a contracara împlinirea obiectivelor Ungariei la Dunărea de Jos.

Stăpâni pe Constantinopol din luna mai 1453, otomanii au urmărit programatic reconstituirea întregii arii de dominație a Imperiului bizantin — „terrae que quondam fuerant sub imperio Grecorum" — și au acționat în consecință. Subordonarea strictă a Mării Negre a fost un obiectiv de frunte al acestui program.

Etapele majore ale împlinirii lui au fost: 1453–1454 — instituirea controlului riguros al Strâmtorilor; 1454–1456 — subordonarea puterilor pontice prin impunerea tributului; 1460–1461 — cucerirea țărmului sudic al Mării Negre până la și inclusiv Trapezuntul; 1475 — cucerirea Caffei și a întregului sistem de așezări genoveze și venețiene din bazinul pontic; 1484 — cucerirea Cetății Albe și a Chiliei. Marele rol de istorie universală al Mării Negre se încheie acum; Marea Neagră, din factor de legătură între Mediterana, Europa Centrală și Asia, a fost transformată într-o anexă a sistemului economic al Imperiului otoman. Italienii au dispărut aproape cu desăvârșire din bazinul pontic; elementul germanic din Moldova și Țara Românească s-a stins lent în secolul al XVI-lea. Negustorii turci, greci, armeni, evrei și alții, sub protecție otomană, au luat locul occidentalilor. Tiparele culturale occidentale din cele două țări cedează acum terenul în avantajul celor orientale. Pendulul istoriei în acest spațiu a evoluat spre Orient și avea să rămână în acest punct cardinal timp de câteva secole.

În concluzie, revenind la problema raportului între drumul de comerț internațional și geneza statului medieval românesc în viziunea lui Nicolae Iorga și în stadiul actual al medievisticii românești:

1. Drumul de comerț, desigur, nu a fost singurul factor generator al statului — atât al Țării Românești, cât și al Moldovei —, dar neîndoielnic a fost unul din factorii săi constitutivi, în etapa finală a genezei statale.

2. Drumurile care au străbătut teritoriile celor două state au precipitat închegarea lor teritorială în direcția gurilor Dunării și a Mării Negre.

3. Veniturile vamale percepute de domnia celor două state, deși imposibil de cuantificat cu mijloacele documentare disponibile, explică în mare măsură consolidarea puterii centrale în Moldova și Țara Românească și forța militară însemnată de care au dispus.

4. Afirmarea dreptului de a controla și a exploata vamal cele două drumuri a fost unul din principalele aspecte ale consolidării poziției Țării Românești și Moldovei pe planul relațiilor internaționale.

5. Drumurile intercontinentale care le-au străbătut teritoriul au integrat cele două state într-una din cele mai de seamă realităţi ale raporturilor Est–Vest în secolele al XIV-lea şi al XV-lea. Prin cele două extinderi ale lumii occidentale spre Marea Neagră, cea propulsată din Mediterana şi cea rezultată din înaintarea spre Răsărit a Europei Centrale, spaţiul românesc a fost cuprins în aria de civilizaţie a Occidentului, până când cucerirea şi dominaţia otomană l-a atras din nou în sfera lumii orientale.

Aşadar, drumul nu a creat statul în sens exclusiv, dar a fost unul din factorii care au concurat la geneza Ţării Româneşti şi a Moldovei, la prosperitatea şi la afirmarea lor internaţională în prima etapă a existenţei lor.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

N. Iorga, *Trei lecţii de istorie despre însemnătatea românilor în istoria universală*, Vălenii de Munte, 1912.

N. Iorga, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Âge*, Paris, 1924.

N. Iorga, *Drumurile de comerţ creatoare ale statelor româneşti*, Bucureşti, 1928.

P.P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la mer Noire au Moyen Âge*, în RIR, III, 1934 (şi în vol. *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1994, p. 83–98).

Gh.I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, I – II, Bucureşti, 1988.

S. Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa Centrală şi Sud-Estică şi însemnătatea lor politică (secolele XIV–XVI)*, în AIIAI, 1982, p. 265–284.

Ş. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Ţării Româneşti şi Moldovei (secolele XIV–XVI). Drum şi stat*, în vol. *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 151–204.

Ş. Papacostea, *Un tournant de la politique génoise en Mer Noire au XIVe siècle: l'ouverture des routes continentales en direction de l'Europe Centrale*, în vol. *Oriente e Occidente tra Medioevo et età moderna. Studi in onore di Geo Pistarino*, II, Genova, 1997, p. 939–947.

DE LA ROMANII LA ROMÂNIA. FORMAREA UNEI NAŢIUNI*

Una din tezele cele mai fecunde ale lui Nicolae Iorga în domeniul istoriei româneşti în îndelungatul răstimp care separă destrămarea Imperiului roman de formarea unui cadru statal permanent al românilor în secolul al XIV-lea, în dubla întruchipare a Ţării Româneşti şi a Moldovei, este cea a *romaniilor populare*. Prin această formulă, istoricul înţelegea numeroasele organisme social-politice autonome, în care şi-au desfăşurat existenţa populaţiile romanice sau romanizate, după prăbuşirea Imperiului roman, în cadrul unor vaste conglomerate teritoriale, regate sau imperii, dominate de seminţiile migratoare, care au preluat succesiv stăpânirea asupra unor teritorii smulse dominaţiei romane. În aceste formaţiuni de întindere variabilă, situate atât la nordul, cât şi la sudul Dunării, autonomii de caracter popular, rural-pastoral, s-a realizat continuitatea istorică a *românilor* şi a *romanităţii răsăritene*, în general, până când o conjunctură istorică favorabilă a făcut posibil saltul în istoria românească de la *autonomie locală* la statul sau statele proprii în spaţiul dintre Carpaţii Răsăriteni şi Sudici, Dunăre, Nistru şi Marea Neagră; etapă hotărâtoare a evoluţiei de la etnie la naţiune, de la poporul creator de stat la statul creator de naţiune, adică la statul naţional integrator. Aşadar, de la *romanii* la *România*, proces care a consacrat istoric şi a făcut ireversibilă, indestructibilă, continuitatea romanităţii răsăritene a românilor. Redusă la esenţa ei, această înfăptuire istorică a însemnat salvarea peste secole îndelungate şi peste nenumărate şi catastrofale vicisitudini istorice a realităţii pe care Nicolae Iorga a sintetizat-o lapidar şi strălucit în formula: *sigiliul Romei*.

* Publicat în „Studii şi Materiale de Istorie Medie", XVII, 1999, p. 45–54.

La începutul acestei extraordinare deveniri istorice s-a aflat expansiunea teritorială a Romei în spaţiul sud-est european şi *romanizarea* unei părţi însemnate a acestui spaţiu.

Romanizarea unor numeroase populaţii din Europa Apuseană şi Răsăriteană a fost unul din cele mai de seamă procese constitutive ale istoriei europene. Pornită din provincia Latium, cu centrul la Roma, romanizarea a cuprins mai întâi Peninsula Italică, mozaic de etnii, rase şi culturi diferite, indo-europene şi non-indo-europene, pentru a se revărsa apoi spre Apus, în Gallia şi Peninsula Iberică, nordul Africii, iar în răsărit într-o parte însemnată a Peninsulei Balcanice şi, în general, în teritoriile situate la sudul Dunării, linie strategică esenţială a Imperiului roman.

Romanizarea a fost procesul de asimilare culturală de către romani a unora dintre popoarele supuse dominaţiei lor: în Apus, îndeosebi, celţii din Gallia şi Hispania, în Răsărit ilirii, tracii, geto-dacii din nordul şi nord-vestul Peninsulei Balcanice şi, într-un târziu, dacii din spaţiul carpato-danubian. Romanizarea a fost efectul cuceririi romane, a extinderii graniţelor imperiului, chiar dacă, în unele cazuri, romanizarea a fost pregătită sau înlesnită, înainte de cucerire, de influenţa civilizaţiei romane.

Romanizarea s-a împlinit pe diverse căi. Ea a fost în primul rând efectul unui masiv transplant de populaţie italică, îndeosebi agricolă-pastorală, revărsată din secolul al III-lea î.Hr. şi până în primul secol al erei creştine, în toate direcţiile, de prea-plinul de populaţie al Italiei. Instalaţi, în cadrul unor colonii înzestrate cu pământ din teritoriile cucerite, colonii romani au devenit principalul factor direct al romanizării. Legiunile romane stabilite în teritoriile cucerite, ai căror ostaşi, după împlinirea termenului, *veteranii*, se instalau, de obicei, definitiv în zonă; oraşele înfiinţate de romani, centre administrative şi deopotrivă de activitate economică; şcoala şi, nu în ultimul rând, religia creştină, în faza finală a imperiului şi chiar după dispariţia lui, au fost factorii cei mai de seamă ai romanizării. Esenţa romanizării s-a manifestat prin adoptarea limbii latine, iar folosirea acesteia ca limbă maternă a devenit indiciul principal al apartenenţei la masa popoarelor romanice. *Afirmarea originii romane*, a descendenţei din coloniştii Romei, şi *limba romanică* folosită au fost, până târziu, componentele principale ale conştiinţei identităţii proprii la membrii romanităţii răsăritene, deveniţi *români* în cursul Evului Mediu.

Cucerirea şi romanizarea Peninsulei Balcanice a început în ultimele decenii ale secolului al III-lea î.Hr. pe ţărmul răsăritean al Mării Adriatice şi în Peninsula Istria. În cursul secolului II î.Hr. au intrat în stăpânire romană Macedonia şi Epirul (anul 168). În secolul următor, expansiunea romană a atins linia Dunării de Jos. Pe cursul Dunării Mijlocii au fost constituite provinciile Noricum şi Pannonia, iar pe cel al Dunării de Jos, până la Marea Neagră, Moesia. La sudul provinciei Moesia Inferior, romanii au constituit provincia Tracia. Un ultim impuls ofensiv a adus sub stăpânirea Romei provincia Dacia de la nordul Dunării, în 106.

Când, spre sfârşitul secolului al III-lea al erei creştine, a început refluxul puterii romane, al cărui semnal major a fost părăsirea Daciei de legiunile şi administraţia imperială, romanitatea alcătuia în Peninsula Balcanică şi în spaţiul carpato-balcanic o mare realitate demografico-culturală, produs al fuziunii dintre autohtoni şi colonişti. Indiciul cel mai elocvent al acestui amalgam uman şi cultural îl oferă miile de inscripţii latine rămase în Noricum, Pannonia, Moesia, Illiria şi Tracia. Din Dacia s-a păstrat numărul cel mai mare de inscripţii latine din Europa Centrală şi Sud-Estică, peste 3 000, fapt care îşi găseşte explicaţia în intensitatea procesului de romanizare a provinciei, desfăşurat de Traian, cu populaţie italică sau romanizată „din tot Imperiul roman".

În secolele al III-lea şi al IV-lea ale erei creştine, Imperiul roman, supus unei presiuni continue la toate frontierele sale, în Europa, Asia şi Africa, a supravieţuit asaltului adversarilor săi printr-un imens efort de adaptare la situaţia de fortăreaţă permanent asediată. Manifestarea politică cea mai semnificativă a acestor transformări a fost transferul definitiv al centrului Imperiului de pe malurile Tibrului pe cele ale Bosforului, de la Roma la Bizanţ. Transferul a fost opera lui Constantin cel Mare, care, în anul 330, a inaugurat noua capitală care i-a luat numele, Constantinopol, de unde puteau fi mai bine apărate frontiera Dunării de Jos şi cea a Eufratului, cele mai ameninţate de presiunea năvălitorilor.

Deşi şi-a mutat centrul într-o arie populată masiv de neromanici, Imperiul şi-a păstrat încă mult timp caracterul său roman. Noua sa capitală, Constantinopolul, era o *nouă Romă*, iar formele sale de viaţă politică, administrativă, judecătorească şi militară le continuau cu fidelitate pe cele ale Romei celei vechi. Şi după fragmentarea imperiului

în două, *Pars Orientis* şi *Pars Occidentis*, la începutul secolului al V-lea, imperiul şi-a păstrat caracterul roman nu numai în Apus, dar şi în Răsărit. Iar temelia acestei continuităţi romane de viaţă politică a fost romanitatea răsăriteană, implantul roman de populaţie vorbitoare de limbă latină şi masa autohtonilor asimilaţi de ea. Din această populaţie romană sau câştigată pentru romanitate s-au recrutat legiunile care au asigurat timp de încă trei secole frontiera danubiană a imperiului. Expresia politică supremă a acestei realităţi militare a fost şirul lung de împăraţi — împăratul–imperator nu era altceva decât comandantul militar suprem — ridicaţi de armatele din provinciile dunărene (Tracia, Pannonia, Dacia, Moesia, Dalmaţia) din secolul al III-lea până spre sfârşitul secolului al VI-lea d.Hr.: Maximilian, Decius, Regalian, Claudiu, Aurelian, Probus, Diocletian, Galeriu, Constanţiu, Constantin cel Mare, Liciniu, Iovian, Valentinian, Gratian, Marcian, Anastasiu, Iustin, Iustinian etc.

Atât timp cât frontiera Dunării de Jos a rezistat, şi ea a rezistat în măsură însemnată datorită acestei fortăreţe militare recrutate din romanitatea locală, s-a menţinut şi caracterul roman al Imperiului de Răsărit, al Noii Rome. „Întreaga organizaţie a statului din Imperiul de Răsărit — scrie Alexandru Philippide — purta încă cu totul caracterul roman, în drept şi în judecată, în armată şi în instituţiile bisericii...". Şi un alt cercetător al acestor realităţi balcanice la începuturile Imperiului roman de Răsărit dezvăluie puterea de rezistenţă a limbii latine faţă de presiunea elementului grec concurent: „Au fost promulgate legi şi constituţii în limba latină până în veacul al şaptelea, iar în dezbaterile din tribunale şi la înregistrările funciare, latina a rămas limba oficială până departe în secolul al şaselea" (H. Zilliacus). Spre mijlocul secolului al VI-lea, încercarea unui demnitar constantinopolitan de a introduce limba greacă în ţinuturile răsăritene europene ale Imperiului de Răsărit, în teritoriile romanizate, s-a lovit de ataşamentul localnicilor faţă de „limba italicilor" (Ioan Lydul).

O funcţie importantă în consolidarea şi extinderea romanităţii a îndeplinit creştinismul de limbă latină, care s-a impus şi în masa populaţiilor romanizate după edictul de toleranţă al lui Constantin cel Mare (313) şi, îndeosebi, după măsurile împăratului Theodosiu I, care, la sfârşitul secolului al IV-lea, a făcut din învăţătura lui Iisus religie de stat: „legea creştinească".

La trecerea dintre secolul al VI-lea şi secolul al VII-lea, situaţia etnico-politică a Europei Răsăritene, Centrale şi Sud-Estice s-a modificat radical ca urmare a unui proces istoric cu consecinţe masive şi de lungă durată: migraţia slavilor din locurile lor de origine, între Pripet şi Nipru, spre apus şi sud-est. Factorii declanşatori ai masivei revărsări de populaţie slavă rămân încă a fi cercetaţi. Rezultatul ei însă e cunoscut: ocuparea de către slavii în expansiune a unor întinse teritorii în Europa Centrală până la linia fluviului Elba, în cadrilaterul Boemiei, în Pannonia şi regiunile răsăritene ale Austriei; în Peninsula Balcanică, după infiltrări succesive în cursul secolului al VI-lea, slavii, în cooperare cu alte seminţii barbare, forţează ireversibil linia de apărare romano–bizantină a Dunării în primii ani ai secolului al VII-lea şi se instalează în cea mai mare parte a teritoriului imperial până la Peloponez. Mutaţia majoră provocată de acest flux masiv al elementului slav a avut repercusiuni multiple, directe şi indirecte, asupra romanităţii răsăritene.

Cea dintâi, imediată, a fost fărâmiţarea unităţii, a continuităţii de aşezare a masei romanităţii. Blocul masiv de romanitate care se întindea de-a lungul cursului mijlociu şi inferior al Dunării, din Pannonia până în Moesia Inferior, şi care cuprindea provincii întregi din nordul şi nord-estul Peninsulei Balcanice s-a fragmentat ireversibil: prima separaţie majoră a izolat romanitatea carpato-dunăreană de cea balcanică. La rândul ei, romanitatea balcanică s-a fragmentat în câteva grupuri izolate unele de altele în: Istria, Macedonia, Tesalia, Epir, Tracia, caracterizate prin diferenţe lingvistice şi orientate politic diferit, în funcţie de cadrul politic deosebit în care s-au dezvoltat. Un text referitor la domnia împăratului Heraclius, *Miracolele Sfântului Dimitrie*, protectorul Salonicului, aminteşte pe „fugarii din regiunile Dunării, din Pannonia, din Dacia şi Dardania, din celelalte provincii şi oraşe", refugiaţi în sud: constatare care explică marea dispersare a romanităţii în Peninsula Balcanică.

Lipsită de unitatea care fusese unul din factorii ei de putere în Imperiul roman de Răsărit, romanitatea răsăriteană a suferit şi o altă pierdere majoră, urmare a revărsării slave în fostul teritoriu imperial: rapida alterare a raportului dintre componenta romană şi cea elenică în structura şi conducerea imperiului în favoarea celui din urmă element. E ceea ce istoricii numesc *elenizarea* Imperiului bizantin. Originea împăraţilor o dată cu componenţa armatei, limba, a legilor şi a administraţiei,

toate se grecizează în ritm accelerat în secolul al VII-lea, lepădând, la fel de repede, veşmântul roman. „Deşi întregi provincii au păstrat, prin originea locuitorilor lor, mai mult vestică decât răsăriteană, caracterul acesta latin, toate în imperiu mergeau necontenit către grecizare şi orientalizare şi, prin urmare, aceasta trebuie să însemne, în acelaşi timp, şi localizarea din ce în ce mai pronunţată în Orient", afirmă Nicolae Iorga. Dar această evoluţie însemna pierderea statului propriu de către romanitatea răsăriteană, înstrăinarea prin limbă, cultură şi tradiţii de noul imperiu de esenţă elenică instaurat la Strâmtori. Chiar atunci când unii dintre ei au reintrat în aria de dominaţie a Imperiului bizantin, membrii romanităţii răsăritene nu au mai avut în acest stat total elenizat un înveliş protector al identităţii lor. Antagonismul tot mai pronunţat între grecitate şi latinitate în civilizaţia europeană medievală a făcut din romanitatea unei părţi a locuitorilor imperiului restaurat în ansamblul Peninsulei Balcanice un element indezirabil.

Ultima menţiune antică a romanicilor nord-balcanici datează de la sfârşitul secolului al VI-lea. Când ei au reapărut în izvoare, aproape patru secole mai târziu, sub un nume nou, scena istorică era complet reînnoită.

Slavii acopereau acum o parte însemnată a Peninsulei Balcanice. Sub conducerea unui trib turcic, *bulgarii*, instalat la sudul Dunării spre sfârşitul secolului al VII-lea, slavii dintre Balcani şi Dunăre, care i-au asimilat cultural pe cuceritori, au constituit un stat puternic a cărui maximă expansiune a fost realizată în secolul al X-lea, de ţarul Simeon. Acesta a încercat să cucerească şi Bizanţul şi să preia rosturile sale imperiale.

Încă din secolul al IX-lea, bulgarii au adoptat creştinismul în formula sa răsăriteană, ortodox-bizantină, urmare a faptului că Bizanţul a acceptat folosirea limbii slave în slujba bisericească, a luat iniţiativa creării unui alfabet specific, ceea ce a făcut posibilă traducerea în slavo-bulgară a textelor sacre. Slavona a fost acum cooptată, alături de ebraică, greacă şi latină, între limbile sacre.

Această evoluţie a marcat puternic şi destinul romanităţii răsăritene, cuprinsă, în diversele ei ramuri, în aria popoarelor care au adoptat ortodoxia de expresie literară slavonă, în vastul spaţiu controlat de ţaratul bulgar şi de alte state slave. Adoptarea limbii slave ca mijloc de expresie a bisericii şi a statului, aşa-numitul slavonism cultural, a devenit a doua mare realitate constitutivă a romanităţii răsăritene.

Ultimele ştiri despre romanitatea balcanică înainte de avalanşa slavă aparţin sfârşitului secolului al VI-lea. Sub un nume nou, acela de *vlahi*, descendenţii comunităţii etnico-lingvistice ai comunităţii răsăritene reapar în izvoare aproape patru secole mai târziu.

Numele *vlahi* a desemnat la germani, apoi prin împrumut la slavi, unguri şi chiar la bizantini, popoarele romanice sau, mai restrâns, pe *italici*. Numindu-i vlahi pe membrii romanităţii răsăritene, aceste popoare evidenţiau identitatea lor de origine cu locuitorii Italiei, de unde se trăgeau. Vlah traducea denumirea pe care şi-o aplicau membrii romanităţii răsăritene, aceea de: *români, armâni* etc.

Apariţia vlahilor în istorie a coincis cu destrămarea întinsului Imperiu bulgar, la sfârşitul secolului al X-lea şi la începutul secolului al XI-lea, sub loviturile Bizanţului, ale ungurilor, instalaţi în Pannonia, ale ruşilor şi, probabil, dinlăuntru, ale vlahilor. De acum înainte, vlahii se manifestă tot mai frecvent şi îşi impun numele în izvoare, ei şi organismele lor autonome, *Vlahiile*, ţările române în echivalentul lor autohton sau, în formularea lui Nicolae Iorga, *romaniile*.

Vlahile sau *Ţările Româneşti* erau forme de organizare proprii, autonome, ale vlahilor, cuprinse în conglomerate politice imperiale — este cazul Bizanţului, al imperiilor stepei — sau ale unor state plurietnice, cazul Regatului ungar. Ele erau expresia politică a unei populaţii vorbitoare de limbă română, care aveau conştiinţa descendenţei din Roma şi din coloniştii Romei, dar care împărtăşeau credinţa creştină în forma ei bizantino–slavă. În fruntea acestor organizaţii autonome se aflau conducători proprii: *celnici, juzi, cnezi, voievozi*, care îndeplineau funcţiile esenţiale ale conducerii sociale şi asigurau legătura cu statul în subordinea căruia se aflau. Normele vieţii sociale, codificate oral de-a lungul secolelor, purtau numele de *dreptul românesc* sau *jus valachicum*.

Romaniile, în viziunea istoricului român, erau formele de organizare autonomă dezvoltate de populaţia romanică în răsărit, ca şi în apus, pe măsura dezagregării Imperiului roman, asaltat de migratori. Între teritoriile guvernate încă de imperiu şi cele dominate de popoarele barbare se constituie autonomiile multiple ale romanităţii. „Acolo unde viaţa antică, viaţa latină, s-a menţinut datorită doar populaţiei, cu mijloacele degajate doar de voinţa acestei populaţii, nu există «imperiu», ci această Romania" (N. Iorga). Transpuse în limba migratorilor şi apoi generalizate în această

transpunere în terminologia etnico-politică europeană, *romaniile* romanității răsăritene au devenit *Vlahii* sau *Valahii*, de la *vlahi*, cu diferite adaptări fonetice: „Vlahiile — continuă istoricul — și denumirile derivate din ele — de pildă *vlașca zemlja* sau *terra Blacorum* — nu sunt decât regiuni de populație și stăpânire românească, *romanii* asemănătoare celor dezvoltate în teritoriile apusene foste ale Imperiului Roman, care însă, cu puține excepții, nu și-au păstrat denumirea"; în schimb, „în ceea ce privește Romania populară de la Dunăre, ea a supraviețuit în numele unei limbi, al unei națiii și al unui organism politic. Elementul latin de la Dunăre se numește *români*, adică romani; limba lor este limba română (românește) și când în secolul al XIV-lea a fost dată o formă politică acestei țări, a fost păstrată aceeași denumire, care neîndoielnic e mult mai veche".

Întreg teritoriul locuit de descendenții romanității răsăritene — ținuturile în care ei se grupau politic — era un mozaic de țări românești, despărțite de teritorii aflate în stăpânirea altor etnii. Cele mai vechi atestări vin din Peninsula Balcanică. În a doua jumătate a secolului al X-lea, o diplomă a împăratului Vasile al II-lea creează sau confirmă o conducere (arche) a vlahilor din Tesalia. Așadar, în Grecia, s-a constituit la o dată necunoscută, o Vlahie, care mai târziu apare sub numele *Vlahia Mare* (Megale Vlahia), deosebită de o altă Vlahie, *Vlahia Mică* (Mikra Vlahia). Organisme romanice similare sunt atestate în provincia Epirului; toate în dependență de Imperiul bizantin.

În Macedonia, unde primul țarat bulgar a supraviețuit câteva decenii după anihilarea lui în răsărit de către bizantini, apare, după loviturile nimicitoare ale împăratului Vasile al II-lea Bulgaroctonul, din inițiativa împăratului, o „episcopie a vlahilor din toată Bulgaria", o structură ecleziastică autonomă, concedată de bizantini, consolidare a autonomiilor lor politice.

Semnalate de izvoare în contextul politic al desființării primului țarat bulgar și al restaurării dominației bizantine în Peninsula Balcanică, aceste Vlahii autonome și-au manifestat repetat și viguros rezistența atunci când imperiul tindea să le îngrădească autonomia. Vlahii din Tesalia s-au răsculat în 1066 împotriva împilărilor fiscale ale agenților imperiali, solidarizând în mișcare și pe grecii și bulgarii din regiune.

Dar cea mai viguroasă dintre *romaniile* sud-dunărene a fost cea a vlahilor din Munții Balcani care, spre sfârșitul secolului al XII-lea, s-au

ridicat, din motive similare celor care au declanşat răscoala din Tesalia, împotriva dominaţiei bizantine. Sub conducerea fraţilor Petru şi Asan, vlahii balcanici au rupt legătura de dependenţă cu Imperiul şi au constituit, în asociaţie cu bulgarii, un stat propriu, independent: cea dintâi Vlahie, *Romanie,* care a devenit *stat* de-sine-stătător, afirmat şi consolidat în luptă cu Imperiul bizantin, incapabil de a-l readuce la supunere. Aşadar, sfârşitul secolului al XII-lea a marcat tendinţa transformării autonomiilor *vlahe, a romaniilor,* în stat.

Mai numeroase, deşi mai târziu semnalate, sunt autonomiile româneşti la nordul Dunării, unde avea să se stabilizeze definitiv viaţa politică proprie a românilor. Aici, înlăuntru şi în afara arcului carpatic, cel mai adesea rezemată pe munte, s-a realizat continuitatea romanităţii nord-dunărene, ale cărei manifestări multiple — politice, militare, bisericeşti, juridice — sunt tot atâtea indicii ale existenţei autonomiilor ei, *vlahiile, romaniile,* când acestea nu sunt direct numite de izvoarele istorice.

Când ungurii, recent stabiliţi în Pannonia, au pătruns în nordul Transilvaniei, ei s-au lovit de rezistenţa unei structuri politico-militare româneşti, în fruntea căreia se afla, potrivit cronicarului ungur, notarul anonim al regelui Bela, un „duce" (voievod), român (blacus), Gelou, care e fie nume de persoană, fie de conducător. Ştirea se cuvine asociată cu aceea, cunoscută datorită aceluiaşi cronicar, care semnalează existenţa în Câmpia Panonică a unei populaţii romanice, despre membrii căreia autorul afirmă că au fost cândva „păstorii romanilor" (aluzie la păstoritul românesc), rămaşi spontan în provincie după retragerea autorităţilor romane.

Când răscoala vlahilor balcanici s-a aflat în impas la începuturile ei, când era să fie înăbuşită de reacţia militară bizantină, conducătorii ei, Petru şi Asan, s-au refugiat la nordul Dunării, de unde au revenit cu sprijin cuman şi cu o unitate militară a vlahilor nord-dunăreni: („moira ton Vlahon"). Desigur, această unitate ţinea de structura militară a unei ţări româneşti, *Vlaşcoe zemlia,* care, foarte posibil, şi-a prelungit amintirea în numele unui judeţ, Vlaşca, nume conservat până în vremea reorganizărilor administrative ale regimului comunist.

Înaintarea ungurilor în Transilvania în secolul al XI-lea şi încercările lor de a-şi extinde dominaţia şi dincolo de Carpaţi, la sud şi la răsărit, în secolul al XIII-lea au adus la suprafaţă şi în lumina documentaţiei istorice alte vlahii, ţări româneşti. În sudul Transilvaniei apare o „terra blacorum",

țară a vlahilor, desigur Țara Oltului sau a Făgărașului; în sud-vestul Transilvaniei e înregistrată de izvoare „Țara Hațegului". Și una, și cealaltă au fost puternice vetre de viață autonomă românească.

Când, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, ungurii au trecut Carpații cu intenții de cucerire, ei au găsit, pe versantul sudic al acestora țări ale românilor, numite după voievozii lor, atât de compacte, încât, potrivit unei diplome regale, „le-am lăsat românilor". Și la nord de Transilvania, în Maramureș, unde stăpânirea regatului s-a întins târziu, ei au dat peste o „țară a românilor" care se conducea după „dreptul românilor" („jus olacorum"). Atât de puternică era această structură politică, această Romanie, încât a alimentat cu cadre viguroase o altă țară românească, la răsărit de Carpați, pe valea râului Moldova.

Și spre apus, în Biharea, și spre valea Tisei și spre nord în Polonia și Slovacia s-a întins elementul românesc, organizat în cnezate, voievodate, judecii, tot atâtea Romanii de caracter arhaic, constituite în cadrul unor state imperiale sau regate puternice, dar păstrându-și autonomia și obiceiul strămoșesc.

Întregul teritoriu locuit de urmașii romanității orientale, ținuturile în care ei se grupau politic, era un mozaic de romanii sau țări românești, alăturate sau despărțite de teritoriile aflate în stăpânirea altor etnii. „În timpurile cele mai vechi — afirmă Nicolae Iorga —, românii nu făceau nici o deosebire în ceea ce privește ținuturile pe care le locuiau, pentru dânșii tot pământul locuit de români se chema Țara Românească. Țara Românească era și Muntenia și Moldova și Ardealul și toate părțile care se întindeau până la Tisa chiar, toate locurile unde se găseau români. N-aveau câte un nume deosebit pentru deosebirea ținuturilor pe care le locuiau și toate se pierdeau pentru dânșii în acest nume mare, covârșitor și foarte frumos de Țara Românească". Când structurile politice românești s-au unit într-un singur stat, primul stat românesc la nordul Dunării, numele acestuia l-a preluat pe cel al tuturor formațiunilor premergătoare: „Așadar — arată Nicolae Iorga —, când căpeteniile din munții românești au organizat un principat capabil să se mențină și să reziste pretențiilor ungare și invaziei otomane, ele au numit acest stat: *Domnia a toată Țara Românească,* adică *dominatio totius terrae romanae".*

Cancelariile străine au tradus numele în latină, potrivit tradiției lor, numind-o *Valahia* sau *Valahia major* (Țara Românească cea mare), după

ce la răsărit de Carpaţi a apărut o *Valahia minor* (Ţara Românească cea mică). Şi cancelaria de tradiţie slavonă a primului stat românesc traducea denumirea originală prin *Vlaşcoe Zemlia.*

Cu apariţia Ţării Româneşti şi apoi a celeilalte ţări româneşti la răsărit de Carpaţi, destinul politic al romanităţii răsăritene s-a fixat definitiv la nordul Dunării, unde se afla adunată masa cea mai numeroasă a acestei ramuri a popoarelor romanice.

Ideea fundamentală care a susţinut toate romaniile răsăritene, balcanice şi carpato-dunărene a fost aceea a originii romane, întemeiată pe tradiţia colonizării romane şi argumentată prin caracterul limbii. Ea se regăseşte la diferite ramuri ale romanităţii răsăritene, identică în esenţa ei, chiar dacă în variante multiple.

La începutul secolului al XV-lea, un călugăr dominican în trecere prin Peninsula Balcanică a descoperit în Macedonia o populaţie vorbitoare de limbă latină: „Ei au o limbă a lor şi aproape ca latina — observă el — şi, după cum se povesteşte, se trag din romani, căci, atunci când un împărat roman a pus stăpânire pe acele ţări, anume Macedonia, un grup de romani, văzând că ţara e mănoasă, însurându-se, au rămas acolo; ei se fălesc că sunt romani şi lucrul se vădeşte în limba lor, căci ei vorbesc ca romanii". Mai bine de două secole în urmă, referindu-se la vlahii balcanici, un istoric bizantin, Kinnamos, îi caracterizează: „cei despre care se spune că sunt din vechime coloni ai celor din Italia". În corespondenţa cu papa Inocenţiu al III-lea, Ioan Asan (Calojohannes) amintea originea romană a neamului său. *Vlahi Romani* (Olachi Romani) îi caracterizează curia papală în secolul al XIV-lea pe românii nord-dunăreni, semnalând astfel echivalenţa de semnificaţie între termenii *vlah* şi *roman.* Numeroase surse străine atestă afirmarea de către românii înşişi, cei din Ţara Românească, Transilvania şi Moldova, a romanităţii lor, dovedită prin limbă şi consolidată prin tradiţia colonizării romane. Funcţia elementului adaus, slavona bisericească şi de cancelarie, cultura scrisă de expresie slavă era corect înţeleasă de cărturarii români din Evul Mediu ca fapt complementar, produs al evoluţiei istorice, care nu a putut anihila realitatea originară, limba latină, vorbită de la începuturi.

Produs al cadrului geopolitic dominant în care s-a dezvoltat romanitatea răsăriteană, slavonismul cultural, adică adoptarea scrisului slavon ca limbă cultă, a bisericii şi statului, şi, mai însemnat, integrarea

acestei romanități în formele de organizare inspirate de Bizanț, ortodoxia, a fost al doilea element constructiv al identității poporului român. Când au apărut constituiți ca popor, românii din diversele romanii nord și sud-dunărene sunt caracterizați prin două trăsături esențiale: romanitatea și apartenența la Biserica răsăriteană.

La trecerea de la secolul al XIII-lea la secolul al XIV-lea o „romanie", cea așezată la poalele Carpaților Meridionali, pe versantul meridional, s-a constituit ca stat. Nucleu teritorial de unde a pornit acțiunea dinastiei unificatoare, a Basarabilor, regiunea Câmpulung–Argeș, avea să se dovedească, în perspectiva duratei lungi, punctul de pornire al grupării întregii romanități nord-dunărene într-un singur stat. Statul „întemeiat" sub protecția Carpaților a adoptat spontan numele tuturor romaniilor de până atunci, anume *Țara Românească.* Crearea acestei unități statale între Carpați și Dunăre a fost primul pas al unui îndelungat proces de transformare a *poporului român* în *națiunea română.*

Din marea confuzie etnică provocată de migrația popoarelor pe continentul european îndeosebi în secolele IV–X s-au desprins lent popoarele europene care și-au constituit, în etape diferite, state proprii. Etniile dominante, care și-au pus amprenta asupra statelor medievale, au desfășurat un efort tenace de unificare a teritoriilor locuite de fragmentele propriei etnii și concomitent de asimilare a etniilor străine. Astfel s-a înfăptuit în Evul Mediu târziu tranziția de la *popor* la *națiune,* de la statul mozaicurilor etnice la *statul național.*

În apusul Europei, mai ferit de invaziile recurente ale popoarelor stepei și mai curând eliberat de formele imperiale, supranaționale, s-au constituit primele *state naționale:* Franța, Anglia, Spania. În Europa Centrală și Răsăriteană, evoluția s-a dovedit în general mult mai sinuoasă, mai dificilă, întârziată de realitățile specifice regiunii. În cazul românesc, evoluția de la întemeierea primului stat propriu la nordul Dunării — „prima libertate românească" în formularea lui Nicolae Iorga — la statul național avea să dureze cinci secole; nu pentru că ar fi lipsit impulsul spre unitate, ci pentru că evoluția spre unitate a fost blocată de cadrul geopolitic dominant. Faptul e evident încă din prima fază a evoluției statale a românilor din nordul Dunării.

În procesul constituirii sale teritoriale, Țara Românească s-a extins și spre răsărit, spre gurile Dunării, dar și de-a lungul Carpaților Răsăriteni,

cu tendința de a îngloba masa populației românești din această arie. Tendință unificatoare în sens național, blocată spre mijlocul secolului de Regatul ungar, care a creat pe valea râului Moldova o marcă, ținut de graniță, sub suzeranitatea sa, iar mai târziu de Regatul polon, care și-a impus propria suzeranitate celui de-al doilea stat românesc, „a doua libertate românească". În urma acestei evoluții, cele două Romanii înălțate la rang de stat, *Vlahia major* și *Vlahia minor,* au fost cuprinse în arii de hegemonie diferite, iar ocazia unificării în sens național, pierdută în secolul al XIV-lea, nu a reapărut decât cinci secole mai târziu.

Tot atât de concludent pentru raportul, în cazul românesc, între națiunea-stat și cadru internațional a fost evoluția și deznodământul acțiunii unificatoare a lui Mihai Viteazul la sfârșitul secolului al XVI-lea. Indiferent de mobilul inițial al acțiunii sale — care sigur nu a fost cel național —, unitatea realizată de el, dacă ar fi fost consolidată, pe termen lung ar fi devenit o realitate națională; ea a fost însă sfărâmată de acțiunea convergentă a celor trei mari puteri hegemonice în spațiul carpato-dunărean: Imperiul otoman, Imperiul habsburgic și Regatul polon.

Dacă unirea sub Mihai Viteazul s-a dovedit precară și efemeră în contactul brutal cu puterile ostile ei, în schimb ideea care a animat *romaniile* medievale, țările, apoi statele românești, a subzistat și chiar s-a întărit în secolele următoare. Ea a animat puternic speranța de eliberare de sub puterea otomană în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, aspirație care și-a găsit manifestarea istoriografică în operele lui Grigore Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino stolnicul și Dimitrie Cantemir. „De la Râm ne tragem", afirma categoric Grigore Ureche în *Letopisețul* său realitatea fundamentală, generatoare de popor, a istoriei românești. Un pas mai departe a făcut cronicarul moldovean când constată identitatea de origine a „românilor" din Transilvania și a moldovenilor: „Rumânii câți se află locuitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un locu sântu cu Moldovenii și toți de la Râm să trag". Aceeași înrudire o constată Ureche între moldoveni și munteni „că sântu creștini și o seminție". Cu adaos de erudiție, de cunoaștere a izvoarelor străine, Miron Costin a fundamentat mai solid ideea unității de origine a ramurilor nord-dunărene ale romanității din Țara Românească, Moldova și Transilvania. Numele poporului este, în scrisul său, semnul cel mai evident al originii și identității: „Și așa ieste, acestor țări și țării noastre,

Moldovei şi Ţării Munteneşti numile cel dreptu de moşie ieste român, cum să răspundu şi acum toţi aceia din ţările ungureşti locuitori şi munteni ţara lor şi scriu şi răspund cu graiul: Ţara Românească". Cu opera lui Dimitrie Cantemir, s-a pus temelia cercetării simultane, într-un cadru unic, a istoriei româneşti, peste diviziunile geografice, în *Hronicul romano-moldo-vlahilor.* Pentru el Ţara Românească originară, întemeiată de Traian, „s-au împărţit în Moldova, Muntenească şi Ardealul". Ideea de romanitate, de Romanie sau Ţară Românească la începuturi, în vremea „descălecatului" lui Traian, a derivat în opera ilustrului cărturar şi domn al Moldovei în concepţia cu privire la unitatea teritorială a ţării, la origini. Reacţia otomană, care a instaurat în ambele ţări regimul fanariot, a sugrumat pentru aproape un secol progresul ideii de romanitate şi unitate şi mai ales tendinţa ei, tot mai aparentă, de a se transforma în faptă. Dar, înăbuşită în Principatele Dunărene, tema romanităţii, a originii şi continuităţii în spaţiul carpato-dunărean, a fost preluată de exponenţii principali ai luptei pentru drepturi politice şi sociale ale românilor din Transilvania, fruntaşii Bisericii Unite şi ai Şcolii Ardelene.

În scrierile cronicarilor-istorici moldoveni şi munteni şi în cele ale cărturarilor transilvăneni ideea de unitate prinde corp şi deschide calea evoluţiei româneşti spre statul naţional. Ca de atâtea ori în istorie, şi în cazul de faţă ideea a precedat fapta şi a pregătit-o îndelung.

Pentru ca această evoluţie să se împlinească, pentru ca ideea să devină realitate, era nevoie ca situaţia geopolitică, contextul internaţional, să descleştеze masa românească din spaţiul carpato-dunărean. Descompunerea treptată a Imperiului otoman în secolul al XIX-lea, slăbirea influenţei ruse în urma Războiului Crimeii, prăbuşirea Imperiului rus şi a celui habsburgic în urma Primului Război Mondial au făcut posibilă desfăşurarea până la capăt a arcului care a cuprins evoluţia istorică de la *Romaniile* medievale, autonomii ale romanităţii răsăritene dependente de marile puteri ale vremii, la *România,* statul naţional român modern, împlinire a unei străvechi identităţi etnice.

În rezumat şi concluzie: masiva colonizare romană în sud-estul Europei în secolul al III-lea î.Hr. până în secolul al II-lea d.Hr. şi romanizarea unei părţi însemnate a populaţiilor autohtone — tracii şi geto-dacii — au dat naştere unei mase numeroase şi teritorial întinse de populaţie romanică, *romanitatea răsăriteană.* Această romanitate a fost,

militar şi politic, unul dintre stâlpii de rezistenţă ai Imperiului roman târziu şi ai Imperiului bizantin în primele secole ale existenţei sale.

Invazia slavă care, în secolele VI–VII, a cuprins cea mai mare parte a Europei Centrale şi Sud-Estice, la nord şi la sud de Dunăre, a fragmentat masa romanităţii răsăritene în multiple grupuri izolate care s-au organizat autonom în cuprinsul Ţaratului bulgar, al Imperiului bizantin, al Regatului ungar, al imperiilor stepei (peceneg, cuman etc.).

Aceste autonomii recunoscute de puterile vremii sunt denumite în izvoare: Vlahia, Vlahia Mare, Vlahia Mică, Vlaşcoe Zemlia, Terra Blacorum, Walachenland, denumiri care toate înseamnă în traducere germană, slavă, greacă, acelaşi lucru: Ţara Românească. Denumirea derivă de la numele etnic însuşi pe care şi-l dădeau locuitorii acestor entităţi autonome: *Români*, căreia, în traducere germană şi slavă, îi corespunde cel de *vlahi, valahi.*

În secolele XIII–XIV, două dintre aceste autonomii ale romanităţii răsăritene, de la sud şi răsărit de Carpaţi, s-au constituit în state de-sine-stătătoare — *Ţara Românească* (Vlahia major) şi *Moldova* sau Ţara Românească cea mică. Apariţia, deşi târzie, a acestor două state, a asigurat continuitatea romanităţii răsăritene la nordul Dunării. Această evoluţie a constituit baza unificării tuturor românilor din spaţiul carpato-dunărean în două etape: *1859*, unirea celor două state româneşti, şi *1918*, desăvârşirea statului naţional român, *România*, împlinire supremă a *romaniilor* medievale, reazem al speranţei de libertate a tuturor românilor aflaţi încă în afara hotarelor naţionale.

ÎNTREGIRI BIBLIOGRAFICE

Conceptul de *Romanii* sau *Romanii populare* elaborat de Nicolae Iorga revine frecvent în opera sa. Pentru câteva din cele mai importante expuneri ale viziunii sale, vezi trimiterile din N. Iorga, *Studii asupra Evului Mediu românesc*, ediţie îngrijită de Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984, *postfaţa* (text reprodus şi în culegerea de faţă).

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE / 5

PARTEA I

REALITĂŢI POLITICE / 7

Desăvârşirea emancipării politice
a Ţării Româneşti şi a Moldovei (1330–1392) / 9
Moldova începuturilor între regii Ungariei şi Poloniei / 41
Bizanţul şi cruciata la Dunărea de Jos,
la sfârşitul secolului al XIV-lea / 47
Mircea cel Bătrân şi Baiazid.
O întregire la cunoaşterea confruntărilor lor armate / 71
Mircea la Nicopol (1396): o mărturie ignorată / 75
Ţara Românească şi criza de structură
a Imperiului otoman (1402–1413) / 79
Tratatele Ţării Româneşti şi Moldovei cu Imperiul otoman
în secolele XIV–XVI: ficţiune istorică şi realitate politică / 93
Moldova, stat tributar al Imperiului otoman în secolul al XV-lea:
cadrul internaţional al raporturilor stabilite în 1455–1456 / 109
Cu privire la geneza şi răspândirea povestirilor
scrise despre faptele lui Vlad Ţepeş / 127
Relaţiile internaţionale ale Moldovei
în vremea lui Ştefan cel Mare / 139
Ştefan cel Mare şi războiul Poloniei
cu Ordinul teutonic (1454–1466) / 179

Un episod al rivalităţii polono–ungare în secolul al XV-lea:
campania lui Matia Corvin în Moldova (1467)
în lumina unui izvor inedit / 186
Războiul amânat: relaţiile polono–moldovene în 1478. Reflecţii
pe marginea unui text al lui Filippo Buonaccorsi-Callimachus / 203
De la Colomeea la Codrul Cosminului (poziţia internaţională
a Moldovei la sfârşitul secolului al XV-lea) / 224
Ţelurile campaniei lui Ioan Albert în Moldova(1497):
un nou izvor / 262
O veche tipăritură despre Moldova la mijlocul secolului al XVI-lea / 270

PARTEA A II-A

CURENTE SPIRITUALE / 277

Ştiri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova
în timpul lui Alexandru cel Bun / 279
Moldova în epoca Reformei.
Contribuţie la istoria societăţii moldoveneşti în veacul al XVI-lea / 287
Diaconul sârb Dimitrie şi penetraţia Reformei în Moldova / 316

PARTEA A III-A

**EVUL MEDIU ROMÂNESC
ÎN OPERA LUI NICOLAE IORGA** / 325

Nicolae Iorga şi Evul Mediu românesc / 327
Drumurile comerciale internaţionale şi geneza statelor româneşti
în viziunea lui Nicolae Iorga şi în istoriografia zilelor noastre / 365
De la Romanii la România. Formarea unei naţiuni / 381

Constituirea celor două state românești, Țara Românească și Moldova, a fost, în mare măsură, un act de afirmare internațională, de emancipare de sub dominațiile străine și de apărare împotriva noilor tendințe de dominație care le amenințau libertatea de curând câștigată, dacă nu însăși existența.

Studiile cuprinse în volumul de față încearcă să desluşească semnificația câtorva din etapele și momentele de seamă ale acțiunii celor două țări în sistemul de relații internaționale în care s-a desfășurat existența lor, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, când hegemoniei regatelor ungar și polon în spațiul românesc i s-a substituit cea a puterii otomane ajunsă la zenit.

În curs de apariție:

- *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*
de Andrei Pippidi
- *Martin Luther, un destin*
de Lucien Febvre

ISBN: 973-653-159-7